Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

İktisada Giriş

Bu kitabın, basım, yayım ve saĞş hakları Atatürk Üniversitesi'ne ai ĸ r. Bireysel öğrenme yaklaşımıyla hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır. Atatürk Üniversitesi'nin izni alınmaksızın kitabın tamamı veya bir kısmı mekanik, elektronik, fotokopi, manyeək kayıt veya başka şekillerde çoğalĞlamaz, basılamaz ve dağıĞlamaz.

Copyright ©2012

The copyrights, publicaəons and sales rights of this book belong to Atatürk University. All rights reserved of this book prepared with an individual learning approach. No part of this book may be reproduced, printed, or distributed in any form or by any means, techanical, electronic, photocopying, magneəc recording, or otherwise, without the permission of Atatürk University.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ

İktisada Giriş

ISBN: 978-975-442-232-0

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI

ERZURUM, 2012

İÇİNDEKİLER

1. İktisat Bilimi ve Temel Kavramları 4
   Prof. Dr. EBÜL MUHSİN DOĞAN
2. Arz Talep Piyasa Dengesi ve Esneklikler 25
   Prof. Dr. EBÜL MUHSİN DOĞAN
3. Tüketim Teorisi ve Fayda Analizi 47
   Prof. Dr. EBÜL MUHSİN DOĞAN
4. Üretim ve Maliyet Teorisi 70
   Prof. Dr. EBÜL MUHSİN DOĞAN
5. Mal ve Hizmet Piyasaları 103
   Prof. Dr. EBÜL MUHSİN DOĞAN
6. Faktör Piyasaları ve Faktör Gelirleri 133
   Prof. Dr. EBÜL MUHSİN DOĞAN
7. Makro İktisat: Tanım, Tarihsel Gelişim ve Hasıla 155
   Prof. Dr. VEDAT KAYA
8. Makro Ekonomik Denge 175
   Prof. Dr. KEREM KARABULUT
9. Toplam Talep ve Toplam Arz 197
   Prof. Dr. SELİM BAŞAR
10. Maliye Politikası 223
    Doç. Dr. METİN BAYRAK
11. Para ve Banka 256
    Dr. Öğr. Üyesi FATMA GÜNDOĞDU ODABAŞIOĞLU
12. Dış Ticaret Teorisi 279
    Prof. Dr. ALAATTİN KIZILTAN
13. Dış Ticaret Politikası 299
    Prof. Dr. ALAATTİN KIZILTAN
14. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma 321
    Prof. Dr. ALAATTİN KIZILTAN

Editör

Prof. Dr. EBÜL MUHSİN DOĞAN

İKTİSAT BİLİMİ VE TEMEL KAVRAMLARI

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

İÇİNDEKİLER

- Kıtlık ve İktisat Bilimi
- Üretim İmkânları Eğrisi ve Fırsat Maliyeti
- İktisat Biliminin Dalları
- Piyasa Mekanizması ve İktisadi Karar Birimleri
- Temel İktisadi Sorunlar
- Temel İktisadi Kavramlar

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - İktisadın bir bilim olarak hangi nedenlerle ortaya çıktığını açıklayabilecek,
  - İktisat biliminin kapsamını ve alt bilim dallarını kavrayabilecek,
  - İktisat biliminin çözmeye çalıştığı temel sorunları bilecek,
  - Ayrıca kitabın ilerleyen bölümlerinde ele alınacak konularda sıklıkla kullanılacak temel iktisadi terimlerin kısa anlamlarını öğrenebileceksiniz.

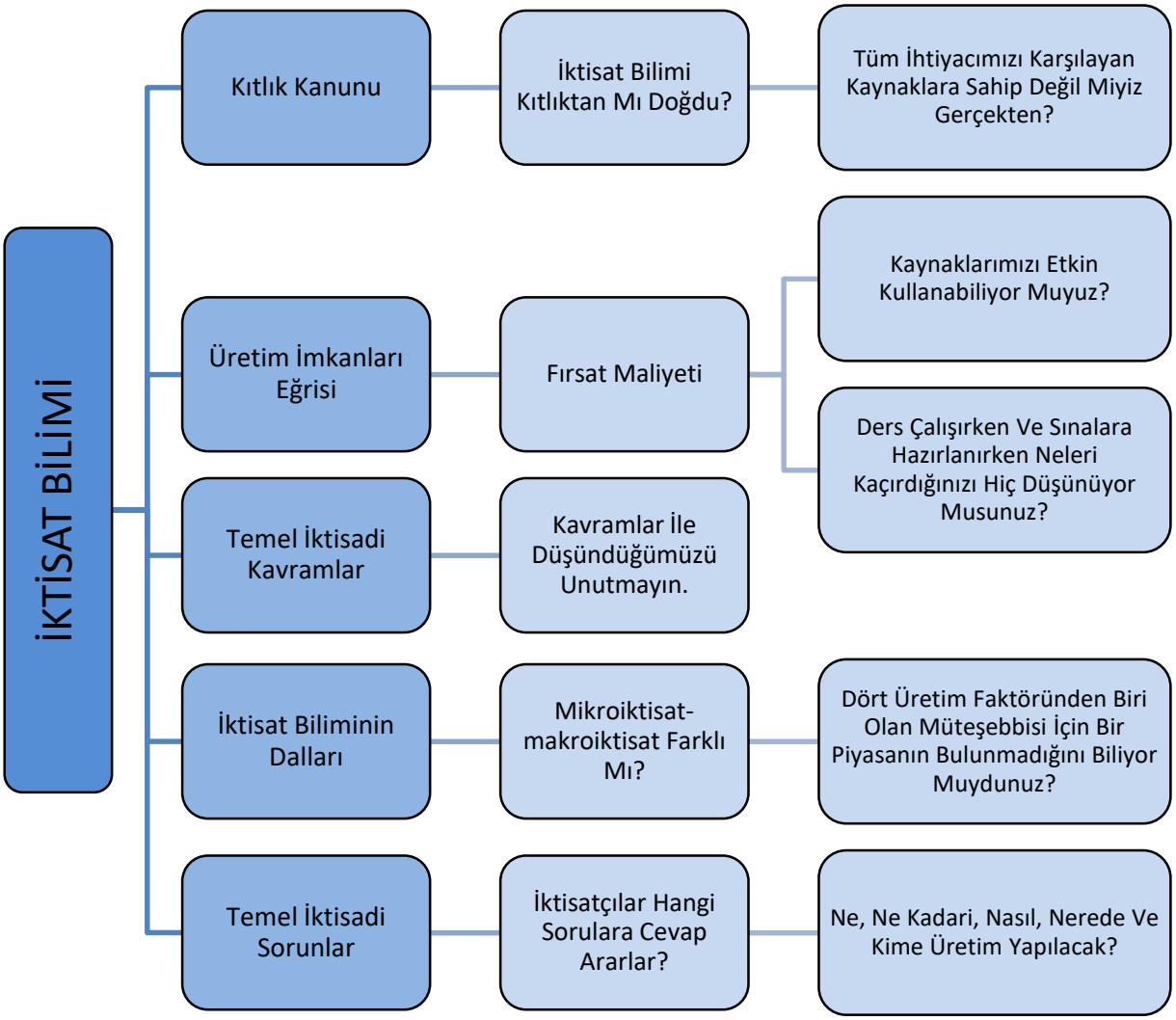
İKTİSADA GİRİŞ

Prof. Dr. E. Muhsin DOĞAN

ÜNİTE

1

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İKTİSAT BİLİMİ
Kıtlık Kanunu
İktisat Bilimi Kıtlıktan Mı Doğdu?
Tüm İhtiyacımızı Karşılayan Kaynaklara Sahip Değil Miyiz Gerçekten?
Üretim İmkanları Eğrisi
Fırsat Maliyeti
Kaynaklarımızı Etkin Kullanabiliyor Muyuz?
Ders Çalışırken Ve Sınalara Hazırlanırken Neleri Kaçırdığınızı Hiç Düşünüyor Musunuz?
Temel İktisadi Kavramlar
Kavramlar İle Düşündüğümüzü Unutmayın.
İktisat Biliminin Dalları
Mikroiktisat-makroiktisat Farklı Mı?
Dört Üretim Faktöründen Biri Olan Müteşebbisi İçin Bir Piyasanın Bulunmadığını Biliyor Muydunuz?
Temel İktisadi Sorunlar
İktisatçılar Hangi Sorulara Cevap Ararlar?
Ne, Ne Kadari, Nasıl, Nerede Ve Kime Üretim Yapılacak?

GİRİŞ

İnsanların günlük hayatlarının vazgeçilmez ve önemli bir parçasını iktisadi olaylar oluşturur. Her gün verdiğimiz kararların ve yaptıklarımızın pek çoğu iktisadi kararlar ve uygulamalardır. İktisadi olaylar sürekli farklılaşmak ve değişmekle birlikte, tarih boyunca var olmuştur ve var olmaya da devam edecektir. Aslında verilen iktisadi kararlar çoğu zaman ya bir zorunluluktan ya da bir sorunun çözüm arayışından kaynaklanır. İnsanların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için gereksinim duydukları asıl unsurlar mal ve hizmetlerdir. Mal ve hizmetler ise sahip olunan kaynaklar ile üretilmektedir. Kısaca, ne kadar kaynağa sahip iseniz o kadar mal ve hizmet üretebilirsiniz.

İnsanların tek tek kendi sorunları ile ilgili çözüm yolları arama çabaları yanında ülkeler için de aynı durum söz konusudur. Bir aile reisinin ortak ihtiyaçları karşılaması gerektiğinden, pek çok iktisadi kararlar alıp uygulaması gibi, ülkeleri yönetenler de halkın ihtiyaçları için benzer kararları verir ve bunları uygularlar. Değişen sadece büyüklüklerdir.

Kitabın birinci bölümünde iktisat biliminin tanımından yola çıkarak kapsamını, alt bilim dallarını, çözmeye çalıştığı temel iktisadi sorunları ve bir ekonominin sahip olduğu üretim kapasitesinin sınırlarını ele alacağız. Ayrıca kitabın ilerleyen bölümlerinde sık sık kullanacağımız temel kavramların bir kısmını da bu bölümde tanımlayarak okuyucu için kavramsal bir alt yapı hazırlayacağız.

İlk olarak iktisat (ekonomi) biliminin ortaya çıkış nedeni olan kıtlık kavramını ele alarak iktisat biliminin bir tanımını yapalım.

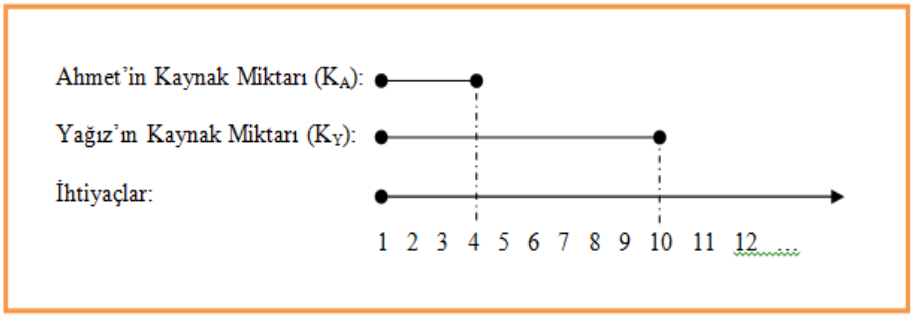
İnsanların tüm ihtiyaçlarının karşılanmasına yetecek kadar kaynağın bulunmamasını kıtlık kavramı ile ifade etmekteyiz.

KITLIK VE İKTİSAT BİLİMİ

İnsanların karşılamak istedikleri çok sayıda ihtiyacı vardır. Ancak bu ihtiyaçları karşılayacak kadar kaynak bulunmamaktadır. İnsanların tüm ihtiyaçlarının karşılanmasına yetecek kadar kaynağın bulunmamasını kıtlık kavramı ile ifade etmekteyiz. Kıtlık her toplum için geçerlidir. Fakir toplumlarda daha az olan kaynaklar daha az sayıda ihtiyacı karşılar, zengin toplumlarda daha fazla sayıda ihtiyacı karşılar. Ama her toplumda mutlaka karşılanamayan ihtiyaçlar sırada beklemektedir. En zengin toplumların bile kaynakları toplumun isteklerinin tümünü karşılayamaz. Gerçekte, ihtiyaçları belirleyen insanların istek ve arzularıdır. Fakat kaynaklar maddi çevre ile sınırlıdır. Dolayısıyla, insanların istek ve arzularının sınırsız genişliğinde ortaya çıkan ihtiyaçların tümünün sınırlı olan kaynaklarla karşılanamayacağı açıktır.

Kaynakların kıtlığı sorunu dünya üzerindeki pek çok çatışmanın da sebebidir. Ülkeler daha fazla kaynağa sahip olmak için birbirleri ile mücadele ederler. Bu mücadeleler zaman zaman savaş şeklinde bile olmaktadır. Ekonomik ve askerî bakımlardan daha güçlü ülkeler bu güçlerini daha da arttırmak ve sürekli hâle getirmek için daha çok kaynağa ihtiyaç duyarlar. Bu da bazen barışçıl yollarla olabilse de (dış ticaret *vs*.) bazen de savaşların gerçek sebepleridir.

İktisat bilimi, kıt kaynakların sınırsız insan ihtiyaçlarını karşılayamamasından doğan bir bilimdir. Bir tarafa insan ihtiyaçlarını diğer tarafa ise bu ihtiyaçları karşılamak için kaynaklardan üretilmiş mal ve hizmetleri koyunuz. Kaynaklar sınırlı olduğundan mal ve hizmetler de sınırlı olacaktır. Fakat ihtiyaçlara sınır çizemiyoruz.

Şekil 1.1. İhtiyaçlar ve Kıtlık

Bu durumu daha iyi anlamak için Şekil 1.1'den yararlanabiliriz. Bu şekil herhangi bir insanı veya bir hane halkını gösterebileceği gibi bir devlet için de geçerlidir. Ahmet, K_A kadar kaynağı ile sadece ilk 4 ihtiyacını karşılayabilmektedir. Daha yüksek gelire sahip olan Yağız ise K_Y kadar kaynağı ile ilk 10 ihtiyacını karşılayabilir. Kaynakları farklı olsa da her ikisi de tüm ihtiyaçlarını hiçbir zaman karşılayamazlar. Bu nedenle hem Ahmet hem de Yağız hangi ihtiyaçlarını karşılayacaklarına karar vermeli ve bir sıralama yapmalıdır. Fakir ya da zengin her insan bu kararı vermek ve hangi ihtiyacını önce karşılayacağını belirleyen sıralamayı yapmak zorundadır. Fark sadece zenginlerin daha fazla sayıda ihtiyacını giderebilecek olmasıdır.

İşte iktisat bilimi yapılan bu sıralama ile ilgilidir. Aslında bir tercih yapılmaktadır. Bireyler ya da devletler hangi ihtiyaçlarını öne çekeceklerine karar vermelidirler. İnsanlar bu seçimi yani hangi ihtiyaçlarını karşılayacaklarını, hangilerini ise karşılamayacakları ya da erteleyecekleri kararını sürekli günlük hayatlarının bir parçası olarak verirler ve tercihlerini yaparlar.

Sınırsız insan ihtiyaçlarını sınırlı kaynaklarla karşılamanın yollarını araştıran bilim dalına iktisat (ekonomi) denilmektedir.

Yukarıda anlatılanlardan da yararlanılarak iktisadın çeşitli tanımlarını yapabiliriz. *Sınırsız insan ihtiyaçlarını sınırlı kaynaklarla karşılamanın yollarını araştıran bilim dalına iktisat (ekonomi) denilmektedir.* İktisatçıların yaptığı pek çok tanım vardır. Bunlardan birkaçını gösterecek olursak

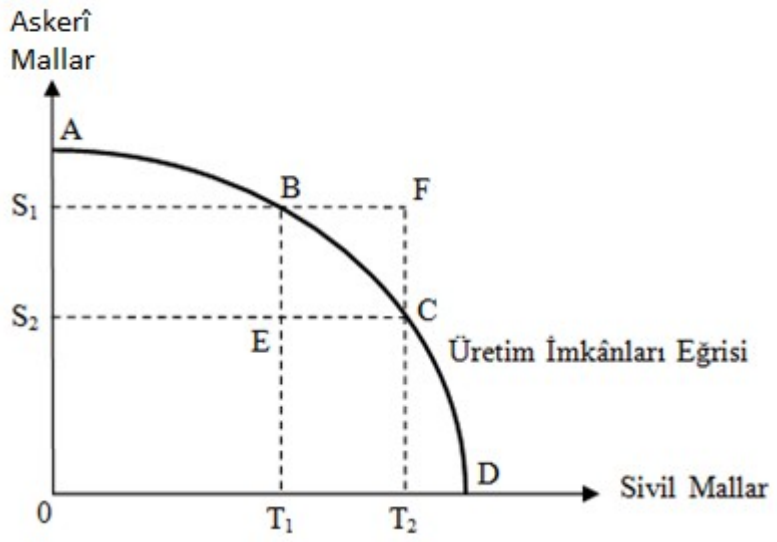
- *İktisat sonsuz insan ihtiyaçlarının kıt kaynaklarla nasıl karşılanacağını inceleyen bir bilimdir.*
- *İktisat bir tercihler bilimidir.*
- *İktisat bir kıtlık bilimidir.*
- *İktisat kıt kaynakların idaresidir.*

ÜRETİM İMKÂNLARI EĞRİSİ VE FIRSAT MALİYETİ

Yukarıda, iktisat biliminin bir tercihler bilimi olduğunu ifade ettik. Bu, insanlar için olduğu kadar ülkeler için de böyledir. Nasıl ki bir insan elindeki geliri ile mallar arasında bir seçim yapıyor ve birini diğerine tercih ediyorsa, devletlerde aynı seçimi yaparlar. Bazı malların üretimini diğerlerine tercih ederler.

Ülkelerin mevcut kaynakları ile hangi mal ve hizmetlerin üretileceği yönündeki kararları üzerinde devlet yöneticilerinin de önemli ölçüde de etkileri vardır. Yöneticilerin kararlarını iki ana mal gurubu şeklinde tasarlayarak ele alalım. Bu mal grupları tüketim malları ile askerî mallar (silahlar ve diğer askerî mallar) olsun.

Üretim imkânları eğrisi üzerindeki tüm noktalar kıt kaynakların etkin bir şekilde kullanıldığı bileşimleri gösterir.

Şekil 1.2. Üretim İmkânları Eğrisi

Şekil 1.2'de tüketim malları ile askerî mallar üretme kapasitesini gösteren bir yapı çizilmiştir. Şekildeki AD eğrisi, ülke ekonomisinin elinde mevcut tüm kaynaklarını kullanarak üretebileceği mal miktarlarını göstermektedir. Yatay eksende halkın ihtiyaç duyduğu tüketim malları (ayakkabıdan otomobile, bilgisayardan ekmek ve suya kadar insanların ihtiyaç duydukları her türlü mal ve hizmetler) diğer eksende ise askerî mallar (her türlü silah, askerî araç gereç *vs*.) gösterilmektedir. Ekonomiyi de yöneten ülke yöneticileri, ellerindeki tüm kaynaklarla askerî mallar üretirlerse A noktasında bulunurlar. D noktası ise tüm kaynakların sivil mallara aktarılması durumunu gösterir. A ve D arasında kalan eğri üzerinde her iki malın çeşitli bileşimleri yer alır.

Eğri üzerindeki mal bileşimleri, mevcut kaynaklar ile üretilebilecek maksimum mal miktarlarını ifade eder. Mesela, B noktasının seçildiğini düşünelim. S_1 kadar silah, T_1 kadar sivil mal üretilir. Eğer, C noktasındaki üretim için kaynaklar kullanılırsa S_2 kadar silah, T_2 kadar sivil mal üretilir. Kısaca, D noktasına yaklaştıkça halkın ihtiyaç duyduğu mallar daha fazla üretilir ve halk her türlü mal ve hizmeti rahatça bulabilir. Ama bu tercih ülkenin savunma sistemini ve askerî gücünü zayıflatacaktır. Diğer yandan, A noktasına yakın tercihlerde o ülkenin çok güçlü bir

askerî yapısı, çok fazla silahı olacak ama bu sefer de halk temel ihtiyaç mallarını bile bulmakta zorlanacak, halk sıkıntı çekecektir.

Örnek

- Bu durumun günümüzdeki en güzel örneği Kuzey Kore ile Güney Kore olabilir. Kuzey Kore kıtalararası balistik füzeler ve nükleer silahlar üretebilen (fakat halkı en temel ihtiyaçları için gerekli malları bile temin etmekte zorlanan) bir ülkedir. Buna karşılık Güney Kore kaynaklarının önemli bir kısmını sivil mallar üretimine yönelttiği için her türlü temel ihtiyaç için gerekli mal ve hizmetlerin rahatlıkla elde edilebildiği ve halkın daha yüksek bir refah seviyesine sahip olduğu bir ülkedir.

Anlaşılacağı üzere hangi malların üretileceği kararı, ülke halkının refahını da doğrudan etkiler bir karardır. Üretim imkânları eğrisinin altında kalan alan, (şekilde AD0 alanı) üretilebilir mal bileşimleri alanıdır. Yani, AD eğrisi üzerindeki bir noktanın ifade ettiği mal bileşimleri gibi eğrinin altında kalan alandaki herhangi bir mal bileşimi de üretilebilir. Ancak bu durumda kaynakların bir kısmı israf edilmiş olur. Şekildeki E noktasına dikkat edecek olursanız S_2 kadar silah ve T_1 kadar sivil mal üretilecektir. Hâlbuki EC=T_1 T_2 kadar sivil mal üretecek kaynak kullanılmamış, âtıl bırakılmış olur. Diğer yandan, üretim imkânları eğrisinin sağında ve yukarısında kalan mal bileşimlerini üretmek mümkün değildir. Kaynaklar yetmeyecektir. Pek tabii ki ülkeler sürekli daha fazla üretmek isterler. Daha fazla üretmek, iktisadi büyüme demektir. Ülke ekonomisinin büyümesi, üretim imkânları eğrisinin sağa ve yukarıya doğru kayması-artması şeklinde olur. Eğer ekonomide büyüme sağlanırsa kaynaklar artmış demektir. Bu durumda da F noktasında üretim yapılabilir.

Fırsat maliyeti, üretimine karar verilen bir mal için vazgeçilen diğer malın miktarıdır.

Fırsat maliyeti, kaynakların kıt olmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Kaynaklar sabit olduğundan, bir malı üretmek istediğimizde diğerinden vazgeçmek zorunda kalırız. Şekil 1.2'yi kullanarak fırsat maliyetini açıklayabiliriz. B noktasında üretim yapılıyorken, daha fazla sivil mal üretmeye karar verdiğimizi kabul edelim. T_1 yerine T_2 kadar sivil mal üreteceksek silah üretiminin bir kısmından vazgeçmeliyiz. Bu durumda, EC kadar sivil malın fırsat maliyeti BE kadar askerî mal olacaktır.

Bireysel Etkinlik

- Türkiye için hayali bir üretim imkânları eğrisi çizerek kaynakların nasıl kullanıldığını tartışınız

İKTİSAT BİLİMİNİN DALLARI

İktisat bilimi; bir insanın olduğu kadar ekonomideki tüm insanları konu edindiği gibi, bir üretici yanında tüm üreticilerin davranışlarını da inceler. Yine devletin iktisadi hayattaki rolünden, diğer ekonomilerle olan iktisadi ilişkilere kadar oldukça geniş bir ilişkiler ağı iktisadın alanını oluşturur. Bu geniş alandaki çeşitli kesimler, iktisadın alt disiplinlerinin konusunu oluştururlar. Bu alt disiplinler iki temel guruba ayrılır: Mikro iktisat ve Makro iktisat.

Mikro iktisat: Bireysel ünitelerin iktisadi davranışlarını inceler yani iktisadi karar vericilerin tek tek ele alınması bir mikro yaklaşımdır. Mesela, h e r h a n g i bir tüketici, üretici ya da faktör sahibinin her türlü iktisadi davranışları mikro iktisadın ilgi alanına girer ve konusunu oluşturur. Üreticinin kârını nasıl en yükseğe çıkarabileceği, tüketicinin faydasını arttırmak için hangi mal miktarlarını satın alması gerektiği gibi analizler mikro analizlerdir.

Makro iktisat: İktisadi karar vericilerinin toplam değerlerini, bir bütün olarak davranışlarını ele alır. Toplam talep ya da toplam arz, toplam yatırımlar veya tasarruflar; enflasyon, işsizlik gibi ülke ekonomisinin toplam değerlerini içeren konuları ele alır. Enflasyon ve işsizlikle mücadele, üretimin nasıl arttırılacağı, kaynakların dağıtılması gibi sorunlar makro iktisadın alanına giren sorunlardır.

Bütün bunlardan sonra, iktisadi olayları açıklarken iktisatçıların hem pozitif hem de normatif analizler yaptıklarını belirtmeliyiz. Bu ayrım pozitif iktisat-normatif iktisat olarak bilinir.

Pozitif iktisat, iktisadi olayları neden, nasıl şeklinde bir neden sonuç ilişkisi bakımından ele alır. Var olan resmi betimler. Bazı nedenlerden dolayı hangi sonuçların ortaya çıkacağını inceler. Mesela, ülkede eğitim sektörüne yapılacak yatırımların verimlilik artışlarına yol açacağı ve bunun da üretim ve gelir artışlarına sebep olacağı açıklaması pozitif bir yaklaşımdır.

Normatif iktisat, iktisadi olayları ne olması gerektiği anlayışı ile ele alır. Kurallar koyar. Kurallar koyması nedeni ile değer yargılarına dayanır. Toplumun temel değer yargılarının zaman zaman ekonomik kararları etkilediğini görürüz. Mesela, Müslüman ve Yahudi inanışlarda domuz eti tüketmek ve üretmek yasaktır. Bu kural, bu inanışlara sahip tüketici ve üreticilerin kararlarını etkiler. Benzer şekilde ülkenin toplam gelirinin arttırılması bir hedef olarak belirlendiğinde, buna ulaşmak için neler yapılması gerektiği incelendiğinde, normatif bir analiz yapılmış olur.

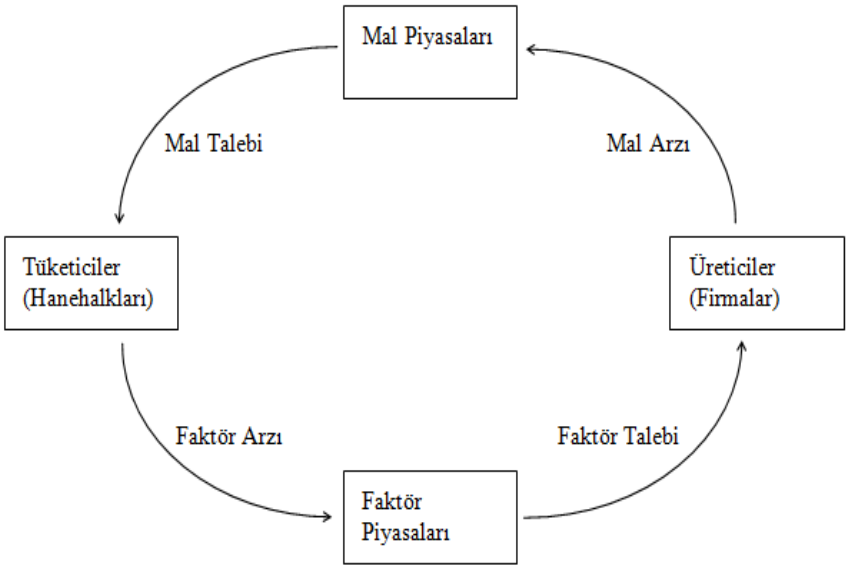

Piyasa veya pazar, alıcı ile satıcının karşılıklı iletişim içerisinde olduğu ortamı ifade eder.

PİYASA MEKANİZMASI VE İKTİSADİ KARAR BİRİMLERİ

Kaynaklar orijinal (ilk) hâllerinden tüketicilerin kullanabileceği hâle dönüşerek tüketiciye ulaştığı ana kadar geçen süreçteki her türlü faaliyet ve bu faaliyetlerdeki karar vericilerin davranışlarının bütünü, serbest piyasa ekonomisinde, piyasa mekanizması dediğimiz bir yapı dâhilinde gerçekleşir. Piyasalar alım-satım işleminin gerçekleştiği, alıcı ve satıcıların karşılaştığı fiyatların oluştuğu ortamlardır. Bazen bu karşılaşma alıcı ve satıcının bizzat bir araya geldiği

fizikî bir mekân olabilir. Hatta hemen her şehrimizde çeşitli pazar yerleri mevcuttur. Ancak piyasa ya da pazar kavramının mutlaka bir yeri ifade etmesi gerekmez. Alıcı ve satıcının çeşitli haberleşme vasıtaları veya aracılar ile de iletişim kurmaları mümkündür. Bu nedenle piyasa, iletişim kurulan bir ortamı ifade eder. Piyasa mekanizması çeşitli piyasa gruplarından oluşur. Tüketicilere mal ve hizmetlerin sunulduğu mal ve hizmet piyasaları, üreticilere üretim faktörlerinin sunulduğu faktör piyasaları, tasarrufların arz edildiği sermaye piyasaları şeklinde ifade edebileceğimiz bu piyasaların işleyişi piyasa mekanizmasını teşkil ederler. Aşağıdaki şekilde bu yapı görsel olarak sunulmaktadır.

Şekil 1.3. Piyasa Mekanizması

Şekil 1.3'te gösterilen yapıda, piyasa işleyişi oldukça basite indirgenmeye çalışılmıştır. Burada, piyasalarda karar verici aktörlerden devlet ve dış âlem yok kabul edilerek sadece tüketiciler ile üreticiler ele alınmıştır. Ayrıca üretici ve tüketicilerin yalnızca mal ve faktör piyasalarındaki davranışları dikkate alınarak sermaye piyasaları ve dış piyasalar ihmal edilmiştir.

Şekilden hareketle piyasa mekanizmasını ve işleyişini inceleyelim. Tüketiciler ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmetlere ihtiyaç duyarlar ve bunlar için bir bedel (fiyat) ödemeye razıdırlar. Bu durum üreticilerin ihtiyaç duyulan malları üretip tüketicilere sunmalarına (arz etmelerine) yol açar. Üreticiler ürettikleri mal ve hizmetleri mal piyasalarında tüketicilere arz ederler. Mal ve hizmet piyasalarına örnek olarak, bir tüketici olarak günlük hayatımızda satın aldığımız her türlü malın piyasasını verebiliriz. Ayakkabıdan pantolona, uçak biletinden kuaför hizmetlerine kadar her mal ve hizmeti bu piyasalardan satın alırız. Mal piyasalarının satıcıları üreticiler ve firmalar, alıcıları ise tüketiciler ve hane halklarıdır. Tüketiciler fiyatını ödedikleri malları satın alıp ihtiyaçlarını giderirler. Tüketicilerin ödediği mal ve hizmetlerin bedelleri üreticilerin gelirlerini oluşturur. Bu gelirlerin bir kısmını üretim faktörlerini satın almada kullanacaklardır. *Nihai mal ve hizmetlerin*

tüketicilere sunulduğu piyasalara mal ve hizmet piyasaları; üretim faktörleri ve ara girdilerin üreticilere sunulduğu piyasalara ise faktör piyasaları denilmektedir.

Üreticiler üretecekleri mal ve hizmetler için üretim faktörleri (kaynaklar) temin etmelidirler. Üreticilerin üretim faktörlerini satın alabildikleri piyasalar, faktör piyasalarıdır. İşgücü, sermaye, doğal kaynaklar gibi üretim faktörleri faktör piyasalarında satılırlar. Bu piyasaların alıcıları üreticiler, satıcıları ise tüketicilerdir (veya hane halklarıdır). Üreticiler faktör piyasalarında satın aldıkları iş gücü için bir bedel (ücret) öderler. İşgücünün arz edicisi (satıcısı) tüketicilerdir. Tüketiciler emeklerini üretici firmalara kiralar ve karşılığında da ücret geliri elde eder. Tüketicilerin gelirleri bu şekilde oluşur ve bu gelirler ile de ihtiyaçlarını gidermek için mal piyasalarında satın aldıkları malların bedellerini öderler. Kısaca üreticiler faktör satın alıp tüketicilere bedelini öder. Tüketiciler de bununla mal satın alıp bedelini üreticilere öder. Böylece döngü tamamlanmış olur.

Bu basitleştirilmiş döngünün ötesinde devlet, dış âlem üretici ve tüketicilerle birlikte döngünün bir parçasıdır. Ayrıca sermaye piyasaları da özellikle menkul kıymetlerin alınıp satılması ile mekanizmada yer alır.

Piyasa mekanizmasının iki temel aktörü olan tüketici ve üreticinin iktisadi kararları ile kendi menfaatlerini en yüksek seviyeye çıkarmayı hedeflediği varsayılır. Her bir tüketici ve her bir üreticinin kendi yararını en yüksek seviyeye çıkarması sonucu da toplumun toplam yararının en üst seviyeye çıkaracağı varsayılır. Kişisel çıkarların kendiliğinden toplumu da en iyi duruma getireceği varsayımına *"görünmez el prensibi"* diyoruz.

Piyasa mekanizmasının temel karar birimleri hanehalkları (tüketiciler), üreticiler (firmalar), devlet ve dış âlemdir.

Fiyat mekanizması da denilen görünmez el prensibine göre, ekonomik işleyişe hiç karışılmadığı takdirde bireysel kararların sonunda toplum da en iyi duruma gelecektir. Eğer müdahale edilirse, ulaşılacak durum daha kötü bir dağılıma yol açacaktır. Fiyat mekanizması hem faktör hem de mal piyasalarında en etkin faktör ve mal dağılımını sağlayabilir.

Piyasada temel karar verici birimleri dört kısımda inceleyebiliriz.

Hane halkları ya da tüketiciler iktisadi karar vericilerin ilkidir. Amaçları faydalarını (refah seviyelerini) en yüksek seviyeye çıkarmaktır. Bunun için mal ve hizmet satın alırlar. Hane halkları aynı zamanda üretim faktörlerinin (kaynaklar) de sahibidirler. Üretim faktörlerini satarak elde ettikleri gelirlerini mal ve hizmet satın almada kullanırlar.

İkinci karar birimi tüketicilere mal ve hizmet sunan üreticiler veya firmalardır. Firmaların amaçları kâr etmektir. Kâr etmek için kurulmuşlardır ve bunu gerçekleştirmek üzere üretim faktörlerini kullanarak mal ve hizmet üretip bunları tüketicilere sunarlar. Üretim için gereken kaynakları (işgücü, sermaye, toprak) hane halklarından ücret, faiz ve kira ödeyerek satın alırlar. Böylece, mal ve hizmet satışından elde ettikleri gelirleri ile faktörleri satın almak için hane halklarına ödedikleri bedeller (üretim maliyetleri) arasındaki fark üreticilerin kârlarını oluşturur.

Üçüncü karar ünitesi devlettir. Serbest piyasa ekonomilerinde piyasa mekanizması içinde mümkün olan en düşük seviyede de olsa devlet önemli bir karar vericidir. Ürettiği pek çok mal ve hizmet vardır. Adalet, eğitim, sağlık, temel altyapı (yollar, köprüler, *vs*.) gibi pek çok alanda üretici olarak yer alır. Bunları finanse etmek için de çeşitli şekillerde vergiler alır.

Dördüncü karar birimi olarak dış âlemi ifade etmeliyiz. Ekonomiler, az veya çok, diğer ülke ekonomileri ile etkileşim içindedirler. Globalleşen ve her türlü iletişimin kolaylaştığı günümüz dünyasında, diğer ülkelerle ekonomik ilişkiler artan bir boyut kazanmıştır. Hem mal ve hizmet alım-satımı açısından hem de faktör alım satımı açısından dış âlem önemli olduğu gibi, iktisadi büyüme bakımından da önemli fırsatlar sunmaktadır.

TEMEL İKTİSADİ SORUNLAR

Yukarıda iktisat bilimi kıt kaynakların idaresidir demiştik. Buradaki sorun sınırlı kaynakların nasıl dağıtılacağıdır. Bu sorun serbest rekabet ekonomilerinde fiyat mekanizmasının işleyişi ile çözülür. Mekanizmanın işleyişini şöyle basitleştirerek açıklayabiliriz: Üretim faktörlerinin de sahibi olan hane halkları (tüketiciler) ihtiyaçlarını karşılamak üzere mal ve hizmet talep ederler. Müteşebbisler hane halklarından sağlayacakları kaynaklar ile en çok kâr edebilecekleri malları üretmek üzere harekete geçerler bunlar olurken mal ve hizmet piyasalarında ya da faktör piyasalarında hem üretim faktörleri en yüksek kâr getirecek malları üretmeye tahsis edilir ve hem de üretilen mallar en yüksek fiyatı verenlerce satın alınır. Bu yapı bir taraftan toplumun faydasını (refahını), diğer taraftan da üreticilerin kârını maksimize eder. Bu durum, kaynakların en etkin bir şekilde malların üretimine tahsis edilmesi demektir. Aslında tüm bunları sağlayan fiyat sistemidir ve fiyat sistemi ile tüketicilerin istekleri üreticilere yansır. Bu yansıma sonucu şu temel iktisadi sorulara cevap aranır.

Bir ekonominin temel sorunları; "mevcut kıt kaynaklarla ne, ne kadar, nasıl, nerede ve kime üretim yapılacak" şeklinde özetlenebilir.

- Ne üretilecek?
- Ne kadar üretilecek?
- Nasıl üretilecek?
- Nerede üretilecek?
- Üretim nasıl bölüşülecek?

Sayılan bu beş temel soru iktisadi sorunlar olarak ifade edilir. Bunları kısaca açıklayacak olursak:

- *Ne üretilecek?*

Üreticiler ne üretileceğine karar verirken kendilerine en yüksek ve sürekli kârı hangi malın sağlayacağına bakarlar. Firmaların amacı kârdır. Bunu en yüksek hangi malın üretimi ile elde edeceklerse onu üreteceklerdir.

- *Ne kadar üretilecek?*

Üretilecek malın miktarı önemlidir. Gerek toplam yatırım tutarları açısından ve gerekse tesis büyüklükleri açısından üretilecek mal miktarı kârı maksimize edecek bir miktar olmalıdır. Çok büyük tesisler kurup düşük kapasite ile kullanmak zarara yol açabilir.

- *Nasıl üretilecek?*

Bu soru üretim tekniği ve yöntemi ile ilgilidir. Teknoloji seçimi maliyetler açısından önemlidir. Eldeki üretim faktörleri dikkate alınarak en düşük maliyetli teknoloji seçilmelidir. Eğer işgücü ucuz ise emek yoğun teknoloji seçilebilir veya sermaye ucuz ise sermaye mallarının daha fazla kullanıldığı bir üretim yöntemi seçilebilir. Anahtar yine fiyat sistemidir. En düşük maliyetli üretimi sağlayan teknoloji seçilmelidir.

- *Nerede üretilecek?*

Üretim için tesis yeri seçimi de toplam maliyetleri etkiler. Bazı mallar için pazara yakın, bazıları için ise hammaddeye yakın tesis kurmak maliyetleri düşürür.

- *Üretim nasıl bölüşülecek?*

Ekonominin gerçekleştirdiği toplam üretim faktör sahipleri arasında paylaşılacaktır. Bilindiği gibi toplum hane halklarından oluşur. Hane halkları üretim faktör arz edicidirler ve arz ettikleri üretim faktörlerinin gerçekleştirdiği üretimden bir pay alırlar. İşgücü arz edenler ücret geliri, toprak arz edenler kira geliri ve sermaye arz edenler ise faiz geliri elde ederler. Üretimden geriye kalanı ise müteşebbis kârını ya da zararını oluşturur. Böylece tüm üretimin ücret, kira, faiz ve kâr olarak topluma dağıldığını söyleyebiliriz. Bu dağılımı sağlayan yine fiyat sistemidir. Her faktör sahibinin ne kadar pay alacağı faktörlerin fiyatları ile belirlenir.

Üretim faktörlerinin üretimden aldıkları paylara göre yapılan bölüşüme *fonksiyonel (işlevsel) bölüşüm* denilir. Diğer yandan, toplam üretimin ya da toplam gelirin toplumdaki kişiler arasında bölüşümüne ise *kişisel bölüşüm* diyoruz. Toplumu oluşturan kişilerin büyük kısmı aynı zamanda faktör sahipleri de oldukları için her iki bölüşüm birbiri ile yakından ilişkilidir.

Ancak her toplumda herhangi bir üretim faktörüne sahip olmayan kesimler de vardır. Bunlar toplam gelire herhangi bir katkı yapmazlar. Toplum veya devlet bunlara da toplam gelirden bir pay aktarır. Bu nedenle kişisel gelir dağılımı ile fonksiyonel gelir dağılımı birbirinden farklıdır. Bir ekonominin toplam üretiminin (veya gelirinin) kişiler arasındaki dağılımının sosyal adaletin sağlanması açısından da önemli olduğu unutulmamalıdır. Nitekim fakir kesimler ile zenginler arasındaki gelir farklılıkları pek çok toplumsal problemin de temelini oluşturmaktadır.

TEMEL İKTİSADİ KAVRAMLAR

Bu kısımda, kitabın ileriki bölümlerinde sıklıkla kullanacağımız iktisadi kavramların bir kısmını ele alarak kısaca açıklayacağız.

Üretim

Üretim kısaca kaynaklar da dediğimiz üretim faktörlerinin mal ve hizmetlere dönüştürülmesini ifade eder. İnsanlar doğrudan kaynakları kullanarak değil, kaynaklardan elde edilen mal ve hizmetleri kullanarak ihtiyaçlarını giderirler.

İnsan ihtiyaçlarının tatmin edilmesinde kullanılan mal ve hizmetlerin elde edilmesi işlemlerinin tümü üretim olarak isimlendirilir.

Üretim faktörleri mal ve hizmetler hâline gelene kadar çok sayıda farklı üretim aşamalarından geçmektedir. Çoğu zaman bu üretim aşamaları farklı üretim süreçlerin de kapsar. Bunu dışında üretim sadece fiziki değişimlerle sınırlı değildir. *Aslında mal ve hizmetlerde fayda artışı sağlayan tüm iktisadi faaliyetlere üretim demekteyiz.* Bu açıdan bakıldığında üretimi dört farklı grupta toplayabiliriz. Bunlar şekil, zaman, mekân ve mülkiyet yönünden üretim şeklinde ele alınmaktadır. Bu üretim çeşitlerini kısaca açıklayacak olursak:

Şekil Yönünden Üretim: Üretim faktörlerinin (toprak ve sermaye) fiziki durumlarını değiştirerek onlarda bir fayda artışı sağlanabilir. Mesela, kerestelerin marangoz atölyelerinde masa ve sandalyelere dönüştürülmesi şekil yönünden bir üretim kabul edilir.

Mekân Yönünden Üretim: Pek çok mal ve hizmet üretildiği yerlerden başka yerlere taşınarak tüketicilere sunulur. Mal ve hizmetlerin üretildikleri yerlerden alınarak başka yerlere taşınması onlar üzerinde bir fayda artışı sağlar. Mesela, Diyarbakır'da üretilen karpuzların Erzurum'da tüketicilere sunulması karpuzların kullanım faydasını artıracaktır. Diyarbakır'da üretilen karpuz miktarı orada yaşayanların talep ettiklerinden çok daha fazladır. Bu fazlalık nedeniyle ilave karpuzların Diyarbakır'daki tüketicilere ilave faydası son derece düşüktür. Hâlbuki Erzurum'da karpuz üretilmemektedir ve tüketicilere sunulan miktarı azdır. Bu azlık sebebiyle, Erzurumlu tüketiciler için ilave karpuzlar yüksek bir ilave faydayı gerektirir. Yüksek fayda sağlayan tüketiciler de yüksek fiyat ödemeye isteklidirler. Bunu bilen komisyoncular Diyarbakır karpuzlarını Erzurum'a naklederek piyasaya sunarlar. Bu yapıldığında, Diyarbakır'da düşük seviyede bir fayda azalması olurken Erzurum'da çok daha fazla seviyede bir fayda artışı olacaktır. İşte, mal ve hizmetlerin tüketicilere sunulduğu piyasalar değiştirilerek yani mallar bir piyasadan diğerine taşınarak, toplumda bir fayda artışı sağlanabilir. Bu fayda artışını gerçekleştiren taşımacılık ve nakliye işlemlerinin tümü üretim faaliyeti kabul edilir.

Zaman Yönünden Üretim: Üretilen mal ve hizmetlerin tüketicilere sunulma zamanlarının değiştirilmesi de fayda artışı sağlayabilir. Bu, özellikle mevsimsel üretimlerin yapıldığı sektörlerde yoğunlukla görülen bir üretim faaliyetidir. Mesela, buğday yılda bir kez üretilir, ama tüm yıl boyunca tüketilir. Hasat zamanı çiftçilerin elinde çok fazla miktarda buğday bulunduğu için piyasaya da çok fazla arz edilmesi nedeniyle buğday fiyatları düşer. Spekülatörler düşük fiyattan buğday satın alırlar ve depolara kaldırırlar. İleriki aylarda piyasadaki buğday miktarı azaldıkça fiyatı da yükselecektir. Bunu değerlendiren spekülatörler depoladıkları buğdayları piyasaya sürerler. Bu da kıtlaşmış buğdayın ilave faydasının daha yüksek olması nedeniyle toplam faydanın da artacağı anlamına gelir. Toplam faydayı artırması nedeniyle, malların bol bulundukları dönemlerde depolanarak kıtlaştıkları dönemlerde piyasaya sunulması işlemleri üretim faaliyeti olarak kabul edilir.

Mülkiyet Yönünden Üretim: Mal ve hizmetlerin sahipliğinin el değiştirmesi de hem mal sahiplerinin hem de toplumun toplam faydasının artmasını sağlayabilir. Mesela, bir tüketiciye bir evin 10 ikinci evin 5 ünite fayda sağladığını, bir otomobilin 10 ikinci otomobilin 5 ünite fayda sağladığını kabul edelim. Ali'nin iki evi ve Ahmet'in de iki otomobili bulunsun. Ali'nin toplam faydası 15 ünite, Ahmet'in toplam faydası da 15 ünite olacaktır. Her ikisinin toplam faydası ise 30 ünitedir. Eğer her iki kişinin sahip oldukları ikinci ev ile ikinci otomobilin mülkiyetleri el değiştirirse, yani ev ile otomobil değiştirilirse, her iki kişinin de birer ev ve otomobili olacaktır. Bu mülkiyet değişimi sonunda hem Ali'nin hem de Ahmet'in faydaları 15'er üniteden 20'şer üniteye çıkacaktır. Toplamda ise fayda 30'dan 40'a çıkar. Mülkiyet değişimi bireylerin tek tek faydalarını artırdığı gibi toplumun toplam faydasını da artırmıştır. Bu fayda artışını gerçekleştiren mülkiyet değişimi faaliyetleri üretim olarak kabul edilir.

Üretim Faktörleri

Üretim faktörleri mal ve hizmetleri üretmek için kullanılan kıt kaynakları ifade eder.

Kıt kaynakları (veya üretim faktörlerini) dört ana grupta toplarız. Toprak ya da doğal kaynaklar, sermaye, işgücü ya da emek ve müteşebbis. Şimdi bunları kısaca açıklayalım:

- *Toprak (Doğal Kaynaklar):* Tabiatta hiç el değmemiş hâlde duran ve mal ve hizmet üretiminde kullanılabilecek olan tüm kaynakları ifade eder. Tabii kaynaklar ya da doğal kaynaklar da dediğimiz toprak üretim faktörüne sahip olduğumuz ormanları, akarsu ve gölleri, madenleri örnek verebiliriz.

- *Sermaye:* Bir üretim sürecinden geçmiş tüm tabii unsurlar sermaye üretim faktörü olarak kabul edilir. Aslında sermayeyi kısaca üretilmiş üretim araçları olarak tanımlamak mümkündür. Sermayeye üretimde kullanılan binalar, her türlü üretim tesisi, makine ve teçhizat, ulaşım ve bilgi işlem araçları gibi pek çok örnek verilebilir.

- *İşgücü (Emek):* Üretimde kullanılan insan gücünü ifade eder. Gerek kas ve beden gücü ve gerekse beyin gücü emek olarak değerlendirilir. Fabrikalarda çalışan işçiler kadar öğretmenler, devlet memurları, polisler de işgücünün bir parçasıdır.

- *Müteşebbis (Girişimci):* Müteşebbis üretim sürecini organize eden kişi ya da kurumdur. Aslında müteşebbis sahip olduğu veya bir araya getirdiği üretim faktörleri (toprak, sermaye ve işgücü) ile ne üreteceği, nasıl ve ne kadar üreteceği ve kime arz edeceğine karar verir. Girişimci fiilen üretim sürecindeki işçiler gibi çalışan biri değildir. Ama bütün bu süreci yöneten, organize eden ve üretimin gerçekleşmesini sağlayandır. Pek tabii ki bazen müteşebbislerin bizzat kendileri de işçileri ile birlikte işçi gibi çalışabilir. Özellikle küçük işletmelerde ve aile işletmelerinde müteşebbislerin kendilerinin de çalıştıkları sıkça görülen durumlardır.

Bireysel Etkinlik

- Herhangi bir mal veya hizmeti ele alarak bu mal veya hizmetin üretiminde kullanılan üretim faktörlerinin neler olduğunu tartışınız.
- Düşüncelerinizi sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan "tartışma forumu" bölümünde paylaşabilirsiniz.

Mal ve Hizmetler

İnsan ihtiyaçlarını tatmin etmede kullanılan her şeye mal ve hizmetler diyoruz.

İnsanların ihtiyaçlarını karşılayan her şeye mal ve hizmetler diyoruz. İhtiyaçları karşılamada kullanılan bazı mallar tabiatta hazır hâlde bulunur. Bunlara serbest mallar diyoruz. Güneş ışığı, soluduğumuz hava gibi. Serbest mallar için bir fiyat ödenmez. Diğer taraftan kıt kaynaklar kullanılarak üretilen ve bir fiyatı olan mallar ise ekonomik mallardır. Serbest mallar, insanlara fayda sağlamalarına rağmen iktisadi analizlere konu olmaz. *Serbest mallar ile ekonomik mallar arasındaki temel ayırım serbest malların fiyatlarının olmamasıdır. Hâlbuki iktisadi malları satın alırken bir bedel öderiz.*

İktisatçılar ekonomik mallar ile ilgilenirler. İktisadi (ekonomik) mallar çeşitli şekillerde gruplandırılabilir. Bunlardan bazılarını açıklayalım:

Maddi Mallar ve Maddi Olmayan Mallar (Hizmetler): Ekonomik malların bir kısmı maddi bir yapıya sahiptir. Elimize alabilir, yiyebilir, taşıyabilir ya da depolayabiliriz. Ekmek, bilgisayar, cep telefonu gibi. Diğer yandan, hizmetler dediğimiz maddi olmayan ekonomik mallar ise bu özelliklere sahip değillerdir. Taşınamaz, depolanamaz ve mülkiyeti el değiştiremez. Mesela, taksi hizmeti, kuaför hizmeti, eğitim öğretim hizmeti gibi. Ekonomik mallar ifade edilirken hem maddi malları hem de maddi olmayan malları yani hizmetleri kapsaması bakımından "mal ve hizmetler" şeklinde kullanılır. Kitabın ilerleyen kısımlarında da bu şekilde kullanılacaktır.

Tamamlayıcı Mallar ve İkame Mallar: Mal ve hizmetleri birbirleri ile olan ilişkileri bakımından bazen tamamlayıcı ya da ikame mallar olarak belirtilebilir. İki mal birlikte kullanıldığında ayrı ayrı kullanıma göre daha fazla fayda sağlıyorsa tamamlayıcı mallardır. Mesela çay ile şeker, çoğu tüketici için tamamlayıcı mallardır. İkisi birlikte tüketilince daha fazla fayda sağlarlar. Mallar, tüketicilerce aynı ihtiyacın karşılanmasında birbirleri yerine kullanılıyorsa ikame mallardır. Tüketiciler ikisini birlikte değil, sadece birisini satın alarak kullanılırlar. Mesela, otomobil alacaksanız, çok sayıda farklı marka ve model arasında bir seçim yapar ve sadece birisini satın alırsınız. Bu otomobiller birbirlerinin ikameleridirler. Tüm iktisadi mallar birbirlerinin tamamlayıcısı ya da ikamesi şeklinde bulunmazlar. Aslında malların çoğu birbiri ile ilişkisizdir. Mesela tuz ile otomobil, televizyon ile ekmek ya da kalem ile taksi gibi örneklendireceğimiz çok sayıda mal ve hizmet birbiri ile ilişkisiz mallardır.

Dayanıklı Tüketim Malları ve Dayanıksız Tüketim Malları: Dayanıklı mallar satın alındıktan sonra defalarca kullanılan mallardır. Buzdolabı, mobilya, televizyon, elbise gibi pek çok eşya bu gruba girer. Dayanıksız mallar ise tek kullanımlık mallardır. Yiyecek ve içecekler, elektrik, cep telefonu kontörü, uçak bileti ile hizmetleri dayanıksız mallara örnek verebiliriz.

Normal Mallar ve Düşük Mallar: Tüketiciler gelirleri arttığında bazı malları daha fazla tüketirlerken, bazılarını daha az tüketmek isterler. Gelir arttığında daha fazla tüketilen mallar normal mallar olarak isimlendirilir. Buna karşılık gelir arttığında daha az tüketilen mallar ise düşük mallar olarak tanımlanmaktadır. Bir tüketici geliri arttığında şehirlerarası yolculuklarında otobüs biletini azaltacak, fakat uçak biletini daha fazla satın alacaktır. Bu durumda, söz konusu tüketici geliri arttığında otobüs yolculuğu sayısını azalttığı için düşük mal, uçak yolculuğu sayısı arttığı için uçak bileti normal mal olmaktadır.

Özel Mallar ve Kamu Malları: Kamu malları kıt kaynaklar kullanılarak üretilmesine rağmen tüketicilerin bir bedel ödemeden yararlandığı mallardır. Yollar, köprüler, devlet okulları, milli savunma hizmetleri, geleneksel alıcılarla izlenebilen televizyon yayınları gibi pek çok mal ve hizmetten bir fiyat ödemeden yararlanırız. Bunlar kamu mallarıdır. Kamu mallarında bir kısım tüketicilerin kullanması diğerlerinin kullanmasına engel olmaz. Herkes eşit ve ortak bir şekilde yararlanabilir. Özel mallarda ise, bir kısım tüketicilerin kullanması veya satın alması ile diğer tüketicilerin satın alabileceği mal miktarı azalır. Bir elbise satın aldığınızda piyasadaki mal miktarı azalmıştır. Artık aldığınız elbiseyi sadece siz kullanabilirsiniz. Diğer tüketicileri o elbiseyi kullanmaktan men etmiş olursunuz. Özel malları satın alırken bir bedel (fiyat) öderiz.

İhtiyaçlar

İhtiyaçlar, insanların çeşitli his veya duyguları ya da arzu ve istekleri ile şekillenen bir kavramdır. Tüketicilerin pek çok duygu ya da istekleri onların ihtiyaçları biçiminde karşımıza çıkar. İstenilen arzulanan şeyler ihtiyaçlar olarak karşımıza çıkar. Açlık hissi duyan bir insan bundan bir acı duyar. İhtiyaçlar karşılanmadığında üzüntü ve acı veren, karşılandığında ise mutluluk veren hislerdir. Açlık hissi veya açlık ihtiyacı karşılanmadığında üzüntü verirken karşılandığında da sevinç ve mutluluk verir.

İhtiyaçlar karşılanmadığında üzüntü ve acı veren, karşılandığında ise mutluluk veren hislerdir.

İnsanlar sahip oldukları kaynaklar ile tüm ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için bazılarını öne çıkararak karşılamak ve bir kısmını da ertelemek veya tamamen karşılıksız bırakmak zorunda kalırlar.

İhtiyaçlar insanların duyguları ile belirlendiği için bir sınırlamaya tabi tutulamazlar. İstenilen her şey aynı zamanda ihtiyaç olarak karşımıza çıkabilir. Bu açıdan ele alındığında ihtiyaçların sonsuz olduğunu söyleriz. Çok sayıda ihtiyacının olduğunu bildiğimiz insanlar bunları karşılamak için bir seçim yapmak zorunda kalırlar. Seçim yapma zorunluluğu, ellerindeki sınırlı gelirleri ile tüm ihtiyaçlarını karşılayacak kadar mal ve hizmet satın alamayacakları gerçeğinden ortaya çıkar. Bu takdirde, hangi ihtiyaçlarını öne çıkaracakları veya hangi ihtiyaçlarını gidermek

üzere mal ve hizmet satın alacakları sorusuna cevap arayacaklardır. Bu soru bir tercih yapmayı gerektirmektedir. Seçim ihtiyaçların şiddetine göre yapılacaktır. Her ihtiyacın şiddeti farklıdır. Karşılanmadığında daha fazla üzüntü veren ihtiyaçların şiddeti daha fazla olur. Yine karşılandığında çok fazla mutluluk veren ihtiyaçların şiddeti de fazladır. Şiddeti daha yüksek ihtiyaçlar öncelikle karşılanır. Bir ihtiyaç karşılandığında ise şiddeti azalır. Susanınca içilen su ile su içme ihtiyacının azalması gibi. Şiddeti azalan ihtiyacın yerine her zaman bir başkası geçer. Böylece tüketiciler sırayla ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırlar. Ayrıca ihtiyaçların bazıları karşılandıktan bir müddet sonra yeniden ortaya çıkarlar. Doyduktan bir müddet sonra tekrar acıkmamız buna güzel bir örnektir.

Tüketim ve Fayda

Mal ve hizmetlerin insan ihtiyaçlarının tatmininde kullanılmasına tüketim diyoruz. Tüketim her ne kadar kullanılan malın yok olması gibi anlaşılıyorsa da her zaman böyle değildir. Dayanıksız mallar tek kullanımlıktır ve bunlar kullanılınca yok olur veya tekrar kullanılamaz atıklar hâline gelir. Ekmek yenilince, uçak bileti yolculuk edilince tükenip yok olur. Ama dayanıklı malların tüketimi daha uzun sürelerde gerçekleşir. Tek seferlik değil, defalarca tekrarlanan tüketim söz konusudur. Kalem ile yazmak, televizyonu yıllarca kullanmak gibi.

Fayda, mal ve hizmetlerin ihtiyaçların karşılanması amacıyla tüketilmesi sonunda elde edilen tatmini ifade eder.

Mal ve hizmetlerin kullanılması sonucu tüketicilerin elde ettiği tatmin (mutluluk) hissi fayda olarak bilinmektedir.

Tüketiciler bu tatmini elde edebilmek için mal ve hizmetleri kullanırlar. Amaçları bu tatmin hissini en yüksek seviyeye çıkarmaktır. Tüketicilerin satın alabileceği mal ve hizmet miktarının sınırlı olacağı yadsınamaz bir gerçek olduğuna göre, bu mal ve hizmetlerin kullanılmasıyla elde edilecek fayda seviyesi de sınırlı olacaktır. O hâlde tüketici hangi ihtiyacını karşılayacağını ve dolayısıyla hangi malı öncelikle satın alıp tüketeceğini rasyonel bir şekilde belirler ve böylece ulaşabileceği en yüksek fayda düzeyine ulaşmaya çalışır.

İş Bölümü ve Uzmanlaşma

Az sayıda bireyden oluşan küçük topluluklarda yaşayan bireyler kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere pek çok mal ve hizmeti bizzat kendileri üretmek zorunda kalırlar. Nitekim ilkel topluluklardan günümüze kadar toplumlar incelendiğinde de görülmüştür ki, az sayıda insandan oluşan topluluklarda her bir kişi ihtiyaç duyduğu malların çoğunu bizzat kendisi üretmek durumunda kalmıştır. Toplumlar büyüdükçe, her bireyin daha az sayıda hatta tek bir ürün üretip bunu da diğer insanlarla değişmesinin bireyi çok daha iyi bir konuma getirdiği görülmüştür. Bireylerin yeteneklerine göre üretmelerine yol açan bu durum iş bölümünün de başlangıcıdır. Bir toplumda her bir bireyin en iyi üretebildiği malı veya hizmeti üretmesi, herkesin her ihtiyacını kendisi karşılayacak malların tümünü üretmesine göre daha yüksek bir refah seviyesini getirecektir.

İş bölümü ve uzmanlaşmanın getirdiği yüksek üretim artışı modern ekonomik yapılanmanın da temelini oluşturmaktadır

Toplumu oluşturan insanların her birinin sadece belli bir malın üretimini yapması biçiminde başlayan iş bölümü, ileri seviyelerde belli bir işin farklı aşamalarının farklı çalışanlarca yapılması şeklinde gelişerek devam etmiştir. H

çalışanın oldukça dar bir iş tanımı olması nedeniyle, çalışanın bilgi ve becerisi çok üst seviyelere gelişir. Dolayısıyla, iş bölümü bir uzmanlaşmayı da ortaya çıkaracaktır. Uzmanlaşma, yeteneklerini dar bir alanda kullanan insanın zamanla çok yüksek bir bilgi-beceri seviyesine ulaşması demektir. Bu durum ise yüksek bir verim ve üretim artışı sağlayacaktır. İş bölümü ve uzmanlaşma sonucu elde edilen üretim fazlası toplumun diğer bireyleri arasında dağıtılacak ve tüm toplum daha yüksek bir refah seviyesine ulaşacaktır.

İş bölümü ve uzmanlaşmanın getirdiği yüksek üretim artışına ilk dikkati çekenlerden Adam Smith'in "Milletlerin Zenginliği" isimli eserinde verdiği örnek oldukça çarpıcıdır. Toplu iğne üreticilerinin tek başlarına üretim yaparken elde ettikleri iğne sayısı ile bir araya gelerek büyük bir atölyede iğne üretim sürecini farklı aşamalara bölüp her bir aşamayı başka bir işçinin yapması hâlinde ulaşılan iğne sayısını karşılaştırmaktadır. Aradaki muazzam farkı iş bölümü ve uzmanlaşma ile açıklamaktadır.

Ceteris Paribus

İktisatçıların sıklıkla kullandıkları Latince bir ifadedir. "Diğer tüm değişkenler sabit kalmak şartıyla" veya "diğer tüm faktörler sabitken" anlamına gelir.

İktisadi olaylar analiz edilirken sonuç üzerinde etkili olan çok sayıda değişkenin bulunduğu görülecektir. Bu değişkenlerin her birinin farklı seviyelerde etkileri olacaktır. Belli bir değişken faktörün ne kadar etkili olduğunu belirleyebilmek için diğer faktörlerin sabit tutulduğunu kabul etmek zorundayız. İşte "ceteris paribus" ifadesi, diğer değişkenlerin değişmeden kaldığını vurgulamak için kullanılır.

Örnek

- Bir tüketicinin belli bir mala olan talebini ele alalım. Eğer malın fiyatı düşerse tüketicinin bu maldan daha fazla satın almak isteyeceğini biliyoruz. Hâlbuki tüketicinin satın almak istediği miktarı sadece malın kendi fiyatı etkilemez. Tüketicinin geliri, zevk ve tercihleri, başka malların fiyatları da miktar üzerinde etkilidir. Eğer bunların sabit kaldığını ve sadece malın kendi fiyatının düştüğünü kabul etmezsek hangi faktörün ne kadar etkili olduğunu da belirleyemeyiz. Bu nedenle, "malınfiyatı düştüğünde, ceteris paribus, satın alınacak mal miktarı artar" deriz. Bu ifade şöyle anlaşılmalıdır: "Malın fiyatı düştüğünde, tüketicinin geliri, zevk ve tercihleri, satın aldığı diğer malların fiyatları değişmemek şartıyla, satın alınacak mal miktarı artar."

Özet

- İktisat bilimi sonsuz insan ihtiyaçlarının kıt kaynaklarla nasıl karşılanacağının araştırılmasından doğmuştur. İnsan ihtiyaçları sonsuz fakat bu ihtiyaçları tatmin etmekte kullanılacak mal ve hizmetleri üretebilmek için gereken kaynaklar kıttır. Kıtlık, tüm istenilen malların üretimine yetecek kadar kaynağın bulunmaması demektir. Kaynak kıtlığını bir ölçüde aşmanın iki yolu vardır: Birincisi karşılıklı olarak her iki tarafın rızası ile yapılan mübadele (değişim) yoluyla. İkincisi zorla ve güç kullanarak kaynak edinme. İkincisinin de sık sık tercih edilen bir yol olduğunu, dünyadaki savaşların önemli bir kısmının ekonomik nedenli olmasından anlamaktayız
- Ülkelerin ellerindeki kıt kaynaklar ile üretebilecekleri maksimum mal ve hizmet miktarları üretim imkânları eğrisi ile gösterilir. Ekonomiler dış borç kullanarak üretim kapasitelerini artırabilirler.
- İktisat bilimi iki temel alt bilim dalına ayrılır. Mikroiktisat ve Makroiktisat. Mikroiktisat, bireysel ekonomik karar vericilerin (tüketici-üretici) iktisadi davranışlarını inceler. Makroiktisat ise, iktisadi karar ünitelerinin bir bütün olarak (tüm üreticilerin, tüm tüketicilerin, devletin) iktisadi kararlarını konu edinir.
- Pozitif iktisat, iktisadi olayları neden, nasıl şeklinde bir neden sonuç ilişkisi bakımından ele alır. Var olan resmi betimler. Bazı nedenlerden dolayı hangi sonuçların ortaya çıkacağını inceler. Normatif iktisat ise, iktisadi olayları ne olması gerektiği anlayışı ile ele alır. Kurallar koyar. Kurallar koyması nedeniyle değer yargılarına dayanır. Toplumun temel değer yargılarının zaman zaman ekonomik kararları etkilediğini görürüz. Benzer şekilde ülkenin toplam gelirinin arttırılması bir hedef olarak belirlendiğinde, buna ulaşmak için neler yapılması gerektiği incelendiğinde, normatif bir analiz yapılmış olur.
- Bir ekonomide üretilen tüm mal ve hizmetler mal ve hizmet piyasalarında tüketicilere sunulur. Piyasa, alıcı ile satıcının karşılıklı iletişim içerisinde olduğu ortamı ifade eder. Firmalar bu mal ve hizmetleri üretebilmek için üretim faktörlerine ihtiyaç duyarlar. Üretim faktörleri (işgücü, sermaye, toprak) de tüketiciler tarafından faktör piyasalarında faktörleri (işgücü piyasası, sermaye piyasası gibi) üreticilere sunulurlar. Klasik iktisadi doktrin, eğer bu piyasalara müdahale edilmez ise kendiliğinden en iyi şartlarda çalışacağını belirtir. Bu kurama kısaca 'Görünmez El Prensibi' denilir.
- Tüm ekonomilerin temel iktisadi sorunları şunlardır: Ne, ne kadar, nasıl, nerede üretilecek ve kimlere paylaştırılacak.
- Üretim faktörlerinin mal ve hizmetlere dönüştürülmesi işlemlerine üretim diyoruz. İnsan ihtiyaçlarını karşılamada kullanılan her şey ise mal ve hizmetler olarak bilinmektedir. Üretim faktörleri mal ve hizmet üretmek için kullanılan kıt kaynakları ifade etmektedir. Üretim faktörleri dört grupta toplanır: Emek, sermaye, toprak ve müteşebbis.
- Karşılandığında mutluluk karşılanmadığında üzüntü veren hislere ihtiyaçlar diyoruz. İhtiyaçların mal ve hizmet kullanarak giderilmesi ile fayda sağlanır. Fayda, mal ve hizmetlerin tüketimi ile elde edilen tatmin hissi veya mutluluktur.
- İnsanlar üretim sürecini farklı kişilerin yapmasıyla üretimin hızla arttığını fark etmişler ve böylece iş bölümüne gitmişlerdir. İş bölümü sonucunda ise uzmanlaşma ortaya çıkmış ve bu da üretimi çok yüksek oranlarda artırmıştır.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Aşağıdakilerden hangisi üretim faktörlerinin mal ve hizmetlere dönüştürülmesini ifade etmektedir?
   a) Üretim
   b) Tüketim
   c) Pazarlama
   d) Piyasa
   e) Fayda

2. Aşağıdakilerden hangisinin üretim çeşitlerinden olduğu söylenemez?
   a) Şekil yönünden üretim
   b) Zaman yönünden üretim
   c) Bölüşüm yönünden üretim
   d) Mekân yönünden üretim
   e) Mülkiyet yönünden üretim

3. İnsan ihtiyaçlarına göre doğada fazlaca bulunan ve piyasada alınıp satılmayan bu nedenle de iktisadın ilgi alanına girmeyen mallara verilen ad aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Tüketim malı
   b) Maddi olmayan mal
   c) Üretim malı
   d) Birinci derecede mal
   e) Serbest mal

4. İş bölümü ve uzmanlaşmadan ilk bahseden iktisatçı aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Adam Smith
   b) David Ricardo
   c) Alfred Marshall
   d) John Stuart Mill
   e) John Maynard Keynes

5. Piyasa sistemine müdahale edilmezse piyasaların kendiliğinden en iyi şartlarda çalışacağını söyleyen iktisadi görüş aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Keynesyen İktisadi Doktrin
   b) Klasik İktisadi Doktrin
   c) Yeni Keynesyen İktisadi Doktrin
   d) Avusturya Okulu İktisadi Doktrini
   e) Anayasal İktisadi Doktrin

6. Üretim olanakları eğrisinin üstünde kalan bölge için aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
   a) Kaynaklar etkin kullanılmaktadır.
   b) Kapasite aşımı söz konusudur.
   c) Âtıl kapasite vardır.
   d) Fırsat maliyetini vermektedir.
   e) Yatay eksendeki mal üretimi daha fazladır.

7. Üretim olanakları eğrisinin altında kalan bölge için aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
   a) Kaynaklar etkin kullanılmaktadır.
   b) Kapasite aşımı söz konusudur.
   c) Âtıl kapasite vardır.
   d) Fırsat maliyetini vermektedir.
   e) Yatay eksendeki mal üretimi daha fazladır.

8. Fırsat maliyetine ilişkin aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
   a) Artandır.
   b) Azalandır.
   c) Sabittir.
   d) Önce azalan sonra artandır.
   e) Önce artan sonra azalandır.

9. Üretim olanakları eğrisinin şekline ilişkin aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
   a) Orijine göre dışbükeydir.
   b) Orijine göre içbükeydir.
   c) İkizkenar hiperboldür.
   d) Maksimum yapan paraboldür.
   e) Minimum yapan paraboldür.

10. Aşağıdakilerden hangisinin bir ülkenin mevcut kaynaklarıyla hangi mal ve hizmetleri ürettiğini gösteren şekildir?
   a) Talep eğrisi
   b) Arz eğrisi
   c) Üretim olanakları eğrisi
   d) Kayıtsızlık eğrisi
   e) Eş ürün eğrisi

Cevap Anahtarı

1.a, 2.c, 3.e, 4.a, 5.b, 6.b, 7.c, 8.a, 9.b.10.c

YARARLANILAN KAYNAKLAR

[1] Çoban, O., (2009). İktisada Giriş, Konya: Selçuk Üniversitesi

[2] Dinler, Z., (1996). İktisada Giriş, Bursa: Ekin Kitabevi

[3] Işıklar, İ. (2009). İktisada Giriş, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

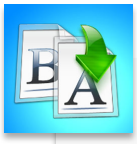
[4] Özgüven, A., (1997). İktisat Bilimine Giriş, İstanbul: Filiz Kitabevi

[5] Parasız, İ., (1995). İktisada Giriş, Bursa: Ezgi Kitabevi

[6] Ünsal, E., (2004). İktisada Giriş, Ankara: İmaj Yayınları

[7] Yaylalı, M., (2004). Mikroiktisat, İstanbul: Beta Yayınları

ARZ TALEP PİYASA DENGESİ VE ESNEKLİKLER

İÇİNDEKİLER

- Talep: Tanım, Bireysel ve Piyasa Talep Eğrileri
  - Talep ve Talep Fonksiyonu
  - Bireysel Talep ve Piyasa Talebi
- Arz: Tanım, Bireysel ve Piyasa Arz Eğrileri
  - Arz ve Arz Fonksiyonu
  - Bireysel Arz ve Piyasa Arzı
- Piyasa Dengesi ve Fiyat Oluşumu
- Talep ve Arzın Fiyat Esneklikleri
- Talebin Gelir Esnekliği
- Talebin Çapraz Esnekliği

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Talep ve talep edilen miktar ile arz ve arz edilen miktar kavramlarını öğrenecek,
  - Talep ve arzı etkileyen faktörleri açıklayabilecek,
  - Fiyatın nasıl oluştuğunu ve fiyat oluşumunda etkili olan faktörleri gösterebilecek,
  - Fiyat esnekliklerini ve anlamlarını kavrayacak,
  - Tüketici geliri ile satın alınan malın niteliği arasındaki ilişkiyi irdeleyebilecek,
  - Satın alınan malların birbirleriyle ilişkilerini açıklayabileceksiniz.

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

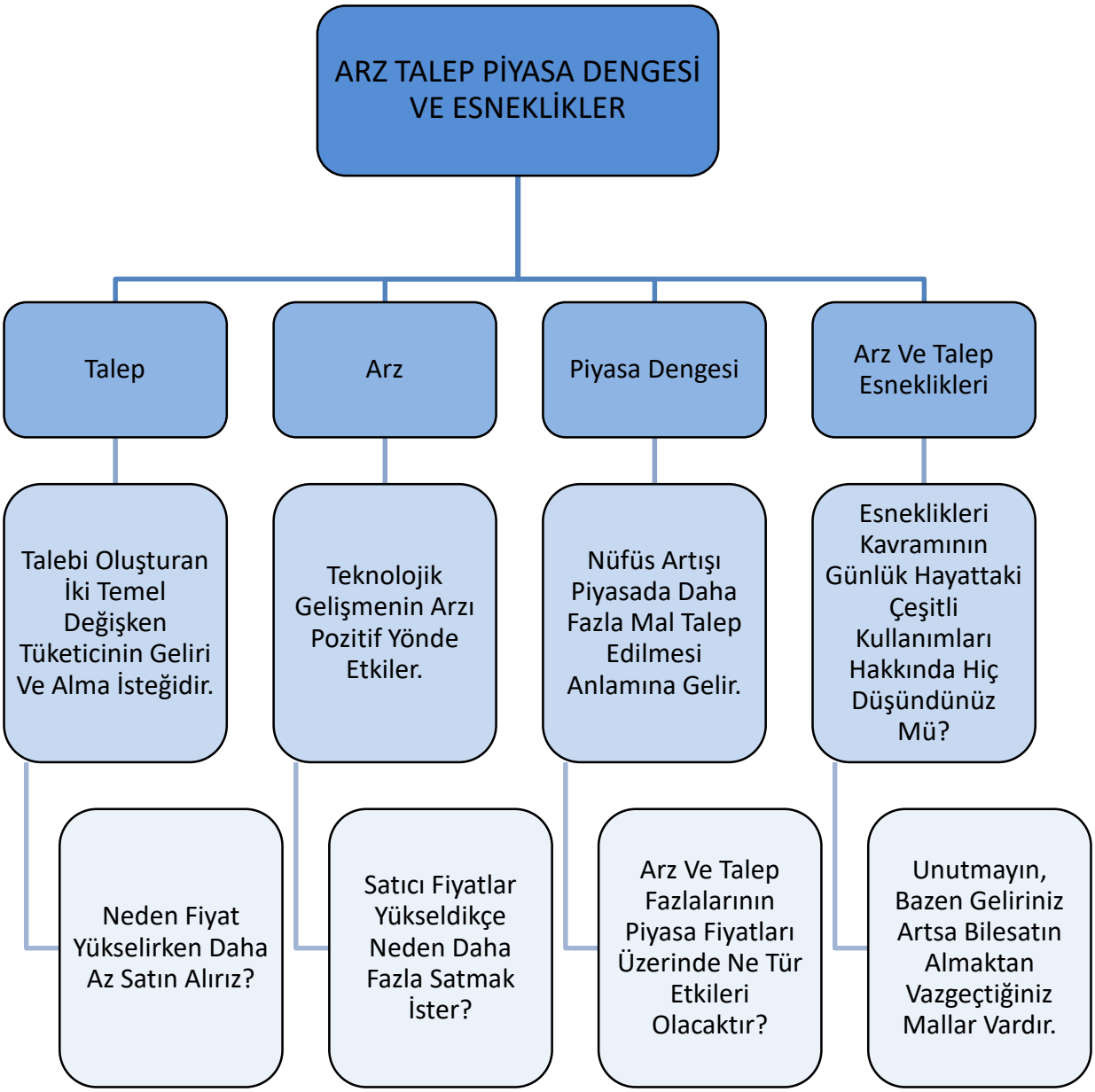
İKTİSADA GİRİŞ

Prof. Dr. E. Muhsin DOĞAN

ÜNİTE

2

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ARZ TALEP PİYASA DENGESİ VE ESNEKLİKLER
Talep
Arz
Piyasa Dengesi
Arz Ve Talep Esneklikleri
Talebi Oluşturan İki Temel Değişken Tüketicinin Geliri Ve Alma İsteğidir.
Teknolojik Gelişmenin Arzı Pozitif Yönde Etkiler.
Nüfüs Artışı Piyasada Daha Fazla Mal Talep Edilmesi Anlamına Gelir.
Esneklikleri Kavramının Günlük Hayattaki Çeşitli Kullanımları Hakkında Hiç Düşündünüz Mü?
Neden Fiyat Yükselirken Daha Az Satın Alırız?
Satıcı Fiyatlar Yükseldikçe Neden Daha Fazla Satmak İster?
Arz Ve Talep Fazlalarının Piyasa Fiyatları Üzerinde Ne Tür Etkileri Olacaktır?
Unutmayın, Bazen Geliriniz Artsa Bilesatın Almaktan Vazgeçtiğiniz Mallar Vardır.

GİRİŞ

Bu bölümde; piyasada karşılıklı olarak alıcı-satıcı rolleri üstlenen iki temel piyasa aktörünün temel davranışları ele alınacaktır. Tabii ki, alıcılar (=tüketiciler) talep, satıcılar (=üreticiler) ise arz ile ifade edilmektedir. Öncelikle, talep başlığı altında tüketicinin bireysel talep eğrisi ve o mal için talepte bulunan bütün tüketicilerin bireysel talep eğrilerinin toplamları ile elde edilen piyasa talebinin özellikleri incelenecektir. Arz başlığı altında ise satıcının bireysel arz eğrisi ve tüm üreticilerin bireysel arz eğrilerinin toplanması ile ulaşılan piyasa arz eğrisinin özellikleri ele alınacaktır.

Daha sonra, alıcı ve satıcıların karşılaşması ile oluşacak piyasa dengesi ve fiyat oluşumu kısmında, piyasadaki tüketici ve üreticilerin herhangi bir fiyat seviyesinde nasıl anlaşacakları ve alım- satım işlemini nasıl gerçekleştirecekleri incelenecektir. Satıcı ile alıcının anlaşması aslında piyasada dengenin sağlanması demektir. Aynı fiyattan satıcıların satmak istedikleri miktar ile tüketicilerin almak istedikleri miktarın eşitlenmesi durumunda üzerinde anlaşılan fiyat denge fiyatıdır. Kısaca, denge fiyatı talep edilen miktarın arz edilen miktara eşitlendiği fiyattır.

Son olarak ünitede, talep ve arzın esneklikleri ele alınacaktır. Esneklik, iki değişken arasında bir değişkendeki değişimin diğerini etkileme gücünü ifade eder. Gerek talep ve gerekse arz fonksiyonlarında bulunan çeşitli değişkenler arasında esneklik hesaplamaları yapılabiliyoruz. Bu kısımda önce talep fonksiyonundan yola çıkarak bir malın fiyatı ile talep edilen miktarı arasındaki etkileşimi (talebin fiyat esnekliği) inceleyeceğiz. Daha sonra da arz fonksiyonunu ele alarak fiyat ile arz edilen miktar arasındaki etkileşimi (arzın fiyat esnekliği) inceleyeceğiz. Son olarak talebin gelir ve çapraz esneklikleri ele alınacaktır.

TALEP: TANIM, BİREYSEL VE PİYASA TALEP EĞRİLERİ

Burada; tüketicinin bireysel talep eğrisi ve tüm tüketicilerin bireysel talep eğrilerinin toplamlarından elde edilen piyasa talebinin özellikleri incelenecektir.

Belirli bir mal ve hizmet için tanımlandığında talep, bir tüketicinin (ya da hane halkının) satın almak istediği mal miktarını ifade eder. Talep edilen miktar istenilen, bir başka ifadeyle arzulanan bir şeydir. Bununla birlikte, satın alma isteğinin talebi ifade etmesi için satın alma gücü ile desteklenmesi gerekir. Dolayısıyla, satın alma gücü ile desteklenmiş talep aslında efektif taleptir.

Bu durum şöyle bir örnekle açıklanabilir: 30 bin TL'lik gelire sahip olan bir tüketicinin bu fiyattan bir adet otomobil satın almayı istemesi hâlinde bu tüketicinin otomobil talebinden söz edebiliriz. Ancak, bu gelire sahip olmayan kişilerin otomobil satın almayı istemeleri hâlinde bunların otomobil taleplerinden söz edilemez. Çünkü otomobil satın alacak istekleri olmasına rağmen gelirleri bulunmadığından talepleri de yoktur.

Talep Edilen Miktarı Belirleyen Faktörler ve Talep Fonksiyonu

Tüketiciler mal ve hizmetlerle ilgili satın alma kararları vereceklerinde birtakım değişkenleri dikkate olmak durumundadırlar. Talep edilen miktarı (QDa) etkileyen faktörler şeklinde ifade edebileceğimiz bu değişkenler genel olarak şöyle belirtilebilir:

- Malın kendi fiyatı (Pa)
- Tüketicinin geliri (I)
- Tüketicinin zevk ve tercihleri (T)
- Tüketicinin satın aldığı diğer malların fiyatları (Pb)
- Tüketici sayısı (N)
- Tüketicilerin malın ilerideki fiyatına ilişkin beklentileri (Pt)

Tüketicilerin gelecekteki gelir beklentileri (It)

Söz konusu değişkenlerin talep edilen miktar ile ilişkisini fonksiyonel olarak gösterdiğimizde elde edeceğimiz fonksiyon (talep fonksiyonu)

$QDa = f\{P_a, I, T, P_b, N, P_t, I_t\}$ şeklinde olacaktır.

Talep edilen miktarı gösteren Q_a bağımlı değişken, eşitliğin sağındaki diğer tüm değişkenler $(P_a, I, T, P_b, N, P_t, I_t)$ ise bağımsız değişkenlerdir. Bağımsız değişkenlerde meydana gelecek herhangi bir değişme satın alınacak mal ve hizmet miktarını etkileyecektir.

Bir malın piyasa fiyatı ile tüketicinin satın almak istediği mal miktarı arasındaki negatif ilişkiye talep kanunu diyoruz.

Talep fonksiyonunu malın kendi fiyatı dışındaki diğer bağımsız değişkenleri sabit tutarak yazdığımızda talep fonksiyonu;

$QDa = f\{P_a\}$ şeklinde olur.

Malın fiyatı ile talep edilen miktar arasındaki ilişki negatif (=ters) yönlüdür. Talep kanunu da dediğimiz bu durum, bir malın fiyatı artarken satın alınan miktarının azalacağını ya da fiyat azalırken miktarın artacağını gösterir. Talep kanunu, aynı talep eğrisi üzerinde bir fiyat-miktar bileşiminden diğerine değişimi ifade eder.

Bireysel Talep Tablosu ve Talep Doğrusu (=Eğrisi)

Talep edilen mal ve hizmet miktarı ile malın fiyatı arasındaki negatif ilişkiyi önce bir tablo şeklinde ve daha sonra da analitik düzlemde gösterelim:

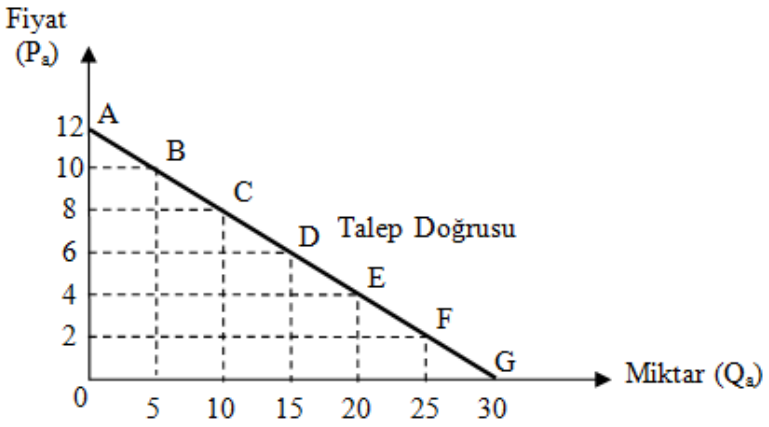
Tablo 2.1 Talep Tablosu

BİLEŞİM	FİYAT (P_A), TL	MİKTAR (Q_{DA}), KG
A	12	0
B	10	5
C	8	10
D	6	15
E	4	20
F	2	25
G	0	30

Talep tablosu, miktarı etkileyen diğer bağımsız değişkenler sabit kalmak kaydıyla, tüketicinin çeşitli fiyat seviyelerinde satın alacağı mal bileşimlerini gösteren bir tablodur. Tablo 2. 1 incelendiğinde fiyat düştükçe satın alınacak mal miktarının arttığı görülmektedir.

Yukarıdaki talep tablosundan hareketle, tüketicinin bireysel talep doğrusunu çizebiliriz. Bunun için kullanacağımız analitik düzlemde yatay eksene malın satın alınmak istenen miktarını ve dikey eksene de malın fiyatını yazarız. Bu durumda elde edeceğimiz talep doğrusu Şekil 2.1'deki gibi olacaktır.

Bireysel talep eğrisi, bir tüketicinin değişik fiyatlardan satın alacağı mal ve hizmet miktarlarını gösterir.

Şekil 2.1 Talep Doğrusu

Talep doğrusu (=eğrisi) eğimi negatif bir fonksiyondur. Tüketici fiyat 8 TL iken 10 kg satın almak istemekte, fiyat 6 TL'ye düştüğünde 15 kg, 4 TL'ye düştüğünde ise 20 kg satın almak istemektedir. Tüketicinin çeşitli fiyat seviyelerinde almak isteyeceği mal miktarlarını gösteren doğruya talep eğrisi demekteyiz.

Piyasa Talep Tablosu ve Talep Eğrisi

Tüketicilerin bireysel talep fonksiyonlarını toplayarak piyasa talep eğrilerini elde ederiz. Her bir fiyat seviyesinden tüketicilerin satın almak istedikleri mal miktarları toplanarak o fiyat seviyesinden tüm piyasada satın alınmak istenen mal miktarı bulunur. Aşağıdaki tabloda örnek iki tüketicinin bireysel talepleri ve piyasa talep eğrisi verilmektedir.

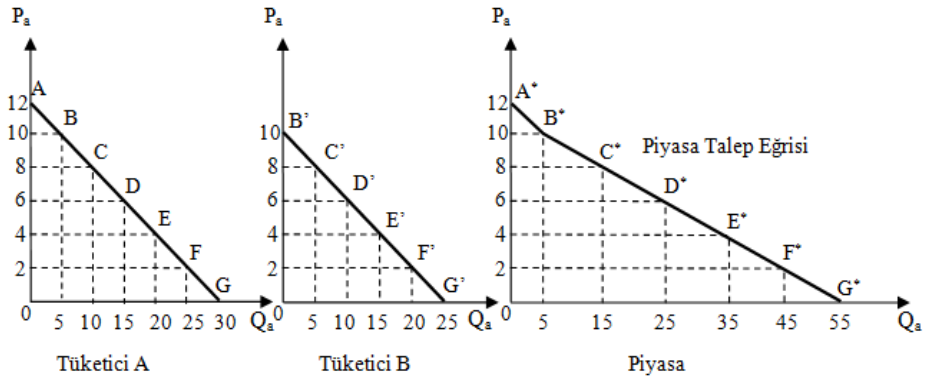
Tablo 2.2 Piyasa Talep Tablosu

Fiyat (P_a), TL	Tüketici A Miktar (Q_{Da}), Kg	Tüketici B Miktar (Q_{Da}), Kg	Piyasa Miktar (Q_{Da}), Kg
12	0	0	0
10	5	0	5
8	10	5	15
6	15	10	25
4	20	15	35
2	25	20	45
0	30	25	55

Tüm tüketicilerin bireysel talep eğrilerinin toplamı piyasa talep eğrisini verir.

Piyasa talep tablosu, Tüketici A ve Tüketici B'nin her bir fiyat seviyesinde almak istedikleri miktarı ve toplamlarını göstermektedir. Mesela, fiyat 8 TL iken Tüketici A 10 kg almak istemekte ve Tüketici B de 5 kg almak istemektedir. Bu fiyattan toplam satın alınmak istenen mal miktarı 15 kg'dır. Benzer şekilde, diğer fiyatlardan da alınacak miktarların toplamları tabloda görülmektedir.

Tablo 2.2 Piyasa Talep Tablosunda verilen tüketicilerin bireysel talepleri ile piyasa talebini analitik düzleme aktararak piyasa talep eğrisini elde ederiz.

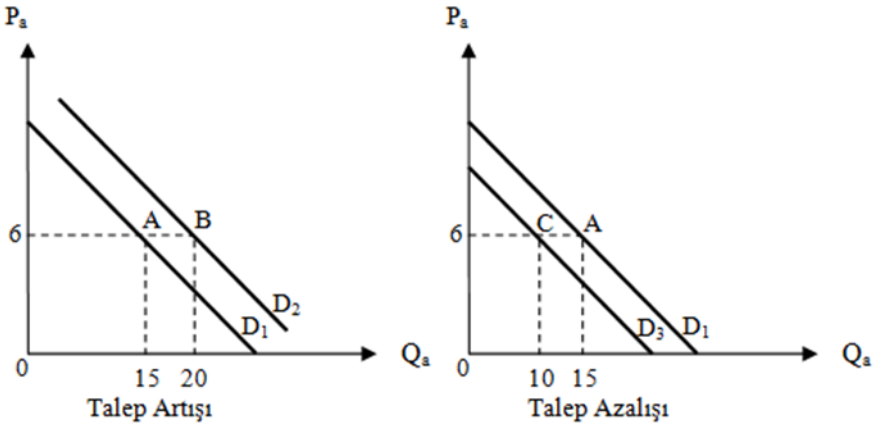
Şekil 2.2 Piyasa Talep Eğrisi

Piyasa talep eğrisi Tüketici A ve Tüketici B'nin bireysel talep eğrilerinin toplamıdır. Piyasa talep eğrisi üzerindeki her bir nokta, o fiyat seviyesinde her iki tüketicinin satın almak istedikleri toplam miktarı göstermektedir. Tüm tüketicilerin çeşitli fiyat seviyelerinde almak istedikleri mal miktarlarını gösteren eğriye piyasa talep eğrisi demekteyiz.

Talebi Etkileyen Diğer Faktörler

Tüketicilerin bir maldan ne kadar satın almak istediklerini gösteren fonksiyona talep fonksiyonu demiştik. Talep fonksiyonunun bağımsız değişkenlerinden fiyatın miktar ile olan ilişkisini talep kanunu ile açıklayarak yukarıda gösterdik. Buna göre, fiyat değişmeleri aynı talep eğrisi üzerinde bir harekete sebep olmaktaydı.

Fiyat dışındaki diğer bağımsız değişkenlerde ortaya çıkacak bir değişmenin miktarı etkilemesi doğrudan talep eğrisinin değişmesiyle olur. İlk olarak, tüketici zevk ve tercihleri ile tüketici gelirinde ortaya çıkacak bir artışın talep üzerindeki etkisini ele alalım. Şekil 2.3'de de gösterildiği gibi; tüketiciler gelirleri arttığında, malın fiyatı değişmediği hâlde, aynı fiyattan daha fazla satın alırlar. Bu duruma talep artışı demekteyiz. Talep artışı, talep eğrisinin tümüyle paralel olarak sağa kayması demektir.

Şekil 2.3 Talep Artışı ve Azalışı

Talep eğrisinin sağa kayması talep artışı, sola kayması ise talep azalması olarak bilinir.

Diğer taraftan, gelir azalmaları tüm fiyatlardan daha az mal satın alınmasına neden olur. Bu ise talep azalmasıdır ve talep eğrisinin tümüyle sola kayması demektir.

Gelir değişmelerinin talep üzerindeki etkilerine benzer şekilde; tüketici tercihleri ile tüketici sayısı artışları talep artmalarına, tüketici tercihleri ile tüketici sayısı azalmaları talep azalmalarına yol açar.

Tüketiciler sınırsız ihtiyaçlarını tatmin etmek için çeşitli mallardan satın alırlar. Bu mal ve hizmetler belirli bir ihtiyacın tatmininde bazen birlikte kullanılırlarken bazen de birbirleri yerine kullanılırlar. Aynı ihtiyacın tatmininde birbiri yerine kullanılabilen mallara ikame mallar, aynı ihtiyacın karşılanmasında birlikte kullanılan mallarda tamamlayıcı mallar demekteyiz. Malların birbirinin ikamesi ya da tamamlayıcısı olmaları hâlinde birbirlerinin fiyat değişmelerinden etkileneceklerdir.

İlk olarak ikame malları ele alacak olursak; aynı ihtiyacı karşılamakta birbiri yerine kullanılabilen ikame malların birinin fiyatının artması diğerinin talebini artırırken, birinin fiyatının azalması diğerinin talebini düşürür. Bu mallara verilebilecek örneklerden biri kırmızı et ile beyaz et olabilir. Nitekim kırmızı et fiyatlarının artmasının beyaz et talebini artıracağını söyleyebiliriz.

Tamamlayıcı mallar ise tüketiciler tarafından birlikte kullanılan mallardır. Otomobil ve benzin, tamamlayıcı mallara örnek verilebilir. Bu mallardan birinin fiyatının artması diğerinin talebini düşürecektir.

ARZ: TANIM, BİREYSEL VE PİYASA ARZ EĞRİLERİ

Bu başlık altında; satıcının (=üretici) bireysel arz eğrisi ve tüm üreticilerin bireysel arz eğrilerinin toplamlarından elde edilen piyasa arzının özellikleri ele alınacaktır.

Belirli bir mal ve hizmet için tanımlandığında arz, bir üreticinin satmak istediği mal miktarını ifade eder.

Arz Edilen Miktarı Belirleyen Faktörler

Üreticiler, üretmek ve satmak istedikleri mal ve miktarına karar verirken bazı faktörleri dikkate almak zorundadırlar. Arz edilen miktarı (QSa) belirleyen faktörler şeklinde ifade edebileceğimiz bu değişkenler genel olarak şunlardır:

- Malın kendi fiyatı (Pa)
- Üretim faktörlerinin fiyatları (Px)
- Teknolojik gelişmeler (Te)
- Üreticinin üretmekte olduğu diğer malların fiyatları (Pb)
- Üretici sayısı (F)

Bir malın piyasa fiyatı ile üreticinin satmak istediği mal miktarı arasındaki pozitif ilişkiye arz kanunu diyoruz.

Bu değişkenler ile arz edilen miktar arasındaki fonksiyonel ilişkiyi gösterdiğimizde arz fonksiyonunu elde ederiz.

$$Q_{Sa} = f\{P_a, P_x, T_e, P_b, F\}$$

Arz edilen miktarı gösteren QSa bağımlı değişken, eşitliğin sağındaki diğer tüm değişkenler (P_a, P_x, T_e, P_b, F) ise bağımsız değişkenlerdir. Bağımsız değişkenlerde meydana gelecek herhangi bir değişme satın alınacak mal ve hizmet miktarını etkileyecektir.

Arz fonksiyonunu malın kendi fiyatı dışındaki diğer bağımsız değişkenleri sabit tutarak da yazabiliriz. Bu durumda arz fonksiyonu $Q_a = f\{P_a\}$ şeklinde olacaktır.

Malın fiyatı ile arz edilen miktar arasındaki ilişki pozitif (=doğru) yönlüdür. Arz kanunu da dediğimiz bu durum, bir malın fiyatı artarken üreticinin üretmek isteyeceği miktarın da artacağını ya da fiyat azalırken miktarın da azalacağını gösterir. Arz kanunu, aynı arz eğrisi üzerindeki bir fiyat-miktar bileşiminden diğerine geçişi ifade eder.

Bireysel Arz Tablosu ve Arz Doğrusu (=Eğrisi)

Üreticinin arz edeceği mal ve hizmet miktarı ile malın fiyatı arasındaki pozitif ilişkiyi önce bir tablo şeklinde düzenleyip daha sonra da grafik yardımıyla gösterelim.

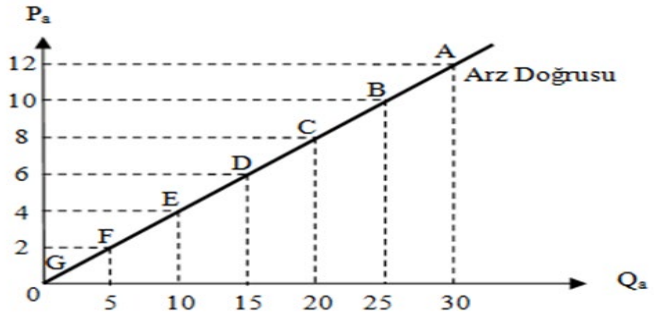
Tablo 2.3 Arz Tablosu

Bileşim	Fiyat (P_a), TL	Miktar (Q_{Sa}), Kg
A	12	30
B	10	25
C	8	20
D	6	15
E	4	10
F	2	5
G	0	0

Gerçekten de satıcılar fiyat yükselirken daha fazla mal satmak isterlerken, fiyat düşerken daha az mal satmak isteyeceklerdir.

Arz tablosu, miktarı etkileyen diğer bağımsız değişkenler sabit kalmak kaydıyla, üreticinin çeşitli fiyat seviyelerinde satacağı mal miktarlarını gösteren bir tablodur. Tablo 2. 3 incelendiğinde, fiyat düştükçe satılacak mal miktarının da azaldığı görülmektedir

Yukarıdaki arz tablosundan hareketle, üreticinin bireysel arz doğrunu çizebiliriz. Bunun için kullanacağımız analitik düzlemde yatay eksene malın satılmak istenen miktarını ve dikey eksene de malın fiyatını yazarız. Bu durumda elde edeceğimiz arz doğrusu Şekil 2.4'teki gibi olacaktır.

Şekil 2.4 Arz Doğrusu

Arz doğrusu (=eğrisi) pozitif eğimlidir. Üretici fiyat 8 TL iken 20 kg satmak istemekte, fiyat 6 TL'ye düştüğünde 15 kg, 4 TL'ye düştüğünde ise 10 kg satmak istemektedir. Üreticinin çeşitli fiyat seviyelerinde satmak isteyeceği mal miktarlarını gösteren doğruya arz eğrisi denir.

Piyasa Arz Tablosu ve Arz Eğrisi

Üreticilerin bireysel arz eğrilerini toplayarak piyasa arz eğrisini elde ederiz. Her bir fiyat seviyesinden üreticilerin satmak istedikleri mal miktarları toplanarak o fiyat seviyesinden tüm piyasada satılmak istenen mal miktarı bulunur. Aşağıdaki tabloda örnek iki üreticinin bireysel arz eğrileri ve piyasa arz eğrisi verilmektedir.

Tablo 2.4 Piyasa Arz Tablosu

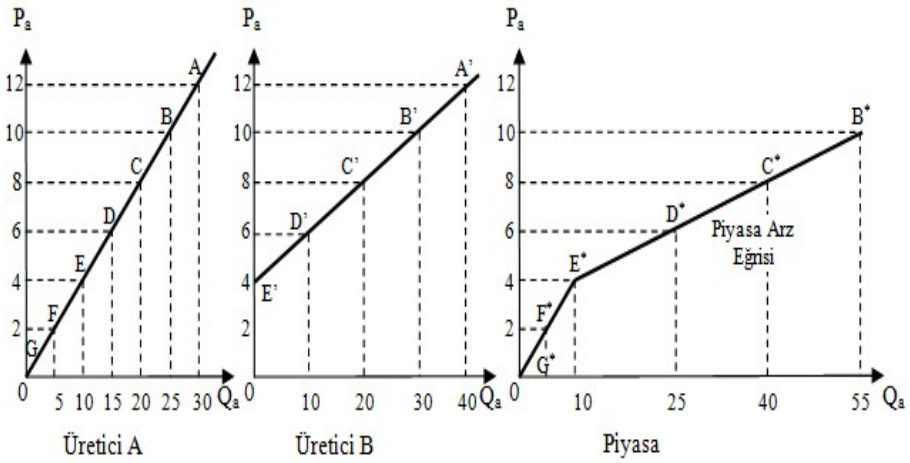
Fiyat (P_a), TL	Üretici A Miktar (Q_s), Kg	Üretici B Miktar (Q_s), Kg	Piyasa Miktar (Q_s), Kg
12	30	40	70
10	25	30	55
8	20	20	40
6	15	10	25
4	10	0	10
2	5		5
0	0		0

Piyasa arz tablosu basitlik amacıyla sadece iki üreticinin bulunduğu varsayımı ile oluşturulmuştur. Tabloda, Üretici A ve Üretici B'nin her bir fiyat seviyesinde satmak istedikleri mal miktarı ve toplamları görülmektedir. Mesela, fiyat 8 TL iken Üretici A 20 kg satmak istemekte ve Üretici B de 20 kg satmak istemektedir. Bu fiyattan tüm üreticilerin satmak istedikleri toplam mal miktarı 40 kg'dır. Benzer şekilde, fiyat 6 TL iken Üretici A 15 kg satmak istemekte ve Üret

de 10 kg satmak istemektedir. 6 TL'den tüm üreticilerin satmak istedikleri toplam mal miktarı 25 kg'dır. Diğer fiyatlardan da satılacak miktarların toplamları tabloda görülmektedir.

Her bir fiyattan tüm üreticilerin arz ettikleri mal ve hizmet miktarlarının toplamı piyasa arz eğrisini oluşturur.

Tablo 2.4 Piyasa Arz Tablosunda verilen üreticilerin bireysel arzları ile piyasa arzını analitik düzleme aktararak piyasa talep eğrisini elde ederiz (Şekil 2.5.)

Şekil 2.5 Piyasa Arz Eğrisi

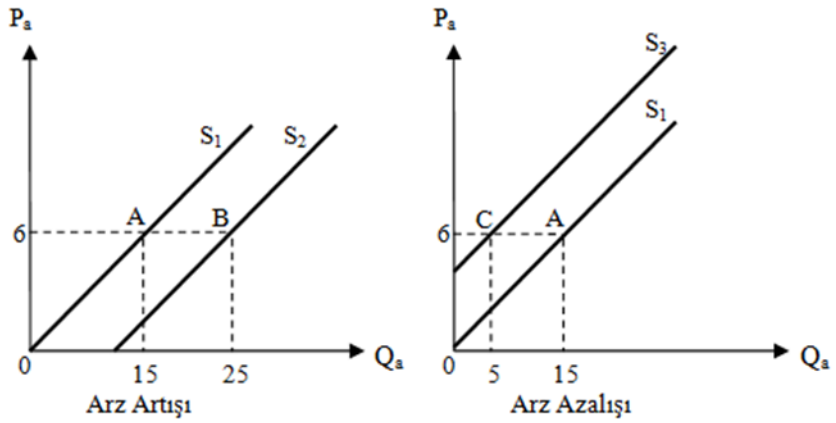
Piyasa arz eğrisi Üretici A ve Üretici B'nin bireysel arz eğrilerinin toplamıdır. Piyasa arz eğrisi üzerindeki her bir nokta, o fiyat seviyesinde her iki üreticinin satmak istedikleri toplam miktarı göstermektedir. Tüm üreticilerin çeşitli fiyat seviyelerinde satmak istedikleri mal miktarlarını gösteren eğriye piyasa arz eğrisi diyoruz.

Arzı Etkileyen Diğer Faktörler

Üreticilerin bir maldan ne kadar satmak istediklerini gösteren arz fonksiyonunun bağımsız değişkenlerinden fiyatın miktar ile olan ilişkisini arz kanunu ile açıklayarak yukarıda göstermiştik. Arz kanunu fiyat değişmeleri karşısında aynı arz eğrisi üzerinde bir harekete sebep olmaktaydı.

Malın kendi fiyatı dışındaki diğer bağımsız değişkenlerde ortaya çıkacak bir değişmenin satıcının satmak isteyeceği miktarı etkilemesi doğrudan arz eğrisinin değişmesiyle olur. Öncelikle, üretim faktörlerinin fiyatlarının (Px) arz üzerindeki etkisini ele alalım.

Üretim faktörlerini dört temel grupta toplayabiliriz: Sermaye, toprak, işgücü ve müteşebbis. Üreticilerin üretim maliyetleri bu üretim faktörlerine yapılan toplam ödemelerden oluşur. Eğer faktör fiyatlarında (işgücü ücreti, toprak kirası, sermaye faizi gibi) bir artış olursa üretici elindeki kaynaklarla daha az üretim faktörü satın alabileceğinden üretim miktarı da azalacaktır. Faktör fiyatlarının düşmesi, daha fazla faktör temin edilmesi ve üretimin artması anlamına gelir. Üretim miktarının artması, malın sabit olan piyasa fiyatından arz edilen miktarın artması bir arz artışı demektir. Üretim miktarının azalması durumunda da sabit piyasa fiyatından arz edilen miktar azalacaktır ki bu bir arz azalmasıdır.

Şekil 2. 6 Arz Artışı ve Azalışı

Şekil 2.6'da da görüldüğü gibi; üreticinin sattığı malın fiyatı 6 TL iken 15 kg satmak isteyen satıcı, faktör fiyatları azaldığında daha fazla üretim faktörü kullanarak üretimini artırır ve arz eğrisi S1'den S2'ye sağ aşağıya kayar. Arz eğrisinin sağ aşağıya kaymasına arz artışı diyoruz. Diğer taraftan, faktör fiyatlarının artması hâlinde üretici daha az üretim faktörü kullanabileceğinden daha az üretim yapar ve arz eğrisi sol yukarıya S1'den S3'e kayar. Arz eğrisinin sol yukarıya kaymasına arz azalması denir.

Teknolojik ilerlemeler ile üretici sayısının artması yukarıdakine benzer şekilde arzın artmasına yol açar. Üretici sayısının azalması ise piyasa arz eğrisinin sola kaymasına, yani piyasa arzının azalmasına sebep olur.

Arzı etkileyen diğer değişken olan üreticinin üretmekte olduğu diğer malların fiyatlarının malın arzına etkisi ise malların birbiriyle olan ilişkileri çerçevesinde şekillenir. Üreticinin aynı tesisinde üretebileceği mallar birbirinin ikameleri olacaktır. Üretici ikame mallardan hangisini isterse onu üretebilir. Aynı tesiste aynı üretim faktörlerini kullanarak üretilen beyaz peynir ile kaşar peyniri ikame ürünlerdir. Müteşebbis hangisini ne kadar üretmek isterse üretebilir. İkame mallardan birinin fiyatının artması hâlinde üretici fiyatı artan malı daha fazla üreteceğinden diğerinin üretimini dolayısıyla arzını azaltacaktır. Fiyatı azalan malı ise daha az üretip diğerini artıracaktır.

Arz fazlası belli bir fiyattan satılmak istenen mal miktarının o fiyattan tüketicilerin almak istediği mal miktarından fazla olması demektir.

Bazı mallar ise üretici açısından birbirinin tamamlayıcısıdırlar. Üreticiler bu iki malı birlikte tüketiciye sunarlar. Yoğurt üreticisi ürettiği yoğurtlar için kapları kullanmalıdır. Yoğurt ile yoğurt kapları birlikte tüketicilere sunulur. Yoğurt ile yoğurt kapları tamamlayıcı mallardır. Yoğurt fiyatlarının artması üreticiyi daha fazla yoğurt üretmeye sevk edeceği için ilave üretilen yoğurt için de daha fazla kap üretilecektir. Tamamlayıcı mallarda, birinin (yoğurt) fiyatının artması diğerinin (kap) arzını artırmıştır. Yoğurtun fiyatı düşmüş olsaydı, yoğurt kabının da arzı azalacaktı.

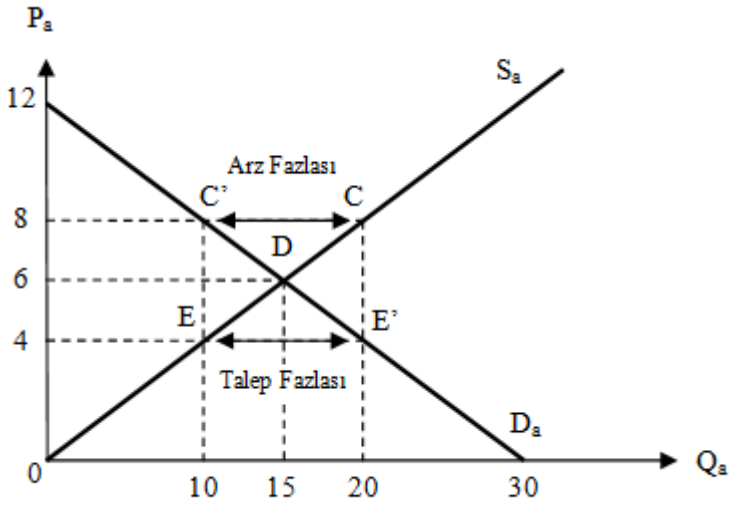
PİYASA DENGESİ VE FİYAT OLUŞUMU

Talep fazlası belli bir fiyattan satılmak istenen mal miktarının o fiyattan tüketicilerin almak istediği mal miktarından az olması demektir.

Bu kısımda, piyasadaki tüketici ve üreticilerin belli bir fiyatta anlaşarak alım-satım işlemini nasıl gerçekleştirecekleri incelenecektir. Tüketiciler ihtiyaçlarını gidermek için mal ve hizmet satın almak istemekte, üreticiler ise kâr etmek için mal ve hizmet üretip satmak istemektedirler. Tüketiciler alacakları mal için daha düşük fiyatlar ödemeyi, satıcılar da yüksek fiyattan satmayı hedefleyeceklerdir. Bu durum hedeflerin zıtlaşması gibi görünse de anlaşmak çoğu zaman mümkün olacaktır. Çünkü her iki taraf için de amaçlarını gerçekleştirmek açısından yeterince teşvik edici nedenleri (ihtiyacı karşılamak ve kâr etmek) vardır.

Satıcı ile alıcının anlaşması, aynı fiyattan satılacak miktar ile alınacak miktarın eşitlenmesi demektir. Üzerinde anlaşılan bu fiyat denge fiyatıdır. Denge fiyatı talep edilen miktarın arz edilen miktara eşitlendiği fiyattır.

Şekil 2. 7'de denge fiyatının nasıl oluşacağı gösterilmektedir.

Şekil 2.7 Piyasa Dengesi

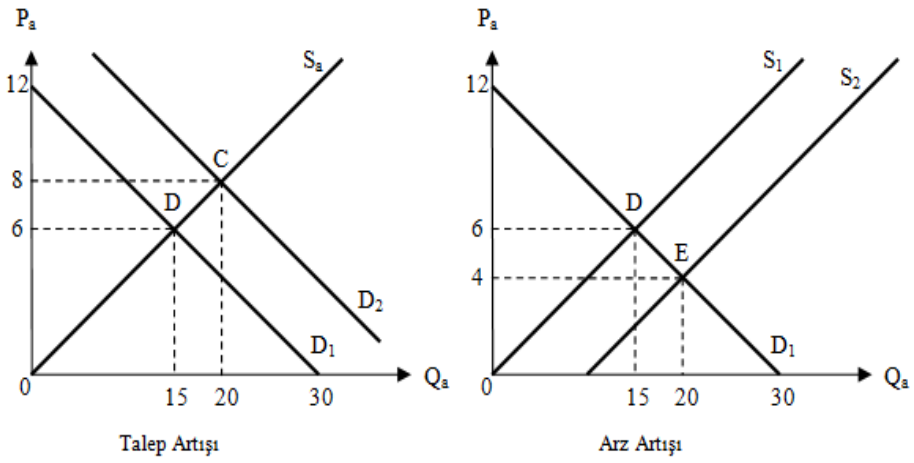
Herhangi bir fiyatta eğer satıcıların satmak istedikleri miktar alıcıların almak istedikleri miktarı aşıyorsa arz fazlası ortaya çıkacaktır. Bu arz fazlası nedeniyle fiyatlar aşağı yönde baskı altındadır. Tüketiciler fiyatı yüksek buldukları için satıcıların ellerindeki malların bir kısmını almak istemezler. Satıcılar ellerinde kalan bu arz fazlasını satabilmek için fiyatı düşürmek zorunda kalırlar. Şekil 2. 7 sol panelde görüleceği gibi, alıcılar 8 TL'den sadece 10 kg mal satın alacaklardır. Hâlbuki satıcılar bu fiyattan 20 kg mal satmak istemektedir. Dolayısıyla, üreticilerin elinde 10 kg mal kalır. Satıcılar ellerindeki 10 kg arz fazlası malı satabilmek için fiyatı düşürmek zorunda kalırlar. Fiyat düşerken, tüketiciler daha fazla mal almaya yönelecek ve 10 kg'dan 15 kg'a doğru miktarı artıracaklardır (talep kanunu). Diğer taraftan satıcılar da piyasaya sundukları mal miktarını fiyatın düşmesine paralel olarak 20 kg'dan 15 kg'a azaltmaya başlayacaklardır (arz kanunu). Sonuçta, fiyat 8 TL'den 6 TL'ye kadar düşecek ve tüketicilerin almak istediği mal miktarı ile satıcıların satmak istediği mal miktarı 15 kg da eşitlenecektir. Artık üreticilerin elinde arz fazlası kalmadığından fiyatın düşme eğilimi kalmamıştır. Satıcıların [illegible] 6 TL fiyattan satmak istedikleri kadar mal satabilmekte, alıcıların tümü de yine

fiyattan alacakları kadar mal almaktadırlar. Diğer şartlar sabit kaldığı sürece bu oluşan fiyat kararlı bir fiyattır.

Diğer taraftan, bir fiyat seviyesinde eğer satıcıların satmak istedikleri miktar alıcıların almak istedikleri miktardan küçükse talep fazlası ortaya çıkar. Talep fazlası fiyatların yükselmesine yol açar. Tüketiciler düşük fiyat seviyesi nedeniyle çok mal ve hizmet satın almak isterler. Buna karşılık fiyatı düşük bulan satıcılar piyasaya pek az miktarda mal sunarlar. Dolayısıyla tüketicilerin çoğu mal satın almak istedikleri hâlde mal bulamazlar. Mal alamayan tüketiciler mevcut mallar için daha fazla fiyat teklif ederler ki bu fiyatın yükselmesi demektir. Şekil 2. 7 sağ panelde çizildiği gibi, alıcılar 4 TL'den 20 kg mal satın almak isterler. Hâlbuki satıcılar bu fiyattan sadece 10 kg mal satmak istemektedir. Dolayısıyla, tüketiciler 4 TL'den 10 kg daha almak istedikleri hâlde alamamaktadırlar. Talep fazlası 10 kg'dır. Tüketiciler fiyatı yükselterek ilave mal alma yoluna giderler. Fiyat yükselirken, üreticiler sundukları mal miktarını 10 kg'dan 15 kg'a doğru miktarı artıracaklardır (arz kanunu). Diğer taraftan alıcılar yükselen fiyatlar nedeniyle almak istedikleri mal miktarını 20 kg'dan 15 kg'a azaltmaya başlayacaklardır (talep kanunu). Sonuç olarak, fiyat 4 TL'den 6 TL'ye kadar yükselecek ve tüketicilerin almak istediği mal miktarı ile satıcıların satmak istediği mal miktarı 15 kg da eşitlenecektir. Artık tüketicilerin talep fazlası kalmadığından fiyatın yükselme eğilimi ortadan kalkmıştır. Alıcıların tümü 6 TL'den almak istedikleri (15 kg) mal almakta ve satıcıların tamamı da aynı fiyattan satacakları kadar (15 kg) mal satmaktadırlar. Diğer şartlar değişmediği sürece bu fiyat istikrarlı bir fiyattır.

Piyasa Dengesinde Değişmeler

Serbest piyasa şartlarında oluşan piyasa dengesi ve piyasa fiyatı, talebi veya arzı etkileyen değişkenlerden herhangi birinin değişmesiyle değişir. Talebi etkileyen faktörlerden tüketici geliri, tüketici sayısı, zevk ve tercihleri ya da ilgili malların fiyat değişmeleri talebi değiştirecektir. Talep değişmesi ise piyasa dengesini değiştirecek ve fiyat yeniden oluşacaktır. Şekil 2.8'in sol paneli bir talep değişmesinin piyasa dengesi ve fiyat üzerindeki etkilerini göstermektedir.

Şekil 2.8 Piyasa Dengesinde Değişmeler

Talep artışları denge fiyatının yükselmesine yol açarlar. Çünkü talep artışı ile birlikte, aynı miktarda mal için daha fazla satın alma isteği vardır. Bu ise pek tabii, fiyatların yükselmesine yol açar. Fiyatların yükselmesi de satıcıların daha fazla malı sunmalarına sebep olur. Piyasa denge fiyatı 6 TL'den 8 TL'ye yükselirken denge miktarı da 15 kg'dan 20 kg'a yükselir.

Piyasa dengesini etkileyen diğer nedenler arz kaynaklıdır. Teknolojik ilerlemeler, maliyet ve firma sayısı artış ve azalmaları gibi nedenler ile arzda ortaya çıkacak artış ya da azalışlar piyasa denge fiyat ve miktarı üzerinde etkilidir. Şekil 2.8'in sağ panelinde verildiği gibi, bir arz artışı ile piyasadaki satıcılar aynı fiyattan daha fazla mal ve hizmet satmak isteyeceklerdir. Bu durumda talep sabit olduğundan, fiyatlar düşmeye başlayacaktır. Fiyatların düşmesi de alıcıların daha fazla malı daha düşük fiyattan satın almaları demektir. Piyasa denge fiyatı 6 TL'den 4 TL'ye düşerken denge miktarı da 15 kg'dan 20 kg'a yükselir.

TALEP VE ARZIN FİYAT ESNEKLİKLERİ

Esneklik iki değişken arasındaki hassasiyeti ifade eder. Bir diğer deyişle, bir değişkendeki değişimin diğerini etkileme gücüdür. Çeşitli değişkenler arasında esneklik hesaplamaları yapılabilir. Bu kısımda önce bir malın fiyatı ile talep edilen miktarı arasındaki etkileşimi sonra da fiyat ile arz edilen miktar arasındaki etkileşimi ele alacağız.

Talebin Fiyat Esnekliği

Talebin fiyat esnekliği, bir malın fiyatında oluşacak %1 değişmenin o maldan talep edilen miktarda oluşturacağı % değişmeye denir.

Talep edilen miktarın fiyat değişmelerinden hangi oranda etkilendiğini talebin fiyat esnekliği ile ölçeriz. Talebin fiyat esnekliği, bir malın fiyatında oluşacak %1 değişmenin o maldan talep edilen miktarda oluşturacağı % değişmeye denir.

Fiyat esnekliği malın fiyatındaki %1 değişmenin miktarda oluşturacağı yüzde değişmeye oranlanması ile hesaplanır. Talebin fiyat esnekliğini ölçmek için kullandığımız formülü;

$\varepsilon_D = \frac{\%\Delta Q_D}{\%\Delta P}$ şeklinde yazabileceğimiz gibi,

$$\varepsilon_D = \frac{\frac{Q_{D2}-Q_{D1}}{Q_{D1}}}{\frac{P_2-P_1}{P_1}} = \frac{\frac{\Delta Q_D}{Q_{D1}}}{\frac{\Delta P}{P_1}} = \frac{\Delta Q_D}{\Delta P}$$

biçiminde de yazabiliriz. Bu formüllerdeki ifadeler ise

εD: Talebin fiyat esnekliği

ΔQD: Talep edilen miktardaki mutlak değişme

%ΔQD: Talep edilen miktardaki yüzde değişme

ΔP: Fiyattaki mutlak değişme

%ΔP: Fiyattaki yüzde değişmedir.

Şekil 2.1'deki talep eğrisi üzerinde bulunan D noktasında talebin fiyat esnekliğini hesaplayalım. D noktasında fiyat 6 miktar 15 idi. Fiyatın 6'dan 4'e düştüğünde miktarın da 15'den 20'ye yükseldiğini görüyoruz. Yukarıdaki fiyat

esnekliği formüllerinden ikincisini kullanarak D noktasındaki fiyat esnekliğini bulalım.

$$\varepsilon_D = \frac{\frac{20-15}{15}}{\frac{4-6}{6}} = \frac{\frac{5}{15}}{\frac{-2}{6}} = -\frac{5}{2}\frac{6}{15} = -1$$

Talep kanunu gereği, fiyat ile talep edilen miktar ters ilişkili olduğundan, talebin fiyat esnekliği her zaman negatif değerler alacaktır. Elde ettiğimiz εD=-1 değeri, malın fiyatında oluşacak %1 düşüş karşısında tüketicinin satın alacağı miktarın %1 artacağını, malın fiyatında oluşacak %1 artış karşısında ise tüketicinin satın alacağı miktarın %1 azalacağını göstermektedir.

Arzın Fiyat Esnekliği

Arz edilen miktarın fiyat değişmeleri karşısındaki etkileşim derecesini arzın fiyat esnekliği ile ölçüyoruz. Değişen fiyatlar karşısında üreticilerin piyasaya sunacakları miktarda hangi oranda bir değişme olacağını arzın fiyat esnekliği ile hesaplamaktayız. Arzın fiyat esnekliği, bir malın fiyatında oluşacak %1 değişmenin o malın arz edilen miktarında oluşturacağı % değişmeye denir.

Arzın fiyat esnekliği, bir malın fiyatında oluşacak %1 değişimin o malın arz edilen miktarında oluşturacağı % değişime denir.

Arzın fiyat esnekliği, malın fiyatındaki %1 değişmenin tüketiciye sunulan miktarda oluşturacağı yüzde değişmeye oranlanması ile hesaplanır. Arzın fiyat esnekliğini ölçmek için kullandığımız formül;

$\varepsilon_S = \frac{\%\Delta Q_S}{\%\Delta P}$ şeklinde yazılabilir. Bunun yanında formülümüzü aşağıdaki gibi de dönüştürebiliriz:

$$\varepsilon_S = \frac{\frac{Q_{S2}-Q_{S1}}{Q_{S1}}}{\frac{P_2-P_1}{P_1}} = \frac{\frac{\Delta Q_S}{Q_{S1}}}{\frac{\Delta P}{P_1}} = \frac{\Delta Q_S}{\Delta P}$$ Bu formüllerdeki ifadeler ise;

εS: Arzın fiyat esnekliği

ΔQS: Arz edilen miktardaki mutlak değişme

%ΔQS: Arz edilen miktardaki yüzde değişme

ΔP: Fiyattaki mutlak değişme

%ΔP: Fiyattaki yüzde değişmedir.

Şekil 2.4'teki arz eğrisi üzerinde bulunan D noktasında arzın fiyat esnekliğini hesaplayalım. D noktasında üretici 6 TL'den 15 kg satmak istemektedir. Üretici fiyat 6'dan 4'e düştüğünde miktarı da 15'den 10'a azaltmaktadır. Yukarıdaki fiyat esnekliği formüllerinden ikincisini kullanarak D noktasındaki fiyat esnekliğini bulalım. Fiyatın 6'dan 4'e düşmesi %33,3 bir azalmayı ifade ederken, aynı anda tüketiciye sunulan miktarın 15'den 10'a gerilemesi de %33,3'lük bir azalmayı gösterir.

$$\varepsilon_S = \frac{\%\Delta Q_S}{\%\Delta P} = \frac{\%33{,}3}{\%33{,}3} = 1$$

Arz kanunu piyasa fiyatı ile piyasaya sunulan miktarın doğrusal ilişkili olduğunu ifade ediyordu. Bu durumda arzın fiyat esnekliği her zaman pozitif değerler alacaktır. Elde ettiğimiz εS=1 değeri, malın fiyatında oluşacak %1 artış karşısında üreticinin satacağı miktarın %1 artacağını, malın fiyatında oluşacak %1 azalma karşısında ise tüketicinin satın alacağı miktarın %1 azalacağını göstermektedir.

TALEBİN GELİR ESNEKLİĞİ

Gelir esnekliği malların niteliğini belirler. Gelir esnekliği pozitif olan mallar normal, negatif olan mallar ise düşük mallar olarak kabul edilir.

Yukarıda çeşitli değişkenler arasında esneklik hesaplamaları yapabileceğimizi söylemiştik. Burada, tüketicinin gelirinde ortaya çıkacak değişmelerin onun talebini ne seviyede etkileyeceğini ölmek için kullandığımız gelir esnekliğini ele alacağız.

Bir maldan talep edilen miktarı belirleyen değişkenlerden biri olan tüketici gelirinin değişmesi, satın alınacak mal miktarını etkileyecektir. Çoğu durumda gelir artışları alınan mal miktarında da artışa yol açar. Eğer tüketici, geliri arttığında satın aldığı malın miktarını artırıyorsa mal bu tüketici için normal mal olarak isimlendirilir. Ancak bazen tüketiciler gelirleri artınca satın alacakları malın miktarını azaltırlar. Eğer tüketici, geliri arttığında satın aldığı malın miktarını azaltıyorsa bu malın söz konusu tüketici açısından düşük mal olduğunu söyleriz. Burada gözden kaçırılmaması gereken ayrıntı, normal ya da düşük mal olmanın malların mutlak özellikleri olmadığıdır. Bir mal bir tüketici için normal bir mal iken, bir başka tüketici aynı malı düşük mal olarak kabul edilebilir. Malların niteliğini belirlemede gelir yanında tüketicilerin tercihleri de etkilidir. Gelir esnekliği malların niteliğini belirler. Gelir esnekliği pozitif olan mallar normal, negatif olan mallar ise düşük mallar olarak kabul edilir.

Normal malların gelir esneklikleri pozitif değerler alırken, düşük malların gelir esneklikleri negatif değerler alacaktır. Talebin gelir esnekliğini aşağıdaki formül yardımıyla hesaplayabiliriz.

$$\varepsilon_I = \frac{\%\Delta Q_D}{\%\Delta I}$$

Formüldeki ifadeler;

εI: Talebin gelir esnekliği

ΔQI: Talep edilen miktardaki mutlak değişme

%ΔQI: Talep edilen miktardaki yüzde değişme

ΔI: Tüketici gelirindeki mutlak değişme

%ΔI: Tüketici gelirindeki yüzde değişmedir.

Tüketici gelirindeki bir artışın malın talebini artırdığını kabul edelim. Bunun için yukarıda çizdiğimiz Şekil 2.3'ün sol panelini kullanabiliriz. Tüketicinin geliri 100 TL iken 15 kg almaktadır. Gelir 200 TL'ye çıktığında satın alınan mal miktarı da 20 kg'a yükselmiştir. Gelir 100'den 200'e %100 artış kaydetmiştir. Bu gelir artışı alınan mal miktarının da 15'den 20'ye %33,3 artmasına yol açmıştır.

$$\varepsilon_I = \frac{\%\Delta Q_I}{\%\Delta P} = \frac{\%33{,}3}{\%100} = 0{,}33$$

Bulduğumuz εI=0,33 değeri pozitif olduğu için bu mal tüketici bakımından normal bir maldır. Tüketici gelirinde oluşacak %1 artış satın alacağı mal miktarını yaklaşık %0,33 artıracaktır.

Eğer tüketici geliri arttığında satın aldığı miktar azalmış olsaydı, bulunacak gelir esnekliği değeri de negatif olacaktı. Gelir esnekliği negatif olduğunda ise bu malın tüketici için düşük mal olduğu söylenecektir. İnsanların zenginleştikçe tüketmekte oldukları malların bazılarını azaltmaları ya da tamamen terk etmeleri o malların düşük mal olmasının bir sonucudur.

TALEBİN ÇAPRAZ ESNEKLİĞİ

Talebin çapraz esnekliği tüketicilerin satın almakta oldukları malların birbirleri ile olan ilişkileri çerçevesinde ortaya çıkar. Tüketiciler ihtiyaçlarını karşılamak için pek çok mal satın alırlar. Bu mal ve hizmetler belirli bir ihtiyacın tatmininde birlikte kullanılıyorsa tamamlayıcı mallar olarak adlandırılmakta, aynı

Talebin çapraz esnekliği malların birbirleri ile olan ilişkilerini etkiler. Çapraz esneklik pozitif ise mallar birbiri ile ikame, negatif ise tamamlayıcı özellik gösterirler.

ihtiyacın karşılanmasında birbirleri yerine kullanılan mallar ise ikame mallar olarak ifade edilmekte idi. Malların birbirinin ikamesi ya da tamamlayıcısı olmaları hâlinde birbirlerinin fiyat değişmelerinden etkilenme derecelerini talebin çapraz esnekliği ile belirliyoruz.

Talebin çapraz esnekliği aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanır.

$$\varepsilon_{ab} = \frac{\%\Delta q_a}{\%\Delta P_b}$$

Formüldeki ifadeleri açıklayacak olursak:

ε_{ab}: Talebin çapraz esnekliği

ΔQ_a: a malının talep edilen miktarındaki mutlak değişme

$\%\Delta Q_a$: a malının talep edilen miktarındaki yüzde değişme

ΔP_b: b malının fiyatındaki mutlak değişme

$\%P_b$: b malının fiyatındaki yüzde değişmedir.

Önce ikame malları ele alarak çapraz esnekliği hesaplayalım. Tüketici bir ihtiyacını tatmin etmek üzere a (kırmızı et) ve b (beyaz et) gibi iki farklı malı kullanabilmektedir. Kırmızı et fiyatının 15 TL'den 25 TL'ye yükseldiğini kabul edelim. Kırmızı et pahalı hâle gelmesiyle birlikte daha az tüketilecektir. Alıcılar azalttıkları kırmızı et yerine fiyatı değişmeyen beyaz ete yönelecekler ve 6 TL'den 15 kg beyaz et satın almakta iken, kırmızı et fiyatının artmasıyla yine 6 TL'den 25 kg beyaz et satın almaktadır. Kırmızı et fiyatlarının artması beyaz etin talebini artırmıştır.

Kırmızı et fiyatı 15 TL'den 25 TL'ye (%66,7) artmış ve bu da beyaz etin talebini 15 kg'dan 25 kg'a (%66,7) yükseltmiştir.

Önce ikame malları ele alarak çapraz esnekliği hesaplayalım. Tüketici bir ihtiyacını tatmin etmek üzere a (kırmızı et) ve b (beyaz et) gibi iki farklı malı kullanabilmektedir. Kırmızı et fiyatının 15 TL'den 25 TL'ye yükseldiğini kabul edelim. Kırmızı et pahalı hâle gelmesiyle birlikte daha az tüketilecektir. Alıcıla

azalttıkları kırmızı et yerine fiyatı değişmeyen beyaz ete yönelecekler ve 6 TL'den 15 kg beyaz et satın almakta iken, kırmızı et fiyatının artmasıyla yine 6 TL'den 25 kg beyaz et satın almaktadır. Kırmızı et fiyatlarının artması beyaz etin talebini artırmıştır.

Kırmızı et fiyatı 15 TL'den 25 TL'ye (%66,7) artmış ve bu da beyaz etin talebini 15 kg'dan 25 kg'a (%66,7) yükseltmiştir.

$$\varepsilon_{ab} = \frac{\%\Delta Q_a}{\%\Delta P_b} = \frac{\%66,7}{\%66,7} = 1$$

Hesapladığımız çapraz esneklik katsayısı εab=1 oldu. Eğer kırmızı etin fiyatı

%1 düşerse beyaz etin de talebi %1 düşecektir. Kırmızı et fiyatı ile beyaz et talebi doğrusal olarak değişmektedir.

Tamamlayıcı malların tüketiciler tarafından birlikte kullanıldığında bir fayda sağlayan ya da birlikte kullanımla daha fazla fayda sağlayan mallar olduğunu biliyoruz. Yukarıda otomobil ve benzin tamamlayıcı mallara örnek verilmişti. Bu

mallardan birinin fiyatının artması diğerinin talebini düşürecektir. Gerçekten de otomobil fiyatlarının düşmesi otomobil satışlarının önemli ölçüde yükselmesine sebep olur. Daha fazla otomobil kullanımı ise tabii olarak daha fazla benzin tüketilmesi demektir.

Otomobil fiyatının 30000 TL'den 25000 TL'ye düştüğünü varsayalım. Otomobilin ucuzlamasıyla satışları artacak ve artık depoları doldurulmayı bekleyen daha fazla aracımız olacaktır. Benzin fiyatı 4 TL'de sabit kalırken, Erzurum'da günlük benzin tüketiminin 4000 litreden 5000 litreye çıktığını kabul edelim. Otomobil fiyatı 30 bin TL'den 25 bin TL'ye (%16,7) azalmış ve bu da benzinin talebini 4 bin litreden 5 bin litreye (%25) yükseltmiştir. Bu durumda çapraz esneklik değerimiz aşağıdaki gibi olacaktır.

$$\varepsilon_{ab} = \frac{\%\Delta Q_a}{\%\Delta P_b} = \frac{\%16,7}{-\%25} = -0,67$$

Bulduğumuz çapraz esneklik değeri εab=-0,67 oldu. Bu sonuç, otomobil fiyatındaki her %1 düşüşün benzin talebini %0,67 artıracağı anlamına gelir. Otomobil fiyatı ile benzin talebi ters yönlü değişmektedir. Tamamlayıcı olarak

birlikte kullanılan malların çapraz esneklik değerleri negatif olmaktadır

Bireysel Etkinlik

- QD=30-(5/2)P ve QS=(5/2)P biçiminde iki fonksiyon verilmektedir. Bu iki fonksiyonu kullanarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.
- Bunlardan hangisi arz, hangisi talep fonksiyonudur.
- Bu fonksiyonların eğimlerini nasıl gösterebiliriz.
- Fiyat 6 birim ise arz ve talebin fiyat esneklikleri kaç olacaktır.
- Fiyat 4 birime düşerse arz ve talebin fiyat esnekliklerinde değişim olacak mıdır? Olacaksa neden? Hesaplayarak gösteriniz.
- Bu fonksiyonları kullanarak denge fiyatı ve miktarı bulunuz.
- Bu fonksiyonları aynı grafik üzerinde çizerek denge fiyat ve miktarı işaretleyiniz.

Özet

- Bu bölümde piyasada karşılıklı olarak alıcı-satıcı rolleri üstlenen iki temel piyasa aktörünün temel davranışlarını ele aldık. Piyasada alıcılar talep, satıcılar ise arz ile temsil edilirler. Belirli bir mal ve hizmet için tanımlandığında talep, bir tüketicinin bir fiyattan satın almak istediği mal miktarını ifade eder. Talep edilen miktar istenilen, bir başka ifadeyle arzulanan, bir durumu ifade eder. Bununla birlikte, satın alma isteğinin gelir ile desteklendiği takdirde talebi oluşturur. Dolayısıyla, satın alma gücü ile desteklenmiş talep aslında efektif taleptir.
- Tüketicilerin talep fonksiyonlarının toplamına piyasa talebi demekteyiz. Piyasa talebi her bir fiyat seviyesinden tüm tüketicilerin satın almak istedikleri toplam mal ve hizmet miktarını gösterir. Bir malın talep edilen miktarını belirleyen temel etmenler; malın kendi fiyatı, tüketicinin geliri, zevk ve tercihleri, satın aldığı ikame ve tamamlayıcı malların fiyatları ile toplam tüketici sayısı şeklinde özetlenebilir.
- Belirli bir mal ve hizmet için arzı tanımladığımızda, üreticilerin satmak istediği mal miktarı şeklinde söyleyebiliriz. Üreticilerin satmak istedikleri mal miktarını etkileyen temel faktörler ise şunlardır: Malın kendi fiyatı, üretim faktörlerini fiyatları, üretici sayısı (endüstri büyüklüğü), teknolojik gelişmeler ve üreticinin üretebildiği diğer malların fiyatları. Tüm üreticilerin bireysel arz eğrilerinin toplamı piyasa arzının oluşturur.
- Talep ve arzın dengeye gelmesi piyasa dengesi olarak adlandırılır. Piyasa dengesinde denge fiyatı oluşur. Denge fiyatı, satıcı ile alıcının anlaştığı, talep edilen miktarın arz edilen miktara eşitlendiği fiyattır. Piyasa dengesi kararlı bir durumu ifade etmesine rağmen, arz veya talepte oluşacak herhangi bir değişme piyasa dengesini de değiştirecek yeni bir denge kurulacaktır.
- Bir malın fiyatındaki değişmelerin o malın miktarını etkileme derecesi fiyat esnekliği olarak bilinmektedir. Talebin fiyat esnekliği, piyasa fiyatındaki değişmenin tüketicinin satın alacağı miktarı etkileme derecesidir. Arzın fiyat esnekliği ise, piyasa fiyatındaki değişmenin üreticinin satacağı miktarı etkileme derecesidir.
- Talebin gelir esnekliği, tüketicinin gelirinde oluşacak değişmelerin satın alacağı miktarı etkileme derecesidir. Mallar niteliklerine göre gelir değişmelerine tepki verirler. Eğer mal düşük mal ise, gelir artışı karşısında satın alınan miktar azalır. Normal mal ise, gelir artışı ile satın alınan miktar artar.
- Talebin ve çapraz esnekliği tüketicinin satın aldığı malların birbirlerine karşı ilişkilerine göre şekillenir. Eğer mallar aynı ihtiyacın karşılanmasında birbirleri yerine kullanılabiliyorlarsa ikame mallardır ve çapraz esneklik pozitif değerler alır. Mallar ihtiyacın tatmininde birlikte kullanılıyorsa tamamlayıcı mallardır ve çapraz esneklik değerleri negatiftir.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. İkame malın fiyatının düşmesi durumunda talep eğrisi için aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

a) Sağa paralel kayar
b) Sola paralel kayar.
c) Dikleşir
d) Yatıklaşır.
e) Eğri üzerinde hareket edilir.

2. Tamamlayıcı malın fiyatının düşmesi durumunda aşağıdakilerden hangisi gerçekleşir?

	Denge Fiyat	Denge Miktarı
a)	Artar	Azalır
b)	Azalır	Artar
c)	Artar	Artar
d)	Azalır	Azalır
e)	Değişmez	Değişmez

3. Spesifik vergilerin artması durumunda arz eğrisi için aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

a) Sağa paralel kayar.
b) Sola paralel kayar.
c) Dikleşir.
d) Yatıklaşır.
e) Eğri üzerinde hareket edilir.

4. Piyasa dengedeyken olumsuz teknolojik bir şokun olması durumunda aşağıdakilerden hangisi gerçekleşir?

	Denge Fiyatı	Denge Miktarı
a)	Artar	Azalır
b)	Azalır	Artar
c)	Artar	Artar
d)	Azalır	Azalır
e)	Değişmez	Değişmez

5. Arzın artması ve aynı anda talebin azalması durumunda, arzdaki değişim talepteki değişimden büyük iken, aşağıdakilerden hangisi gerçekleşir?

	Denge Fiyatı	Denge Miktarı
a)	Artar	Azalır
b)	Azalır	Artar
c)	Artar	Artar
d)	Azalır	Azalır
e)	Değişmez	Değişmez

6. Talebin fiyat esnekliğinin sonsuz olması durumunda talep eğrisi için aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

a) Miktar eksenine diktir.
b) Fiyat eksenine paraleldir.
c) Miktar eksenine paraleldir.
d) Orijine göre içbükeydir.
e) Orijine göre dışbükeydir.

7. Kırmızı etin fiyatı 50 TL ilken talebi 100 birimdir. Kırmızı etin fiyatı 55 TL'ye çıktığında talebi 120 birim olduğuna göre talebin nokta fiyat esnekliği kaçtır?

a) -2
b) -0,5
c) 0
d) 0,5
e) 2

8. A malının fiyatı arttığında B malının talebi azaldığına göre, A ve B mallarına ilişkin olarak aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

a) Tamamlayıcı mallardır
b) İkame mallardır
c) İlişkisiz mallardır
d) Normal mallardır
e) Düşük mallardır

9. QA=f(PA) şeklinde tanımlanan talep fonksiyonuna göre, A malının fiyatı değişirse talep eğrisi için aşağıdakilerden hangisi doğrudur? (Q=Talep edilen miktar, P=Fiyat)

a) Yukarı paralel kayar.
b) Aşağı paralel kayar.
c) Dikleşir.
d) Yatıklaşır.
e) Eğri üzerinde hareket edilir.

10. Bireysel talep eğrisinin şekli için aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

a) Pozitif eğimli bir doğrudur.
b) Negatif eğimli bir doğrudur
c) Maksimum yapan paraboldür.
d) Minimum yapan paraboldür.
e) Yatay eksene paralel doğrudur.

Cevap Anahtarı

1.b, 2.c, 3.b, 4.b, 5.b, 6.c, 7.a, 8.a, 9.e

YARARLANILAN KAYNAKLAR

[1] Çoban, O., (2009). *İktisada Giriş,* Konya: Selçuk Üniversitesi Dinler, Z., (1996). *İktisada Giriş,* Bursa: Ekin Kitabevi

[2] Işıklar, İ. (2009). *İktisada Giriş,* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

[3] Özgüven, A., (1997). *İktisat Bilimine Giriş,* İstanbul: Filiz Kitabevi Parasız, İ., (1995). *İktisada Giriş,* Bursa: Ezgi Kitabevi

[4] Ünsal, E., (2004). *İktisada Giriş,* Ankara: İmaj Yayınları

[5] Yaylalı, M., (2004). *Mikroiktisat,* İstanbul: Beta Yayınları

TÜKETİM TEORİSİ VE FAYDA ANALİZİ

İÇİNDEKİLER

- Tüketici Tercihlerinin Niteliği
- Fayda Fonksiyonu ve Ölçüm Metotları
- Azalan Marjinal Fayda
- Eş Marjinal Fayda ve Tüketici Dengesi
- Kayıtsızlık Eğrileri Analizi ve Tüketici Dengesi
- Fiyat Değişmeleri ve Fiyat Tüketim Eğrisi
- Gelir Değişmeleri ve Gelir Tüketim Eğrisi
- Engel Eğrisi ve Malların Niteliği

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Tüketicilerin neden tercihte bulunmak zorunda olduklarını anlayabilecek,
  - Tüketicinin faydasını en üst düzeye çıkarma amacını, malların faydalarını ve bunu nasıl ölçebileceğini öğrenebilecek,
  - Tüketici dengesinin nasıl gerçekleştiğini ve faydasının nasıl maksimize edildiğini açıklayabilecek,
  - Kayıtsızlık eğrileri analizi yoluyla tüketicinin optimum tüketim miktarlarını belirleyebilecek,
  - Malların fiyatlarındaki ve tüketici gelirindeki değişmelerin tüketici dengesine etkilerini açıklayabilecek,
  - Engel eğrisini ve malların niteliğini kavrayabileceksiniz.

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

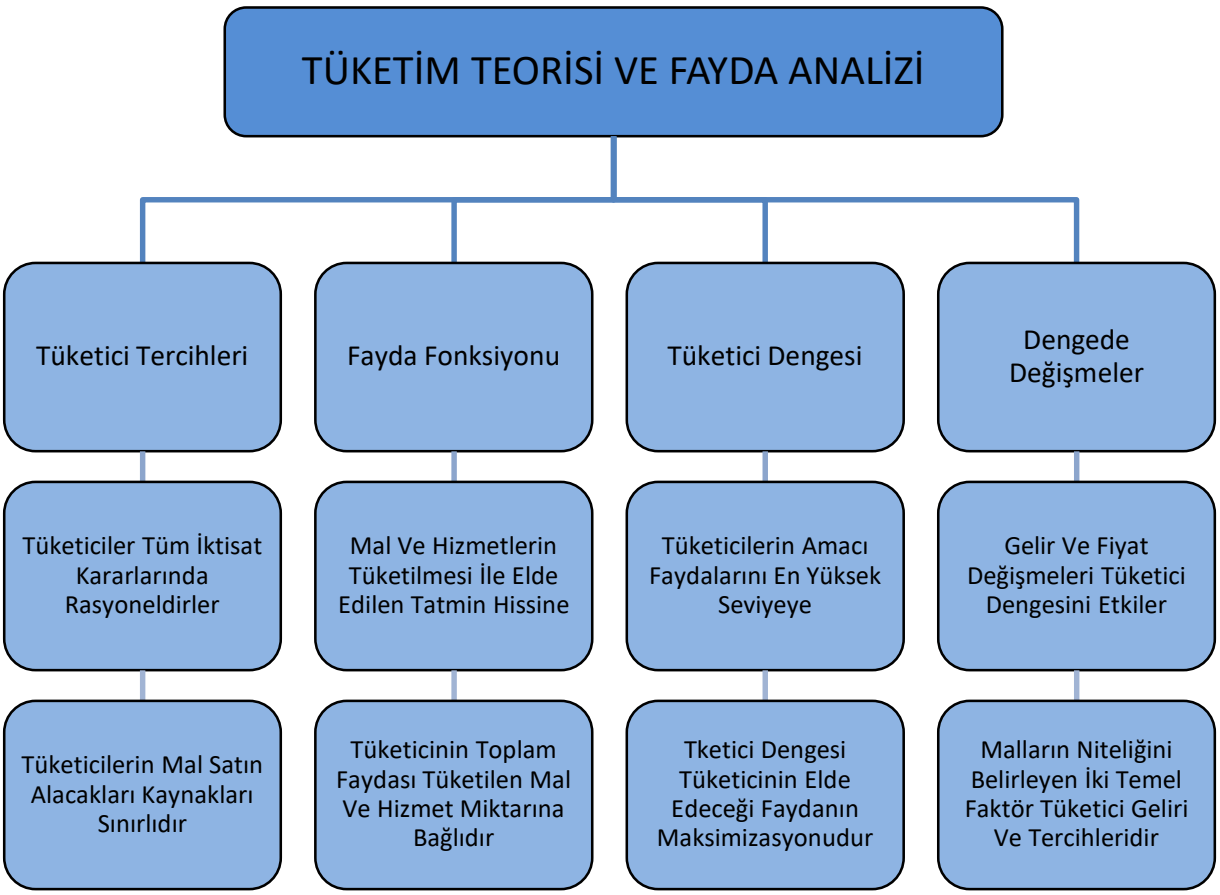
İKTİSADA GİRİŞ

Prof. Dr. E. Muhsin DOĞAN

ÜNİTE

3

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

TÜKETİM TEORİSİ VE FAYDA ANALİZİ
Tüketici Tercihleri
Fayda Fonksiyonu
Tüketici Dengesi
Dengede Değişmeler
Tüketiciler Tüm İktisat Kararlarında Rasyoneldirler
Mal Ve Hizmetlerin Tüketilmesi İle Elde Edilen Tatmin Hissine
Tüketicilerin Amacı Faydalarını En Yüksek Seviyeye
Gelir Ve Fiyat Değişmeleri Tüketici Dengesini Etkiler
Tüketicilerin Mal Satın Alacakları Kaynakları Sınırlıdır
Tüketicinin Toplam Faydası Tüketilen Mal Ve Hizmet Miktarına Bağlıdır
Tketici Dengesi Tüketicinin Elde Edeceği Faydanın Maksimizasyonudur
Malların Niteliğini Belirleyen İki Temel Faktör Tüketici Geliri Ve Tercihleridir

GİRİŞ

Üçüncü bölümde; tüketicilerin mal ve hizmet tercihlerinin niteliği, malların fayda fonksiyonları, tüketicilerin toplam faydaları ve faydanın ölçüm teknikleri ele alınacaktır. Daha sonra, tüketicilerin faydalarını en üst düzeye çıkaracak mal ve hizmet miktarlarını belirlediğimiz tüketici denge analizleri yapılacaktır. Bölümün sonunda tüketici dengesinde malın fiyatı ve tüketici gelirinde oluşabilecek değişmelerin etkisi ele alınacaktır.

TÜKETİCİ TERCİHLERİNİN NİTELİĞİ

Tüketiciler ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmet tüketmek zorundadırlar. İhtiyaçların sınırsızlığına karşılık, bu ihtiyaçlarını gidermede kullanacakları mal ve hizmetleri satın alacakları kaynakları (gelirleri) sınırlıdır. Tüketiciler sınırlı kaynakları ile mal ve hizmet satın almak zorundadır. Dolayısıyla, alıcılar hangi malın öncelikli olarak satın alınacağına karar vermek zorundadırlar.

Bu zorunluluk, geliri düşük olan tüketiciler için olduğu kadar yüksek gelirliler için de kaçınılmazdır. Çünkü ihtiyaçların bir kısmının karşılanması hemen yenilerini gündeme getirecektir. Bu yüzden yüksek gelirli olanların da mutlaka karşılanmayı bekleyen çok sayıda ihtiyaçları vardır. Aslında tercih yapma zorunluluğu hem düşük hem de yüksek gelir gruplarının ortak sorunudur. İktisat biliminin ortaya çıkma sebeplerinden biri olarak da ifade edebileceğimiz bu durum, tüketicilerin hangi mal ve hizmeti satın alacaklarına karar verirken göz önünde tuttukları bazı temel ölçütleri de vermektedir. Bu kriterler aslında tercihlerin rasyonel bir yapıda olması için de gereklidir. Aksi hâlde tüketiciler ellerindeki kaynaklarla elde edebileceklerinden daha az bir fayda (tatmin) ile yetinmek zorunda kalacaklardır.

Tüketicilerin hangi malı önce alacaklarına karar verirken rasyonel davrandıklarını ve ihtiyaçlarını sıraladıklarını kabul ederiz. Bu sıralama ihtiyaçların şiddetine göre olacaktır. Hangi ihtiyaç karşılanmadığında daha fazla üzüntü ve ızdırap veriyorsa önce onun karşılanması gerekecektir. Mesela, uzun süre aç kalmış birinin eline geçen para ile sinemaya gidip eğlenmesini beklemeyiz. Açlık ihtiyacı eğlenmeye olan ihtiyaçtan önceliklidir. Tüketici elindeki para ile önce açlığını giderecek daha sonra parası kalmışsa eğlenmek için sinemaya gidecektir. Bu aslında bir sıralamayı ya da tercihi gösterir.

Tüketiciler satın alabilecekleri mal ve hizmetlere ve miktarlarına karar verirken öncelikle ihtiyaçlarını rasyonel bir şekilde sıralamaktadırlar.

Tüketicilerin tutarlı bir biçimde yaptıkları bu sıralama aynı zamanda onların zevklerini de gösterir. Birbirine çok yakın şartlara sahip iki tüketicinin farklı tercihler yapabildiklerini görebiliriz. Tercih ya da zevklerdeki bu farklılıklar verilen kararlarda (hangi malın önce alınacağı, ne kadar alınacağı gibi) farklılıklar oluşturur.

Bu farklılıklara rağmen tüm tüketicilerin tercihlerindeki rasyonellik şu temel ilkeleri ifade eder.

- Eksiksiz bilgi,
- Tercihler arasında tutarlılık ve seçicilik,
- Bir malın çoğunun azına tercih edilmesi.

Tüketicilerin her biri satın alma kararlarını verirken piyasadaki her türlü bilgiye sahiptir ya da ulaşabilir. Tüketiciler mal ve hizmetlerin fiyatları, piyasa yapıları, satıcılar ve diğer tüm bilgilere sahiptir. Tam bilgiye sahip olma alıcıların akılcı karar verebilmeleri bakımından önemlidir. Eksik bilgi tüketicinin rasyonel olmayan tercihlerde bulunmasına yol açabilir.

Tüketicinin satın alabileceği üç farklı alternatifinin bulunduğunu kabul edelim. Üç alternatiften B'yi C'ye ve A'yı da B'ye tercih ediyorsa aslında A'yı C'ye de tercih etmektedir. Diğer taraftan, tüketici ne A'yı B'ye ne de B'yi C'ye tercih edemiyorsa kayıtsız da kalabilir. Bu durum tüketicinin seçim yaptığını ve bu seçiminde de tutarlı olduğunu gösterir.

Tüketiciler bir malın çoğunu azına tercih ederler. Aynı gelir ile satın alınabilen alternatifler arasında hangisi miktar olarak daha fazla ise tüketici onu satın alacaktır.

FAYDA FONKSİYONU VE ÖLÇÜM METOTLARI

Tüketiciler ihtiyaçlarını tatmin etmek için mal ve hizmetleri kullanırlar. Mal ve hizmetlerin insan ihtiyaçlarını tatmin etme özelliğine malların faydası diyoruz. Bir başka deyişle, *fayda bir mal veya hizmetin tüketimiyle elde edilen tatmin hissidir.*

Bir mal veya hizmetin faydası tüketilen miktarına bağlıdır. Dolayısıyla, tüketilen malın miktarı ile sağlanan fayda seviyesi arasında fonksiyonel bir ilişki kurabiliriz. Bu ilişki;

$U_a=f(Q_a)$ şeklinde gösterilebilir.

U_a: a malının toplam faydası

Q_a: a malının tüketilen toplam miktarı

Tüketiciler tek bir mal veya hizmet değil çok sayıda mal veya hizmet kullanarak ihtiyaçlarını karşılarlar. Bazen bu mallar birbirleri yerine kullanılan ikame mallarıdır ve her birinin değişik miktarları kullanılabilir. Bazen de mallar ancak birlikte kullanılabilirler. Tamamlayıcı mallar dediğimiz bu mallar dışında kalan mallar ise birbiriyle ilişkisi olmayan farklı ihtiyaçları tatmin eden mallardır. Bir tüketicinin n tane mal tükettiği varsayımı altında toplam fayda fonksiyonunu;

$TU=f(Q_a+Q_b+...+Q_n)$ biçiminde yazabiliriz.

TU: Tüketicinin toplam faydası

Q_a: a malının tüketilen toplam miktarı

Q_b: b malının tüketilen toplam miktarı

Q_n: n. malın tüketilen toplam miktarı.

Faydanın nasıl ölçüleceği konusunda iki temel tartışma vardır: Kardinal Fayda Yaklaşımı, Ordinal Fayda Yaklaşımı.

Bir tüketicinin kullandığı tüm mal veya hizmetlerin her birinin sağladığı faydaların toplamı tüketicinin toplam faydasını oluşturur.

Kardinalist* iktisatçıların savunduğu kardinal fayda yaklaşımına göre, bir malın faydasını sayma sayıları ile ölçebiliriz. Bir malın sağladığı fayda diğer bir malın faydasından bağımsızdır ve bir malın faydası tüm tüketiciler için aynıdır. Kardinalistler faydanın ölçü birimi olarak 'util' terimini kullanmışlardır.

Kardinal sayılar 1, 2, 3, 4 şeklinde ifade ettiğimiz sayılardır. Aslında bu sayıların bir değer belirtmeleri nedeniyle, bir malın belli bir miktarının tüketimi ile ne kadar fayda sağlanacağı bilinmektedir. Mesela, "bir bardak elma suyunun faydası 10'dur, bir simidin faydası 15'tir" şeklinde söyleyebiliriz.

Faydanın sayma sayıları ile ölçülmesinin imkânsızlığı, faydanın aslında sübjektif bir değer yargısını belirtiyor olması, pek çok malın birbiri ile ilişkileri nedeniyle faydalarının da etkileniyor olması gibi kardinal fayda ölçümüne getirilen eleştiriler nedeniyle bazı iktisatçılar faydanın ölçümü için yeni bir metot geliştirmişlerdir: Ordinal fayda yaklaşımı.

Ordinalist İktisatçıların ileri sürdüğü ordinal fayda yaklaşımı, faydayı mutlak değer ifade eden sayılarla ifade etmenin doğru olmadığını savunmuşlardır. Bunun yerine faydayı sıralayarak ifade etmenin daha doğru olacağını ileri sürmüşlerdir. Mesela, 'bir tostun faydası bir simidin faydasından çoktur' denebilir. Bunun yanında, malların faydalarının birbirinden bağımsız olmayabileceğini de söylemişlerdir. Yani, çoğu tüketici için bir bardak elma suyu ile bir simidi birlikte tüketmenin faydası ayrı ayrı tüketme hâlinde sağlanacak faydadan daha fazla olur.

Kardinal fayda yaklaşımına göre fayda sayma sayılarıile ölçülebilirken, ordinal yaklaşımına göre faydayı sıralama sayıları ile ölçebiliriz.

* Kardinalistler olarak bilinen iktisatçıların bazıları şunlardır: H. H. Gossen (1810-1858), W. S. Jevons (1835-1882), L. Walras (1810-1934), C. Menger (1841-1921).

* Ordinalist iktisatçıların bazıları şunlardır: F. Y. Edgeworth (1845-1926), G. B. Antonelli, (1858-1944), I. Fisher, (1867-1947).

AZALAN MARJİNAL FAYDA

Yukarıda bir mal veya hizmetin toplam faydasının tüketilen miktarına bağlı olarak değiştiğini belirtmiştik. Bu fonksiyonel ilişki öncelikle artan bir yapı gösterir. Ancak bu artış azalan oranlı artıştır. Yani, ilave tüketimlerle birlikte toplam faydadaki artış gittikçe azalmakta ve sıfır olmaktadır. Toplam faydadaki bu artışa marjinal fayda diyoruz. Toplam faydada ortaya çıkan bu artış (marjinal fayda) sıfır olduğunda toplam fayda da maksimum olmuştur. Artık ilave tüketim ile faydada hiç bir artış olmayacağı gibi azalma da başlayabilir.

Marjinal fayda, toplam faydadaki değişimi ifade eder.

Bir tüketicinin tükettiği herhangi bir malın miktarı ile elde ettiği fayda seviyesi arasındaki ilişkiyi önce bir tablo daha sonra da grafik yardımıyla gösterelim.

Tablo 3.1. Toplam ve Marjinal Fayda

Bileşim	Miktar (Q_x)	Toplam fayda(TU_x)	Marjinal Fayda (MU_x)
-	0	0	
A	1	15	15
B	2	27	12
C	3	36	9
D	4	42	6
E	5	45	3
F	6	45	0
G	7	42	-3

İlave tüketimin faydasının sürekli azalmasına azalan marjinal fayda ilkesi diyoruz.

Tablo 3.1'de herhangi bir a malını satın alan alıcının bu malın çeşitli miktarlarını kullanması hâlinde elde edeceği fayda düzeyleri verilmektedir. Tüketicinin elde edeceği toplam fayda 5 birim tüketime kadar artarken, tüketmeye devam etmesi hâlinde faydanın azalacağını görüyoruz. Çok susamış birinin içtiği su miktarını bardakla ifade edersek, bu tüketicinin ilk bardak suyu içmekle alacağı fayda (tatmin, haz) 15, ikinci bardak su ile 27, üçüncü ile 36 ve nihayet beşinci bardak suyu içtiğinde toplam 45 util fayda sağlar. Altıncı bardağın toplam faydaya bir katkısının olmadığını, yedinci bardak suyun ise artık aşırı su içmiş olması nedeniyle su içene rahatsızlık vermeye başladığını görüyoruz. Yedinci bardak su toplam faydayı azaltmıştır.

İlave tüketimin toplam faydada oluşturduğu değişime marjinal fayda demiştik. Tabloda da görüleceği gibi marjinal fayda sürekli azalan bir yapı arz eder. Marjinal faydanın sürekli azalan bir fonksiyon olması durumuna azalan marjinal fayda* denilir. Azalan marjinal faydayı basitçe;

$MU_a = \frac{\Delta TU_a}{\Delta Q_a}$ formülü ile de elde edebiliriz.

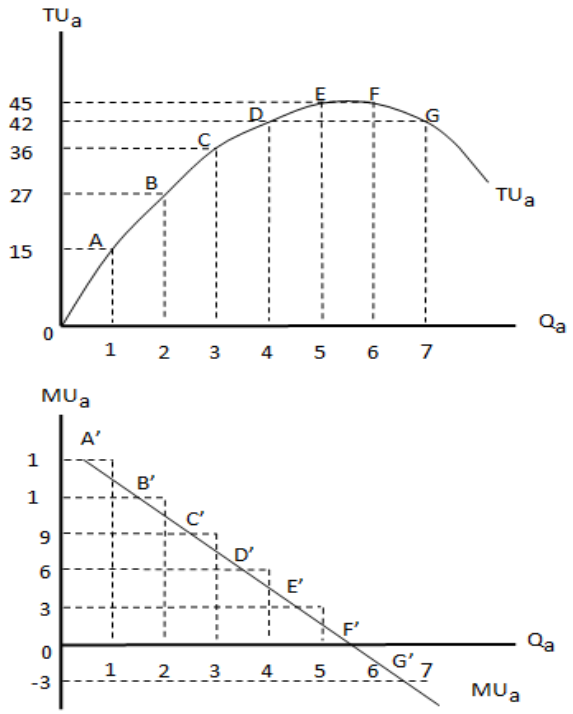
MU_a: a malının marjinal faydası,

ΔTU_a: a malının toplam faydasında oluşan değişim,

ΔQ_a: a malının tüketilen miktarındaki değişim.

Tablo 3.1'de en sağ sütun a malının marjinal faydasını vermektedir. İlk bardak suyun faydası 15 iken, her içilen bardaktan daha az ilave fayda sağlanmış ve sonunda altıncı bardağın toplam faydaya hiçbir katkısı olmamıştır.

Azalan marjinal fayda ilkesini H.H. Gossen 1854'te ortaya koymuştur. Bu nedenle 'Birinci Gossen Kanunu' olarak da bilinir.

Şekil 3.1. Toplam ve Marjinal Fayda

Marjinal fayda sıfır olduğunda toplam fayda maksimuma ulaşır.

Tabloda verilen değerleri kullanarak a malının toplam fayda ve marjinal fayda fonksiyonlarının grafiklerini Şekil 3.1'de görmekteyiz. Şeklin üst panelinde toplam fayda fonksiyonu çizilmiştir. Toplam fayda önce artan bir fonksiyondur. Beşinci bardağa kadar toplam faydada azalan oranlı bir artış gerçekleşmiştir. Altıncı bardak suyun toplam faydaya bir katkısı olmazken yedinci bardak toplam faydayı azaltmıştır.

Toplam faydada görülen değişim sürekli azalan oranlardadır. İlave tüketimin toplam faydada oluşturduğu azalan oranlı değişime azalan marjinal fayda demiştik. Şekil 3.1.'in alt panelinde de çizildiği gibi marjinal fayda eğrisi sürekli azalan bir yapı göstermektedir. Marjinal fayda, toplam faydanın maksimum olduğu altıncı bardak suyun tüketilmesi ile sıfır olmakta ve buradan itibaren negatif değerler almaktadır. Malın tüketilen biriminin marjinal faydası sıfır olduğunda toplam faydaya hiçbir katkısı olmayacaktır.

EŞ MARJİNAL FAYDA VE TÜKETİCİ DENGESİ

Eş marjinal fayda ilkesi sağlandığında tüketici mevcut geliri ile elde edebileceği en yüksek fayda düzeyine ulaşmış olur.

Tüketicilerin amaçları en yüksek tatmin düzeyini elde etmektir. Aslında bu durum, tüketicilerin belirli bir geliri mallar arasında toplam faydalarını maksimum yapacak şekilde dağıtmak zorunda olduklarını ifade eder.

Tüketicilerin faydalarını maksimize edecek şekilde gelirlerini satın alacakları mallar arasında nasıl paylaştıracaklarını ya da hangi maldan ne kadar satın alacaklarını bulmamızda yardımcı olacak yöntemlerden birisi *''Eş Marjinal Fayda Kanunu''* olarak bilinir. Bu yaklaşımda malların faydalarının kardinal sayılarla ölçülebileceği varsayılmaktadır.

Eş marjinal fayda kanunu; tüketici gelirini satın alacağı mallar arasında paylaştırdığında, her mala harcadığı son bir liradan aynı marjinal faydayı elde etmesi hâlinde, toplam faydasının maksimum seviyeye ulaşacağını ifade eder. İkinci Gossen Kanunu da dediğimiz bu prensibe tüketici satın aldığı çeşitli mallara harcadığı son birer liraların marjinal faydalarını eşitlediğinde toplam faydasını da en yüksek düzeye çıkarmış olur. Bu prensip tüketicinin n tane mal tüketeceği varsayımıyla aşağıdaki biçimde formülleştirilebilir:

$$\frac{MU_a}{P_a} = \frac{MU_b}{P_b} = \cdots = \frac{MU_n}{P_n}$$

MU_i: Malların marjinal faydaları,

P_i: Malların fiyatları.

Analizi kolaylaştırmak için tüketicini sadece iki mal tüketeceğini kabul edersek eşitliğimiz şu şekli alacaktır:

$\frac{MU_a}{P_a} = \frac{MU_b}{P_b}$ ya da eşitliğimizi dönüştürerek aşağıdaki gibi yazabiliriz.

$\frac{P_a}{P_b} = \frac{MU_a}{MU_b}$.

Eş marjinal fayda kanunu, H.H. Gossen tarafından tanımlanmıştır. Bu yüzden İkinci Gossen Kanunu olarak da bilinir.

Malları fiyatları oranının marjinal faydaları oranına eşitlenmesi hâlinde de tüketicinin faydasının maksimum olacağını görüyoruz.

Şimdi eş marjinal fayda ilkesine göre, a ve b gibi iki mal tüketmek isteyen bir tüketicinin mevcut geliri ile toplam faydasını nasıl maksimize edebileceğini bir örnek yardımıyla açıklayalım. Bu iki mal için harcamayı planladığı toplam 11 TL geliri bulunan tüketicinin satın alacağı a malının fiyatının (P_a) 2 TL ve b malının fiyatının da (P_b) 1 TL olduğunu kabul edelim. Tablo 3.2'de birinci sütunda her iki mal için de satın alınacak mal miktarları, ikinci sütunda a malının marjinal faydası (MU_a) ve üçüncü sütunda b malının marjinal faydası (MU_b) verilmektedir.

Tablo 3.2. Eş Marjinal Fayda ve Tüketici Dengesi

Miktar	MU_a	MU_a/P_a	MU_b	MU_b/P_b
1	12	12/2=6	8	8/1=8
2	10	10/2=5	7	7/1=7
3	8	**8/2=4**	6	6/1=6
4	6	6/2=3	5	5/1=5
5	4	4/2=2	4	**4/1=4**
6	2	2/2=1	3	3/1=3
7	0	-	2	2/1=2

Malların fiyatları oranı $P_a/P_b = 2/1 = 2$'dir. Eş marjinal fayda prensibine göre, tüketicinin tüm gelirini iki mal arasında malların marjinal faydaları oranının $MU_a/MU_b = 2$ olmasını sağlayacak şekilde paylaştırırsak 11 TL gelir ile en yüksek faydayı da elde etmiş oluruz. Bu eşitliği sağlayan ilk miktarlar Q_a=1 ve Q_b=3'tür. Ancak bu miktarlar sadece 5 TL harcamayı gerektirir ki tüketicinin gelirinin 6 TL'si kullanılmamış olur. Tüm geliri kullanmamız gerektiğine göre tüketici bu seçimi yapmayacaktır. Q_a=2 ve Q_b=4 miktarları satın alındığında da yine sadece 8 TL harcanır ve bu da istenmemektedir. Q_a=3 ve Q_b=5 miktarları alındığında tüketicinin 11 TL gelirinin tamamı iki mala harcanmış olur ve $P_a . Q_a + P_b . Q_b$ eşitliğini sağlayabiliriz. Tüketici a malına $P_a . Q_a = 2.3 = 6$ TL harcar ve b malına $P_b . Q_b$=1.5=5 TL harcar.

Aynı hesaplamalar $MU_a/P_a = MU_b/P_b$ eşitliği kullanılarak da tekrarlanabilir.

Tabloda üçüncü ve beşinci sütunlarda kalın olarak verilen değerler faydayı maksimize eden mal miktarlarıdır.

KAYITSIZLIK EĞRİLERİ ANALİZİ VE TÜKETİCİ DENGESİ

Yukarıda kardinal fayda yaklaşımını kullanarak tüketici dengesini elde ettik. Bu kısımda ise, fayda ölçümünde kullanılan diğer teknik olan ordinal fayda yaklaşımını esas alarak tüketici dengesini analiz edeceğiz.

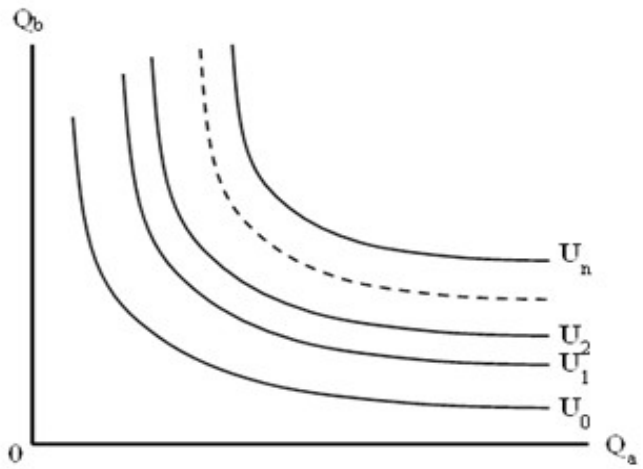
Kayıtsızlık Eğrileri ve Marjinal İkame Oranı

Eş fayda eğrisi üzerindeki her bir nokta aynı fayda düzeyini gösterirken malların farklı miktarlarını ihtiva eder.

Ordinal fayda ölçümünde faydayı göstermek üzere kayıtsızlık eğrileri kullanılmaktadır. Kayıtsızlık eğrileri her iki malın farklı miktarları tüketildiğinde elde edilen fayda seviyelerini gösteren eğrilerdir. Bir kayıtsızlık eğrisi tüketiciye aynı fayda seviyesini sağlayan farklı mal bileşimlerinin geometrik yeridir. Fayda seviyesini ifade etmede kullandığımızda kayıtsızlık eğrilerine *eş fayda eğrileri* diyoruz.

Bir tüketicinin belirli bir gelir ile a ve b gibi iki mal tükettiğini kabul edelim. Tüketici bu iki malın belirli birer miktarından oluşan belli bir fayda seviyesine ulaşacaktır. Eğer bu malların birinden daha fazla satın almaya karar verirse, fayda seviyesini koruyabilmek için diğerinden bir miktar vazgeçmek zorunda kalacaktır. Söz konusu konumları bakımından kayıtsızlık eğrileri (=eş fayda eğrileri), a ve b mallarının fiziki miktarlarının birer bileşimini temsil eden noktalardan oluşur.

Eş marjinal fayda eğrilerinin genel formu Şekil 3.2'de çizilmiştir. a ve b gibi iki mal tüketen tüketicinin satın aldığı mal miktarları yatay (Q_a) ve dikey (Q_b) eksenlerde yer almaktadır.

Şekil 3.2. Kayıtsızlık Eğrileri

Kayıtsızlık eğrileri 'U_i' ile gösterilmektedir. Temel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

Kayıtsızlık eğrileri negatif eğimlidir. Tüketiciler bir malın ilave miktarlarını satın aldıklarında toplam faydada oluşacak artışı diğer malın miktarını azaltarak telafi ederler ve böylece fayda düzeyi korunmuş olur.

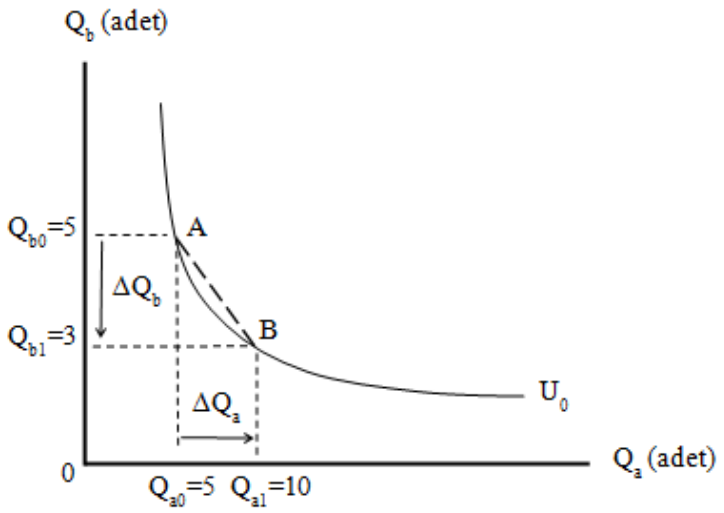
Birbirlerini kesmezler ve n tane kayıtsızlık eğrisi vardır. Analitik düzlemdeki her noktadan bir kayıtsızlık eğrisi geçer. Dolayısıyla teorik olarak sonsuz sayıda çizilebilir. Bu kayıtsızlık eğrilerinin birbirlerini kesmediklerini paralel olarak yer aldıklarını görüyoruz. Kayıtsızlık eğrileri kesişecek olsalardı aynı mal bileşiminden iki farklı fayda seviyesi elde etmek gerekirdi. Diğer taraftan tüketilen malların miktarları arttıkça, analitik düzlemde sağ yukarıya doğru, kayıtsızlık eğrilerinin

temsil ettikleri fayda düzeyleri de artar. Daha yukarıdaki bir kayıtsızlık eğrisi daha fazla faydayı da gösterir.

Orijine dış bükeydirler. Kayıtsızlık eğrileri negatif eğimleri yanında orijine de dış bükeydirler. Her bir malın ilave tüketimi ile marjinal faydası azalacağı için ikame edilmesi de gittikçe güçleşecektir. İkamenin güçleşmesi kayıtsızlık eğrilerini orijine dış bükey hâle getirecektir.

Yukarıda belirtildiği gibi aynı fayda düzeyinde kalabilmek için bir maldan daha fazla tükettiğimizde diğerinden vazgeçmemiz gerekecektir. İlave alacağımız mala karşılık diğerinden ne kadar vazgeçmemiz gerektiğini gösteren orana marjinal ikame oranı diyoruz. *Marjinal ikame oranı, bir maldan ilave tüketim yapmak istediğimizde, aynı fayda düzeyinde kalabilmek için, diğer maldan ne kadar vazgeçmemiz gerektiğini gösterir.*

Şekil 3.3 yardımıyla marjinal ikame oranını açıklayalım:

Şekil 3.3. Marjinal İkame Oranı

Şekilde gördüğümüz A noktasında a ve b mallarından 5'er adet satın alındığında U_0 toplam faydası elde edilmektedir. B noktası ise 10 adet a malından ve 3 adet b malından satın alındığında aynı fayda seviyesinin (U_0) elde edileceği görülmektedir. Tüketici A noktasındaki mal miktarları yerine B noktasındaki miktarları satın aldığını düşünelim. Bu durumda a malından 5 yerine 10 adet satın alınacağından daha fazla a malı tüketimi toplam faydayı artıracaktır. Buna karşılık, b malından satın alınan miktar 5'ten 3'e azalmaktadır. Bu azalmanın toplam faydada bir azalmaya sebep olacağı açıktır. Aslında, a malının ilave tüketimiyle faydada oluşan artış ile b malının daha az tüketimiyle faydada oluşan azalma birbirine eşittir. Bu nedenle her iki noktadaki fayda seviyeleri (U_0) aynıdır.

Marjinal ikame oranı şu eşitlik ile gösterilir:

$$M\dot{I}O_{ab}\ \frac{Q_{b1}-Q_{b0}}{Q_{a1}-Q_{a0}}=-\frac{\Delta Q_b}{\Delta Q_a}$$

$M\dot{I}O_{ab}$: Marjinal ikame oranı (a ve b malları için),

ΔQ_a: a malının ilave tüketilen miktarı,

ΔQ_b: b malının ilave tüketilen miktarı.

Marjinal ikame oranı kayıtsızlık eğrisinin eğimidir. Kayıtsızlık eğrisi üzerinde alınan bir noktanın eğimi o noktadaki marjinal ikame oranını verecektir. Kayıtsızlık eğrisi üzerindeki bir noktanın eğimini bulmak için o noktaya teğet çizerek teğetin eğimini bulmamız yeterli olur. Teğetin eğimi marjinal ikame oranına eşittir.

Şekil 3.3'te A ve B noktalarını bir doğru ile birleştirdiğimizde bu doğrunun eğimi de bize A ve B noktaları arasındaki marjinal ikame oranını verebilir (a malından ilave alınan miktarın çok küçük olması noktaları birbirine yaklaştıracağından ölçüm daha yetkin olur).

Bireysel Etkinlik

- Orijine dış bükey ve negatif eğimli bir eş-fayda eğrisi çiziniz. Bu eş- fayda eğrisi üzerinde ikiden daha fazla nokta belirleyerek bu noktalar arasında MİO değerlerini hesaplayınız. MİO'nun sol yukarıdan sağ aşağıya doğru sıfıra yaklaştığını göreceksiniz. Nedenini açıklayınız.

Bütçe Doğrusu

Tüketiciler faydalarını en üst düzeye çıkarmayı amaçlarlar. Ancak bunu sınırlı bir gelir ile yapmak zorundadırlar. Tüketiciler kendilerini kısıtlayan ve mallar arasında bir seçime zorlayan sınırlı gelirleri ile en yüksek faydayı elde etmeye çalışacaklardır. Sınırlı tüketici gelirini bütçe doğrusu ile göstereceğiz. İki mal tüketildiği varsayımı ile bir bütçe fonksiyonu şöyle ifade edilebilir:

$$I = P_a.Q_a + P_b.Q_b$$

I: Tüketici geliri,

P_a, P_b: a ve b mallarının fiyatları,

Q_a, Q_b: a ve b mallarının satın alınan miktarları.

Bir bütçe doğrusu mevcut gelir ile bilinen fiyatlardan satın alınabilecek mal miktarlarını ifade eder. Tüketicinin sadece a malından satın alacağını kabul edersek;

$I = P_a.Q_a$ olur ve buradan a malının miktarı

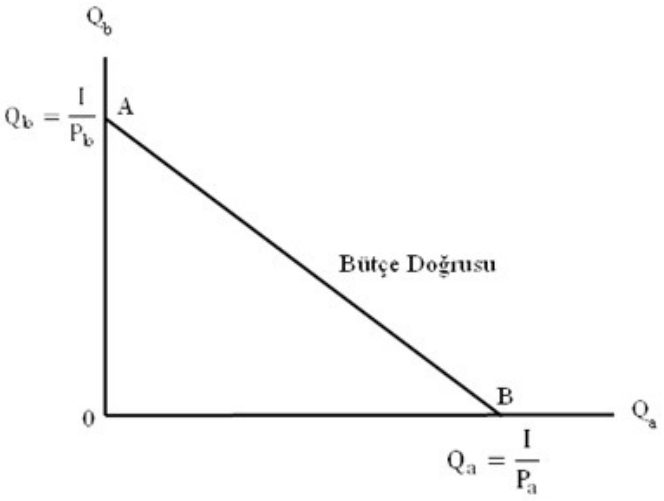
$Q_a = \frac{I}{P_a}$ şeklinde belirlenir.

Diğer taraftan, tüketicinin tüm geliri ile sadece b malından satın alacağını kabul ettiğimizde

$I = P_b.Q_b$ olacaktır. Buradan b malının miktarı

$Q_b = \frac{I}{P_b}$ eşitliğiyle elde edilir.

Bütçe doğrusunu analitik düzlemde göstermek istediğimizde Şekil 3.4'teki doğruyu elde ederiz.

Şekil 3.4. Bütçe Doğrusu

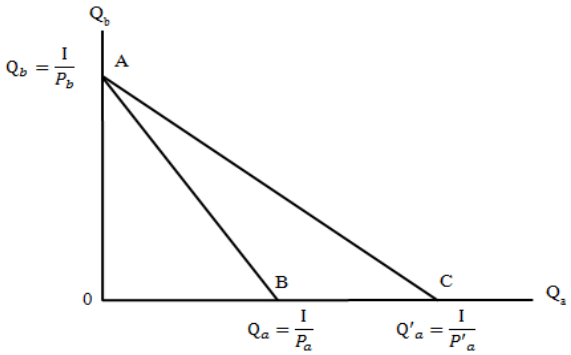
Şekil 3.4 bütçe doğrusunu göstermektedir. Tüketici bütçe doğrusu üzerindeki A noktasında sadece b malından ve B noktasında da sadece a malından satın almaktadır. A ve B noktaları arasında kalan kısım ise her iki maldan da satın alınabilecek değişik mal bileşimlerini göstermektedir.

Bütçe doğrusunun eğimi malların fiyatları oranına eşittir. Şekilden hareketle bütçe doğrusunun eğimi tabanla yaptığı açının tanjantı olur. Bütçe doğrusunun tabanla yaptığı açıya α dersek;

$$tan\infty = \frac{QA}{QB} = \frac{{}^{I}/_{P_b}}{{}^{I}/_{P_a}} = \frac{I}{P_b} \cdot \frac{P_a}{I} = \frac{P_a}{P_b}$$

sonucuna ulaşabiliriz. Aslında malların herhangi birinin fiyatının değişmesi direkt olarak bütçe doğrusunun eğimini değiştirecektir.

Bütçe doğrusu iki temel nedenle değişebilir. Birincisi, malların birinin fiyatının değişmesi, ikincisi tüketici gelirinin değişmesidir. Malların fiyatlarının değişmesinin bütçe doğrusunu nasıl etkileyeceği Şekil 3.5'te çizilmiştir

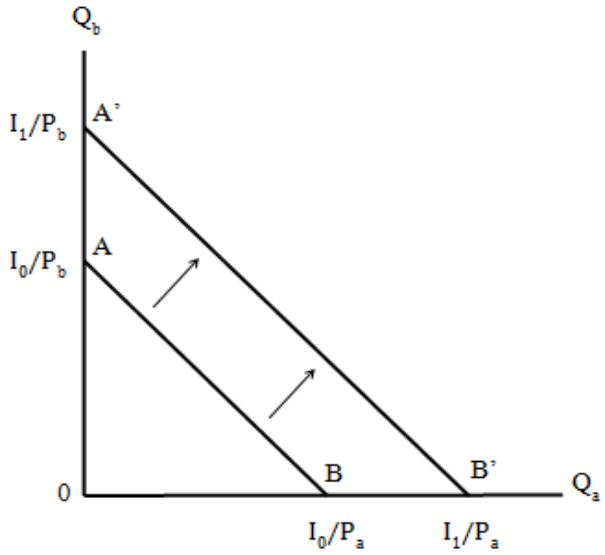
Şekil 3.5. Fiyat Değişmelerinin Bütçe Doğrusuna Etkisi

a malının fiyatı P_a'dan P'_a'ya azaldığında tüketicinin bütçe doğrusu AB'den AC'ye değişecektir. P_a'nın düşmesi satın alınabilecek mal bileşimleri alanını genişletmiştir. Şekil 3.5'te görüldüğü gibi, fiyatın düşmesiyle birlikte tüketicinin alabileceği mal bileşimleri ABC üçgeninin alanı kadar artmıştır. Fiyat değişmeleri bütçe doğrusunun eğimini değiştirir. Çünkü fiyatlar oranı değişmiştir. Bu ise eğimin de değişmesi anlamına gelmektedir.

Fiyat değişmeleri bütçe doğrusunun eğimini değiştirir. Buna karşılık gelir değişmeleri bütçe doğrusunda paralel değişmelere yol açacaktır.

Bütçe doğrusunu değiştiren ikinci neden gelir değişmeleridir. Tüketici gelirinde ortaya çıkan artış veya azalışlar bütçe doğrusuyla tümüyle paralel olarak artırır ya da azaltır.

Malların fiyatlarını sabit kabul ederek tüketicinin gelirinin değiştiğini öngördüğümüzde bütçe doğrusunda görülecek değişim Şekil 3.6'da verilmiştir.

Şekil 3.6. Gelir Değişmelerinin Bütçe Doğrusuna Etkisi

Gelirin I_0'dan I_1'e yükselmesi sonucu bütçe doğrusu AB 'den A'B' şeklinde paralel olarak artmıştır. Mal fiyatları değişmediğinden fiyatlar oranı değişmemiştir ve dolayısıyla her iki bütçe doğrusunun da eğimleri aynıdır. Gelir yükselmeleri tüketicilerin satın alabilecekleri mal miktarlarını artırır. I_0 geliri ile AB0 üçgeninin kapladığı alandaki herhangi bir mal bileşimini satın alma imkânı bulabilen tüketici, daha yüksek I_1 geliri ile A'B'0 dik üçgeninin kapladığı alanda bulunan mal bileşimlerini alabilir. Gelir artışı, tüketicinin AA'B'B yamuğu kadar mümkün mal bileşimlerini genişletmiştir. Böylece geliri artan tüketici her iki maldan da daha fazla satın alabilecek duruma gelir.

Tüketici Dengesi

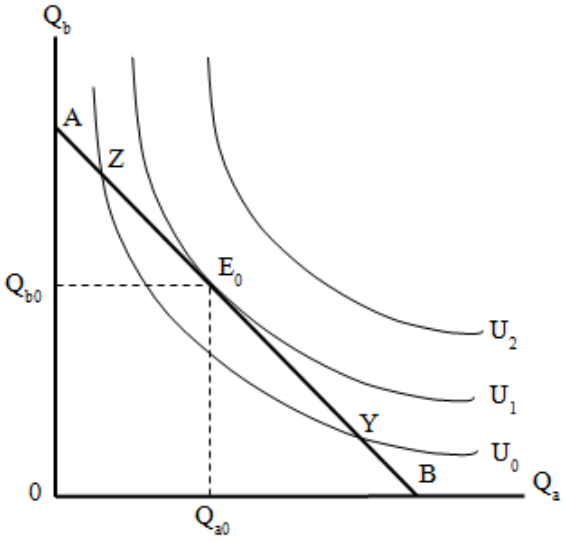
Tüketici dengesi, tüketicinin belirli geliri ile elde edebileceği en yüksek fayda düzeyini sağlaması durumunu belirtir. Tüketiciler, bütçe doğrusunun eğimi ile kayıtsızlık eğrisinin eğimi eşit olduğunda faydalarını maksimize etmiş olurlar. Ya da, malların fiyatları oranının marjinal ikame oranına eşit olması hâlinde denge gerçekleşir.

$$Kayıtsızlık\ Eğrisinin\ Eğimi = MİO_{ab} = \frac{\Delta Q_b}{\Delta Q_a}$$

$b\ddot{u}tçe\ doğrusunun\ eğimi = \frac{P_a}{P_b}$ olduğuna göre tüketici dengesi $MİO_{ab} = \frac{\Delta Q_b}{\Delta Q_a} = \frac{P_a}{P_b}$ şeklinde oluşacaktır. (Hem MİO hem de $\frac{P_a}{P_b}$ oranı negatiftir.

Basitleştirmek adına böyle kullanılmıştır.)

Şimdi de bu dengeyi grafik üzerinde gösterelim:

Şekil 3.7. Tüketici Dengesi

Tüketici AB bütçe doğrusu üzerindeki tüm mal bileşimlerini mevcut geliri ile satın alabilir. Şekil 3.7'deki kayıtsızlık eğrilerini biçimlendiren tüketicinin zevk ve tercihleridir. Tüketici her iki maldan da belirli bir miktarı kullanmak istemektedir. Sadece bir tek mal kullanmayı tercih etmemektedir. Dolayısıyla, bütçe doğrusu üzerinde kenarlardan uzak bir satın alma tercihinde bulunacaktır. Mesela, Z ve Y mal bileşimleri her iki malın farklı miktarlarının tüketilmesiyle U_0 faydasını verir. E_0 mal bileşimi ise U_1 faydasını sağlamaktadır. Hem Z ve Y noktalarının hem de E_0 noktasının aynı harcama düzeyi ile satın alınmasına karşılık E_0 mal bileşimi daha fazla fayda sağlamaktadır. Z noktasında b malının marjinal faydası çok azalmıştır ve Y noktasında da a malının marjinal faydası çok azalmıştır. Bu nedenle bu iki mal bileşimi E_0 noktasına göre daha az fayda sağlamaktadır. U_o faydası tüketicinin mevcut geliri ile ulaşabileceği en yüksek fayda seviyesidir.

Fiyat değişmeleri tüketicinin parasal gelirini etkilememesine rağmen, satın alma gücünü değiştirecektir.

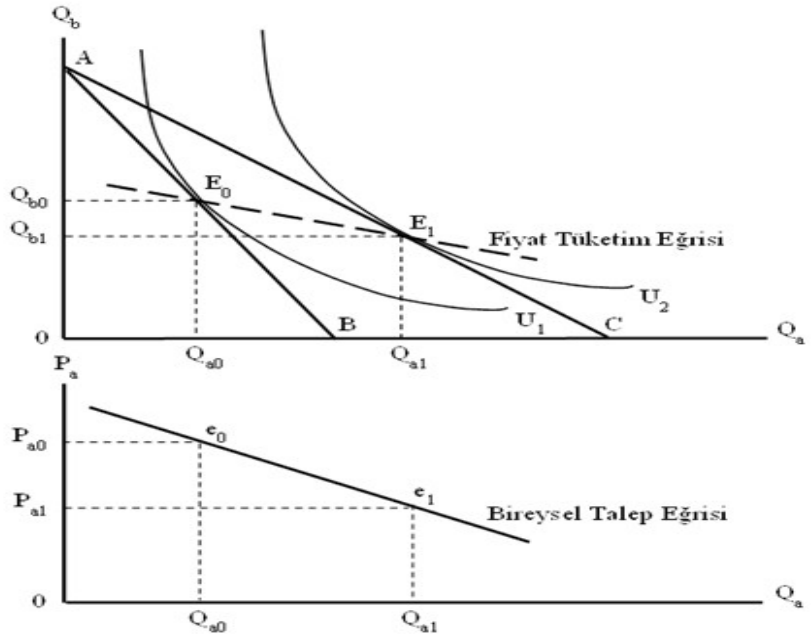
E_0 noktasında bütçe doğrusunun eğimi (P_a / P_b) kayıtsızlık eğrisinin eğimine ($\Delta Q_b / \Delta Q_a = MİO_{ab}$) eşit olmaktadır. Çünkü bütçe doğrusu E_0 denge noktasında kayıtsızlık eğrisine teğettir. Dolayısıyla E_0 noktasında kayıtsızlık eğrisinin eğimini bulmak için çizeceğimiz teğet bütçe doğrusu ile aynı (çakışık) olacaktır.

FİYAT DEĞİŞMELERİ VE FİYAT TÜKETİM EĞRİSİ

Tüketicilerin satın aldıkları malların fiyatlarının değişmesi bütçe doğrusunu etkilemektedir. Bu durum, her ne kadar tüketici geliri değişmemiş bile olsa, satın

alma gücünü etkileyecektir. Tüketiciler fiyatı düşen malı daha fazla satın alarak fayda düzeylerini artırmak isterler. Ya da bir malın fiyatı yükselmişse fiyatı yükselen malı daha az satın alarak fayda seviyesini korumayı hedefleyecektir.

Bu fiyat değişmelerinin tüketici dengesinde ortaya çıkaracağı değişmeleri grafik yardımıyla analiz edelim.

Şekil 3.8. Fiyat Tüketim Eğrisi ve Bireysel Talep Eğrisi

İlk durumda tüketici faydasını E0 noktasında maksimize etmiştir. a malından Q_{a0} ve b malından Q_{b0} miktarlarını satın alarak dengesini gerçekleştirmiştir. A malının fiyatının azalması sonucu (P_{a0}'dan P_{a1}'e düşmesi) tüketicinin satın alma gücü artmış ve artık U_2 faydasını elde edebileceği E_1 mal bileşiminde yeni bir dengeye ulaşmıştır. Tüketici fiyatı düşen a malından Q_{a1}-Q_{a0}=ΔQ_a kadar daha fazla alırken, fiyatı sabit kalan b malından satın aldığı miktarı Q_{b1}-Q_{b0}=-ΔQ_b kadar azaltmıştır. Sonuç olarak, tüketici fiyat düşmesiyle birlikte faydasını U_1'den U_2'ye yükseltmiştir.

Fiyat değişmeleri sonucu ulaşılan denge noktalarının birleştirilmesiyle *Fiyat Tüketim Eğrisi* elde edilir. Fiyat tüketim eğrisi malın fiyatının değişmesiyle değişen tüketici dengelerinin geometrik yolunu ifade eder. Fiyat değişmesinde varılacak tüm denge noktaları bu eğri üzerindedir.

Fiyat tüketim eğrisinden hareketle tüketicinin bireysel talep eğrisini de bulabiliriz. Şekil 3.8'in alt panelinde çizildiği gibi, tüketici ilk fiyat olan P_{a0}'dan Q_{a0} kadar mal alırken fiyatın P_{a1}'e düşmesiyle birlikte satın aldığı mal miktarını Q_{a1}'e yükseltmiştir. P_{a0} fiyatından aldığı miktar olan Q_{a0}'ı belirten e0 noktası ile, P_{a1} fiyatından satın aldığı miktar olan Q_{a1}'i belirleyen e1 noktaları birleştirildiğinde tüketicinin a malı için talep eğrisini elde ederiz.

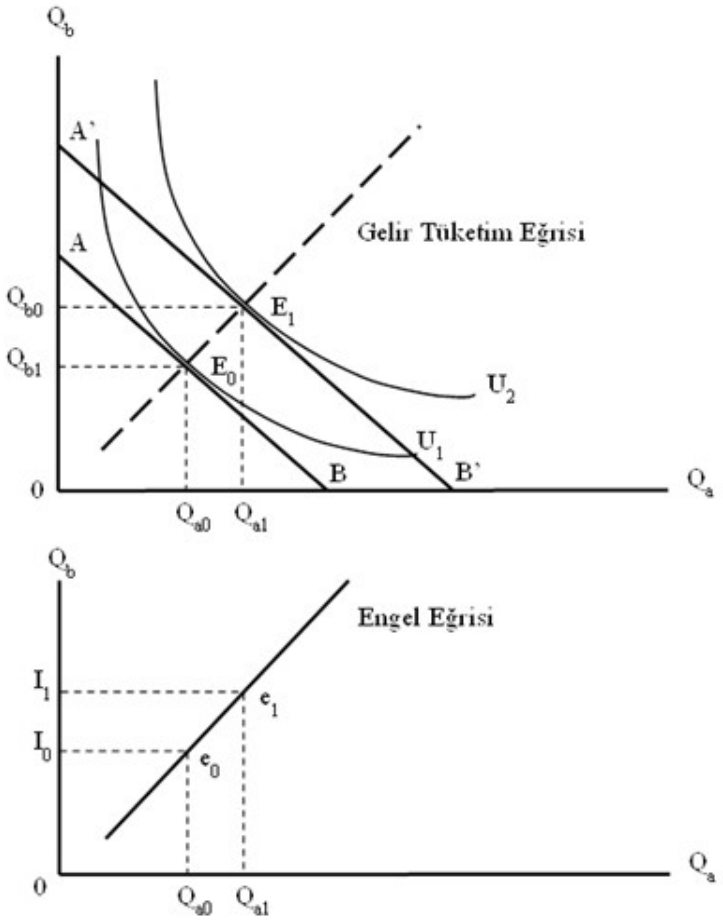
GELİR DEĞİŞMELERİ VE GELİR TÜKETİM EĞRİSİ

Geliri artan tüketiciler normal malları daha fazla satın alırlarken, düşük malları daha az satın alırlar.

Gelir artış ya da azalışları talep değişmelerine de yol açan faktörlerdendir. Bu yüzden geliri değişen tüketicinin satın alacağı mal miktarı da değişecektir. Bütçe doğrusu anlatılırken de değinildiği gibi, gelir artış ve azalışları bütçe doğrusunu paralel olarak artırır veya azaltır. Tüketiciler, gelirleri arttığında çoğu zaman satın aldıkları mal miktarını da artırırlarken (normal mallarda) bazen de gelir artışı alınan mal miktarının azalmasına (düşük mallarda) yol açar.

Tüketici gelir değişmeleri ile mal miktarı değişmeleri aynı yönlü ise bu mallara normal mallar diyoruz. Normal mallar, gelir artınca daha fazla, gelir azalınca daha az alınan mallardır. Diğer yandan, gelir değişmeleri ile mal miktarı değişmeleri ters yönlü oluyorsa bu mallara düşük mallar diyoruz. Düşük mallar, gelir artınca daha az, gelir azalınca daha çok satın alınan mallardır.

Önce, gelir değişmelerinin tüketici dengesinde yapacağı etkiyi normal malları ele alarak açıklayalım.

Şekil 3.9. Normal Mallar İçin Gelir Tüketim Eğrisi ve Engel Eğrisi

Şekil 3.9'un üst panelinde, bir gelir artışının tüketici dengesine etkisi görülmektedir. Q_a ve Q_b iki normal malın miktarlarını temsil etmektedir. Gelir artışı ile birlikte bütçe doğrusunun da AB 'den A'B' 'ne arttığı ve denge noktasının da E_0 'dan E_1 noktasına değiştiği görülmektedir. Tüketici yükselen geliri ile her iki ma

da daha fazla satın alma yoluna gitmiştir.

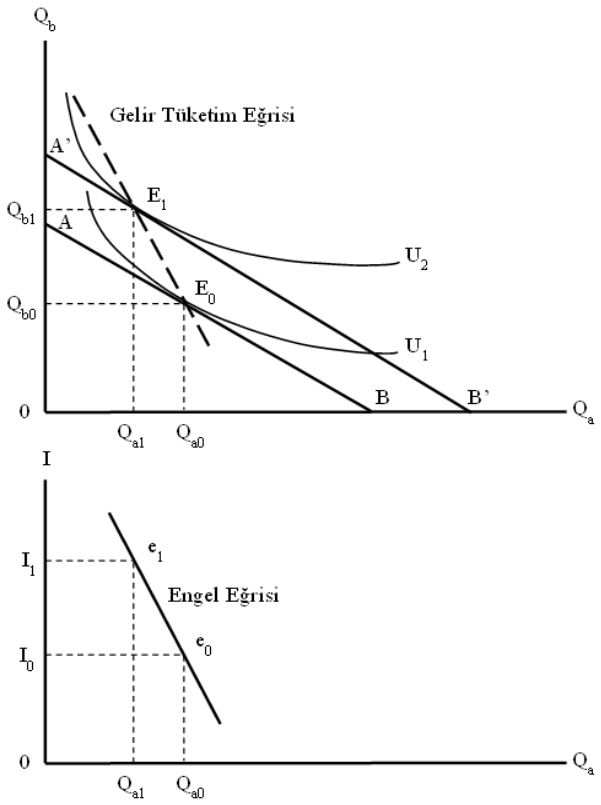
Gelir değişmesi ile ulaşılan denge noktalarını birleştirdiğimizde *Gelir Tüketim Eğrisi* bulunur. Gelir tüketim eğrisi, gelir değişmeleri karşısında ulaşılan tüketici denge noktalarının geometrik yerlerini gösterir.

Şekli alt panelinde, *Engel Eğrisi*[*] çizilmiştir. Engel eğrisi, tüketicinin geliri ile satın alınan mal miktarı arasındaki ilişkiyi gösteren eğrilerdir. Üzerindeki her bir nokta belli bir geliri ve alınan mal miktarını belirtir. Mesela, Engel eğrisi üzerindeki e_0 noktasında I_0 gelirine sahip tüketicinin Q_{a0} kadar mal satın aldığını e_1 noktasında ise I_1 gelirine sahip tüketicinin Q_{a1} kadar mal satın aldığını söyleyebiliriz.

[*] Tüketici geliri ile tüketilen miktar arasındaki ilişkinin gösterildiği 'Engel Eğrisi' ilk olarak Ernst Engel (1821-1896) tarafından tanımlanmıştır.

Engel eğrilerinin eğimi malların niteliğini yansıtır. Eğimin pozitif olması malın tüketici açısından normal mal olduğunu ifade eder. Şekil 3.9 alt paneldeki Engel eğrisi üzerinde gelir yükseldikçe mal miktarı da artmaktadır.

Tüketicinin düşük bir mal satın almakta olduğunu düşünelim. Gelir artışları satın alınacak mal miktarını azaltacaktır. Tüketilen mallardan birinin düşük mal olduğunu dikkate alarak gelir artışlarının tüketici dengesini nasıl etkileyeceğini inceleyelim.

Şekil 3.10. Düşük Mallar İçin Gelir Tüketim Eğrisi ve Engel Eğrisi

Düşük bir mal tüketildiğinde gelir artışının dengeyi nasıl değiştireceği Şekil 3.10'da gösterilmiştir. Gelir artışıyla birlikte tüketici dengesi E_0 'dan E_1 'e değişmiş ve tüketilen mal miktarı Q_{a0} 'dan Q_{a1} 'e azalmıştır. Gelir tüketim eğrisi negatif eğimlidir.

Engel eğrisinin negatif eğimli olduğuna dikkat ediniz (alt panel). Düşük malların Engel eğrileri negatif eğimlidir. I_0 gelirine sahip tüketicinin Q_{a0} kadar mal satın alırken geliri I_1 'e yükselince aldığı mal miktarını Q_{a1} 'e azalttığını söyleyebiliriz.

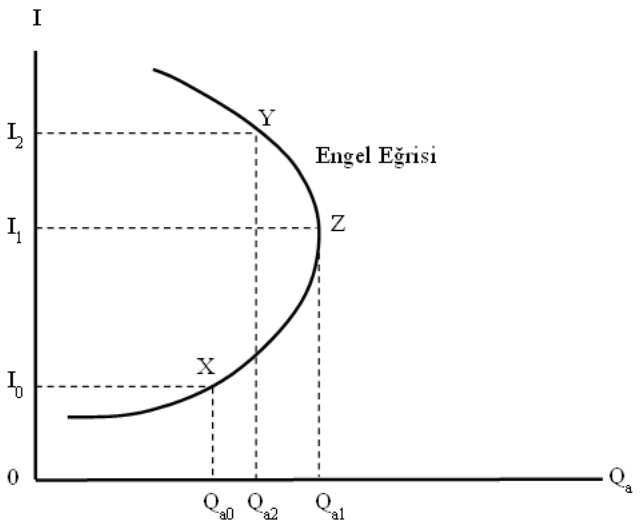
ENGEL EĞRİSİ VE MALLARIN NİTELİĞİ

Engel eğrilerinin eğiminin malların niteliğine göre pozitif (normal mallar) ya da negatif (düşük mallar) olacağını söylemiştik. Malların niteliği iki temel faktörce belirlenir. Bu faktörlerin birincisi sübjektif olup tamamen tüketici tercihlerini yansıtır. Tüketiciler kendi zevk ve istekleri doğrultusunda bir malı ister düşük isterse normal mal olarak kabul edebilirler. Bu sorgulanamaz. İkinci faktör objektif bir ölçüt olarak gelirdir.

Gelir seviyesine bağlı olarak bir mal normal mal ya da düşük mal olabilir. Bir tüketici geliri düşük iken normal mal olarak kabul ettiği bir malı geliri yükselince düşük mal statüsüne sokabilir. Bu günlük hayatımızda da gözlemleyebileceğimiz bir durumdur. İnsanlar gelirleri az iken lüks bir mal olarak gördükleri bazı malları, gelirleri artınca daha fazla tüketirler. Aynı insanların gelirleri daha da arttığında aynı malı kullanmaktan vazgeçtikleri görülebilir. Bu durum her mal için görülmese bile pek çok mal için gözlemlenebilir.

Örnek

- Düşük gelirli bir tüketicinin bir otomobil satın almak istediğini varsayalım. Tüketici ancak ikinci el otomobil alabilecek kadar bir gelire sahiptir. Dolayısıyla bu alıcı için ikinci el otomobil normal durumundadır. Aynı tüketicinin gelirinde artış olması hâlinde, artık yüksek bir satın alma gücüne kavuşmuş olduğu için ikinci el otomobil yerine yeni bir araba almasını bekleyebiliriz. Düşük gelirli iken ikinci el otomobili normal mal olarak kabul eden tüketici, gelirinin yükselmesi sonucu ikinci el arabalar hakkındaki görüşünü değiştirmiş ve onları düşük mal olarak kabul etmeye başlamıştır.

Şekil 3.11. Bir Malın Engel Eğrisi

Şekil 3.11'e bir tüketicinin farklı gelir seviyelerinde malla ilgili değerlendirmesinin nasıl değiştiği yansıtılmıştır. Görüleceği üzere gelir değiştiğinde malla ilgili tüketici kanaati de değişmektedir. I_1 gelir seviyesinin altında a malını normal bir mal olarak kabul etmektedir. Nitekim gelir I_0 'den I_1 'ye yükselince alınacak miktar da Q_{a0} 'dan Q_{a1} 'e yükselmektedir. Gelir artışı miktarı da artırmıştır (normal mal). Ancak, tüketici gelirinin I_1 'den daha yüksek seviyelere çıkması durumunda a malından satın alacağı miktarı azaltmaya başlayacaktır. Şekilde gelirin I_1 'den I_2 'ye yükselmesi durumunda tüketici aldığı mal miktarını Q_{a1} 'dan Q_{a2} 'ye azaltmıştır. Yani gelir artışı miktarı azaltmıştır (düşük mal). Tüketici, a malını I_1 gelir düzeyinin altında bir gelire sahip iken normal mal olarak, I_1 gelir düzeyinin yukarısında bir gelire sahip olduğunda ise düşük mal olarak değerlendirmektedir.

Belli bir gelir seviyesinde normal mal olarak kabul edilen bir mal, daha yüksek gelir seviyelerinde düşük mal olarak değerlendirilebilir.

Özet

- Tüketiciler ihtiyaçlarını mal ve hizmetleri kullanarak tatmin ederler. İhtiyaçlar sınırsızdır. İnsanlar bir ihtiyacını karşılayınca bir diğerini de karşılamak isterler ki bu hep böyle sürer gider. İhtiyaçları tatmin eden mal ve hizmetler ile bunları satın almada kullanılan kaynaklar (mesela, tüketicilerin gelirleri) sınırlıdır. Tüketiciler sınırlı kaynakları ile mal ve hizmet satın almak zorundadır. Dolayısıyla, tercih yapma zorunluluğu hem düşük hem de yüksek gelir gruplarının ortak sorunudur. Sınırlı kaynaklarla sınırsız ihtiyaçları karşılama gereği iktisat biliminin ortaya çıkış sebebidir.
- Fayda, mal ve hizmetlerin ihtiyaçları tatmin etme özelliğidir. Faydayı ölçmede kardinal ve ordinal fayda ölçüm teknikleri kullanılır. Kardinal fayda tekniğinde fayda sayma sayıları ile ifade edilirken, ordinal fayda tekniğinde sıralama sayıları kullanılır. Ancak bu artış azalan oranlı bir artıştır. Bu duruma azalan marjinal fayda (Birinci Gossen Kanunu) diyoruz. Azalan marjinal fayda ilave tüketimin toplam faydaya yapacağı ilave faydanın gittikçe azalacağını ifade eder.
- Tüketicilerin amacı mevcut gelirleri ile ulaşabilecekleri en yüksek fayda seviyesine ulaşmaktır. Bu nedenle, gelirlerini satın alacakları mal ve hizmetler arasında öyle dağıtmalıdırlar ki elde edecekleri fayda düzeyleri maksimum olsun. Bunun için hangi ihtiyacın öncelikli olarak karşılanması gerektiğine karar verilmeli ve bir sıralama yapılmalıdır. Bu sıralama ihtiyaçların şiddetine göre rasyonel bir şekilde olmalıdır. Mesela, ders kitabı alması gereken bir öğrencinin bu kitap parası ile sinemaya gidip eğlenmesini beklemeyiz. Kitabı almak rasyonel bir karar olurken sinemaya gitmek faydasının düşük seviyede kalmasına yol açacaktır.
- Tüketici dengesi elde edeceği faydanın maksimizasyonudur. Her bir mala harcanan son birer liraların sağlayacağı faydalar birbirine eşit olduğunda tüketici dengesi sağlanmış olur. Bu denge şartına eş marjinal fayda kanunu (İkinci Gossen Kanunu) diyoruz. Kayıtsızlık eğrileri iki mal tüketen tüketicinin elde edeceği toplam faydayı ölçmede kullanılır. Tüketici gelirini ise bütçe doğrusu ile gösteriyoruz. Tüketicinin bütçe doğrusunun eğimi (malların fiyatları oranı) ile kayıtsızlık eğrisinin eğiminin (marjinal ikame oranı) birbirine eşitlenmesi tüketicinin faydasının da maksimize olduğu mal bileşimlerini (tüketici dengesini) gösterir.
- Tüketici dengesi malların fiyatlarının değişmesi ile değişir. Fiyat tüketim eğrisi, bir malın fiyatının değişmesi hâlinde tüketicinin ulaşacağı yeni denge noktalarının geometrik yolunu gösterir. Denge tüketici gelirinin değişmesiyle de değişecektir. Gelir tüketim eğrisi, tüketici gelirinin değişmesi durumunda tüketicinin ulaşacağı yeni denge noktalarının geometrik yolunu gösterir. Tüketici gelirinin artması yada azalması hâllerinde hep bu eğri üzerindeki mal bileşimlerini satın alacaktır.
- Gelir değişmeleri karşısında satın alınacak mal miktarlarını gösteren fonksiyona Engel Eğrisi diyoruz. Engel eğrisi üzerindeki her bir nokta belli bir gelir ile ne kadar mal satın alınacağını gösterir. Malların niteliği bu eğrinin eğimini belirler. Normal mal, gelir arttığında daha fazla satın alınan mallardır. Düşük mal ise gelir arttığında daha az alınan mallardır. Normal bir malın Engel eğrisi pozitif eğimli, buna karşılık düşük bir malınki negatif eğimlidir.
- Malların niteliği iki temel faktörce belirlenir. Bu faktörlerin birincisi sübjektif olup tamamen tüketici tercihlerini yansıtır. Tüketiciler kendi zevk ve istekleri doğrultusunda bir malı ister düşük isterse normal mal olarak kabul edebilirler. Bu sorgulanamaz. İkinci faktör objektif bir ölçüt olarak gelirdir. Gelir seviyesine bağlı olarak bir mal normal mal ya da düşük mal olabilir. Bir tüketici geliri düşük iken normal mal olarak kabul ettiği bir malı geliri yükselince düşük mal statüsüne sokabilir. Bu günlük hayatımızda da gözlemleyebileceğimiz bir durumdur. İnsanlar gelirleri az iken lüks bir mal olarak gördükleri bazı malları, gelirleri artınca daha fazla tüketirler.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Aşağıdaki kavramlardan hangisi kayıtsızlık (farksızlık, eşfayda) eğrisinin eğimini göstermektedir?
   a) Marjinal Dönüşüm Oranı
   b) Marjinal İkame Oranı
   c) Marjinal Tasarruf Oranı
   d) Tam Kapasite
   e) Marjinal Teknik İkame Oranı

2. Aşağıdakilerden hangisi bütçe doğrusunun eğimini ifade eder?
   a) Fiyatların birbiri ile toplamıdır.
   b) Fiyatların birbirinden farkıdır.
   c) Fiyatların birbiri ile çarpımıdır.
   d) Fiyatların birbirine oranıdır.
   e) Fiyatların karelerinin toplamıdır.

3. A malı yatay, B malı düşey eksende gösterilmek üzere, A malının fiyatının artması durumunda bütçe doğrusu aşağıdakilerden hangisi gibi değişir?
   a) Sağa paralel kayar.
   b) Sola paralel kayar.
   c) Dikleşir.
   d) Yatıklaşır.
   e) Eğri üzerinde hareket edilir.

4. A malından tüketilen miktar yatay B malından tüketilen miktar düşey eksende olmak üzere, tüketicinin gelirinin azalması durumunda bütçe doğrusu aşağıdakilerden hangisi gibi değişir?
   a) Sağa paralel kayar.
   b) Sola paralel kayar.
   c) Dikleşir.
   d) Yatıklaşır.
   e) Eğri üzerinde hareket edilir.

5. Tüketicinin bütçesinin değişmesi durumunda A ve B malları talebinin nasıl değişeceğini gösteren eğri aşasıdakilerden hangisidir?
   a) Fiyat tüketim eğrisi
   b) Tazmin edilmiş talep eğrisi
   c) Ters talep eğrisi
   d) Gelir tüketim eğrisi
   e) Üretim imkânları eğrisi

6. Bir tüketicinin fiyatı 5 TL olan A malından elde ettiği marjinal fayda 10 unit iken, B malından elde ettiği marjinal fayda 20 unit ise B malının fiyatı aşağıdakilerden hangisidir?

a) 1
b) 5
c) 10
d) 20
e) 50

7. Kardinal (Sayısalcı) fayda teorisine göre marjinal fayda pozitif iken Toplam Fayda Eğrisine ilişkin aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

a) Artar.
b) Azalır.
c) Maksimumdur.
d) Minimumdur.
e) Sıfırdır.

8. A malından tüketilen miktar yatay B malından tüketilen miktar düşey eksende olmak üzere bir tüketicinin geliri 10 TL iken A malından tüketebileceği maksimum miktar 5 birim ise A malının fiyatı aşağıdakilerden hangisidir?

a) 0,5
b) 0
c) 2
d) 10
e) 50

9. Aşağıdakilerden hangisi kayıtsızlık eğrisinin özelliklerindendir?

a) Orijine yakınlaştıkça fayda düzeyi artmaktadır.
b) Kayıtsızlık eğrileri birbirlerini kesebilir.
c) Kayıtsızlık eğrileri orijine göre dış bükeydir.
d) Kayıtsızlık eğrileri pozitif eğimlidir.
e) Sınırlı sayıda kayıtsızlık eğrisi vardır.

10. Bir tüketicinin fiyat tüketim eğrisinden hareketle aşağıdakilerden hangisi elde edilir?

a) Gelir Tüketim Eğrisi
b) Engel Eğrisi
c) Piyasa Talep Eğrisi
d) Bireysel Talep Eğrisi
e) Arz Eğrisi

Cevap Anahtarı

1.b, 2.d,3.c, 4.b, 5.d, 6.c, 7.a, 8.c, 9.c

YARARLANILAN KAYNAKLAR

[1] Çoban, O. (2009). *İktisada Giriş,* Konya: Selçuk Üniversitesi. Dinler, Z. (1996). *İktisada Giriş,* Bursa: Ekin Kitabevi.

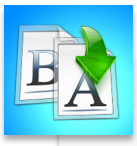
[2] Işıklar, İ. (2009). *İktisada Giriş,* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

[3] Özgüven, A. (1997). *İktisat Bilimine Giriş,* İstanbul: Filiz Kitabevi. Parasız, İ. (1995). *İktisada Giriş,* Bursa: Ezgi Kitabevi.

[4] Ünsal, E. (2004). *İktisada Giriş,* Ankara: İmaj Yayınları.

[5] Yaylalı, M. (2004). *Mikroiktisat,* İstanbul: Beta Yayınları.

ÜRETİM VE MALİYET TEORİSİ

İÇİNDEKİLER

- Üretim Teorisi
  - Üretim Faktörleri ve Üretim Fonksiyonları
  - Tek Değişken Faktörlü Üretim ve Artan ve Azalan Verimler Kanunu
  - Eş ürün Analizi
  - Üretici Dengesi ve Üretim Maksimizasyonu
- Maliyet Teorisi
  - Üretim Maliyetlerinin Niteliği
  - Kısa Dönem Üretim Maliyetleri
  - Uzun Dönem Üretim Maliyetleri

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Üretim ve üretim faktörleri arasındaki ilişkileri tanımlayabilecek,
  - Tek değişken faktörlü üretim ve verim kanunlarını öğrenecek,
  - Eş ürün analizi ve üretici dengesinin anlamını ve nasıl oluştuğunu açıklayabilecek,
  - Üretim maliyetlerinin niteliğini
  - Kavrayacak,
  - Üretim dönemlerine göre maliyetlerini nasıl oluştuğunu anlayacak,
  - Ölçek ekonomileri kavramını açıklayabileceksiniz.

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

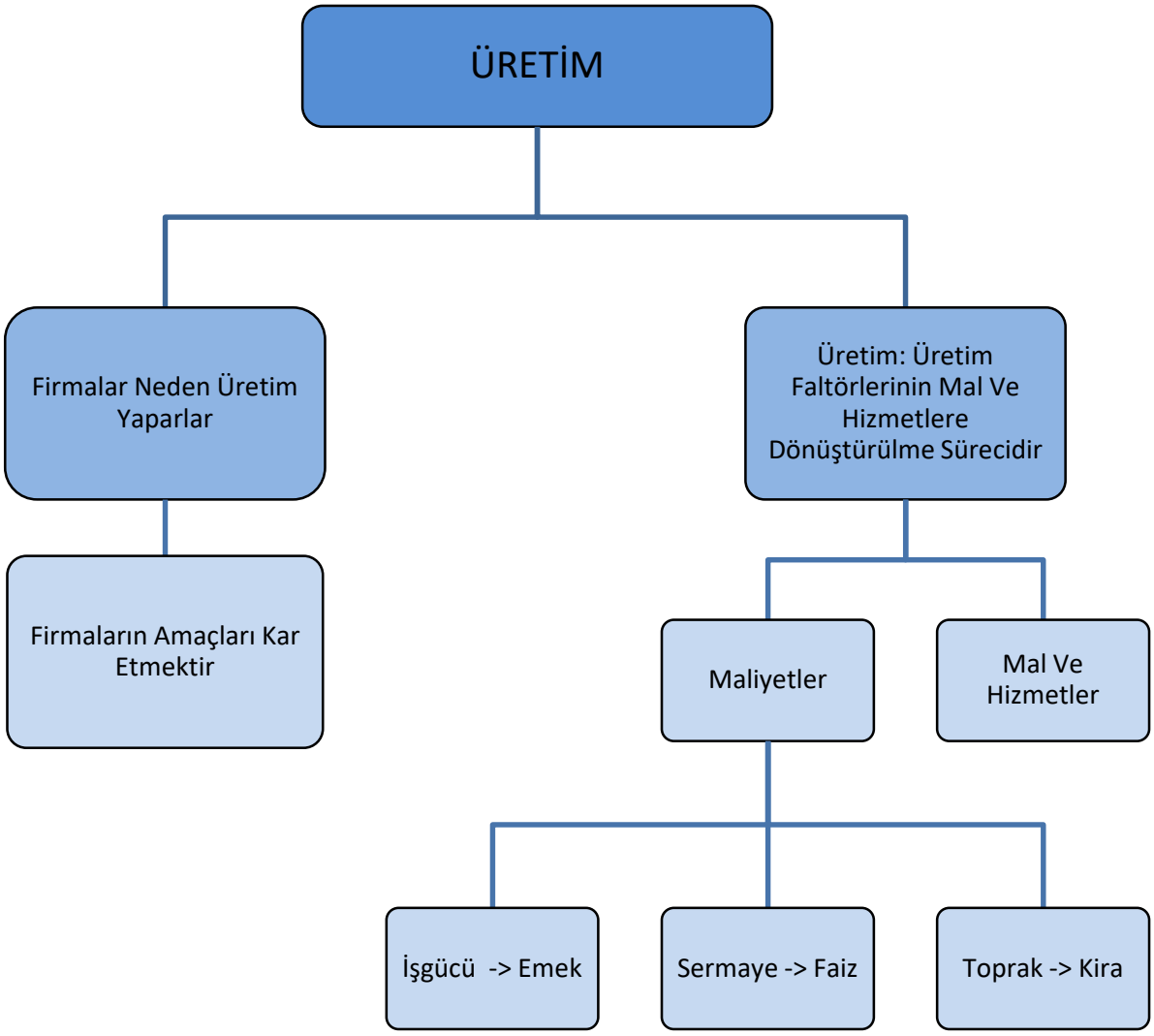
İKTİSADA GİRİŞ

Prof. Dr. E. Muhsin DOĞAN

ÜNİTE

4

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ÜRETİM
Firmalar Neden Üretim Yaparlar
Üretim: Üretim Faltörlerinin Mal Ve Hizmetlere Dönüştürülme Sürecidir
Firmaların Amaçları Kar Etmektir
Maliyetler
Mal Ve Hizmetler
İşgücü -> Emek
Sermaye -> Faiz
Toprak -> Kira

GİRİŞ

Üretim teorisi başlığı altında, üreticilerin mal ve hizmet üretmek için kullandıkları üretim faktörleri ile bu üretim faktörlerinin üretimde kullanılması ile elde edilecek mal ve hizmetler arasındaki ilişkiler ele alınacaktır. Üreticilerin amacı kâr elde etmektir. Tabii ki nihai amaç, bu kârı maksimum yapmaktır. Üreticiler amaçlarına ulaşabilmek için mal ve hizmet üretecekler ve bu mal ve hizmetlerin satışı ile elde edecekleri geliri de onların toplam üretici gelirlerini oluşturacaktır.

Önce kullanılacak üretim faktörlerinden en az bir tanesinin sabit, diğerlerinin değişebilir olduğu varsayımı tek değişken faktörlü verim analizi ele alınacaktır. Daha sonra, tüm üretim faktörlerinin artırılabilir ya da azaltılabilir olduğu varsayımları ile analizler yapılacaktır. Üreticilerin kullandıkları tüm üretim faktörlerini değiştirebilmeleri durumunda uzun dönemden bahsederiz. Kısa dönemde firmaların değiştiremedikleri sabit unsurlar da dâhil tüm üretim faktörleri uzun dönemde değiştirilebilir. Uzun dönem, belli bir üretimi gerçekleştirmek isteyen üretici firmaların en uygun üretim faktörü miktarlarını belirlemelerine imkân sağlar. Bu belli bir üretim miktarını en düşük maliyetle sağlayan faktör bileşimi Üretici Dengesi veya Üretim Maksimizasyonu olarak da ifade edilir. Bu kısımda belli bir kaynak seviyesini elinde bulunduran bir firmanın, mevcut kaynakları ile ulaşabileceği en yüksek üretim miktarını nasıl elde edebileceği incelenmektedir

Maliyet teorisi başlığı altında ise, üretim gerçekleştirilirken ödenen bedeller ele alınacaktır. Üretim yapılırken kullanılan üretim faktörlerinin elde edilmesi ve kullanılması karşılığında bir bedel ödenecektir. İşte bu karşılıkların toplamının oluşturduğu üretim maliyetlerin niteliği, dönemsel ayırımı ve ölçek ekonomileri burada ele alınan diğer konular olacaktır.

Üretim, üretim faktörlerinin mal ve hizmete dönüştürülmesi sürecidir. Bu süreç çok sayıda aşamayı içerebilir.

ÜRETİM TEORİSİ

Üretim Faktörleri ve Üretim Fonksiyonları

Üretim; üretim faktörlerinin mal ve hizmete dönüştürülmesidir. Üreticilerin faktör piyasalarından temin ettikleri üretim faktörleri ile mal ve hizmet elde etmelerini ifade eder. Çoğu zaman bu bir süreci ifade eder. Yani üretimin gerçekleştirilmesinde belirli bir süreç gereklidir ve pek çok farklı üretim aşamaları söz konusudur. Bir mal ve hizmetin tüketiciye sunulana kadar, çok sayıda üretim aşamalarından geçer. Bu aşamalar aynı tesis bünyesinde olabileceği gibi bazen de farklı tesislerde gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla, üretimi bir süreç olarak düşünmeliyiz.

Üretim, tüketiciye sunulacak mal ve hizmetin elde edildiği son aşamaya kadar uzun bir süreci kapsar. Bazı malların üretiminde bu süre gerçekten çok uzun olabilir.

Mal ve hizmetlerin faydalılığında artış sağlayan her türlü iktisadi faaliyete üretim diyoruz.

Üretim sürecini açıklarken ele aldığımız örneklerin üretim aşamalarından da anlaşılacağı gibi, çoğu zaman üretim mal ve hizmetin fiziksel durumunda bir değişiklik yapmaz. Sadece bir fayda artışı sağlar. Bu yönüyle bakıldığında üretim, mal ve hizmetlerde fayda artışı sağlayan her türlü iktisadi faaliyeti içine alır. Manavın meyveleri üreticiden alıp tüketiciye sunması meyvelerin miktarını artırmamakta ve şeklini değiştirmemektedir. Ancak bir kullanım değeri artışı sağlamaktadır. Ya da ayakkabı toptancısı, ayakkabıların gerek coğrafi yönden gerekse zaman yönünden dağıtımını değiştirerek bir fayda artışı sağlamaktadır. Bu yönüyle ele aldığımızda, fayda artışı sağlayan her türlü iktisadi faaliyeti üretim olarak tanımlayabiliriz

Örnek

- Meyvelerin üretim aşamalarını şöyle basitleştirebiliriz. Çiftçiler üretim sürecinin ilk hâlkasını oluştururlar. İkinci olarak, manavların doğrudan mamulleri çiftçilerden satın alarak tüketiciye sunması ile üretim süreci tamamlanır. Bu örnekte üretim süreci, iki üretim sahası ile sınırlıdır.
- Fakat birçok mal ve hizmet için bu süreç daha uzundur. Bir ayakkabıyı ele alacak olursak; ayakkabı üretimi için gerekli olan deri üretimi, ayakkabı tabanı üretimi, ayakkabının dikimi, toptan dağıtım ve son olarak da perakende satış olmak üzere beş farklı aşama gereklidir.

Toprak, sermaye, işgücü ve müteşebbis şeklinde, belirlenen üretim faktörleri, daha önce birinci bölümde yeterince ele alındığı için bu bölümde onlara kısaca değinilecektir. Toprak, üretimde kullanılan tabii unsurları ifade etmektedir. Aslında henüz el değmemiş orijinal hâlinde duran faktörlerdir. Her türlü madenler, ormanlar vs. örnek olarak gösterilebilir. Bu üretim faktörleri bir üretime tabi tutulursa, mesela ormandaki ağacın kesilip tomruk hâline getirilmesi gibi, artık sermaye hâline gelir. Sermaye üretilmiş üretim araçlarıdır. Marangozun kullandığı her türlü aletler yanında kullandığı keresteler de daha önce bir üretim aşamasından geçtikleri için sermaye olarak değerlendirilir.

İşgücü, üretimde kullanılan insan unsurunu ifade eder. Gerek fiziksel kas gücü gerekse beyin gücü işgücü kapsamına girer. Müteşebbis (girişimci), üretim faaliyetlerini koordine eden organizatördür. Fiilen üretimin bir parçası olmamakla birlikte üretimin yapılabilmesi için diğer üretim faktörlerini bir araya getiren ve üretim kararlarını veren müteşebbistir. Mal ve hizmet elde edebilmek için gerekli olan kaynaklar işgücü, toprak, sermaye ve müteşebbistir.

Üretim faktörleri ile üretilen mal ve hizmetler arasındaki üretim sürecini matematiksel kalıplarla gösterebiliriz. Bu fonksiyonel ilişkiye üretim fonksiyonları diyoruz. Üretim fonksiyonu, kullanılan üretim faktörleri ile elde edilen mal ve hizmet miktarları arasındaki ilişkidir. Bir üretim fonksiyonu; emek, sermaye, toprak gibi üretim faktörlerinin çeşitli bileşimleri için elde edilecek maksimum mal ve hizmet miktarlarını verir. Üretim faktörleri ile mal ve hizmetlerin fiziki miktarları söz konusudur.

Üretim fonksiyonlarının genel ifade biçimini şöyle gösterebiliriz:

Q = f (K, L, N, E)

Q: Üretilecek mal ve hizmet miktarı

K: Sermaye

L: İşgücü, emek

N: Toprak, doğal kaynaklar

E: Müteşebbis, girişimci

Bu eşitliğin sol tarafında bağımlı (açıklanan) değişken olan mal ve hizmet miktarı; sağ tarafta ise bağımsız (açıklayan) değişkenler olan üretim faktörleri yer alır. Üretim faktörleri, üretilecek mal ve hizmet miktarlarını belirleyen bağımsız değişkenlerdir. Yani, üretim faktörlerinde ortaya çıkacak her türlü değişme (artış ya da azalış) üretilecek mal ve hizmet miktarlarını etkileyecektir. Yine üretim fonksiyonuna bakarak, üreticinin sahip olduğu sermaye, toprak ya da işgücü miktarına bağlı olarak üretim miktarını öngörebiliriz. Herhangi bir üretim faktörünün artması üretimi de artırabilir ya da tersi durumda azalması üretimi de azaltabilir.

Üretim fonksiyonunun daha basit formunu kullanmak çoğu zaman anlatımı kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle sadece iki üretim faktörü (sermaye ve emek) alarak üretim fonksiyonumuzu şöyle yazabiliriz.

Q = f (K, L)

Basitleştirdiğimiz bu üretim fonksiyonunda sermaye (K), aslında tabii unsurları ifade eder. Üretim faktörlerinden toprak ve sermaye, tabiatta hazır bulunan (toprak) ve işlenmiş (sermaye) maddi iktisadi varlıklardır. Yine bu üretim fonksiyonundaki işgücü (L), beşerî faktörleri içerir. İşgücü ve müteşebbis insan ile ilgili üretim faktörleridir ve her ikisi de işgücü şeklinde beşerî faktörleri ifade etmesi için birleştirebiliriz. Dolayısı ile basitleştirdiğimiz üretim fonksiyonunda her ne kadar üretim faktörleri ikiye indirgenmiş olsa da bu iki faktör diğerlerini de kapsayabilir. İlerleyen kısımlarda sermaye ve işgücünden birisinin sabit, diğerinin ise artırılıp azaltılmasıyla üretim miktarında oluşacak değişmeleri ve daha sonra her ikisinin de birlikte artırılıp azaltıldığı durumlarda ortaya çıkacak üretim değişmelerini ele alacağız.

Tek Değişken Faktörlü Üretim ve Artan ve Azalan Verimler Kanunu

Üreticiler üretimlerini gerçekleştirirken kullandıkları üretim faktörlerinin miktarlarını artırabilirler ya da azaltabilirler. Bu değişimler doğrudan üretilen mal ve hizmet miktarını artırır ya da azaltır. Üreticilerin üretimlerini artırma veya azaltma kararlarına bağlı olarak kullanacakları faktör miktarlarını değiştirmeleri, faktörlere göre değişir. Bazı üretim faktörleri daha kısa süreler içerisinde artırılabilir ya da azaltılabilirken, bazıları içinse bu süre daha uzun olabilmektedir. Mesela, üretimini artırmak isteyen bir üretici, birkaç gün içerisinde yeni bir işçi bulabilir. Dolayısıyla birkaç gün sonra ilave işçileri ile daha fazla üretim gerçekleştirebilir. Ancak üretimin gerçekleştirildiği tesisisin (fabrika, işyeri vs.) büyütülmesi için birkaç günden çok daha uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Sermaye adı adlında üretim fonksiyonuna dâhil ettiğimiz bu fiziki unsurların büyütülmesi ya da artırılması için geçecek süre boyunca üreticinin üretimi artırmak için tek yapacağı şey işgücünü artırmaktır.

Sermaye ve işgücü gibi iki üretim faktörü kullanan bu üreticinin, sermayesini (fabrika binası, makine parkı vs.) artırmak için ihtiyaç duyacağı süreden daha kısa bir zaman dilimi, kısa dönem olarak isimlendirilir. Kısa dönem en az bir üretim faktörünün sabit olduğu süreyi ifade eder. Üretici kısa dönemde değişken üretim faktörünü artırarak üretimi artırabilir veya azaltarak üretimini azaltabilir.

Kısa dönemde, sabit bir tesisin kısıtlı imkânları ile üretim yapmak zorunluluğu bulunduğu için üretimi artırma imkânları da sınırlıdır. Sabit bir işyeri büyüklüğü ve sabit bir makine parkı ile çalışan işçi sayısını artırdığımızda üretilen mal ve hizmet miktarlarının artması da sınırlı kalacaktır.

Kısa dönem üretim fonksiyonunu şöyle yazabiliriz:

$$Q = f(L), K$$

Sermaye sabit olduğu için miktar etkilenmemekte ve üretim miktarı sadece işgücünün bir fonksiyonu olmaktadır.

Kısa dönem üretim fonksiyonunda işgücünün değişken; sermayenin sabit unsur olarak değerlendirilmesi akılcı ve mantıklıdır. Özellikle niteliksiz işgücü bakımından değerlendirildiğinde çok kısa sürede temin edilebilir bir üretim faktörüdür. Ancak sermaye için daha uzun süreler gereklidir. Fabrika binasını kurmak, gerekli makineleri temin edip çalışır hâle getirmek gibi sermaye unsurlarının üretimde kullanılması için uzun sürelere ihtiyaç vardır.

Söz konusu sürelerin belirlenmesi tamamen üretilecek malın üretim özellikleri ve teknikleriyle ilgili bir durumdur. Basitçe, dönemler her mal için farklı süreleri ifade eder diyebiliriz. Herhangi bir malın üretileceği tesisi kurma süresi kısa dönemin de

sonunu belirler. Mesela, bir süt işleme tesisini ele alalım. Bu tesiste üretmekte olduğumuz ürünlerin miktarını artırmak istiyoruz. Daha fazla hammadde satın alarak (süt ve diğer girdiler) ve işçi istihdam ederek üretimi biraz artırabiliriz. Özellikle âtıl kapasitemiz (kullanılmayan kapasite) varsa bu gerçekleştirilebilir. Ancak üretimi çok daha fazla artırmak istediğimizde, tesisteki araç-gereçler, makineler, kazanlar buna yeterli gelmeyecektir. Dolayısı ile üretim artışı sınırlı kalacaktır. Üretimi birkaç katına çıkarılmak isteniyorsa tesis büyütülmeli ve ilave araç-gereçler alınmalıdır. Bunu yapmak için üç aylık bir zamana gerek duyulduğunu kabul edersek işte bu tesisin büyütülmesi için gereken üç aylık süre kısa dönemin de sınırlarını belirtir. Üç aya kadar üretimi artırmak için yapılacak şey, sabit tesisin tüm kapasitesini kullanarak, ilave işgücü ve hammadde ile üretimi artırmak olur.

Eğer elealdığımız mal süt ürünleri değil de bir otomobil olsaydı kısa dönem çok daha uzun bir süreyi kapsardı. Çünkü bir otomobil fabrikasını büyütmek için üç aydan daha uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Hatta birtakım mallar için kısa dönem yıllarca sürebilir. Mesela, elektrik üretimini artırmak için hidroelektrik santraller kurmak yıllarca sürmektedir. Nükleer santralleri kurmak için ise daha uzun sürelere ihtiyaç vardır.

Kısa dönemde diğerleri sabit iken, bir üretim faktörünün değiştirilmesi ile üretim miktarında ortaya çıkan değişmeleri ele aldığımızda, bu miktar değişmelerinin faktör değişmesi ile sabit bir ilişkiye sahip olmadığını görürüz. Bu ilişki önce pozitiftir. Bununla birlikte kullanılan değişken üretim faktörü (işgücü) ile üretilen mal ve hizmet miktarı arasındaki ilişki sabit oranlı değildir. Öncelikle artan oranlı bir değişim gözlenirken daha sonra azalan oranlı bir değişim ortaya çıkar. Daha ileri seviyede değişken faktör kullanımı durumunda negatif bir ilişki ortaya çıkar ki, bu durum ilave işgücü kullanımının üretimi azaltacağı anlamına gelir.

Kullanılan işgücü ile üretim miktarı arasındaki ilişki artan ve azalan verim kanunu olarak tanımlanmaktadır. Kullanılan değişken faktör (işgücü) miktarı arttıkça öncelikle üretim miktarı artan oranlarda artacaktır. Artan verimler kanunu dediğimiz bu durum, her ilave işgücünün bir öncekinden daha fazla üretime katkı yapmasını ifade eder. Bunun sebebi, işgücünün azlığı nedeni ile kullanılmayan kapasite veya bazı makinelerin âtıl kalmasıdır. Aslında çalıştırılan işçilerin kullanacağından çok daha fazla sermaye vardır ve bunlar kullanılmamaktadır. İşte bu durumda ilave işgücü satın alınması hâlinde mevcut âtıl (kullanılmayan) kapasite kullanılacak ve üretim çok daha hızlı artacaktır. Diğer taraftan, ilave işçilerin gelmesi ile her işçiye daha sınırlı bir iş verileceğinden sadece o sınırlı işi yapan işçiler uzmanlaşacaklardır. Uzmanlaşma da verimliliği artıran bir diğer durumdur. Gerek âtıl kapasitenin kullanılması ve gerekse uzmanlaşma, artan verime sebep olacaktır.

Artan verim kanunu geçerli ise, üretimdeki artış oranı işgücündeki artış oranından daha yüksektir.

İlave işgücünün belli bir seviyeden sonra azalan verime yol açacağı da bilinmektedir. Nitekim âtıl kapasitenin ortadan kalkması ve işgücü ile sermaye arasında en uygun faktör bileşiminin sağlanmasından sonra hâlâ işgücü ilavesine devam edilirse üretimde ortaya çıkacak artış azalacaktır. Azalan verim kanun denilen bu durum, her ilave işgücünün bir önceki çalışana göre daha az üretimi artırması anlamına gelir. Özet olarak ifade etmek gerekirse; her değişken faktöre isabet eden sabit faktörün bolluğu artan verime, her değişken faktöre isabet eden sabit faktörün azlığı da azalan verime sebep olur.

Bir üreticinin kısa dönem üretimini **Q = f (L), K** fonksiyonu ile gösterildiğini belirtmiştik. Bu bize sabit bir sermaye ile işgücünün değişik miktarları kullanıldığında ne kadar toplam mal ve hizmet üreteceğimizi verecektir. İlave işgücü kullanıldığında toplam ürün miktarında görülecek artışlara marjinal ürün denilmektedir. Marjinal ürün şu eşitlikle hesaplanabilir:

Marjinal ürün ilave işgücünün toplam ürüne yaptığı katkıyı ifade ederken, ortalama ürün çalışan işçi başına düşen ürün miktarını gösterir.

$$MP_L = \frac{\Delta TP}{\Delta L} = \frac{\Delta Q}{\Delta L}$$

MPL: Marjinal ürün

ΔTP=ΔQ: Toplam üründeki değişme

ΔL: İşgücündeki değişme

Marjinal ürün, ilave işgücü kullanıldığında toplam üründe ne kadar değişme (artış) olacağını gösterir. Diğer bir değişle, işgücü azaltıldığında üretimin ne kadar azalacağını verir. Marjinal ürünün pozitif değer alması, ilave işgücü kullanıldığında toplam ürününde artacağını; negatif olması ise daha fazla işgücü kullanımının üretimi azaltacağı anlamına gelir.

Toplam ürün miktarının kullanılan işgücüne bölünmesi ile ortalama ürün elde edilir. Ortalama ürün, kullanılan her bir işgücü başına düşen ürün miktarıdır. Şu eşitlikle bulunabilir:

$$AP_L = \frac{TP}{L} = \frac{Q}{L}$$

APL: Ortalama ürün

Şimdi de, yukarıdaki toplam ürün, marjinal ürün ve ortalama ürün açıklamalarını önce tablo, daha sonra da grafik yardımı ile gösterelim.

Tablo 4.1. Toplam Ürün, Marjinal Ürün ve Ortalama Ürün

L	TP_L	MP_L	AP_L
0	0		-
1	10	10	10
2	24	14	12
3	42	18	14
4	56	14	14
5	65	9	13
6	65	0	10,8
7	56	-9	8

Tablo 4.1' de çalışan sayısı 1' den 7' e kadar birer birim artırıldığında toplam ürün miktarında ortaya çıkan değişim gözlemlenmektedir. 5. işçiye kadar üretim artmakta, 6. işçinin üretime katkısı olmamakta ve 7. işçi ile birlikte ilave her bir işçi üretimi azaltmaktadır. Marjinal ürün sütununda ise 3. işçiye kadar artış görülmektedir. 1. işçinin 10 adet üretimine karşılık, 2. işçi 14 ve 3. işçi de 16 adet ilave üretim yapmıştır. Bu artan verimi gösterir. Bu işletmede 3. işçiye kadar (3. işçi dahil) artan verim kanunu işlemektedir. 4. işçinin katkısı (14 adet) ise 3.'nünkinden (16 adet) daha azdır. Dolayısıyla 4. işçi ile beraber azalan verim kanunu işlemeye başlamıştır. Artık her ilave işçinin topla ürüne katkısı bir öncekine göre azalmaktadır. Son sütunda yer alan ortalama ürün ise çalışan işçi başına düşen üretim miktarını göstermektedir. Burada da 4. işçiden sonra ilave işçi kullanımı ile ortalama ürünün azaldığı görülmektedir.

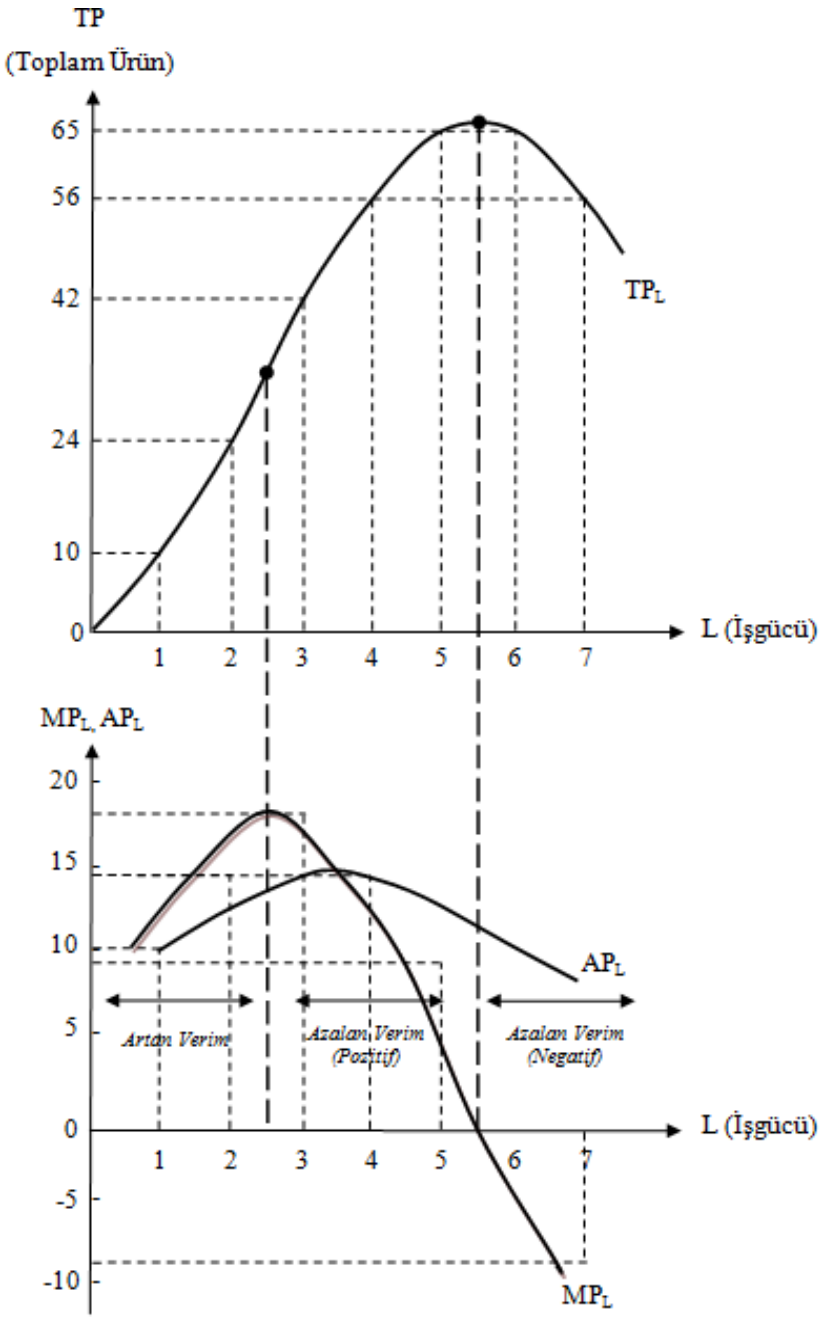

Marjinal ürün artan bir seyir izliyorsa artan verim kanunu, azalan seyir izliyorsa azalan verim kanunu geçerlidir.

Tablo 4.1' e göre çizdiğimiz Şekil 4.1'de, üst panel, toplam ürün eğrisini göstermektedir. İşgücü miktarını artırırken, toplam ürünün arttığını görebiliriz. Bu artış 5. ve 6. işgücü arasında sona ermektedir. 7. işçiyi çalıştırmak üretiminde azalmasını kabullenmek demektir.

Alt panelde ise marjinal ve ortalama ürün eğrileri çizilmiştir. Marjinal ürün eğrisi 3. işgücüne kadar artan bir seyir izlemektedir. Marjinal ürün eğrisinin artan olduğu bu bölge (0 – 3 işgücü arası) artan verim kanunun geçerli olduğu işgücü seviyelerini ifade eder. Daha sonra azalan verim başlamaktadır. Azalan verim şartları geçerli olduğunda ilave işgücünün toplam üretime katkısı öncelikle pozitif olur (6. işgücüne kadar). Bu bölgede ilave işgücü çalıştırmak toplam ürünü artırır. Daha sonra, 6. işçi ile birlikte marjinal ürün sıfır olur. Marjinal ürün sıfır olduğunda toplam ürün maksimum olmuştur. Artık ilave işçi çalıştırmak üretimi artırmak yerine azaltacaktır. Yani ilave işçinin marjinal ürünü negatif olur.

Ortalama ürün eğrisi, öncelikle artan bir fonksiyondur. Ortalama ürün artarken marjinal ürünle eşitlendiği durumda azalmaya başlar. Bir başka ifadeyle, ortalama ürün maksimum olduğunda marjinal ürünle eşit olur. Ortalama ürün artarken, marjinal üründen küçük; azalırken, marjinal üründen büyüktür. Ortalama ürün, toplam ürün sıfır olduğu durumda sıfır olur.

Şekil 4.1. Toplam Ürün, Marjinal Ürün, Ortalama Ürün

Eş Ürün Analizi

Firmaların tüm üretim faktörlerini değiştirebildikleri süreleri, uzun dönem olarak belirtilir. Kısa dönemde firmaları kısıtlayan sabit faktörlerde de dahil olmak üzere tüm tüm girdiler uzun dönemde artırılabilir ya da azaltılabilir. Bu durum belli bir

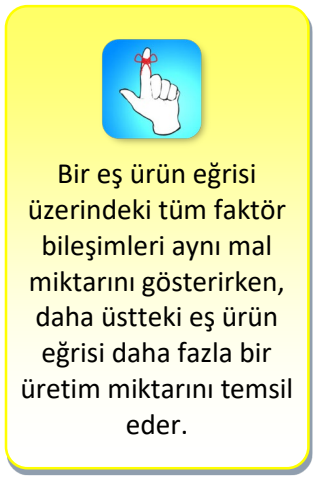
üretimi gerçekleştirmek isteyen firmaların en uygun faktör miktarlarını seçmelerine imkân sağlar.

Üreticinin üretimde emek ve sermaye gibi iki üretim faktörü kullandığını, bunların birbiri yerine kullanılabildiğini (ikame edilebildiğini) ve her iki üretim faktörünün de değiştirilebilir olduğunu kabul edelim. Bu şartlar altında üreticinin üretim fonksiyonu;

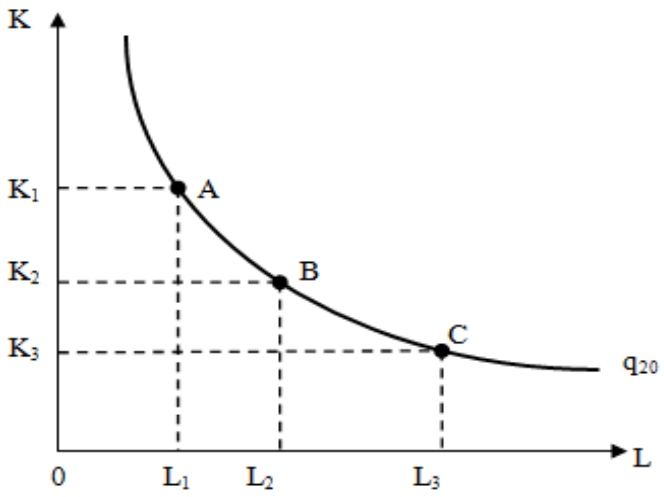
$Q = f(K, L)$ olacaktır.

Eş ürün eğrileri

Sermaye ve işgücünün değişik miktarlarını kullanabilen bir üreticinin, sabit bir üretim miktarını elde edebilmek için bu iki üretim faktöründen kullanması gereken faktör bileşimlerinin geometrik yeri, eş ürün eğrisi olarak tanımlanmaktadır. Eş ürün eğrisi aynı mal ve hizmet miktarının üretilmesini sağlayan farklı faktör bileşimlerini gösteren eğridir. Eş ürün eğrilerinin genel gösteriliş biçimleri Şekil 4.2'de çizilmiştir. Eş ürün eğrileri belli bir üretim miktarını gösterdiği için "q" ile gösterilir.

Bir eş ürün eğrisi üzerindeki tüm faktör bileşimleri aynı mal miktarını gösterirken, daha üstteki eş ürün eğrisi daha fazla bir üretim miktarını temsil eder.

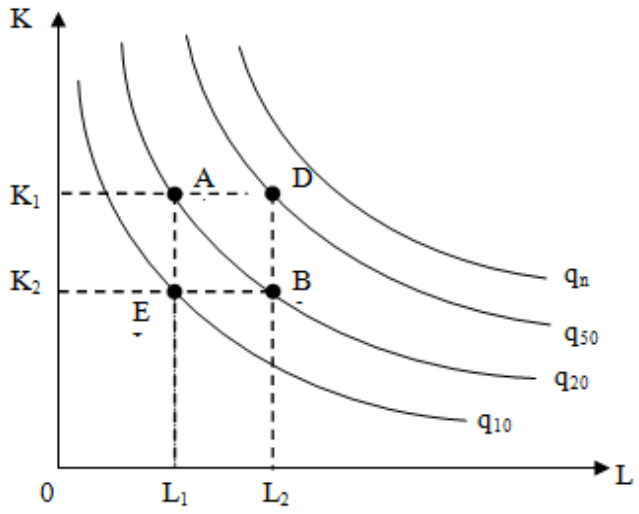

Şekil 4.2. Eş ürün Eğrisi

Şekil 4.2'de çizilen eş ürün eğrisi q20 kadar bir üretim miktarını göstermektedir. Üretici ister A faktör bileşiminde, K_1 kadar sermaye ve L_1 kadar iş gücü kullanarak; isterse B faktör bileşiminde, K_2 kadar sermaye ve L_2 kadar işgücü kullanarak ya da aynı eş ürün eğrisi üzerinde bir başka faktör bileşimi kullanarak aynı q20 üretimini gerçekleştirebilir. q_{20} eş ürün eğrisi üzerinde bulunan hangi noktayı seçerse seçsin aynı miktarda üretim gerçekleştirecektir.

Eğer üretici her iki üretim faktörünü de artırarak ya da birini sabit tutup diğerini artırarak üretim yaparsa üretim miktarı q20 'den fazla olacaktır. Aslında, analitik düzlemde yer alan sonsuz faktör bileşimi vardır. Bunların hepsinden farklı eş ürün

eğrileri geçer. Dolayısı ile q20 eş ürün eğrisinin yukarısında ve aşağısında paralel olarak yer alan n tane eş ürün eğrisi çizilebilir. Bu eş ürün eğrilerinin tamamı, eş ürün eğrileri paftasını oluşturur.

Şekil 4.3. Eş ürün Eğrileri Paftası

Şekil 4.3'te çizilen eş ürün eğrileri paftası (haritası) çeşitli faktör bileşimlerinden geçen eş ürün eğrilerini göstermektedir. Şekilde yer alan A,B,D ve E faktör bileşimlerinin her biri farklı faktör miktarlarını ifade etmektedir. Paftada yer alan eş ürün eğrilerinin her biri belli bir üretim düzeyini gösterse de daha yukarıdaki bir eş ürün eğrisi daha yüksek bir üretim düzeyini ifade eder. q_{20} eğrisi, q_{10} 'dan daha yüksek bir üretim düzeyini, q_{50} ise q_{20} 'den daha yüksek bir üretim miktarını göstermektedir.

Eş ürün eğrileri, daha önce tüketicilerin fayda düzeylerini göstermek için kullandığımız eş fayda eğrileri ile ortak özelliklere sahiptir.

Eş ürün eğrileri, negatif eğimlidir. Aynı üretim düzeyinde kalabilmek için bir üretim faktöründen daha fazla kullanmak, diğerinden azaltmayı gerektirir. Bu aslında üretim faktörlerinin ikame edildiklerini gösterir.

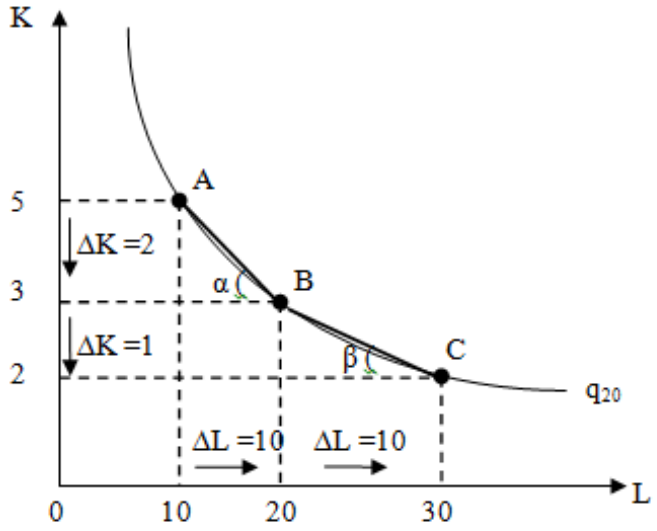
Eş ürün eğrileri, birbirlerini kesmezler ve n tane eş ürün eğrisi vardır. Analitik düzlemdeki her faktör bileşimi bir üretim düzeyini ifade eder. Bir faktör bileşiminin aynı anda (teknolojiyi sabit varsaydığımız için) iki farklı üretim miktarını sağlaması düşünülemez. Dolayısıyla, eş ürün eğrileri kesişmezler ve her biri faklı üretim düzeyini ifade etmek üzere tüm üretim miktarları için n tane çizilir.

Eş ürün eğrileri, orijine dış bükeydir. Eş ürün eğrileri ikame edilebilen üretim faktörleri için çizilmektedir. Ancak bu ikame, azalan bir ikamedir. Üretim faktörlerinin ilave kullanımı, daha öncede irdelendiği gibi azalan verime yol açar. Faktörlerin azalan

verimi nedeniyle fazla kullanılan faktör, toplam üretime giderek daha az katkı yapacağından diğer faktörlerden giderek daha az vazgeçilir. Açıkça ikame edilebilirlik gittikçe zayıflayacaktır. Bu durum eş ürün eğrilerinin orijine dış bükey olmasına yol açar.

Marjinal teknik ikame oranı

Aynı eş ürün eğrisi üzerinde (yani aynı üretim düzeyinde kaldığımızda) bir faktör bileşiminden diğerine geçmek, faktörler arası ikame yapmaktır. Bir üretim faktörü fazla kullanılırken diğeri azaltılmaktadır. İlave alınan üretim faktörü toplam üründe bir artışa yol açar. Buna karşılık üretim seviyesi aynı kalacağına göre, diğer üretim faktörü azaltılacak ve bu da toplam üründe bir azalmaya sebep olacaktır. Bu artış ve azalış birbirine eşit olduğu için bir eş ürün eğrisi sabit bir üretim miktarını gösterir. Bu durumu Şekil 4.4'te görebilirsiniz.

Şekil 4.4. Marjinal Teknik İkame Oranı

Şekildeki A faktör bileşiminde 10 işgücü ve 5 sermaye kullanarak q20 üretimi elde dilmektedir. Üretici herhangi bir nedenle (mesela işgücü ücretinin düşmesi gibi) daha fazla işgücü kullanmakla birlikte üretim miktarını da sabit tutmak isterse, 20 işgücü ve 3 sermaye ile aynı üretim miktarını gerçekleştirebilir. İlave 10 işgücüne karşılık sermaye 2 birim azalmıştır. Aslında 10 işgücü ile 2 sermaye ikame edilmiştir. Marjinal ikame oranı, aynı üretim seviyesinde kalmak kaydıyla iki faktörün birbiri yerine kullanılabilme (ikame edilme) derecesini gösterir.

İşgücü ile sermaye arasındaki ikamenin ölçüsü, marjinal teknik ikame oranı ile belirlenir.

$$MT\dot{I}O_{LK} = -\left(\frac{\Delta K}{\Delta L}\right)$$

MTİOLK: Marjinal teknik ikame oranı

ΔK: Sermayedeki değişim (azalma, negatif)

ΔL: İşgücündeki değişim (artma, pozitif)

Marjinal teknik ikame oranı daima negatiftir. İşgücü fazla kullanılmışsa sermaye azaltılır ya da işgücü azaltılmışsa sermayeden daha fazla kullanılır.

Yukarıdaki Şekil 4,4'te, A'dan B'ye ikame yaptığımızda MTİOLK=-(2/10)=-0,2 olur. Her bir işgücü karşılığında 0,2 sermayeden vazgeçilecektir.

MTİO, eş ürün eğrisinin eğimine eşittir. A noktasına çizeceğimiz teğetin eğimi, o noktadaki marjinal teknik ikame oranını verir. Kolaylaştırmak adına, A ve B bileşimleri arasının son derece yakın olduğunu varsayarak, bu iki noktayı birleştirirsek AB doğrusunun eğimi de MTİO' nı verecektir. AB doğrusunun taban ile yaptığı α açısının tanjantı MTİO'na eşittir.

$$tan\alpha = MT\dot{I}O_{LK} = -\left(\frac{\Delta K}{\Delta L}\right)$$

İlave işgücü kullanmaya devam edersek ikame zorlaşacaktır. C noktası ele alındığında, BC arasında MTİOLK= -(1/10)= -0,1 olur. Her bir ilave işgücüne karşılık sadece 0,1 kadar sermayeden vazgeçilecektir. BC doğrusunun tabanla yaptığı β açısının α açısından daha küçük olması da MTİO'nın azaldığını ve ikamenin güçleştiğini göstermektedir.

Eş maliyet doğrusu

Eş maliyet fonksiyonu, üreticinin sınırlı kaynağı ile satın alabileceği faktör miktarlarını gösteren bir doğrudur

Üreticiler kârlarını maksimum yapmak isterler. Bunu gerçekleştirebilmek için mal ve hizmet üretirler. Bununa birlikte mal ve hizmet üretmek bir maliyete katlanmayı gerektirir. Üreticiler bir taraftan da maliyetlerini minimize etme peşindedirler. Üreticiler, ellerindeki sınırlı kaynakları ile mümkün olan en düşük maliyete katlanarak en yüksek üretimi ve kârı elde etmeye çalışırlar. Üreticilerin sınırlı kaynaklarını eş maliyet doğrusu ile göstereceğiz. Eş maliyet fonksiyonu, üreticinin sınırlı kaynağı ile satın alabileceği faktör miktarlarını gösteren bir doğrudur. Bir eş maliyet doğrusu üzerinde bulunan tüm faktör bileşimleri firmanın elindeki mevcut kaynak seviyesi ile satın alınabilecek faktör miktarını verecektir. Aslında bir eş maliyet doğrusu belli bir toplam maliyeti ifade eder. Bu açıdan bakıldığında eş maliyet fonksiyonu şöyledir:

TC = i.K + w.L

TC: Toplam maliyet

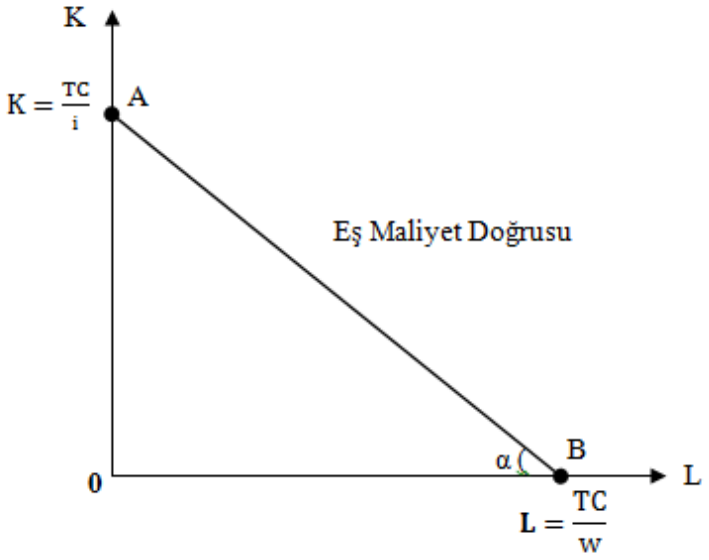
i: Faiz (sermayenin fiyatı)

w: Ücret (işgücünün fiyatı)

Eş maliyet doğrusu, firmanın elindeki kaynakları ile bilinen sermaye ve işgücü fiyatlarından satın alabileceği faktör miktarlarını gösterir. Firma mevcut imkânlarının tamamı ile sermaye aldığında, **TC = i.K** olur ve buradan da alınacak toplam sermaye miktarı, $K = \frac{TC}{i}$ ' dir. Diğer taraftan firma mevcut imkânlarının tamamı ile işgücü satın almak isterse, alabileceği maksimum işgücü miktarı,

TC = w.L 'den $L = \frac{TC}{w}$ olur.

Elde ettiğimiz $K = \frac{TC}{i}$ ve $L = \frac{TC}{w}$ değerleri sermaye ve işgücünün satın alınabilecek maksimum miktarlardır. Bu iki değer aynı zamanda firmanın eş maliyet doğrusunun iki ucunu gösterir. Bunu analitik düzleme yansıttığımızda eş maliyet doğrumuzu elde ederiz.

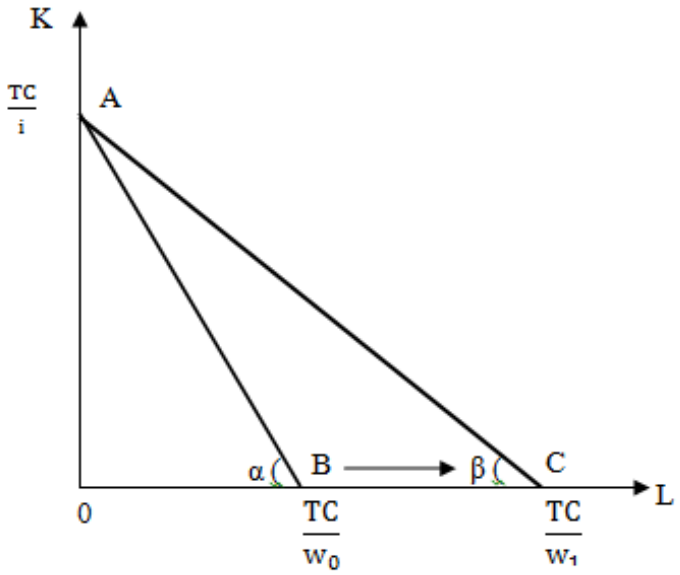

Şekil 4.5. Eş Maliyet Doğrusu

Eş maliyet Fonksiyonu, bir doğru formunda olduğu için eğimi sabittir ve faktörlerin fiyatları oranına eşittir. Doğrunun eğimi tabanla yaptığı açının tanjantı olduğuna göre;

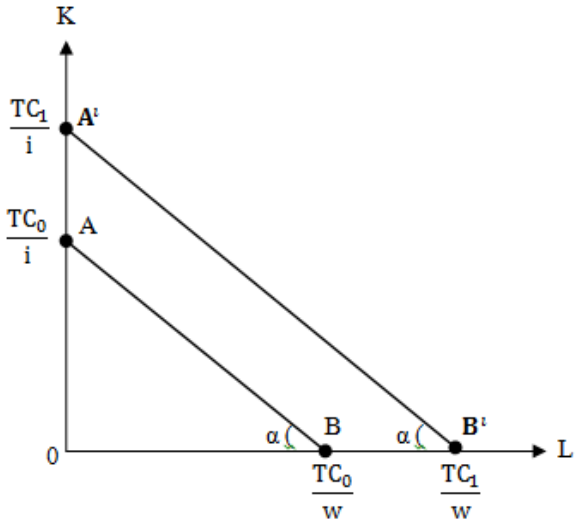
$$tan\alpha = -\left(\frac{OA}{OB}\right) = -\left(\frac{\frac{TC}{i}}{\frac{TC}{w}}\right) = -\left(\frac{w}{i}\right)$$ olur.

Doğal olarak eğim negatif değerler almaktadır.Faktör fiyatlarının değişmesi, eş maliyet doğrusunun eğimini değiştirir. Mesela, ücretteki bir azalma, bütçe doğrusunun yatay eksende sağa doğru kaydırır.

Şekil 4.6. Faktör Fiyatlarındaki Değişmenin Eş Maliyet Doğrusuna Etkisi

Şekil 4.6'da işgücü ücretinin w0 'dan w1' e düşmesi, eş maliyet doğrusunun sağa kaydırmış ve üretici aynı kaynak miktarı ile daha fazla faktör satın alabilecek duruma gelmiştir. Diğer yandan üreticinin, üretim faktörü satın almak için elinde bulundurduğu toplam kaynak miktarı da değişebilir. Kaynakların artması eş maliyet doğrusunu sağa paralel olarak (eğim değişmemiştir) kaydırırken, azalması ise sola kaydırmaktadır. Bu değişimleri Şekil 4.7' de görebiliriz.

Şekil 4.7. Üreticinin Kaynaklarındaki Değişmelerin Eş Maliyet Doğrusuna Etkisi

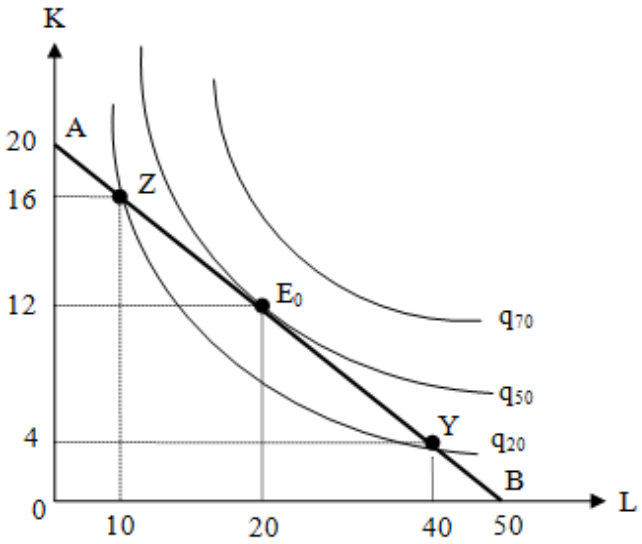
Üretici Dengesi ve Üretim Maksimizasyonu

Burada belli bir kaynak seviyesini elinde bulunduran bir firmanın, mevcut kaynakları ile ulaşabileceği en yüksek üretim miktarını nasıl elde edebileceğini inceleyeceğiz. Bir üreticinin mevcut kaynakları ile gerçekleştirebileceği en yüksek üretim düzeyini elde etmesi üretici dengesi olarak tanımlanır. Bu bir üretim maksimizasyonudur.

Üreticinin kaynak seviyesini temsil eden eş maliyet doğrusu üzerindeki her faktör bileşimi satın alınabilir faktör miktarlarını vermektedir. Bu eş maliyet doğrusu üzerindeki farklı faktör bileşimlerinden sadece bir tanesi diğerlerinden daha yüksek üretimin gerçekleşmesini sağlar. Bu faktör bileşiminden gelen eş ürün eğrisi, ulaşılabilir en yüksek üretimi temsil etmektedir. Üretici dengesi ya da üretim maksimizasyonunun sağladığı bu faktör bileşiminde eş ürün eğrisinin eğimi (MTİO) ile eş maliyet doğrusunun eğimi **(w /i)** birbirine eşittir.

$$MT\dot{I}O_{LK} = -\frac{\Delta K}{\Delta L} = -\frac{w}{i}$$

Bu eşitlikteki **–(w/i)** oranı sürekli sabit olmasına rağmen eş maliyet doğrusunu kesen eş ürün eğrilerinin kesme noktalarında MTİO daima farklıdır. Bu nedenle sadece tek bir faktör bileşiminde bu eşitlik sağlanabilir ve o bileşimde üretici dengesi olarak bilinir.

Şekil 4.8. Üretim Maksimizasyonu

Şekil 4.8'de verilen değerler şöyledir: Firmanın elinde 100 TL'lik kaynak vardır. İşgücü fiyatı 2 TL (w = 2) ve faiz de 5 TL (i = 5) dir. Üreticinin eş maliyet doğrusunun eğimi -(w/i) = -(2/5) olacaktır. Firma Z faktör bileşimini satın alacak olursa 100 TL karşılığında alacağı 16 birim sermaye ve 10 işçi ile q20 üretimini elde eder. Y bileşiminde de 4 birim sermaye ve 40 işçi ile q20 üretimi elde edilir. Z bileşiminde çok fazla sermaye; az sayıda işçi bulunmakta ve sermayenin bir kısmı kullanılmamaktadır. Y bileşiminde ise çok sayıda işçi, sermaye (araç-gereç) bulamadığından boş kalmaktadır. Her iki faktör bileşimi de optimum üretimden

uzaktır. E0 faktör bileşimi ise en uygun faktör bileşimidir. 12 birim sermaye ve 20 işçi ile firma 100 TL'lik ellerindeki mevcut kaynakları ile gerçekleştirebileceği en yüksek üretimi elde edecektir. E0 dengesinde eş ürün eğrisinin eğimi ile eş maliyet doğrusunun eğimi eşittir. q50 eş ürün eğrisine çizdiğimiz teğet AB olur ki bu aynı zamanda eş maliyet doğrusuna paralel ve çakışıktır. AB doğrusunun eğimi (MTİO) ile eş maliyet doğrusunu eğimi (w/i) E0'da eşittir.

MALİYET TEORİSİ

Üretim faktörlerinin mal ve hizmete dönüştürülmesi işlemini üretim olarak tanımlamıştık. Üretimin gerçekleşmesinde kullanılan üretim faktörlerinin temini bir bedel gerektirmektedir. Üreticiler, üretimde kullanacakları sermaye, işgücü ve toprak gibi üretim faktörlerini satın almak ya da kiralama yoluyla kullanabilirler. Üretim faktörlerini temin edebilmek için ödenen bedellerin toplamı üretilen mal ve hizmetlerin üretim maliyetlerini oluşturacaktır. Kısaca, mal ve hizmet üretebilmek için katlanılan tüm karşılıklar üretim maliyetini oluşturur.

Bildiğimiz üretim fonksiyonu;

Q = f (K, L, N, E)

şeklindeydi. Bu fonksiyondaki sermayeyi temin edebilmek için fiyatı olan faizi ödemeliyiz. Benzer şekilde emek için ücret, doğal kaynaklar için kira öderiz. Müteşebbisin bu üretimi gerçekleştirmek için kâr beklediğini de biliyoruz. Bu karşılıkların toplamı üreticinin toplam maliyetini verecektir. Bu durumu şu eşitlikle gösterebiliriz.

Üretim faktörlerini temin edebilmek için ödenen bedellerin toplamı üretilen mal ve hizmetlerin üretim maliyetlerini oluşturacaktır.

Toplam Maliyet = Toplam Faiz + Toplam Ücret + Toplam Kira + Toplam Kâr

Satın alınan faktör miktarı ile faktör fiyatını çarparak o faktöre yapılan toplam ödemeyi bulabiliriz. Üretim fonksiyonunu sadece sermaye ve emek kullanılan şekilde basitleştirdiğimizde **Q = f (K, L)** olmaktaydı. Bu fonksiyondaki sermaye ve emek için ödenen bedeller açısından maliyet fonksiyonumuz;

Toplam Maliyet = Faiz Ödemeleri + Ücret Ödemeleri şeklinde olur. Faiz ve ücret ödemeleri, kullanılan faktör fiyatıyla miktarının çarpımı ile elde edilir.

Toplam Faiz Ödemeleri = Faiz × Sermaye Miktarı = i.K

Toplam Ücret Ödemeleri = Ücret × İşgücü Miktarı = w.L

Buradan toplam maliyetimizi şöyle gösterebiliriz;

TC = i.K + w.L

TC: Toplam Üretim Maliyetleri

i: Faiz (Sermayenin Fiyatı)

w: Ücret (İşgücünün Fiyatı)

Üretim Maliyetlerinin Niteliği

Üreticiler, bir mal ya da hizmetin çeşitli miktarlarını üretebilmek için bir bedel öderler ki buna üretim maliyetleri dedik. Üretim maliyetleri aslında üreticinin maliyetleridir. Üretici maliyetleri (firma maliyetleri) özel maliyetler adıyla da bilinir. Gerçekte üreticiler mal ve hizmet üretmek için başka bir bedel ödemezler.

Diğer taraftan, her ne kadar firmalar başka bedel ödemeseler de çoğu zaman bir malın üretimi esnasında ilave başka maliyetler de ortaya çıkar. Bunlar üretici firmayı doğrudan etkilemekle birlikte çoğu zaman çevreye ve topluma bir yük oluşturur. Üretimin çevreye ve topluma yüklediği bu maliyete sosyal maliyet denilmektedir. Mesela, şeker üretimi yapan firmanın çevredeki toprağı ve suları kirletmesi birer sosyal maliyettir. Akarsulardaki balık ölümleri, havaya karışan zehirli atık gazlar ve toprak kirlenmeleri gibi pek çok sosyal maliyet, çeşitli üretimlerin gerçekleştirilmesi için toplumun katlandığı yüklerdir.

Sosyal maliyet, üretimin gerçekleştirilmesi için toplumun ve çevrenin katlandığı maliyettir.

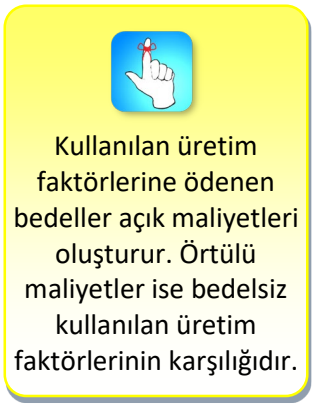
Üretim maliyetleri (özel maliyetler) üreticilerin katlandıkları bedellerdir. Firmaların yüklendikleri özel maliyetler, üretim faktörlerinin bedellerinden oluşmaktadır. Çoğu zaman üreticiler kullandıkları üretim faktörlerini, faktör piyasalarından temin ederler ve karşılığında bir fiyat öderler. Üreticilerin satın alıp ya da kiralama yoluyla kullandıkları üretim faktörleri için ödedikleri bedellerin toplamı açık maliyetleri oluşturur. Açık maliyet, firmaların bir karşılık (fiyat) ödeyerek sahip oldukları faktörlerin maliyetine denir. Diğer taraftan üreticiler kullanacakları üretim faktörlerine bir bedel ödemeyebilir. Firmaya bedelsiz olarak tahsis edilmiş üretim faktörleri bulunabilir. Mesela, müteşebbis önceden sahip olduğu binada tesisini kurabilir, bina yapmak için bir maliyete katlanmaz ya da önceden sahip olduğu bir aracı bedelsiz olarak işletmeye verebilir. Benzer şekilde, firmada çalışan aile üyelerinden ücret almadan çalışanlar olabilir. İşte tüm bu üretim faktörleri, gerek sermaye (bina, araç) gerekse işgücü (aile üyeleri gibi) için herhangi bir bedel ödenmez. Kullanılan üretim faktörlerine ödenen bedeller açık maliyetleri oluşturur. Örtülü maliyetler ise bedelsiz kullanılan üretim faktörlerinin karşılığıdır.

Bir fiyat ödemeden kullanılan bu üretim faktörlerine örtülü üretim faktörleri denilmektedir. Firmaların gerçek üretim maliyetlerini bulmak için bu örtülü üretim faktörlerinin bedellerini de hesaplayıp toplam maliyetlere eklemeliyiz. Aksi hâlde, bir üreticinin örtülü üretim faktörlerinin bedelleri kadar toplam maliyetleri düşük görünecektir.

Bir fiyat ödemeden kullanılan üretim faktörlerinin maliyetine örtülü maliyetler diyoruz. Üreticinin örtülü maliyetlerini belirlemek için alternatif maliyetleri kullanıyoruz. Alternatif maliyet, üretim faktörünün firma dışında değişik istihdam imkânları arasında en yüksek getiriyi sağlayan alternatifi ifade eder. Mesela, müteşebbisin işletmesine devrettiği binanın, firma dışında başka üreticilere kiralanması / satılması hâlinde getireceği en yüksek toplam gelir (kira ya da satış geliri) bu binanın alternatif maliyetini oluşturur.

Bu alternatif maliyet binanın örtülü maliyeti olarak üreticinin maliyetlerine ilave edilir. Açık maliyetler ve örtülü maliyetlerin toplamı, üreticinin toplam maliyetlerini oluşturacaktır.

Toplam Maliyetler = Açık Maliyetler + Örtülü Maliyetler

Kullanılan üretim faktörlerine ödenen bedeller açık maliyetleri oluşturur. Örtülü maliyetler ise bedelsiz kullanılan üretim faktörlerinin karşılığıdır.

Bireysel Etkinlik

- Çevremizdeki çeşitli üretim tesislerinden örnekler vererek, sosyal maliyetlerini inceleyiniz. Aynı tesislerde örtülü üretim faktörleri bulunmakta mıdır? Araştırınız

Kısa Dönem Üretim Maliyetleri

Bu bölümün önceki kısımlarında, üretim dönemlerini kısa ve uzun dönem şeklinde ikiye ayırmıştık. Kısa dönem firmanın en az bir üretim faktörü miktarın sabit olduğu zaman dilimini ifade ediyordu. Uzun dönem ise tüm faktörler değiştirilebilir nitelikteydi.

Değişken maliyetler üretim miktarına bağlı olarak değişme gösterirken, sabit maliyetler üretimden bağımsızdır.

Kısa dönemde firmaların değiştirilemez (sabit) üretim faktörleri vardır. Tüm firmalarda bazı üretim faktörleri bir kısmına göre daha uzun sürede değiştirilebilir. Üretilen malın niteliği ve üretim yapısına göre değişebilmesine rağmen tüm mallar için kısa ve uzun dönem tanımlanabilir.

En az bir üretim faktörünün sabit kaldığını kabul ettiğimiz kısa dönemde, üretimde hem sabit hem de değişken üretim faktörleri kullanıldığı için sabit ve değişken maliyetler birlikte tanımlanmalıdır. Sabit üretim faktörlerine ödenen bedeller sabit maliyetleri oluşturacaktır. Mesela, kurulan tesis binaları, alınan makine ve teçhizat gibi sermaye unsurları, sabit maliyetlere konu olurlar. Bunlar işletme kurulurken alınır ve değiştirilmeleri (artma- azalma) uzun zaman gerektirir ya da çok yüksek maliyetlidir. Bu nedenle, bunların artırılması ya da azaltılması için gereken süreye kadar, üretimde kullanılırlar. Bu süre boyunca sabit olan bu faktörlerin maliyetlerinin toplamı, firmanın toplam sabit maliyetlerini oluşturur.

Kısa dönemde tanımladığımız üretim fonksiyonu; **TP = Q = f (L), K** şeklindeydi. Burada K (sermaye), sabit üretim faktörüdür. Dolayısıyla, sabit maliyetlerimiz de şöyle gösterilecektir:

TFC = i.K

TFC: Toplam Sabit Maliyetler

i: Faiz (sermayenin fiyatı)

K: Sabit sermaye

Toplam sabit maliyetler üretimden bağımsızdır. Yani, üretim miktarının farklı seviyelerine göre değişmez. Firmada üretim, yapılsa da yapılmasa da sabit maliyetler aynı kalır. Mesela, kurulan bir tesis için yapılan harcamalar tesiste hiç üretim yapılmasa da aynen kalacaktır.

Üretilen ürün başına sabit maliyetler ise ortalama sabit maliyet eşitliği ile elde edilir.

$$AFC = \frac{TFC}{Q}$$

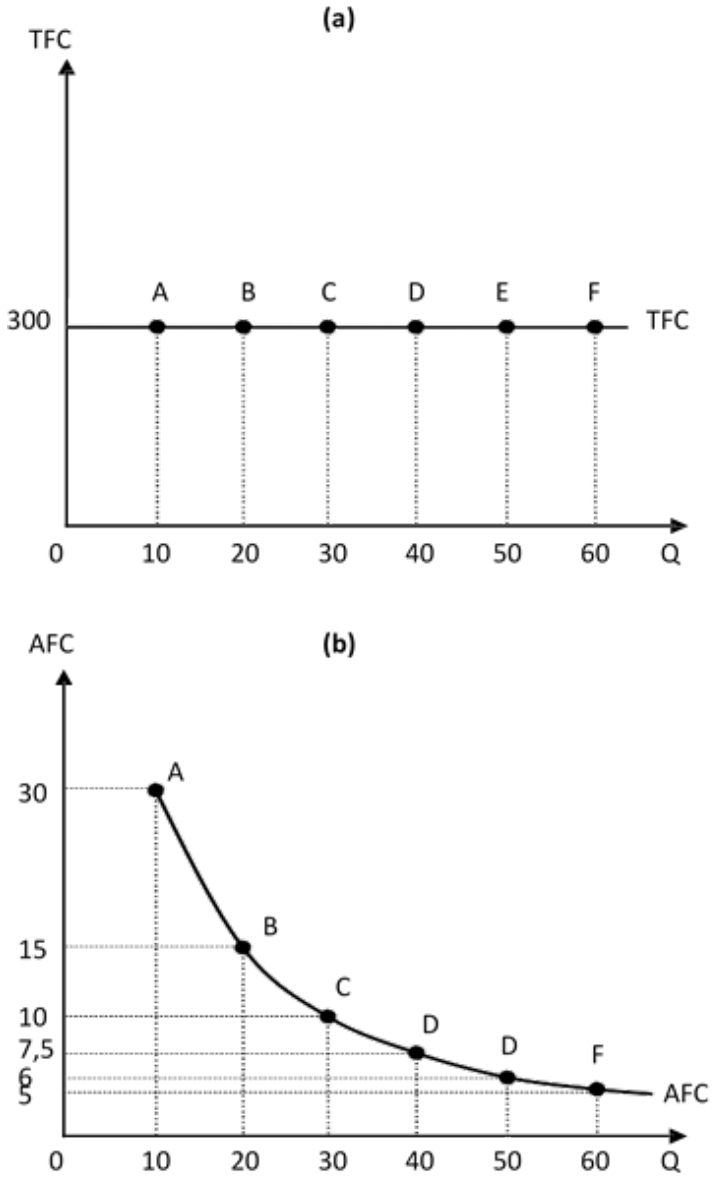
AFC: Ortalama Sabit Maliyet

Ortalama sabit maliyet, üretilen her bir ürün başına düşen sabit maliyeti gösterir. Ortalama sabit maliyet, üretim miktarı arttıkça azalan bir yapı gösterecektir.

Tablo 4.2. Toplam ve Ortalama Sabit Maliyetler

Q	TFC	AFC
0	300	-
10	300	30
20	300	15
30	300	10
40	300	7,5
50	300	6
60	300	5

Tablo 4.2'de ve tabloya göre çizilen Şekil 4.9'da görüleceği gibi, toplam sabit maliyetler üretim miktarından bağımsızdır. Miktarın sıfırdan 60'a artışı toplam sabit maliyetleri etkilememektedir. Diğer yandan, ortalama sabit maliyetler sürekli azalan bir fonksiyondur. Üretim miktarı arttıkça ürün başına düşen sabit maliyette azalacaktır.

Şekil 4.9. Toplam ve Ortalama Sabit Maliyetler

Kısa dönemde kullanılan üretim faktörlerinin bir kısmı değişebilir niteliktedir. Üretimi artırmak isteyen üretici, bu değişken üretim faktörlerini daha fazla kullanarak üretimi artırabilir ya da daha az kullanarak üretimi azaltabilir. Kısa dönem üretim fonksiyonunda işgücünü (L) değişken faktör olarak düşünebiliriz. İşgücüne ödenen bedeller ise toplam değişken maliyetleri oluşturacaktır.

TVC = w.L

TVC: Toplam Değişken Maliyetler

w: İşgücü Başına Ödenen Ücretler

L: İstihdam Edilen Toplam İşgücü

Değişken maliyetler üretime bağlı olarak artar ya da azalır. İlave üretim yapmak için ilave işgücü gerekeceğinden üretim arttıkça değişken maliyetler de

artacaktır. Diğer yandan, hiç üretim yapılmadığında işgücüne de ihtiyaç olmayacağından üretim sıfırken değişken maliyelerde sıfır olacaktır.

TP = 0 → TVC = 0

Üretim yapılmadığında değişken maliyetler sıfır olurken sabit maliyetler aynen kalacaktır.

Üretilen ürün başına düşen değişir maliyetleri ise şu eşitlik ile elde ederiz:

$$AVC = \frac{TVC}{Q}$$

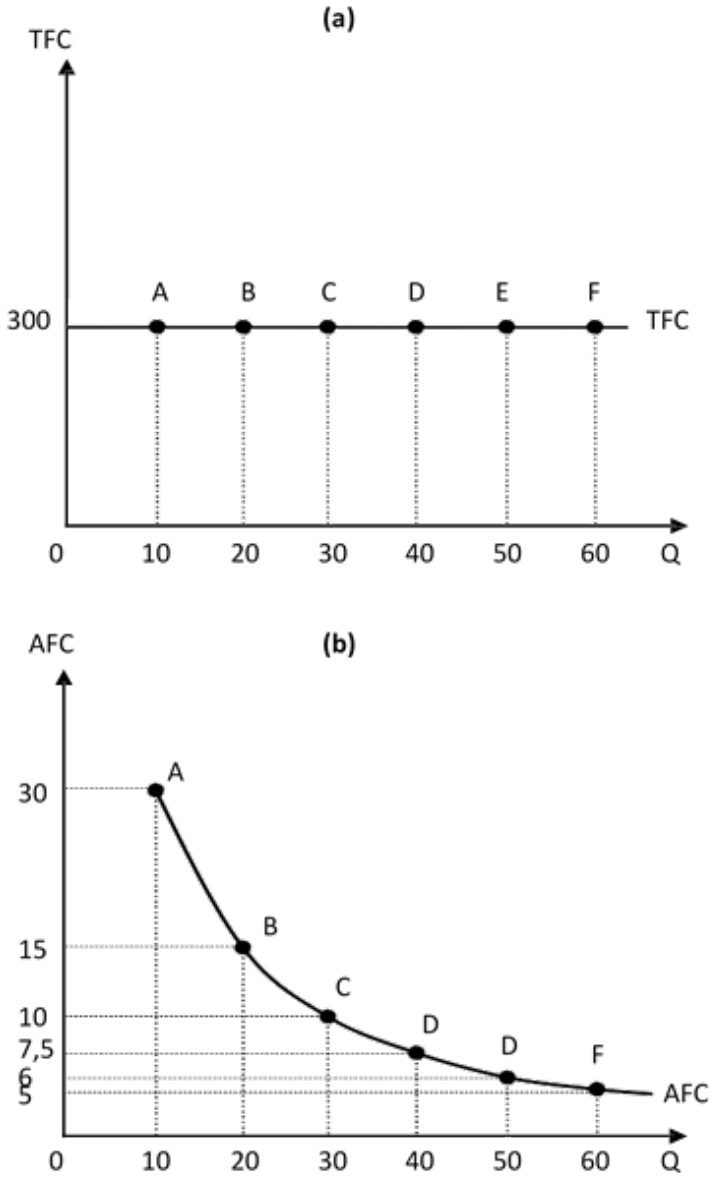
AVC: Ortalama Değişir Maliyet

Ortalama değişir maliyet fonksiyonu artan ve azalan verim kanunları gereği özellikle azalan bir yapı gösterirken ileri üretim seviyelerinde artan bir fonksiyon hâline gelecektir. Kısa dönem ortalama değişir maliyet eğrisi erken üretim aşamalarında işgücünün artan verimi nedeni ile üretim arttıkça azalan bir seyir izler. İleri üretim sevilerinde ise azalan verime bağlı olarak artan bir yapı gösterecektir. Bu durumu aşağıdaki Tablo 4.3 ve Şekil 4.10'da da gösterebiliriz.

Tablo 4.3. Toplam ve Ortalama Değişir Maliyetler

Q	T	AVC
0	-	-
10	15	15
20	20	10
30	24	8
40	36	9
50	55	11
60	84	14

Şekil 4.10’ da (b) panelinde Ortalama Değişir Maliyet (AVC) fonksiyonu çizilmiştir. 30 birim üretim miktarına kadar azalan bir seyir izleyen ortalama değişir maliyetler, 30 birimden sonra artan bir yapı göstermektedir. Azalan ve artan verim kanunun sebep olduğu bu durum, Toplam Değişir Maliyet (TVC) eğrisinin de önce yavaşlayarak artan, daha sonra ise hızlanarak artan bir seyir izlemesine yol açmaktadır.

Şekil 4.10. Toplam ve Ortalama Değişir Maliyetler

Kısa dönem sabit ve değişir maliyetlerinin toplamı kısa dönem toplam maliyeti verecektir.

TC = TFC + TVC = i.K + w.L, (K sabit)

$$\boldsymbol{ATC = AFC + AVC = \frac{TFC}{Q} + \frac{TVC}{Q}}$$

Kısa dönemde üreticiler, sabit bir sermaye ile değişik seviyelerde işgücü kullanarak üretimini ayarlayabilirler. Marjinal maliyet ilave üretimin maliyetleridir ve şu eşitlikle elde edilebilir:

$$MC = \frac{\Delta TC}{\Delta Q}$$

MC: Marjinal Maliyet

ΔTC: Toplam Maliyetlerdeki Değişme

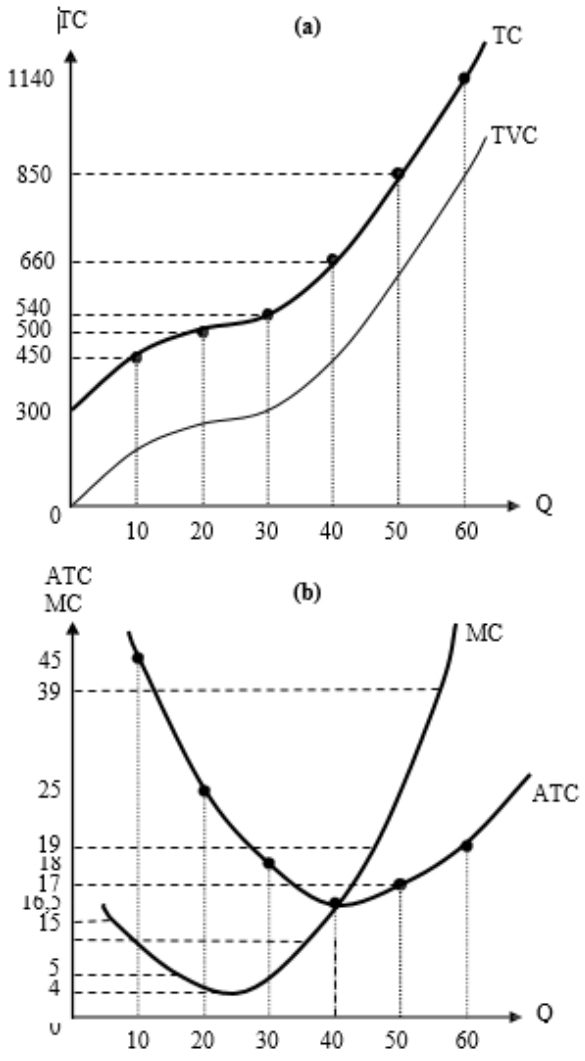
ΔQ: Üretim Miktarındaki Değişme

Marjinal maliyet ilave üretimin maliyetidir. Her üretim artışı maliyetlerin de artmasına yol açar. Bu artan üretimin ilave maliyeti marjinal maliyettir.

Yukarıda Tablo 4.2 ve 4.3' te verilen sabit ve değişir maliyetleri bir araya getirerek kısa dönem toplam, ortalama ve marjinal maliyetlerini gösterebiliriz.

Tablo 4.4. Kısa Dönem Maliyetler

Q	TFC	TVC	TC	ATC	MC
0	300	-	300	-	-
10	300	150	450	45	15
20	300	200	500	25	5
30	300	240	540	18	4
40	300	360	660	16,5	12
50	300	550	850	17	19
60	300	840	1140	19	39

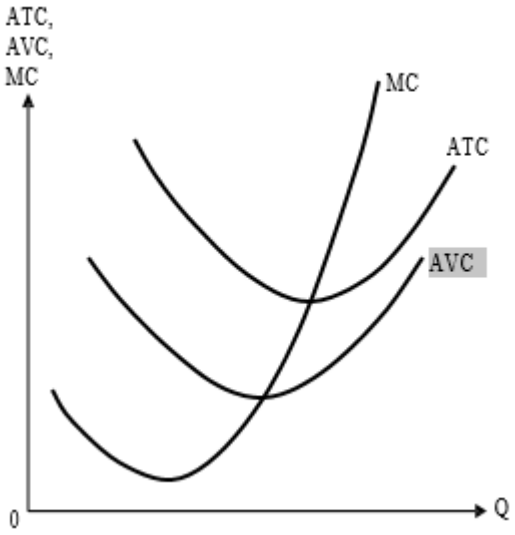

Şekil 4.11. Kısa Dönem Maliyetleri

Üretici firmanın toplam maliyetlerini Tablo 4.4'te ve bunların çizimlerini de Şekil 4.11'de görebilirsiniz. Toplam maliyetler değişir maliyet fonksiyonunu eğimini sahiptir. Bu iki fonksiyon birbirine paraleldir. Şeklin üst panelinde çizildiği gibi toplam değişir maliyet eğrisi ile toplam maliyet eğrisi arasındaki fark sabit maliyetlerden oluşmaktadır. Sabit maliyet üretim miktarından bağımsız olduğu için bu iki eğri arasındaki fark tüm üretim seviyelerinde aynıdır.

Alt panelde üretilen ürünün ortalama maliyetleri ve marjinal maliyetleri çizilmiştir. Üretilen her bir ürün başına düşen toplam maliyetlerin yer aldığı ortalama toplam maliyet (ATC) eğrisi önce azalmakta (40 birim üretime kadar) sonra artmaktadır. Marjinal maliyet(MC) eğrisi ise ATC'den önce minimuma ulaşmakta (20- 30 birim üretim aralığında) ve artarken ATC'yi minimum olduğu yerde kesmektedir.

Şimdi de kısa dönem ortalama ve marjinal maliyetleri birlikte gösterelim.

Şekil 4.12. Kısa Dönem Ortalama ve Marjinal maliyet

Marjinal maliyet, ortalama maliyetlerden küçük olduğunda ortalama maliyetleri aşağı çekerken, büyük olduğunda ise onları yukarı çekmektedir.

Yukardaki Şekil 4.12'de firmanın kısa dönem ortalama ve marjinal maliyet eğrileri birlikte gösterilmektedir. Tüm maliyet eğrileri önce azalan bir seyir izlemektedirler. Marjinal maliyet, ortalama maliyet eğrilerinden önce minimuma ulaşıp artışa geçmektedir. Artarken önce AVC eğrisini minimum olduğu, daha sonrada ATC'nin minimum olduğu noktalardan geçer. AVC ve ATC eğrileri minimum seviyelerindeyken MC ile eşittirler.

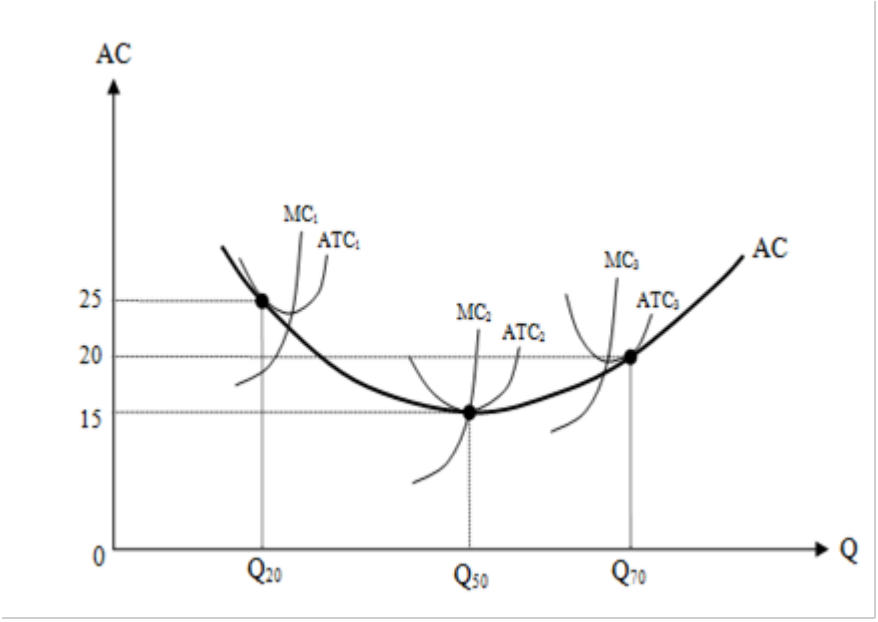
Uzun Dönem Maliyetler

Firmaların uzun dönemde tüm maliyetlerinin değişir nitelikli olduğunu bilinmektedir. Zira uzun dönem tüm üretim faktörlerin artırabilir ya da azaltılabilir olduğu dönemlerdir. Dolaysıyla, firmaların uzun dönem üretim fonksiyonlarındaki tüm üretim faktörleri değişkendir. Uzun dönem üretim fonksiyonu; **Q = f (K, L)** Şeklindedir. Hem sermaye hem de iş gücü değişken nitelikte üretim faktörleridir. Üretici sabit üretim faktörleri bulunmadığına göre tüm maliyetler değişken maliyetlerden ibarettir. Firmaların toplam maliyet fonksiyonları; **TC = i.K + w. L** biçimdedir. Burada hem K hem de L değiştirebilir faktörlerdir. Uzun dönem

Planlama eğrisi uzun dönem ortalama maliyet eğrisinin bir diğer adıdır.

ortalama maliyet fonksiyonu ise; $AC = \frac{TC}{Q}$ ve marjinal maliyet fonksiyonu da $MC = \frac{\Delta TC}{\Delta Q}$şeklindedir. Firmalar, uzun dönemde hedefledikleri üretimi gerçekleştirecek şekilde tesisleri büyütür ya da küçültür. Tüm faktörler değiştirebildiği için firma, amaçladığı üretim miktarını en düşük maliyete üretilebileceği bir tesis büyüklüğünü (ya da faktör bileşimini) seçer. Aslında üretilecek hedef üretim miktarı belirlendikten sonra bunun en düşük maliyetle üretebileceği faktör bileşimi (tesis büyüklüğü) en etkin tesisi ifade eder. Uzun dönemli bir analiz de söz konusu olsa, yine de firmaların belli bir tesiste üretim yapacakları muhakkaktır. Kısa ve uzun dönemin farkı, kısa dönemde tesisin sabit kapasitesini kullanma zorunluluğu varken, uzun dönemde bu tesisi büyüterek daha çok ya da küçülterek daha az üretim yapmak mümkündür. Aslında uzun dönemde üretilecek mal ve hizmetlerin en düşük maliyetli faktör bileşimi seçilebilmektedir. Hâlbuki kısa dönemde sabit unsurlar bulunduğundan üretim maliyetlerini düşürme imkânları kısıtlı olacaktır.

Bu yönüyle ele alındığında uzun dönem ortalama maliyet eğrileri bir planlama eğrisi haine gelmektedir. Zaten uzun dönem ortalama maliyet eğrisinin bir diğer adı da planlama eğrisidir. Uzun ortalama maliyet eğrisi ile kısa dönem ortalama toplam maliyet eğrileri arasındaki ilişkileri aşağıdaki şekilde gösterebiliriz.

Şekil 4.13. Uzun Dönem Ortalama Maliyetler

Şekil 4.13' te çizilen uzun dönem ortalama maliyet eğrisi Q50 üretim düzeyine kadar azalan bir seyir izlemektedir. Q50 üretiminin gerçekleştirileceği ATC2 tesis büyüklüğü optimum tesis büyüklüğüdür. Optimum tesis, bir mal veya hizmetin en düşük maliyetle üretilebileceği tesistir (teknoloji sabit iken). Şekilde görülen üç farklı tesis büyüklüğü verilmiştir bunlardan sadece ATC_2 tesisi optimum tesistir. Çünkü sadece bu tesiste söz konusu malın ortalama maliyeti en düşük (15 TL) seviyededir.

Üretici firma, uzun dönemde üretim kararlarını uzun dönem ortalama maliyetlerine göre planlar. Eğer, sadece Q_{20} kadar üretim yapması gerekiyorsa optimum tesisten çok daha küçük bir tesis kuracak (ATC_1) ve Q_{20} miktarındaki üretimini bu tesiste geçekleştirecektir. Bu Q_{20} üretimi için ortalama maliyetlerin sadece 25 TL olduğunu görmekteyiz. Q_{20} üretimi için en etkin tesis büyüklüğü ATC_1' dir. Bir malın belirli bir miktarının en düşük maliyetle üretilebildiği tesis en etkin tesistir.

Üreticinin çok daha fazla üretim yapmak istediğini (Q_{70}) ele aldığımızda optimumdan büyük tesis kurması (ATC_3) gerekecektir. Q_{70} üretim miktarını en düşük maliyetle üretebileceği tesis (en etkin tesis) ATC_3 tesisidir.

Şekilde gösterilen üç farklı üretim miktarının her biri için ayrı tesis büyüklükleri kurulmalıdır ki bu ancak uzun dönemde mümkündür. Optimumdan küçük tesisler büyütüldükçe uzun dönem ortalama maliyetler azalır. ATC_1 tesisi büyütüldükçe ortalama maliyetler 25TL' den 15TL' ye doğru azalmaktadır. Bunun sebebi ölçeğe göre artan getiridir. Şekildeki Q_{50} üretim seviyesine kadar üretim artırılıp tesisler büyüdükçe ortalama maliyetlerde azalmaktadır. Ölçeğe göre artan getiri, tesis büyürken ortalama maliyetlerin azalmasını gerektirir. Diğer taraftan, Q50 üretim seviyesi ya da optimum tesis (ATC_2) büyüklüğüne ulaşıldıktan sonra tesisin büyütülmeye devam edilmesi ölçeğe göre azalan getiriye yol açar. ATC_2 tesisi büyütülüp ATC_3 hâlini alınca ortalama maliyetlerde 15 TL'den 20 TL'ye yükselmiştir. Ölçeğe göre azalan getiri tesis büyürken ortalama maliyetlerin artmasına yol açar.

Ölçek kavramı, belli bir faktör kullanım seviyesini ya da tesis büyüklüğünü ifade eder. Ölçeğin büyümesi, tüm tesisin büyümesi ya da kullanılan tüm üretim faktörlerinin aynı oranda artırılması demektir. Tüm üretim faktörlerinin aynı oranda artırılması (ölçeğin büyümesi) üretim miktarı üzerinde üç farklı etkiye yol açar.

Ölçekteki büyüme oranı, üretimdeki artış oranından küçük ise ölçeğe göre artan getiri, eşit ise ölçeğe göre sabit getiri ve büyük ise ölçeğe göre azalan getiri söz konusu olur.

Ölçek ekonomileri küçük tesislerin büyürken önce ölçeğe göre artan getiriye, daha sonra sabit ve sonunda azalan getiriye maruz kalmalarına yol açar. Aşırı büyümüş hantal tesislerin çok yüksek maliyetlerle üretim yapmaları ölçek ekonomileri ile açıklanabilir.

Özet

- Üretim tesisi, üretim faktörlerinin mal ve hizmetlere dönüştürülmesi süreci ve bu ilişkilerin bütünü bu kısımda ele alınmaktadır. Üretim faktörleri üzerinde her türlü fayda veya kullanım değeri artışı oluşturan tüm işlemlere üretim denilmektedir. Yani malların sadece şekil ve miktar yönünden dönüştürülmesi değil aynı zamanda nakliye depolama gibi işlemler de üretim sayılmaktadır. Sermaye, iş gücü, toprak ve müteşebbis şeklinde ifade ettiğimiz üretim faktörleri ile üretilen mal ve hizmet miktarları arasındaki teknik ilişkiye üretim fonksiyonu diyoruz. Firmalar sabit bir tesiste, kısa dönemde sadece bir kısım faktörleri artırarak ya da azaltarak üretim yapabilirler. Bu durumda değiştirilen faktörün üretim ile ilişkisi artan ve azalan verim kanunu ile açıklanır. Üretim miktarındaki artış oranı değişir faktördeki artış oranından fazla ise artan verim; az ise azalan verim kanunu geçerlidir.
- Kullanılan işgücü ile üretim miktarı arasındaki ilişki artan ve azalan verim kanunu olarak tanımlanmaktadır. Kullanılan değişken faktör (işgücü) miktarı arttıkça öncelikle üretim miktarı artan oranlarda artacaktır. Artan verimler kanunu dediğimiz bu durum, her ilave işgücünün bir öncekinden daha fazla üretime katkı yapmasını ifade eder. Bunun sebebi, işgücünün azlığı nedeni ile kullanılmayan kapasite veya bazı makinelerin atıl kalmasıdır. Aslında çalıştırılan işçilerin kullanacağından çok daha fazla sermaye vardır ve bunlar kullanılmamaktadır. Diğer taraftan, ilave işçilerin gelmesi ile her işçiye daha sınırlı bir iş verileceğinden sadece o sınırlı işi yapan işçiler uzmanlaşacaklardır. Uzmanlaşma da verimliliği artıran bir diğer durumdur. Gerek atıl kapasitenin kullanılması ve gerekse uzmanlaşma, artan verime sebep olacaktır.
- İlave işgücünün belli bir seviyeden sonra azalan verime yol açacağı da bilinmektedir. Nitekim atıl kapasitenin ortadan kalkması ve işgücü ile sermaye arasında en uygun faktör bileşiminin sağlanmasından sonra hâlâ işgücü ilavesine devam edilirse üretimde ortaya çıkacak artış azalacaktır. Azalan verim kanun denilen bu durum, her ilave işgücünün bir önceki çalışana göre daha az üretimi artırması anlamına gelir. Özet olarak ifade etmek gerekirse; her değişken faktöre isabet eden sabit faktörün bolluğu artan verime, her değişken faktöre isabet eden sabit faktörün azlığı da azalan verime sebep olur.
- İlave işgücü kullanıldığında toplam ürün miktarında görülecek artışlara marjinal ürün denilmektedir.
- Uzun dönemde ise sabit tesis yoktur. Firma tüm faktörleri değiştirebilir. Bu ise ölçek ekonomileriyle açıklanan bir faktör – üretim ilişkisini gösterir. Eğer faktörlerin artış oranı üretimin artış oranından az ise ölçeğe göre artan getiri; fazla ise azalan getiri şartlarında üretim yapıldığını söyleriz. Belli bir kaynağa sahip üreticiler, bu kaynaklar ile elde edebilecekleri en yüksek üretim miktarını sağlayacak faktör bileşimini (optimal faktör bileşimi) kullanarak üretim yaparlar ki buna üreticinin üretim maksimizasyonu ya da üretici dengesi diyoruz. Üreticinin kaynak seviyesini temsil eden eş maliyet doğrusu üzerindeki her faktör bileşimi satın alınabilir faktör miktarlarını vermektedir. Bu eş maliyet doğrusu üzerindeki farklı faktör bileşimlerinden sadece bir tanesi diğerlerinden daha yüksek üretimin gerçekleşmesini sağlar. Bu faktör bileşiminden gelen eş ürün eğrisi, ulaşılabilir en yüksek üretimi temsil etmektedir. Üretici dengesinin sağladığı bu faktör bileşiminde eş ürün eğrisinin eğimi (MTİO) ile eş maliyet doğrusunun eğimi (w /i) birbirine eşittir.

Özet (devamı)

- Firmaların üretim yapabilmesi için kullanacakları üretim faktörlerinin bedelleri üretim maliyetlerini oluşturur. Faiz, ücret, kira ve kâr şeklinde faktör fiyatlarını sıraladığımızda, bunların toplamı, firma maliyetleridir.
- Firma üretim yaparken kendisinin ödediği bedeller dışında zaman zaman çevreye ve topluma da bir maliyet yükler. Bunlara sosyal maliyetler diyoruz. Çevre kirliliği, gürültü vs. sosyal maliyet örnekleridir.
- Firmalar üretimlerini sabit tesiste (kısa dönem) yapıyorlarsa, maliyetlere de kısa dönem maliyetler diyoruz. Uzun dönemdeyse sabit maliyetler yoktur. Zira tüm maliyetler değişir maliyetlerden oluşur.
- Firmaların uzun dönemde tüm maliyetlerinin değişir nitelikli olduğunu bilinmektedir. Zira uzun dönem tüm üretim faktörlerin artırabilir ya da azaltılabilir olduğu dönemlerdir. Dolaysıyla, firmaların uzun dönem üretim fonksiyonlarındaki tüm üretim faktörleri değişkendir.
- Kısa ve uzun dönemin farkı, kısa dönemde tesisin sabit kapasitesini kullanma zorunluluğu varken, uzun dönemde bu tesisi büyüterek daha çok ya da küçülterek daha az üretim yapmak mümkündür. Aslında uzun dönemde üretilecek mal ve hizmetlerin en düşük maliyetli faktör bileşimi seçilebilmektedir. Hâlbuki kısa dönemde sabit unsurlar bulunduğundan üretim maliyetlerini düşürme imkânları kısıtlı olacaktır. Bu yönüyle ele alındığında uzun dönem ortalama maliyet eğrileri bir planlama eğrisi haine gelmektedir. Zaten uzun dönem ortalama maliyet eğrisinin bir diğer adı da planlama eğrisidir.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Kısa dönemde tek değişken girdi aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Girişimci
   b) Tüketici
   c) Toprak
   d) Sermaye
   e) İşgücü

2. Her ilave 1 birim faktör üretimde 10 birim üretime neden oluyorsa marjinal ürün aşağıdakilerden hangisidir?
   a) 0,1
   b) 1
   c) 10
   d) 20
   e) 50

3. Toplam ürünün maksimum olduğu yerde marjinal ürünün durumu aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Maksimumdur.
   b) Minimumdur.
   c) 0'dır.
   d) Artandır.
   e) 1'dir

4. Marjinal ürünün ortalama ürüne eşit olduğu bölgede aşağıdakilerden hangisi geçerlidir?
   a) Toplam ürün azalmaktadır.
   b) Artan verim bölgesidir.
   c) Marjinal ürün artandır.
   d) Ortalama ürün 0'dır.
   e) Ortalama ürün maksimumdur.

5. Marjinal ürünün sürekli arttığı bölgede aşağıdakilerden hangisi geçerlidir?
   a) Toplam ürün azalandır.
   b) Ortalama ürün artandır.
   c) Negatif azalan verim bölgesidir.
   d) Ortalama ürün 0'dır.
   e) Ortalama ürün maksimumdur.

6. Toplam ürünün azaldığı bölgede aşağıdakilerden hangisi geçerlidir?
a) Marjinal ürün negatiftir.
b) Ortalama ürün negatiftir.
c) Pozitif azalan verim bölgesidir.
d) Artan verim bölgesidir.
e) Ortalama ürün marjinal ürüne eşittir.

7. Kısa dönem üretim fonksiyonuna ilişkin aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
a) Toplam ürün sürekli artandır.
b) Marjinal ürün sürekli artandır.
c) Sermaye faktörü sürekli artandır.
d) Emek faktörü sürekli artandır.
e) Ortalama ürün sürekli artandır.

8. Aşağıdakilerden hangisi sermayeye ödenen paydır?
a) Ücret
b) Kâr
c) Rant
d) Faiz
e) Amortisman

9. Emek yatay sermaye düşey eksende olmak üzere, emek girdisinin kullanılan miktarı 2 birim iken sermaye girdisinin kullanılan miktarı 10 birimdir. Üretim düzeyi korunmak koşuluyla sermaye girdisinin kullanılan miktarı 5 birime düşürüp emek girdisinin kullanılan miktarı 12 birime çıkarırsa, marjinal teknik ikame oranı aşağıdakilerden hangisidir?
a) -0,5
b) -1
c) 0
d) 0,5
e) 2

10. Aşağıdakilerden hangisi eş ürün eğrisinin özelliklerindendir?
a) Orijine yakınlaştıkça fayda düzeyi artmaktadır.
b) Eş ürün eğrileri birbirlerini kesebilir.
c) Eş ürün eğrileri orijine göre dış bükeydir.
d) Ürün eğrileri pozitif eğimlidir.
e) Sınırlı sayıda Eş ürün eğrisi vardır.

Cevap Anahtarı
1.e, 2.c, 3.d, 4.e, 5.b, 6.a, 7.b, 8.d, 9.a, 10.c

YARARLANILAN KAYNAKLAR

[1] Çoban, O., (2009). *İktisada Giriş,* Konya: Selçuk Üniversitesi. Dinler, Z., (1996). *İktisada Giriş,* Bursa: Ekin Kitabevi.

[2] Işıklar, İ. (2009). *İktisada Giriş,* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

[3] Özgüven, A., (1997). *İktisat Bilimine Giriş,* İstanbul: Filiz Kitabevi. Parasız, İ., (1995). *İktisada Giriş,* Bursa: Ezgi Kitabevi.

[4] Ünsal, E., (2004). *İktisada Giriş,* Ankara: İmaj Yayınları.

[5] Yaylalı, M., (2004). *Mikroiktisat,* İstanbul: Beta Yayınları.

MAL VE HİZMET PİYASALARI

İÇİNDEKİLER

- Tam Rekabet
- Kısa Dönemde Firma Dengesi
- Uzun Dönemde Firma Dengesi
- Monopol Piyasalar
- Kısa Dönemde Denge
- Uzun Dönemde Denge
- Monopollü Rekabet Piyasaları
- Kısa Dönem Dengesi
- Uzun Dönem Dengesi
- Oligopol Piyasaları
- Oligopol Teorileri

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Mal ve hizmet piyasalarının yapısal özelliklerini öğrenebilecek,
  - Bir piyasada firmanın kârını nasıl maksimize edebileceğini analiz edebilecek,
  - Çeşitli piyasaları birbiriyle karşılaştırabilecek,
  - Piyasaların eksik yönlerini eleştirebileceksiniz.

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

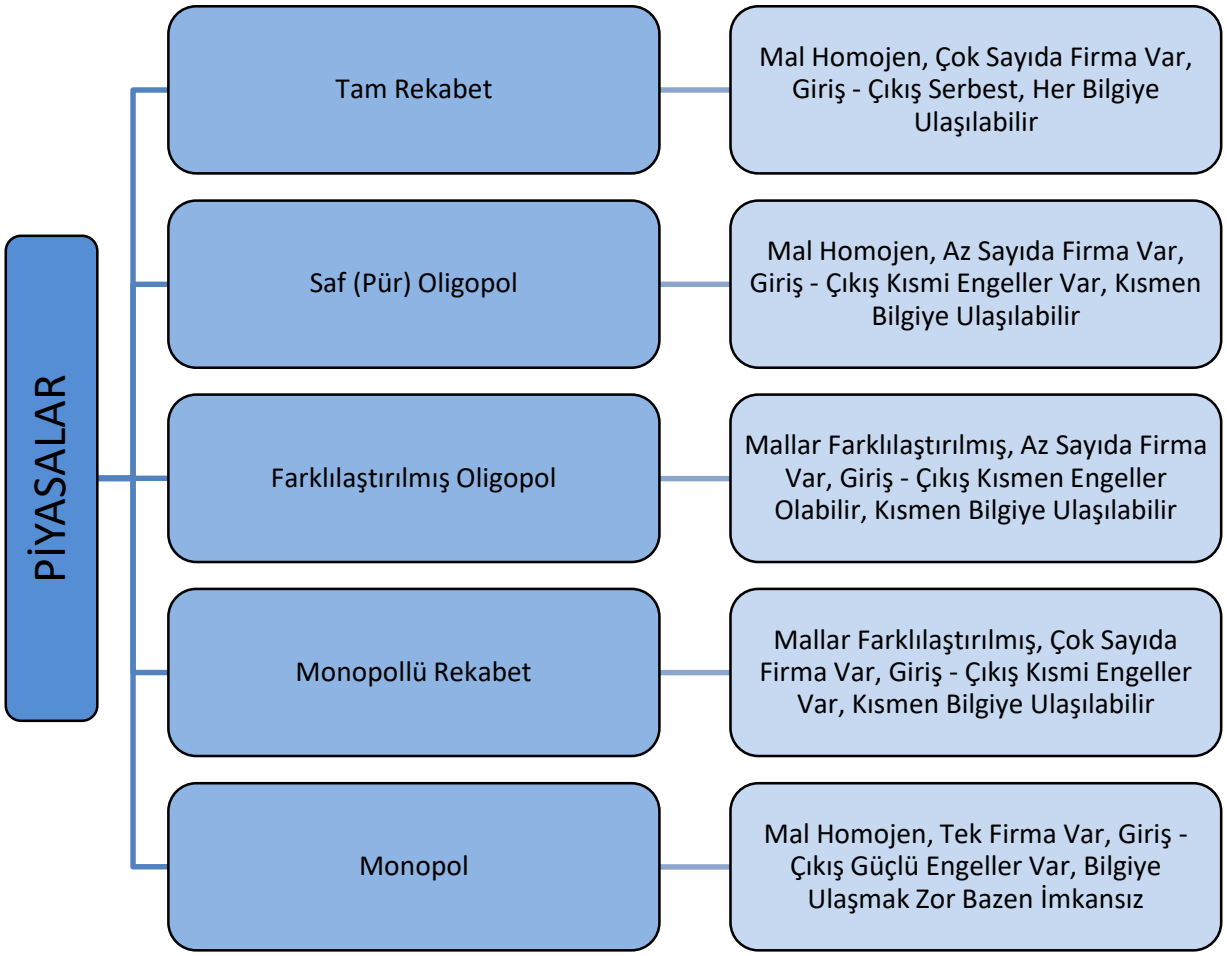
İKTİSADA GİRİŞ

Prof. Dr. E. Muhsin DOĞAN

ÜNİTE

5

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

PİYASALAR
Tam Rekabet
Mal Homojen, Çok Sayıda Firma Var, Giriş - Çıkış Serbest, Her Bilgiye Ulaşılabilir
Saf (Pür) Oligopol
Mal Homojen, Az Sayıda Firma Var, Giriş - Çıkış Kısmi Engeller Var, Kısmen Bilgiye Ulaşılabilir
Farklılaştırılmış Oligopol
Mallar Farklılaştırılmış, Az Sayıda Firma Var, Giriş - Çıkış Kısmen Engeller Olabilir, Kısmen Bilgiye Ulaşılabilir
Monopollü Rekabet
Mallar Farklılaştırılmış, Çok Sayıda Firma Var, Giriş - Çıkış Kısmi Engeller Var, Kısmen Bilgiye Ulaşılabilir
Monopol
Mal Homojen, Tek Firma Var, Giriş - Çıkış Güçlü Engeller Var, Bilgiye Ulaşmak Zor Bazen İmkansız

GİRİŞ

Mal ve hizmet piyasaları, tüketicilere nihai mal ve hizmetlerin arz edildiği ve piyasa fiyatının belirlendiği ortamlardır. Mal ve hizmet piyasaları, üreticilerin ürettikleri nihai mal ve hizmetleri tüketicilere sundukları, alıcı ile satıcının karşılaştığı, fiyatın oluştuğu ortamlardır. Tüketiciler ihtiyaçlarını karşılamakta kullandıkları mal ve hizmetleri temin etmek için piyasalara gelirler. Üreticiler (satıcılar) ise kâr etmek amacıyla ürettikleri mal ve hizmetleri satmak üzere piyasadadırlar. Eğer belli bir fiyatta satıcıların satmak istediği mal miktarı ile alıcıların almak istediği mal miktarı birbirine eşitlenirse alım satım işlemi gerçekleşir. Bu durumu önceki bölümlerden piyasa dengesi ya da piyasada fiyatın oluşumu olarak tanımlamıştık.

Aynı mal ve hizmet üreten üreticiler topluluğuna endüstri diyoruz. Endüstri bazen tek bir firmadan oluşabildiği gibi birkaç ya da çok sayıda firmadan da oluşabilir. Endüstri büyüklüğü firma sayısıyla belirlenir. Mevcut firma sayısının artması endüstrinin büyümesi, ya da azalması endüstrinin küçülmesi anlamına gelir.

Söz konusu mal hizmet üreticisi firmalar, ürettikleri mal ve hizmeti ilgili malın piyasasında tüketicilere sunacaklardır. Bu yüzden piyasaya mal ve hizmet arz eden firmaların aralarındaki rekabet doğrudan firma sayısıyla ilişkilidir. Tek üretici firma varsa mevcut piyasa talebinin tümüne muhatap olurken; eğer iki firma varsa piyasa talebinin yarısını diğer firmayla paylaşmak zorunda kalacaktır. İkinci firma (rakip firma) rekabetin de kısmen var olduğunu ifade edecektir. Aynı malı arz eden rakip firma sayısı arttıkça rekabet de artacaktır. Sonunda, rakiplerin birbirlerini kontrol edemeyecekleri ve birbirinden bireysel olarak etkilenmeyecekleri kadar çoğalması, rekabeti de mükemmelleştirecektir.

Rekabeti dikkate aldığımızda, piyasaya mal arz eden firma sayısı rekabetin belirleyicisi olacaktır. Tek üreticinin bulunması ve dolaysıyla rakip firmanın yokluğu rekabetsiz bir piyasa yapısını ifade ederken, çok sayıda firmanın bulunması da rekabeti mükemmele götürür. Piyasalar, firma sayısı (rekabet) ve malların niteliği (homojen ya da farklılaştırılmış mallar) göz önünde bulundurularak sınıflandırılabilir.

Piyasaları genel anlamda bir sınıflamaya tabi tuttuğumuzda, rekabet yanında malın niteliğini de göz önünde bulundurmak faydalı olur. Piyasada mal üreten tüm firmalar, birbirinin aynısı (homojen) olan malları arz edebilirler. Ancak, bu durumda tüketicilerin herhangi bir üretici firmayı tercih etmek için bir sebebi olmayacaktır. Çünkü tüm firmaların ürünleri birbirlerinin birebir kopyası şeklindedir. Bu nedenle bazen firmalar, kendi ürünlerinin rakip firmalarınkinden farklı olmasını arzu ederler.

Mal farklılaştırması dediğimiz bu durum, üreticinin kendi ürünü üzerinde bir kontrol güce sahip olmayı arzulamasından kaynaklanır. Bu gücü kullanan firma, rakiplerinin ürünlerinden daha yüksek fiyatla ürününü satabileceğini düşünür.

Mal farklılaştırması, aslında aynı ihtiyacı karşılamak için üretilmiş ürünlerindiğerlerinden farklı ve üstün özelliklere de sahip olduğunun vurgulanmasıdır. Temel de aynı ihtiyacı karşılamak üzere üretilmiş olmalarına rağmen tüketicilere onun farklı olduğunu hissettirilerek bir ayrıcalık / üstünlük elde edilmeye çalışılmaktadır. Eğer tüketiciler malın diğer benzerlerinden farklı olduğuna inandırabilirse, firma ürünü için daha yüksek bir fiyat isteyebileceğini düşünür. Mesela, pek çok insan kullanmakta olduğu şampuanın diğer benzerlerinden farklı ve üstün bazı özellikleri olduğuna inanır. Bu inanış, aslında, üreticinin arzuladığı ve yaptığı bir sonuçtur. Çünkü bu inanışa dayanarak tüketicinin daha yüksek fiyat vermesini sağlamaktadır. Rekabet ile malın niteliğini (homojen ya da farklılaştırılmış) birlikte ele aldığımızda piyasaları beş gruba ayırabiliriz.

Homojen mal üretilen piyasalar

• Monopoller (tek üretici)

• Tam rekabet (çok sayıda üretici)

• Pür oligopol (birkaç tane üretici)

Farklılaştırılmış mal üretilen piyasalar

• Monopollü rekabet (çok sayıda üretici)

Farklılaştırılmış oligopol (birkaç tane üretici) Aşağıda bu piyasa yapıları ele alınacaktır.

TAM REKABET

Tam rekabet piyasaları şu dört koşulun bir arada sağlanması durumunda tanımlanabilir: Homojen Ürün, Atomisite, Mobilite ve Açıklık.

Bu piyasalar, birbirinin aynısı (homojen) olan ürünlerin çok sayıda (atomisite) üreticisinin bulunduğu piyasalardır. Bu piyasalara giriş – çıkış engelleri (mobilite) yoktur. Gerek üretici firmalar ve gerekse tüketiciler istedikleri gibi üretip – üretmeme, ya da satın alıp – almama imkânlara sahiptirler. Ayrıca, tüketiciler ve üreticiler birbirleri hakkında, ürün hakkında, kısaca piyasada var olan tüm bilgiye sahiptirler ya da kolayca ulaşabilirler (açıklık).

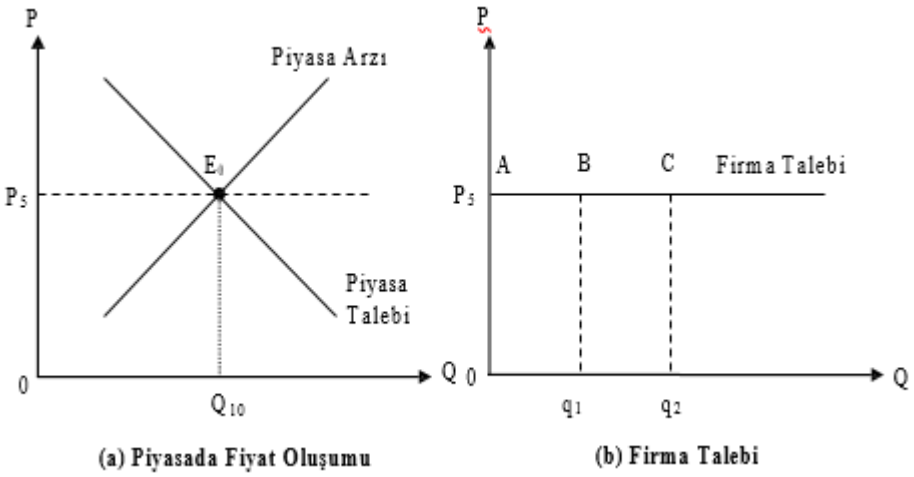
Piyasada çok sayıda üretici bulunduğu için her bir firmanın toplam arz içindeki payı son derece küçüktür. Öyle ki, bir tek firmanın kendi üretim miktarı ile ilgili verdiği kararların toplam arz üzerinde hiçbir etkisi olmayacaktır. Tam rekabet piyasasındaki bir firma, toplam piyasa talebinin son derece küçük bir kısmını karşılayabilmektedir. Bu nedenle, firmanın arz ettiği ürün miktarı ne kadar olursa olsun piyasa fiyatı bundan etkilenmeyecektir. Bu durum, tam rekabetçi firmanın piyasada oluşmuş fiyatı veri olarak kabul edeceği ve bu fiyattan üretebildiği tüm malları satabileceği anlamına gelir.

Tam rekabet piyasalarına kendi örneklerinizi verebilmek için aşağıdaki örneği inceleyiniz.

Örnek

- Doğu Karadeniz bölgesindeki bir fındık üreticisi bu yıl fındıklarını toplamamaya karar verse ve piyasaya hiç fındık sunmasa, fındık piyasasında bunun hiç etkisi olmaz. Çünkü on binlerce fındık üreticisi vardır ve sadece birinin kararı son derece etkisizdir.

Aşağıdaki şekilde fiyatı veri olarak kabul eden firmanın ürününe olan talep eğrisi ile piyasada fiyat oluşumu gösterilmektedir.

Şekil 5.1. Tam Rekabette Firmanın Talep Eğrisi

Tam rekabet piyasasında bir firmanın talep eğrisi sonsuz esnek ve miktar eksenine paralel bir doğru biçimindedir.

Şekil 5.1'de sol panelde, malın tüm üreticilerinin toplam arz ile tüketicilerin toplam talepleri çizilmiştir. Bu arz ve talep ile P5 düzeyinde bir fiyat oluşmuş ve bu fiyattan tüm firmalar Q100 kadar malı piyasaya sunmuşlardır. Pek bir firma ele alındığında P5 fiyatından elinde ne kadar mal varsa hepsini satabilir. Az ya da daha çok mal satması (Q1 veya Q2) piyasa fiyatını etkilemez. Bu nedenle de firmanın kendi ürününe olan talep, miktarı eksenine paralel ve esnekliği de sonsuz bir doğru şeklindedir.

Firmanın talep eğrisi, miktar eksenine paralel bir doğru biçiminde olduğu için, firmanın toplam geliri sattığı mal miktarı paralel olarak değişir. Firmanın toplam gelir fonksiyonu;

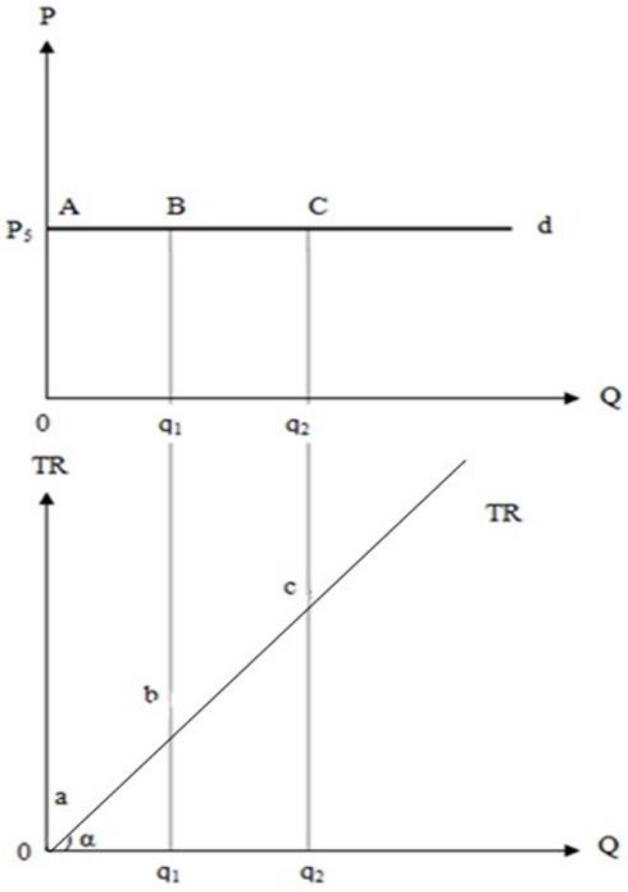
TR = P.Q

TR: Firmanın Toplam Geliri

P: Piyasa Fiyatı

Q: Mal Miktarı

Malın piyasa fiyatı sabit olduğuna göre, üretici ne kadar üretebilirse, geliri de o ölçüde sabit olarak artacaktır. Şekil 5.2'de firmanın toplam gelir fonksiyonu çizilmektedir.

Şekil 5.2. Toplam Gelir ve Marjinal Gelir

Şekil 5.2'nin üst panelinde firma ürününe olan talep eğrisi çizilmiştir. Firma hiç mal arz etmediğinde (A noktası) piyasa fiyatı P5'de kaldığı gibi, Q1 veya Q2 miktarlarını da arz etiğinde fiyat yine P5'de kalmaktadır. Alt panele çizilen toplam gelir bir doğru biçimindedir ve eğimi sabittir. a noktasında üretim sıfır olduğundan toplam gelir de sıfır olacaktır.

TR = P .Q = P.0 = 0

Tam rekabetçi firmanın toplam gelir doğrusu orijinden başlayan bir doğrudur. Eğimi, fiyata eşittir.

$$tan\alpha = \frac{bQ_1}{oQ_1} = \frac{P.Q_1}{Q_1} = P$$

Fiyat tüm üretim düzeylerinde sabit olduğu için ilave üretimin geliri demek olan marjinal gelir de fiyata eşit olur. Aslında marjinal gelir;

$MR = \frac{\Delta TR}{\Delta Q}$ eşitliği ile elde edebilir.

MR: Marjinal Gelir

ΔTR: Toplam Gelirdeki Değişim

ΔQ: Üretilen Mal Miktarındaki Değişme

ΔTR = P.ΔQ olduğuna göre;

$$MR = \frac{P.\Delta Q}{\Delta Q} = P$$ olacaktır.

Tam rekabet piyasalarında malın piyasa fiyatı firmaların marjinal ve ortalama gelirlerine eşittir.

Diğer taraftan fiyatın sabit olması ortalama gelirin (üretilen ürün başına düşen gelir) de fiyata eşit olmasını gerektirir:

$$AR = \frac{TR}{Q} = \frac{P.Q}{Q} = P$$

Sonuç olarak, sabit piyasa fiyatını veri olarak alan üreticinin hem marjinal geliri hem de ortalama geliri fiyata eşit olur.

P = MR = AR

Müteşebbisler üretim faktörlerini bir araya getirip üretimi organize ettiklerinde amaçları kâr etmektir. Firmalar bunun için kurulurlar. Kâr eden firmalar bu kârlarını devam ettirdikleri sürece piyasada var olmaya devam ederler. Zarar eden firmaların önce kısa dönemde üretimlerini sürdürmelerini beklense bile uzun dönemde zarar etmeye devam edecek firmalar kapatılırlar. Şu hâlde, firmaların amacı kâr elde etmek olduğu kadar, bu kârı da sürdürebilmek gerekmektedir. Diğer tarafta elde edilen kârın da maksimize edilmesi, yani ulaşılabilecek en yüksek seviyelere çıkarılması da firmanın asıl hedefleri arasındadır.

Firmaların hedefleri olan kârlarını maksimize etmeleri, en genel ifadesiyle

üretim maliyetleri ve mal arz ettikleri piyasaların yapısı tarafından şekillendirilir.

Üreticiler mal ve hizmet üretebilmek için, üretim faktörleri satın alırlar. Firmaların ne ürettiği ve hangi piyasada ürününü sattığına bakmadan üretim faktörlerini satın alırken faktör piyasalarında sadece bir faktör alıcısı olduğunu dikkate alırsak, maliyet yapılarının aynı olduğunu söyleyebiliriz. Bunu şöyle bir örnek ile açıklayalım. Vasıfsız işçi istihdam ederek üretim yapan tarım ve inşaat gibi iki sektörü ele alalım. Her iki sektör farklı mal ve hizmetler üretmeleri yanında mal arz ettikleri piyasa yapıları da birbirinden farklıdır. Bir tarım işletmesiyle inşaat şirketinin vasıfsız işçi kiralarken bir alıcı olarak iş gücü piyasasından aynı ücret seviyesinden vasıfsız iş gücü temin etmeleri beklenir. Dolaysıyla, inşaat sektörüyle tarım sektörünün iş gücüne ödeyeceği bedeller birbirine çok yakın veya eşit olacaktır.

Örnekten de anlaşılacağı gibi farklı mal üreten ve farklı piyasa yapılarında (tam rekabet, monopol ya da oligopol) mal arz eden firmalar için aynı maliyet fonksiyonlarını kullanıyoruz. Peki, maliyet yapıları benzer ise gerek tam rekabet ve gerekse monopol ve oligopollerde firmaların üretim yapıları neden farklıdır? Bu sorunun cevabı firmaların piyasa fiyatını etkileyebilme güçlerine (monopol güç) bağlıdır. Rekabet azaldıkça (zayıfladıkça) firmaların piyasayı etkileme ve fiyatı belirleyebilme güçleri artar. Bu güç monopollerde tek firma olduğu için maksimuma çıkarken, tam rekabetteki firmanın fiyat üzerinde hiçbir gücü yoktur ve fiyatı sadece kabullenir.

Fiyat kabullenici firma, kabullendiği fiyattan dilediği kadar mal satabilir ve Şekil 5.2'de çizilen talep ve gelir fonksiyonları sahip olur.

Kısa Dönemde Firma Dengesi

Firma dengesi bir kâr maksimizasyonudur. Amacı kârını maksimize etmek olan firma, bunu sağlayan üretim miktarını gerçekleştirmelidir. Söz konusu üretim miktarı firmanın optimum ya da denge üretim miktarı olarak belirlenir.

Firmanın kârını maksimize (ya da zararını minimize) eden üretim miktarına optimum üretim miktarı diyoruz. Kâr, maliyet ile gelir arasındaki gelir lehine fazlalıktır. Bu durumu şöyle gösterebiliriz:

$\pi = TR - TC$

π: Firma Kârı

TR: Toplam Gelir

TC: Toplam Maliyet

πmax'u sağlayan, yani kârın maksimum olduğu üretim miktarını belirlemede kullandığımız birinci yöntem, toplam gelir – toplam maliyet yaklaşımıdır. İkincisi, marjinal gelir- marjinal maliyet yaklaşımıdır.

Toplam gelir – toplam maliyet yaklaşımı

Firmanın toplam gelirinin toplam maliyetini aşması ekonomik kârı, tersi ise zararı gösterir. Eğer eşit ise firmanın ekonomik kârının sıfır olduğunu söyleriz.

Bu analizde firmanın toplam maliyetleri toplam gelirinden çıkarılır. Aradaki fark firmanın ekonomik kârını oluşturur. Ekonomik kâr, toplam gelirin toplam maliyeti aşan kısımdır. Üreticiler üretim miktarlarını bu ekonomik kârı en üst düzeye çıkaracak şekilde ayarlamaya çalışırlar: Doğal olarak firmaların toplam gelirleri her zaman toplam maliyetlerinden fazla olmaz. Bazen eşit, bazen de düşük olabilir. Bu durumlarda, üreticiler ekonomik kâr elde edemezler veya zarar ederler. Ekonomik kârın (π) sıfır olması ya da negatif olması mümkündür. $\pi = 0$ olduğunda, yani ekonomik kârı sıfır olan firma üretimine rahatlıkla devam edecektir. Çünkü aslında bu, onun firma olarak beklentilerini karşılamaktadır. Firmanın toplam maliyetleri üretim faktörlerine ödenen bedellerden oluşmaktaydı. Toplam maliyetler, ücret, faiz, kira ve kârın toplamıdır. Gerçekleşen üretimden sermayeye faiz, işçilere ücret, toprağa kirası ödenmiş ve müteşebbis de kâr şeklinde payını almıştır. Dolayısıyla, toplam gelirin tamamı faktörler arasında dağıtılmış ve geriye kalan olmamıştır. Zaten eğer gelirden bir artan olsaydı buna ekonomik kâr demiştik ki bu durumda sıfırdır. Müteşebbis de bu üretim faaliyetini gerçekleştirdiği için zaten normal faktör geliri olarak kârını almıştır ve firma üretimini sürdürür.

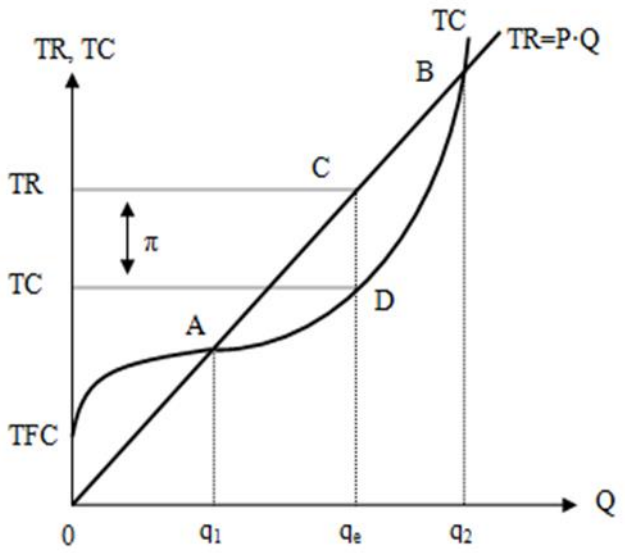
Diğer yandan, toplam maliyetler toplam gelirden daha büyük olabilir. Bu firmanın zarar ettiğini gösterir. Firma zarar ediyorsa zararın seviyesi önem taşır. Eğer firmanın toplam zararı ($-\pi$) toplam sabit maliyetleri aşıyorsa ($-\pi > TFC$ ise) firma üretimini sürdüremez ve kapatılır. Bu durum, firmanın elde ettiği gelirin toplam değişir maliyetleri bile karşılayamadığını gösterir ($TR < TVC$). Eğer firmanın

toplam geliri değişir maliyetlerini karşılayamıyorsa, firma işçi ücretlerini ödeyemez ve kapanır.

Toplam gelirin toplam değişir maliyetlere eşit veya büyük olması ise (TR≥TVC); firmanın gelirleri ile üretime devam etmek için gerekli değişir üretim faktörlerini satın alabildiğini gösterir. Bu firmanın üretim yapması normaldir ancak bu sadece kısa dönemde olur. Firma, uzun dönemde bunu sürdüremez. Firmanın amacı kâr etmek olduğundan, kısa dönemde zarara katlanır çünkü zararın geçici olduğunu düşünür. Eğer zarar kalıcı ise, yani uzun dönemde de devam edecekse firma yine kapatılacak ve müteşebbis kaynaklarını başka bir malın üretimine kaydıracaktır.

Bu açıklamalar ışığında ekonomik kâr eden bir firma ele alalım ve önce üretimini kârını maksimize edecek şekilde nasıl ayarlayacağını gösterelim. Şekil 5.3, kâr eden bir firmanın optimum üretim miktarını vermektedir.

Toplam gelir ile toplam maliyet arasındaki pozitif farkın (kâr) maksimum olduğu üretim seviyesine "denge üretim miktarı" diyoruz.

Şekil 5.3. Kâr Maksimizasyon (TR–TC Yaklaşımı)

Şekil 5.3' de görülen TC fonksiyonu önceki bölümde anlatılmıştı. TR fonksiyonu ise bu bölümün önceki kısımlarında açıklandı. Tam rekabetçi firmanın toplam gelirinin maliyetlerinden küçük olduğunu üretim düzeyleri şekilde görülebilir. 0-q1 arasındaki üretim düzeyleri ile q2'den daha yüksek üretim düzeyleri firmanın zarar ettiği (TR<TC) üretim seviyeleridir. Fakat q1 ile q2 arasındaki herhangi bir üretim miktarı firmanın kâr etmesine (TR>TC) sebep olur. Yani firma q1'den fazla q2'den az üretim yapmalıdır. q1 ve q2 üretim seviyelerinde TR=TC olduğundan bu üretim seviyeleri kârın sıfır olduğu miktarları ifade eder. Şekil üzerinde ki A ve B noktalarına dikkat edelim. Bu noktalara başa baş noktaları denilmektedir. Başa baş noktaları gelir ile maliyetlerin eşit olduğu noktalardır. Üretici firma, hangi seviyede üretim yapacağına TR ile TC arasındaki farkın (kâr) en yüksek olduğu üretim düzeyini seçerek karar verir. Şekilde bu seviye qe ile belirlenmiştir. qe üretim miktarını gerçekleştiren firma, maksimum ekonomik kârı

(CD kadar) elde eder. qe üretiminden daha az ya da daha fazla üretim yapılması ekonomik kârı azaltacaktır.

Marjinal gelir – marjinal maliyet yaklaşımı

Firma kârını maksimize eden denge üretim miktarını ortalama ve marjinal eğrileri kullanarak da bulabiliriz. Firma eğer ürününü ortalama toplam maliyetinin üzerinde bir fiyata satıyorsa kâr edecektir:

P > ATC → Ekonomik kâr vardır.

maliyetten küçükse firma zarar eder:

P < ATC → Zarar vardır.

Zarar eden firma eğer fiyat ortalama değişir maliyetlere eşit ya da büyükse üretime devam eder; değilse hemen kapanır:

P ≥ AVC → Üretime devam edilir.

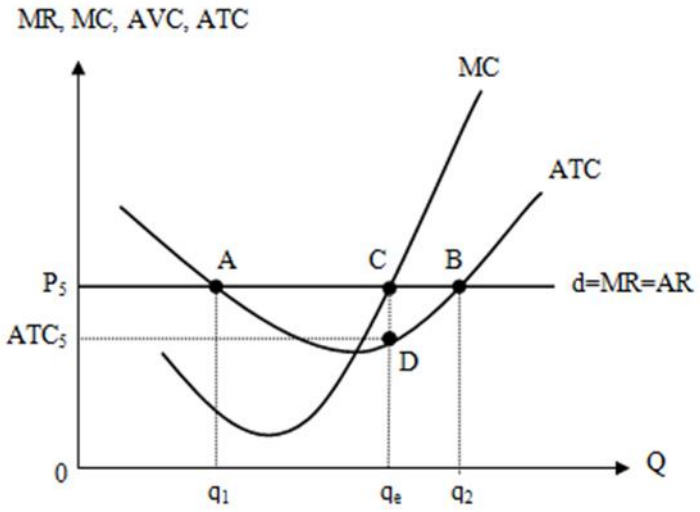
P < AVC → Firma kapatılır.

Bu açıklamalar toplam gelir – toplam maliyet başlığı altından detaylı bir şekilde anlatıldığı için burada tekrarlanmayacaktır. Marjinal gelir- marjinal maliyet yaklaşımında, firmanın kârını maksimum yapacak üretim miktarını veren temel bir kural vardır. O da marjinal gelir marjinal maliyet eşitliği:

MR = MC

Firmanın marjinal maliyet fonksiyonları karşılaştırıldığında, sadece bir üretim düzeyinde bu eşitlik sağlanır. İşte o üretim düzeyinde kâr maksimumdur. Bir başka ifadeyle, MR = MC eşitliğinin sağlandığı üretim miktarı firmanın optimum üretim miktarını verir. Şimdi bunu şekil üzerinde gösterelim.

Firmaların marjinal gelirlerini marjinal maliyetlerine eşitleyen üretim miktarları optimum üretim miktarlarıdır.

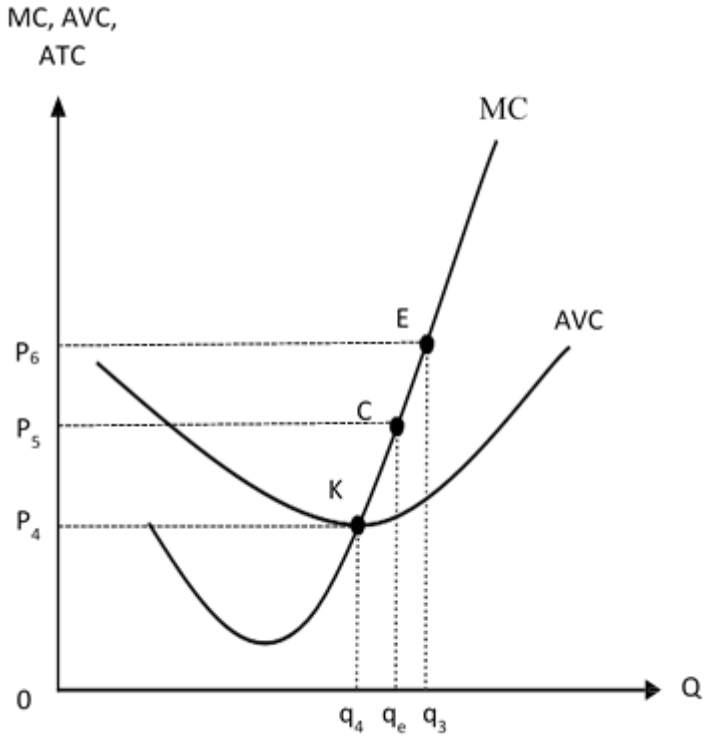
Şekil 5.4. Kâr Maksimizasyon (MR –MC Yaklaşımı)

Firmanın ürününü satacağı fiyat P5'tir. Bu bölümün başlarında da anlatıldığı üzere fiyat marjinal gelire eşittir (P=MR=AR=d). Marjinal gelir fiyata eşit olduğundan talep doğrusu aynı zamanda marjinal gelir doğrusunu da temsil eder. MC ile MR fonksiyonları sadece C noktasında eşitlenmektedir. Bu ise qe üretim miktarında sağlanabilir. qe üretimini gerçekleştiren firma P5 fiyatıyla sattığı ürünü ATC5 kadar bir ortalama maliyetle üretmektedir. P5>ATC5'dir ve firma birim başına (sattığı mal başına) CD kadar kâr eder. Toplam kârı ise bunun qe miktarıyla çarpımı kadardır.

Firma kısa dönem arz eğrisi

Bir arz eğrisi, üretici firmanın çeşitli fiyatlardan satmak istediği mal miktarlarını ifade eder. Arz eğrisi üzerindeki her bir nokta bir fiyatı ve o fiyattan satılmak istenen miktarı belirtir. Aslında, tam rekabet piyasalarında bulunan firmaların kısa dönem marjinal maliyet fonksiyonları da buna benzer bir yapı gösterir.

Şekil 5.5'teki MC eğrisi inceleyelim. Yukarıda, firma eğer fiyat ortalama değişir maliyetten düşük olursa üretim yapamaz, yani mal arz edemez demiştik. Nitekim K noktası bunu göstermektedir. Eğer piyasa fiyatı, P4 ün altına dönerse, AVC den küçük olacağı için firma üretimi bırakır, kapanır. MC eğrisinin K noktasının yukarısında kalan kısmı üzerindeki her bir nokta eğer piyasa fiyatı o seviyede ise arz edilen mal miktarını da gösterecektir. Mesela, fiyat P5 olduğunda C noktasına karşılık gelen qe üretimi (Şekil 5.4'e de bakınız), P6 olduğunda ise E noktasına karşılık gelen q3 üretimi gerçekleştirilir. Bu noktalar MC eğrisi, bir başka değişle arz eğrisi üzerindedir. Bu ilişkinin alt seviyesi K noktasındadır. K noktası aslında ortalama değişir maliyet eğrisinin de minimum olduğu noktadır. Fiyat K'nın (P4) altında düşerse firma kapanacağı için bu noktaya kapanma noktası da denir. K noktası ve üzerinde kalan MC eğrisi üzerindeki tüm noktalar, firmanın piyasa fiyatından arz ettiği mal miktarlarını gösterdiği, için kapanma noktasının üzerinde kalan marjinal maliyet eğrisine firmanın arz eğrisi diyoruz.

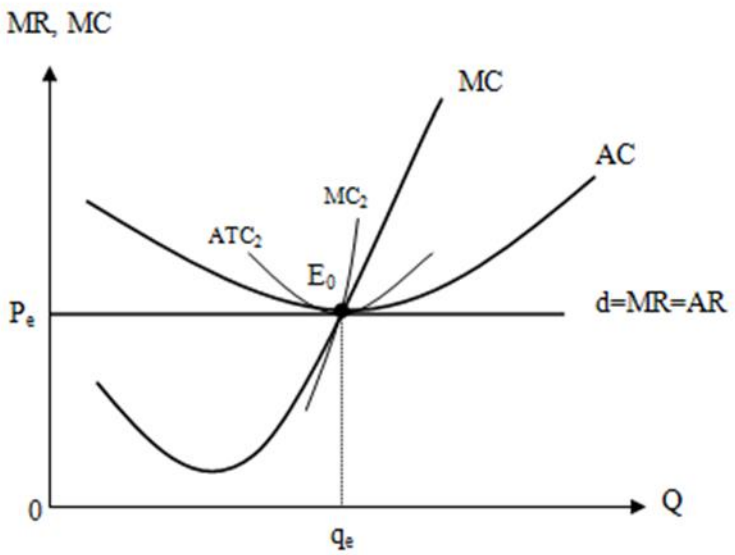
Şekil 5.5. Rekabetçi Firmanın Kısa Dönem Arz Eğrisi

Uzun Dönemde Firma Dengesi

Uzun dönemde firmanın tüm üretim faktörlerini değiştirebileceği ve bu nedenle tüm maliyetlerinin de değişebileceği kabul edilir.

Kısa dönemden uzun döneme, firmaların maliyetlerinde tanımsal bir değişiklik olduğu için denge analizi de değişmektedir. Maliyetlerdeki değişikliğin nedeni, uzun dönemde tüm üretim faktörlerinin değişir olduğudur. Sabit faktör ve dolaysıyla sabit maliyetler bulunmamaktadır. Bu durumda firmanın uzun dönem maliyetleri değişir maliyetlerden oluşacaktır. Firmanın uzun dönem denge analizinin kısa dönemden farkını bu değişiklik oluşturmaktadır.

Firmanın uzun dönem denge analizini MR = MC yaklaşımıyla ele alalım. Kısa dönemde ekonomik kârların varlığı piyasaya yeni üretici firmaları çekecektir. Yeni firmalar piyasa arzını artacağından piyasa fiyatı düşecektir. Fiyatın düşmesi ile birlikte fiyat ile ortalama maliyetler eşitlenecek ve ekonomik kâr uzun dönemde ortadan kalkacaktır (tabii ki piyasa talebinin sabit kalması şartıyla). Eğer piyasa talebi artacak olursa fiyatlar da artabilir ve yeniden uzun dönemde de ekonomik kârlar ortaya çıkabilir. Malların piyasaya sürülmesi, yeni firmaların girişi, arz artışı vs. hep bir süreci ifade ettikleri için ekonomik kârların varlığı da bu süreç içerisinde kısa dönemden uzun döneme çoğu zaman varlığını sürdürecektir.

Şekil 5.6. Rekabetçi Firmanın Uzun Dönem Dengesi

Piyasa talebi ve diğer değişkenlerin sabit kaldığı varsayımı ile yeni firmaların piyasaya girmesi ve arz artışı ile birlikte fiyatların düşmesi, ekonomik kârları ortadan kaldırır ve firma Şekil 5.6'da ki gibi, fiyatın ortalama maliyete (P = AC) eşit olduğu üretim düzeyinde dengeye gelir. Bu üretim miktarı uzun dönem ortalama maliyetlerinden minimum olduğu seviyeyi ifade eder. Önceki bölümde üretim maliyetleri anlatılırken, uzun dönem ortalama maliyetin minimum olduğu seviyede kurulan tesisin optimum (yani söz konusu malın en düşük maliyetle üretilebileceği) tesis olduğu belirtilmişti. İşte rekabetçi firma ekonomik kârın sıfır olduğu, malın fiyatının ortalama maliyetine eşit olduğu bu üretimi

gerçekleştirmekle aynı zamanda ulaşabilecek en düşük maliyeti de sağlamış bulunmaktadır.

Eğer kısa dönemde ekonomik kar varsa, yeni firmalar piyasaya girecek ve piyasa fiyatı düşerek ekonomik karlar ortadan kalkacaktır.

Bu üretim düzeyi optimum büyüklükteki tesiste geçekleştirilmektedir ve bir uzun dönem dengesi aynı zamanda kısa dönem dengesini de içermektedir. Uzun dönem dengenin de firmalar için ekonomik kâr bulunmadığı için yeni üreticileri cezbedecek bir neden de ortada kalmamıştır. Hem firmalar optimum tesiste en düşük maliyetle üretim yaparlar, hem de yeni firmalar piyasaya girmez.

MONOPOL PİYASALAR

Tek bir üreticinin tek bir homojen malı sunduğu piyasalar monopol (tekel) olarak isimlendirilir. Monopollerde tek üreticinin sunduğu malın çok sayıda alıcısı vardır. Piyasaya girişler engelli veya tamamen kapalı olabilir. Bu engeller bazen yasal engeller olabileceği gibi, bazen de ölçek engelleri (çok yüksek sabit sermaye yatırımları gibi) şeklinde de olabilir. Monopoller de bilgi eksiklikleri de vardır. Çoğu zaman piyasa, ürün, üretici ve üretim süreci gibi pek çok alanda yeterli bilgi tüketicilere ulaşmaz. Bazen bu bilgilerin bir kısmı yasal olarak da gizli tutulabilir (ticari sırlar, şirket bilgileri gibi). Monopolü oluşturan bazı engeller vardır. Bunlar şöyle ifade edilebilir:

Yasal Engeller: Bazı malların üretimi için verilen özel üretim izinleri (imtiyazlar) ile patent ve telif hakları monopolleşmeye sebep olur. Belli bir malın üretim imtiyazını alan firma dışında üretim yapılamaz ve lisanslı firma monopolist olur. Benzer şekilde icatlar üzerindeki patent hakları ile sözlü basılı eserler üzerindeki telif hakları da hak sahibini tek üretici hâline getirir.

Örnek

- Atatürk havalimanın işletme imtiyazını alan TAV şirketi, havalimanında sunulan tüm hizmetlerin tek arz edicisidir.
- Bir romancının romanını, izin verdiği (telif hakkını devrettiği) firma dışında, hiç kimse basıp satamaz. Korsan kitap, CD *vs.* basımının yasal takibata uğradığını zaman zaman görebilirsiniz.

Ölçek Engelleri: Bazı malların üretiminde kurulması gereken tesisler için çok yüksek meblağlar gerekebilir. Bu büyük tesisler kurabilecek kaynaklara sahip olanlar ya çok az sayıdadır ve bazen de tektir. Bu monopolleşmeye sebep olur. Diğer taraftan, bazen firmalar ölçeğe göre getiri şartlarını elde edebilirler. Eğer rakipler aynı şartlarda değilseler, firma büyüdükçe ortalama maliyetlerini düşürür, daha düşük fiyattan mal arz etmeye başlar ve sonunda tüm piyasaya tek başına mal arz eder. Rakipleri maliyetlerini düşüremedikleri için (düşen fiyatlar karşısında zarar ederek) piyasadan çekilmişlerdir. Bu tür monopol oluşumu doğal monopol olarak bilinir.

Anahtar Üretim Faktörüne Sahip Olma: Bir malın üretimi için gereken ve ikamesi olmayan bir üretim faktörüne sahip olan o malın da tek üreticisi olacaktır. Başka hiçbir üretici o üretim faktörünü elde edemeyeceği için üretim de yapamayacaktır.

Eğer bir malın pek çok yakın ikameleri varsa bu mal üzerinde monopol güce sahip olunamaz.

Her türlü mal ve hizmet üzerinde monopolist piyasa yapılanması kurulamaz. Bir mal veya hizmetin monopol güce konu olabilmesi için taşıması gereken bazı özellikler vardır.

Yakın İkamesi Bulunmama: Yakın ikamesi bulunan malın üzerinde monopol piyasa kurulamaz, çünkü tüketiciler derhâl yakın ikamelerine yöneleceklerinden, monopol firma fiyat üzerinde etkili olamaz. Eğer bir malın yakın ikamesi yoksa tüketiciler monopol firmanın dayattığı fiyatları kabullenmek ve almak zorunda kalırlar. Pek çok ilacın yüksek fiyatla satılmasının sebebi budur. İkamesi olmadığı için hastalar çaresiz istenen fiyatı öderler.

Depolanabilir Olması: Eğer, monopole konu edilecek mal depolanabilir bir mal değilse, üretici firma fiyatı yükseltmek istediğinde piyasadaki malın miktarını azaltıp bir kısmını depolayamayacaktır. Hâlbuki mal depolanabilir olursa piyasadan çekilir ve arz azaldığı için fiyatlar yükselir.

Eğer bir malın pek çok yakın ikameleri varsa bu mal üzerinde monopol güce sahip olunamaz.

Kullanımla Tükenebilmeli: Bu özellik de monopol gücü kuvvetlendirir. Çünkü tüketimi sürekli hâle getirir. Tüketiciler sürekli mal talep etmeye devam ederler. Bu üç özellikten birincisi en önemlisidir. Bir mal diğerlerini de taşırsa monopol güç de o ölçüde fazla olur.

Bireysel Etkinlik

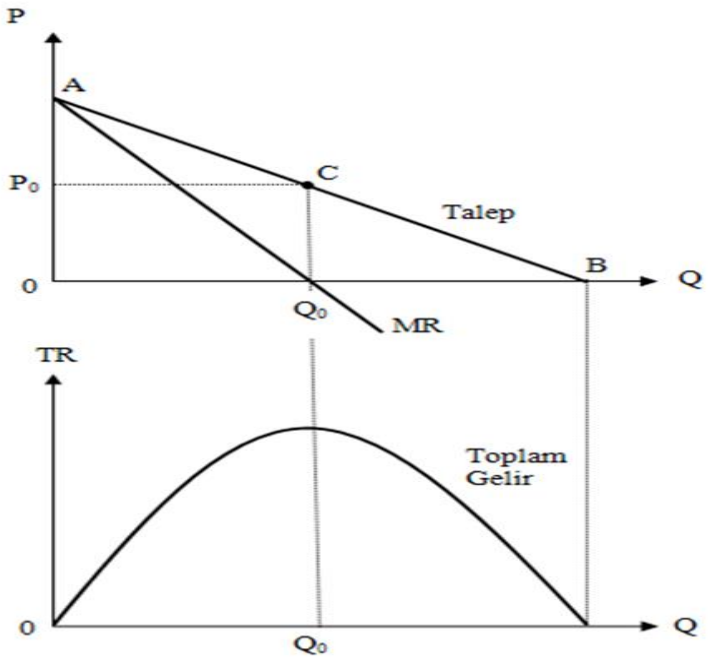
- Özel üretim izinleri (imtiyazlar) monopolleşmeye yol açmaktadır ve bu da yüksek monopolist kâr elde edilmesine yol açmaktadır. Rekabeti ortadan kaldıran bu durumun gerekliliği konusunda düşüncelerinizi paylaşınız.
- Düşüncelerinizi sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan "tartışma forumu" bölümünde paylaşabilirsiniz.

Monopol Firmanın Toplam ve Marjinal Geliri

Monopolist, piyasada tek mal veya hizmet arz eden olduğu için piyasadaki toplam mal ve hizmet talebi aynı zamanda firmanın da talebini oluşturur. Bu nedenle, firmanın talep eğrisi negatif eğimlidir. Bu talep eğrisi aynı zamanda firmanın ortalama gelir eğrisidir.

Monopollerde marjinal gelir daima fiyattan düşüktür.

Şekil 5.7. Monopolde Talep, Toplam ve Marjinal Gelir

Monopolist firmanın piyasadaki tüm talebi tek başına karşılaması nedeniyle piyasaya sunduğu mal miktarının değişimi doğrudan fiyatları da etkileyecektir. Talep negatif eğimli olduğundan sunulan mal miktarının artması fiyatları da düşürecektir. Bu durumda toplam gelirdeki değişim, talebin inelastik olduğu kısımda fiyat ile doğru yönlü, talep esnek ise ters yönlü olacaktır. Bunu daha iyi anlamak için Şekil 5.7'ye bakınız. Şekilde talep eğrisi üzerindeki C noktası talep doğrusunun tam orta noktasıdır(AC=CB). C noktasında talebin fiyat esnekliği bire eşittir. AC kısmında talep esnek, CB kısmında ise inelastiktir. Talebin AC parçası ele alındığında fiyat düştükçe toplam gelir artar. Alt panelde bu kışıma karşılık gelen toplam gelir fonksiyonunun artan bir yol izlediği görülebilir.

Talebin inelastik olduğu CB parçasında ise fiyat azaldıkça toplam gelir de

azalmaktadır (Esnekliğin bire eşit olduğu birim esnek talep eğrilerinde fiyat değişmesi firmanın toplam gelirini değiştirmez).

Firmanın toplam geliri; TR=P·Q

Ortalama geliri; $\boldsymbol{AR = \frac{TR}{Q} = \frac{P.Q}{Q} = P}$ dir. Monopolistin ortalama geliri, fiyata ve dolayısı ile talebe eşittir. Marjinal geliri ise; $\boldsymbol{MR = \frac{P.\Delta Q}{\Delta Q} = P}$ olur.

Marjinal gelir ilave üretilen mal miktarının (ΔQ) toplam gelire katkısı (ΔTR) demektir. Talep eğrisi negatif eğimli olduğuna göre, firmanın piyasaya daha fazla mal sunması fiyatı düşürecektir. Talep kanunu gereği, miktar artarsa fiyat düşer. Aslında marjinal gelir, ilave üretimin fiyatını veya kaçtan satılacağını da gösterir.

Şekil 5.7'ye baktığımızda, marjinal gelir pozitif iken toplam gelir artmaktadır.

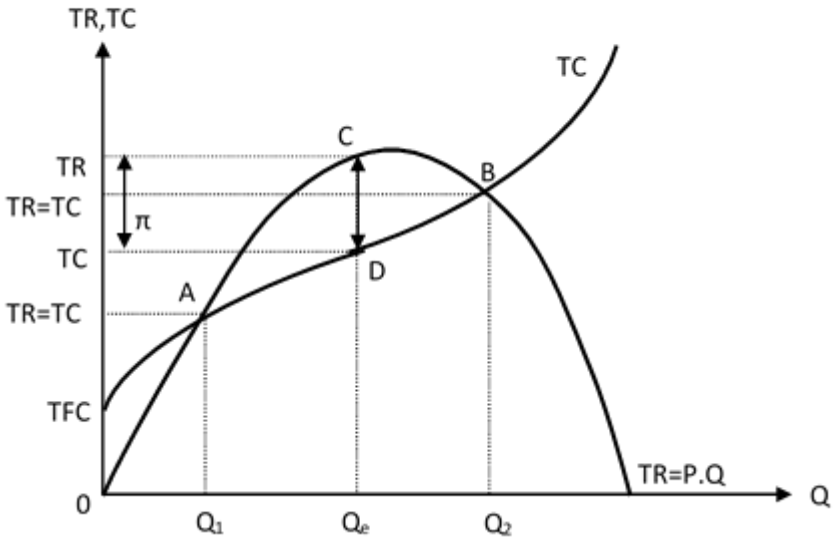
Buna karşılık, marjinal gelir negatif olduğunda toplam gelir de azalmaktadır.

Kâr maksimizasyonu yapan bir monopolistin, piyasada karşılaştığı talep eğrisi ile sadece AC parçası üzerinde bir üretim miktarını gerçekleştireceğini söyleyebiliriz. Çünkü talebin esnek olduğu bu talep parçası toplam gelirin artan bir fonksiyon olduğu şartları sunmaktadır. Bu nedenle, monopolist firma ürünün fiyatını P0'ın altına düşürmeyecektir. Eğer fiyat P0'ın altına düşerse firmanın geliri azalacaktır. Fiyat belirleyici güce sahip firmanın bunu yapması beklenemez.

Aşağıda monopolist firmanın toplam gelir, toplam maliyet, talep ve marjinal gelir eğrileri kullanılarak denge analizi yapılacaktır.

Kısa Dönemde Monopol Dengesi

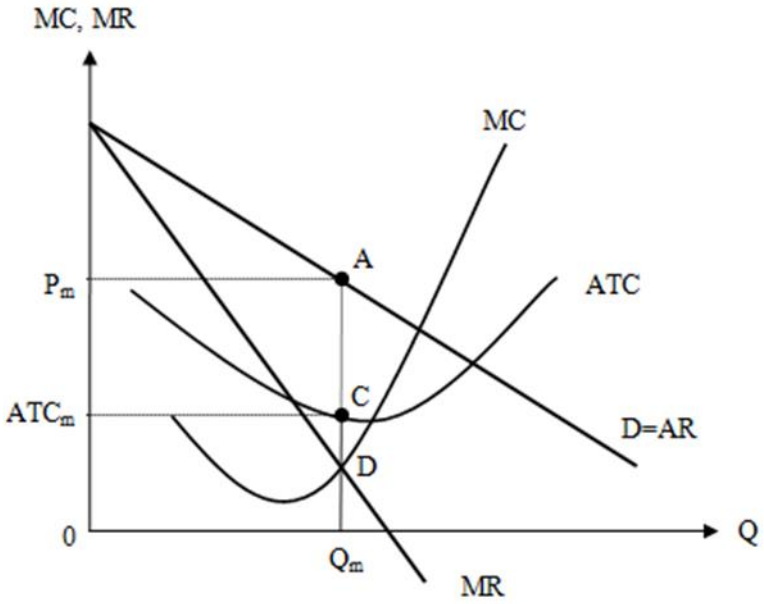
Kısa dönem denge analizini önce toplam gelir toplam maliyet yaklaşımını kullanarak yapacağız. Firmanın maliyet fonksiyonlarını önceki bölümde anlatıldığı için biliyoruz. Yukarıda da monopolist firmanın toplam gelir, talep ve marjinal gelir fonksiyonları gösterilmişti. Aşağıdaki Şekil 5.8'de monopolistin kârını maksimum yapacak üretim miktarını nasıl belirleyeceğimizi görebilirsiniz.

Şekil 5.8. Monopolistin Kısa Dönem Kâr Maksimizasyonu (TR-TC Yaklaşımı)

Firma, A ve B noktalarında başabaş durumda iken Qe üretimi gerçekleştirildiğinde en yüksek kârını elde etmektedir.

Aşağıdaki Şekil 5.9'da monopolistin, kısa dönemde kâr maksimizasyon analizi gösterilmektedir. Bu analizde marjinal gelir- marjinal maliyet yaklaşımı kullanılmaktadır.

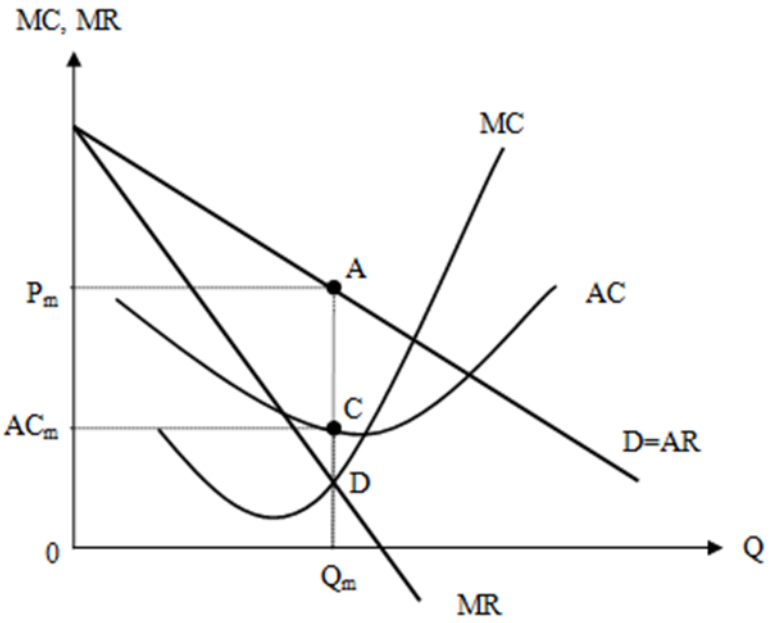
Şekil 5.9. Monopolistin Kısa Dönem Kâr Maksimizasyonu (MR-MC Yaklaşımı)

Tam rekabet piyasalarında olduğu gibi, monopollerde ve diğer piyasa yapılarında da firmaların optimum üretim miktarlarını gerçekleştirdiklerinde MR=MC eşitliği sağlanır. Yani marjinal gelirin marjinal maliyete eşit olduğu üretim miktarı hangi piyasa türünde mal arz ederse etsin firmanın optimum üretim miktarıdır.

Şekil 5.9'da MR=MC eşitliğinin sağlandığı D noktasına karşılık gelen üretim miktarı Qm'dir. Firma Qm miktarını ürettiği takdirde kârını maksimum seviyeye çıkarmış olur. Firmanın toplam ekonomik kârı Pm A C ATCm kadardır. Qm'den başka hiçbir üretim miktarında kâr bu alanın gösterdiğinden daha fazla olamaz. Monopolist, birim başına ATCm kadar bir ortalama maliyette ürettiği malı Pm fiyatından satar. Pm fiyatı ile ATCm ortalama toplam maliyeti arasındaki fark sattığı mal başına elde ettiği kârı gösterir. Monopolist, yukarıdaki şekilde gösterilen şartlarda ekonomik kâr etmektedir. Monopolislerin fiyatı istedikleri gibi artırabilme güçleri olduğuna inanılarak her zaman kâr edecekleri gibi yanlış bir inanış vardır. Gerçekte, monopolde olsalar firmalar zarar edebilirler. Çünkü monopolist firma hem üretim miktarını hem de fiyatı birlikte belirleyemez. Yani belli bir miktar üretim yapıp bunun da dilediği bir fiyattan tüketicilerin satın almasını zorlayamaz. Eğer miktarı belirlemişse bu miktara tüketiciler tarafından teklif edilecek fiyatı kabul etmek zorundadır. Ya da eğer fiyatı firma kendisi belirlemek isterse bu sefer bu fiyattan tüketicilerin alacağı miktara razı olmak zorundadır. Sonuç olarak monopolist ya fiyatı ya da miktarı belirleyebilir, her ikisini aynı anda belirleyemez. İstediği birini belirledikten sonra diğerini tüketiciler tayin eder. Monopolistin denge (optimum) üretim miktarı (MR=MC'i sağlayan miktar) bazen zarar etmesine de yol açar. Eğer firmanın sunduğu mal veya hizmet için yeterli talep yoksa fiyat düşük olur ve monopolistin maliyetini karşılamaz. Bu durumda monopolist firma zarar eder. Fiyatı yükseltmek isterse, bu durumda da tüketiciler bu malı talep etmezler yani satın almazlar.

Uzun Dönemde Monopol Dengesi

Monopollerde piyasaya girişlerde engellemeler bulunduğundan uzun dönemde de firma tek başına mal arz edecektir. Bu nedenle talep azalmadığı sürece uzun dönemde de firmanın ekonomik kârları devam edebilir. Hâlbuki tam rekabette, piyasaya firma girişleri yüzünden uzun dönemde ekonomik kârlar sıfırlanma eğilimindedir. Monopoller ekonomik kârını uzun dönemde de sürdürebilir. Talep ve üretim maliyetleri sabit kalır ise kısa dönemde kâr eden firma uzun dönemde de kâr etmeye devam eder. Ancak monopollerin uzun dönemde varlıklarını sürdürebilmeleri talebin sürmesine bağlıdır. Bazen firmalar monopol de olsalar ürettikleri ürün için talep azalır ya da tamamen ortadan kalkar. Bu durumda firma da kapanır. Mesela, CD'ler karşısında talepleri azalan teyp kaset fabrikalarının kapanması gibi.

Şekil 5.10. Monopolde Uzun Dönem Kâr Maksimizasyonu

Kısa dönemde olduğu gibi monopolist firma uzun dönemde de ekonomik kâr etmeye devam etmektedir. Uzun dönem marjinal maliyetinin marjinal gelirine eşit olduğu Qm üretim seviyesi ekonomik kârın maksimum olduğu denge üretim miktarıdır. (Şekil 5.10.)

Monopolist firmanın ürününü satacağı piyasa fiyatının tamamen piyasa talebine bağlı olarak belirleneceği yukarıda anlatılmıştı. Aslında bu durum monopolist firma için bir arz fonksiyonu tanımlanacağı anlamına gelir. Bilindiği gibi, arz fonksiyonu ya da arz eğrisi belli miktara karşılık belli bir fiyatın olacağını ifade eder. Bu durumu arzın tanımından hatırlayabiliriz. Arz, bir satıcının belli fiyatlardan satmak istediği mal miktarlarını göstermekteydi. Arz eğrisi üzerindeki her bir nokta bir fiyat ve ona karşı bir miktarı gösterir. Buradan hareketle, monopol konumundaki firma piyasaya sunduğu malı tüketicilerin talebine bağlı olarak (talep esnekliğine) farklı fiyatlardan satmak zorunda kalabilir. Bu da belli bir miktar için farklı fiyatlar olabileceği anlamına gelir ki burada arz ilişkisi yoktur.

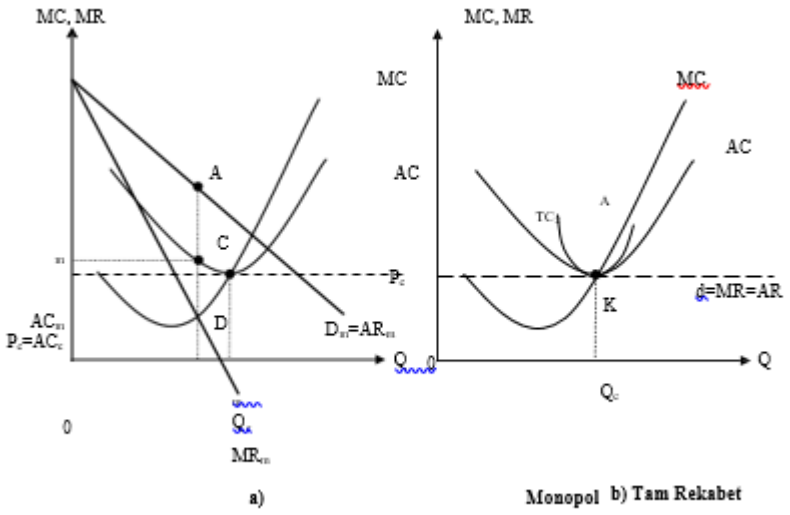
Kısaca monopolist firmanın arz fonksiyonunu tanımlayamayız ya da arzı yoktur deriz.

Monopollere Eleştiriler

Monopoller piyasalar, tam rekabet ile karşılaştırıldığında görülen bazı farklılıklar eleştiri konusu olmaktadır. Bunlar fiyat, üretim miktarı, faktör kullanımı ve maliyetler şeklinde özetlenebilir.

Monopollerde marjinal gelir daima fiyattan düşüktür.

Şekil 5.11'daki (a) panelinde monopol, (b) panelinde tam rekabet piyasalarındaki dengeler görülmektedir. Tam rekabet piyasalarında uzun dönemde ekonomik kârların ortadan kalktığını ve üretimin optimum tesiste (ATC2 tesisi), en düşük maliyetle üretildiğini ve fiyatın ortalama maliyete eşit olduğunu görüyoruz. Sol panelde monopol piyasada, üretim miktarı daha az, fiyatlar ve maliyetler daha yüksektir. Tam rekabet üretimi Qc, monopol üretimi Qm'dir (Qc>Qm). Rekabet fiyatı Pc, monopol fiyatı Pm'dir (Pm>Pc). Ayrıca monopol, kaynakların etkin kullanımına ve dağılımına engel olmaktadır. Qc-Qm kadar mal üretebilecek kaynak monopolist tarafından boş (âtıl) bırakılmaktadır. Bir kısım kaynağın âtıl kalması da ortalama maliyetleri yükseltmektedir. Tam rekabet maliyetleri (ATCc), monopol maliyetlerinden (ATCm) daha düşüktür (ATCc < ATCm).

Şekil 5.11. Monopol - Tam Rekabet Karşılaştırması

Bireysel Etkinlik

- Son yıllarda Türkiye ekonomisindeki gelişmeleri dikkate alarak, piyasaların rekabete açılmasının etkilerini inceleyiniz. Bununla ilgili örnekler vererek üretim miktarları, kaynak kullanımı maliyet ve fiyatlar açısından değerlendiriniz.

MONOPOLLÜ REKABET PİYASALARI

Monopollü rekabet piyasaları, tam rekabet ile monopolden farklı olarak farklılaştırılmış mallar üreten firmaların bulunduğu piyasalardır. Hem tam rekabette hem de monopollerde firmaların ürünleri tamamen aynı özelliklere sahip homojen ürünler idi. Ancak monopollü rekabette birbirinin tıpa tıp aynısı olmayan, ama aynı ihtiyacı gidermek üzere üretilmiş mallar arz edilmektedir. Bu malları arz eden çok sayıda üretici bulunmaktadır. Monopollü rekabete konu olan mallar birbirine benzer ama aynı olmayan *farklılaştırılmış mallardır*. *Mallar homojen olmayıp yakın ikame mallardır. Bu piyasalarda mallar, bir mal sepeti ya da ürün gurubu şeklinde ifade edilirler. Dolaysıyla monopollü rekabet piyasaları, bir mal veya hizmet grubunda bulunan farklılaştırılmış bir malı üreten firmaların oluşturduğu bir piyasa ya da firmalar topluluğudur.*

Monopollü rekabet piyasalarında çok sayıda firma birbirinin yakın ikamesi olan malları arz ederler.

Mal farklılaştırması monopollü rekabeti tam rekabetten ayırır. Diğer bazı özellikleri benzer niteliktedir. Her ikisinde de firma sayısı çok, piyasaya girişler kolaydır. Tam rekabette benzer özelikleri yanında firmanın mal farklılaştırması yoluyla ürettiği mal üzerinde fiyatı etkileyebilme gücüne sahip olduğunu kabul etmesi de monopolist bir eğilimi ifade eder. Bu piyasaların hem tam rekabet hem de monopolden farklı bir yönü reklam maliyetleridir. Önceki iki piyasada reklam maliyetleri söz konusu değilken burada firmaların satışlarını artırmak için sıklıkla uyguladıkları bir yöntemdir. Monopollü rekabette firmalar reklam yanında malın fiyatını düşürerek ya da malın niteliğini değiştirerek (farklılaştırarak) satışlarını artırma çabalarına girişirler. Bu piyasaların en güzel örnekleri alışveriş merkezlerinde ya da caddelerde sıra sıra dizilmiş olan giyim mağazaları olabilir. Bu piyasalar farklılaştırılmış ama yakın ikame olan kıyafetleri ya fiyatını düşürerek ya farklılığını kabul ettirerek ya da reklam ile tüketicileri ikna ederek satmaya çalışırlar.

Mal farklılaştırması tüketiciyi farklılığa inandırmakla başarılı olur. Aslında mutlaka farklı olması gerekmez. Tüketiciler malın farklı olduğuna inandırıldıklarında satıcı, o mal üzerinde fiyatı etkileyebilme gücünü de elde etmiş olur. Nitekim bir marka imajı oluşturmuş malların, yüksek fiyatlarla alıcı bulması da bu yüzdendir.

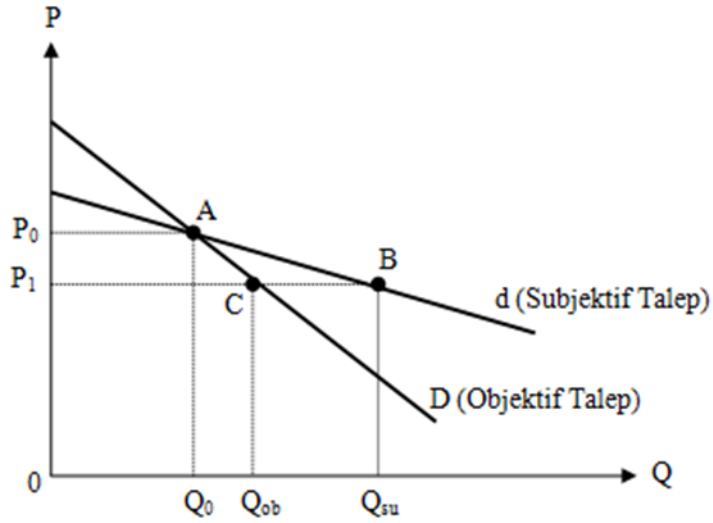
Monopollü Rekabette Talep Eğrisi

Monopollü rekabet piyasalarında bulunan firmalar esnekliği sonsuz olmayan ama aynı zamanda da monopolistin talebine göre daha esnek olan bir talebe sahiptiler. Piyasada malın pek çok yakın ikameleri bulunduğu için monopollü rekabet firmasının talebi monopolistin talebine göre daha esnek bir talep olacaktır.

Piyasadaki malların ikame edilebilirlikleri (pozitif çapraz esneklik değerleri) arttıkça talebin esnekliği de artacaktır. Zaten ikamenin mükemmelleşmesi homojenliğe götürür ki o zaman farklılaşma ortadan kalkar ve tam rekabete ulaşılır.

Negatif eğimli bir talep eğrisine muhatap olan firma, farklılaştırmış olduğu malı ile ilgili beklentileri nedeniyle daha esnek ikinci bir talebe sahip olduğunu kabul eder. *Sübjektif talep eğrisi* dediğimiz bu talep firmanın kendi beklentilerini yansıtır ve daha esnektir. Piyasayı oluşturan diğer firmaların davranışlarını yansıtan diğer talep eğrisi ise *objektif talep eğrisi*dir.

Bu talep eğrilerini Şekil 5.12'de görülmektedir.

Şekil 5.12. Monopollü Rekabet Firmasının Talep Eğrisi

Farklılaştırdığı malı tüketiciye kabul ettirdiğini düşünen firmanın sübjektif talep eğrisi (d), firmanın fiyatta yapacağı değişiklikler ile düşündüğü miktarları ifade eder. Doğal olarak bu çok yakın ikame mallar üreten diğer firmaların fiyatlarının sabit kalacağı varsayımını içermektedir. Diğer firmaların fiyatları sabit kalırsa,

firma sübjektif talep eğrisi üzerinde fiyatını düşürerek çok daha fazla mal satabilir. Objektif talep eğrisi (D) ise, aslında maliyetleri hemen hemen aynı olduğu için diğer firmaların da derhâl kendi mallarının fiyatlarını düşürecekleri varsayımına göre çizilir. Çünkü bir firma fiyatını düşürebiliyorsa diğerleri de düşürebilir. Biri için mümkün olan diğerleri için de mümkündür, çünkü maliyetleri aynı ya da birbirine çok yakındır.

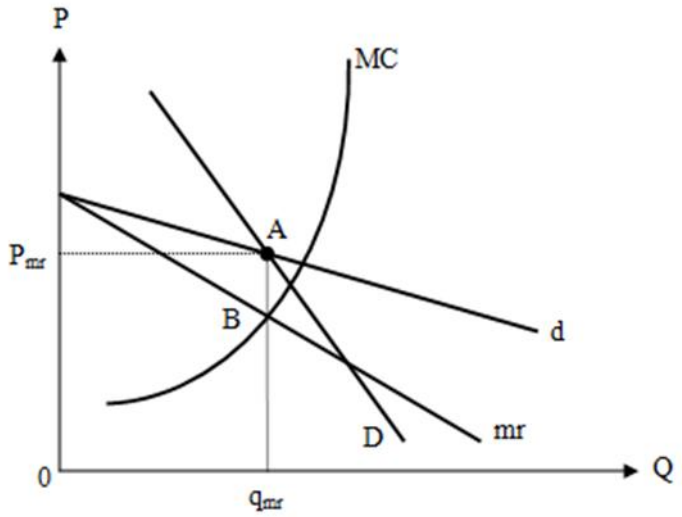
Şekil 5.12' de, mesela P0 fiyatı başlangıç fiyatı olarak alınacak olursa, temsili firmamız malının fiyatını P1' e düşürebilir. Beklentisi, rakip firmaların fiyatlarını değiştirmeyecekleri ve dolaysıyla kendi satışların Q0'dan Qsu'ya yükselecektir. Bu gerçekleşirse, firma pazar payını da artırmış olacaktır. Bununla birlikte, yakın maliyetlere sahip rakip firmalar da rahatlıkla fiyatlarını düşürebilirler. Bu gerçekleşirse firmanın üretim (satış) miktar Qob'de kalır. Tüm firmalar pazar paylarını korurlar.

Sadece fiyatlar üzerinde yapılan bu tür bir rekabetin çok fazla başarı şansı yoktur. Rakipler derhâl cevap verecekleri ve pazar paylarını koruyacakları açıktır. Bu nedenle, firmalar fiyat rekabeti yanında başka stratejiler de geliştirirler. Ürün

farklılaştırması burada önem kazanır. Mal farklılaştırması yanında reklam ve diğer satış artırıcı harcamalar da ilave edilebilir.

Monopollü Rekabette Kısa Dönem Dengesi

Bu piyasalarda firmanın dengesi, sübjektif talep eğrisinin marjinal geliri ile marjinal maliyetin eşit olduğu üretim miktarında gerçekleşir.

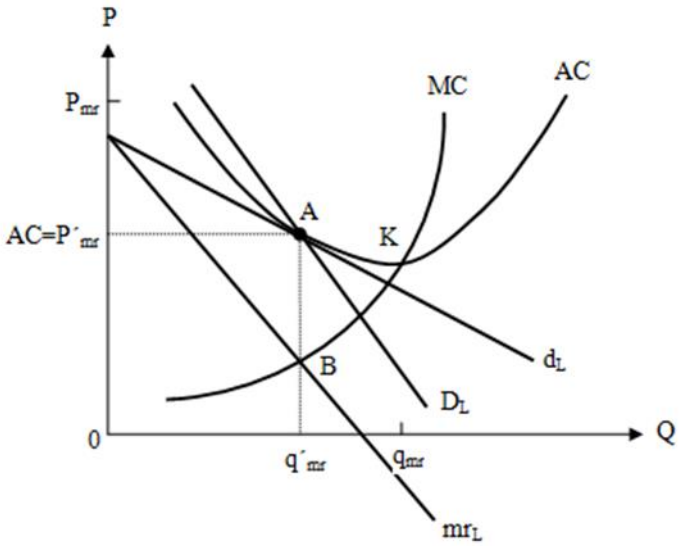
Şekil 5.13. Monopollü rekabette Kısa Dönem Firma Dengesi

Firma aslında bir monopolist firma gibi davranacaktır. Kendi sübjektif talep eğrisi üzerinde hareket edeceğine inanmaktadır ve bu nedenle sübjektif talep marjinal geliri ile marjinal maliyetin eşitlendiği (mr=MC) üretim düzeyi Qmr firmanın optimum üretim düzeyi olacaktır. Buna karşılık gelen fiyat sübjektif talep eğrisi üzerindeki A noktası ve Pmr fiyatıdır. (Bak. Şekil 5.13.). Piyasadaki diğer firmalar, temsili firmamızın fiyat düşürme kararlarını sürekli takip edip fiyatlarını hep beraber düşürdükleri için (hâlbuki temsili firma, rakiplerin fiyatlarını düşürmeyeceklerini varsaymaktaydı) denge fiyatın oluştuğu A noktası aynı zamanda objektif talep eğrisi üzerindedir.

Monopollü rekabet piyasalarında denge sürekli iki talep eğrisinin kesiştiği noktada oluşur. Sonuçta her bir monopollü rekabet firması, kendi sübjektif talebine göre bir monopolist dengeye kavuşur. Ama tüm firmalar aynı yolu izlediklerinden hiçbir firmanın piyasa payı değişmez.

Monopollü Rekabette Uzun Dönem Dengesi

Monopollü rekabet piyasalarında kısa dönemde ekonomik kârların varlığı yeni firmaları piyasaya çeker. Ya da zararlar varsa bazı firmalar kapanır. Bu iki durumda da firmalar sıfır kâr seviyesine (normal kâr seviyesi) doğru giderler. Piyasalara giriş-çıkışın mümkün ve kolay olması bunu sağlayacaktır.

Şekil 5.14. Monopollü rekabette Firmanın Uzun Dönem Dengesi

Ekonomik kârlar var ise endüstriye yeni üreticilerin girişi ile hem objektif hem de sübjektif talep eğrileri azalarak orijine yaklaşacaktır. Çünkü toplam talep daha fazla üretici firma arasında bölünmektedir. Bu aynı zamanda fiyatların düşmesine ve maliyetlerin sabit olması nedeniyle de ekonomik kârların ortadan kalkmasına yol açacaktır.

Şekil 5.14'de ulaşılan A noktasındaki uzun dönem dengesinde ortalama maliyetler fiyata eşittir. Firma yine bir monopolist denge sağlayacaktır. Ama yeni firmaların girişi ile fiyatlar ortalama maliyetlere kadar düştüğü için ekonomik kâr sıfır olmuştur. Şekle bakıldığında, kısa dönem firma üretimi qmr iken yeni firmalar bunun bir kısmını almışlar ve uzun dönemde q'ye azalmıştır. Fiyat ise kısa dönemde ekonomik kâr sağlayacak şekilde ortalama maliyetlerin yukarısında (Pmr) iken, piyasaya yeni giren firmaların toplam üretimi artırmalarıyla P' 'ye düşmüştür. P'=AC olduğundan ekonomik kâr da kalmamıştır.

Monopollü rekabet piyasalarında reklam giderlerinin fazlalığı başlıca eleştiri konusudur.

Monopollü Rekabete Yönetilen Eleştiriler

Monopollü rekabet piyasaları, monopolde olduğu gibi, âtıl kapasite (dolaysıyla etkin faktör kullanımının sağlanamaması) sorununa sahiptir. Bununla birlikte, üretim miktarı monopolden fazla, tam rekabetten azdır. Fiyat ise monopolden düşüktür, tam rekabetten fazladır. Ekonomik kâr da uzun dönemde bulunmamaktadır. Ama tam rekabete göre daha yüksek maliyetlere sahiptir.

Monopollü rekabet piyasaların en çok eleştirilen bir yönü de reklam giderlerinin çokluğudur. Kaynakların gereksiz yere kullanılmasına yol açtığı için eleştirilen reklam maliyetleri malların da fiyatlarının önemli ölçüde yükselmesine yol açmaktadır.

Bir başka eleştiri konusu da sübjektif talep eğrileridir. Sübjektif talep eğrisi sadece firmanın beklentilerini yansıttığı ve her fiyat düşüşünde denge ve fiyatın objektif talep eğrisi üzerinde oluşması nedeniyle eleştirilmektedir.

OLİGOPOL PİYASALARI

Oligopoller birkaç büyük firmanın bulunduğu piyasalardır. Her bir firma piyasa üretiminde önemli bir paya sahiptir. Bu nedenle her bir firmanın kararları piyasa üzerinde etkilidir. Bu etki nedeniyle her firma değerlerinin davranışlarını dikkate almak durumundadır. Dolayısıyla, firmalar arası karşılıklı bir bağımlılık söz konusudur. Her bir firmanın politikaları oluşturulurken diğer firmaları politikaları göz önünde tutulur.

Oligopollerde az sayıda firma bulunduğu için firmaların üretim ve diğer politikaları piyasa üzerinde etkilidir.

Toplam piyasa talebinin az sayıda firma tarafından paylaşılması nedeniyle, oligopol firmalar büyük üreticilerdir. Oligopollerde birkaç firma bulunması rekabetin azlığına da yol açar. Bu açıdan bakıldığında oligopoller monopol ile tam rekabet arasında, monopole yakın piyasalardır. Dolayısıyla, oligopolcü firmaların her birinin negatif eğimli bir talebe sahip olduklarını söyleyebiliriz. Fakat firmalar arası bağımlılık ve her bir firmanın rakiplerinin tepkilerini tam olarak bilememeleri kesin doğru bir firma talep eğrisi belirlemeye engeldir.

Oligopollerde hem homojen hem de farklılaştırılmış ürünler üretilebilir. Eğer firmaların tümü homojen bir mal üretiyorlarsa pür (saf) ya da tam oligopol piyasa yapısı söz konusudur. Çimento, çelik gibi bazı ürünler tam oligopole örnek verilebilir. Bu ürünler üreticisine bakılmaksızın satın alınabilen homojen ürünlerdir. Diğer taraftan otomobil, sigara, deterjan gibi birbirinden farklı olan ya da tüketicinin farklı olarak kabul ettiği malların üretildiği piyasalar da farklılaştırılmış (eksik) oligopollerdir. Tam oligopolde homojen ürünler için aynı fiyat talep edilir ve bağımlılık çok fazladır. Homojen ürünlerin piyasaya sunulması firmalar arası bağımlılığı artırır. Bir firmanın fiyatı düşmesi tüketicilerin o firmaya yönelmesine yol açacağı için, rakipler çok dikkatle birbirlerini takip ederler.

Oligopol piyasalar, homojen mallar üretiliyorsa pür oligopol, farklılaştırılmış mallar üretiliyorsa farklılaştırılmış oligopol şeklinde ikiye ayrılır.

Farklılaştırılmış oligopollerde firmalar farklı fiyat talep edebilirler. Mal farklılaştırmasının olması bağımlılığı azaltacaktır. Çünkü her firma kendi farklı ürününün fiyatını daha yüksek bir seviyede belirleyebilecektir. Firmaların farklılaştırılmış bir ürünü piyasaya sunmaları nedeniyle rakiplerinin fiyat azalmalarını takip etmeleri güçleşecektir.

Oligopollerde, piyasaya girişlerin önünde ciddi engeller vardır. Monopolleşmeyi sağlayan faktörler oligopollere de yol açabilir. Ölçek ekonomileri, yasal engeller (patent, telif hakları ve maliyetler) temel üretim faktörlerine sahip olma gibi nedenlerle oligopoller oluşabilir. Yine mevcut firmalar yenilerinin girişini engellemek için de çeşitli çabalara girişebilirler.

Oligopolist firmaların her biri negatif eğimli bir talebe sahiptir. Ancak bu talep firmalar arası bağımlılık nedeniyle belirsizliklere sahiptir. Talepteki bu belirsizlikler fiyat ve miktar oluşumunu da etkiler. Oligopolist kendi malının fiyatını diğer firmalarla bağımlılığına göre belirleyecektir. Bu, firmanın üreteceği miktarın da diğer firmaların fiyat politikalarına bağlı olmasına neden olacaktır.

Aslında bütün bu bağımlılıklar (ya da belirsizlikler) firmalar için büyük riskler oluşturmaktadır. Oligopolistler, kârlarını ve üretimin sürdürülebilirliğini tehdit eden bu riskleri en aza indirmek için bazı politikalar geliştirmişlerdir. Az sayıda

firma bulunması, bir taraftan da takip edilecek firma sayısını az olması demek olduğundan, bu piyasalarda firmalar arası iş birlikleri (ya da anlaşmalar) görülebilir.

Oligopol piyasalardaki firma bağımlılığı, belirsizlikler ve risklerin fazlalığı belli bir firma denge analizi yapılmasına engel olur. Bu nedenle çok sayıda oligopol teorisi geliştirilmiştir. Bu teoriler aşağıda ele alınmaktadır.

Oligopol Teorileri

Çok sayıda oligopol teorisi ve firma denge analizi bulunmaktadır. Bunların bir kısmını tasnif ederek ele alacağız.

Oligopol piyasasındaki firmaların karşılıklı farklı fiyat ve miktar kararlarını dikkate almadıkları, yani bağımlılığı kabul etmedikleri teoriler olarak, Cournot veEdgeworth modellerini belirtebiliriz. Cournot1 ve Edgeworth2 oligopol teorileri homojen mal üreten iki firmanın kârını maksimum seviyeye çıkaracak üretim miktarı ve fiyatı belirlerken, rakip firmanın buna kayıtsız kalacağını, kendi fiyat ve miktarlarını değiştirmeyeceklerini kabul eder.

Karşılıklı bağımlılığı kabul eden teoriler arasında ise Chamberlin3 ve Sweezy4 modelleri sayılabilir. Chamberlin modelinde, iki firma açık ya da gizli bir anlaşmaya gitmemekle birlikte, karşılıklı rekabetin kârları üzerindeki olumsuz etkisini dikkate alarak, piyasadaki monopolist kârını paylaşacak şekilde üretimlerini ayarlarlar. Aslında her iki firma tek bir monopolist firma gibi davranıp, monopol denge üretimini yarı yarıya paylaşmaktadırlar. Sweezy modeli ise, denge fiyatı seviyesinde dirsek yapan bir talep eğrisine sahiptir. Bu nedenle dirsekli talep eğrisi modeli denir. Modelde firmaların ürettiği mallar yakın ikame mallardır. Dirseğin aşağısında, firma fiyatı düşürdüğünde diğer firmalar da düşürür; ama fiyat artışlarını rakipler takip etmezler. Bu yüzden fiyatını yükselten firma piyasa payını kaybeder. Bu model, oligopolde fiyatların yukarıya doğru oldukça katı olduğunu açıklayan bir yaklaşım sunmaktadır.

Karteller firmaların açıkça anlaşma yaptıkları oluşumlardır. Fiyat liderliği modellerinde ise anlaşmalar gizlidir.

Karşılıklı bağımlılığı dikkate alarak geliştirilmiş diğer bazı oligopol teorilerini de kısaca ele alalım.

Karteller, açıkça bir anlaşma ile kurulmuş piyasa yapılarıdır. Karteller, bazen piyasanın toplam üretim miktarını aralarında bölüşerek bir monopolist kârını paylaşırlar, bazen de firmalar piyasaları paylaşarak her firma kendi piyasasından monopolist kârını elde eder. Kartel oluşumları ile monopol kârı birkaç firma arasında paylaşılır.

Fiyat liderliği modelleri de oligopollerde görülen, fakat kartellerden farklı olarak anlaşmanın gizli tutulduğu modellerdir. Firmalardan biri fiyat belirleyici lider işlevini üstlenir, diğerleri onu izlerler. Bu modeller de firmalar için belirsizlik ve riskleri azaltır. Fiyat liderliği modelleri arasında hâkim firma (büyük firma) modeli, düşük maliyetli firma modeli ve barometrik firma modeli sayılabilir. Hâkim firma modelinde, piyasadaki firmalardan biri büyük, diğerleri küçük firmalardır. Büyük firma toplam üretimin önemli bir kısmını yapar ve kendi kârını maksimum düzeye çıkaracak şekilde davranır. Diğer küçük firmalar ise bu fiyatı veri olarak alıp kalan talebi karşılarlar. Düşük maliyetli firma modelinde ise firmaların maliyetleri

farklıdır. Daha düşük üretim maliyetlerine sahip firma kendi fiyatını belirler kârını maksimize eder. Diğer firma ise bu fiyatı kabul etmek zorunda kalır. Barometrik firma modelinde ise fiyat belirleyici firma, piyasayı iyi bilen, maliyet ve talep şartlarını iyi takip eden firmadır.

---

1 Augustin Cournot (1801 - 1877) tarafından 1838' de ortaya atılmıştır.

2 Francis Y. Edgeworth (1845 - 1926), fayda fonksiyonu (u) geliştirdi ve ilk kayıtsızlık eğrisini çizdi (1881).

3 Chamberlin (1899 - 1967), mal farklılaştırması kavramını geliştiren iktisatçı 4 Paul Sweezy (1910-2004), dirsekli talep eğrisi modelini geliştirdi.

Bireysel Etkinlik

- Dünyada bilinen en etkili ve büyük kartellerden birisi OPEC'tir (Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı). OPEC'in ne zaman, nasıl ve hangi amaçlarla kurulduğunu, üyelerini, piyasa ve üretimi nasıl paylaştıklarını, dünya petrol üretimindeki payını, fiyat belirleme mekanizmasını *vs*. öğreniniz. OPEC'in dünya ekonomisini etkileme gücünü ve bunun sonuçlarını değerlendiriniz.

Özet

- Piyasalar rekabet ve malın niteliğine bağlı olarak tam rekabet, monopol, monopollü rekabet ve oligopoller olarak çeşitli gruplara ayrılabilir.
- Tam rekabet piyasaları, birbirinin aynısı (homojen) olan ürünlerin çok sayıda üreticisinin bulunduğu piyasalardır. Bu piyasalara giriş – çıkış engelleri yoktur. Gerek üretici firmalar ve gerekse tüketiciler istedikleri gibi üretip – üretmeme, ya da satın alıp – almama imkânlara sahiptirler. Ayrıca, tüketiciler ve üreticiler birbirleri hakkında, ürün hakkında, kısaca piyasada var olan tüm bilgiye sahiptirler ya da kolayca ulaşabilirler. Piyasada çok sayıda üretici bulunduğu için her bir firmanın toplam arz içindeki payı son derece küçüktür. Öyle ki, bir tek firmanın kendi üretim miktarı ile ilgili verdiği kararların toplam arz üzerinde hiçbir etkisi Mal ve hizmet piyasaları, üreticilerin ürettikleri nihai mal ve hizmetleri tüketicilere sundukları, alıcı ile satıcının karşılaştığı, fiyatın oluştuğu ortamlardır. Tüketiciler ihtiyaçlarını karşılamakta kullandıkları mal ve hizmetleri temin etmek için piyasalara gelirler. Üreticiler (satıcılar) ise kâr etmek amacıyla ürettikleri mal ve hizmetleri satmak üzere piyasadadırlar. Eğer belli bir fiyatta satıcıların satmak istediği mal miktarı ile alıcıların almak istediği mal miktarı birbirine eşitlenirse alım satım işlemi gerçekleşir.
- Tam rekabet piyasasındaki bir firma, toplam piyasa talebinin son derece küçük bir kısmını karşılayabilmektedir. Bu nedenle, firmanın arz ettiği ürün miktarı ne kadar olursa olsun piyasa fiyatı bundan etkilenmeyecektir. Bu durum, tam rekabetçi firmanın piyasada oluşmuş fiyatı veri olarak kabul edeceği ve bu fiyattan üretebildiği tüm malları satabileceği anlamına gelir. Fındık, buğday gibi çok sayıda tek tip ürünler üretilen piyasalar tam rekabete yakın örnekler olarak verebilir.
- Monopoller, tek bir firmanın tek ürünü çok sayıda tüketiciye sunduğu piyasalardır. Üretici firma tek olduğu için tüm piyasadaki alıcılara mal arz eder ve bu monopol firmaya fiyat ve miktar üzerinde belirleyici güç verir. Nitekim monopolist malın ister miktarını, isterse fiyatını belirleyebilir (aynı anda ikisinin de değil, sadece birini belirler değerini talep şartlarına bırakmak zorundadır.) piyasalara giriş-çıkışlar çeşitli yollarla engellenmiştir. Bu engeller, yasal engeller olabildiği ölçek ekonomileri ve yatırım tutarları da girişleri engelleyebilir. Bazı malların üretimi için verilen özel üretim izinleri (imtiyazlar) ile patent ve telif hakları monopolleşmeye sebep olur. Belli bir malın üretim imtiyazını alan firma dışında üretim yapılamaz ve lisanslı firma monopolist olur. Benzer şekilde icatlar üzerindeki patent hakları ile sözlü basılı eserler üzerindeki telif hakları da hak sahibini tek üretici hâline getirir. Elektrik ve doğal gaz gibi malların monopol piyasalara konu olduğunu söyleyebiliriz. Monopoller, tam rekabet ile karşılaştırıldığında, üretim miktarının azlığı, fiyatların yüksekliği, maliyetlerin yüksekliği, kaynakların atıl kalması gibi çeşitli açılardan eleştirilir.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Aşağıdakilerden hangisi tek üreticili piyasa türüdür?
   a) Tam rekabet
   b) Monopollü rekabet
   c) Monopol
   d) Pür Oligopol
   e) Farklılaştırılmış Oligopol

2. Tam rekabet piyasasında firma talebine ilişkin aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
   a) Pozitif eğimli doğrudur.
   b) Yatay eksene paralel bir doğrudur.
   c) Negatif eğimli doğrudur.
   d) İkizkenar hiperboldür.
   e) Yatay eksene dik bir doğrudur.

3. Tam rekabet piyasasında faaliyet gösteren bir firma için toplam gelir fonksiyonun şekli aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Pozitif eğimli doğrudur.
   b) Yatay eksene paralel bir doğrudur.
   c) Negatif eğimli doğrudur.
   d) İkizkenar hiperboldür.
   e) Yatay eksene dik bir doğrudur.

4. Tam rekabet piyasasında fiyat (P), marjinal gelir (MR), ortalama gelir (AR) ilişkisi hakkında ağıdakilerden hangisi doğrudur?
   a) P>MR>AR
   b) P>MR=AR
   c) P=MR>AR
   d) P=MR=AR
   e) P>AR>MR

5. Uzun dönemde tam rekabet piyasasının iktisadi karına (π) ilişkin aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
   a) $\pi>0$
   b) $\pi<0$
   c) $\pi>1$
   d) $\pi=0$
   e) $\pi=1$

6. Tam rekabet piyasasında fiyat 2 br, 20 br toplam maliyete sahip bir firmanın zarar etmemesi için en az kaç br üretmesi aşağıdakilerden hangisinde verilmiştir?

a) 7
b) 8
c) 9
d) 10
e) 11

7. Mal ve hizmetlerin kullanılmasından elde edilen tatmin aşağıdakilerden hangisidir?

a) Rant
b) Fayda
c) Tüketim
d) İhtiyaç
e) Refah

8. Aşağıdakilerden koşullardan hangisinde tam rekabetçi firma kapalı durumdadır?

a) P>ATC
b) P>AVC
c) P<ATC
d) P<AVC
e) P>AFC

9. Tam rekabetçi bir firmanın kısa dönem arz eğrisi aşağıdakilerden hangisidir?

a) Marjinal maliyetin artan kısmıdır.
b) Marjinal maliyetin azalan kısmıdır.
c) Firma kapanma noktasının üstünde kalan marjinal maliyet eğrisidir.
d) Firma kapanma noktasının altında kalan marjinal maliyet eğrisidir.
e) Firma zarar ettiği noktanın üstünde kalan marjinal maliyet eğrisidir.

10. Aşağıdakilerden hangisi monopol piyasası için bir engel oluşturduğu <u>söylenemez</u>?

a) Ölçek engellerinin olması
b) Anahtar üretim faktörüne sahip olması
c) Kullanımla tükenebilmesi
d) Depolanabilir olması
e) Yakın ikamesi bulunmaması

Cevap Anahtarı

1.c, 2.b, 3.a, 4.d, 5.d, 6.e, 7.b, 8.d, 9.c, 10.e

YARARLANILAN KAYNAKLAR

[1] Çoban, O., (2009). İktisada Giriş, Konya: Selçuk Üniversitesi.

[2] Dinler, Z., (1996). İktisada Giriş, Bursa: Ekin Kitabevi.

[3] Işıklar, İ. (2009). İktisada Giriş, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

[4] Özgüven, A., (1997). İktisat Bilimine Giriş, İstanbul: Filiz Kitabevi.

[5] Parasız, İ., (1995). İktisada Giriş, Bursa: Ezgi Kitabevi.

[6] Ünsal, Er., (2004). İktisada Giriş, Ankara: İmaj Yayınları.

[7] Yaylalı, M., (2004). Mikroiktisat, İstanbul: Beta Yayınları.

[8] www.opec.org

FAKTÖR PİYASALARI VE FAKTÖR GELİRLERİ

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

İKTİSADA GİRİŞ

Prof. Dr. E. Muhsin DOĞAN

ÜNİTE 6

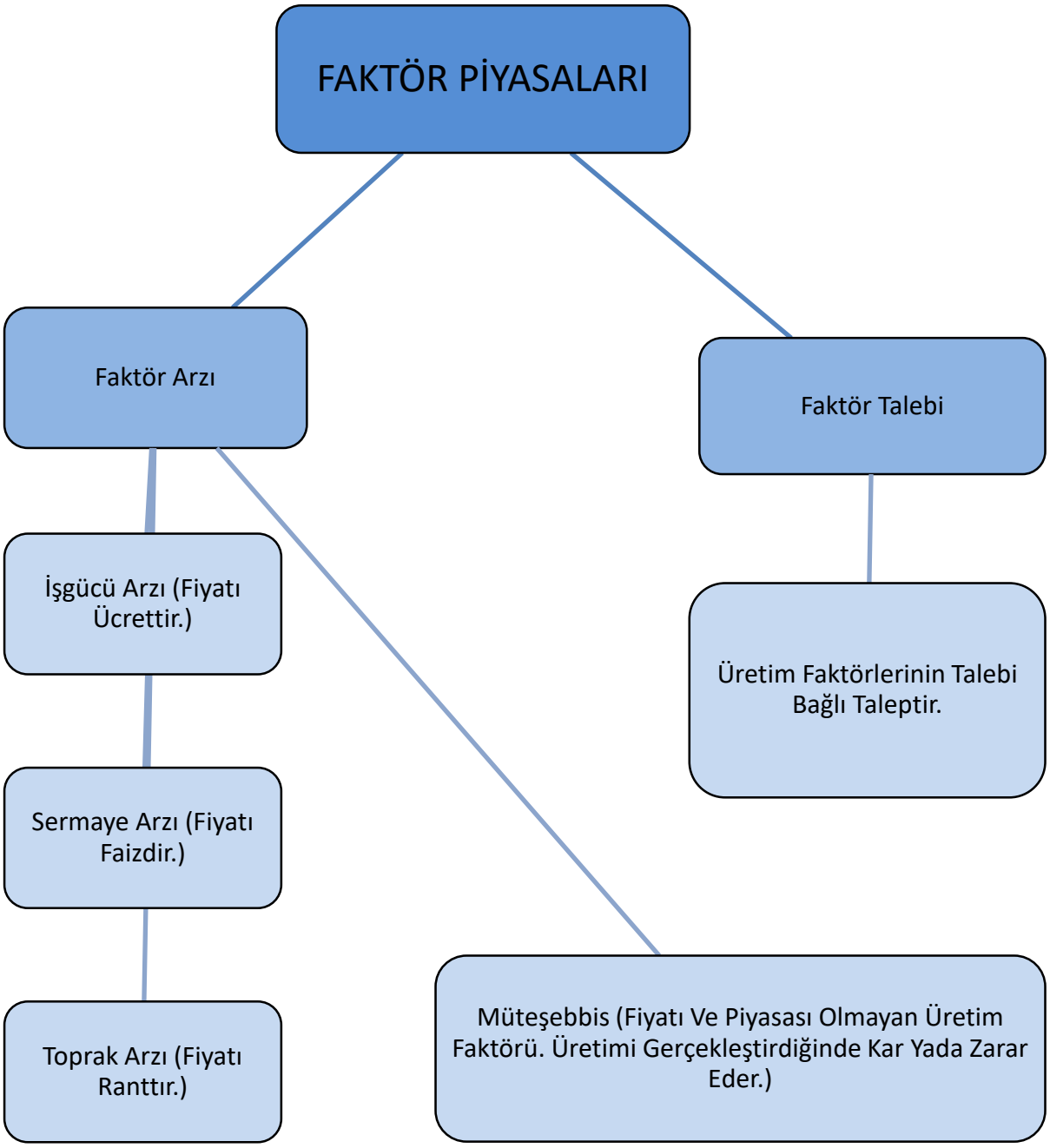
İÇİNDEKİLER

- Faktör Piyasalarında Denge
  - Faktör Talebi
  - Faktör Arzı
  - Faktör Fiyatlarının Belirlenmesi
- Faktör Gelirleri
  - İşgücü ve Ücret
  - Sermaye ve Faiz
  - Toprak ve Rant
  - Müteşebbis ve Kâr

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Üretim faktörlerinin taleplerinin nasıl elde edildiğini,
  - Üretim faktörlerinin arz yapılarını
  - Faktör fiyatlarının oluşumunu anlayabilecek,
  - İşgücü arz eğrisinin neden geriye döndüğünü,
  - Sermaye faizlerini ve nasıl belirlendiğini,
  - Toprağın neden sabit olduğunu ve toprak rantını
  - Müteşebbislerin neden üretim faaliyetlerini gerçekleştirmek istediklerini öğreneceksiniz.

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

FAKTÖR PİYASALARI
Faktör Arzı
Faktör Talebi
İşgücü Arzı (Fiyatı Ücrettir.)
Üretim Faktörlerinin Talebi Bağlı Taleptir.
Sermaye Arzı (Fiyatı Faizdir.)
Toprak Arzı (Fiyatı Ranttır.)
Müteşebbis (Fiyatı Ve Piyasası Olmayan Üretim Faktörü. Üretimi Gerçekleştirdiğinde Kar Yada Zarar Eder.)

GİRİŞ

Elinizdeki kitabın birinci ünitesinde piyasa mekanizması ele alınırken mal ve hizmet piyasaları ile faktör piyasaları birlikte gösterilmişti (Bak. Şekil1.3). Daha sonra gelen 5. ünitede de mal ve hizmet piyasalarının işleyişi ele alınmıştı.

Bu ünitede ise, tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamada kullanacakları mal ve hizmetleri satın alacakları mal piyasalarında üretici olarak faaliyet gösteren firmaların mal ve hizmet üretebilmek için kullandıkları üretim faktörlerini satın aldıkları, faktör piyasaları ele alınacaktır.

Mal piyasalarının alıcıları olan tüketiciler faktör piyasalarının satıcılarıdırlar. Buna karşılık, mal piyasalarının satıcıları olan üreticiler faktör piyasalarının alıcılarıdırlar.

Önce üretim faktörü talebi ve arzı ele alınacaktır. Her şeyden önce faktör talebinin türev talep olduğunu söylemeliyiz. Yani üretim faktörlerine olan talep, üretici firmaların mal ve hizmet üretebilmek için gereken üretim faktörlerine olduğu için bu talep üretilecek mal ve hizmetlere olan tüketici talebine bağlıdır ve bu nedenle de *türev talep* ya da *bağlı talep* olarak ifade edilir.

Faktör gelirlerini ele alacağımız kısımda üretim faktörlerinin fiyatlarının nasıl oluştukları incelenmektedir. Üretim faktörleri üretime dâhil edildiğinde faktör sahibine fiyatı ödenecektir. Üretimde kullanılan işgücü ya da emek, üretime katılması hâlinde üretilen mal ve hizmetten alacağı pay *ücret* olacaktır ki ücret emeğin fiyatıdır. Diğer üretim faktörü sermayeyi ise iktisatçılar üretilmiş üretim araçları olarak tarif ederler. Sermayenin üretimde kullanılması hâlinde sermaye sahibine ödenecek fiyat *faiz* olmaktadır. Üçüncü üretim faktörümüz toprak ele alındığında, toprağa ödenecek fiyata *rant* demekteyiz. Toprak ya da doğal kaynaklar, herhangi bir şekilde üretilmemiş tabiatta hazır olarak bulunan kaynaklara verilen isimdir.

Ünitede son olarak müteşebbisi ele almaktayız. Yaygın olarak bilineceği üzere müteşebbisin bir fiyatı ve piyasası olmaz, alınıp satılamaz. Üretim faaliyetini organize ederler ve bu süreç sonunda kâr ederler ya da zararı üstlenirler.

FAKTÖR PİYASALARINDA DENGE

Altıncı bölümde mal piyasalarında tüketicilere sunulan mal ve hizmetlerin üretilebilmesi için gerekli üretim faktörlerinin alınıp satıldığı piyasalar olan faktör piyasaları konu edinilmektedir. Aslında hem mal ve hem de faktör piyasalarında yer alan temel aktörler aynıdır: Üreticiler ve tüketiciler. Ancak her iki piyasada da bunların rolleri değişmektedir. Mal piyasalarında tüketiciler alıcı, üreticiler satıcıdırlar. Faktör piyasalarında ise tüketiciler satıcı üreticiler alıcıdırlar. *Mal piyasalarının alıcıları olan tüketiciler faktör piyasalarının satıcılarıdırlar. Buna karşılık, mal piyasalarının satıcıları olan üreticiler faktör piyasalarının alıcılarıdırlar.*

Bu bölümde önce üretim faktörlerinin talebini, arzını ve faktör fiyatının nasıl oluştuğunu ele alacağız. Daha sonra üretim faktörlerini tek tek ele alarak ücret, faiz, rant ve kârın nasıl oluştuğunu inceleyeceğiz.

Faktör Talebi

Önceki ünitelerden hatırlanacağı üzere talep belirli bir satın alma gücüne (gelire) sahip bir kişinin mal ve hizmet satın alma isteği şeklinde ifade edilmişti. Bu tanımdan hareketle talep, bir ihtiyacı karşılamak için bir mala duyulan isteği de ifade eder. Malı satın alan tüketici bu malı kullanarak fayda elde eder dolayısıyla nihai mallara olan talep ihtiyaçları karşılamak ve bir tatmin elde etmek amacı olduğundan dolaysız talep şeklindedir yani tüketiciler satın aldıkları malları faydası için kullanırdılar ve tüketip bitirirler. Tüketilmiş mal bitmiş yok olmuş maldır. Fakat faktör talebi farklıdır. Firmalar üretim faktörlerini kullanıp yok etmek için değil mal ve hizmetlere dönüştürmek için talep ederler. Üretim faktörlerinin üretimde kullanılması onların tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetlere dönüşmesi demektir. Bu nedenle, üretim faktörlerinin talep edilmesi mal ve hizmet üretebilmek içindir. Firmaların üretim faktör talepleri mal piyasalarına sunmak istedikleri mal ve hizmetlerin taleplerine bağlı olacaktır. *Firmaların üretim faktörü talebi bağlı ya da türev taleptir.*

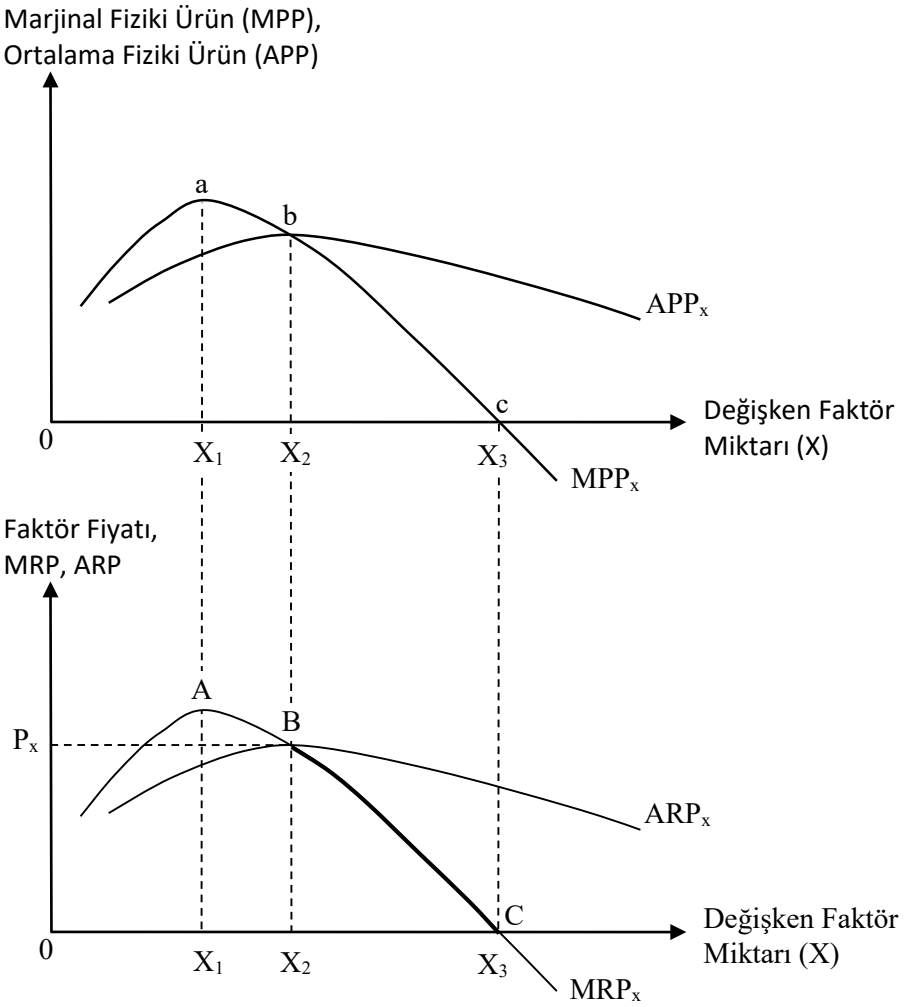
Firmaların üretmekte oldukları mallara olan talep artıyorsa firmalarında üretim faktörü talebi artacak, mal ve hizmet talebi azalıyorsa faktör talebi de azalacaktır. Bu durumda firmaların üretim faktörü talebi dolaylı veya türev talep şeklindedir türev talebi şu örnekle açıklayalım: Türkiye'de gelir artışı, nüfus artışı ve sağlık üzerindeki olumlu etkilerinin daha çok bilinmesine paralel bir ilgi artışı sonucu fındık talebinin arttığını düşünelim. Fındık talebinin artması fındık fiyatlarını yükseltecek ve fındık üreticileri daha fazla fındık üretmek isteyecekleridir. Bunun için daha fazla toprağa ihtiyaç duyacaktır. Fındık üreticilerinin toprak talebinin artmasının nedeni daha çok fındık üretebilmek içindir.

Firmaların üretim faktörü talep eğrileri marjinal ürün eğrilerinden yola çıkarak elde edilir.

Hatırlayacağınız gibi, dördüncü bölümde firmaların kısa ve uzun dönemli üretim yapılarını ele almış ve bu çerçevede tek değişken faktör kullanan bir firmanın toplam ürün ve marjinal ürün eğrilerini göstermiştir. Bu eğrilerden hareketle faktör talep eğrisine nasıl ulaşacağımızı şekil yardımı ile açıklayalım.

Firmaların üretim faktörü talebi bağlı ya da türev taleptir.

Şekil 6.1. Faktör Talep Eğrisi

Şekil 6.1 üst panelde, dördüncü bölümde açıkladığımız firmanın marjinal ürün ve ortalama ürün eğrileri çizilmiştir. Marjinal ürün eğrisi ilave üretim faktörünün üretimde kullanılması ile elde edilen ilave üretim miktarını ifade etmektedir. Bu üretim miktarını fiziki terimlerle gösterdiğimiz için marjinal ürün eğrisine marjinal fiziki ürün (MPP) ve ortalama ürün eğrisine de ortalama fiziki ürün (APP) adını verdik. Firmalar fiziki ürün miktarlarından çok ürünün satışı sonucunda elde edilecek gelir ile ilgilidirler. Nitekim firmaların ana amacı olan kâr maksimizasyonu, toplam gelir ile toplam maliyet arasındaki farktır. Bu nedenle marjinal fiziki ürünü marjinal gelir ile çarparız ve firmanın ilave faktör kullanımı sonucu elde edeceği marjinal ürün gelirini (MRP) elde ederiz (alt panel).

$$MRP = MPP \cdot MR$$

MPP: Marjinal Fiziki Ürün

MRP: Marjinal Ürün Geliri

MR: Marjinal Gelir

Mal ve faktör piyasalarını tam rekabetçi bir yapıda kabul ediyoruz. Mal ve faktör piyasaları tam rekabetçi iken üretici firmaların üretimlerini artırması ya da azaltması ne mal ve ne de faktör fiyatlarında bir değişikliğe yol açmayacaktır. Tam rekabet piyasalarında mal arz eden bir firmanın karşılaştığı fiyat sabittir ve marjinal gelire eşittir (MR=P). Bu nedenle, ürünün fiyatı ile marjinal fiziki ürünün çarpımı da marjinal ürün gelirine eşit olacaktır.

$$MRP = MPP \cdot P$$

Benzer şekilde, ortalama fiziki ürün ile fiyatın çarpımı da ortalama fiziki ürün geliri eğrisini verecektir.

$$ARP = APP \cdot P$$

ARP: Ortalama Ürün Değeri

APP: Ortalama Fiziki Ürün

Firmanın faktör talep eğrisi marjinal ürün değeri eğrisinin (MRP) BC kısmıdır. Firma B noktasının solunda (X_2'den daha az) faktör talep etmediği gibi, C noktasının sağında da (X_3'den fazla) faktör talep etmez. B noktasının solunda faktör talep edilmesi hâlinde, faktörün firmaya olan maliyeti ortalama gelirinden fazla olur. Bu durum firmanın zarar etmesine yol açacağından faktör talebi X_2'den daha az olamayacaktır. Diğer taraftan C noktasının sağında ilave üretim faktörü talep edilmesi durumunda faktörün marjinal geliri negatif olacağından yine rasyonel bir tercih olmayacaktır. Dolayısıyla firma X_3'den daha fazla faktör talep etmez. Sonuç olarak, firmanın faktör talep eğrisi ortalama ürün geliri ile miktar ekseni arasında kalan marjinal ürün geliri eğrisidir (BC arası).

Faktör fiyatı P_x'in üzerine çıkarsa firma üretim yapamayacaktır. Firmanın üretim yapabilmesi için faktör fiyatının P_x veya daha düşük seviyelerinde olması gerekir. P_x fiyatı X_2 kadar faktör kullanan firma eğer faktör fiyatı düşerse daha fazla faktör kullanacak ve daha fazla mal üretecektir.

Firmaların bireysel talep eğrilerinin toplamı piyasa faktör talep eğrisini oluşturur.

Yukarıda açıklanan talep herhangi bir firmanın bireysel faktör talep eğrisidir. Bir piyasada herhangi bir üretim faktörünün piyasa talebi ise, tek tek firmaların faktör talep eğrilerinin toplanması ile bulunur. *Firmaların bireysel talep eğrilerinin toplamı piyasa faktör talep eğrisini oluşturur.*

Faktör Arzı

Üretim faktörlerinin arzı bir ölçüde sınırlıdır. Özellikle kısa dönemde faktör arzının çok az esnek olduğu söylenebilir. Üretim faktörlerinden sadece toprak açısından değil emek ve sermayeyi de artırmak kısa dönemde oldukça güçtür. *Kısa dönemde üretim faktörlerinin arz eğrilerinin son derece az esnek olduğunu söyleyebiliriz.*

Ekonominin tümü açısında bakıldığında özellikle toprak arzının sabit olduğu söylenebilir. Toprak kiralarının artması ülkede var olan toprağı arttırmayacaktır.

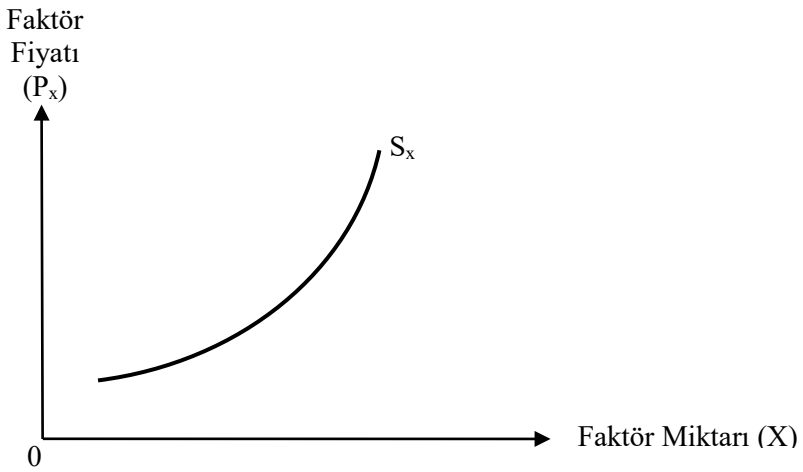
İşgücü ise kısa dönemde büyük ölçüde sabit olmakla birlikte uzun dönemle nüfus artışına paralel olarak bir artış görülecektir. Sermayenin de arttırılmasının zor olduğu ve kısa dönemde gelir artışı ile yavaş yavaş artacağını söyleyebiliriz.(Dış aşmanın bir yolu olarak düşünülebilir.) Anlaşılacağı üzere, bir ekonominin toplam borçlanma ile sermaye temin edilmesi sermaye yetersizliğini kısa dönemde faktör

arzı önemli ölçüde sabittir ve bunun arttırılması ancak uzun dönemde mümkün olabilir.

Kısa dönemde üretim faktörlerinin arz eğrilerinin son derece az esnek olduğunu söyleyebiliriz.

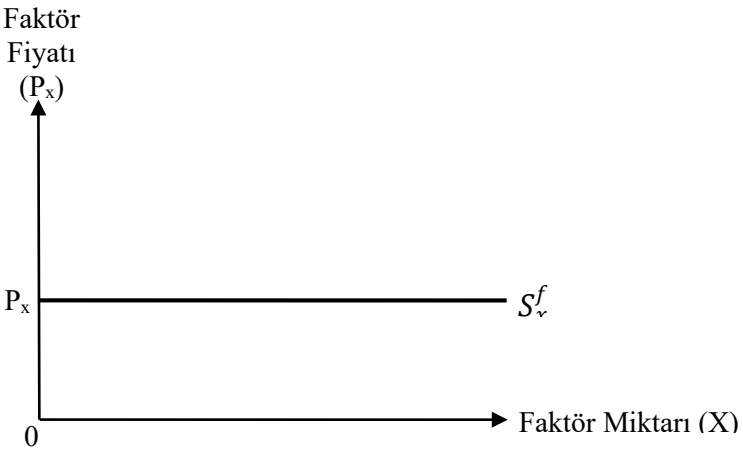
Ekonominin alt sektörleri açısından ise faktör arzı daha esnek bir yapıya sahip olacaktır. Herhangi bir sektörü (veya bir endüstriyi) ele aldığımızda, faktör arz eğrisi pozitif eğimli bir yapı gösterecektir. Çünkü bir sektörün karşılaştığı faktör arzı, toplam ekonomi için olan faktör arzının sadece bir kısmından ibarettir. Dolayısıyla alt sektörler için söz konusu olan arz eğrisi için daha esnek olacaktır.

Endüstri aynı malı üreten firmalar topluluğuna verilen isimdir. Şekil 6.2'de bir endüstri için faktör arz eğrisi gösterilmektedir. Endüstrinin büyümesi (firma sayısının artması) daha fazla faktör talep edileceği anlamına gelir. Toplam faktörler sınırlı olduğuna göre, endüstri genişledikçe faktör talebi artacak ve firmalar ancak daha yüksek fiyat öderlerse ilave faktör satın alabileceklerdir. Bu nedenle endüstri için faktör arz eğrisi pozitif eğimli olacaktır. *Tüm ekonomi açısından ele alındığında son derece düşük esnek faktör arz eğrilerine karşılık, sektörler veya endüstriler açısından bakıldığında faktör arz eğrilerinin daha esnek olacağını söyleyebiliriz.*

Şekil 6.2. Piyasa Faktör Arz Eğrisi

Eğer tek bir firma açısından faktör arzı ele alınacak olursa, faktör arz eğrisinin sonsuz esnek (miktar eksenine paralel) olacağı söylenebilir (Şekil 6.3). Çünkü tek bir firmanın satın alacağı faktör miktarı faktör fiyatlarını etkilemeyecektir. Firma sabit fiyattan istediği kadar faktör satın alabilir.

Şekil 6.3. Firma Faktör Arz Eğrisi

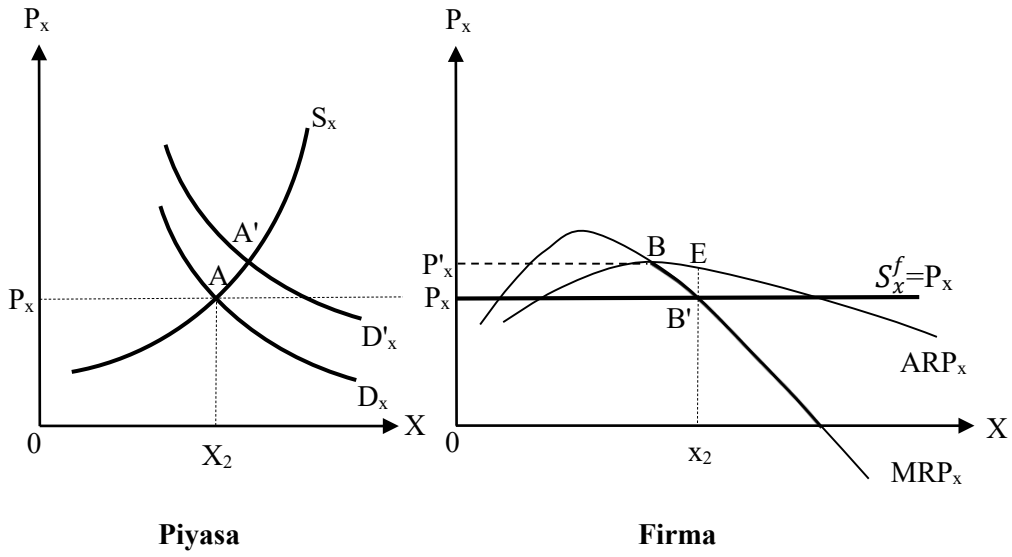
Firmaların faktör piyasalarında denge şartı, marjinal faktör maliyetinin marjinal ürün gelirine eşit olmasıdır.

Faktör Fiyatlarının Belirlenmesi

İster mal piyasalarında olsun isterse faktör piyasalarında olsun iki temel aktör vardır: Alıcılar ve Satıcılar. Bir başka ifade ile talep ve arz. Talep ve arzın eşitlenmesi her iki piyasada da dengeyi ifade eder. Dengede iken mal piyasalarında mal ve hizmetlerin fiyatları belirlenir, faktör piyasalarında ise üretim faktörlerinin fiyatları belirlenir.

Bir firmanın kâr maksimizasyon koşulu olan marjinal gelir ve marjinal maliyet eşitliği (MR=MC), beşinci bölümden hatırlanacaktır. Aslında firmalar için ikinci bir denge koşulu da faktör piyasaları için gereklidir. Bir firma ne kadar faktör kullanacağını belirlerken, son kullanacağı faktörün toplam maliyette yapacağı değişimin (marjinal faktör maliyeti) bu son kullanacağı faktörün toplam gelirde yapacağı değişime (marjinal ürün geliri) eşit olma şartını arayacaktır. Eğer kullanılan faktör seviyesinde marjinal faktör maliyeti ile marjinal ürün geliri eşit ise denge sağlanmıştır ve firma kâr maksimizasyonunu gerçekleştirmiştir. Marjinal faktör maliyeti marjinal ürün gelirinden büyükse satın alınacak faktör miktarı azaltılmalıdır. Ya da marjinal ürün geliri marjinal faktör maliyetinden büyükse daha fazla üretim faktörü satın alınmalıdır. *Firmaların faktör piyasalarında denge şartı, marjinal faktör maliyetinin marjinal ürün gelirine eşit olmasıdır.*

Şimdi faktör piyasasında oluşan dengeyi ve firma dengesini şekil yardımı ile gösterelim.

Şekil 6.4. Faktör Piyasalarında Denge

Firmaların MRP (marjinal ürün değeri) eğrilerinin toplamından elde edilen piyasa faktör talep eğrisi (D_x) ile piyasa faktör arz eğrisinin eşitlendiği P_x faktör piyasa fiyatı ile piyasadaki tüm firmalar X_2 kadar üretim faktörü satın alırlar. Endüstrideki herhangi bir firma ise, P_x fiyatından istediği kadar faktör satın alabilir. Yukarıda açıklanan kâr maksimizasyon şartı olan marjinal faktör maliyeti ve marjinal ürün geliri eşitliğinin sağlandığı faktör seviyesi x_2 olduğuna göre firma x_2 kadar üretim faktörü satın alacaktır. Firma veri piyasa fiyatından (faktör piyasaları

tam rekabettir varsayımı ile) B' noktasına karşılık gelen x_2 faktör miktarını satın alır. B' noktasında firmanın faktör talebi (BC) ile firma için faktör arzı $S_x^f = P_x$ eşit olmaktadır. Bu durum tüm firmalar için aynıdır. Her bir firma x_2 kadar faktör kullanır. Daha az faktör kullanımı marjinal ürün gelirinin marjinal faktör maliyetinden büyük olmasına, daha fazla faktör kullanımı ise kullanımı marjinal ürün gelirinin marjinal faktör maliyetinden küçük olmasına yol açacağından kâr maksimizasyonundan uzaklaştıracaktır.

P_x fiyatından x_2 kadar değişken faktör kullanan firmanın toplam değişken maliyetleri $P_x \cdot x_2$ kadar olur (P_x sabit).

$TVC = P_x \cdot x_2$

TVC: Firmanın toplam değişken maliyetleri

P_x: Değişken faktörün fiyatı (sabit)

x_2: Firmanın kullandığı toplam değişken faktör miktarı

Eğer MRP eğrisi ile P_x fiyatı arasında kalan kısım toplam sabit maliyetlerden fazla ise firma ekonomik kâr eder, eşit ise normal kâr eder ve eğer küçük ise zarar eder.

Firmalar P_x denge fiyatının üzerinde bir fiyatta daha az faktör talep ederlerken, faktör sahiplerinin faktör arzı daha fazla olacaktır. Ortaya çıkan arz fazlaları faktör fiyatlarını aşağı çekecektir. Diğer taraftan eğer denge fiyatının altında bir fiyat söz konusu olursa firmaların faktör talepleri fazla olur ama faktör sahiplerinin faktör arzları daha az olacağından bir talep fazlası ortaya çıkar. Bu arz yetersizliği ya da talep fazlası faktör fiyatlarının artmasına yol açar. Arz fazlası veya talep fazlası piyasa faktör fiyatını dengeye ulaştıracaktır. Bununla birlikte, faktör fiyatlarının B noktası veya P'_x'in üzerine çıkması beklenmemelidir. Çünkü, eğer çıkarsa bu endüstrideki hiçbir firma faktör talep etmeyecektir.

Firmaların faktör talep eğrilerinin ortalama ürün geliri (ARP) ile üstten sınırlanmış olması (şekildeki B noktası) endüstrinin büyümesi ile artan piyasa faktör talebinin de sınırlarını belirleyecektir. Endüstri faktör arz eğrisini sabit kabul edecek olursak, endüstrinin büyümesi de buraya kadar olabilir. Sabit endüstri faktör arz eğrisi (S_x) ile endüstri genişledikçe faktör talebi de (D_x'den D'_x'ne) artacaktır. Bu faktör talebi artışı en fazla B noktasına ya da P'_x fiyatına kadar olabilir. Ancak bu sadece kısa dönem için geçerlidir. P'_x fiyatında sadece değişken maliyetler karşılanabildiğinden firmalar zarar ederler. Uzun dönemde bazı firmaların piyasadan çekilmeleri ya da maliyetlerin düşürülmesi gerekecektir.

FAKTÖR GELİRLERİ

Bu kısımda üretim faktörlerinin fiyatlarının nasıl oluştukları ele alınacaktır. İşgücü, sermaye, toprak ve müteşebbisin üretimden aldıkları paylar olan ücret, faiz, rant ve kârın nasıl oluştuğu sırasıyla incelenecektir.

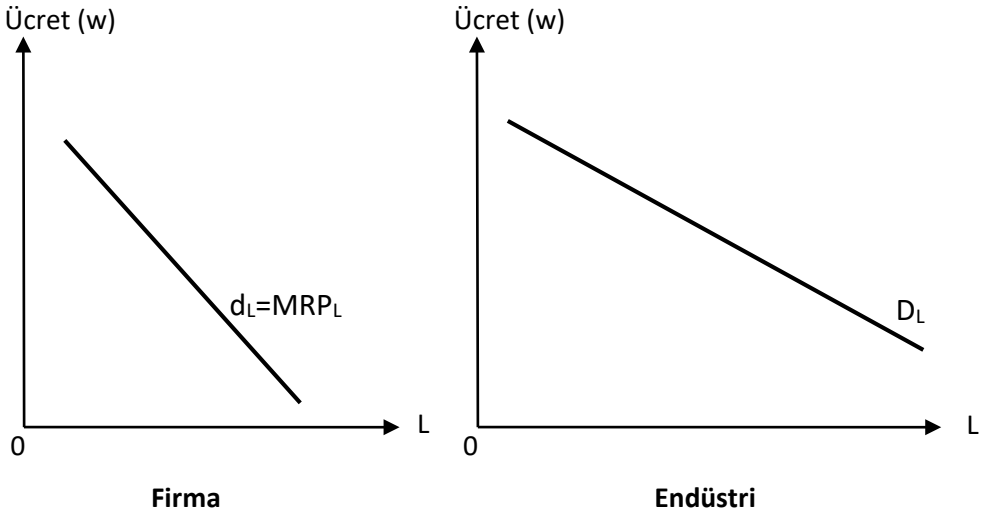
İşgücü ve Ücret

Üretimde kullanılan beşerî unsuru ifade eden işgücü ya da emek, üretime katılması karşılığında üretilen mal ve hizmetten bir pay alacaktır. Bu pay ücrettir. Ücret, emeğin fiyatıdır. İşgücü fiyatının nasıl oluşacağını incelerken öncelikle emek talebi ve emek arzını açıklamalıyız. Daha sonra, bunların bir fiyat seviyesinde nasıl dengeye geleceklerini inceleyebiliriz. *Emeğin üretimde kullanılması (istihdamı) karşılığında üretimden alacağı paya ücret diyoruz.*

Emeğin üretimde kullanılması (istihdamı) karşılığında üretimden alacağı paya ücret diyoruz.

İşgücü Talebi

Firmaların işgücü talebi yukarıda Şekil 6.1'de alt panelde gösterilen marjinal ürün geliri eğrisi ile özdeştir. İşgücünün marjinal ürününe bağlı bir emek talebi söz konusudur. Bir başka deyişle, firmaların emek talebi emeğin marjinal verimliliğine bağlıdır. Tam rekabet şartları altındaki bir firma, karını maksimize edebilmek için emeğin marjinal verimliliğinin ücrete eşit olduğu bir istihdam seviyesini gerçekleştirmek zorundadır.

Şekil 6.5. Emek Talebi

Şekil 6.5, bir firmanın ve endüstrinin işgücü talep eğrilerinin vermektedir. Herhangi bir firmanın işgücü talep eğrisi, emeğin marjinal ürün geliri (MRP_L) eğrisinin işgücünün ortalama ürün geliri (ARP_L) eğrisi ile yatay eksen arasında kalan kısmından ibarettir. Şekil 6.5 sol panelde d_L ile bir firmanın işgücü talep eğrisi gösterilmektedir. Endüstrinin işgücü talep eğrisi ise, firmaların bireysel talep eğrilerinin toplamından ibaret olup sağ panelde D_L ile gösterilmektedir.

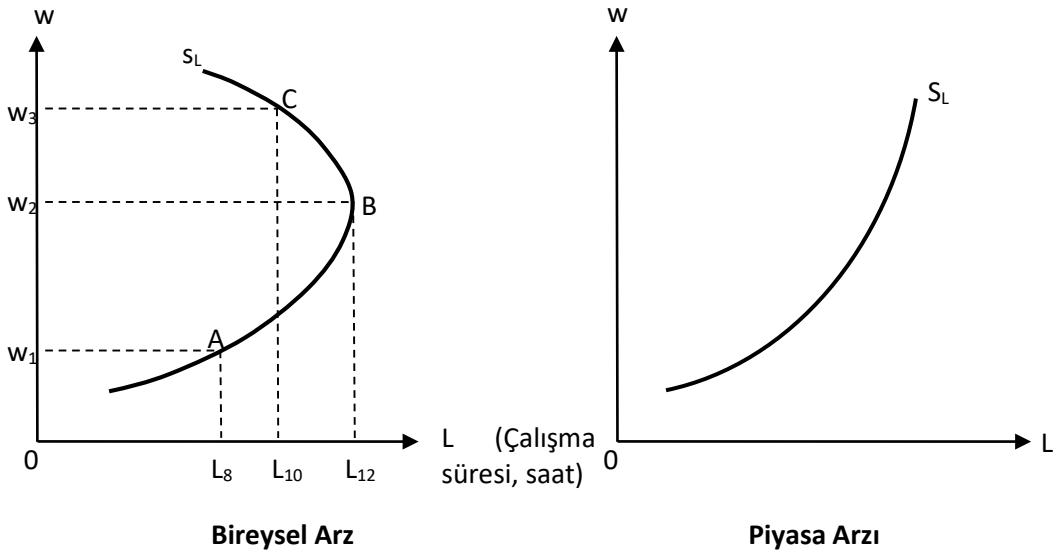
İşgücü Arzı

Bir ülkenin emek arzını belirleyen temel unsur nüfustur. Pek tabii ki toplam nüfusun sadece bir kısmı işgücünü oluşturacaktır. Çocuklar, yaşlılar, hastalar, engelliler ve diğer çalışmak istemeyenler işgücü arzına dâhil edilmez. Ekonomilerin emek arzları kısa dönemde oldukça katı ve çok az esnek bir yapı gösterir. Uzun

dönemde ise nüfus artışına bağlı olarak bir artış görülebilir. Firmalar açısından bakıldığında, yani bir firma için emek arzı ele alınacak olursa daha esnek bir arz ile karşılaşırız.

Ücret seviyelerinin değişmesi ülkenin toplam işgücü arzını çalışmak çalışabilecek işçi sayısı bakımından etkileyecektir. Ücret artışları hem çalışmak isteyenlerin sayısında hem de çalışma saatlerinin artmasında etkili olur. Dolayısıyla ücret artışları işgücü arzında da artışlara yol açacaktır.

İşgücü arzını bireysel bir işgücü veya emekçi açısından ele aldığımızda, düşük ücret seviyelerinde pozitif eğimli fakat yüksek ücret düzeylerinde tersine dönen negatif eğimli bir arz eğrisi ile karşılaşırız.

Şekil 6.6. Emek Arz Eğrisi

Şekil 6.6 sol panelde herhangi bir çalışanın emek arz eğrisi çizilmiştir. w_1 ücret düzeyinde günde 8 saat çalışan işçi, ücretin yükselmesi hâlinde 12 saat çalışmayı kabul etmektedir. Burada işçi boş zamanı değil daha fazla geliri tercih etmekte ve kendisine teklif edilen yüksek ücreti (w_2) kabul ederek boş zamanından vaz geçmektedir.

Bireysel emek arz eğrisi belli bir ücret seviyesinden sonra tersine dönen (negatif eğim kazanan) bir yapıya sahiptir.

Bir çalışanın günde 24 saat toplam zamanı vardır ve bunun bir kısmını dinlenmeye, ailesi ile geçirmeye, ibadet etmeye, eğlenmeye *vs*. (kişisel ihtiyaçlara göre değişebilir) ayırmak zorundadır. Tüm 24 saatini çalışarak geçiremez. Kimi 12 saat boş zamanı (çalışma dışı toplam süre) yeterli bulabilirken, bazıları için 8 saat hatta 6 saat bile yeterli olabilir. Çalışanın daha fazla boş zaman ya da daha fazla gelir istemesi kişisel bir tercihtir. Örneğimizdeki işçi, günde 12 saatten daha fazla çalışmayı düşünmemekte ve ücretler w_2'den yukarıya da çıksa boş zamanından fedakârlık etmemektedir. İşte bu ücret seviyesinden sonra işgücü arz eğrisi tersine dönmekte ve negatif eğimli olmaktadır. Yani işçiye daha fazla ücret önerildiğinde, elde edeceği daha fazla geliri değil daha fazla boş zamanı tercih eder. Bu yüzden w_3 gibi yüksek ücret seviyeleri ile karşılaştığında çalışma saatlerini azaltır ve daha

fazla çalışma dışı zamanı tercih eder. *Bireysel emek arz eğrisi belli bir ücret seviyesinden sonra tersine dönen (negatif eğim kazanan) bir yapıya sahiptir.*

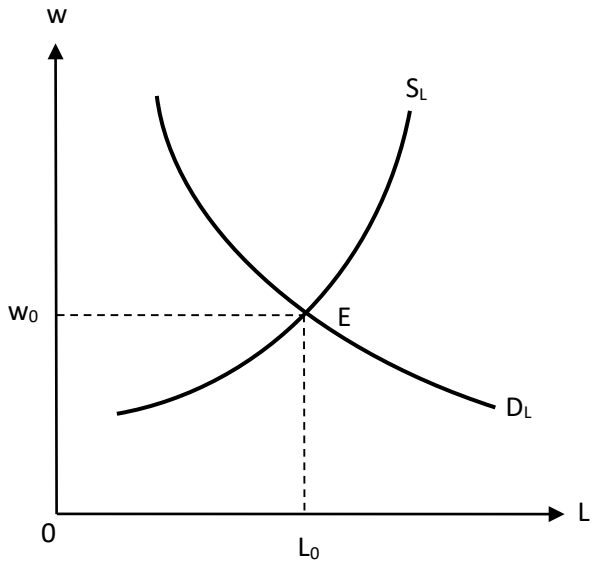
Şekil 6.6'nın sağ panelinde piyasanın toplam işgücü arz eğrisi görülmektedir. Piyasa emek arz eğrisi bireysel arz eğrilerinin yatay toplamıdır. Normal olarak pozitif eğimli bir emek arz eğrisi söz konusudur.

Bireysel Etkinlik

- İş gücü artışının temel belirleyicisinin nüfus olduğunu öğrendik. Ülkemizde son yıllarda nüfus artış hızında ciddi düşüşler gözlenmektedir. Uzun dönemde nüfus artış hızının düşmesinin iş gücü arzında oluşturacağı etkiyi inceleyiniz. Bu durumun Türkiye'nin ekonomik gelişmesi üzerindeki etkilerinin neler olacağını ve hangi tedbirlerin alınması gerektiğini açıklayınız.

Ücretin Oluşumu

İşgücü piyasasında tam rekabet şartlarının bulunduğu varsayımı altında ücretin nasıl belirlendiğini inceleyelim.

Şekil 6.7. Emek Piyasasında Denge Ücretin Belirlenmesi

Piyasadaki tüm firmaların toplam emek talebi (D_L) ile, piyasanın toplam emek arzı (S_L) E noktasında eşitlenmektedir. Dengedeki w_0 ücret düzeyi cari ücrettir. Piyasadaki her bir firma w_0 ücretini veri kabul ederek emek istihdam eder. Faktör piyasalarını tam rekabetçi bir yapıda kabul ettiğimizde firmalar bu ücret seviyesinde istedikleri kadar işçi bulabilirler.

Sermaye ve Faiz

İktisatçılar sermayeyi daha önce üretilmiş üretim araçları olarak tarif ederler. Sermayenin üretimde kullanılması hâlinde elde edeceği getiriye faiz diyoruz. Günlük hayatımızda faizi, bir borç ilişkisinde ödenen fazlalık olarak ifade ederiz. Burada, bu iki tanımdaki farklılığı görmezden gelerek tek bir sermaye

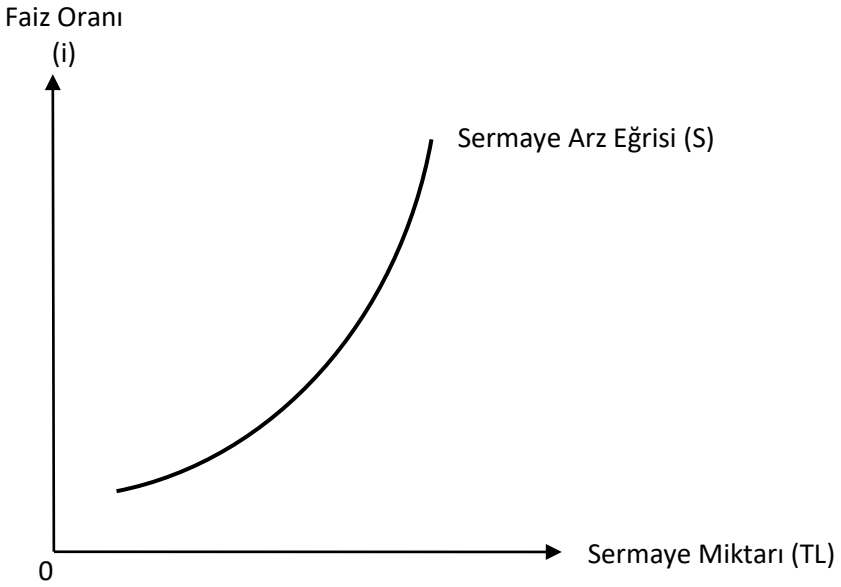
olgusu ve faiz seviyesi varmış gibi değerlendireceğiz. Çünkü, her iki sermaye tanımındaki faiz düzeyinin çoğunlukla birlikte hareket ettikleri görülür.

Diğer taraftan, sermayeyi bir üretim faktörü olarak ele aldığımızda bile, homojen olmayan fiziki unsurlardan oluşması nedeniyle parasal değerlerle ifade edilmesi gerekecektir.

Bir ekonominin sermaye arzının asıl kaynağı o ülke vatandaşlarının kişisel tasarruflarıdır.

Sermaye Arzı

Piyasaya sunulan sermayenin kaynağı kişisel tasarruflardır. Tüketiciler ya da hane halkları elde ettikleri gelirin bir kısmını ihtiyaçlarının giderilmesinde kullanacakları mal ve hizmetleri satın almak için harcarlarken kalanını tasarruf edeceklerdir. Kişilerin tasarrufları faizlere karşı duyarlıdır. Eğer faizler yüksek ise, şimdiki harcamalar ertelenir ve daha fazla tasarruf edilir. Böylece tasarruf sahipleri, ihtiyaçlarını erteleyerek karşılığında faiz geliri elde ederler. Buna karşılık, faizlerin düşmesi hâlinde elde edilecek faiz geliri azalacağından dolayı insanlar gelirlerini tasarruf etmek yerine harcamayı tercih edeceklerdir. *Bir ekonominin sermaye arzının asıl kaynağı o ülke vatandaşlarının kişisel tasarruflarıdır.*

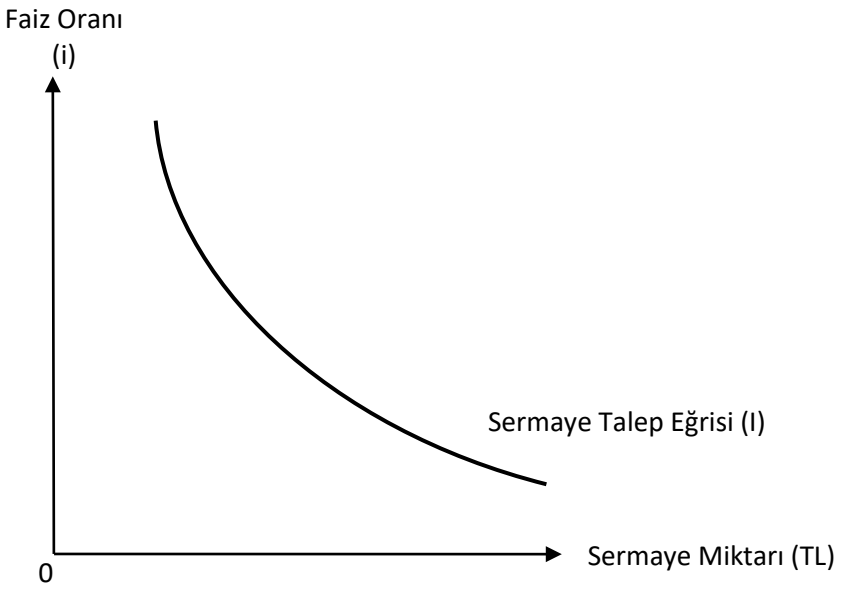
Şekil 6.8. Sermaye Arz Eğrisi

İnsanlar faizler yükseldiğinde tüketim yapmak yerine yüksek faiz geliri elde etmek için tasarruf ederler. Elde ettikleri faiz gelirleri erteledikleri tüketimlerinin karşılığıdır. Faizlerdeki yükselmelerin tasarrufları da artıracağını söyleyebiliriz. Bu da faiz oranı ile tasarruf miktarı (ödünç verilebilir fon miktarı=sermaye miktarı) arasında doğrusal bir ilişki olduğunu göstermektedir. Şekil 6.8'deki S eğrisi tasarruf arz eğrisi ya da sermaye arz eğrisidir.

Sermaye Talebi

Müteşebbisler mal ve hizmet üretebilmek için diğer üretim faktörlerinde olduğu gibi sermaye de talep ederler. Dolayısıyla sermaye talebi (tasarruf talebi) de mal ve hizmet üretebilmek için talep edilen bir türev taleptir. Firmanın ne

kadar sermaye kullanacağı faiz oranına (sermayenin marjinal faktör maliyeti) ve sermayenin marjinal ürün gelirine bağlı olacaktır.

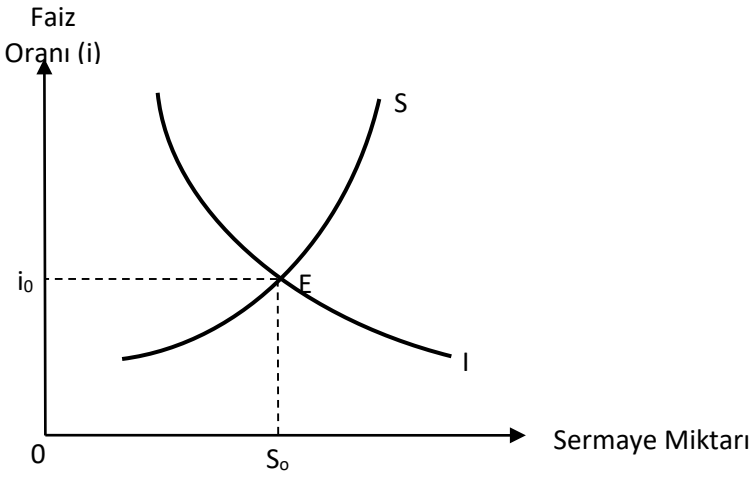
Şekil 6.9. Sermaye Talep Eğrisi

Sermaye talebi, aslında, müteşebbislerin yatırım yapmak için istedikleri fon talebidir. Eğer faiz oranları yükselirse (sermayenin fiyatı yükselirse), müteşebbisler için bazı yatırımlar kârlı olmaktan çıkacağı için tasarruf talepleri azalacaktır. Faiz oranlarının düşmesi hâlinde ise, daha az verimli yatırımlar da kârlı hâle getireceği için sermaye talebi artacaktır.

Şekil 6.9'da görülen negatif eğimli I eğrisi, tasarruf ya da sermaye talep eğrisini ifade etmektedir.

Faiz Seviyesinin Belirlenmesi

Sermaye piyasalarında tasarruf arzı (tasarruf arz edenler tüketicilerdir) ile tasarruf talebi (tasarruf talep edenler üreticilerdir) karşılaşmaktadır. Oluşan denge fiyatı tasarrufların değişim fiyatı olan faizlerdir.

Şekil 6.10. Sermaye Piyasası Dengesi ve Faiz Oranı

Faiz oranlarının düşüklüğü sermaye arzını azaltırken, yüksek faiz düzeyleri de sermaye talebini azaltacaktır.

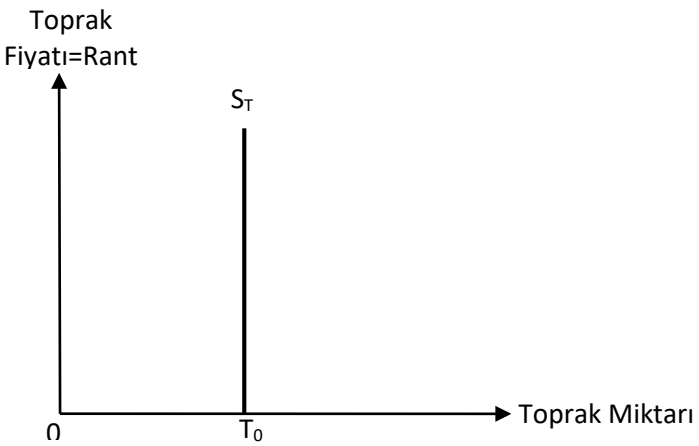
Piyasada oluşan faiz oranı, tasarruf talep eden tüm firmalar için sabittir ve bu faiz seviyesinden diledikleri kadar sermaye kullanabilirler. Şekil 6.10'da ulaşılan i_0 faiz oranında toplam S_0 kadar tasarruf yatırıma dönüşmektedir. Yani, i_0 faizini ödeyen firmalar S_0 kadar tasarrufu kullanabilmektedir.

Faiz oranının yükselmesi her ne kadar yapılan tasarrufları artırsa da müteşebbisler için karlılık azalacağından sermaye talebi de azalacaktır. Bu durumda, tasarruf sahibi kişilerin elinde talep edilmeyen fonlar kalacağından faizler düşecektir. Düşük faizler ise, tasarrufları azaltacağından müteşebbisler yeterli tasarrufu bulamayacaklardır. Çünkü, tasarruf sahipleri gelirlerini biriktirmek yerine harcamayı tercih edeceklerdir. Bu da yeniden faizlerin yükselmesine yol açar. *Faiz oranlarının düşüklüğü sermaye arzını azaltırken, yüksek faiz düzeyleri de sermaye talebini azaltacaktır.*

Toprak ve Rant

Üretim faktörlerinin üçüncüsü olarak ele aldığımız toprak ya da doğal kaynaklar, arzı sabit olan bir üretim faktörüdür. Bir ekonomideki toplam doğal kaynaklar sabittir. Toprak miktarı artırılamayan, transfer edilemeyen bir üretim faktörüdür. Diğer taraftan toprak kendiliğinden mevcuttur ve herhangi bir şekilde üretilmemiştir. *Toprak ya da doğal kaynaklar, insanlar tarafından herhangi bir şekilde üretilmemiş tabiatta hazır olarak bulunan tüm kaynaklara verilen isimdir.*

Şekil 6.11'de miktarı sabit olan toprak faktörünün arz doğrusu görülmektedir. Miktarı sabit olduğu için fiyata karşı duyarsızdır. Toprak fiyatının artması ya da azalması arz edilen toprak miktarını etkilemez.

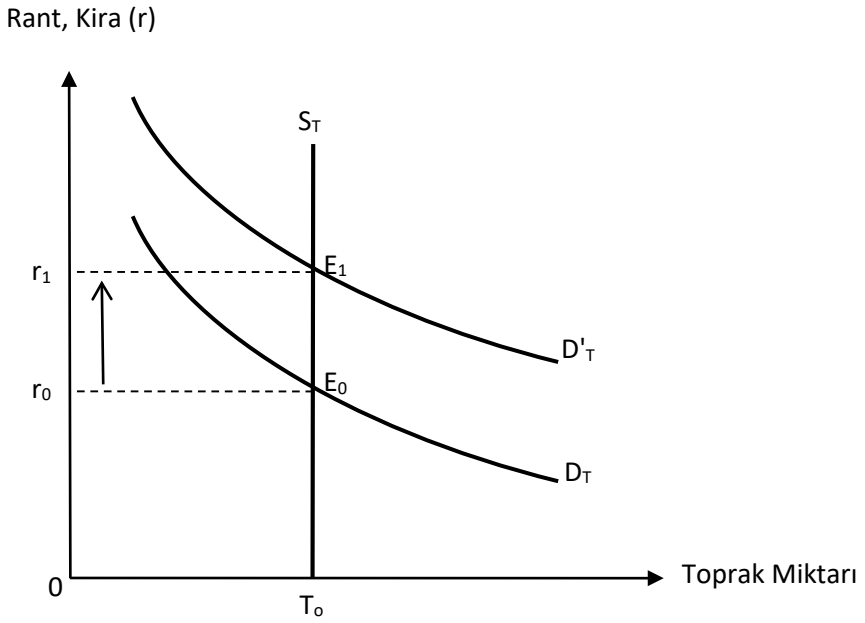

Şekil 6.11. Toprak Arzı

Toprak fiyatı (rant) toprak talebine bağlı olarak artar ya da azalır. Arz sabit olduğu için rantı belirleyen sadece toprak talebidir.

Rantın Belirlenmesi

Toprağın fiyatına rant ya da kira diyoruz. Toprak faktörünün miktarının sabit olması rantı doğurur. Toprak sahipleri sadece bu sahiplikten ötürü bir rant elde ederler. Bu hâliyle rant (kıtlık rantı veya mutlak rant), toprağın tabiattaki bulunduğu şekliyle üretimde kullanılmasının karşılığıdır.

Şekil 6.12. Rant Seviyesinin Belirlenmesi

Diğer üretim faktörlerinin piyasaları ve fiyatları olmasına rağmen, girişimcinin ne piyasası ne de fiyatı yoktur.

Şekil 6.12'de arzı sabit olan toprağın fiyatının nasıl oluşacağı gösterilmektedir. S_T sabit toprak arz doğrusu ve D_T toprak talep eğrisi ile toprak rantı r_0 olarak belirlenmektedir. Toprak arzı sabit olduğu için rantı (fiyatı) belirleyen toprak talebidir. Toprak talebindeki azalmalar rantın da azalmasına yol açarken, talep artışları rantı da artıracaktır. Şehirlerde nüfus artarken arsa fiyatlarının da hızla artması mevcut arazilerin sınırlı olması nedeniyledir. Şekilde toprak talebinin D_T'den D'_T'ye artmasının rant seviyesini r_0'dan r_1'e yükselttiği görülmektedir. Eğer toprak talebi azalırsa rantların da derhâl düşeceğini söyleyebiliriz. *Toprak fiyatı (rant) toprak talebine bağlı olarak artar ya da azalır. Arz sabit olduğu için rantı belirleyen sadece toprak talebidir.*

Müteşebbis ve Kâr

Müteşebbis dışındaki diğer üretim faktörleri alınıp satılabilen faktörlerdir. Dolayısıyla, sermaye, toprak ve işgücü piyasası olan ve fiyatı oluşan üretim faktörleridir. Hâlbuki, herhangi bir girişimci pazarı yoktur. Girişimci fiyatı da yoktur. *Diğer üretim faktörlerinin piyasaları ve fiyatları olmasına rağmen, girişimcinin ne piyasası ne de fiyatı yoktur.*

Serbest piyasa ekonomilerinde üretimi planlayan, organize eden ve yöneten müteşebbislerdir. Girişimciler, diğer üç üretim faktörünü bir araya getirerek ne üretileceğine, nasıl, nerede, ne kadar ve kimlere üretileceğine karar verirler. Müteşebbis, kendisi de bir üretim faktörü olmasına rağmen, aynı zamanda diğer üretim faktörlerine hâkimdir ve onlar hakkında karar verici konumdadır.

Yukarıda müteşebbisin bir üretim faktörü olarak fiyatının olmadığını söyledik. O hâlde müteşebbis neden üretime katılacak ve niçin bu organizasyonu gerçekleştirecektir? Bu sorunun cevabı, müteşebbisin elde etmeyi beklediği kâr olgusudur. Müteşebbisler üretimi gerçekleştirmek için yaptıkları karşılığında

üretimden belli bir pay alacaklardır. Bu paya kâr diyoruz. Aslında, müteşebbislerin üretimden belli bir pay aldıklarını değil diğer üretim faktörlerinin paylarını ödedikten sonra kalanı almak durumunda olduklarını söylemeliyiz.

Bunu biraz daha açacak olursak; girişimcilerin ne, nerede, nasıl, ne kader ve kime üreteceklerine karar verirlerken temel motivasyon unsurları kâr beklentileridir. En yüksek ve sürekli kâr hangi alternatifte elde edilecekse girişimci onu seçecektir. Ancak, sürekli değişebilen piyasa koşulları kârı her zaman garanti etmez. Nitekim kâr beklentisi ile kurulan pek çok işletme zarar edebilmekte ve kapanmaktadır.

Müteşebbislerin elde etmeyi planladıkları kâr, gerçekleştirilen üretimin gelirinden mutlak olarak alınan bir hisse ya da pay değildir. Hiçbir müteşebbis işçiler ya da toprak sahipleri gibi üretimin bir kısmını talep edemez. Firmaların elde ettikleri toplam gelirlerinin bir kısmı işçi ücretleri olarak, bir kısmı sermaye faizi olarak ve bir kısmı da toprak kirası olarak paylaştırılır. Zaten bunlar bellidir ve müteşebbis üretimi gerçekleştirmeden önce bu üretim faktörlerine ne kadar ödeme yapacağını bilir. Lakin, müteşebbisin toplam gelirden ne kadarını alacağı önceden tahmin edilse bile kesin olarak bilinmez. Toplam firma gelirinden faktör sahiplerine ücretler, faizler ve kiralar ödendikten sonra kalan kısım girişimcinin payıdır. Toplam firma gelirinden girişimcinin payına düşen kısım çoğu zaman pozitif bir değerdir ve bu karı teşkil eder. Ancak, bazen toplam firma gelirleri ücret, faiz ve rantları karşılamaya yetmeyebilir. Bu durumda müteşebbis, eksik kalan faktör bedellerini ödemek için ilave kaynak bulmak zorunda kalır. Bu ise zarar olarak bilinir. Firmalar eğer ücret, faiz ve kira bedellerinin bir kısmını karşılayacak kadar gelire sahip değilse zarar ederler. Girişimciler bu zararı üstlenmek durumundadırlar. Zarar müteşebbisin üstlenemeyeceği kadar büyük olursa, firmalar üretimlerini sürdüremezler ve kapanırlar. Bu çok bilinen ifadesiyle iflas etmektir.

Özet

- Faktör piyasalarında denge mal piyasalarında tüketicilere sunulan mal ve hizmetlerin üretilebilmesi için gerekli üretim faktörlerinin alınıp satıldığı piyasalar olan faktör piyasaları konu edinilmektedir. Aslında hem mal ve hem de faktör piyasalarında yer alan temel aktörler aynıdır: Üreticiler ve tüketiciler. Ancak her iki piyasada da bunların rolleri değişmektedir. Mal piyasalarında tüketiciler alıcı, üreticiler satıcıdırlar. Faktör piyasalarında ise tüketiciler satıcı üreticiler alıcıdırlar.
- Üretim faktörü talebi doğrudan bir talep değildir. Faktör talebi mal ve hizmet talebine bağlı bir taleptir. Bu nedenle, faktör talebine bağlı talep, dolaylı talep ya da türev talep diyoruz. Nihai mal ve hizmet talebinin artması sonucunda mal ve hizmet fiyatları artacaktır. Mal fiyatlarının artması sonucu üreticiler daha fazla mal ve hizmet üretmek isteyecekler ve dolayısıyla da daha fazla üretim faktörü kullanacaklardır. Bu ise faktör talebinin artması demektir. Firmaların faktör talep eğrileri, marjinal ürün eğrisi ile malın fiyatının çarpımı sonucu elde edilen marjinal ürün geliri eğrisinden elde edilir.
- Üretim faktörü arzı, faktörden faktöre değişmekle birlikte, önemli ölçüde sınırlıdır. Özellikle ekonominin tümü için ve kısa dönem ele alındığında, tüm üretim faktörlerinin arzının sabit olduğu düşünülebilir. Uzun dönemde toprak arzı hariç sermaye ve işgücünün artabileceğini söyleyebiliriz. Tek tek firmalar açısından baktığımızda, faktör arzı sabit değil pozitif eğimli olur.
- Tam rekabet şartlarında oluşan faktör fiyatları firmalar için sabittir. Yani, her firma cari fiyat düzeyinde dilediği kadar faktör satın alabilir.
- Üretim faktörlerinin toplam üretimden aldıkları paylar faktör gelirlerini oluşturmaktadır. Bunu belirleyen ise faktör fiyatlarıdır. Firmaların işgücü taleplerinin toplamı olan piyasa işgücü talebi ile piyasa işgücü arzının dengesiyle emeğin piyasa fiyatı (ücret) oluşur. Cari ücret düzeyinden firmalar dilediklerı kadar işgücü istihdam edebilirler.
- Sermaye piyasalarında belirlenen denge sermaye fiyatı ise faiz oranıdır. Sermayeyi arz edenler tasarruf sahipleri, talep edenler de firmalardır. Tasarruf sahipleri faizler yükseldikçe daha fazla tasarruf yaparlar. Firmalar ise faizler yükseldikçe yatırımların kârlılığı azalacağından daha az sermaye talep ederler.
- Toprak sahipleri ellerinde belli bir toprak stoğuna sahiptirler. Sermaye ve işgücü kısa dönemde bile az da olsa esnek bir talep eğrisine sahiplerken, toprak arzı sabittir ve esnekliği sıfırdır. Bu nedenle, toprak kirası tamamen toprak talebine bağlı olarak değişir.

Özet (devamı)

- Müteşebbis üretimi planlayıp organize eden üretim faktörüdür. Bir piyasası ve fiyatı yoktur ve Girişimciler kâr güdüsü ile hareket ederler. Firmanın toplam geliri, ücret, faiz ve rant olarak işçi, sermaye sahibi ve toprak sahibine dağıtıldıktan sonra kalan kısım kârdır. Ücret, faiz ve kira toplamı firma gelirini aşarsa firma zarar eder ve müteşebbis bu zararı karşılar. Eğer karşılayamazsa firma üretimini sürdüremez ve kapanır. Girişimcilerin ne, nerede, nasıl, ne kadar ve kime üreteceklerine karar verirlerken temel motivasyon unsurları kâr beklentileridir. En yüksek ve sürekli kâr hangi alternatifte elde edilecekse girişimci onu seçecektir. Ancak, sürekli değişebilen piyasa koşulları kârı her zaman garanti etmez. Nitekim kâr beklentisi ile kurulan pek çok işletme zarar edebilmekte ve kapanmaktadır. Müteşebbislerin elde etmeyi planladıkları kâr, gerçekleştirilen üretimin gelirinden mutlak olarak alınan bir hisse ya da pay değildir. Hiçbir müteşebbis işçiler ya da toprak sahipleri gibi üretimin bir kısmını talep edemez. Firmaların elde ettikleri toplam gelirlerinin bir kısmı işçi ücretleri olarak, bir kısmı sermaye faizi olarak ve bir kısmı da toprak kirası olarak paylaştırılır. Zaten bunlar bellidir ve müteşebbis üretimi gerçekleştirmeden önce bu üretim faktörlerine ne kadar ödeme yapacağını bilir. Lakin, müteşebbisin toplam gelirden ne kadarını alacağı önceden tahmin edilse bile kesin olarak bilinmez. Toplam firma gelirinden faktör sahiplerine ücretler, faizler ve kiralar ödendikten sonra kalan kısım girişimcinin payıdır.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Faktör talebi ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?
   a) Doğrudan taleptir.
   b) Türev taleptir.
   c) Nihai taleptir.
   d) Tüketici talebidir.
   e) Faktör arzına bağlıdır.

2. İşgücü arzı ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?
   a) Bireysel işgücü arz eğrisi tüm ücret seviyelerinde pozitif eğimlidir.
   b) Piyasa işgücü arz eğrisi negatif eğimlidir.
   c) Bireysel işgücü arz eğrisi düşük ücret seviyelerinde pozitif, yüksek ücret düzeylerinde negatif eğimlidir.
   d) İşgücü arzı uzun dönemde sabittir.
   e) İşgücü arzı kısa dönemde sabittir.

3. Aşağıdakilerden hangisi üretim faktörü değildir?
   a) Toprak
   b) Doğal kaynak
   c) Emek
   d) Sermaye
   e) Firma

4. Rant aşağıdaki hangi üretim faktörünün fiyatıdır?
   a) Toprak
   b) Sermaye
   c) Müteşebbis
   d) Tüketici
   e) Emek

5. Müteşebbisi üretim yapması için teşvik eden aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Sermaye sahibi olması
   b) Toprak sahibi olması
   c) Şehirde oturma isteği
   d) Kar etme isteği
   e) Firma sahibi olma isteği

6. Aşağıdakilerden hangi üretim faktörünün arzı sürekli sabittir?
   a) Toprak
   b) İşgücü
   c) Müteşebbis
   d) Girişimci
   e) Sermaye

7. Nüfus artışına paralel olarak aşağıdakilerden hangisi görülür?
a) Sermaye arzı artacaktır.
b) Sermaye talebi azalacaktır.
c) İşgücü arzı artacaktır.
d) Toprak arzı azalacaktır
e) Toprak talebi azalacaktır.

8. Faizler düştüğünde aşağıdakilerden hangisi olmaz?
a) Tasarruflar azalır.
b) Sermaye arzı artar.
c) İnsanların tasarruf yapma istekleri azalır.
d) Sermaye arzı azalır.
e) Tasarruf talebi artar.

9. Bir çalışanın emek arz eğrisinin negatif eğimli olmasının nedeni aşağıdakilerden hangisidir?
a) Ücretlerin düşüklüğü.
b) Meslek hastalıkları.
c) Çalışanların motivasyon eksiklikleri.
d) Çalışanların fazla gelir istemeleri.
e) Çalışanın boş zamanı ilave gelire tercih etmesi.

10. Aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?
a) Sermayenin üretime dahil edilmesi karşılığı üretimden aldığı paya rant denir.
b) Faizler yükseldikçe sermaye talebi artacaktır.
c) Ücretlerin çok azalması emek arzını negatif eğimli olmasına yol açar.
d) Müteşebbisin piyasası ve fiyatı yoktur.
e) Faktör piyasalarında denge şartı marjinal maliyetin marjinal gelire eşit olmasıdır.

Cevap Anahtarı
1. b, 2. c, 3. e, 4. a, 5. d, 6.a, 7.c, 8.b, 9.e, 10.d

YARARLANILAN KAYNAKLAR

[1] Çoban, O., (2009). İktisada Giriş, Konya: Selçuk Üniversitesi.

[2] Dinler, Z., (1996). İktisada Giriş, Bursa: Ekin Kitabevi.

[3] Işıklar, İ. (2009). İktisada Giriş, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

[4] Özgüven, A., (1997). İktisat Bilimine Giriş, İstanbul: Filiz Kitabevi.

[5] Parasız, İ., (1995). İktisada Giriş, Bursa: Ezgi Kitabevi.

[6] Ünsal, E., (2004). İktisada Giriş, Ankara: İmaj Yayınları.

[7] (2004). Mikroiktisat, İstanbul: Beta Yayınları.

MAKRO İKTİSAT: TANIM, TARİHSEL GELİŞİM VE HÂSILA

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

İÇİNDEKİLER

- Makro-Mikro İktisat Ayrımı
- Makro İktisadın Kapsamı
- Makro İktisadın Tarihsel Gelişimi
- Hasıla Kavramı

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
- Makro iktisadın ilgi alanını açıklayabilecek,
- Makro-mikro iktisat ayırımını kavrayabilecek,
- Makro iktisadın tarihsel gelişimini açıklayabilecek,
- Hasıla ve hasılayla ilgili kavramları tanımlayabilecek,
- Hasılanın nasıl ölçüldüğünü açıklayabilecek
- Hasıla ölçümünde karşılaşılan zorlukları değerlendirebileceksiniz.

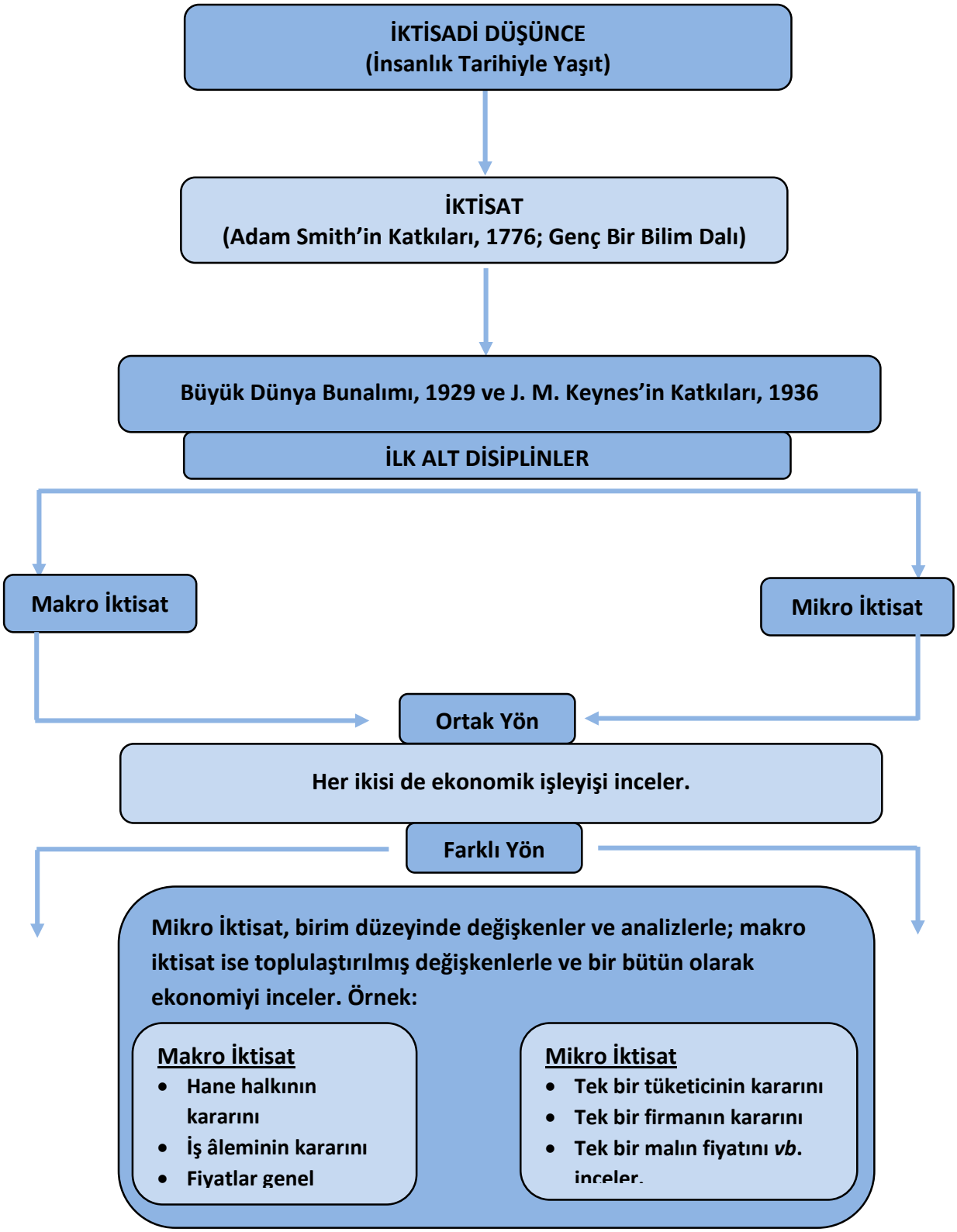
İKTİSADA GİRİŞ

Prof. Dr. Vedat KAYA

ÜNİTE

7

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İKTİSADİ DÜŞÜNCE
(İnsanlık Tarihiyle Yaşıt)
İKTİSAT
(Adam Smith'in Katkıları, 1776; Genç Bir Bilim Dalı)
Büyük Dünya Bunalımı, 1929 ve J. M. Keynes'in Katkıları, 1936
İLK ALT DİSİPLİNLER
Makro İktisat
Mikro İktisat
Ortak Yön
Her ikisi de ekonomik işleyişi inceler.
Farklı Yön
Mikro İktisat, birim düzeyinde değişkenler ve analizlerle; makro iktisat ise toplulaştırılmış değişkenlerle ve bir bütün olarak ekonomiyi inceler. Örnek:
Makro İktisat
Hane halkının kararını
İş âleminin kararını
Fiyatlar genel
Mikro İktisat
Tek bir tüketicinin kararını
Tek bir firmanın kararını
Tek bir malın fiyatını vb. inceler.

GİRİŞ

"İktisat" ve "ekonomi" kelimelerini sadece derslerde değil gündelik konuşma dilinde de sıklıkla duyarsınız; çoğunlukla eş anlamlı kullanılırlar. Ortalama iktisadi okur yazarlık düzeyine sahip bireylerin gündelik sohbetlerinde bu iki kelimeyi biri diğeri yerine kullanmaları sorun olmayabilir. Ancak lisans düzeyinde eğitim alan sizler için basit bir ayrımla farkı belirlemek, kavram kargaşası yaratmamak adına yerinde ve faydalı olacaktır: *Karar birimlerinin üretim, tüketim, yatırım, tasarruf, bölüşüm vb. hususlarda aldıkları kararlar ve yanı sıra eylemlerinin etkileşimi ile ortaya çıkan yapıya "ekonomi"; ekonomi denilen bu yapıyı inceleme konusu edinmiş bilim dalına ise "iktisat" diyebiliriz.*

İnsan bazen üretici, bazen tüketici ve çoğu zaman da her iki biçimde "ekonomik karar birimi" olarak yaşamını devam ettirir.

Gündelik yaşantımızdan örneklerle biliyoruz ki, her birimiz, neredeyse tüm hayatımız boyunca sürekli ekonomik kararlar alırız. Aldığımız bu kararlar çoğu zaman üretim, tüketim, yatırım ya da tasarruflarla ilgilidir. *Böylece ekonomik hayat içindeki her bir kişi bazen üretici, bazen tüketici ve çoğu zaman da her iki biçimde "ekonomik karar birimi" olarak yaşamını devam ettirir.* Örneğin bir üniversite öğrencisi, öğlen yemeğini okul dışında bir restoranda ya da okul yemekhanesinde mi yiyecektir; yoksa kantinde bir simitle mi geçiştirecektir? Okul yolunuz üzerinde bulunan büfe, hangi mal ve hizmetlerin satışını yapacaktır? Ya da dış finansman ihtiyacı olan bir firma, TL mi yoksa $ cinsinden mi borçlanmalıdır? Hükümet ekonomi politikasını belirlerken bütçeden daha yüksek payı personel giderlerine mi yoksa örneğin, nükleer ve yenilenebilir enerji yatırımlarına mı ya da eğitime mi ayırmalıdır? Bunlar muhatabından cevap bekleyen ve hayatın akışı içerisinde neredeyse sonu gelmeyen sorulardır.

Diğer yandan pek çoğumuz sohbetlerimizde sıklıkla şu ve benzeri sorularla da karşılaşırız: Benzinin litre fiyatları neden bu kadar pahalıdır? Ekonomik büyümeye rağmen işsizlik neden yeterince düşmemektedir? Emekli maaşları ve asgari ücret neden daha fazla artırılamamaktadır? Ekonomimizin büyüdüğü dönemlerde cari açığımız neden ciddi oranlarda yükselmektedir? Yurtiçi tasarruf oranımız neden yeterince artırılamamaktadır? Takdir edersiniz ki bunlar da cevaplanması gereken sorulardan bazılarıdır ve cevapların başarım düzeyi, birey ve toplumun refah düzeyi ile doğrudan ilişkilidir.

İlk iki paragraftan anlaşılacağı üzere ekonomik sorular ve sorunlar, insan yaşamının önemli bir parçası ve belirleyicisidir. Bu bağlamda günlük gazeteler ve ana haber bültenleri hasıla, enflasyon, işsizlik, büyüme, cari açık, bütçe açığı, faiz, döviz kuru, kamu net borç stoku *vb*. pek çok iktisadi kavramı hemen her gün defalarca kullanırlar: "…Enflasyon 30 yıl aradan sonra tek haneli rakamlara düştü…", "…Çin ekonomisinin büyümesi, pek çok ülkede işsizlik rakamlarını olumsuz yönde etkiliyor…", "…Altın fiyatlarındaki yükseliş durmuyor…", "…Bütçe gerçekleşmeleri, mali disiplinden taviz verilmediğine işaret ediyor…" *vb*. haber başlıkları da yine sıklıkla okuduğumuz ve/ya işittiğimiz ifadelerdir.

Tüm bu ve benzeri sorular, sorunlar ve bunlarla ilişkili kavramlar yaşantımızın ayrılmaz parçalarıdır ve ekonomik karar birimi olan bizlere, ekonomiyle ilgili asgari düzeyde bir kavrayışı, anlayışı zorunlu kılmaktadır. *İşte makro iktisat çalışma alanı olarak, yukarıda ifade edilen ve benzeri soru, sorun ve kavramları kapsamakta, bunlara cevaplar aramakta ve temelde ekonominin bir bütün olarak nasıl işlediğiyle ilgilenmektedir.*

Bu çerçevede bölümün amacı makro iktisadın ilgi alanını, mikro iktisattan farkını ve tarihsel gelişimini basit bir giriş düzeyinde okuyucuya aktarmaktır. Ayrıca en önemli makro iktisadi göstergelerden biri olan "hasıla" kavramı da bu bölümde kısaca açıklanacaktır.

MAKRO-MİKRO İKTİSAT AYRIMI

Yaşama eşlik eden ekonominin ve onu anlama çabasını içeren iktisadi düşüncenin tarihi, doğası gereği, insanlık kadar eski olmakla birlikte, iktisat, ancak Adam Smith 1776 yılında "Ulusların Zenginliği" adlı kitabını yazdığında bağımsız bir bilim dalı olarak kabul edilmiştir. Diğer yandan iktisat, 1900'lü yılların başına gelene kadar alt disiplinlere ayrılmamış; bu yıllarda ve özellikle 1930'ların başında J. M. Keynes'in katkıları sonrasında, makro ve mikro iktisat olarak iki ayrı ana disiplinde analize konu edilmiştir.

Bu ayrım, mikro ve makro iktisadın birbirinden tamamen kopuk ve bağımsız oldukları anlamına gelmemektedir. Her iki alan da ekonominin işleyişini anlama ve açıklama ortak çabasına sahiptir. Ancak makro iktisat bir bütün olarak ekonominin işleyişiyle ilgilenmekte, mikro iktisat ise bu bütünü oluşturan birimlerin ekonomik karar alma süreçlerini incelemektedir. Bu bağlamda makro ve mikro iktisadın pek çok benzer ve ortak yanları olmasına rağmen iki ayrı disiplin olarak ele alınmalarının en önemli nedeni, kullandıkları analiz birimlerindeki farklılıktır.

Mikro iktisat, ekonomik olayları birim düzeyinde analiz ederken, makro iktisat ise toplulaştırılmış birimler düzeyinde analiz etmektedir.

Örneğin mikro iktisat, tek bir tüketicinin en çok faydayı elde etmek için aldığı kararları incelerken, makro iktisat tüm bu tüketicilerin toplamından oluşan "hane halkı" sektörünün ekonomik davranışlarını incelemektedir. Aynı şekilde mikro iktisat tek bir firmanın en çok kârı elde etmek için aldığı kararları incelerken, makro iktisat tüm bu firmaların toplamından oluşan "iş âlemi" sektörünün kararlarını incelemektedir. Görüldüğü üzere mikro iktisat, ekonomik olayları birim düzeyinde analiz ederken, makro iktisat ise toplulaştırılmış birimler düzeyinde analiz etmektedir.

Analiz birimlerindeki bu farklılık, doğal olarak, mikro ve makro iktisadın inceleme alanlarını da farklılaştırmaktadır. Örneğin, makro iktisat tek bir malın fiyatını değil, ortalama tüketim kalıbını temsil eden bir sepetin fiyatını-fiyatlar genel düzeyini- yani enflasyonu; tek bir malın talebini ya da arzını değil, ekonominin toplam talep ve arzını; tek bir malın piyasa dengesini değil, ekonominin genel dengesini; bir firmanın üretimini değil, ekonominin toplam üretimini analiz konusu etmektedir. *Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, ele alınan*

sorun ve/ya konu, analiz biriminin bireysel ya da toplulaştırılmış mı olacağını ve dolayısıyla analizin mikro ya da makro iktisadi niteliğini belirlemektedir.

Makro ve mikro iktisat arasında incelenen analiz biriminden kaynaklanan bir ayrım olmakla birlikte, 1970'li yıllarda Robert E. Lucas Jr.'ın katkısıyla, iktisatçılar arasında makro iktisadi modellerin mikro iktisadi temellere sahip olması gerektiği hususunda bir uzlaşı sağlanmıştır. Örneğin hükümetler tarafından uygulanacak olan bir makro iktisat politikası, toplulaştırılmış makro büyüklükler yanında bu büyüklükleri oluşturan bireylerin bekleyişlerini ve davranışlarını ve dolayısıyla mevcut ekonomik yapıyı da etkileyecek ve değiştirecektir. Dolayısıyla uygulanacak makro iktisat politikasının, bireysel bekleyişler ve davranışlardaki bu değişmeyi dikkate alarak analize dâhil etmesi, yani makro bir modelin mikro temele dayanması gerekmektedir.

Terkip hatası, bireyler için doğru olan iktisadi bir kararın/eylemin, makro düzeyde toplum ya da ekonomi içinde mutlaka doğru olacağı yönündeki düşünce biçimidir.

Diğer yandan makro iktisadın mikro temellere sahip olması gerektiği hususunu, mikro düzeyde geçerli olan her önermenin makro düzeyde de geçerli olacağı şeklinde yorumlamamak gerekir. Örneğin mikro düzeyde, bir kişinin tasarruflarını artırması, ceteris paribus (diğer her şey sabitken), takip eden dönemde ilgili kişinin gelir ve servetinin artmasını sağlayacaktır. Oysa belirli bir dönemde hane halkı tasarruflarının artması, yani hane halkı gelirinin tasarruf edilen kadar kısmının ilgili dönemde harcanmayacak olması, diğer her şey sabitken, o dönemde üretilen ürünlerin bir kısmının satılamaması ve stoklarda kalması anlamına gelecektir. Böyle bir durumda takip eden dönemi planlayan iş âlemi, üretimini azaltacaktır. Sonuçta hane halkı tasarrufundaki bir artış, takip eden dönem ekonomideki toplam üretimin azalmasına neden olabilecektir. Bu durumu dikkate almayarak, *"mikro düzeyde tasarruf artışı takip eden dönem tasarruf sahibinin gelirini artırıyorsa, makro düzeyde hane halkı tasarruf artışı da takip eden dönem toplam üretimi ya da geliri artırır" diyemeyiz. Dersek, "terkip hatası" yapmış oluruz. Burada terkip hatasından kasıt, bireyler için doğru olan iktisadi bir kararın/eylemin, makro düzeyde toplum ya da ekonomi için de mutlaka doğru olacağı yönündeki düşünce biçimidir. Terkip hatasının bilinen en yaygın örneği, yukarıda açıkladığımız bireysel ve hane halkı tasarruf artışlarının, diğer her şey sabitken, bireysel ve toplam gelir üzerinde zıt sonuçlara yol açtığı "tasarruf paradoksu" durumudur.*

Bireysel Etkinlik

- Terkip hatasına başka örnekler verebilir misiniz?

MAKRO İKTİSADIN KAPSAMI

Giriş kısmında ifade edilen soru, sorun ve kavramların tamamı ve dolayısıyla ekonominin bir bütün olarak işleyişi ilgi alanında olmakla birlikte, şu beş temel konu makro iktisadın kapsamını belirlemektedir:

- Hasıla (gelir) ve istihdam düzeyi,
- Fiyat istikrarı,
- Ekonomik büyüme,
- Bütçe ya da kamu açıkları,
- Dış açıklar.

Bu beş temel konu ve/ya sorun alanının incelenmesi ve açıklanması, diğer bazı iktisadi büyüklüklerin de makro iktisat tarafından ele alınmasını gerektirmekte ve böylece kapsama alanı daha da genişlemektedir. Diğer yandan, ekonomik yapıdaki büyüme ve iktisat bilimindeki gelişmelere paralel olarak bu beş başlıktan bazıları para teorisi ve politikası, iktisadi büyüme ve kalkınma, uluslararası iktisat, maliye teorisi ve politikası gibi diğer bazı alt disiplinlerde özel olarak incelenmektedir.

Hasıla ile istihdam düzeyi ve işsizlik oranı arasında yakın bir ilişki vardır: Veri teknoloji düzeyinde istihdam artışı hasıla artışına eşlik etmekte, eş zamanlı olarak işsizliğin azalması beklenmektedir.

Hasıla ve İstihdam Düzeyi

Hasıla, en basit ve soyut hâliyle bir ekonomide belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin toplamını tanımlamak üzere kullanılan bir kavramdır. Belirli bir dönemde üretilen toplam hasılanın, parasal değer olarak aynı miktarda gelir yaratacağı kabul edilmektedir. Bu anlamda hasıla ve gelir kavramları özdeştirler ve çoğu zaman biri diğeri yerine kullanılırlar. İstihdam, kelime anlamı olarak üretim faktörlerinin bir hizmette kullanılması ya da bir işte çalışması şeklinde tanımlanabilir.

Refah düzeyinin artırılması ve sürdürülmesi, her toplumun temel iktisadi amaçlarından biridir. Bu amacın gerçekleşme düzeyi, diğer her şey sabitken, hasılanın artırılması ile doğru orantılıdır. Elde edilen hasıla miktarı, veri teknoloji düzeyinde, ekonominin sahip olduğu üretim faktörlerinin ne kadarının istihdam edildiğiyle -üretim sürecinde kullanıldığıyla- yakından ilgilidir. *Hasıla düzeyinin artması, üretim faktörlerinin ve bu arada emeğin üretimde kullanılan miktarının da artmasıyla mümkün olabilmektedir. Yani hasıla ile istihdam düzeyi ve işsizlik oranı arasında yakın bir ilişki vardır: Veri teknoloji düzeyinde istihdam artışı hasıla artışına eşlik etmekte, eş zamanlı olarak işsizliğin azalması beklenmektedir.*

Bireysel Etkinlik

- Sizce işsizlik, sadece az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere özgü bir sorun mudur?

Fiyat İstikrarı

Ekonomide fiyatlar genel düzeyi sürekli artabilir, ki buna enflasyon diyoruz veya sürekli düşebilir, buna da deflasyon diyoruz. Her iki durum da fiyat düzeyinde bir istikrarsızlığı temsil etmekte, ekonomik işleyişte bozulmalara ve dolayısıyla toplumda bir hoşnutsuzluğa yol açmaktadır. Uzunca bir zamandır ekonomilerde deflasyon olgusu yaşanmamaktadır. Bu nedenle fiyat istikrarı kavramı günümüzde, daha ziyade enflasyonla bağlantılı olarak kullanılmaktadır. *Bu çerçevede enflasyonu fiyatlar genel düzeyindeki sürekli bir artış olarak tanımlayabiliriz.*

Enflasyonu, fiyatlar genel düzeyindeki sürekli bir artış olarak tanımlayabiliriz.

Bireysel Etkinlik

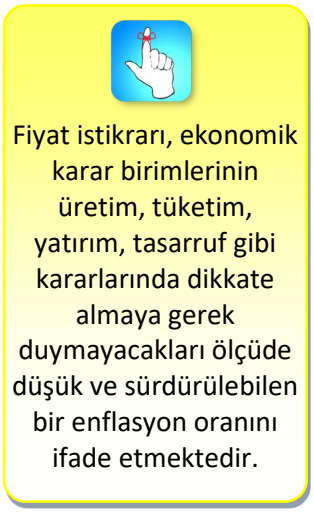
- 20.yy'da yaşanmış deflasyon örnekleri var mıdır? Deflasyon fiyatlar genel düzeyindeki sürekli düşüş demek olduğuna göre bu durum neden "kötü" olsun ki?

Peki ama hangi fiyat(lar)ı takip ederek enflasyonu ölçebilir ve böylece fiyat istikrarının sağlanıp sağlanamadığını değerlendirebiliriz? Tek başına herhangi bir mal ya da hizmetin fiyatındaki değişimi ya da bir tüketicinin, örneğin sizin, kullandığınız mal ve hizmetlerden oluşan bir sepetin fiyatındaki değişimi takip etmek ve ölçmek uygun ve yeterli bir yöntem midir? Doğru cevap için yukarıdaki paragrafta enflasyon tanımında altı çizilen "…genel…" kelimesine odaklanmalıyız: "Genel" fiyat düzeyini ve değişimini ölçebilmek için öncelikle ülkedeki hane halklarının ortalama tüketim kalıbını yansıtan bir mal ve hizmet sepeti oluşturmalı, sepetin fiyatını belirlemeli ve belirli bir dönem sonra bu sepetin fiyatındaki değişimi takip etmeliyiz. Burada basitçe tasvir edilen bu işlem düzenli olarak "Hane halkı Bütçe Anketleri" ve istatistiksel yöntemler kullanılarak Türkiye İstatistik Kurumu tarafından gerçekleştirilmektedir. Diğer yandan fiyatlar genel düzeyindeki artışın "enflasyon" olarak değerlendirilebilmesi için bu artışın süreklilik göstermesi gerektiğini de not edelim.

Yaygın kullanılan bir tanımlamaya göre fiyat istikrarı, ekonomik karar birimlerinin üretim, tüketim, yatırım, tasarruf gibi kararlarında dikkate almaya gerek duymayacakları ölçüde düşük ve sürdürülebilen bir enflasyon oranını ifade etmektedir. Yine yaygın kabule göre yıllık %3'ün altında bir düzeyde sürdürülebilen enflasyon, fiyat istikrarının sağlandığına işaret etmektedir.

Fiyat istikrarının sağlanabildiği bir ekonomi, tersi durumla mukayese edildiğinde ekonomik açıdan yatırım yapılabilir bir ortamı tanımlamaktadır. *Böylece fiyat istikrarı, kaynakların etkin dağılımını mümkün kıldığı ölçüde hasılanın artması, ekonominin büyümesi ve işsizliğin azalması gibi çok önemli katkılar sağlamaktadır.* Ekonominin yaşayan bir organizma olduğu kabul edilirse, yakalanabileceği en kritik ve tehlikeli hastalıklardan birinin de yüksek enflasyon olacağı hatırdan çıkarılmamalıdır.

Türkiye ekonomisi 1980-2000 yılları arasında yüksek ve oynak bir enflasyon tecrübesi yaşamış ve fiyat istikrarını sağlayamamıştır. Tek haneli enflasyon rakamı uzunca bir aradan sonra ancak 2004 yılında gerçekleşmiştir. Son on yıl içinde enflasyon ortalama yaklaşık %6- 10 bandında seyretmiş; geçmişle mukayese edildiğinde fiyat istikrarına yaklaşılmış ancak henüz sağlanamamıştır.

Bireysel Etkinlik

- Yeşil biberin Eylül ayında 1TL olan fiyatının Ekim ayında 5TL'ye çıkmasına bakarak ekonomideki enflasyon düzeyi hakkında yorum yapabilir misiniz?

Ekonomik (İktisadi) Büyüme

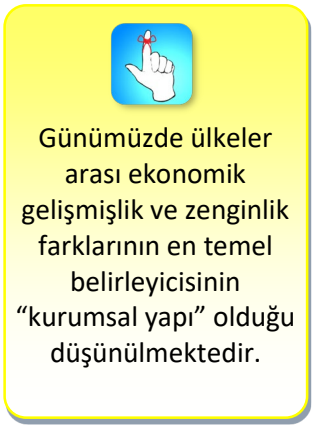
Ekonomik büyüme, bir ekonomide üretilen toplam mal ve hizmet miktarının zaman içinde artması demektir. Her toplumun ulaşmayı en çok arzuladığı iktisadi hedeflerden biri de iktisadi büyümedir. Zira toplumsal ve bireysel refahın artırılması ve sürdürülmesi, son tahlilde, ekonominin ne kadar üretebildiği ve bu üretimi zaman içinde ne kadar artırabildiğine bağlıdır.

Bu bağlamda cevap aranan temel sorulardan bazıları şunlardır: Neden bazı ülkeler diğerlerine göre çok daha zengin ve diğer bazıları çok daha fakirdirler? Bu zengin ve fakir ülkeler arasındaki fark hep bu büyüklükte ve bu yönde miydi? Yani bugünün zengin ülkeleri örneğin 300 yıl öncede bu derece zengin ve fakirleri de bu derece fakir miydi, aradaki fark hep aynı mıydı? Bu farkı doğuran temel nedenler nelerdi? Bu ve benzeri sorular, makro iktisadın ilgi alanında olmakla birlikte, bilimsel gelişmeye paralel olarak 1950'lerden buyana ve günümüzde "İktisadi Büyüme" alt disiplini tarafından incelenmektedir.

Büyüme kuramı çerçevesinde geliştirilen modeller, ülkeler arasındaki büyüme, dolayısıyla gelir farklılıklarının genel olarak şu dört faktörden kaynaklandığını ileri sürmektedir: Teknoloji, işgücünün beceri (eğitim) düzeyi, sermaye stoku ve yurt içi tasarruf oranları. Yani bir ülkenin teknolojisi, işgücünün beceri düzeyi, sermaye stoku ve yurt içi tasarruf oranları ne kadar yüksekse, ülkenin iktisadi büyüme ve zenginleşme olasılığı o nispette artıyor. Ancak bu açıklama şu soruya cevap verememektedir: Neden bazı ülkelerde teknoloji, işgücünün eğitim düzeyi, sermaye stoku ve yurt içi tasarruf miktarları yüksekken diğer bazılarında değildir? *Günümüzde bu sorunun cevabını da kapsayacak şekilde yukarıda ifade edilen dört faktörün yanı sıra şu diğer dört faktörün büyüme ve gelir farklarını açıklamada önemli olabileceği vurgulanmaktadır: Coğrafi farklılıklar, kültü rel farklılıklar, şans faktörü ve kurumsal yapı farklılıkları. Konuyla ilgili tüm çevrelerde farkı belirleyen asıl faktörün kurumsal yapı olduğu üzerinde fikir birliği vardır.* İktisadi büyüme konusunda bir başka dikkat çekici husus, ortalama büyüme oranlarındaki küçük farkların, orta-uzun vadede toplumun refah ve gelir seviyesi ile ilgili olarak çok büyük sonuçlara yol açmasıdır.

Örneğin bir ekonomi %3,5'lik bir ortalama büyüme potansiyeline sahipse, nüfus sabit kalmak kaydıyla, söz konusu ekonomide kişi başına gelir 20 yıl sonra iki katına çıkabilecektir. Ortalama büyüme potansiyeli %7 ise 10 yıl sonra; %1 ise 70 yıl sonra ancak kişi başına gelir iki katına erişebilecektir[1].

Türkiye ekonomisinin tarihsel rakamlarına bakıldığında istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyümenin başarılabildiğini söylemek zordur. Örneğin sadece 1990 yılından bu yana 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında ekonomi küçülmüş, geri kalan yıllarda ise bazen potansiyelinin çok altında bazen çok üstünde büyümüştür.

Bireysel Etkinlik

- Aynı dil, din, tarih, kültür ve coğrafyayı paylaşmalarına rağmen farklı iktisadi büyüme ve gelir düzeylerine sahip olan ülke örnekleri var mıdır? Varsa, bu durum nasıl izah edilebilir?

2009 yılını küresel finans kriziyle ilişkilendirsek bile diğer yıllardaki küçülme ve istikrarsız büyüme, ilgili dönemlerde ekonomi politikalarımızla ilgili önemli sorunlara işaret etmektedir.

Bütçe Açıkları ve Kamu Borçları

Tıpkı bizler gibi devletin de bir bütçesi vardır. Bütçe, belirli bir dönemle ilgili olarak gelirler, giderler ve bunların bileşenlerinin bütünüdür diyebiliriz. Devlet bütçesi seçilmiş siyasi hükümetler tarafından yıllık olarak hazırlanır. Bu bütçenin uygulanabilmesi için mecliste güvenoyu alması gerekir. Güvenoyu almış bir bütçe, hükümete devlet adına gelir toplama ve harcama yapma yetki ve sorumluluğu vermektedir. Belirli bir dönemde gelirimizden daha fazla harcadığımızda aile bütçemiz açık verecektir. Aynı durum devlet bütçesi için de geçerlidir. Gelir ve gider arasındaki farka bağlı olarak bütçe denk olabilir, açık veya fazla verebilir.

Bütçenin açık vermesi, hükümetin piyasalardan bahse konu açık miktarınca borçlanması gereğini doğurur ve böylece kamu borçları oluşur. Hükümet bütçede gelir aleyhine oluşan farkı kapatamadığı ve/ya koruyamadığı müddetçe piyasalardan daha fazla borçlanır ve kamu açığı giderek artar. Artan kamu açıkları piyasa faizlerini yükseltir, özel yatırımlar ve toplam hasıla/gelir düşer. Yaratılan gelir düşünce, toplam vergi gelirleri tekrar azalır. Bütçe açığı ve hükümetin borçlanma gereği daha da artar. Bu süreç, toplam kamu borçlarının ve piyasa faiz oranlarının sürekli yükseldiği, hasılanın düştüğü ve işsizliğin arttığı bir kısır döngü yaratır.

[1] Bu örnek "70 Kuralı" olarak bilinen basit bir hesaplamaya dayanmaktadır. Kural "70/Büyüme Oranı" şeklinde hesaplanır ve bugünkü gelirin, diğer her şey sabitken, kaç yıl sonra iki katına çıkacağını ifade eder. Bu kural "72 kuralı" şeklinde de kullanılmaktadır. "72/Büyüme Oranı"(Bakınız Ünite13)

Türkiye ekonomisinin 1990 sonrası dönemi incelendiğinde, 2000'li yılların başına kadar çok yüksek bütçe ve kamu açıklarının olduğu görülecektir. Hükümetlerce uygulanan ekonomi politikalarının, bütçe açığı ve kamu borçlarının oluşmasında çok büyük pay sahibi olduğu unutulmamalıdır.

Bir ülkenin diğer ülkelerle yürüttüğü ekonomik ilişkilerin tamamı "Ödemeler Bilançosu" adlı bir tabloda toplulaştırılmakta ve takip edilmektedir.

Dış Açıklar

Günümüz dünyası, ekonomik olarak küresel bir yapı arz etmektedir. Ülkeler arası mal ve hizmet ticareti yapılmakta ve sermaye önemli bir engelle karşılaşmadan ülkeler arasında hareket edebilmektedir. *Bir ülkenin diğer ülkelerle yürüttüğü ekonomik ilişkilerin tamamı "Ödemeler Bilançosu" adlı bir tabloda toplulaştırılmakta ve takip edilmektedir. Bu bilanço dört ana hesaptan oluşmaktadır: Cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, resmi rezervler hesabı ve net hata-noksan hesabı.*

Ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabı, ülkenin dış âlemle yaptığı mal ve hizmet ithalat ve ihracatını göstermektedir. Belirli bir dönemde yapılan ithalatın değeri, ihracattan fazlaysa, cari işlemler hesabı açık veriyor demektir. Bu durum, genellikle "dış açık" olarak adlandırılmaktadır. Doğası gereği cari işlemler hesabı, denk olabilir ya da fazla verebilir. Diğer yandan belirli bir risk düzeyinde ülkeler arasındaki faiz farkına bağlı olarak ülkeye sermaye girişi olabileceği gibi sermaye çıkışı da olabilmektedir. Belirli bir dönemde ülkeye giren ve ülkeden çıkan sermaye miktarı birbirine eşitse, sermaye hesabı denktir; çıkan sermaye giren sermayeden daha büyükse sermaye hesabı açık, tersi durumda fazla vermektedir.

Basitleştirici bir varsayımla resmi rezervler hesabı ve net hata-noksan hesabını sıfır kabul eder ve analiz dışında tutarsak, ödemeler bilançosunun dengede olabilmesi cari işlemler hesabı ile sermaye hesabı toplamının sıfır olmasını gerektirir. Örneğin belirli bir dönemde cari işlemler hesabı 50 milyar dolar açık veriyorsa, ödemeler bilançosunun dengede olabilmesi için sermaye hesabı bilançosunun bu açığı telafi edecek şekilde 50 milyar dolar fazla vermesi ve böylece her iki hesabın toplamının sıfır olması gerekir.

Türkiye ekonomisinin tarihsel verileri incelendiğinde 1800'lerin başından buyana neredeyse sürekli dış açık verdiğimiz görülecektir. Elbette bu durum pek çok açıdan sürdürülemezdir. Konunun tüm detaylarını ileri düzey sınıflarınızda Makro İktisat, Uluslararası İktisat ve Türkiye Ekonomisi gibi derslerinizde tartışabileceksiniz.

MAKRO İKTİSADIN TARİHSEL GELİŞİMİ

1929 yılı dünya ekonomisi açısından acı hatıralarla anılan önemli bir tarihtir. "Büyük Buhran/Bunalım" olarak adlandırılan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) kaynaklı ekonomik kriz bu tarihte (29 Ekim 1929, Salı) New York menkul kıymetler piyasasında %12'lik bir çöküşle başlamış ve kısa bir süre içinde dünyanın geri kalan pek çok ekonomisini de etkisi altına alarak küreselleşmiştir. 1929-33 yılları arasında ABD toplam hasılası %30 oranında azalmış, işsizlik ise %3'ten %25'e çıkmıştır.

Elbette yaşanan büyük bunalımın (günümüzde "bunalım/buhran" yerine "kriz" kelimesi kullanılmaktadır) pek çok sosyal, siyasal ve insani sonuçları olmuştur. *Bunun yanı sıra büyük bunalım, dönemin iktisadi düşüncesi ve iktisat politikaları üzerinde de önemli bir sorgulamayı ve tartışmayı başlatmıştır. Bu bağlamda 1929 büyük bunalımı, iktisadın makro ve mikro iktisat şeklinde iki alt disipline ayrılmasına yol açan en önemli etken olmuştur.*

1929 büyük bunalımı, iktisadın makro ve mikro iktisat şeklinde iki alt disipline ayrılmasına yol açan en önemli etken olmuştur.

1929 yılına gelene kadar iktisat çevrelerinde hâkim olan iktisadi felsefe Adam Smith ve takipçilerinin düşüncelerine atfen "Klasik Ekol" olarak adlandırılmaktadır. Büyük Buhran'a kadar ABD başta olmak üzere pek çok ülke, Klasik ekolden beslenen iktisat politikaları uygulamaktaydılar. Klasiklere göre fiyatlar aşağı ve yukarı yönde esnektir (yani arz ve/ya talep koşullarındaki değişmeye bağlı olarak, dışarıdan bir müdahale olmaksızın fiyatlar kendiliğinden düşebilir de artabilir de) ve ekonomideki karar birimlerinin tamamı piyasalar hakkında tam bilgi sahibidirler. Bu varsayımlar altında herhangi bir piyasadaki dengesizlik, arz ve talep güçlerinin kendiliğinden hareketi sonucu kısa sürede giderilecek ve denge sağlanacaktır. *Klasikler, arz ve talep güçlerinin kendiliğinden hareketine bağlı olarak değişen fiyatlar sonucu dengenin kısa sürede yeniden tesis edilmesini "piyasaların temizlenmesi" olarak adlandırmışlardır.* Bu durumda, klasik düşünce açısından piyasalar sürekli temizlendiğine (kendiliğinden dengeye geldiğine) göre, ekonomiye müdahale gereksizdir.

Örnek

- Klasiklere göre emek piyasasında bir işsizlik artışı olduğunda, emek arzı (çalışabilecek durumda olan ve iş arayan işçi sayısı) artacak, buna bağlı olarak ücretler düşecek ve emek talebi (firmaların çalıştırmak istediği işçi sayısı) tekrar artmaya başlayacaktır. Bu süreç, başlangıçta ortaya çıkan işsizlerin tamamının istihdam edilmesine kadar devam edecektir.

Yukarıdaki örnekten de anlaşıldığı gibi emek piyasasındaki bir dengesizlik, herhangi bir hükümet müdahalesi olmaksızın kendiliğinden giderilmiş, yani piyasa dengeye gelmiş, temizlenmiştir. Bu varsayımlar altında çalışabilir durumda olan ve emeğini arz eden her bir kişi istihdam ediliyor demektir. Böylece veri teknoloji ve sermaye stoku düzeyinde mümkün olan en yüksek hasıla seviyesinde üretim yapılacak ve ekonomi dengede olacaktır. Fiyatların esnek ve tarafların tam bilgi sahibi oldukları varsayımları altında denge dışı bir durum kendiliğinden tekrar dengeye intibak edecektir. Böylece ekonomi daima tam istihdam hasıla seviyesinde üretim yapacaktır.

Yukarıda iki paragrafta basitçe özetlenen Klasik vizyon, hasılanın ve dolayısıyla istihdam, işsizlik *vb*. toplulaştırılmış makro büyüklüklerin daima dengede olduğunu, denge dışı bir durumun kendiliğinden dengeye intibak edeceğini (yöneleceğini) ve aktif iktisat politikaları ile denge hasıla düzeyinin

değiştirilemeyeceğini önermektedir. *Böyle bir ekonomik vizyon çerçevesinde makro iktisadi büyüklükler kendiliğinden dengede ya da dengeye yönelme eğiliminde kabul edildiğinden ekonomiyi makro düzeyde analiz ihtiyacı da duyulmamıştır. Yapılan analizler, açıkça adı konulmamakla birlikte, daha ziyade mikro düzeyde incelemeler şeklinde olmuştur. Dolayısıyla 1929 yılına gelene kadar, genel iktisat teorisi, makro-mikro iktisat ayrımına uğramamış ve yapılan çok az çalışma makro iktisadi bir özellik taşımıştır.*

Büyük Buhran ve sonuçları, Klasik iktisadi felsefenin (ekol ya da okulun) ciddi bir biçimde sorgulanmasına yol açmıştır. 1935 yılına gelindiğinde krizin etkileri hâlâ büyük ölçüde devam etmekteydi. 1929'da başlayan kriz, Klasiklerin iddia ettiği gibi, kısa sürede kendiliğinden bitmemiş, üretim artmamış ve işsizlik azalmamıştır. Piyasalar kendiliğinden temizlenmemiştir. Ekonomi uzun bir süredir tam istihdam seviyesinin altında, yani eksik istihdam seviyesinde üretim yapmıştır. Bu hâl, açıklanması ve çözümlenmesi gereken, fakat Klasik iktisadi felsefeyle de tanımlanamayan ve çözülemeyen yeni bir ekonomik gerçeklik olarak ortaya çıkmıştır.

Keynes'e göre fiyatlar kısa dönemde esnek değil, aksine katı-yapışkandır. Dolayısıyla ekonomideki bir dengesizlik hâli, arz ve talep güçlerinin hareketine bağlı olarak kendiliğinden giderilemeyecektir.

Pek çok düşünür ve iktisatçı, dünya ekonomisindeki bu yeni durumu açıklamak ve çözüm sağlamak üzere çalışmalar yapmışlardır. Bunlardan birisi, ekonominin içinde bulunduğu durumun nedenlerini ve çözümünü, görece, sistematik bir biçimde ortaya koymuştur: John Maynard Keynes. Keynes 1936 yılında yayımladığı "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı eserinde, Klasik ekolün bazı varsayımlarına karşı çıkmıştır. *Keynes'e göre fiyatlar kısa dönemde esnek değil, aksine katı-yapışkandır. Dolayısıyla ekonomideki bir dengesizlik hâli, arz ve talep güçlerinin hareketine bağlı olarak kendiliğinden giderilemeyecektir.* Böylece yukarıdaki emek piyasası işsizlik artışı örneğinde, emek arzı artsa da ücretler düşmeyecek (Ücret emeğin fiyatıdır ve Keynes'e göre fiyatlar ve bu arada ücretler de aşağı yönlü katı-yapışkandır, değişmez.), emek talebi artmayacak ve başlangıçta ortaya çıkan işsizlik kendiliğinden giderilemeyecektir. Emek piyasasında eksik çalışma ve dolayısıyla da toplam üretimde eksik istihdam durumu oluşacaktır. Bu durumun giderilmesi ancak hükümet müdahalesiyle mümkün olabilecektir. Yani aktif iktisat politikası uygulamalarına ihtiyaç vardır. *Keynes ve yukarıda kısaca özetlenen görüşleri, makro iktisadi analizin gelişiminde çığır açmıştır. Bu tarihten sonra Keynes ve onun görüşlerini takip eden ve geliştiren pek çok iktisatçının oluşturduğu iktisadi düşünce okulu "Keynesyen Ekol" olarak adlandırılmaktadır.* Bugün pek çok iktisatçı, görüşlerinin Klasik veya Keynesyen ekole yakınlığına bağlı olarak entelektüel aidiyetlerini tanımlamaktadır. Klasikler ve Keynesyenler arasındaki entelektüel düzeyde süregelen ilmi tartışma ve bu tartışmaların meyvesi olan iktisadi katkılar, makro iktisadın tarihi gelişiminin de harcı olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Bu arada makro iktisadın 1900'lü yılların başında gelişmeye başlamasının iki önemli nedeni daha vardır. İlk olarak makro düzeyde analiz yapmayı mümkün kılacak güvenilir veri seti ancak bu tarihlerde oluşturulabilmiştir. İkinci neden,

ekonomilerin makro düzeyde dalgalanmalar gösterdiği bulgusu yine bu tarihlerde tespit edilmiştir. Bu iki gelişme de makro iktisadi analizin gelişiminde önemli katkı sağlamıştır.

HASILA KAVRAMI

Hasıla, bir ekonominin belirli bir dönemine ait iktisadi faaliyetin toplam parasal değerini ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Bu hâliyle oldukça geniş ve biraz da muğlak bir anlam taşıyan "hasıla" kavramı, bazı niteleyici sıfatlarla daha belirgin bir biçimde tanımlanabilir. Aşağıda bu çerçevede bazı hasıla kavramları tanımlanacaktır:

Hasıla tanımındaki "nominal" kelimesi, hasılanın, ölçüldüğü yılın cari (geçerli) piyasa fiyatları ile hesaplandığını ve parasal bir değer olduğunu ifade etmektedir.

Nominal Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (Nominal GSYH): Bir ülkenin sınırları içinde, belirli bir yılda üretilen nihai mal ve hizmetlerin, aynı yılın piyasa fiyatları ile hesaplanan toplam parasal değerine nominal GSYH denir. Dört kelimeden oluşan bu uzun kavram, son tahlilde, iktisadi faaliyetin bir ölçüsü olarak "hasıla"yı ölçmektedir. Kavramdaki ilk üç kelimenin her biri (Nominal, Gayrisafi ve Yurtiçi) ölçtüğümüz "hasıla"nın ayrı birer niteliğini belirlemektedir:

"Nominal" kelimesi, hasılanın, ölçüldüğü yılın cari (geçerli) piyasa fiyatları ile hesaplandığını ve parasal bir değer olduğunu ifade etmektedir. "Gayrisafi" kelimesi, ilgili yılda üretilen toplam hasıladan, o miktar hasılayı üretmek için kullanılan makine, teçhizat, bina vb. üretim araçlarındaki yıpranma payının- amortismanın- çıkarılmadığını anlatmaktadır. "Yurtiçi" kelimesi ise hasılanın nerede ve kimler tarafından üretildiğini belirlemektedir. Vatandaşlık bağı aranmaksızın ülkede yerleşik olanların, ülke sınırları içinde ürettikleri nihai mal ve hizmetlerin hesaba katıldığını ifade etmektedir. Örneğin Bursa'daki bir Japon otomobil fabrikasının üretimi, ülke sınırları içinde olduğuna göre Türkiye'nin GSYH'si içinde yer alacaktır. *Bu anlamda GSYH, coğrafi bir tanımdır.*

Hasıla hesabında dikkate almamız gereken birkaç önemli husus daha vardır. Örneğin bir iktisat kitabı satın aldığınızda yaptığınız ödeme, o kitabın (malın) piyasa değeri olarak ilgili yılın GSYH'si içinde yer alır. Peki, bir iktisat dersine öğrenci olarak katıldığınızda ne olur? Anlatılan ders bir hizmet üretimidir. Son tahlilde bedelini sizin veya devletin ödemiş olması fark etmeksizin, bu hizmet üretimi de ilgili yılın GSYH'si içinde yer alır. *Yani GSYH, ülke ekonomisinin bir yılda ürettiği sadece malların değil, "mal ve yanı sıra hizmetlerin" toplamıdır.*

Peki nominal GSYH'ı nasıl hesaplayacağız? Öyle ya ekonomide belirli bir dönemde binlerce mal ve hizmet üretilmektedir. Biz burada basitleştirici bir varsayım yapalım ve ekonomide sadece elma ve armut gibi iki mal üretildiğini varsayalım. Bu hayali ekonomide 100 kg. elma ve 150 kg. da armut üretilmiş olsun. Bu durumda bu ekonominin GSYH'si ne kadardır? 250 kg? Hepimiz ilkokul birinci sınıftan biliyoruz ki elmalar ve armutlar toplanamaz. Yine de elma ve armutların benzer büyüklüklerde olduklarını dolayısıyla küçük farklılıkları ihmal ederek toplayabileceğimizi öne sürebilirsiniz. Ya örneğimiz elma ve karpuzdan ya da elma ve özel matematik dersinden oluşsaydı; gördüğünüz gibi üretilen mal ve hizmetleri

miktarlarını dikkate alarak toplayamayız. *İşte tam bu nedenle nominal GSYH'yi bulmak için, elma ve armutların miktarlarını değil, toplanabilir ortak bir birim olarak, cari piyasa fiyatlarını kullanarak piyasa değerlerinin toplamını hesaplarız.*

Elmanın piyasada 1TL, armudun ise 2 TL fiyatla satıldığını kabul edelim. Hesap basitçe şöyledir:

Nominal GSYH = (Elmanın Üretim Miktarı x Elmanın Piyasa Fiyatı)
+
(Armudun Üretim Miktarı x Armudun Piyasa Fiyatı)

= (100kg x 1TL) + (150kg x 2TL)= 400 TL

Nominal GSYH'yi, üretilen mal ve hizmetlerin miktarlarını toplayarak değil, toplanabilir ortak bir birim olarak cari piyasa fiyatları kullanılarak bulunan piyasa değerlerinin toplamı şeklinde hesaplarız.

Böylece iki mal üreten hayali ekonomimizin nominal GSYH'si 400 TL olarak hesaplanacaktır. Binlerce mal ve hizmet üretilen gerçek ekonomilerde de hesaplama aynı mantık çerçevesinde yapılır. Şu farkla ki, üretilen tüm nihai mal ve hizmetler hesaplamaya dâhil edilmelidir. Böylece toplam nominal GSYH için, Q miktarı ve P piyasa fiyatını göstermek üzere, basit bir formül şöyle yazılabilir:

$$\text{Nominal GSYH} = \Sigma Q_i \times P_i \qquad i=1.....n$$

Nominal GSYH tanımında yer alan "belirli bir yılda" ifadesi, sadece ilgili yılın 1 Ocak-31 Aralık tarihleri arasında yapılan üretimin, söz konusu yılın GSYH'sinde hesaplanacağını anlatmaktadır. Örneğin 2009 yılında üretilen bir otomobil, sadece aynı yılın GSYH'sine dâhil edilecektir.

Nominal GSYH kavramında yer alan "nihai" kelimesi, ilgili yılda üretilen sadece "nihai" mal ve hizmetlerin hesaba katılması gerektiğini ifade etmektedir. Nihai mal tüketime hazır, sadece tüketilmek maksadıyla satın alınan ürün anlamına gelmektedir. Bu bağlamda bir de ara mallar vardır ki bunlar, tekrar satılmak ya da bir mal ya da hizmetin üretim sürecinde kullanılmak üzere alınan malları ifade etmektedir. GSYH hesaplamalarında sadece nihai mal ve hizmetler dikkate alınır. Aksi durumda, yani ara malların da hesaba katılması hâlinde "çoklu sayım" olarak bilinen bir hesap hatası ortaya çıkacaktır. *Çoklu sayım, ilgili yılda üretilen bir mal ya da hizmetin GSYH içinde birden fazla defa hesaplanması anlamına gelmektedir.* Örneğin bisikletinizin ayrılmaz bir parçası olan bisiklet lastiğini –ki bisiklet lastiği ara maldır- hasıla içinde ayrıca hesaplarsanız, çoklu sayım hatası yapmış olursunuz. Zira nihai mal olarak bisiklet, zaten, ilgili yılın hasılasında, lastiğin de değerini kapsayacak şekilde hesaplanmaktadır.

Bireysel Etkinlik

- Eve giderken yolunuzun üzerindeki fırından 2 ekmek aldınız, o sırada mahallenin bakkalı da 100 ekmek alıyordu. Fırından yapılan bu alışverişi dikkate aldığınızda, hasıla hesabına 2 ekmek mi, 100 ekmek mi, 98 ekmek mi ya da 102 ekmek mi dahil edilmelidir?

Konunun bir başka yönünü ele alalım: *Tek başına hiçbir gösterge bir ekonominin makro performansı hakkında yeterli düzeyde bilgi sunamaz.* Böyle olmakla birlikte tek bir gösterge seçmeliysek, GSYH bir ekonominin performansını ölçmede kullanılabilecek en iyi göstergelerden biridir; öyle ya bir ekonomide bir yılda üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin toplam değerini vermektedir. Birbirini takip eden yıllara ait GSYH rakamlarını hesaplayabiliriz; bu rakamlar ülkede bir yıldan diğerine ne kadar farkla bir üretim yapıldığını parasal olarak ölçmeye imkân tanır Böyle olmakla birlikte "nominal" GSYH rakamlarına dayanarak, üretim miktarındaki değişim hakkında bir yorum yapılamaz.

Neden? Yine hayali bir ekonomide nominal GSYH rakamının ilk yıl 100 TL ve takip eden yıl ise 110 TL olduğunu kabul edelim. Ekonomi ne kadar büyümüştür? Ya da sadece bu rakamlar kullanılarak ekonominin ne kadar büyüdüğü söylenebilir mi? Yeterince düşünülmeden verilecek hızlı bir cevapta, ekonominin ilk yıldan diğerine %10 büyüdüğünü hesaplamak ve söylemek, kolaylıkla, mümkündür. Ancak böyle bir hesaplama büyük bir olasılıkla hatalıdır. Şöyle ki, nominal GSYH, ilgili yılda üretilen nihai mal ve hizmetlerin yine o yılın piyasa fiyatları üzerinden toplam değeri olarak hesaplanmaktadır. Bu durumda, örneğimizde takip eden ikinci yılda üretilen mal ve hizmet miktarı (Q) değişmeksizin sadece fiyatlar genel düzeyi (P) %10 artmış olabilir, bu durumda nominal GSYH da %10 artmış olarak hesaplanır. Açıktır ki bu örnekte, nominal GSYH'nin %10 artmış olması, ekonominin ürettiği toplam mal ve hizmet miktarının arttığı anlamına gelmez.

Nominal GSYH ilgili yılın piyasa fiyatları üzerinden hesaplanır ve piyasa fiyatları bir yıldan diğerine değişir. Bu durumda nominal GSYH rakamlarındaki değişim, mal ve hizmet üretimindeki fiziki miktar değişimi yanında fiyatlardaki değişimi de yansıtabilir.

Nominal GSYH ilgili yılın piyasa fiyatları üzerinden hesaplanır ve piyasa fiyatları bir yıldan diğerine değişir. Bu durumda nominal GSYH rakamlarındaki değişim, mal ve hizmet üretimindeki fiziki miktar değişimi yanında fiyatlardaki değişimi de yansıtmaktadır. Hiç şüphe yok ki GSYH, ülke performansını ölçmede en iyi göstergelerden biridir, ancak "nominal" GSYH, bu amaç için doğru bir ölçme yöntemi değildir. Sorun piyasa fiyatlarının yıldan yıla değişim göstermesinden kaynaklanmaktadır.

Ekonomik büyümenin hesaplanması hususunda nominal GSYH'nin bu ölçme zaafı, fiyatların temel alınan bir yılda sabitlenmesi ve hasılanın, ilgili yıl nihai mal ve hizmet miktarı ile temel alınan yıl piyasa fiyatları üzerinden hesaplanmasıyla çözülmektedir. Hasıla bu yöntemle hesaplandığında reel GSYH adını almaktadır.

Reel GSYH: Bir ülkenin sınırları içinde, belirli bir yılda üretilen nihai mal ve hizmetlerin, temel alınan yılın piyasa fiyatları ile hesaplanan toplam parasal değerine reel gayri safi yurtiçi hasıla denir. GSYH reel olarak hesaplandığında, birbirini takip eden iki yılın reel GSYH rakamlarına bakarak, ekonominin ilk yıldan diğerine ne kadar büyüdüğünü (ne kadar fazla mal ve hizmet ürettiğini) kolaylıkla hesaplayabiliriz. Örneğin birbirini takip eden iki yıl arasında artış yönünde %10 fark varsa, bu ekonominin ilk yıldan diğerine %10 büyüdüğünü gösterir. %10'luk bu değişim, fiyatlar temel alınan bir yılda sabitlendiğine göre, sadece mal ve hizmet üretimindeki artıştan kaynaklanıyor demektir. Hasıla, piyasa fiyatları üzerinden

hesaplanan bir büyüklüktür. Bu, mal ve/ya hizmetin bir piyasası ve piyasa fiyatı olması gerektiği anlamına gelir.

Bununla birlikte piyasası ve/ya piyasa fiyatı olmayan bazı mal ve hizmetler de vardır. *Örneğin milli savunma, iç güvenlik ve adalet gibi hizmetler hayatımızda önemli bir yer tutmakla birlikte bir piyasaları ve dolayısıyla piyasa fiyatları yoktur. Bu tip istisnai durumlarda devletin bu tür hizmetler için yaptığı toplam harcama, söz konusu hizmetlerin çıktısı olarak kabul edilir ve GSYH hesabında yer alır.*

Hasılanın Ölçümü

Hasıla, bir ekonominin bir yılda ürettiği nihai mal ve hizmetlerin toplam piyasa değeri hesaplanarak ölçülebilir. Hasılanın bu yolla ölçümüne, doğrudan üretime dayalı olduğu için "üretim yöntemi" denmektedir. Yukarıda verilen nominal ve reel GSYH tanımları bu ölçüm için basit bir yol haritası sunmaktadır. *Diğer yandan hasıla, üretim yönteminin dışında farklı iki yöntemle daha ölçülebilir. Bunlar "harcama ve gelir yöntemleri"dir.* Hayali bir ekonomide 1 kg. elma üretildiğini ve piyasa fiyatının da 1 TL olduğunu kabul edelim. Yukarıda öğrendiğimiz üretim yöntemine göre bu ekonominin GSYH'si 1 TL (1 kg. elma x 1 TL) olacaktır. Şimdi bu 1 kg. elmayı sizin ürettiğinizi ve benim de piyasada sizden satın aldığımı kabul edelim. Bu durumda benim toplam harcamam (1 TL), sizin toplam gelirinize (1 TL) eşit olacaktır. Böylece hayali ekonomimizin hasılasını ölçmek için ister üretim ister harcama, istersek gelir yöntemini kullanalım, bulacağımız GSYH rakamı her üç durumda da 1 TL olacaktır. Hesaplamadaki bu yaklaşım ve eşitlik basit bir olguya dayanmaktadır: *Ekonomideki herhangi bir harcama, bir başkasının geliri olmakta ve böylece toplam harcama ve gelir birbirine ve ekonomide üretilen GSYH'ye eşit olmaktadır.* Hayali ekonomimiz için geçerli ve doğru olan bu mantık gerçek ekonomide de geçerlidir.

Hasıla, üretim yönteminin dışında farklı iki yöntemle daha ölçülebilir. Bunlar "harcama ve gelir yöntemleri"dir

Gayrisafi yurt içi hasılayı ölçmede karşılaşılan bazı zorluklar da vardır. Örneğin kendi tüketimimiz için ürettiğimiz ve piyasaya hiç çıkmayan ürünleri vardır Çoğunlukla tarıma dayalı üretimin bir kısmı olan bu tür üretime "geçimlik üretim" denmektedir. Geçimlik üretim, GSYH içinde yer almamaktadır. Benzer şekilde ev hanımlarının evlerinde ürettikleri ev hizmetleri için kendilerine bir ödeme yapılmadığından, bu tip hizmetlerin bir piyasası ve piyasa fiyatı olmasına rağmen, yine hasılada yer almamaktadır. Diğer taraftan uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi suç teşkil eden faaliyetlerin bir piyasası ve piyasa fiyatı olsa da GSYH içinde hesaplanmazlar.

GSYH ülkemizde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından birincil veri kullanılarak hesaplanmaktadır. Temelde üç aylık hesaplanan veriler, yaklaşık üç aylık bir gecikmeyle yayımlanabilmekte ve bu verilere TÜİK'in internet sayfasından erişilebilmektedir[2].

[2] www.tuik.gov.tr

Özet

- Karar birimlerinin üretim, tüketim, yatırım, tasarruf, bölüşüm *vb*. hususlarda aldıkları kararlar ve yanısıra eylemlerinin etkileşimi ile ortaya çıkan yapıya "ekonomi"; ekonomi denilen bu yapıyı inceleme konusu edinmiş bilim dalına ise "iktisat" diyebiliriz. İktisadi düşünce insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen, iktisat yaklaşık 250 yıllık geçmişe sahip genç bir bilim dalıdır. İktisadın ilk olarak Adam Smith'in 1776 yılında yayımlanan "Ulusların Zenginliği" adlı kitabıyla bağımsız bir bilim dalı hâline geldiği kabul edilmektedir. Literatürde Adam Smith ve takipçilerinin görüşleri "Klasik İktisat" ve bu görüşü benimseyenler ise "klasik iktisatçılar" olarak adlandırılmaktadır. Klasiklere göre fiyatlar, bu arada ücretler, kısa dönemde dahi esnek ve taraflar tam bilgi sahibidirler. Böylece herhangi bir piyasadaki denge dışı bir durum, fiyatların düşmesi ya da artması sonucu kendiliğinden dengeye gelebilecektir. Bu durumda, dışarıdan müdahale edilmediğinde, ekonominin doğal işleyişi dengeyi garanti etmektedir. Öyleyse ekonomideki makro işleyiş ve değişkenler, kendiliğinden denge hâlinde olacaktır. Bu değerlendirmeye bağlı olarak klasikler, toplulaştırılmış makro değişkenleri ya da ekonomideki makro işleyişi analiz konusu etmemişlerdir. Bu durum 1929 büyük bunalımına kadar devam etmiştir. Büyük bunalım, dünya ölçeğinde hasılada ciddi azalışlar ve işsizlikte büyük miktarda artışlar gibi uzun süreli ekonomik sonuçlar doğurmanın yanısıra, dönemin iktisadi düşüncesi ve iktisat politikaları üzerinde de önemli bir sorgulamayı ve tartışmayı başlatmıştır. Bu bağlamda 1929 büyük bunalımı, iktisadın makro ve mikro iktisat şeklinde iki alt disipline ayrılmasına yol açan en önemli etken olmuştur. Pek çok düşünür ve iktisatçı, dünya ekonomisindeki bu yeni durumu açıklamak ve çözüm bulmak üzere çalışmalar yapmışlardır. Bunlardan biriside ekonominin içinde bulunduğu durumun nedenlerini ve çözümünü, görece, sistematik bir biçimde ortaya koyan John Maynard Keynes'tir. Keynes 1936 yılında yayımladığı "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı eserinde, Klasik ekolün bazı varsayımlarına karşı çıkmıştır. Keynes'e göre fiyatlar kısa dönemde esnek değil, aksine katı-yapışkandır. Dolayısıyla ekonomideki bir dengesizlik hâli kısa dönemde, arz ve talep güçlerinin hareketine bağlı olarak kendiliğinden giderilemeyecektir. Bu durumun giderilmesi ancak hükümet müdahalesiyle mümkün olabilecektir. Yani aktif iktisat politikası uygulamalarına ihtiyaç vardır. Keynes'in bu ve benzer açıklamalarıyla ekonomik işleyişin bir bütün olarak analiz edilmesi gerektiği fikri önem kazanmıştır.
- Özetle iktisat, 1900'lü yılların başına gelene kadar alt disiplinlere ayrılmamış; bu yıllarda ve özellikle 1929 Dünya Bunalımı ve takiben 1930'ların başında J. M. Keynes'in katkıları sonrasında, makro ve mikro iktisat olarak iki ayrı ana disiplinde analize konu edilmiştir. Keynes'in görüşleri, makro iktisadi analizin gelişiminde çığır açmıştır. Bu tarihten sonra Keynes ve onun görüşlerini takip eden ve geliştiren pek çok iktisatçının oluşturduğu iktisadi düşünce okulu "Keynesyen Ekol" olarak adlandırılmıştır. Bugün pek çok iktisatçı, görüşlerinin Klasik veya Keynesyen ekole yakınlığına bağlı olarak entelektüel aidiyetlerini tanımlamaktadır. Klasikler ve Keynesyenler arasındaki entelektüel düzeyde süregelen ilmi tartışma ve bu tartışmaların meyvesi olan iktisadi katkılar, makro iktisadın tarihi gelişiminin de harcı olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Makro-Mikro iktisat ayırımının en temel gerekçesi aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Kullandıkları analiz birimleri farklıdır.
   b) İktisat bilimi ile ilgili temel varsayımları birbirinden farklıdır.
   c) Makro iktisat bireysel, mikro iktisat ise toplulaştırılmış düzeyde analiz birimi kullanır.
   d) Makro iktisadi analiz mikro iktisadi analize göre daha köklü bir geçmişe sahiptir.
   e) Mikro iktisat ekonominin bir bütün olarak işleyişi ile ilgilenirken makro iktisat tüketici ve firma kararlarını inceler.

2. Aşağıdakilerden hangisinde ortalama büyüme oranı %7 olan bir ekonomide, diğer her şey sabit kalmak kaydıyla, GSYH kaç yıl sonra tam iki katına çıkacaktır?
   a) 7
   b) 10
   c) 14
   d) 21
   e) 70

3. Nominal GSYH kavramı ile ilgili olarak aşağıdaki hangi ifade yanlıştır?
   a) Temel alınan bir yılın fiyatlarıyla hesaplanır.
   b) Nihai mal ve hizmetleri kapsar.
   c) Coğrafi bir kavramdır.
   d) Yıpranma payını içerir.
   e) Sadece hesaplandığı yıla ait üretim değerini kapsar.

4. Hasılanın ölçümü ile ilgili olarak aşağıda verilen ifadelerden hangisi yanlıştır?
   a) Üç aylık veri kullanılarak TÜİK tarafından hesaplanır.
   b) Ekonomideki yapılan her bir harcama, bir başkası için aynı miktarda gelir yaratır.
   c) Tek bir yöntemle ölçülür.
   d) Üç farklı yöntemle ölçülür.
   e) Üç farklı yöntemle elde edilen ölçme sonuçları birbirine eşittir.

5. Aşağıdakilerden hangisi fiyat istikrarını temsil eden oranlar alabilir?
   a) %1-3
   b) %9-11
   c) %12-15
   d) %15-20
   e) %25-30

6. Makro ve mikro iktisat ayrımı ilk olarak aşağıdaki dönemlerden hangisinde ortaya çıkmıştır?
a) 2000'li yılların başlarında
b) İlk insanlarla birlikte
c) 1750-1800 arası dönemde
d) 1900-1930'lu yıllarda
e) 1980'den sonra

7. Bireysel ve hane halkı tasarruf artışlarının, diğer her şey sabitken, bireysel ve toplam gelir üzerinde zıt sonuçlara yol açması aşağıdakilerden hangisi ile tanımlanmaktadır?
a) Geçimlik üretim
b) Enflasyon
c) Deflasyon
d) Tasarruf paradoksu
e) Bunalım

8. Aşağıdakilerden hangisi makro iktisadi analizin konusu edilemez?
a) Hasıla düzeyi
b) Enflasyon düzeyi
c) İşsizlik düzeyi
d) Kamu borçları
e) Patatesin fiyatı

9. Hasıla, istihdam ve işsizlik arasındaki ilişki aşağıdakilerden hangisinde doğru verilmiştir?
a) İstihdam ve hasıla artarken işsizlik azalır.
b) İstihdam ve hasıla artarken işsizlik artar.
c) İstihdam ve hasıla azalırken işsizlik azalır.
d) İstihdam ve hasıla arasında bir ilişki varken işsizlikle bunlar arasında ilişki yoktur.
e) İstihdam, hasıla ve işsizlik arasında bir ilişki yoktur.

10. Son 10 yılda Türkiye ekonomisi enflasyon rakamı yaklaşık olarak aşağıda verilen hangi aralıkta gerçekleşmiştir?
a) %2-6
b) %4-8
c) %5-15
d) %6-10
e) %10-15

Cevap Anahtarı

1.a, 2.b, 3.a, 4.c, 5.a, 6.d, 7.d, 8.e, 9.a, 10.d

YARARLANILAN KAYNAKLAR

[1] Ünsal, E.,(2017). *Makro İktisat*, Genişletilmiş 11. Baskı, Ankara: Murat Yayınları

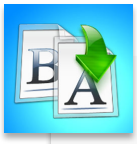
[2] Mankiw, N.G. (2010). *MAKROEKONOMİ*, 1. Basım, Çeviri Editörü: Ömer Faruk Çolak, Ankara, Efil Yayınevi

[3] Dornbusch, R. ve Fischer, S. ve Startz, R., (2016). *MAKROİKTİSAT*, 12. Basımdan Çeviri, Çeviren: Salih Ak, Literatür, İstanbul

[4] Abel, A., Bernanke, B. S., Croushure, D. (2017). *MAKROEKONOMİ*, 9. Baskıdan Çeviri, Çeviren: Cemal Balcı, Ankara, Efil Yayınevi,

[5] Yıldırım, K., Karaman, D. ve Taşdemir, M., (2009). *Makroekonomi*, 5. Baskı, Ankara: Seçkin.

MAKRO EKONOMİK DENGE

İÇİNDEKİLER

- Genel Olarak Denge Kavramı
- Klasik İktisat ve Denge
  - Klasik İktisat Varsayımları
  - Klasik İktisatta Denge ve Üretim
- Keynesyen Makro İktisat ve Denge
  - Keynesyen İktisadın Varsayımları
  - Keynesyen İktisatta Denge ve Üretim
- Klasik ve Keynesyen İktisadın Birlikte Değerlendirilmesi

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Klasik iktisat yaklaşımının temel varsayımlarını öğrenilebilecek,
  - Klasik iktisatta üretimin kısa dönemde nasıl gerçekleştiği anlaşılabilecek,
  - Klasik iktisatta dengenin nasıl sağlandığı kavranılabilecek,
  - Keynesyen iktisadın temel varsayımları öğrenilebeilecek,
  - Keynesyen iktisatta denge üretimin nasıl sağlandığı kavranabilecek,
  - Klasik ve keynesyen iktisadın karşılaştırmasını yapabileceksiniz

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

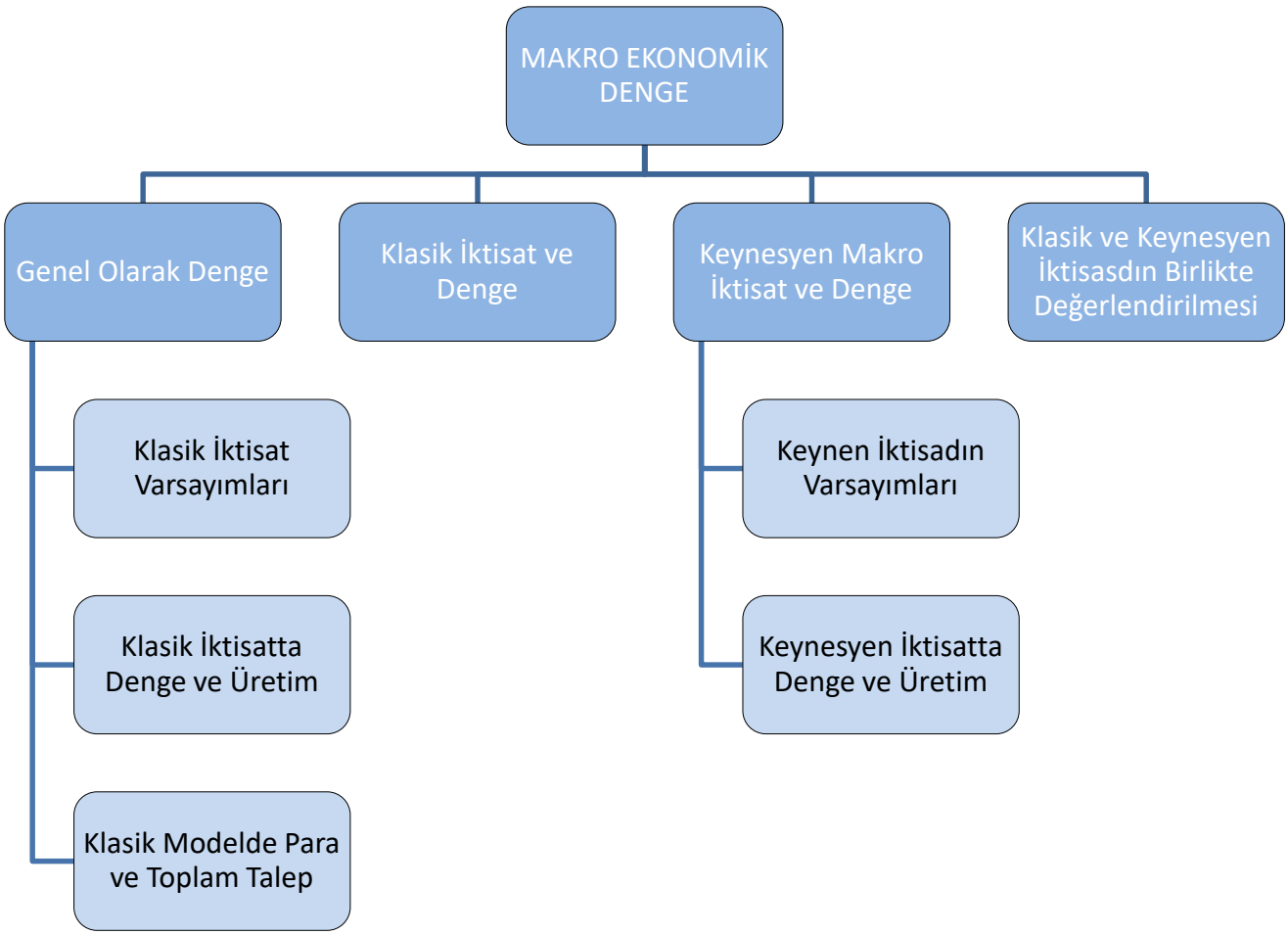
İKTİSADA GİRİŞ

Prof. Dr. Kerem KARABULUT

ÜNİTE

8

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

MAKRO EKONOMİK DENGE
Genel Olarak Denge
Klasik İktisat ve Denge
Keynesyen Makro İktisat ve Denge
Klasik ve Keynesyen İktisasdın Birlikte Değerlendirilmesi
Klasik İktisat Varsayımları
Klasik İktisatta Denge ve Üretim
Klasik Modelde Para ve Toplam Talep
Keynen İktisadın Varsayımları
Keynesyen İktisatta Denge ve Üretim

GİRİŞ

Makro iktisadi değerlendirmelerin tarihi incelendiğinde, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımına gelinceye kadar, bu analiz şeklinin çok ön plana çıkmadığı anlaşılmaktadır. 1929 bunalımından sonra John Maynard Keynes tarafından 1929 yılında yazılmaya başlanan ve 1936 yılında yayımlanan "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı eserle birlikte makro iktisadi analizler daha önemli hâle gelmiştir. Çünkü bu eserle birlikte ekonomik dengenin sağlanması ve istikrarın sürdürülebilmesi için daha önceki dönemlerde müsaade edilmeyen devletin ekonomiye müdahalesine sıcak bakılmıştır. Böylece, uygulanan politikalarla dengeden sapmaların devlet eliyle düzenlenmesi gündeme gelmiş ve bunlar önemli kabul gören politika hâlini almıştır.

Bilindiği gibi ekonomide kimi zaman genişleme kimi zaman da daralma dönemleri yaşanır. Genişleme dönemlerinde ekonomik büyüme daha yüksek, işsizlik ise daha az olur. Daralma dönemlerinde ise, ekonomik büyüme daha az, işsizlik yüksek olur. İşte yaşanan bu dalgalanmalar iktisatçıların dikkatini çekmiş ve bunların sebep sonuç ilişkilerinin analizine gidilmiş ve dalgalanmaların minimum düzeylerde olması için nelerin yapılabileceği üzerine çalışmalar yapılmıştır.

Makro iktisadi çalışmaların önem kazanmasını sağlayan temel gelişmeler; üstte bahsedilen ekonomik dalgalanmaların tekrarlayan olgular şeklinde olduğunun iktisatçılar tarafından anlaşılması, makro analizler için gerekli olan kayıt ve istatistiklerin düzenli bir şekilde tutulmaya başlanması ve 1929 yılında yaşanan dünya ekonomik bunalımıdır. Makro iktisadın önemini artırması makroekonomik dengenin anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Makroekonomik anlamda denge ile, ülkede gerçekleştirilen üretime eş bir talebin olduğu ortam kastedilir. Diğer bir değişle, ülkedeki gelir ve harcamalar otonom harcamalarda değişme olmadıkça birbirine eşitlenmektedir.

Makro iktisadi denge konusunda klasik iktisatçılarla Keynesyen iktisatçıların görüşleri farklılaşmaktadır. *Klasik iktisatçılar ekonomideki dengenin hiçbir müdahale olmaksızın kendiliğinden sağlanacağını vurgularken, keynesyen iktisatçılar özellikle dengeden sapmalarda kamu müdahalesi olmaksızın dengeye gelmenin zor olduğunu savunmaktadırlar.* Bu kısımda, her iki görüşün bilgileri sunulacak ve ele alınan dengenin farklı yönelişteki değişkenlerin (arz ve talep) belli bir düzeyde eşitlendiği ve ülke genelini ilgilendiren denge olduğu şeklinde algılanacaktır.

Genel olarak denge, farklı yönelişteki iki değişkenin bir yerde eşitlenmesi, birleşmesi veya kesişmesidir.

GENEL OLARAK DENGE KAVRAMI

Genel olarak denge, farklı yönelişteki iki değişkenin bir yerde eşitlenmesi, birleşmesi veya kesişmesidir. Örneğin arz ve talep açısından düşünülürse, arz eğrisi pozitif eğimli, talep eğrisi ise negatif eğimlidir. Yani bu iki değişken arz ve talep yasası gereği fiyattaki değişmeye farklı tepki vermektedir. Ancak arz ve talep eğrileri bir noktada kesişir ki, buna denge noktası denir ve denge fiyat düzeyi ve denge üretim miktarı bu kesişme noktasına denk gelen seviyede gerçekleşir. Yani

bu kesişme noktasında arz ve talep birbirine eşit olur. Denge kavramıyla ilgili olarak denge fiyat, firma dengesi, endüstri dengesi, ödemeler bilançosu dengesi, mal piyasası dengesi, para piyasası dengesi gibi çok çeşitli denge kavramı kullanılabilmektedir [8,9,13].

Denge kavramı genel olarak;

- Kısa ve Uzun Dönem
- Statik ve Dinamik Analiz
- Kısmi ve Genel denge Analizi şeklinde ele alınmaktadır.

Kısa dönem, sitemdeki değişkenlerin hepsinin değiştirilemediği en az bir değişkenin sabit kaldığı zaman dilimini ifade eder. Örneğin, klasik iktisatta kısa dönemde denge üretim düzeyi belirlenirken, teknoloji ve sermaye birikimi sabit kabul edilir ve sadece emeğin değişken olabileceği vurgulanır.

Uzun dönem ise, sistemdeki bütün değişkenlerin değiştirilebildiği zaman dilimini ifade etmektedir. Örneğin üretim sürecinde sermayenin, teknolojinin emeğin tamamının değiştirilmesi gibi.

Statik analiz, yalnızca denge durumlarıyla ilgilenen analiz şeklidir. Dinamik analiz ise, sistemin değişme durumlarını inceler.

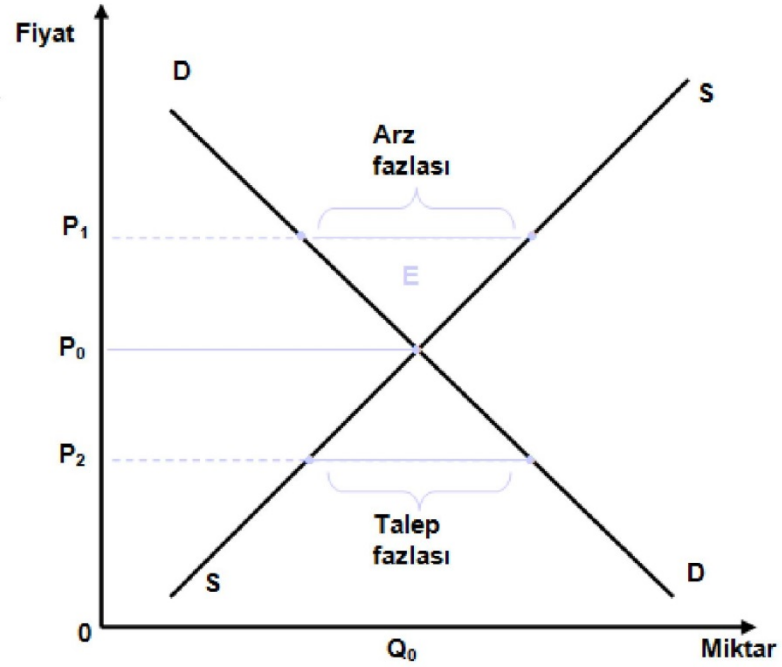
Statik analiz, yalnızca denge durumlarıyla ilgilenen analiz şeklidir. Eğer belli bir denge durumu inceleniyorsa "basit statik analiz", farklı denge durumları ele alınarak karşılaştırma yapılıyorsa "mukayeseli statik analiz" söz konusudur.

Dinamik analiz ise, sistemin değişme durumlarını inceler. Bir dengeden diğer dengeye geçiş, dengesizlik durumunda olma ve bunların süreçleri incelenir. Statik analizde dengeye ulaşma süreci dikkate alınmadan sadece dengenin biçimsel özellikleri dikkate alınırken dinamik analizde, dengeye ulaşma süreci, dengenin devam ettirilmesi ve dengeden sapmalar ve bunların düzeltilmesi süreçleri ele alınır. Kısaca statik analizde zaman ve değişme unsurları ihmal edilirken, dinamik analizde zaman ve değişme unsurları dikkate alınır.

Kısmi denge analizi, bir değişkenin değerini etkileyen birçok değişken sabit veya çözülmüş kabul edilerek değerlendirme yapılır. Yani, Ceteris Paribus (Diğer değişkenlerin sabit kalmasının varsayımı) kullanılır. Örneğin talep edilen miktarı, fiyat, tüketici geliri ve rakip malların fiyatlarının etkilediği varsayılarak yapılan bir analiz kısmi denge analizidir. Çünkü talep edilen miktarı bunlara ilaveten birçok değişken etkiler. Örneğin tüketici zevk ve tercihleri, geleceğe yönelik beklentiler *vb*. talebi etkiler.

Genel denge analizi ise ilgili tüm değişkenlerin dikkate alınması ve bunların karşılıklı etkileşimlerinin de göz önünde bulundurulmasıyla yapılan analizlerdir.

Daha önceki bilgilerinizden arz eğrisinin arz yasası gereği pozitif eğimli, talep eğrisinin ise talep yasası gereği negatif eğimli olduğunu biliyorsunuz. Bu nedenle, bu kavramlara tekrar girmeden, arz ve talep eğrileri çizilerek denge gösterilmeye çalışılmıştır. Arz ve talep denge durumunu aşağıdaki grafik yardımıyla göstermek mümkündür.

Şekil 8.1. Arz ve Talep Dengesi

Şekil 8.1'de,

D; talep eğrisini
S; Arz eğrisini

Q_0; Denge üretim miktarını ve

P_0; Denge fiyat miktarını temsil etmektedir.

Q_0 denge üretim düzeyi ve P_0 denge fiyatı dışındaki noktalarda piyasada dengesizlik var demektir. Örneğin, fiyat Pı düzeyinde olunca arz fazlası, fiyat P_2 olunca da talep fazlası oluşmaktadır.

Y=C+I+G+(X-M) ise bir ekonomideki genel denge durumunu ifade etmektedir. Buradaki Y, gelir, hasıla ya da üretimdir. C, özel tüketim harcamalarıdır. I, Özel yatırım harcamalarıdır. G, kamunun tüketim ve yatırım harcamaları toplamıdır. X, ihracattır. M ise ithalattır. X-M=Net ihracattır.

Bu eşitliğin sol tarafı ekonomideki arzı, sağ tarafı ise bu arzın hangi kesimler tarafından talep edildiğini veya talebi temsil etmektedir. Bu ikisinin eşitlenmesi ise arz-talep dengesi anlamındadır. İlerleyen kısımlarda bu kavramlar tekrar kullanılacağı için burada bu kadarıyla yetinilecektir.

Buna göre ekonomide gerçekleştirilen hasılaya (Y) eş düzeyde bir talep veya harcama var demektir ve bu ekonominin genel denge durumudur. Ancak, unutulmamalıdır ki burada anlatılanlar, ekonominin kısa dönem dengesidir.

KLASİK İKTİSAT VE DENGE

Klasik İktisadın doğuşu, 1776 yılında Adam Smith'in yazdığı "Milletlerin Zenginliği" adlı eserle başlamaktadır. Adam Smith, kendisinden önceki iktisadi bakış olan Fizyokratların "doğal düzenin varlığı" anlayışından da esinlenerek ilgili eserini şekillendirmiştir. Adı geçen eserde, klasik ekolün genel anlayışı anlatılmakta ve iktisat bir bilim hâlinde toplumlara sunulmaktadır. Klasik İktisat anlayışın özünde, "müdahalesiz serbest piyasa ekonomisi" anlayışının toplumsal refahı maksimum yapacağı anlayışı yatmaktadır. Bu anlayışa göre, ekonomiye müdahale edilmedikçe denge daimî olacaktır ve dengeden sapmalar "görünmez bir el tarafından" tekrar dengeye yöneltilecektir.

Klasik İktisat anlayışın özünde, "müdahalesiz serbest piyasa ekonomisi" anlayışının toplumsal refahı maksimum yapacağı anlayışı yatmaktadır İlgilenen Analiz Şeklidir. Dinamik Analiz İse, Sistemin Değişme Durumlarını İnceler.

En çok bilinen klasik iktisatçıların bazıları, Adam Smith, John Baptiste Say, David Ricardo, John Suart Mili, Thomas Malthus, Arthur Cecil Pigou'dur. Daha sonraları, Milton Friedman, Arthur Laffer, James Buchanan gibi klasik iktisadi görüşü benimseyip değişik katkılar yapmaya çalışan iktisatçılar da bulunmaktadır.

Klasik iktisat öğretisi, 1929 dünya bunalımına kadar, birçok ülkede uygulama sahası bulmuş ve hatta kurallarının çoğu değişmez iktisadi yasalar şeklinde algılanabilmiştir. Ancak, bu okulun öğretilerinin I. Dünya savaşı ve 1929 kriz koşullarında geçerli olamayacağı anlaşılınca, bunların eksikliklerini ortaya koyan çalışmalar ve düşünceler artmaya başlamıştır ki, bunlar içinde en önemli olanı Keynes ve Keynesyen görüştür. Aşağıdaki kısımlarda hem klasik görüş hem de Keynesyen görüşler ve denge algıları değerlendirilmektedir.

Klasik İktisat Varsayımları

Klasik iktisadın temel varsayımlarını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

• Ekonomi sürekli tam istihdam üretim düzeyinde dengededir. Ekonomiye dışarıdan müdahale edilmedikçe tüm üretim faktörleri tam kapasite olarak istihdam edilmekte ve buna göre oluşan üretim düzeyine de tam istihdam üretim düzeyi denmektedir.

• Ekonomide rekabetçi piyasalar vardır. Böylece rekabet sayesinde hem ekonomik denge durumu her piyasa için sağlanabilmekte hem de kalite artmaktadır.

• Ücretler ve fiyatlar hem aşağı hem de yukarı yönde esnektir. W nominal ücreti, P fiyatlar genel düzeyini temsil etmek üzere, W/P reel ücret olmaktadır. Reel ücretin aşağı ve yukarı yönde esnekliği sayesinde iş gücü piyasasında dengenin daimî olması sağlanmaktadır ve kısa dönemde denge üretim düzeyini belirleyen de iş gücü miktarı olmaktadır.

• Her arz kendi talebini yaratır (Say Yasası). Klasik iktisatçılara göre, ekonomideki mevcut rekabet ortamının varlığı ve ücret ve fiyatların esnekliği sayesinde yapılan her üretime eş değerde bir talep mutlaka olacaktır. Bu nedenle, arz mümkün olduğu kadar artırılmalıdır.

• Klasikler, ulusların zenginliğinin reel faktörlere bağlı olduğunu ve

kapitalizmin geliştirilmesi için serbest piyasa ekonomisinin en uygun araç olduğunu savunmuşlardır.

• Devlet ekonomiye müdahale etmemelidir.

• Denk bütçe politikası kabul edilmektedir.

• Para nötr'dür.

• Devlet mümkünse borçlanmamalıdır.

• Ekonominin büyümesi üretim faktörleri stokunun büyümesine ve teknolojik gelişmeye bağlıdır.

• Ekonomik birimler rasyonel davranmaktadırlar. Buna göre, tüm ekonomik birimler kendileri için gerekli olan bilgileri en doğru kanaldan ve hızlı bir şekilde elde edip kullanabilmektedirler. Bu nedenle, yapılan müdahaleler gereksiz olacak ve tüketiciler açısından "fayda maksimizasyonu" hedefine, üreticiler açısından da "kâr maksimizasyonu" hedefine zarar verecektir.

Klasik iktisat öğretisine göre, piyasalar sürekli temizlenmektedir ve bu nedenle devletin ekonomiye müdahalesi piyasa dengesini bozarak etkisizliğe ve verimsizliğe sebep olacaktır. Bunlara göre, devletin iki temel görevi vardır:

• Adalet ve diplomasi hizmetlerini yerine getirmek

• İç ve dış güvenliği sağlamak.

Görüldüğü gibi her iki görev de devletin sırf devlet olmasından dolayı yerine getirmesi gereken görevlerdir. Bunların dışında devletin ekonomiye herhangi bir müdahale etmesi istenmemektedir. Çünkü klasik iktisat teorisyenlerine göre, kamu hantaldır ve kamu harcamaları verimsizdir.

Devlete bu kadar sınırlı görev yükledikleri içindir ki, kamu gelirlerinin vergilerle finanse edilmesini ve denk bütçe politikasının uygulanmasını savunmaktadırlar. Çünkü, üstte belirtilen sınır görevleri hacim bakımından dar ve denk bütçe ile yerine getirmek en uygun yoldur. Diğer bir değişle, devletin topladığı vergiler üstte belirtilen hizmetleri yerine getirmeye yetecek kadar olmalıdır. Bu da gelirlerin giderlere eşit olması anlamına gelen "denk bütçe" uygulamasıdır.

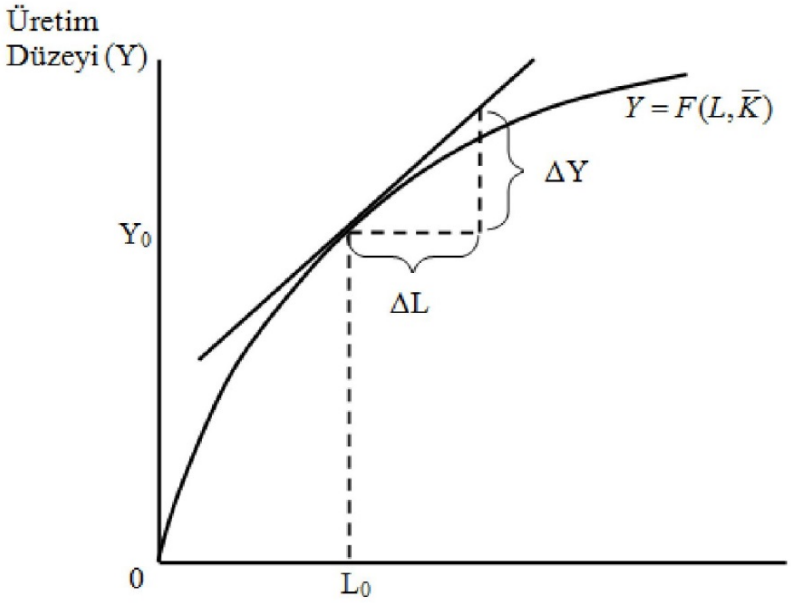
Klasik iktisat öğretisine göre, piyasalar sürekli temizlenmektedir ve bu nedenle devletin ekonomiye müdahalesi piyasa dengesini bozarak etkisizliğe ve verimsizliğe sebep olacaktır.

Klasiklere göre, bütçe fazlası daha fazla vergi toplanması yoluyla olacağı için mükellefleri ağır yük altına itecektir. Ayrıca bütçe fazlası, siyasilerin harcama eğilimlerini de kamçılayarak verimsiz harcamaların yapılmasına sebep olacaktır. Diğer taraftan, bütçe açığı ise devletin sınırlı hizmetlerini layıkıyla yerine getirmesini engelleyecektir. Bu nedenle, denk bütçe uygulamasının en etkin yöntem olduğu kabul edilir.

Klasik iktisatçılara göre, para sadece işlem (mübadele) amacıyla talep edilir ve parasal değişkenlerin reel değişkenler üzerinde hiçbir etkisi bulunmamaktadır. Bu nedenle paraya, bir şal, bir peçe, bir örtüdür demektedirler. Bu durum, paranın yansızlığı ya da nötrlüğü olarak da bilinmektedir. Ayrıca klasik iktisatta para arzı

değişikliğinin reel değişkenler (gelir ve istihdam gibi) üzerinde hiçbir etkisinin olmaması durumuna da "klasik dikotomi" denir.

Bu sistemde kamu harcamaları artışı ve dolayısıyla ekonomiye müdahale anlamına geleceği için devletin borçlanmasına karşı gelinmektedir. Ancak iki özel durumda devlet borçlanmasına sıcak bakılmaktadır. Bunlar; verimli yatırımlar yapmak için borçlanma ve savaş gibi olağanüstü gelişmelerin finansmanı için borçlanmadır.

Şekil 8.2.Üretim Fonksiyonu ve Emeğin Marjinal Ürünü

Klasik İktisatta Denge ve Üretim

Klasik modelde, kısa dönemde denge üretim düzeyini belirleyen temel değişken iş gücü miktarıdır. Bu nedenle, üretim düzeyi iş gücü piyasasında belirlenmektedir. Bu modele göre, üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi yazılabilir.

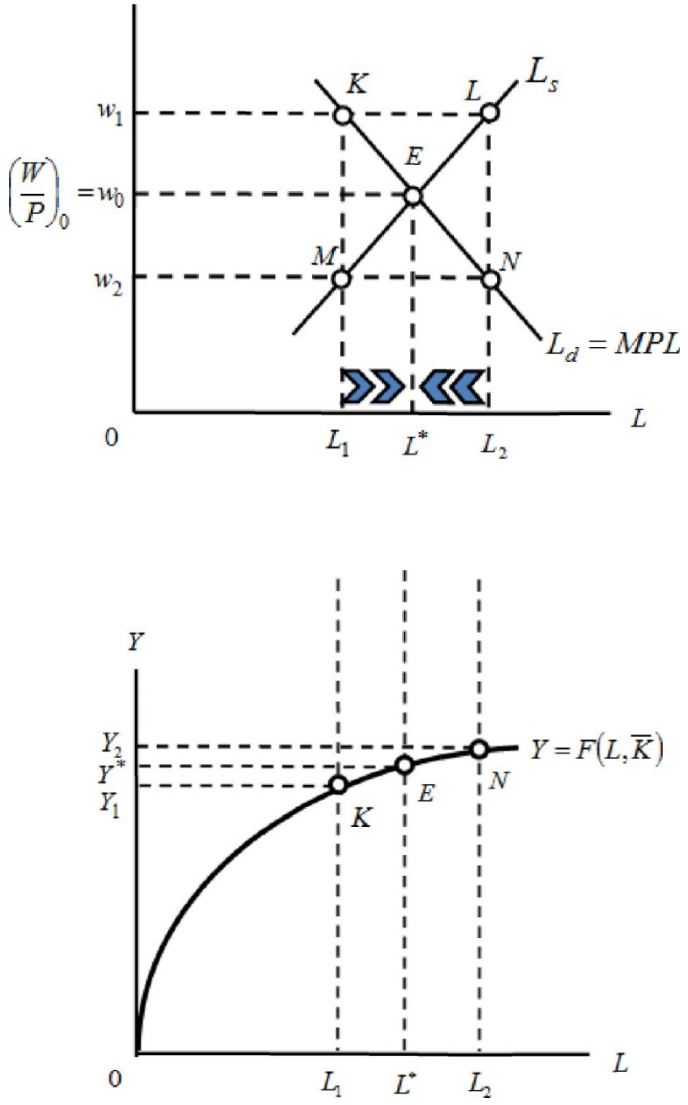
Klasik modelde, kısa dönemde denge üretim düzeyini belirleyen temel değişken iş gücü miktarıdır. Bu nedenle, üretim düzeyi iş gücü piyasasında belirlenmektedir

Y= F(K,T,L)

Buradaki Y üretim düzeyi, K sermaye stoku, T ise teknoloji düzeyidir. Sermaye stoku ve teknoloji düzeyi kısa dönem için sabit kabul edildiği için üretimi belirleyen temel değişken iş gücü ya da emek miktarı L olmaktadır [13].

Bir üretim fonksiyonu, kullanılan girdi miktarları ile bu girdilerle üretilebilecek maksimum ürün miktarı arasında bir ilişkidir.

Grafikte gösterilen bu üretim fonksiyonu, kullanılan emek miktarı arttıkça, emeğin marjinal ürününün azaldığını ifade eden emeğin azalan getirisi varsayımına dayanmaktadır.

Şekil 8.3. Emek Piyasasında Denge ve Tam İstihdam Hasılası

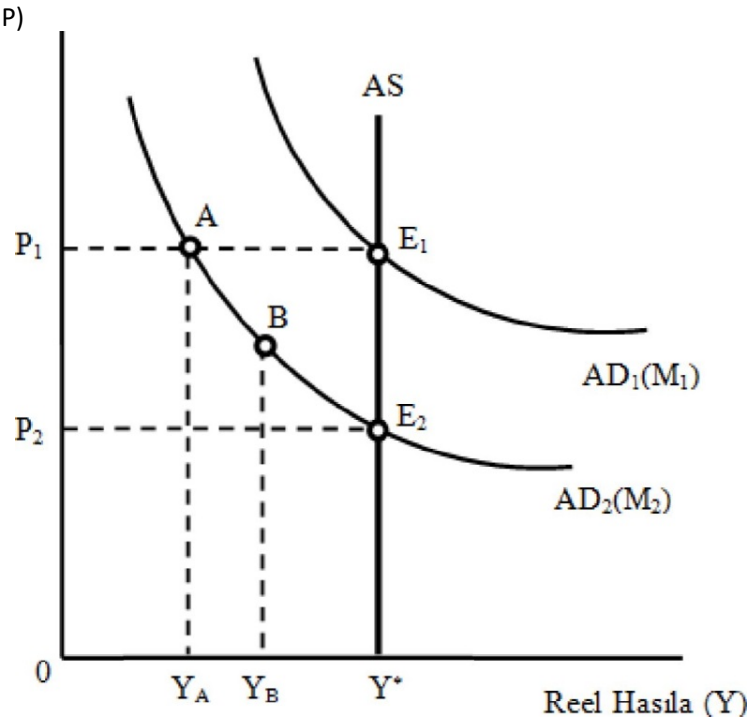
Klasik iktisatta kısa dönemde üretimi belirleyen iş gücü miktarıdır ve ekonomi de sürekli tam istihdam üretim düzeyinde dengededir.

Şekil 8.3'te, U emek arz eğrisi, L_d emek talep eğrisidir. Emek arz ve talep eğrilerinin kesişme noktası olan E noktasında emek piyasasında denge (tam istihdam dengesi) sağlanmakta ve alttaki üretim fonksiyonu grafiğindeki üretim karşılığı Y* düzeyidir ki, bu üretime de tam istihdam üretim düzeyi denmektedir. Klasik iktisatta kısa dönemde üretimi belirleyen iş gücü miktarıdır ve ekonomi de sürekli tam istihdam üretim düzeyinde dengededir.

Reel ücret düzeyi W_1 ve W_2 düzeylerine müdahale olmadığı durumlarda çıkar inerse, esneklik sayesinde tekrar dengeye gelinecektir. Çünkü, W_1 düzeyine çıkarsa, emek arzı L_2 kadar, emek talebi ise U kadar olacaktır. Yani L_1-L_2 aralığı kadar emek arz fazlalığı oluşacaktır. Bu durumda emek arz edenler arasındaki rekabet ve reel ücretlerin esnekliği reel ücretin W_0 düzeyine inmesini sağlayacaktır. Tersine reel ücret W_2 düzeyine düşerse, bu defa da emek talebi L_2, emek arzı ise L_1 kadar olacaktır ve L_1-L_2 kadar emek talep fazlası oluşacaktır. Böylece, emek talep edenler arasındaki rekabet reel ücretin W_0 düzeyine çıkmasına sebep olacaktır. Alttaki grafikte görüldüğü gibi W_1 ve W_2 reel ücret

düzeylerinde üretim düzeyleri farklılaşmaktadır. Diğer bir değişle, ne kadar emek fazla çalıştırılıyorsa o kadar çok ya da tersi bir üretim düzeyi oluşmaktadır.

Şekil 8.4'te görüldüğü gibi klasik sistemde arz ve talep dengesi ise, sürekli tam istihdamın varlığından ötürü dik bir doğru olarak gösterilen toplam arz (AS) eğrisi ile negatif eğimli toplam talep (AD) eğrilerinin kesişme noktasında oluşmaktadır [3,4,13].

Şekil 8.4. Klasik Modelde Ekonominin Dengesi

Ekonomide ayarlamalar zaman gerektirir, işte bu zaman içinde işsizlikle karşılaşılır. Fakat bu işsizlik çok kısa zaman içindir ve devam etmez. Ancak piyasalara dışarıdan bir müdahale olursa, uzun süreli işsizlikle karşılaşılır.

Ekonominin dengesi toplam arz eğrisi ile toplam talep eğrisinin kesişimi ile elde edilmektedir.

Ekonominin kendi iç mekanizmaları yoluyla tam istihdamı sağlama yeteneği, klasik ekonomistlerin *"bırakınız yapsınlar"* ya da *"müdahale etmeyen hükümet politikalarını"* onaylamalarının altında yatan neden olmuştur.

Say Yasası'na olan inancın ücret ve fiyatların esnekliğinin bir sonucu olarak klasik iktisatçılar tam istihdamı normal bir durum olarak görürler.

Ekonominin dengesi toplam arz eğrisi ile toplam talep eğrisinin kesişimi ile elde edilmektedir.

Klasik sistemde üretim hacminin iş gücü piyasasına ve teknolojiye, fiyat düzeyinin ise para piyasasına bağlı olarak oluştuğu biçiminde bir sonuca varılabilir.

Klasik ekonomi kuramının öngördüğü işsizlik geçici işsizliktir. Yani oldukça kısa dönemli bir işsizliğin talep şoklarından doğabileceği kabul edilmektedir.

Örneğin ekonomide para stokundaki bir azalma ortaya çıktığında AD_1 eğrisi AD_2'ye kayacaktır. Her ne kadar ücretlerin esnek olduğu kabul edilmekte ise de ücretlerin ve fiyatların değişimi anında olmayacaktır. Ekonomi yeniden tam

istihdam dengesine ayarlanırken, izlediği yol E_1-A-B-E_2 olmaktadır. Burada işsizlik geçici işsizliktir. Ekonomi fiyat ve ücret esnekliği sayesinde kendi kendine bu sorunu kısa sürede çözmektedir.

Özet olarak, klasik iktisatçılar toplam talepteki değişmenin reel GSMH ya da istihdam düzeyinde herhangi bir etkisi olduğuna inanmazlar. Sadece fiyat düzeyinin etkileneceği düşüncesini sürdürürler. Klasikleri AD eğrisini elde ederken kullandıkları miktar kuramı çerçevesinde değerlendirirsek, *AD'deki kaymaların kaynağı tamamen piyasadaki para miktarına bağlı olmaktadır.* Para miktarı (M) arttığında AD sağa, azaldığında ise sola kayacaktır. Dolayısıyla fiyat düzeyi tamamen para miktarına bağlı olacaktır. Paranın reel değişkenler üzerinde etkisi olmaması *paranın yansızlığı* ya da *nötrlüğü* olarak isimlendirilir [1,2,5,7].

Son olarak klasik modelde para ve toplam talep eşitliğini izah ederek Keynesyen kısma geçilmesi yararlı olacaktır.

Klasik Modelde Para ve Toplam Talep

Klasik ekonominin para arzı ile fiyat seviyesini ilişkilendiren yaklaşımı, paranın miktar teorisi olarak bilinmektedir. Amerikalı iktisatçı Irving Fisher tarafından geliştirilen miktar teorisi değişim (mübadele) denklemini kullanmaktadır [6,8,9,10,].

$$M.V \equiv P.T$$

T:Belli bir dönemde bir ekonomideki bütün mübadelelerin sayısı

P:Mübadelelerin ortalama fiyatı
M:Para miktarı

V:Paranın dolaşım hızı

$$M.V \equiv P.T$$

(T)→(Y)

Yalnızca reel millî hasılanın hesabına giren değişimleri, mübadelelerin ortalama fiyatı yerine de ekonomideki ortalama fiyat düzeyini gösteren indeksi (P) aldığımızda özdeşliğin sağ tarafı nominal millî hasılayı verir.

$$M.V \equiv P.Y$$

Bu ikinci özdeşlikte yer alan (V) paranın gelir dolaşım hızı olarak adlandırılır ve klasik iktisatçılarca sabit kabul edilir.

Reel gelir (Y)'de kısa dönemde tam istihdamda sabit kabul edildiği için; bu özdeşlik doğrudan fiyat düzeyini para miktarına bağlamaktadır. Buna göre ekonomide para miktarı hangi oranda artarsa fiyat düzeyi de aynı oranda artacaktır.

Paranın miktar teorisi klasik yaklaşımda toplam talep (AD) eğrisinin elde edilmesine olanak sağlar.

Klasiklere göre paranın dolaşım hızı (V) sabittir. Veri bir para miktarı için özdeşliğin geçerli olması demek, (P) ile (Y) arasında ters yönlü bir ilişkinin olması demektir.

Aslında değişim denklemini (P)'ye göre yazarsak; P= M.V/Y olur.

Yani M.V bir sabite eşit olduğunda fiyatlar (P) artarsa reel hasıla (Y) azalmalı ya da (P) azalırsa (Y) artmalıdır.

KEYNESYEN MAKRO İKTİSAT VE DENGE

Klasik düşünce ve onun "bırakınız yapsınlar-bırakınız geçsinler, nasıl olsa dünya kendi kendine dönüyor" şeklindeki politika anlayışı, Büyük Buhran'a kadar hemen hemen tüm dünyada kabul görmüştür. Daha sonra Buhranla birlikte, endüstrileşmiş dünyada büyük çapta ve uzun süren işsizliğin görülmesi ve ABD'de gerçekleştirilen üretimi talep güçleri olmayan alıcı ülkelerin alamaması klasik modeli tartışılır duruma getirmiştir.

Keynesyen makroekonominin ortaya çıkışı, 1930'larda yaşanan büyük buhranın hemen ardından olmuş ve bir anlamda bu büyük krizden kurtulmanın yollarını ortaya koymuştur. Keynesyen Devrim olarak da bilinen politika önerileri, klasik modelin savunduğu varsayımların hemen hemen tersi niteliğindedir. John Maynard Keynes 1929 yılında yazmaya başladığı ve 1936 yılında yayımladığı "İstihdam Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı eseriyle Keynesyen İktisadın esaslarını ortaya koymuştur.

Büyük buhran 1929'da başlayarak bütün dünyayı etkilemiş, üretim düşüşü ve işsizlikteki artış daha önce hiç görülmemiş boyutlara ulaşmıştır. 1883-1946 yılları arasında yaşayan ünlü İngiliz ekonomist J. Maynard Keynes Büyük Buhran'ı açıklayan ve devletin temel politikalarla ekonomik çöküntülerin üstesinden gelebileceğini iddia eden yeni bir teorik çerçeve ortaya koyarak, modern makroekonominin öncülüğünü yapmıştır.

Keynes'in temel tezi, piyasa ekonomilerinin her zaman kendilerini düzeltecek bir mekanizmaya sahip olmadığı, yani düşük işsizlik ve yüksek üretim düzeylerini her zaman garanti edemeyeceği biçimindedir [12].

Keynes, Büyük Buhran'ın oluşmasında en önemli faktör olarak yatırımcıların güvenindeki istikrarsızlığı sorumlu tutmuştur.

Keynesyen politikalara göre, ekonominin genişleme dönemlerinde "daraltıcı maliye politikaları", durgunluk dönemlerinde ise "genişletici maliye politikaları" uygulanmalıdır.

1960'lara kadar birçok ülkede yoğun kabul gören ve uygulama alanı bulan Keynesyen politikalar, her biri klasik iktisadın devamı niteliğinde olan 1960'larda Rasyonel Beklentiler teorisyenleri, 1970'lerde Monetarist iktisatçılar, 1980'lerde Arz Yanlı iktisatçılar ve 1990'larda da Anayasal İktisatçılar tarafından eleştirilebilmiş ve tekrar Klasik iktisat kurallarının geçerliliği savunulmuştur. Ancak *2008 krizinde bir kez daha anlaşılmıştır ki, durgunluk ya da kriz dönemlerinde*

Keynesyen İktisadın öngördüğü gibi devletin ekonomiye genişletici yönde politikalar uygulayarak müdahale etmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda, Keynesyen İktisatta ne tür varsayımların olduğu ve denge millî gelirin nasıl oluştuğu ya da oluşturulduğuna yönelik basit analizler aşağıda özetlenmeye çalışılmaktadır.

Keynesyen İktisadın Varsayımları

Keynesyen iktisadın ana varsayımlarını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür;

- Ekonomi sürekli tam istihdam da dengede olmayabilir. Denge düşük istihdam düzeyinde de gerçekleşmiş olabilir. Bu nedenle, istihdam için üç durum olabilir. Bunlar;

-Eksik İstihdam

-Tam istihdam ve

-Aşırı istihdam durumudur.

- Bunlar içerisinde en zor sağlananı tam istihdam durumudur. Uygulanan iktisadi politikaların nihai hedefi de tam istihdam üretim düzeyini yakalamaya yöneliktir.

- Ücret ve fiyatların esnekliği her zaman mümkün olmayabilir. Özellikle sendikal hakların yaygınlığı ve asgari ücret uygulaması gibi sosyal düzenlemeler buna engeldir.

- Her talep kendi arzını yaratır. Ekonomide talep olmadıkça arzın bir işe yaramayacağı kabul edilir. Bu nedenle, talebin önemsenmesi gerektiği ve durgunluk dönemlerinde devlet tarafından talep yaratıcı uygulamalara ihtiyaç olduğu vurgulanır.

- Para klasiklerde olduğu gibi sadece işlem amacıyla talep edilmez. Para talep etmenin üç temel gerekçesi vardır. Bunlar;

-İşlem amaçlı para talebi

-İhtiyat amaçlı para talebi ve

-Spekülasyon amaçlı para talebidir. Keynesyen para talebinin en önemli kısmını da spekülasyon amaçlı para talebi oluşturur.

- Faiz değişkeni tek başına yatırım kararını belirleyemez. Yatırım kararı faizden daha çok kullanılabilir gelire bağlıdır.

- Durgunluk ve şişkinlik dönemlerinde devlet ekonomiye müdahale etmelidir. Aksi takdirde ekonominin kendiliğinden dengeye gelmesi zordur.

- Devlet borçlanabilir. Eğer kaynaklar mevcut harcamaları finanse edemiyorsa en etkili yol borçlanmadır. Çünkü vergi yoluyla kaynak bulma yönteminin yasal gerekçeleri ve siyasi oy kaybetme gibi riskleri mevcuttur. Ayrıca

vergi artırımının millî geliri azaltıcı etkisinden dolayı da önerilmez.

- Piyasa mekanizması kendiliğinden tam istihdam üretim düzeyini sağlamayı garanti edemez.

Bu temel varsayımlar üzerine kurulu olan Keynesyen iktisat anlayışına göre, dengenin oluşumu ve değişik kavramlar aşağıda özetlenmeye çalışılmaktadır.

Keynesyen İktisatta Denge ve Üretim

Keynesyenlere göre, toplam harcamalar ya da toplam talebin ekonomide ne kadar üretim yapılacağını ve kaç kişinin İstihdam edileceğini belirlediği savunulmaktadır. Toplam harcamalar açıklanırken öncelikle kamu kesiminin ve dış ticaretin olmadığı bir ekonomik yapı dikkate alınarak hane halkı ve firmalardan oluşan iki sektörlü basit ekonomik denge modeli üzerinde durulur. Bu modelde tasarrufların hane halkı tarafından yatırımların ise firmalar tarafından yapıldığı varsayılır.

Tüketim; tüketici karar birimleri yani hane halkları tarafından mal ve hizmet alımı için yapılan harcamalardır.

Bu durumda temel GSMH özdeşliği şu hâle gelecektir.

$$C + I \equiv Y \equiv C + S$$

Bu özdeşliğin sağ tarafı hane halkları harcanabilir gelirlerini (Y) tüketim (C) ve tasarruf (S) arasında bölüştürdüğünü göstermektedir. Sol tarafı ise toplam harcamaların tüketim ve yatırımdan oluştuğunu, yani harcamalar yönünden millî geliri (Y) açıklamaktadır. Tüm bunlara ilave olarak, fiyatların tam istihdam düzeyine ulaşıncaya kadar sabit kaldığı varsayılmaktadır

Toplam harcamaların en büyük kısmını tüketim harcamaları oluşturur. Tüketim; tüketici karar birimleri yani hane halkları tarafından mal ve hizmet alımı için yapılan harcamalardır. Tüketim harcamaları (C) harcanabilir gelire (Yd) bağlıdır. Harcanabilir gelir; vergi ve sosyal güvenlik kesintileri düşüldükten ve transfer ödemeleri ilave edildikten sonra ulaşılan gelirdir. Hem tek tek hane halkları için hem de bir bütün olarak toplum için harcanabilir gelir (Yd) düzeyi ile tüketim harcamaları (C) arasında pozitif bir ilişki vardır. Harcanabilir gelirin tüketilmeyen kısmı ise tasarruf (S) olarak adlandırılır.

Harcanabilir gelir; vergi ve sosyal güvenlik kesintileri düşüldükten ve transfer ödemeleri ilave edildikten sonra ulaşılan gelirdir.

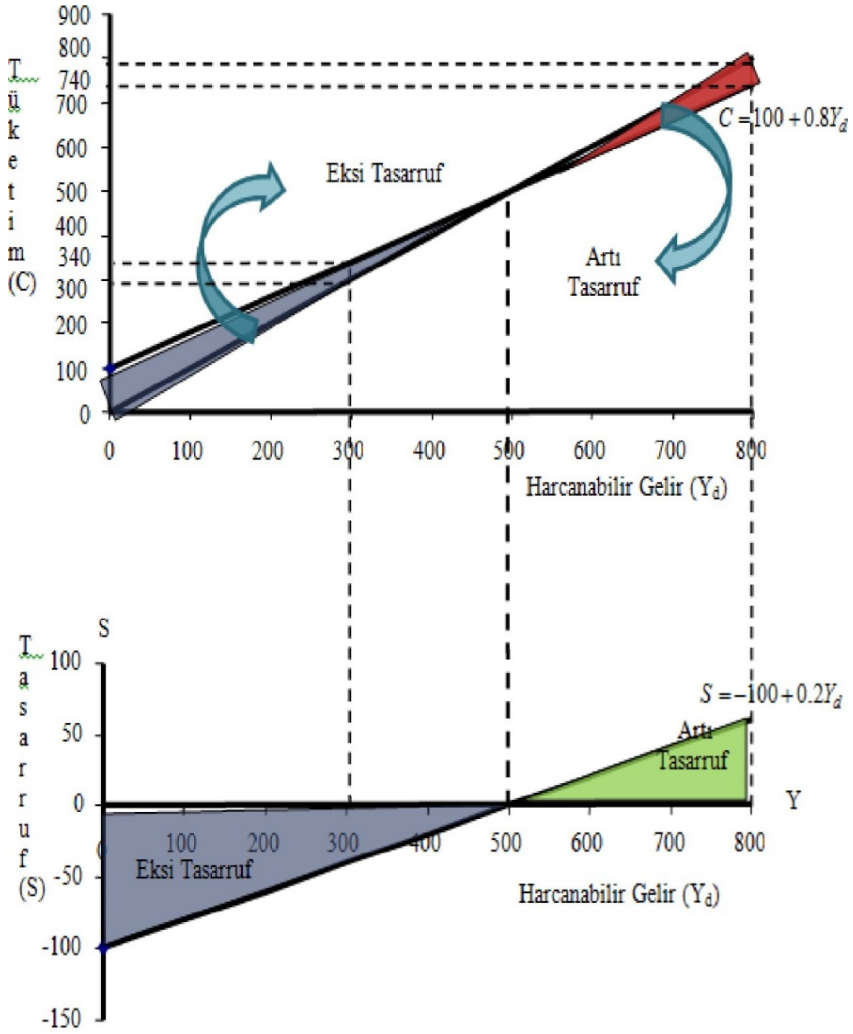
Toplumdaki tüm bireylerin harcanabilir gelirleri ve tüketim harcamaları arasındaki ilişki, diğer koşullar sabitken, "tüketim fonksiyonu" olarak adlandırılır. Diğer koşullar sabitken, tasarruf ve harcanabilir gelir arasındaki ilişki de "tasarruf fonksiyonu" olarak isimlendirilir. Tasarruf gelirin tüketilmeyen kısmıdır. Gelir ya tüketilecek ya da tasarruf edilecektir.

Yani; $Y = C + S \Rightarrow S = Y - C$ olur.

Bu durumda tüketim fonksiyonundan ayrı bir tasarruf fonksiyonu geliştirmek gereksizdir. Yani tasarruf fonksiyonunu tüketim fonksiyonundan türetilebilir.

Aşağıdaki grafiğin (Şekil 8.5.) alt panelinde tasarruf fonksiyonu yer almaktadır. Grafikte yatay eksen üst panel ile aynı olurken, dikey eksen tasarrufu ölçmektedir.

Gelir 500 milyar TL'ye ulaşıncaya kadar eksi tasarruf söz konusu İken, bu düzeyde sıfır olmakta ve daha yüksek gelir düzeylerinde İse tasarruf artmaktadır.

Şekil 8.5. Tasarruf Fonksiyonu

Gelir düzeyi yükseldikçe tüketim artar, ancak tüketimdeki artış gelirdeki artıştan daha düşük kalır. Keynes bunu "Temel Psikolojik Kanun" olarak değerlendirmiştir.

Keynes'in Mutlak Gelir Hipotezine göre, bir dönem yapılan tüketim, o dönemin (cari dönem) gelirinin bir fonksiyonudur. Gelir düzeyi yükseldikçe tüketim de artmaktadır. Keynesyen gelir teorisinde tüketim harcamaları merkezi bir rol oynamaktadır. Burada bilinmesi gereken bir nokta da gelir düzeyi yükseldikçe tüketim artar, ancak tüketimdeki artış gelirdeki artıştan daha düşük kalır. Keynes bunu "Temel Psikolojik Kanun" olarak değerlendirmiştir. Ancak uygulamada kolaylık olsun diye tüketim teorisinde marjinal tüketim eğilimi (c) olarak adlandırılan gelirin ne kadarlık kısmının tüketime gittiğini gösteren oran genellikle sabit alınır [13].

Tüketim ile gelir arasındaki ilişki, tüketim fonksiyonuyla açıklanmaktadır. Tüketim C, gelir de Y olarak ifade edildiğinde;

C= f(Y] şeklindeki bir ilişki, tüketimin doğrudan mevcut (cari) gelirin bir fonksiyonu olduğunu ortaya koyar. Ancak, insanlar ya da toplumların hiç gelirleri olmasa bile tüketmek zorunda oldukları bilinmektedir. Bu nedenle, tüketim fonksiyonu;

$C=C_0+cY$ şeklinde ifade edilir. $C_o>0$, $0<c<1$'dir.

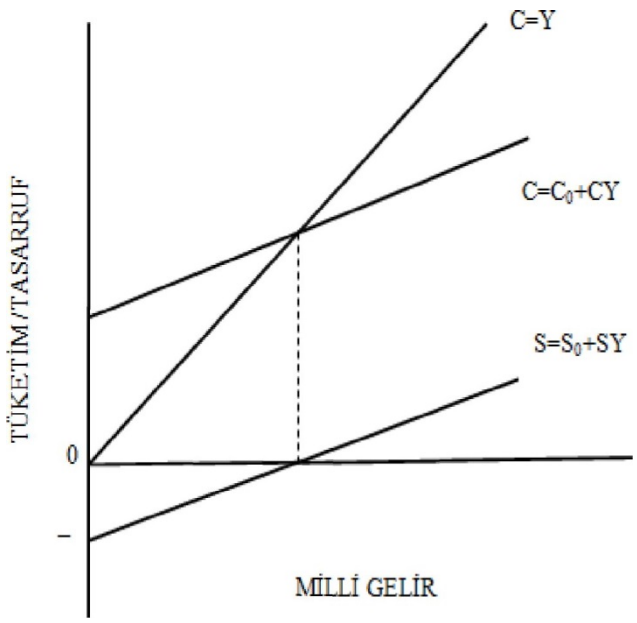
Buradaki;

C_0= Gelirden bağımsız tüketim harcamasını (otonom tüketim harcaması),

c= Marjinal tüketim eğilimini (MPC) temsil etmektedir.

Marjinal tüketim eğilimi (c) = AC/AY oranlanmasıyla elde edilmektedir ve aynı zamanda tüketim fonksiyonunun eğimidir. Ortalama tüketim eğilimi ise C/Y olarak ifade edilir. $C= C_0+cY$ şeklindeki fonksiyonda, $0<c<1$ olması da tüketim artışının gelir artışından "daha az" olacağını göstermektedir.

Şekil 8.6 hem tüketim fonksiyonunu hem de tasarruf fonksiyonunu birlikte göstermektedir.

Şekil 8.6. Tüketim ve Tasarruf Fonksiyonu

Y= C+I veya,

Y=C+S yazılabilmektedir.

Y=C+S denkleminde, S yalnız bırakılınca; **S= Y-C** olacaktır.

C= Co + cY olduğu bilinmektedir. Bunu S= Y-C'de yerine yazarsak;

S= Y-(Co + cY) olacaktır. Buradan da;

S= Y-Co -cY ve

S= -Co + (1-c)Y sonucuna ulaşılır. Bunu S= So+sY olarak da yazmak mümkündür. Buradaki So=-Co ve s=1-c'dir. Bu nedenle, c+s=1'dir. Marjinal tasarruf eğilimi (s) = AS/AY'dir.

Böylece, tüketim fonksiyonu C= Co + cY ve tasarruf fonksiyonu da S= -Co + (1-c)Y olarak elde edilmektedir. Yukarıda bunun grafiksel sunumu görülmektedir.

Gelir artışına bağlı olarak kısa dönemde ortalama tüketim eğiliminin azalması ve uzun dönemde sabit kalması durumuna *"tüketim bulmacası"* denmiştir.

Mutlak gelir hipotezi ile ilgili kısa dönemli çalışmalar göstermiştir ki, gerçekten gelir (Y) ya da GSYH artıkça ortalama tüketim eğilimi (C/Y) azalmaktadır. Ancak, özellikle Simon Kuznets tarafından gerçekleştirilen 1869 sonrası döneme ait gelir tüketim ilişkisini ortaya koyan uzun dönemli zaman serisi çalışmasında (1946), gelir ciddi boyutlarda artmasına rağmen, ortalama tüketim eğilimi azalmamış sabit kalmıştır. Dolayısıyla mutlak gelir hipotezinin geçerliliği konusunda iki farklı bulgu ortaya çıkmıştır ki, gelir artışına bağlı olarak kısa dönemde ortalama tüketim eğiliminin azalması ve uzun dönemde sabit kalması durumuna "tüketim bulmacası" denmiştir [13,14].

Yine mutlak gelir hipotezine göre, Y=C+I+G şeklindeki bir eşitlikte her iki taraf da Y'ye bölünürse; 1=C/Y+I/Y+G/Y sonucuna ulaşılacaktır. Eğer büyüyen bir ekonomide I/Y değeri veri iken G/Y değeri artmazsa ekonomi durgunluğa girer. Bu duruma *"durgunluk tezi"* denmektedir. Keynes'in temel vurgularından biri de durgunluktan kurtulmanın ana yöntemi G'nin artırılmasıdır.

Dışa açık bir ekonomide ise ekonominin genel dengesi, Y= C+I+G+(X-M) şeklinde ifade edilmektedir.

Buradaki X ihracatı, M ise ithalatı temsil etmektedir. İhracat ile ithalat arasındaki farka ise "net ihracat" denilmektedir.

Bireysel Etkinlik

- 2009 yılında Türkiye ekonomisi ciddi bir daralma yaşadı. Bu krizin nedenlerini ve hükümetin krizi atlamak için geliştirdiği politikaları araştırınız.

KLASİK VE KEYNESYEN İKTİSADIN BİRLİKTE DEĞERLENDİRİLMESİ

Klasik iktisatçılar her arzın kendi talebini yarattığına inanıyorlardı. Keynes neden sonuç ilişkisine diğer yönden, yani talepten arza doğru bakılması gerektiğini ileri sürmüştür. Keynes'e göre firmalar üretim kararlarını beklenen talep düzeyine ya da beklenen toplam harcamalara bağlı olarak alırlar. Bir başka ifadeyle, klasik iktisatçıların önerdiğinin aksine arz talebe cevap verir. Kısaca talep arzı yaratır.

Keynes'in tartışmalarında en önemli yeri ekonomide tam istihdamı sağlayabilecek toplam harcama düzeyinin yetersizliği alır. Keynes'e göre sadece toplam harcama düzeyi yeterli olduğu zaman tam istihdam olanak dahilindedir. Eğer harcamalar yeterli değilse işsizlik ortaya çıkacaktır. Kısaca *Keynes piyasa ekonomilerinin otomatik olarak tam istihdama yöneleceği şeklindeki klasik tartışmaları reddetmiş, ekonomik durumun belirlenmesinde dikkatleri toplam harcamalara ya da toplam talep düzeyine odaklaştırmıştır*

Keynes belirli bir zaman diliminde yapılan harcamaların tümünü efektif talep ya da toplam talep olarak adlandırmıştır. Böylece klasiklerin miktar teorisini kullanarak elde ettikleri toplam talep yerine toplam harcamalardan hareketle toplam talep eğrisini elde etmiştir.

Keynes ve klasik ekonomistler ekonominin daima dengeye yöneleceği konusunda anlaşırlar. Keynes ve klasik ekonomistlerin anlaşamadıkları önemli nokta; ekonominin istikrara kavuştuğu çıktı düzeyinin tam istihdama olanak sağlayıp sağlamadığı üzerindedir. Klasik modelde, ekonomi tam istihdam dengesinde ya da potansiyel GSMH düzeyinde istikrar bulur. Keynesyen modelde ise ekonomi dengeye yönelir fakat bunun tam istihdam olması gerekli değildir. Ekonomi tam istihdamdan daha düşük düzeyde dengeye ulaştığı zaman işsizlik dengesi mevcuttur.

Klasik modelde, ekonomi tam istihdam dengesinde ya da potansiyel GSMH düzeyinde istikrar bulur. Keynesyen modelde ise ekonomi dengeye yönelir fakat bunun tam istihdam olması gerekli değildir

Klasik ekonomistler bir piyasa ekonomisinde tam istihdamı sağlayacak iki gücü vurgularlar. Bunlar; faiz oranı ayarlamaları ve ücret/fiyat esnekliğidir. Eğer faiz oranı ayarlamaları yatırımcıların ve tasarrufçuların planlarının birbirine uygunluğunu sağlamada başarısız kalırsa ve bu çok az harcamayla sonuçlanırsa, ücret ve fiyat esnekliği hâlâ tam istihdamı sağlayabilir. Keynes klasiklerin bu düşüncesini paylaşmayarak, klasiklerin yüksek derecede ücret ve fiyat esnekliği varsayımının gerçek dünya ile uyumlu olmadığını ileri sürmüştür. Keynes'e göre fiyat ve ücretleri hızla ayarlamaktan, özellikle aşağı doğru ayarlamaktan alıkoyan çeşitli sendikalar, asgari ücret uygulaması gibi değişik engeller bulunmaktadır.

Klasik ekonomistler devlete ekonomide hiç yer vermemekte ve bunu da ekonominin kendiliğinden tam istihdamı sağlayacağı varsayımına dayandırmaktadır. Klasiklere göre eksik istihdam ortaya çıksa bile bu geçicidir ve ekonomi kendiliğinden tam istihdama dönecektir. Keynes ise ekonominin yalnızca kısa dönemde değil, uzun dönemde bile eksik istihdam dengesine takılabileceğini, ekonominin bu durumu ortadan kaldıracak mekanizmalara sahip olmadığını öne sürmekte ve devlet müdahalesini kaçınılmaz görmektedir.

Özet

• Denge, farklı yönelişlerdeki iki ya da daha fazla değişkenin belli bir nokta veya düzeyde eşitlenmesi (kesişmesi, birleşmesi) dir. Makro ekonomik denge konusunda iki ana ekol bulunmaktadır. Bunlar; "Klasik iktisat" ekolü ve "Keynesyen İktisat" ekolleridir. Bu iki görüş arasında makro ekonomik denge konusundaki temel fark; Klasik iktisatçıların, dengenin her zaman piyasa şartlarında kendiliğinden sağlanacağını düşünmelerine karşılık, Keynesyen iktisatçılar piyasa şartlarının dengenin her zaman sağlanmasını garanti etmeyeceğini düşünmeleridir. Bu doğrultuda, Klasiklerde piyasada sürekli tam istihdam üretim dengesi olduğu için devlet müdahalesi öngörülmemektedir. Oysa Keynesyenler, piyasada dengesizlik olabileceğini ve bu dengesizliğin ancak devlet müdahalesiyle giderilebileceğini düşünmektedirler. Her iki ekolün özellikle arz ve talebin rolü konusunda farklılaştığı ve kısa dönem denge üretim düzeyinin belirlenmesine farklı baktıkları anlaşılmaktadır. Klasikler kısa dönemde üretim düzeyini iş gücü miktarının belirlediğini ve mümkün oldukça arzın artırılmasının yararlı olacağını düşünmektedirler. Çünkü onlara göre, nominal ücretler ve fiyatlar düşüş ve yükseliş açısından esnektir. Bu sayede de her arz mutlaka kendisine eşit bir talep bulmaktadır. Buna karşılık Keynesyenler ise, özellikle nominal ücretlerin aşağı yönde esnek olmasının zor olduğunu ve bu nedenle de arz-talep dengesinin her zaman kendiliğinden sağlanamayacağını düşünmektedirler. Onlara göre eğer ekonomide eksik istihdam dengesi varsa bu ancak talebin (harcamaların) artırılmasıyla tam istihdam dengesine yönelir. Talebin artırılması konusunda da devletin müdahalesini gerekli görmektedirler. Kısaca, klasikler arz ağırlıklı, Keynesyenler ise talep ağırlıklı bir algıya sahiptirler. Zamana bağlı olarak görülmüştür ki kimi dönemlerde klasik iktisadi politikalar daha yoğun uygulanmış ve etkili olmuş, bazı dönemlerde de Keynesyen iktisadi politikalar ekonominin dengesini veya istikrarını sağlamada etkili olmuştur. Örneğin, İktisadın bir bilim olarak kabul edilmesinin başlangıcı olarak kabul edilen 1776 yılında Adam Smith'in yazdığı "Milletlerin Zenginliği" adlı eserle uygulanan politikalar (Klasik İktisadi Politikalar)1929 yılında yaşanan "Dünya Ekonomik Bunalımı" na kadar etkili olmuştur. 1929 Bunalımına bağlı olarak John Maynard Keynes tarafından kaleme alınan "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı eserle de "Keynesyen İktisadi Politikalar" denilen uygulamalar ön plana çıkmıştır. Günümüzde Türkiye'de uygulanan iktisadi politikalara ise "Karama Ekonomik Politikalar" denmektedir. Bunun sebebi, zaman zaman Klasik zaman zaman da Keynesyen politikaların uygulanmasıdır. Örneğin, 2018 yılında yaşanan döviz kuru dalgalanmalarını dengelemek için devlet ekonomiye çeşitli mali araçlar vasıtasıyla müdahalelerde bulunmuştur ki bu uygulamalar Keynesyen politikalardır. Dalgalanmaların olmadığı normal dönemlerde ise Klasik iktisadi denge politikaları yani devletin piyasaya müdahale etmediği yöntemler uygulanmaktadır. Kısacası; klasik İktisadi denge politikalarında; piyasa koşullarında otomatik denge, ekonominin sürekli tam istihdamda dengede olduğu, her arzın kendi talebini yaratması, ücret ve fiyatların esnekliği, ekonomiye devlet müdahalesinin gereksizliği ve paranın yansızlığı gibi politikalar uygulanırken, Keynesyen Politikalarda ise; her talebin kendi arzını yaratacağı, devletin eksik istihdam dönemlerinde ekonomiye müdahale etmesi gerekliliği, ücretlerin aşağı yönde esnek olmadığı, ekonominin çoğu zaman eksik istihdamda da dengeye gelebileceği gibi anlayışlar ön plana çıkmaktadır.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. İktisatta kısa ve uzun dönemi aşağıdakilerden hangisinde verilen İfade karşılamaktadır?

a) Kısa dönem sistemdeki değişkenlerin hepsinin değiştirilebildiği, uzun dönem ise değiştirilemediği zaman dilimidir.
b) Kısa ve uzun dönem arasında bir fark yoktur ve tüm değişkenler sabittir.
c) Kısa dönem sadece teknoloji ve sermayenin değiştirilebildiği, uzun dönem İse sadece emek miktarının değiştirilebildiği zaman dilimidir.
d) Değişkenlerin sabit olduğu döneme uzun, değişkenlerin esnek olduğu döneme ise kısa dönem denir.
e) Kısa dönem sistemdeki az sayıda değişkenin değiştirilebildiği, uzun dönem İse sistemdeki tüm değişkenlerin değiştirilebildiği zaman dilimidir.

2. Aşağıdakilerden hangisi Keynesyen İktisadın temel varsayımlardan biri olarak görülemez?

a) Durgunluk dönemlerinde ekonomiye devlet müdahalesi gereklidir.
b) Özellikle nominal ücretler aşağı yönde esnek değildir.
c) Devlet borçlanabilir.
d) Para sadece İşlem amacıyla talep edilir.
e) Piyasa mekanizması kendiliğinden tam İstihdam üretim düzeyini sağlamayı garanti edemez.

3. Dışa açık bir ekonomide ekonominin genel dengesini gösteren eşitlik aşağıdakilerden hangisidir?

a) Y= C+I
b) Y= C+I+G
c) Y= C+I+G+(X-M)
d) Y=C+S
e) Y= S+I

4. Klasik İktisatta kısa dönemde üretim düzeyini belirleyen temel değişken aşağıdakilerden hangisidir?

a) Siyasi partilerin sayısı.
b) Seçmenlerin sayısı.
c) İşgücü miktarı.
d) Talep miktarı.
e) Hammadde miktarı

5. Klasik İktisadın fikir önderi aşağıdakilerden hangisidir?

a) John Maynard Keynes
b) Adam Smlth
c) Mllton Frledman
d) Slmon Kuznets
e) Joseph Stlglltz

6. C= C_0 +CY şeklindeki eşitlikte C_0 aşağıdakilerden hangisini ifade etmektedir?

a) Otonom (gelirden bağımsız) tüketimi
b) Marjinal Tüketim Eğilimini
c) Uyarılmış tüketimi
d) Millî geliri
e) Ortalama tüketimi

7. Aşağıdakilerden hangisi Klasik İktisadın temel varsayımlardan biri olarak görülemez?

a) Ekonomi sürekli tam istihdam üretim düzeyinde dengededir.
b) Ekonomiye devlet müdahalesi gereksizdir.
c) Ücretler ve fiyatlar esnek değildir.
d) Her arz kendi talebini yaratır.
e) Ekonomik birimler rasyoneldir.

8. Keynesyen iktisatta denge gelir düzeyini etkileyen en önemli değişken aşağıdakilerden hangisidir?

a) Arz miktarı.
b) Tasarruf miktarı.
c) Faiz oranı
d) Enflasyon oranı
e) Toplam harcamalar

9. Ekonomideki genel dengeyi gösteren durum aşağıdakilerden hangisidir?

a) Arz ve talebin birbirine eşit olmasıdır.
b) Talebin arzdan fazla olmasıdır.
c) Arzın talepten fazla olmasıdır.
d) Fiyatların ücretlerden fazla olmasıdır.
e) Fiyatlarla ücretlerin birbirine eşit olmasıdır.

10. Irving Fisher tarafından geliştirilen miktar teorisi aşağıdakilerden hangisinde doğru olarak verilmiştir?

a) MP= PV
b) MV= PY
c) M/V= P/Y
d) M= VPY
e) V=MPY

Cevap Anahtarı

1.e, 2.d, 3.c, 4.c, 5.b, 6.a, 7.c, 8.e, 9.a,10.b

YARARLANILAN KAYNAKLAR

[1] Begg, D., Fischer, S., Dornbusch, R. (2001). Makro İktisat (ed: Serin, V.): Alkım Yayınları.

[2] Bocutoğlu, Ersan (2009). Makro İktisat, Trabzon: Murathan Yayınevi.

[3] Dornbusch, R., Fischer, S. (1990). Macroeconomics (Fifth Edition): McGraw-Hill,Inc.

[4] Lipsey, R. G., Steiner, P. O., Purvis, D. D., Courant, P. N. (1984). İktisat 2 (yayın sorumlusu: Çakmak, A.): Bilim Teknik Yayınevi.

[5] Mankiw, N. G. (2000). Macro Economics (Fourth Edition): Worth Publishers.

[6] O'Sullivan, A., Sheffrin, S.M., Perez S.J. (2015). Makro Ekonomi (Çeviri Editörü: Kerem Karabulut), Pearson.

[7] Parasız, İ. (2006). Makro Ekonomi: Ezgi Kitabevi.

[8] Samuelson, P. A., Nordhaus, W. D. (1989). Economics (Thirteenth Edition): McGraw-Hill, Inc.

[9] Seyidoğlu, Halil (2011). İktisat Biliminin Temelleri, Güzem Can Yayınları.

[10] Tunca, Z. (2005). Makro İktisat: Filiz Kitabevi.

[11] Unay, C.(1996). Makro Ekonomi: Ekin Kitabevi.

[12] Ünsal, E. M.(2004). Makro İktisada Giriş: Siyasal Kitabevi.

[13] Yıldırım, K., Bakırtaş, İ., Koyuncu, C., Yılmaz R., Açıkalın, S. (2010). İktisada Giriş (ed: Yıldırım, K.): Ekin Yayınevi.

[14] Yıldırım, Kemal, Bakırtaş, İbrahim, Yılmaz Rasim, Esen, Ethem (2011). Makro İktisada Giriş (ed: Yıldırım, K.): Pelikan Yayıncılık.

TOPLAM TALEP VE TOPLAM ARZ

İÇİNDEKİLER

- Toplam Talep
- Toplam Talep Eğrisinin Elde Edilmesi
- Toplam Talep Eğrisinde Kaymalar
- Toplam Arz
- Toplam arz Eğrisinde Kaymalar
- Kısa Dönemde Makro Denge
- Toplam Talepteki Değişmeler ve Kısa Dönemli Dengenin Değişmesi
- Toplam Arzdaki Değişmeler ve Kısa Dönemli
- Dengenin Değişmesi
  - Toplam Talep ve Toplam Arzın Birlikte Değişmesi
  - Uzun Dönem Arz Eğrisi
  - Kamu Müdahalesinin Etkinliği

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Toplam talep ve toplam arzı tanımlayabilecek,
  - Toplam talep ve toplam arz ilişkilerini grafik yardımıyla gösterebilecek,
  - Enflasyon ve işsizliğin oluşum nedenleri ile ilgili bilgi sahibi olabilecek,
  - Kısa ve uzun dönemli makro ekonomik dengeyi anlayabilecek,
  - Makro ekonomik dengenin hangi nedenlerle ve nasıl değiştiğini bilecek,
  - Makro ekonomik denge değişiminin sonuçlarını irdeleyebileceksiniz.

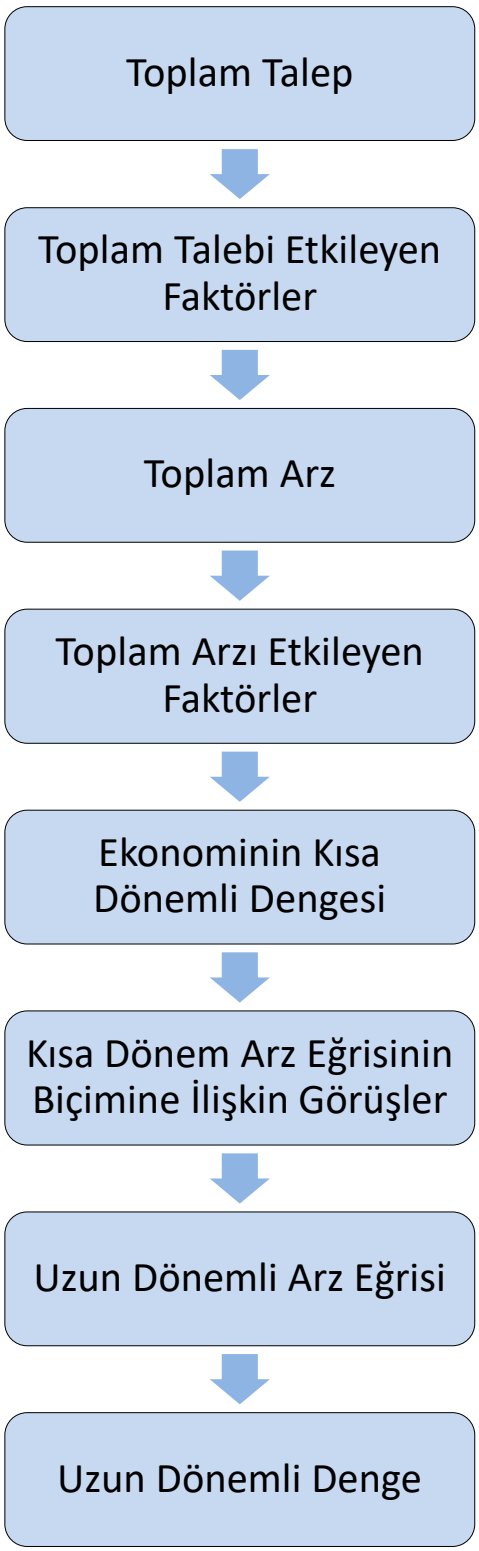
Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

İKTİSADA GİRİŞ

Prof. Dr.
Selim BAŞAR

ÜNİTE
9

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Toplam Talep
Toplam Talebi Etkileyen Faktörler
Toplam Arz
Toplam Arzı Etkileyen Faktörler
Ekonominin Kısa Dönemli Dengesi
Kısa Dönem Arz Eğrisinin Biçimine İlişkin Görüşler
Uzun Dönemli Arz Eğrisi
Uzun Dönemli Denge

GİRİŞ

Makro iktisadi analizler anlatılırken genel olarak basit bir ekonomiden gerçek bir ekonomiye doğru ilerleyen bir yöntem izlenir. Burada önce sıkı bir takım varsayımlar yapılır ve daha sonra bu varsayımlar gevşetilir. Bu kapsamda önce bir ekonomide faizlerin ve fiyatların sabit olduğu, bu değişkenlerin herhangi bir iktisadi durumdan etkilenmediği ve herhangi bir iktisadi değişkeni etkilemediği varsayılır. Buna basit Keynesyen yaklaşım adı verilir. Basit Keynesyen ekonomide faiz ve fiyatlar sabit olduğu gibi, dış alem ile mal ve hizmet alışverişi de yoktur.

Daha sonra aynı ekonomide faizlerin değişken olduğu fakat fiyatların sabit olduğu ve değişmediği kabul edilir. Buna da IS-LM Modeli ya da analizi adı verilmektedir. IS-LM modeli gerek dışa kapalı ve gerekse dışa açık ekonomi varsayımları altında ele alınabilir.

Üçüncü bir aşamada ise ekonomide fiyatların da değişken olduğu kabul edilerek fiyat değişimlerinin etkileri incelenir. Buna da Toplam Talep-Toplam Arz analizi adı verilmektedir. Bu analiz de dışa kapalı ve dışa açık ekonomi varsayımlarına göre irdelenebilir.

Bu bölümde fiyatların değişken olduğu bir ekonomide fiyat değişimlerinin ekonominin talep tarafı ile arz tarafı üzerindeki etkileri ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Bu yaklaşıma yukarıda da ifade edildiği Toplam Talep-Toplam Arz yaklaşımı denir.

Toplam talep ve toplam arz analizi, bir ülkedeki karar birimlerinin o ülkedeki fiyatlar genel düzeyindeki değişikliklere verdikleri tepkileri analiz eden bir yaklaşımdır.

Toplam talep ve toplam arz analizi ekonomideki genel fiyat düzeyi ile karar birimleri olan hane halklarının, firmaların ve devletin davranışları arasındaki ilişkiyi ele almaktadır.

Toplam talep ve toplam talep eğrisi ile ilgili olarak iktisatçılar arasında önemli görüş farklılıkları bulunmamaktadır. Genel olarak artan fiyatlar genel düzeyinin ekonominin talep cephesinin talep ettikleri mal ve hizmet miktarını azaltacağı kabul edilmektedir.

Buna karşılık toplam arz konusunda bir takım farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimi görüşler fiyat değişmeleri karşısında ekonominin arz cephesinin daha fazla mal ve hizmet üreteceğini ileri sürerken, bazı iktisatçılar ise arz davranışının fiyat değişimleri yoluyla değişmeyeceğini ifade etmektedirler. Bu farklı sonuçlar elbette iktisatçıların yapmış olukları farklı varsayımların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bölümde önce toplam talep konusu ele alınmaktadır. Bu kapsamda toplam talebin unsurları irdelenmekte ve fiyatların toplam talebi hangi yollardan etkilediği açıklanmaya çalışılmaktadır. Daha sonra bu açıklamalar ışığında toplam talep eğrisi elde edilmektedir. Buna ilave olarak toplam toplam talep eğrisinin bütüncül olarak yer değiştirmesinin hangi faktörlere bağlı olduğuna da yer

verilmiştir. Bunu toplam arzın açıklanması ve toplam arz eğrisinin eğrisinin elde edilmesi konusu izlemektedir. Burada da toplam arzın yer değiştirmesine neden olan faktörler irdelenmiştir.

Toplam talep ve toplam arz konusu açıklandıktan sonra ekonomide dengenin sağlandığı fiyat-üretim/gelir bileşimi üzerinde durulmakta, ayrıca bu dengenin değişmesi konusu ele alınmaktadır. Söz konusu dengenin değişmesinde toplam talebin ve toplam arzın etkileri izah edilmektedir.

Bu bölümün son kısmında çeşitli görüşlere göre toplam arz eğrisinin biçimi üzerinde durulmuştur. Toplam arz eğrisinin biçimine bağlı olarak ekonomiye devlet müdahalesinin etkinliğinin tartışılması ile bölüm son bulmaktadır.

TOPLAM TALEP

Toplam talep (AD), fiyatların değişken olduğu bir ekonomide harcama birimlerinin söz konusu fiyat değişimlerine vermiş oldukları tepkiyi göstermektedir. Buna göre bir ülkedeki fiyatlar genel düzeyi (P) yükselirken- diğer şartlar sabitken- toplam harcamalar (AE) azalma eğilimindedir.

Bilindiği gibi bir ülkedeki toplam harcamalar, hane halklarının tüketim harcamalarından (C), firmaların yatırımları için yaptıkları harcamalardan (I), kamunun harcamalarından (G) ve İhracat (X)-İthalat (M) farkı olarak ifade edilen net ihracattan (X-M) oluşmaktadır.

AE = C + I + G + X - M

Fiyatlar genel düzeyinin artması ile birlikte toplam harcamalar başlıca üç yoldan etkilenir.

İlk olarak **-** diğer şartlar sabitken - fiyatlar genel düzeyinin artması, ülkedeki hane halklarının nominal servetlerinin (W) alım gücünü azaltır. Basit olarak nominal servetin reel (gerçek) değeri söz konusu nominal servetin alabileceği mal ve hizmet miktarıdır. Bu kapsamda nominal servetin reel değeri, nominal değerinin fiyatlara bölünmesi ile elde edilir.

Reel Servet=Nominal Servet / Fiyatlar=W/P

Nominal servet sabitken fiyatlar genel düzeyinde artış olması durumunda reel serveti temsil eden W/P oranının değeri düşer. Yani hane halklarının reel servetleri ve dolayısıyla reel servetin satın alabileceği mal ve hizmet miktarı azalır. Tüketim harcamalarının reel servetten etkilendiği varsayımı altında, azalan reel servete bağlı olarak hane halkları daha az tüketim harcaması yaparlar. Sonuç olarak, fiyatlardaki artışlar, toplam harcamaların tüketim harcamalarındaki azalmaya bağlı olarak düşmesine yol açmaktadır.

P↗, (W/P) ↘, C↘

AE↘ = C↘ + I + G + X – M

Aksine eğer servetin nominal değeri sabitken, fiyatlar genel düzeyi azalıyorsa reel serveti temsil eden W/P oranının değeri de yükselir. Bu durumda hane

halklarının reel servetleri ve dolayısıyla reel servetin satın alabileceği mal ve hizmet miktarı artar. Tüketim harcamalarının reel servetten etkilendiği varsayımı altında, artan reel servete bağlı olarak hane halkları daha fazla tüketim harcaması yaparlar. Sonuç olarak, fiyatlardaki azalışlar toplam harcamaların, tüketim harcamalarındaki artmaya bağlı olarak, yükselmesine yol açmaktadır.

P↘, (W/P)↗, C↗

AE↗=C↗+I+G+X-M

Toplam harcamanın yukarıda açıklandığı gibi fiyatlardaki değişimlerin hane halklarının servetlerinin değerini etkilemesi, servetin değerindeki değişimlerin hane halklarının satınalma güçlerini değiştirerek tüketim harcamalarını değiştirmesi ve tüketim harcamalarının da toplam harcamaları etkilemesi biçiminde özetlenebilecek olan yukarıdaki açıklamalar "*Servet Etkisi*" ya da "*Pigou Etkisi*" olarak adlandırılmaktadır.

Fiyatlar genel düzeyindeki değişiklikleri toplam harcamayı etkilemesinin *ikinci nedeni "Dış Ticaret Etkisi*" olarak adlandırılmaktadır.

Bir ülkedeki reel döviz kuru (R), o ülkedeki nominal döviz kuru (e) ile dış fiyatlar (P^*) ve ülke içi fiyatlar (P) oranının çarpımı ile elde edilir.

R = e. (P* / P)

Reel döviz kurunun düşmesi (R↘), ülkedeki malların yabancılar için pahalılaşması anlamına gelmektedir. Örneğin kurun 1$=4 TL'den 1$=3 TL'ye azalması, yabancıların daha önce 1$ ödeyerek 4 TL değerinde Türk malı satın almalarına karşılık artık 1$ ödeyerek 3 TL değerinde Türk malı almaları demektir. Bu durumda yabancılar için Türkiye'den mal satın almak pahalılaşmıştır ve Türkiye'nin dış ülkelere yaptığı ihracat azalma eğilimi gösterir. Aynı zamanda Türk vatandaşlarının yurtdışından mal satın almaları daha cazip hâle gelmiştir. Yukarıdaki örnek açısından düşünüldüğünde önceleri 4 TL ödeyerek 1$ değerinde yabancı mal satın alabilen Türk vatandaşları artık 3 TL ödeyerek 1$ değerinde yabancı mal satın alabileceklerdir. Bu durumda Türk vatandaşları yabancı mallara daha fazla rağbet gösterecekleri için dışarıdan alınan mal ve hizmet miktarı yani ithalat yükselecektir. Sonuç olarak reel kurun düşmesi (R↘), ihracatı yabancılar için pahalılaştırarak azaltırken, ithalatı yerli halk için ucuzlatarak artırma (M↗) etkisi gösterir.

Fiyatlar genel düzeyi artıkça hane halklarının, firmaların ve devletin satın alabilecekleri veya satın almak istedikleri mal ve hizmet miktarı azalır.

R↘, X↘, M↗ VE M>X (DIŞ TİCARET AÇIĞI BASKISI)

Yukarıdaki bilgiler ışığında fiyatların toplam harcamalara etkisi açıklanabilir. Ülkedeki fiyatların yükselmesi (P↗), reel döviz kurunun diğer şartlar sabitken azalmasına yol açar. Bu durumda ihracat azalırken ithalatın artması beklenir.

P↗, R=e.P*/P↗, R↘, X<M (DIŞ TİCARET AÇIĞI BASKISI)

İhracatın azalması ve ithalatın artması ile birlikte toplam harcamalar azalır.

AE↘ = C + I + G + (X-M)↘

Sonuç olarak, ülkedeki fiyatların artması toplam harcamaları azaltıcı etk[illegible]

bulunmuştur. Fiyatlar genel düzeyi artıkça hane halklarının, firmaların ve devletin satın alabilecekleri ve/veya satın almak istedikleri mal ve hizmet miktarı azalır.

P↗, AE↘

Reel para arzı, nominal para arzının fiyatlara bölünmesi ile elde edilir.

Aksine, ülkedeki fiyatlar azalırsa, bu kez reel döviz kuru yükselecek ve ihracat artarken ithalat azalacaktır.

P↘, R = e . P* / P↘, R↗, (X-M)↗

İhracatın artması ve ithalatın azalması, ile birlikte toplam harcamalarda artış meydana gelecektir.

AE↗ = C + I + G + (X-M)↗

Sonuç olarak ülkedeki fiyatlar genel düzeyinin azalması toplam harcamaları artırıcı etkide bulunmuştur.

P↘, AE↗

Bir ülkede fiyatlar genel düzeyi ile toplam harcamaların arasında negatif yönlü bir ilişkinin olmasının **üçüncü ve son nedeni** ise para piyasası kaynaklı etkidir.

Reel para arzı, nominal para arzının (M) fiyatlara (P) bölünmesi ile elde edilmektedir.

REEL PARA ARZI=NOMİNAL PARA ARZI/FİYATLAR=M/P

Reel para arzı ülkedeki fiyatların artması ile birlikte azalınca diğer şartlar sabitken basitçe paranın fiyatı olarak düşünülebilen faiz oranları (i) yükselir.

P ↗, (M/P)↘, i↗

Faiz oranları ile özel kesim yatırım harcamaları (I) arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Faiz oranları artınca özel kesim yatırım harcamaları azalmaktadır.

i↗, I↘

Sonuç olarak, yatırım harcamalarının azalması ile birlikte ülkedeki toplam harcamalar azalacaktır.

AE↘ = C + I ↘ + G + (X-M)

Aksi durumda yani fiyatların düşmesi durumunda ise reel para arzı artacak, faiz oranları azalacak ve yatırım harcamaları artış gösterecektir.

P↘→ (M/P)↗→İ↘→I↗

Yatırım harcamalarındaki artışa paralel olarak toplam harcamalar artış gösterecektir.

AE↗=C+I↗+G+(X-M)

Fiyatlar genel düzeyinin reel para arzını, reel para arzının faiz oranlarını, faiz oranlarının yatırım harcamalarını, yatırım harcamalarının da toplam harcamaları etkilemesi süreci “Faiz Oranı Etkisi” olarak adlandırılmaktadır.

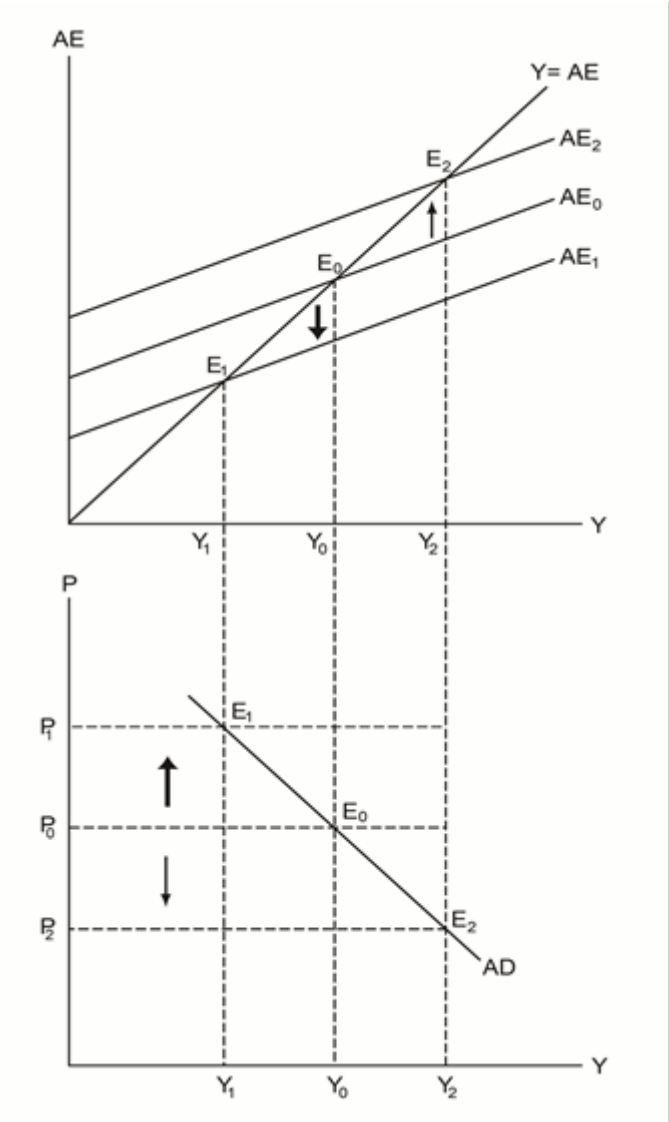
Fiyatlar genel düzeyi artıkça hane halklarının, firmaların ve devletin satın alabilecekleri ve/veya satın almak istedikleri mal ve hizmet miktarı azalır.

Toplam Talep Eğrisinin Elde Edilmesi

Mikro İktisattaki bireysel talep eğrisinin negatif olmasının nedeni gelir ve ikame etkileridir. Makro iktisatta ise toplam talep "servet etkisi", "dış ticaret etkisi" ve "faiz oranı etkisi" nedeniyle negatif eğimlidir.

Toplam talep eğrisi ekonomide yer alan hane halklarının, firmaların ve devletin çeşitli fiyat düzeylerinde satın almak istedikleri mal ve hizmet miktarını göstermektedir. Bu kapsamda fiyatlar genel düzeyi arttıkça söz konusu birimlerin satın almak istedikleri mal ve hizmet miktarının azalması beklenir.

Mikro iktisatta ele alınan bireysel talep eğrisinin negatif olmasının nedeni gelir ve ikame etkileridir. Makro iktisatta yer alan toplam talep eğrisinin negatif eğimli olmasının nedeni ise yukarıda özetlenen "Reel Servet Etkisi", "Dış Ticaret Etkisi" ve "Faiz Oranı Etkisi" nedeniyle fiyatlar genel düzeyi ile toplam harcamalar (AE) arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığıdır.

Şekil 9.1. Toplam Talep Eğrisinin Elde Edilmesi

Bu durum Şekil 1'de gösterilmiştir. Şeklin üst kısmında toplam harcamalar ile hasıla arasındaki ilişki yer almaktadır. Ekonomi başlangıçta E0 ile temsil edilen

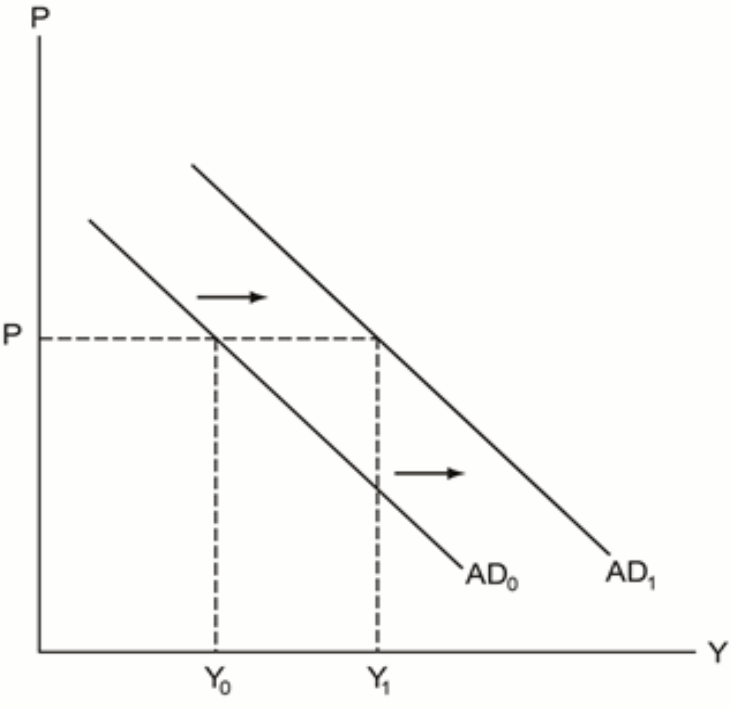
durumda olup toplam harcamalar (AE_0) ve toplam hasıla da Y_0 kadardır. Grafiğin alt kısmında ise fiyatlar ile toplam hasıla arasındaki ilişki yer almaktadır. Ekonomi E_0 durumunda iken fiyatlar P_0 kadardır. Fiyatların P_0'dan P_1'e yükseldiği durumda toplam harcamalar da yukarıda özetlenen etkiler sonucunda azalacak ve ilk duruma paralel olarak AE_0'dan AE_1 durumuna gelecek ve azalacaktır. AE_1 durumunda hasıla Y_1 gibi daha düşük bir düzeyde gerçekleşecektir. Aksine fiyatların alt grafikte P_2 gibi bir düzeye doğru azalması ile birlikte yine servet etkisi, dış ticaret etkisi ve faiz oranları etkisi nedenleri ile toplam harcamalar artacak ve AE_0 toplam harcama düzeyi AE_2 durumuna gelecektir. Bu durumda hasıla düzeyi Y_2 gibi bir düzeye çıkacaktır. Grafiğin alt kısmındaki noktalar birleştirildiğinde fiyatlar ile hasıla arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu gösteren toplam talep eğrisi (AD) elde edilecektir.

AD eğrisi fiyatlar arttıkça toplam harcamaların, dolayısıyla toplam talebin azaldığını, fiyatlar azaldıkça da toplam harcamaların ve toplam talebin arttığını ifade eder. Alt grafikteki her nokta üzerinde yukarı grafikte Y=AE şartı sağlanmıştır. O hâlde toplam talep eğrisi üzerindeki her noktada hasılanın toplam harcamalara eşit olduğunu yani mal piyasasında dengenin sağlandığını söylemek mümkündür.

Toplam Talep Eğrisinde Kaymalar

Toplam talep eğrisinin kayması ya da bir başka deyişle toplam talebin yer değiştirmesi, eksenlerde yer alan fiyatlar genel düzeyi (P) ile hasıla-çıktı (Y) dışındaki üçüncü faktörlerin devreye girmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Toplam talep eğrisinin sağa doğru kayması, fiyat aynı iken toplam talebin artması anlamına gelir.

Şekil 9.2. Toplam Talep Artışı

Toplam talep eğrisi, fiyat dışı etkenler ortaya çıktığında paralel olarak yer değiştirir.

Toplam talep genellikle aşağıdaki nedenlerle artarak yer değiştirir:

Servetteki değişmeler:

• Servet artışlarının harcamalar yoluyla toplam talebi pozitif, servetteki azalışların ise toplam talebi negatif etkilemesi beklenir.

Tüketicilerin ve firmaların beklentilerindeki değişmeler:

• Tüketicilerin gelecekteki gelirlerinin artacağına ilişkin olumlu beklenti içinde olmaları harcamaları artırıcı etkiye sahiptir.

• Yine firmaların gelecekteki satışları ile ilgili olumlu beklenti içinde olmaları onları yeni yatırım harcamalarına yönlendireceğinden toplam talebin yükselmesi beklenir.

Maliye Politikası:

• Kamu harcamalarının artması: Artan kamu harcamalarının çarpan etkisi ile tüm topluma yayılması ve gelirin yükselmesi söz konusudur. Artan gelir ile birlikte toplam harcamaların ve toplam talebin artması beklenir.

• Vergi oranlarının azaltılması: Vergi oranlarının azaltılması hane halklarının tüketim harcamalarını ve/veya firmaların yatırım harcamalarını artırabileceğinden toplam talebin yükselmesi söz konusudur.

Para Politikası:

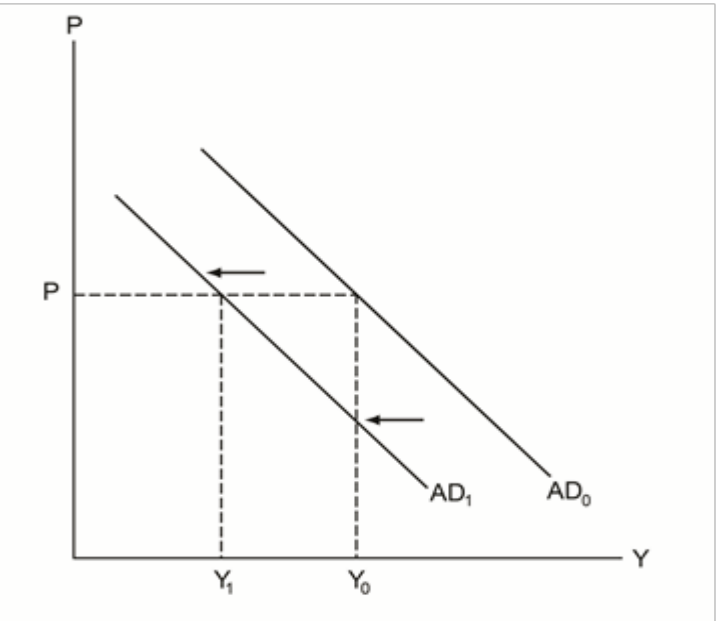
• Para arzının artması (faiz oranlarının düşmesine ve yatırım harcamalarının artmasına yol açarak) toplam talebi artırır

Ticaret Yapılan ülkelerin gelir ve fiyat düzeyindeki değişmeler:

• Talep eğrisinin bütünüyle yer değiştirmesinde ticaret yapılan ülkelerdeki gelir ve fiyat hareketlilikleri de önem taşımaktadır. Örneğin Almanya'da gelirin artması ile birlikte bu ülkenin Türkiye'den daha fazla mal ve hizmet satın alması beklenebilir. Bu durumda Türkiye'nin ihracatı ve dolayısıyla Türkiye'deki mal ve hizmetlere olan toplam talep yükselir. Yine Türkiye'de mal ve hizmet fiyatları sabitken Almanya'da fiyatlar yükselirse Almanların Türkiye'den mal ve hizmet satın alımlarını artırmaları muhtemeldir. Bu durumda da Türkiye'nin ihracatı ve dolayısıyla Türkiye'deli mal ve hizmetlere olan toplam talep yükselir. Hem ticaret yapan ülkelerin gelirinin artması hem de ticaret yapılan ülkelerde fiyatların yükselmesi durumunda Türkiye'de fiyatlar sabitken AD eğrisi sağa doğru kayar.

Sonuç olarak toplam talebin AD_0'dan AD_1'e doğru sağa doğru kayması ile birlikte fiyatlar sabitken hasıla-çıktı düzeyi artış göstermiştir.

Benzer şekilde toplam talep eğrisinin sola doğru kayması, fiyat aynı iken toplam talebin azalması anlamına gelir.

Şekil 9.3. Toplam Talep Azalışı

Görüldüğü gibi toplam talebin AD0'dan AD2'ye doğru sola doğru kayması ile birlikte fiyatlar sabitken hasıla-çıktı düzeyi azalış göstermiştir

Toplam talep genellikle aşağıdaki nedenlerle azalarak yer değiştirir:

- Hane halklarının tüketim harcamalarının azalması
- Firmaların yatırım harcamalarının azalması
- Kamu harcamalarının kısılması
- İhracatın azalması
- İthalatın artması
- Vergi oranlarının artması (Tüketim harcamalarının ve/veya yatırım harcamalarının azalmasına yol açarak)
- Hane halklarının servetlerinin azalması
- Para arzının azalması (Faiz oranlarının yükselmesine ve yatırım harcamalarının azalmasına yol açarak)

Toplam talepteki kaymalar, bu kaymalara neden olan etkinin büyüklüğünün çarpan ile çarpımı kadardır.

Toplam talebin artmasında ve azalmasında devletin rolü önemlidir. Yukarıda ifade edildiği gibi devlet bazen harcamaları artırarak ve/veya vergileri azaltarak toplam talebin genişlemesine yol açar. Devletin bu şekilde ekonomiye müdahalesine *genişletici maliye politikası* denir. Aksine devlet bazen de kamu harcamalarını kısarak ve/veya vergileri artırarak toplam talebin azalmasına neden olabilir. Devletin bu tür müdahalelerine ise *daraltıcı maliye politikası* denilmektedir.

TOPLAM ARZ

Toplam arz analizinde, harcama birimlerinin değil, üretim birimlerinin davranışları incelenir.

Toplam arz analizi, toplam talep analizi gibi fiyatlar genel düzeyi (P) ile hasıla-çıktı arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Ancak burada ekonominin harcama-talep yönü değil, üretim-arz yönü incelenmektedir. Toplam arz, bir ekonomide fiyat değişimlerine karşı üretilen toplam çıktının düzeyini göstermektedir.

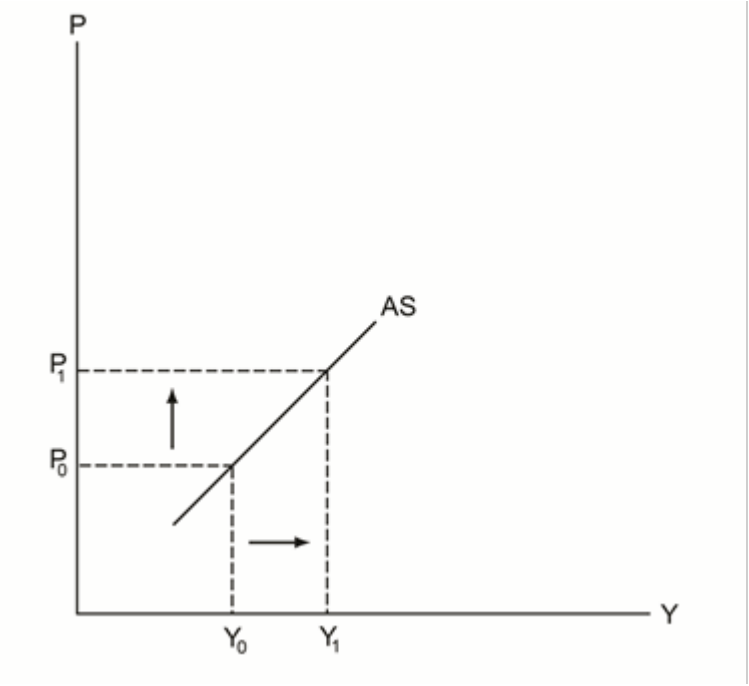
Toplam arz eğrisi de (AS) fiyatlar genel düzeyi ile üretim-çıktı arasındaki ilişkiyi ele alır. Ancak bu kez harcama birimlerinin değil, üretim birimlerinin davranışları incelenir.

Bir ekonomideki toplam üretim, genel olarak zaman boyutu itibariyle ayrı ayrı ele alınarak "Kısa Dönem" ve "Uzun Dönem" olarak incelenmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi toplam arz ile ilgili çeşitli iktisadi akımların farklı görüşlere sahip olduğu görülmektedir.

Kısa Dönem Toplam Arz

Kısa dönem toplam arz eğrisi fiyatlar arttıkça ekonomideki firmaların daha fazla üretim yaptıkları varsayımından hareket etmektedir. Bu nedenle fiyatlar ile üretim-çıktı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Şekil 9.4. Toplam Arz Eğrisi

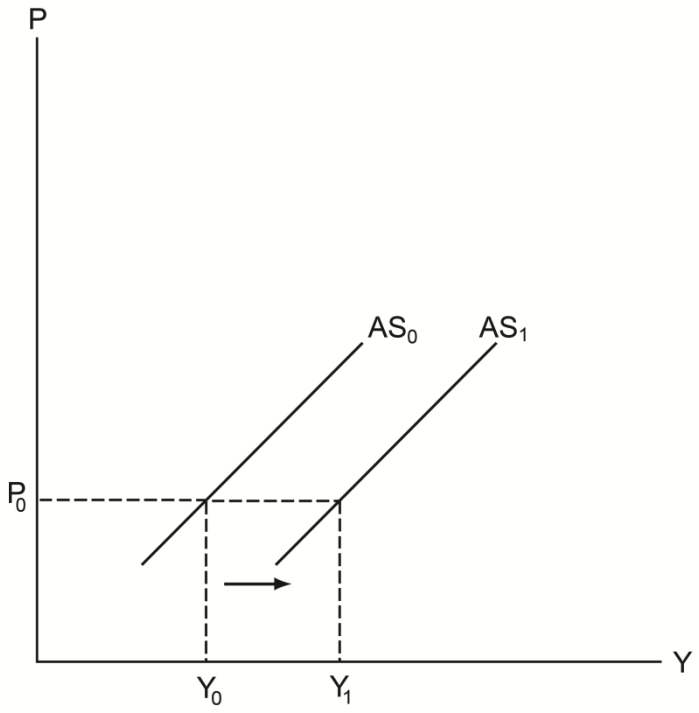
Arz eğirisinin kısa dönemde pozitif olmasının nedeni iktisat literatüründe *Katı Ücret Modeli, Katı Fiyat Modeli*, ve *Eksik Bilgi Modeli* olmak üzere 3 görüş yardımıyla açıklanmaktadır. Detaylara girmeden açıklamak gerekirse kısa dönemde firmaların ve işçilerin fiyat artışlarını ve ücret artışlarını yanlış algılamaları sunucunda daha fazla üretmek veya çalışmak istemeleri ile birlikte toplam arz artmaktadır. Şekil 11.4'de fiyatlar genel düzeyi P_0 iken Y_0 kadar çıktı

üretilmektedir. Fiyatlar P_1'e yükseldiğinde reel ücretlerin azalması ile birlikte firmalar tarafından üretilmek istenen çıktı miktarı da Y_1 olmaktadır.

Toplam Arz Eğrisinde Kaymalar

Toplam talep analizinde belirtildiği gibi toplam arz da fiyat ve hasıla-çıktı dışındaki faktörlerin ortaya çıkması durumunda yer değiştirir.

Toplam arzın artması

Şekil 9.5. Toplam Arzın Artması

Görüldüğü gibi fiyat düzeyi aynı iken toplam arz eğrisi kendisini ilgilendiren fiyat dışındaki herhangi bir etken nedeniyle sağa kaymış ve üretim-çıktı düzeyi artmıştır.

Toplam arz eğrisinin sağa doğru kayması ya da toplam arzın artması genel olarak aşağıdaki etkilerin ortaya çıkmasının sonucunda gerçekleşmektedir.

- Vergilerin azaltılması: Firmaların kendilerinden ve/veya ürettikleri üründen daha az vergi alınması durumunda kâr oranları yükseleceğinden üretimlerinin artması beklenebilir.
- Üretimin devlet tarafından teşvik edilmesi: Üretimin desteklenmesi durumunda firmalar daha fazla üretim yapmaya istekli olacaklardır.
- Emek başta olmak üzere girdi fiyatlarının azalması
- Teknolojik gelişmeler
- Üretim sektörünün geleceğe yönelik beklentilerinin pozitif –olumlu olması

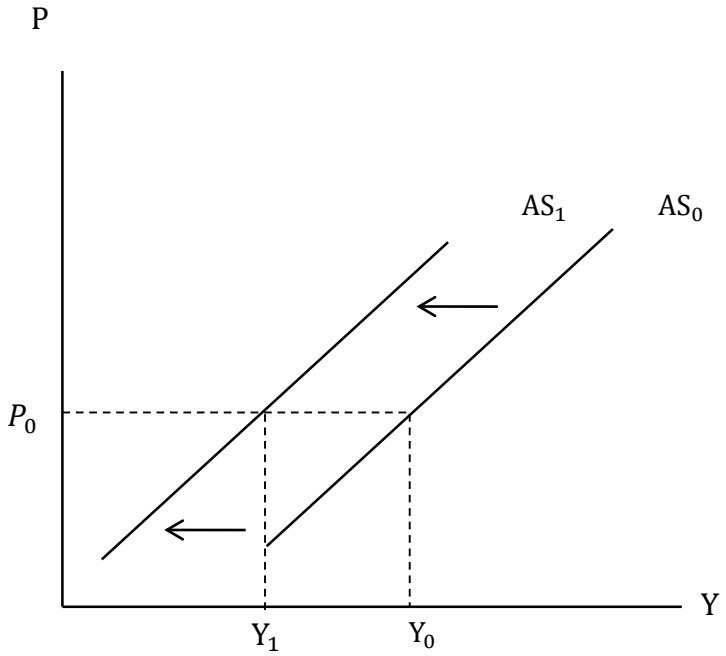
Toplam arz da fiyat ve hasıla-çıktı dışındaki faktörlerin ortaya çıkması durumunda yer değiştirir.

- İhracat yapılan ülkelerdeki gelir artışları: Üretilen malların satıldığı yabancı ülkelerdeki iktisadi birimlerin gelirlerinin artması da ülkenin ürettiği mallara olan talebi artıracağından ülkenin söz konusu malları daha fazla üretmesine yol açabilir.

- Üretim sektörünün geleceğe yönelik beklentilerinin pozitif –olumlu olması

- İhracat yapılan ülkelerdeki gelir artışları: Üretilen malların satıldığı yabancı ülkelerdeki iktisadi birimlerin gelirlerinin artması da ülkenin ürettiği mallara olan talebi artıracağından ülkenin söz konusu malları daha fazla üretmesine yol açabilir.

Toplam arzın azalması ise aynı fiyat düzeyinde üretimin (çıktının) düşmesi anlamına gelmektedir. Burada fiyatlar sabitken toplam arz eğrisi sola doğru kaymaktadır.

Şekil 9.6. Toplam Arzın Azalması

Görüldüğü gibi toplam arzın sola doğru kayması ile birlikte fiyatlar değişmemiş, çıktı azalmıştır.

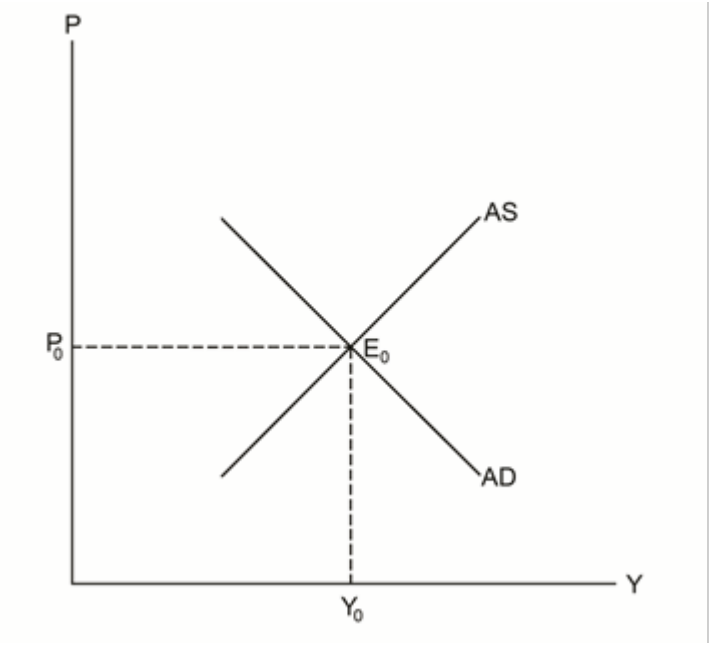
Toplam arz genellikle aşağıdaki nedenlerle azalır:

- Vergilerin artması
- Emek başta olmak üzere girdi fiyatlarının artması
- Verimliliğin azalması
- Üretim sektörünün geleceğe yönelik beklentilerinin negatif olması
- İhracat yapılan ülkelerin gelirinin azalması

Hükümetler bazen ülkedeki üretimin-toplam arzın artırılmasına yönelik aktif ekonomik politikalar izlerler. Bu tür politikalarda üretim üzerindeki vergi baskısının azaltılması, enerji ve diğer girdi fiyatlarına yönelik tedbirler öne çıkar. Bu tür politikalara *arz yanlı iktisat politikası* denir.

KISA DÖNEMDE MAKRO DENGE

Kısa dönemde denge, toplam talep ile toplam arzın birbirine eşit olduğu bir durumu ifade eder. Geometrik olarak bu durum toplam talep eğrisinin toplam arz eğrisi ile kesiştiği noktadaki fiyat-çıktı bileşimi ile temsil edilmektedir.

Şekil 9.7. Kısa Dönemde Denge

Kısa dönemde denge, toplam talep ile toplam arzın birbirine eşit olduğu bir durumu ifade eder.

Buradaki E0 noktası toplam talebin toplam arza eşit olduğu nokta olup denge noktası olarak adlandırılabilir. Bu noktada oluşan P0 fiyat düzeyi denge fiyatı, Y0 hasıla-çıktı düzeyi de denge üretim miktarını vermektedir. E0 noktasında ekonomide üretilen tüm mal ve hizmetlerin ekonomideki birimler (hane halkları, firmalar, devlet ve yabancılar) tarafından satın alınmak istenmektedir. P0 fiyatından daha yüksek bir fiyat düzeyinde ekonomideki üretim kesimi daha fazla üretim yapmak isteyecek, buna karşılık harcama birimleri daha az mal ve hizmet talep edeceklerdir. Bu durumda toplam arz fazlası ortaya çıkacaktır. Aksine P0 fiyatından daha düşük bir fiyat düzeyinde ekonomideki üretim kesimi daha az üretim yapmak isteyecek, buna karşılık harcama birimleri daha fazla mal ve hizmet talep edeceklerdir. Bu durumda toplam talep fazlası ortaya çıkacaktır.

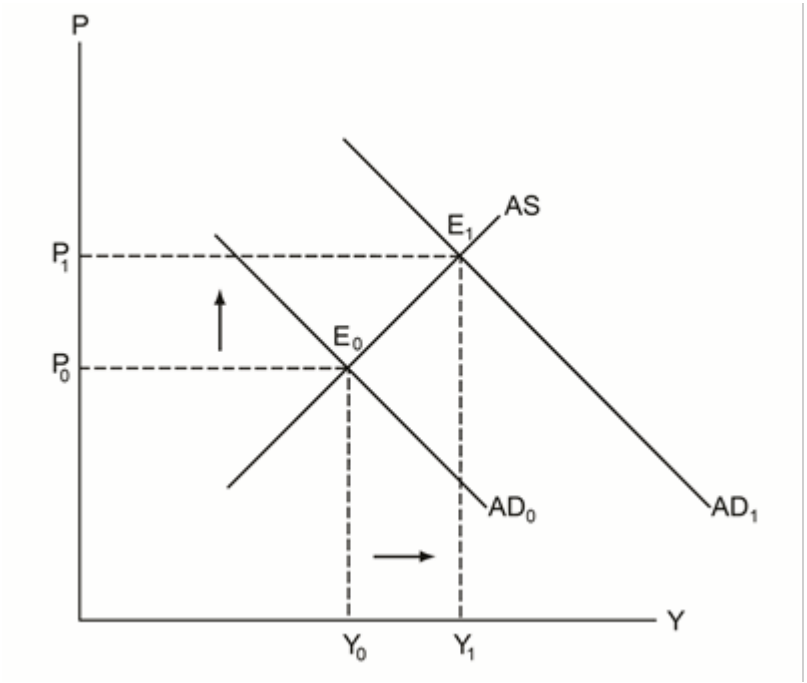
Kısa dönemli dengenin değişmesi toplam talepten ya da toplam arzdan kaynaklanabilir.

Kısa Dönemli Dengenin Değişmesi

Kısa dönemli dengenin değişmesi toplam talepten ya da toplam arzdan kaynaklanabilir.

Toplam talepteki değişmeler ve kısa dönemli dengenin değişmesi

Toplam arz eğrisi sabitken toplam talebin değişmesinin kısa dönemli dengeyi nasıl etkilediği Şekil 8'de gösterilmiştir.

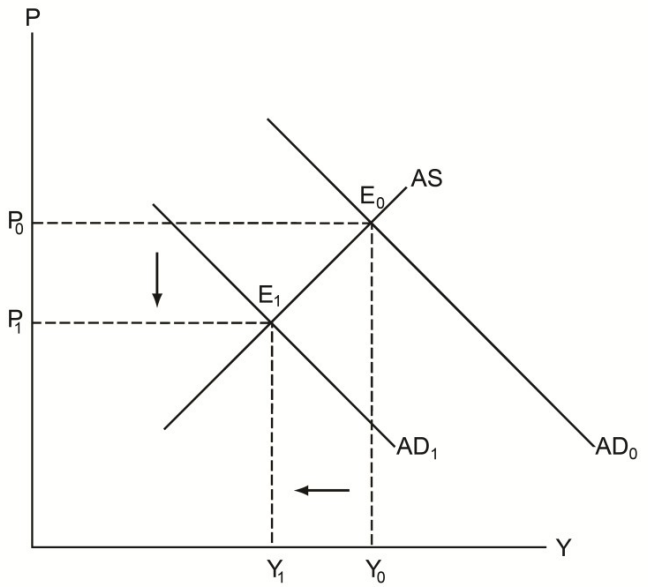
Şekil 9.8. Toplam Talep Artışı ve Denge

Toplam talebin artması sonucu oluşan enflasyona talep enflasyonu denir.

Görüldüğü gibi toplam talebin AD0 durumundan AD1 konumuna artması, ekonomideki dengeyi (E0) değiştirmiş ve yeni denge E1 noktasında gerçekleşmiştir. Burada fiyatlar P1'e yükselirken üretim-çıktı düzeyi de Y1'e yükselmiştir. Özet olarak toplam talep artışı, hasılayı-üretimi artma yönünde teşvik etmiştir.

Fiyatların yükselmesi, enflasyonun artması anlamına gelmektedir. Toplam talebin artması sonucu oluşan enflasyona *talep enflasyonu* denir. Çıktının (üretimin) artması ise diğer şartlar sabitken işsizliğin azalması anlamına gelmektedir.

Toplam arz sabitken toplam talebin azalması ise yukarıdaki anlatılanların tam tersi bir durumun gerçekleşmesine yol açmaktadır.

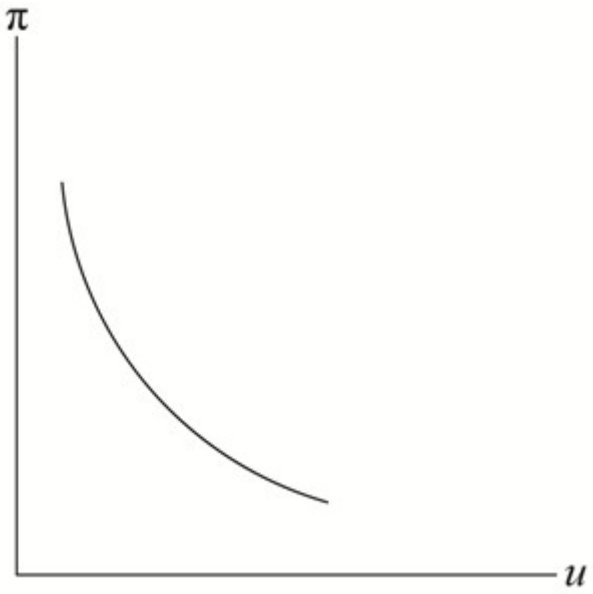

Şekil 9.9. Toplam Talep Azalışı ve Denge

Toplam talebin herhangi bir nedenden dolayı azalması durumunda ekonomideki yeni fiyat düzeyi P_1'e düşerken üretim-çıktı düzeyi de Y_2'ye gerilemektedir. Toplam talepteki yetersizlik, firmaların daha az üretim yapmalarına neden olmuş ve ekonomideki üretim (çıktı) düzeyi azalmıştır. Bu durumda ekonomide işsizliğin artması beklenir.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere, kısa dönemde fiyatlar ya da enflasyon (π) artarken işsizlik (u) azalmakta, enflasyon azalırken işsizlik artmaktadır. Söz konusu ilişkiye *Philips Eğrisi* denir.

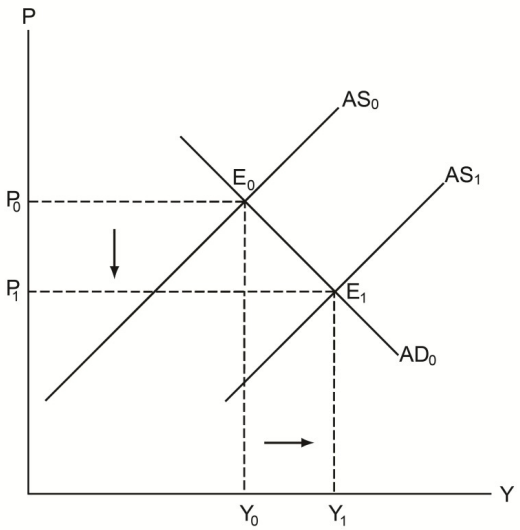
Enflasyon ile işsizlik arasındaki ters yönlü ilişkiye Philips Eğrisi denir.

Şekil 9.10. Philips Eğrisi

Toplam arzdaki değişmeler ve kısa dönemli dengenin değişmesi

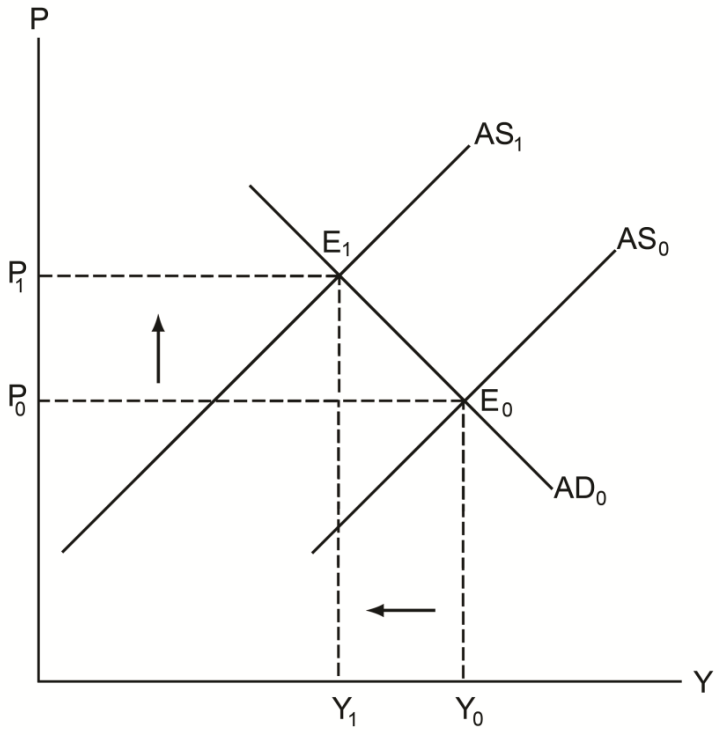
Toplam talep değişmemişken toplam arzın değişmesi de kısa dönemli makro dengeyi değiştirmektedir. Toplam arzdaki artışların etkileri Şekil 9.11'de gösterilmiştir.

Şekil 9.11. Toplam Arz Azalışı ve Denge

Ekonomi başlangıçta AD_0 toplam talep eğrisinin AS_0 eğrisi ile kesiştiği E_0 noktasında dengededir. Toplam talep eğrisi sabitken toplam arzın AS_0'dan AS_1'e yükselmesi fiyatları P_1'e geriletirken çıktı düzeyinin Y_1' e yükselmesine neden olmaktadır.

Toplam arzın azalması durumunda ise tam ters etkiler ortaya çıkacaktır. Üretimde kullanılan girdi fiyatlarının artması, vergilerin yükselmesi, verimliliğin azalması gibi yukarıda sayılan nedenlerle ekonomide üretim azalabilir.

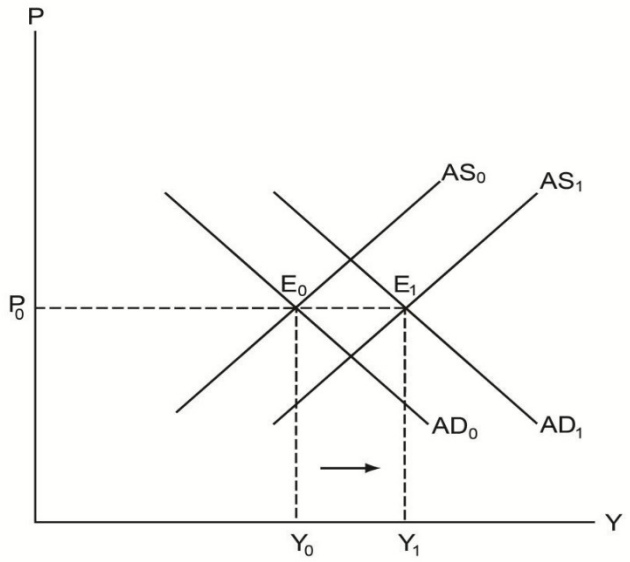
Şekil 9.12. Toplam Arz Azalışı ve Denge

Ekonomi başlangıçta yine AD_0 toplam talep eğrisinin AS_0 eğrisi ile kesiştiği E_0 noktasında dengededir. Toplam talep eğrisi sabitken toplam arzın AS_0'dan AS_1'e azalması fiyatları P_1'e yükseltirken çıktı düzeyinin Y_1'e düşmesine neden olmaktadır. Toplam arzın azalması sonucu oluşan enflasyona, genellikle arzın maliyetlerdeki artış nedeniyle azaldığı varsayıldığından *maliyet enflasyonu* denir.

Toplam talep ve toplam arzın birlikte değişmesi

Toplam talep ve toplam arz birlikte de değişebilirler. Burada her iki değişmenin aynı miktarda olduğu durumlar ele alınacaktır.

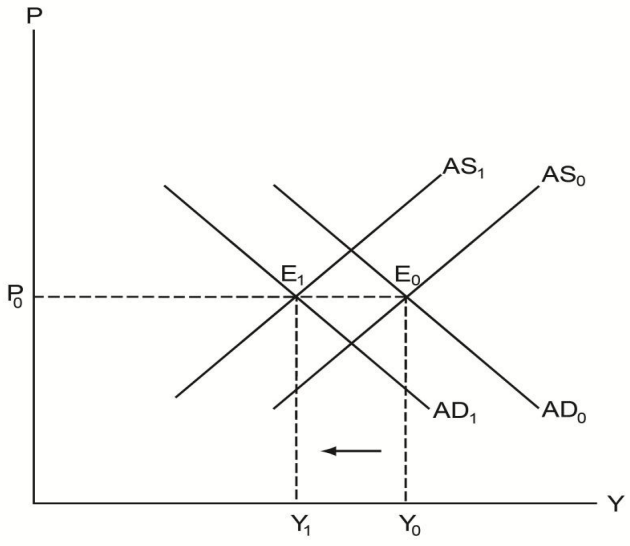
Toplam talep artarken toplam arzın da arttığı durum Şekil 9.13'de gösterilmiştir.

Şekil 9.13. Toplam Talep ve Toplam Arzın Birlikte Artması

Toplam talep eğrisinin AD_0 konumundan AD_1 konumuna kayması; fiyatları yükseltici çıktıyı ise artırıcı yönde baskı yapmaktadır. Ancak toplam arzın da AS_0 durumundan AS_1 durumuna gelmesi ile birlikte bu kez fiyatları azaltıcı çıktıyı artırıcı bir baskı oluşmaktadır. Sonuç olarak fiyatlar değişmemişken çıktı düzeyi Y_1'den Y_2'ye yükselmektedir.

Toplam talep ve toplam arzın birlikte azaldığı durum da Şekil 9.14'te gösterilmektedir.

Şekil 9.14. Toplam Talep ve Toplam Arzın Birlikte Azalması

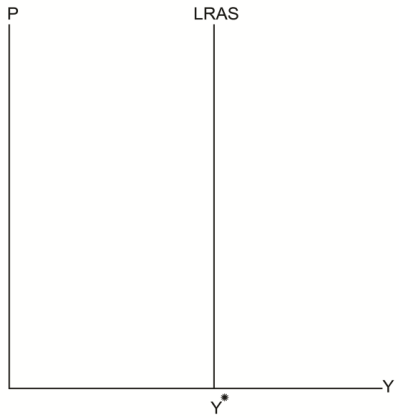
Toplam talep eğrisinin AD_0 konumundan AD_1 konumuna gelmesi fiyatları ve çıktıyı azaltıcı yönde baskı yapmaktadır. Ancak toplam arzın da AS_0 durumundan AS_1 durumuna gelmesi ile birlikte, bu kez, fiyatları artırıcı, çıktıyı azaltıcı bir baskı oluşmaktadır. Sonuç olarak fiyatlar değişmemişken çıktı düzeyi Y_0'dan Y_1'e düşmektedir.

Uzun Dönem Arz Eğrisi

Uzun Dönem Toplam Arz Eğrisi (LRAS), pozitif eğimli toplam arz eğrisinin aksine, üretim (çıktı) düzeyinin fiyatlardan etkilenmediği bir durumu yansıtmaktadır.

Uzun dönem arz eğrisi ülkenin mevcut kaynakları ile üretebileceği *potansiyel çıktı* düzeyinde dik bir doğru ile temsil edilmektedir.

Uzun dönem arz eğrisi ülkenin mevcut kaynakları ile üretebileceği potansiyel çıktı düzeyini gösterir.

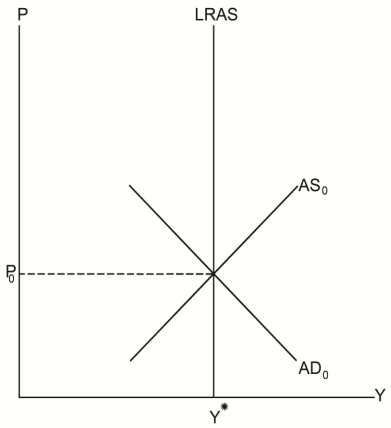

Şekil 9.15. Uzun Dönem Toplam Arz Eğrisi

Uzun dönem toplam arz eğrisi değişmezlik ifade etmez. Uzun dönemde teknolojik yeniliklerin üretim sürecinde kullanılması, kaynak miktarındaki artışlar gibi nedenlerle daha fazla üretim-çıktı miktarını temsil eden bir düzeye doğru sağa kayabilir. Yine ülkedeki nüfusun eğitim düzeyinin bilgi ve becerilerin yani "Beşeri Sermaye" nin artması gibi sebepler de uzun dönem arzı artırır.

Uzun dönem arz eğrisi de yer değiştirebilir. Üretim kapasitesindeki ve verimlilikteki artışlar, uzun dönem arz eğrisini daha yüksek bir üretim miktarına taşıyabilir.

Ekonominin genel dengesi ise kısa ve uzun dönem dengesinin aynı anda sağlanması ile gerçekleşmektedir.

Şekil 9.16.Kısa ve Uzun Dönem Dengesi

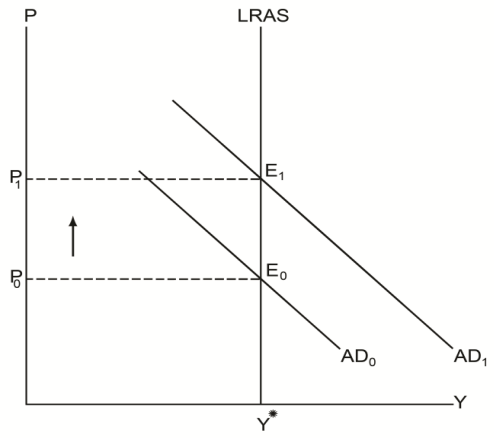
Görüldüğü gibi Y^* üretim-gelir-çıktı düzeyinde ülkede hem kısa hem de uzun dönemli denge sağlanmıştır.

Toplam Arz Eğrisinin Biçimine İlişkin Tartışmalar ve Kamu Müdahalesinin Etkinliği

Toplam arz eğrisinin biçimine ilişkin tartışmalar daha çok Klasik akım ve ondan etkilenen yaklaşımlar ile Keynesyen akım ve Keynesyen akımdan etkilenen akımlar arasında görülmektedir.

Toplam arz eğrisinin biçimine ilişkin farklı görüşler mevcuttur.

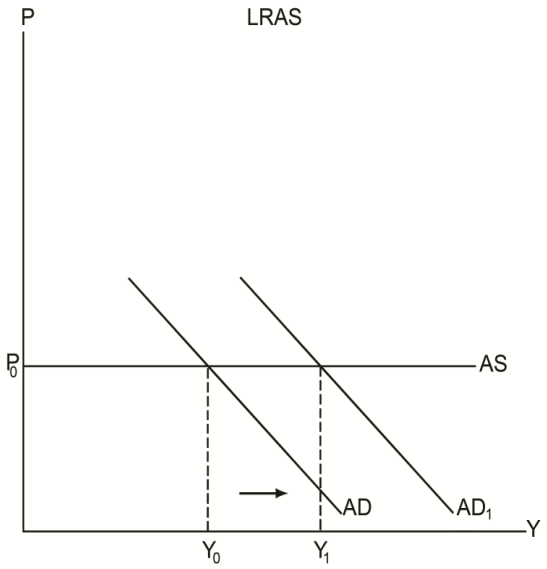
Klasik iktisatçılar ekonominin daima tam istihdam düzeyinde dengede bulunacağını ve ücretler ile fiyatların hem yükselme hem azalma yönünde esnek olacağını ileri sürdükleri için toplam arz eğrisinin dik biçimde olacağını iddia etmişlerdir.

Şekil 9.17. Uzun Dönemde Toplam Talep Artışı

Görüldüğü gibi Klasik durumda toplam arz eğrisi Y^* noktasından başlayan dik bir doğru şeklindedir. Bu durumda kamunun ekonomiye müdahale ederek toplam talebi etkilemesinin üretim(çıktı) üzerinde hiçbir etkisi olamaz. Keynes ve taraftarlarının ileri sürdüğü gibi toplam talebin kamu tarafından artırılmasının üretim ve dolayısıyla işsizliğin azaltılması üzerinde hiç etkisi olmadığı gibi, bu durum sadece fiyat artışlarına yani enflasyona yol açacaktır.

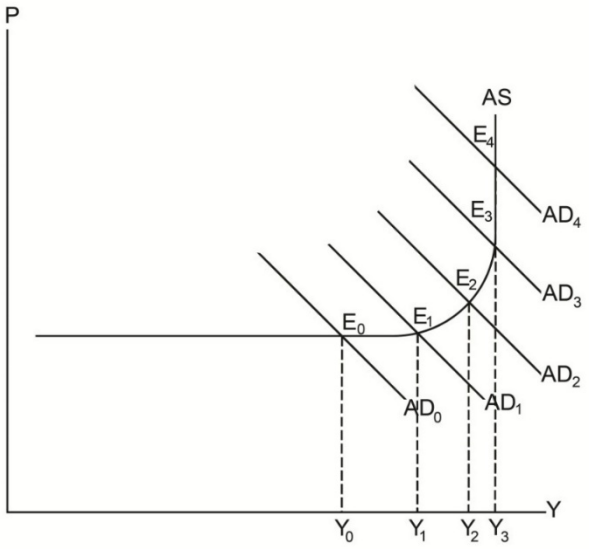
Keynes ise kısa dönemde toplam arz eğrisinin yatay olduğunu (sonsuz esnekliğe sahip olduğunu) ve toplam talepteki artışların tam istihdam üretim düzeyine kadar üretimi (çıktıyı) artıracağını ileri sürmektedir.

Şekil 9.18.Pür Keynesyen Toplam Arz Eğrisi ve Talep Artışı

Burada Keynes tam istihdamın istisna bir durum olduğunu ve ekonomilerde işsizliğin her zaman ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir. Bu durumda toplam talep artışı yoluyla üretim artarken işsizlik azalacak, fiyatlar ya da enflasyon değişmeyecektir. Toplam talebin artırılmasında devlete önemli görevler düşmektedir. Devletin kamu harcamalarını artırması (G) ve/veya vergileri azaltması yoluyla toplam talebin artırılması gerekmektedir. Uzun dönemde de Keynes uzun dönem toplam arz eğrisinin dikey konumda olduğunu kabul etmektedir.

Günümüzde daha çok kısa dönemde toplam arz eğrisinin pozitif eğimli olduğu, yani toplam talebin artırılmasının hem fiyatları ya da enflasyonu hem de çıktıyı yani üretimi artıracağına dair görüşler ağırlık kazanmaktadır. Bu durumda kısa dönemde devletin aktif olarak ekonomiye müdahale etmesi ve toplam talebi artırması üretimi (çıktıyı) artırmakta ancak enflasyona da yol açmaktadır.

Şekil 9.19. Keynesyen durumundan Klasik duruma toplam arz eğrisi ve devlet müdahalesi

Örnek

•Toplam talep aynı iken petrol fiyatları düzşerse üreticilerin maliyetleri azalacağından daha fazla kar elde etmek için daha fazla üretim yapmaları söz konusu olur. Bu durumda ülkede toplam arz artar ve çıktı yükselir. Toplam talep aynı olduğundan fyartlar da azalır. Sonuç olarak hem enflasyon azalmış hem de büyüme artmış olacaktır.

Bireysel Etkinlik

• Devletin harcama ve vergi politikaları toplam talebi nasıl etkiler? Harcamaların artması ve azalması durumu ile vergilerin artması ve azalması durumunu göz önünde bulundurarak grafik yardımıyla açıklayınız.

Özet

- Toplam talep ve toplam arz analizi, bir ülkedeki karar birimlerinin o ülkedeki fiyatlar genel düzeyindeki değişikliklere verdikleri tepkileri analiz eden bir yaklaşımdır. Toplam talep, fiyatların değişken olduğu bir ekonomide harcama birimlerinin söz konusu fiyat değişimlerine vermiş oldukları tepkiyi göstermektedir. Buna göre bir ülkedeki fiyatlar genel düzeyi yükseliyorsa diğer şartlar sabitken toplam harcamalar (toplam talep) azalma eğilimindedir. Fiyatların toplam talebi etkilemesinin çeşitli mekanizmaları bulunmaktadır. Bunlardan biri servetteki değişmelerdir.Harcamaların servete bağlı olup olmadığı tartışma konusudur. Bununla birlikte genel eğilim, servet arttıkça harcamaların da artması, servet azaldıkça da harcamaların azalmasıdır. Fiyatlar arttıkça servetin reel değeri azalacağı için harcamaların, diğer bir deyişle toplam talebin azalması beklenir. İkinci olarak fiyat artışları reel para arzını azaltarak faiz oranını artırır. Artan faizler yatırımcıların yatırım yapmalarından vazgeçmesine neden olur. Yatırım yapmayan firmalar piyasadan yatırımlarına yönelik mal ve hizmet satın almadıklarından dolayı toplam talebin azalması söz konusu olur. Üçüncü olarak artan fiyatlar reel döviz kurunu azaltarak ithalatı artırıken ihracatı azaltır. İthalatın artması, yurt içinde yerleşiklerin başka ülkelerin mal ve hizmetlerini talep etmesi demek olduğundan yurtiçi talep bu durumdan olumsuz olarak etkilenir. Benzer şekilde ihracatın azalması sonucunda yabancıların yurtiçindeki mal ve hizmetlere olan talebi düşmektedir. Sonuç olarak bir ülkede toplam talep eğrisi negatif bir görünüm sergiler.
- Toplam arz eğrisi ise ülkedeki fiyat değişimlerine üreticilerin verdiği tepkiyi göstermektedir. Toplam arz eğrisinin biçimine ilişkin olarak iktisatçılar arasında bir görüş birliği yoktur. Ekonomiye devletin müdahale etmemesi durumunda tüm piyasaların kendiğilinden dengeye geleceğini iddia eden Klasik görüşe göre toplam arz eğrisi tam istihdam çıktı düzeyinde dik bir doğru şeklindedir. Bunun anlamı toplam talebi artırarak üretimin artırılmasının mümkün olmamasıdır. Diğer bir deyişle hükümetlerin ekonomiye müdahale ederek toplam talebi artırması ve bu yolla çıktıyı artırması mümkün değildir. Toplam talebin artması durumunda sadece fiyatlar yükselecektir. Klasik görüşe karşı çıkan Keynesyen akım ise arz eğrisinin sonsuz esnekliğe sahip olduğunu ileri sürmektedir. Bunun nedenlerinden biri Keynesyen görüşün uzun değil kısa dönemli bir analiz yapmasıdır. Keynesyen sonsuz esnek arz eğrisi durumunda hükümetlerin toplam talebi artırması fiyatları değil çıktı düzeyini artırır. Bu nedenle devletin genişletici politikalarla ekonomiye müdahale etmesi doğrudur. Günümüzde arz eğrisinin kısa dönemde pozitif olduğu kabul edilmektedir. Ancak pozitif arz eğrisinin nedenleri olarak bekleyişlerle ilgili yanılmaların dikkate alındığı görülmektedir. Pozitif arz eğrisi durumunda toplam talep arttıkça hem üretim hem de fiyatlar artar. Uzun dönemde ise toplam talebin sadece fiyatları artıracağı kabul edilmektedir.
- Fiyatların dahil edildiği analize göre, bir ekonomideki mal piyasası dengesi toplam talep ve toplam arzın eşit olduğu noktada gerçekleşmektedir. Bu durumda söz konusu ekonomide üretilen ve talep edilen mal ve hizmet miktarı eşittir.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Toplam talep ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi söylenemez?
   a) Hane halklarının tüketim harcamalarını içerir.
   b) Üzerindeki her noktada mal piyasası dengededir.
   c) Negatif eğimli olmasının nedeni gelir ve ikame etkileridir.
   d) Toplam harcamalar ile yakından ilgilidir.
   e) Döviz kurundan etkilenir.

2. Toplam arz eğrisi sabitken toplam talep eğrisi sola doğru yer değiştirdiğinde aşağıdakilerden hangisi gerçekleşir?
   a) Toplam talep artar.
   b) Fiyatlar yükselir.
   c) Hasıla artar.
   d) Döviz kuru yükselir,
   e) Çıktı azalır.

3. Aşağıdakilerden hangisi kısa dönem toplam arz eğrisi ile ilgili olarak pür Keynesyen bakışı yansıtır?
   a) Toplam arz eğrisi dikey eksene paraleldir.
   b) Toplam arz sabitken, toplam talep artışı enflasyona yol açar.
   c) Toplam arz sabitken toplam talep artışı işsizliğe yol açar
   d) Toplam arz eğrisi yatay eksene paraleldir.
   e) Toplam arz tam istihdam düzeyinde sabittir.

4. Uzun dönem toplam arz eğrisi ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
   a) AS eğrilerinin yatay toplamından elde edilir.
   b) Fiyat eksenine diktir.
   c) Ekonomideki tüm birimlerin harcamalarından oluşur.
   d) Hiçbir zaman yer değiştirmez.
   e) Üretimin fiyatlardan etkilenmediğini yansıtır.

5. Aşağıdakilerden hangisi toplam talebin negatif eğimli olmasına yol açan nedenlerdendir?
   a) Fisher Etkisi
   b) Pigou Etkisi
   c) Tanzi Etkisi
   d) Gelir Etkisi
   e) İkame Etkisi

6. Aşağıdakilerden hangisi toplam talep eğrisini sağa kaydırmaz?
   a) İthalatın artması.
   b) İhracatın artması.
   c) Para arzının artması.
   d) Vergi oranlarının azaltılması.
   e) Yatırım harcamalarının artması.

7. Aşağıdakilerden hangisi toplam arz eğrisini sola kaydırır?
   a) Teknolojik gelişmeler
   b) Girdi fiyatlarının azalması
   c) Vergi artışı
   d) Üretimin devlet tarafından teşvik edilmesi
   e) Verimlilik artışları

8. Toplam talep eğrisi sabitken toplam arzın artması aşağıdakilerden hangisine yol açar?
   a) Fiyatlar artar.
   b) Hasıla azalır.
   c) Toplam arz eğrisi sola kayar.
   d) Fiyatlar değişmez.
   e) Hasıla yükselir.

9. Toplam arz eğrisi sabitken toplam talebin azalması aşağıdakilerden hangisine yol açar?
   a) Fiyatlar azalır.
   b) Hasıla artar.
   c) Fiyatlar artar.
   d) Hasıla değişmez.
   e) Fiyatlar değişmez.

10. Toplam talep ve toplam arza yönelik tartışmalar açısından aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?
   a) Keynesyen iktisatçılara göre hahehalklarının tüketim harcamaları toplam talebin bir bileşenidir.
   b) Keynesyen iktisatçılara göre toplam talep artışı çıktıyı artırır.
   c) Klasiklere göre devletin toplam talebi artırması çıktıyı artırmaz.
   d) Pür Keynesyen görüşe göre toplam arz eğrisi hasıla eksenine yataydır.
   e) Klasik iktisatçılara göre toplam talep eğrisi hasıla eksenine dikeydir.

Cevap Anahtarı

1.c,2.e, 3.d, 4.e, 5.b,6.a, 7.c, 8.e, 9.a,10.e

YARARLANILAN KAYNAKLAR

[1] Begg, D., Fischer, S. & Dornbusch, R. (2001). *Makro İktisat*, Ed. Vildan Serin, İstanbul: Alkım Yayınları.

[2] Froyen, R. (2008). *Macroeconomics*, Pearson International Edition.

[3] Mankiw, G. (2009). *Makroekonomi*, Çev. Ömer Faruk Çolak, Ankara: Eflatun Yayınevi.

[4] Sloman, J. (2004*). İktisat Makro*, Çev. Ahmet Çakmak, İstanbul: Bilim Teknik Yayınları.

[5] Temurlenk M. S. & Başar, S. (2007). *Türkiye için bir Makromodel Denemesi*, Ankara: İmaj Yayınevi.

[6] Ünsal, E. (2017). *Makro İktisat* (17. Baskı), Ankara: Murat Yayınları

MALİYE POLİTİKASI

İÇİNDEKİLER

- Maliye Politikası: Tarihçe ve Tanım
- Maliye Politikasının Tanımı
- Maliye Politikasının Amaçları
- Maliye Politikasının Araçları
- Gelir Dağılımı
- Gelir Dağılımını Belirlemede Kullanılan Yöntemler
- Mali Araçların Gelir Dağılımına Etkisi

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
- Maliye politikasına ilişkin temel kavramları tanımlayabilecek,
- Farklı maliye politikalarının sonuçlarını değerlendirebilecek,
- Maliye politikası araçlarının ne olduğu ve nasıl kullanılacağını öğrenecek,
- Gelir ve gelir dağılımı konusunu öğrenip kavrayabilecek,
- Maliye politikasının adil gelir dağılımını sağlama ve diğer makroekonomik hedeflere ulaşma konusunda değişik etkilerini öngörebileceksiniz.

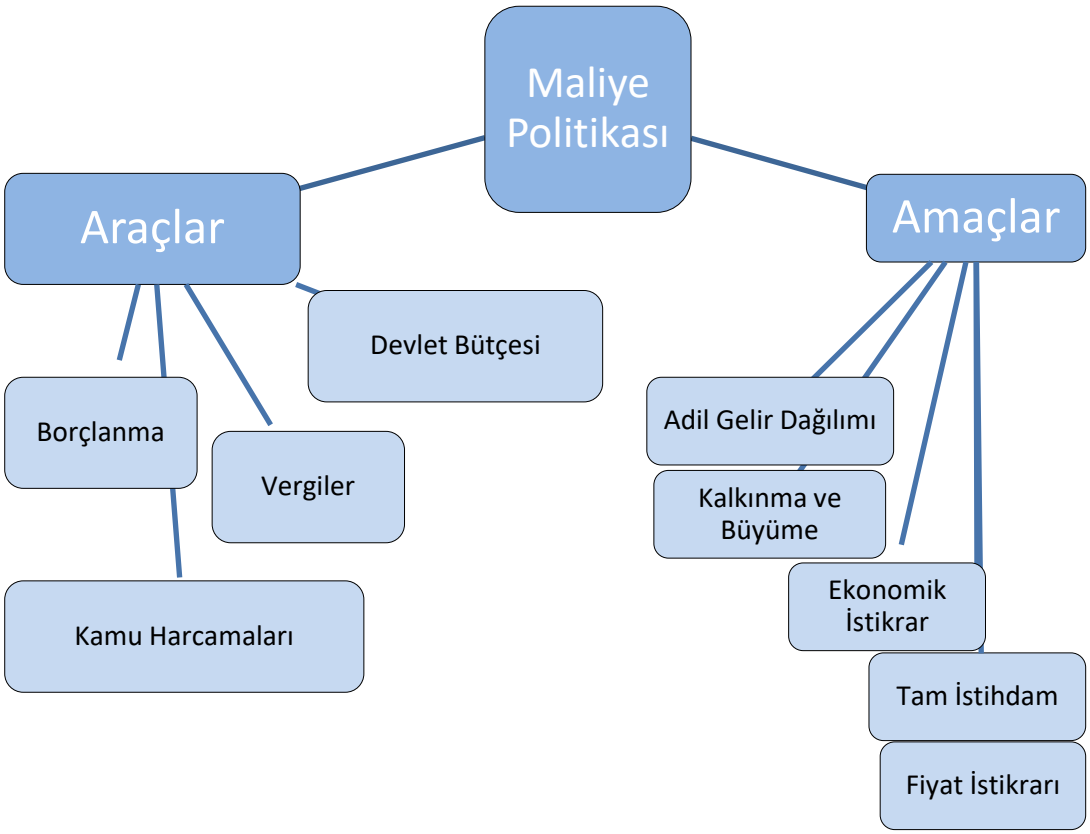
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ

İKTİSADA GİRİŞ

Prof. Dr. Metin BAYRAK

ÜNİTE

10

Maliye Politikası
Araçlar
Amaçlar
Devlet Bütçesi
Borçlanma
Vergiler
Kamu Harcamaları
Adil Gelir Dağılımı
Kalkınma ve Büyüme
Ekonomik İstikrar
Tam İstihdam
Fiyat İstikrarı

GİRİŞ

Ekonominin hiçbir dalı son yıllarda maliye politikası kadar hızlı bir değişim ve gelişim yaşamamıştır. Bir ekonomide maliye politikasının iktisadi faaliyet düzeyini etkilemede kullanılabileceği fikri çok yeni olsa da kullanılamayacağına ait tartışmalar iktisadın bilimsel bir nitelik kazandığı klasik iktisat dönemine kadar uzanmaktadır. Klasik iktisatçıların ekonomiye sistemli olarak yapılabilecek bir müdahaleyi topyekûn reddetmelerine karşılık, 20. yy. ilk yarısından itibaren iktisadi ve sosyal hayatta meydana gelen gelişmeler bu düşünceden önemli oranda vazgeçilmesine neden olmuştur. Birinci dünya savaşı ve ardından gelen 1929 Büyük Dünya Buhranı ve bu buhranın getirdiği sorunlar haklı olarak bazı iktisatçıları piyasa ekonomisinin yapısı ve otomatik kuvvetlerin çalışıp çalışmadığı konusunda düşünmeye sevk etmiştir. Gelişen olayların etkisiyle tedricen mali kurumların niteliği de değişmiş kamu harcamaları ve kamu gelirleri aktif bir iktisat politikası aracı olarak kullanılmaya başlamıştır.

Şüphesiz 1930'lu yıllardan önce devletin temel makroekonomik amaçlara ulaşmak için mali araçlarla ekonomiye müdahale etme fikri bilinmiyordu. 1929 yılında yaşanan büyük buhranı yenmek için ABD başkanı Roosvelt bilhassa kamu harcamalarının artışına yönelik politikalar izlemiştir. ABD başkanı Roosvelt 'in işsizliği ve üretim krizini önlemek için uyguladığı "new deal" yeni çözüm planı, modern maliye politikasının öncüsü olarak görülebilir. Devletin ekonomiye sistemli olarak müdahale etme fikrine ilk olarak önayak olan meşhur İngiliz iktisatçı John M. Keynes olmuştur. Keynes kısaca genel teori olarak adlandırılan "Para Faiz ve İstihdamın Genel Kuramı" adlı kitabında çağdaş ekonomik düşüncenin temelini atarak ekonomik alandaki tarafsızlık anlayışını eleştirmiş, devletin ekonomiye müdahalesini yani bir anlamda makroekonomik amaçlara ulaşmak için kamu harcamaları ve gelirlerinin büyüklük ve bileşiminde düzenlemeler yapma şeklinde tanımlanabilecek maliye politikasının da öncüsü olmuştur.

Modern anlamda maliye politikasının büyük dünya buhranından sonra uygulama alanı bularak sistemleştiği söylenebilir. Bugün dünyada ciddi boyutlara varan yoksulluk ve ülkelerde yaşanan krizler soyut piyasa kavramına dayalı politikaları sorgulanır hâle getirmiş, gelinen noktada devletin ne kadar müdahale edeceğinden daha çok nasıl müdahale etmesi gerektiği hususunda dikkatlerin toplanmasına sebebiyet vermiştir. Kamu müdahalesi konusunda bugün genel geçer bir konsensüsün sağlandığını söylemek zordur. Ülkelerin kendilerine özgü yapıları ve değişen dünya koşullarında farklı boyut ve nitelikteki kamu müdahaleleri her zaman tartışma konusu olmaya devam edecek, dolayısıyla bu durum sürekli olarak maliye politikasının ilgi alanını oluşturacaktır. *Maliye Politikası bir ekonomide temel makroekonomik amaçlara ulaşmak için kamu harcamaları ve gelirlerinin büyüklük ve bileşiminde düzenlemeler yapma şeklinde tanımlanabilir.*

MALİYE POLİTİKASI: TARİHÇE VE TANIM

Kamu ekonomisi ve özel ekonominin amaçları aynı yönde olup, her ikisinin özünde de insan ihtiyaçlarını tatmin etmeye yönelik faaliyetler yer almaktadır. İnsan ihtiyaçlarını karşılayan mal ve hizmetler, serbest piyasa ekonomisinin kurallarının geçerli olduğu özel kesimde üretilebileceği gibi; bu kuralların geçerli olmadığı kamu kesimi tarafından da üretilebilir. Özel ekonominin bazı ilkeleri kamu ekonomisi içinde geçerli olmakla birlikte ekonomik sürecin organizasyonu ve karar alma, kamu ekonomisinde farklı olmaktadır. Kamu ekonomisi ihtiyaçları karşılamada piyasadan farklı olarak bütçe vasıtasıyla fonksiyonunu ifa etmektedir.

Mali olayların tarih boyunca büyük tarihi sosyal ve siyasi olayların doğuşuna sebep olduğu gözlenmekte; büyük siyasi olayların nedenleri araştırıldığında yine bunların kökeninde bir mali olay olduğu görülmektedir. Mesela ABD'nin bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması, mali olaylardan olan vergiden kaynaklandığı bilinmektedir. Dönemin İngiltere kralı ülkesinin gelirlerini artırmak için Amerika halkının tüketim malları üzerine bir vergi ihdas etmiş, bunun üzerine Amerikan halkı milletin rızası alınmadan konulan verginin zulüm olduğu kanaatinden hareketle bağımsızlık hareketini başlatmış ve ortaya bugünkü Amerika Birleşik Devletleri çıkmıştır.

Ekonomiye müdahale ve bu müdahalede hangi araçların kullanılacağı en eski iktisadi ekollerden beri tartışılmaktadır. Mali olayların tarihi seyri incelendiğinde ilk ve orta çağlardaki mali olaylarla sonraki dönemlerde gelişen mali olayların farklılığı bariz bir şekilde görülmektedir. Bu farklılık temelde devletin mali yapısı ve fonksiyonlarında meydana gelen değişmelerden kaynaklanmaktadır.

İlk çağda devletlerin mutlak hükümdarlıklarla idare edildiğini görüyoruz. Bu dönemde; iktisadi faaliyetler soylu insanların yapabileceği işler olarak görülmemekte, kazanç peşinde koşmak küçümsenmekte ve hatta hor görülmekte, soylu fertlerin felsefe, sanat, devlet yönetimi gibi işlerle ilgilenmeleri istenmektedir. İlk çağlarda; millî savunma, iç güvenlik, adalet hizmetleri ve sağlık hizmetleri kamu hizmeti olarak verilmektedir.

Orta çağın sonlarına doğru İngiltere'de 1215 yılında Kral John'a kabul ettirilen Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlük Fermanı) ile kralın vergilendirme yetkisi sınırlandırılmış, dolayısıyla bu durum ferdi hak ve hürriyetlerin gelişimine, insan hak ve hürriyetleri konusunda olumlu adımların atılmasına zemin hazırlamıştır. XVI. yüzyıl ile XVIII. yüzyıllar arasında uygulanan merkantilizmde; güçlü devlet, müdahaleci devlet, ülkenin altın ve gümüş stokunu azami miktarda artırmayı bir saygınlık olarak gören, endüstride çoğalan verim kanununun, tarımda ise azalan verim kanununun geçerli olduğu fikrinden hareket ederek sınai gelişmeyi iktisadi kalkınmanın merkezine oturtan bir devlet düşüncesinin hâkim olduğu görülmektedir.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde 1776 yılında Adam Smith' in Milletlerin Zenginliği (An Inquiry into The Nature and Causes of The Wealth of Nations) eserinin yayınlanmasıyla klasik liberal görüş sahneye çıkmış, XX. yüzyılın ilk

çeyreğine kadar klasik liberal öğretinin kuralları iktisadi hayata hâkim olmuştur. Klasik liberal görüş ekonomik hayatta düzeni sağlayan ve adeta otomatik olarak işleyen görünmez bir elin "invisible hand" varlığına inanarak, görünmez el olarak adlandırılan fiyat mekanizmasının işleyişine müdahale edilmesine karşı çıkmıştır. Klasik düşünceye göre piyasada arz ve talep kurallarına göre oluşan fiyat, üretici ve tüketicileri tatmin edecek bir düzeyde gerçekleşir, dolayısıyla devletin ekonomiye müdahale ederek fertlerin girişim hakkının kısıtlanmaması gerekir. Klasik

Mali Olay; devletin kamu ihtiyaçlarından doğan kamu hizmetlerini finanse etmesi için gelir toplaması ve toplanan bu geliri sarf etmesidir.

iktisatçılar ve maliyeciler piyasa ekonomisinde bazı iktisadi kanunların kendiliğinden işlediğini, Jean Baptiste Say'in mahreçler kanununa göre "her arzın talebini kendi yarattığı"nı savunurlar.

Mahreçler kanununun yanında sermaye piyasasında cari olan faiz haddi, tasarruf-yatırım eşitliğini sağlar. Sermaye piyasalarında yatırımlara gidemeyen âtıl tasarrufların olması durumunda faiz hadlerinin düşmesi sonucu yatırımlara karşı müteşebbislerin talebi artar, tasarrufun faiz haddine karşı esnek olmasından dolayı gönüllü tasarruflar azalarak tasarruf yatırım eşitliği kendiliğinden sağlanmış olur. Sermaye piyasalarında cari faiz haddi düzeyinde sermaye talebi sermaye arzından fazla olursa, yani sermaye arzının yetersiz olduğu durumda toplam tasarruflar toplam yatırımları karşılamaya yetmezse, bu durumda yükselen faiz haddi yatırımları pahalı hâle getirecek, tasarrufları artırarak tasarruf yatırım dengesini kuracaktır. Klasik iktisatçılara göre iş piyasalarında ücret düzeyinin belirlenmesi de gene aynı mekanizma tarafından gerçekleştirilecektir. Şöyle ki iş gücü arzının cari ücret düzeyinde iş gücü talebini karşılayamadığı zamanlarda ücretler yükselecek, yüksek ücretlerde iş gücüne karşı talep azalacak böylece iş gücü arzı ile iş gücü talebi arasında denge sağlanmış olacaktır. Ekonomik ve sosyal hayata mali gelenekçilik olarak yansıyan klasik düşüncenin yukarıda zikredilen kuralları hâkim olunca bu dönemde devlet koruyucu bir işlev üstlenmiş iktisadi hayata müdahale minimum bir düzeyde tutulmaya çalışılmıştır. Mali gelenekçiliğin mali konulardaki temel prensipleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir. Mali Olay; devletin kamu ihtiyaçlarından doğan kamu hizmetlerini finanse etmesi için gelir toplanması ve toplanan bu gelirin sarf edilmesidir.

Kamu Harcamalarının Dar Hacimli Olma İlkesi

Maliye ilminin konusu uzun yıllar boyunca toplumsal ihtiyaçların karşılanması olarak tespit edilmiştir. Ünlü Fransız maliyecisi Gaston Jeze' ye göre de maliye ilmi kamu harcamalarının karşılığını bulma ilmi olarak tanımlanmıştır. Mali gelenekçilere göre kamu harcamalarının normalde vergilerle finanse edilmesi gerekir. Borçlanma olağanüstü bir kamu geliridir. Kamu harcamalarının büyük miktarlara ulaşması fertlerden alınacak vergilerin de artmasına neden olur. Devletin fertlerden yüksek oranda, fazla miktarda vergi alması ekonomik ve sosyal hayata büyük oranda müdahale etmesi anlamına gelir ki;ki bu da mali gelenekçilerin hiçbir zaman arzu etmedikleri bir durumun ortaya çıkmasına neden olur. Mali gelenekçilere göre, devlet toplumsal ihtiyaç yelpazesini dar tutmalı, her çeşit ihtiyaca toplumsal damgası vurmamalıdır. Çünkü kamu harcamaları ne kadar çok artarsa o kadar müdahaleci olurlar ve bunun sonucunda kamu harcamaları

verimsizleşir. Onlara göre kamu harcamaları miktar itibariyle az olmalı, reel harcamalardan meydana gelmeli, ekonomik ve sosyal hayat üzerinde tarafsız olmalıdırlar. Zira mali gelenekçilere göre devlet, kötü bir aile reisi, kötü bir aşçı ve kötü bir girişimcidir. Onlara göre devletin temel özelliği beceriksiz ve tüketici oluşudur. Sosyal anlamda zaruri fakat ekonomik anlamda bir fenadır. Bu yüzden onlara göre vergilerin tarafsızlığından kasıt fertlerden alınan vergilerin onların tüketim, tasarruf ve yatırım kararlarını etkilemeyecek bir düzeyde alınmasıdır.

Devlet Bütçesinin Denk Olma İlkesi

Klasik maliyeci ya da mali gelenekçilere göre aile bütçesiyle devlet bütçesinin içeriği aynıdır. Günlük hayatta nasıl ideal bir aile bütçesinin geliri giderine denk olarak hazırlanması arzu edilirse, bunun gibi devlet bütçeleri de denk olarak hazırlanıp uygulanmalıdır. Klasik maliyeciler denk bütçelerin sağladığı avantajları, açık bütçelerin sakıncalarını anlatmakla bitiremezler. Mali gelenekçilere göre devlet bütçelerinin denk olarak hazırlanıp uygulanması kamu harcamalarının seçimi ve uygulanmasında büyük çabalar gösterilmesini sağlar. Bir yandan toplumsal ihtiyaçların en acil olanları seçilirken diğer yandan bu ihtiyaçları karşılamak için ekonomik ve sosyal hayata en alt düzeyde müdahale eden vergilerle finansman gerçekleştirilmiş olur. Mali gelenekçilere göre devlet bütçesinin açık vermesi borçlanma vasıtasıyla, özel yatırımlarda verimli olarak kullanılacak fonların özel ekonomiden kamu ekonomisine geçmesine neden olur.

Eğer devlet sürekli olarak açık bütçe politikası güdecek olursa istisnai ve olağanüstü bir gelir kaynağı olan borçlanmayı normal ve olağan gelirler içerisinde görmeğe başlar. Şüphesiz bu durum kamu maliyesini telafisi çok zor olan sorunlarla karşı karşıya bırakır.

Kamu Giderlerinin Dolaylı Vergilerle Karşılanması İlkesi

Mali gelenekçilere göre iyi bir vergi her zaman tarafsız olan bir vergi yani iktisadi hayatta yükümlülerin tüketim, tasarruf ve yatırım kararlarına müdahale etmeyen veya en alt düzeyde müdahale eden bir vergidir. Kamu giderlerinin vasıtasız vergilerle karşılanması ekonomik ve sosyal hayatın etkilenmesine yol açar. Çünkü dolaysız vergiler gelir ve serveti konu edindikleri için bu vergilerin ekonomik ve sosyal hayatla ilgisi doğrudan doğruyadır. Dolaylı vergiler ise fertlerin harcamaları üzerinden alındıkları için, etkilerini daha çok harcamalar üzerinde, genellikle de harcamaların kısılması şeklinde gösterirler. Bu durumda harcama yapmamakla vergiden kaçınmak mümkün olduğu gibi, harcamayı kısmak tasarrufların artmasına sebebiyet verecektir. Tasarruf ise klasik iktisatçıların gözünde yadsınamaz bir erdemdir.

Verginin tarafsızlığı; devletin kamu harcamalarını finanse etmek için fertlerden topladığı vergilerin fertlerin tüketim, tasarruf ve yatırım kararlarını minimum düzeyde etkileyecek bir yapıda olmasıdır.

Bütçe Açıklarının Kısa Vadeli Değil Uzun Vadeli Borçlanmalarla Karşılanması İlkesi

Klasik maliyeciler temelde devlet borçlanmasına karşı olmalarına rağmen, olağan üstü dönemlerde kamu borçlanmasına karşı çıkmazlar. Devletin borçlanırken kısa vadeli borçlanmadan ziyade uzun vadeli borçlanmasına taraftardırlar. Kısa vadeli borçların piyasası para piyasası olduğundan, devletin bu türden borç senetlerini bankalara satması neticesinde, bankaların kaydi para yaratması ekonomideki toplam para arzını artırabilir. Klasik maliyecilere göre ekonomi tam çalışma hâalinde dengede iken, kısa dönemde mal ve hizmet arzı sabit olarak düşünüldüğünde, toplam para arzının artması enflasyonist eğilimlere yol açar. Ekonomide enflasyonist baskıların artması, mali istikrarın bozulmasına, paranın satın alma gücünü yitirmesine neden olur. Klasik düşünürlere göre; iktisadi hayatın mekanizması paradır, eğer bu mekanizma zafiyete uğrarsa ekonomik ve sosyal hayatın çarkları işlemeyecek hâale gelir, neticede ekonomide toplam tasarruflar azalır, iktisadi kaynaklar verimsiz kullanılır, iktisadi hayatta işsizlik ortaya çıkabilir, dış ticaret açığı olabilir, millî gelir seviyesi düşebilir.

MALİYE POLİTİKASININ TANIMI

Maliye politikasını tanımlamadan önce maliye ilmi konusunda yapılacak bir tanım şüphesiz maliye politikasını anlamamıza yardımcı olur. Maliye kelimesi Arapça mal kökünden gelmekte, maddi değeri olan, iktisadi kıymeti bulunan, sahip olunması ve tasarruf edilmesi mümkün olan, bütün varlıklar veya haklar mal olarak adlandırılmaktadır. Mal, aslında insan ihtiyaçlarını karşılayan, gelir ve gidere konu olan ve parayla ifade edilebilen her şey olarak da tanımlanabilir. Maliye mal kökünden gelmekle beraber kamu maliyesi sadece devlete ait malları inceleyen bir bilim değildir. Kamu maliyesi, fiskal (mali) ve extra fiskal fonksiyonların yerine getirilmesi bakımından, kıt kamu kaynaklarının kullanımı, yönetimi, etkinliği, ilgili politikaların şekillendirilmesini, hükümleri, teorileri, ilkeleri, teknik ve olayları kapsayan bir araştırma alanıdır. Kamu maliyesi en genel anlatımla devletin kamu hizmeti vermek için yapmış olduğu faaliyetleri ekonomik, sosyal ve hukuki açılardan inceleyen bir bilim olarak tanımlanabilir. Genel ekonomi politikasının bir dalı olan ve maliye teorisi içinde yer alan maliye politikası bu açıdan düşünüldüğünde, bir ekonomide mali, sosyal, ekonomik hedeflere ulaşma ve arzulanan etkilerin meydana getirilebilmesi için mali araçların (kamu harcamaları, vergiler, borçlanma vb. araçlar) kullanılması ya da mali araçlarla mali amaçların gerçekleştirilmesidir. Yukarıda yapılan tanımlarda zikredilen temel makroekonomik hedefler, ülkelerin ulaşmış olduğu ekonomik ve sosyal gelişme düzeyine göre değişse de,de tam istihdamın sağlanması ve korunması, fiyat istikrarı, adil gelir dağılımı, dengeli kalkınma ve büyümenin sağlanması, ödemeler bilançosu dengesinin gerçekleştirilmesi ve bölgesel dengesizliklerin asgari bir düzeyde tutulması şeklinde sıralanabilir.

Kamu maliyesi devletinmaliyesi devletin kamu hizmeti vermek için yapmış olduğu faaliyetleri ekonomik, sosyal ve hukuki açılardan inceleyen bir bilim olarak tanımlanabilir.

Maliye politikası bir ekonomide mali, sosyal, ekonomik hedeflere ulaşma ve arzulanan etkilerin meydana getirilebilmesi için mali araçların kullanılması ya da mali araçlarla mali amaçların gerçekleştirilmesidir.

MALİYE POLİTİKASININ AMAÇLARI

Politika, geniş açılı olarak düşünüldüğünde belirli bir amaca ulaşmak için karar alma ve alınan bu kararı uygulama olarak tarif edilebilir. İktisat politikası; belirli iktisadi amaçlara ulaşmak için karar alınması ve bu kararın uygulanmasıdır. Devlet belirli iktisadi ve sosyal amaçları gerçekleştirmek için kararlar alır, bu kararları uygulayabilmek için ekonominin işleyişini belirleyen değişkenlere bilinçli müdahale eder. Ekonomi politikasının bir dalı olan maliye politikası bir ekonomide temel makroekonomik amaçlara ulaşmak için mali araçların büyüklük ve bileşiminde yapılması gereken düzenlemelerdir. Bir ekonomide izlenecek maliye politikasının amaçları ve bu amaçların ekonomiye uygunluğu; ekonominin gelişme düzeyi ve maliye politikasını tatbik edenlerin değer yargıları, kabul edilen ekonomik ve sosyal amaçlar ve siyasi tercihlere göre değişecektir. Bugün bütün devletlerin sahip oldukları ekonomik düzen ne olursa olsun, temelolsun, temel makroekonomik hedeflere ulaşma en büyük arzularıdır. Dolayısıyla bir ekonomideki temel makroekonomik amaçlar; tam istihdamın sağlanması ve korunması, fiyat istikrarı, üretimin artırılması, sürdürülebilir bir kalkınma ve büyüme hızının sağlanması ve korunması, ödemeler bilançosunda denge, bölgesel dengesizliklerin giderilmesi, gelir ve servetin adil dağıtılması olarak sıralanır. Aşağıda maliye politikasının temel makroekonomik amaçları incelenecektir.

Maliye politikası açısından istikrar denildiğinde fiyat istikrarı ve tam istihdam ilk akla gelen konulardır.

Ekonomik İstikrar

İstikrar günümüz ekonomilerinin en önemli sorunudur. Çok genel anlamda istikrar makroekonomik değişkenlerdeki kararsızlığın önlenmesidir. İstikrarlı bir ekonomi, değişmeyen ortalamaları olan bir ekonomi olmayıp, yükselen bir trendden sapmaların en az olduğu ekonomi anlamına gelir. Maliye politikası açısından istikrar denildiğinde fiyat istikrarı ve tam istihdam ilk akla gelen konulardır.

Fiyat İstikrarı

Bugün bütün devletlerin en büyük ekonomik sorunu ve maliye politikasının öncelikli amacı dengeli bir fiyat düzeyini sağlama ve korumadır. Bir ekonomide genel fiyat düzeyinde meydana gelen sert dalgalanmalara fırsat vermeme veya fiyatlar genel seviyesinin aşağı ve yukarı doğru hareket etmesini önleme fiyat istikrarı olarak adlandırılır. Ekonominin genel fiyat düzeyinde beliren ve süreklilik gösteren dalgalanmalar enflasyonist, deflasyonist ya da stagflasyonist karakterler arz edebilir. Bu nedenle fiyat istikrarını korumayı hedefleyen maliye politikası

ekonomideki bu oynaklıklarla mücadele edecek bir perspektif de şekillenecektir. Enflasyon, bir ekonomide, belirli bir dönemde, toplam talep toplam arz dengesizliğinden kaynaklanan, fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen önemli ve devamlı yükselme şeklinde tanımlandığı gibi, "gibi, "kaynağında parasal gelirlerin önemli rol oynadığı, genel fiyat düzeyindeki devamlı ve önemli yükselme hareketleri" olarak da tarif edilmektedir. Burada tanımda yer alan iki konunun açıklanması faydalıdır. Birincisi enflasyon olgusunun bir ekonomide birkaç malın fiyatında meydana gelen bir artış şeklinde algılanmaması, ikincisi ise bir ekonomide bir kereye mahsus fiyat yükselmelerinin enflasyon olarak görülmemesi hususudur. Yukarıdaki tanımda vurgulanan şey, fiyatlardaki yükselmenin bütün mal ve hizmet fiyatlarını kapsayacak nitelikte olması ve bu yükselmenin süreklilik arz etmesi yani sürekli artma eğilimi taşımasıdır. Enflasyon, birEnflasyon, bir ekonomide tasarruf hacmini, kaynak dağılımı ve kullanımını, ödemeler bilançosunu, istihdam hacmini, gelir dağılımını ve bunların yanında birçok ekonomik değişkeni, genelde olumsuz yönde etkilediği için maliye politikası enflasyonla mücadeleyi öncelik sıralamasında ilk sıraya oturtmuştur. Maliye politikası ile bir ekonomide enflasyonla mücadele ederken, para ve kredi politikası, fiziki kontroller, zorunlu tasarruf ve diğer politika önlemlerinin maliye politikasıyla uyumlu olmaları gerekir. Enflasyonla mücadelede sorun temelde toplam arz toplam talep sorunu olduğu için toplam arzla toplam talep arasındaki denge iki şekilde sağlanabilir. İlk etapta kısa vadede toplam talebin toplam arz düzeyine indirilmesi, ikinci aşamada ise toplam arzın toplam talep seviyesine çıkarılması amaçlanır. Burada kısa vadede problemin çözümü özünde istikrar politikası niteliği taşırken, ikinci aşamada uygulanacak politika uzun dönemli bir süreç içerecek istikrarlı büyüme ve kalkınmayı hedefleyecektir.

İstikrar; makroekonomik değişkenlerdeki kararsızlığın önlenmesidir.

Fiyat istikrarı ile ilgili diğer bir konu, bir ekonomide yaşanan deflasyon olayı ve bunun daha da derinleşmiş hâali olan depresyon olgusudur. 1929 Büyük Dünya Buhranı ya da büyük depresyon, başta ABD ekonomisi olmak üzere çoğu ülkede mühim üretim kayıplarına, kitlesel işsizlik ve yoksulluklara yol açmış ve böylece bir ekonomide yaşanabilecek fiyat artışları gibi fiyat düşmelerinin de ülkeler açısından ne denli önemli sorunlar ortaya çıkaracağı gerçeğini sergilemiştir. Hatta büyük depresyon bir şeyin daha altının kuvvetle çizilmesine neden olmuştur ki,ki bu bir ekonomide depresyonist süreç enflasyonist süreçten daha olumsuz ve yıkıcı etkiler bırakmaktadır. Çünkü enflasyonun hüküm sürdüğü bir ekonomide en azından aşınmaya maruz kalan bir gelir ve üretim seyri devam ederken, ağır depresyonun yaşandığı bir ekonomide, azalan tüketimin ve daralan talebin etkisiyle bir taraftan istihdam düşerken diğer taraftan gelirin düşmesi üretimi giderek durma noktasına getirmektedir. Bu da sosyoekonomik hayata çok ağır darbeler vurulmasına neden olmaktadır.

1970'li yıllarda zuhur eden ve durgunluk içinde enflasyon olarak tanımlanan stagflasyon, ayrı bir istikrarsızlık örneğidir. Stagflasyon olgusunun iktisadi hayata girdiği yıllara kadar ekonomistler bir ekonomide ya enflasyonist ya da deflasyonist eğilimlerin olabileceğini öngörmüşlerdir. Ancak iki olayın aynı anda yaşanabileceği olgusunu hiçbir zaman düşünmemişlerdi. Günümüzde işsizlik ve enflasyonun

yapısal bir nitelik kazanması böyle bir sonucun ortaya çıkmasına neden olmuş, dolayısıyla maliye politikası ekonomide beliren enflasyonist ve deflasyonist eğilimlerle mücadele ettiği gibi stagflasyonla mücadele etmeyi de asli vazifesi içinde görmektedir.

Tam İstihdam

İstihdam konusu iktisat teorisinin en zor, en çetrefilli ve çözümü en çetin konulardan birisidir. Maliye politikasının 1930'lu yıllarda yoğun bir şekilde hüküm süren işsizlik sorunu kaynaklı tartışmalardan ortaya çıktığını söylemek yanlış olmaz. Günümüz ekonomilerinde maliye politikasının temel amaçlarından biri tam istihdamın sağlanması ve korunmasıdır. Tam istihdamın sağlanamaması hâalinde ekonomide millî gelir düzeyi düşmekte, büyüme hızı sekteye uğramaktadır. Tam istihdam sağlandığında ise millî gelir maksimum düzeyde gerçekleşmekte, ülkenin bir taraftan sosyoekonomik sorunları çözülürken, diğer taraftan sosyal barış ve huzur tesis edilmektedir. Tam istihdam mevzuu dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır. Geniş anlamda tam istihdam ülkedeki üretim faktörlerinin tamamının üretime dâhil olması anlamına gelirken, dar anlamda tam istihdam üretim faktörlerinden emek üzerinden tanımlanmakta, yani bir ülkedeki çalışma arzu ve iktidarında olan emek birimlerinin tamamını üretime dâhil etmeyi hedeflemektedir. Burada konuya tersinden bakıldığında, yani ülkedeki emek birimlerinin tamamının üretime katılmadığı bir ekonomi, işsizlik sorunu olan bir ekonomi olarak vasıflandırılmakta, işsizlik sorununun ise ekonomilerin çözmekte zorlandığı en zor iktisadi sorunlardan biri olduğunu söylemek zor olmasa gerektir. Ancak ekonomik kuram da ve uygulamada bir ekonomide çalışma arzu ve yeteneğinde olanların cari ücret düzeyinde çalıştırılarak üretim süreci içinde yer alması tam istihdam olarak tanımlansa da,da buradaki tanımda yüzde yüz bir kaynak kullanımı olamadığının bilinmesi gerekir. Çünkü üretim faktörleri veya üretim kaynaklarının tamamının dinamik bir ekonomide yüzde yüz istihdam edilmesi söz konusu olamaz. Buna göre bir ekonomide kişilerin iş değiştirmeleri ve yeni iş aramaları sonucunda ortaya çıkan işsizlik friksiyonel işsizlik olarak tanımlanmakta, bu işsizliğin ekonomide mevcut olmasının tam istihdamı engellemediği söylenmektedir.

İktisadi Kalkınma ve Büyüme Amacı

İktisat teorisinde iktisadi büyüme çok eski dönemlerden beri incelenen bir konudur. Şöyle ki,ki Malthus, Ricardo ve Marx'da büyüme fikri hemen bütün sistemi üzerinde taşıyan temel görüş olmuştur. Büyüme ve kalkınma literatürde iktisatçılar tarafından genelde farklı şekilde ele alınmış ve farklı tanımlar yapılmıştır. İktisadi büyüme bir ülkede belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin toplam tutarındaki artış olarak tanımlanırken; iktisadi gelişme üretimdeki artışla birlikte üretilen mal ve hizmetlerin kalitesinin de yükselmesini ifade etmektedir. İktisadi kalkınma bir ülkede kişi başına düşen millî gelirin tersine çevrilmesi mümkün olmayan bir şekilde devamlı ve reel olarak artması olarak tanımlanmakta, büyüme kavramı nicelik ifade eden bir anlam içerirken gelişme veya kalkınmaya nitelik ihtiva eden manalar yüklenmektedir. Bir ülkeyi kalkınmış

veya gelişmiş yapan en önemli unsur o ülkenin üreten bir ülke olmasıdır. Mal üreten, fikir, bilgifikir, bilgi ve teknoloji geliştiren ülke gelişmiş ülkedir. Dolayısıyla bir ülkede maliye politikası o ülkenin gelişme dinamiklerini harekete geçirerek ülkenin büyüme ve kalkınmasına katkı sağlar.

İstihdam; emek üzerinden tanımlandığında, ülkede çalışma arzu ve iktidarında olan emek birimlerinin tamamının üretime dâhil edilmesidir.

Maliye politikasının iktisadi kalkınma ve büyüme amacı, XX. yüzyılın ikinci yarısından yani 1950'li yıllardan itibaren gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için büyük önem kazanmıştır. Bir ekonomide maliye politikası açısından yalnızca ekonomik istikrarın sağlanması yeterli görülmemekte, iktisadi kalkınma ve büyüme amacını gerçekleştirmede maliye politikasının öncelikli amaçları içinde sıralanmaktadır. Bir ülkede iktisadi gelişmeyi sağlayan faktörleri ikiye ayırabiliriz. Bunlardan birincisi maddi unsurlardır ki; işgücüki iş gücü, sermaye stoku artışı ve teknolojik değişim gibi unsurları içerir. İkincisi zihniyet unsurudur. Zihniyet unsurunun eksik olduğu bir ülke maddi donanımını tamamlasa dahi gelişemez.

Gelir ve Servet Dağılımını Düzenleme Amacı

Gelir ve servet dağılımı konusu bütün toplumlarda en çok tartışılan konulardan biridir. Kapitalist sistemin temel karakteristiği özel girişim özgürlüğü ve mülkiyet hakkıdır. Ülkelerin özelliklerine göre gelir ve servet, toplumdaki fertler tarafından değişik miktarlarda bölüşülmekte, gelir ve servetin kişiler arasında adaletli dağılmayışı bir taraftan yaşama düzeyindeki farkları artırırken, diğer taraftan sosyal barış ve huzuru tehdit eder bir duruma neden olmaktadır. Hâlbuki sosyal barış hem refah devletini gerçekleştirme hem de kalkınmayı sağlamada ön koşul olarak görülmektedir. Gelir ve servet dağılımı hiçbir zaman sadece bir paylaşım sorunu olarak görülmemelidir. Toplumda genelde geçerli olan ve toplumun ezici çoğunluğunun kabul ettiği bir servet ve gelir dağılımı paylaşım sorununu çözmekten daha çok, üretim refah ve toplumsal barış sorununa da çözüm olacaktır. Gelişmekte olan ülkelerde, gelir dağılımının sosyal etkilerinden başka ekonomik büyüme ile direkt ilişkisi bulunmakta, büyümenin öncelikli hedef olarak kabulünün yanında, gelir dağılımının yadsınamayacak rasyonelleri de söz konusu olmaktadır. Bir ekonomide istihdamın büyük kısmını küçük ve orta büyüklükteki işletmeler yaratırlar ve üretimlerinin çoğu iç talebe yöneliktir. Düşük gelir grupları çoğunlukla taleplerini yerli üretime yönelttiğinden alt gelir grupları lehine yeniden dağılım bir taraftan yerli sanayinin gelişmesine, diğer taraftan istihdam artışına katkı sağlayabilir. Ayrıca yüksek gelir düzeyindeki grupların ithalat talebi daha yüksek olduğu için, bu türden yapılacak bir yeniden dağılım ödemeler dengesinde de iyileştirmeler sağlayabilir. Neticede düşük gelir grupları lehine yapılacak olan bir değişiklik alt gelir gruplarında çalışma arzusu ve motivasyona neden olarak üretkenliğe olumlu yönde katkı sağlayabilir. Bu açıdan bakıldığında alt gelir gruplarına yönelik olarak yapılan harcamaların aynı zamanda yatırım anlamına geldiği de söylenebilir.

MALİYE POLİTİKASI ARAÇLARI

Bir ekonomide belirlenen ekonomik, sosyal ve politik amaçlara ulaşmada maliye politikası etkin araçlara sahiptir. Devlet maliye politikası aracı olarak esasta

bütçeyi kullanmakta, bütçenin kamu harcamaları ve kamu gelirlerinin miktar ve bileşimiyle ilgili olması nedeniyle, konjonktüre veya istikrarsızlığın cinsi ve türüne göre bütçe açığı ya da bütçe fazlası gibi farklı uygulamalara yol açacaktır. Tıp dilinde telaffuz edilen "hastalık yoktur hasta vardır" sözünden hareketle; mesela Türkiye'de enflasyonist eğilimlerle mücadelede sadece merkezi devlet bütçesi açığında yapılacak iyileştirmeler yeterli olmayacak, merkezi devlet bütçesinin yanında yerel yönetimler, sosyal güvenlik kurumları, kitler ve fon açıklarını da disipline etme gereği duyulacaktır. Bir ekonomide mali amaçları gerçekleştirmede kullanılacak mali politika araçları olaylar karşısında farklı etkiler doğurmaktadır. Aşağıda bu araçlar üzerinde kısaca durulacaktır.

Bütçe

Bir ekonomide istikrarsızlıklarla mücadele ederken uygulanacak olan bütçe politikası ekonominin içinde bulunduğu duruma göre şekillenecektir. Eğer ekonomide enflasyon hüküm sürüyorsa; enflasyonla mücadeleye karar verilirken göz ardı edilemeyecek ilk husus enflasyonun kaynağını tespit etmektir. Enflasyonun talep, maliyet ya da fiyat kaynaklı olup olmamasına göre, yani beslendiği kaynağa göre bir mücadele aracı belirlenecek, ona uygun bir politika izlenecektir. Enflasyonla mücadele ederken kamu gelirleri artırılıp kamu harcamaları kısılacağı için bütçeyi de bu amaca uygun olarak kullanma gerekecek, dolayısıyla bütçenin giderlerini azaltma, gelirlerini artırma ve daha küçük bir bütçe hazırlama şeklinde ifade edilecek bir bütçe politikası uygulanacaktır. Aksine ekonomide depresyonist baskıların hüküm sürdüğü bir dönemde ise bütçenin giderlerini artırmak, buna mukabil gelirlerini azaltmak şeklinde formüle edilebilecek bir bütçe uygulamaya konulacaktır.

Bütçe, belirli bir dönemdeki gelir ve gider tahminleri ile bunların uygulanmasına ilişkin hususları gösteren ve usulüne uygun olarak yürürlüğe konulan belgedir.

Kamu Harcamaları

Kamu harcamaları klasik maliyeciler ve modern maliyeciler tarafından farklı şekillerde tanımlanmış, farklı misyonlar yüklenmiştir. Klasik maliyeciler kamu harcamalarını, kamu makamlarının toplumsal ihtiyaçları karşılamak üzere, usulüne uygun olarak yaptıkları nakdi harcamalar şeklinde tanımlarken, modern iktisatçı veya maliyeciler kamu harcamalarını, kamu makamlarının toplumsal ihtiyaçları karşılamak ya da ekonomik ve sosyal hayata müdahalede bulunmak için usulüne uyularak yapılan parasal harcamalar olarak ifade etmişlerdir. Dikkat edilirse klasik maliyeciler minimalist devlet geleneğinden hareketle kamu harcamalarına devletin yapacağı asli hizmetler dışında bir misyon yüklememişler, modern maliyeciler ise kamu harcamalarını ekonomik ve sosyal hayata müdahale aracı olarak görüp mali politika aracı şeklinde kullanma yönünde pozisyon almışlardır. Literatürde kamu giderleri dar ve geniş anlamda olmak üzere de tanımlanmıştır. Dar anlamda kamu giderleri kamu hizmeti yapmak için devlet ve diğer kamu tüzel kişilerinin bütçeden yaptıkları ödemeler şeklinde tarif edilmiş, geniş anlamda kamu giderlerine bu tanıma ilave olarak KİT harcamaları, sosyal sigorta ödemeleri, vergi muafiyet ve istisnaları ve özel kişilerin kamu kurumlarına yaptıkları yardımlar eklenmiştir.

Kamu harcamaları; cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları olmak üzere üç gruba ayrılır.

Kamu harcamaları XX. yüzyılın başına kadar klasik düşüncenin etkisiyle cılız olarak seyretmiş, 1900'lü yılların başından itibaren meydana gelen olayların etkisiyle eskisinden çok fazla miktarda artmaya başlamıştır. Gerek birinci ve ikinci dünya savaşları, gerekse 1929 krizi devletin mali yapısında ve fonksiyonlarında adeta devrim yaratmış bugün gelinen noktada kamu harcamaları hemen bütün ülkelerde devasa boyutlara ulaşmıştır. İktisadi istikrarın sağlanmasında kamu harcamalarının fonksiyonlarını şöyle özetlemek mümkündür.

• Ekonomide enflasyonist dönemlerde toplam talebi tam çalışma seviyesindeki toplam arzla dengelemek.

• Ekonominin tam çalışma seviyesinde dengede olduğu dönemlerde bu dengeyi korumak.

• Ekonominin deflasyonist dönemlerinde toplam talebi, ekonominin tam çalışma düzeyinde ürettiği mal ve hizmetleri absorbe edecek hâale getirmek.

Kamu harcamaları; cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları olmak üzere üç gruba ayrılır. Cari harcamalar genellikle hizmetler ya da faydası en çok bir yıl içinde bir veya birkaç kez kullanılmakla tükenen mal ve hizmetlere yapılan harcamalardır. Personel giderleri, ısıtma, aydınlatma, kırtasiye, su, kira bakım ve küçük onarım giderleri bu çeşit harcamalardır. Yatırım harcamaları, bir ekonomide üretimi artıran, üretkenliğe olumlu katkı sağlayan, faydası birden fazla yıllara yayılan harcamalardır. Yollar, barajlar, makine ve tesisler, büyük onarımlar, bu türden harcamalardır. Transfer harcamaları ise devletin karşılığında herhangi bir mal ve hizmet satın almaksızın satın alma gücünü fertler, aileler ya da firmalara aktarmasıdır. Devlet bu harcamaları yaparken hiçbir üretim faktörü satın almamakta, sadece millî gelirin yerini değiştirip kamu kaynaklarını farklı birimlere transfer etmektedir.

Vergileme

Bir devletin hayatiyetini devam ettirmesi vergi almasına bağlıdır. Vergi almadan hiçbir devlet ayakta kalamaz. Vergi devletin hormonsuz gıda kaynağıdır. Devletin vergi dışında aldığı, teminaldığı, temin ettiği gelirler kısa ve uzun vadede ekonomi üzerinde istikrarsızlığa neden olurken, verginin dozajının iyi ayarlanması şartıyla hiçbir yan etkisi yoktur. Bugün günümüzde maliye politikası araçlarının en önemli kategorisini vergiler teşkil etmektedir. Kamu harcamalarının finansmanında baş aktör olan vergilerin, fertlerin ekonomik davranışları üzerinde çok önemli etkileri vardır.

Yatırım harcamaları, birharcamaları, bir ekonomide üretimi artıran, üretkenliğe olumlu katkı sağlayan, faydası birden fazla yıllara yayılan harcamalardır.

Klasik maliyecilere göre vergi; kişilerden, kamu giderlerini karşılamak üzere, cebri, nihai ve karşılıksız olarak istenen parasal bir yükümlülüktür. Modern maliyecilere göre vergi, kişilerden kamu harcamalarını karşılamak veya devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesini sağlamak üzere, cebri, nihai ve karşılıksız olarak, doğrudan doğruya istenen parasal bir yükümlülüktür. Verginin klasik v-

modern maliyeciler tarafından yapılan tanımı incelendiğinde şu hususlara dikkat çekildiği görülür. Vergi kişilerden alınır. Buradaki kişiler hem gerçek hem de tüzel kişilerdir. Verginin alınış sebebi kamu giderlerinin karşılanmasıdır. Vergi; iradi, ihtiyari veya gönüllü bir kamu geliri değildir. Cebri bir kamu geliridir. Vergi karşılıksızdır. Belirli bir hizmet bedeli değildir. Yapılan ya da verilen tüm kamu hizmetlerinin karşılığı veya bedelidir. Vergi geçici olarak alınan bir kamu geliri olmayıp kesin nihai bir kamu geliridir. Vergi yükümlüden tahsil edildikten sonra, yeniden yükümlüye iade edilmez. Klasik maliyeciler verginin mali amaçlı olarak alınmasından yana bir tavır sergilemişler; modern maliyeciler ise verginin mali amacı yanında extra mali amaçla da alınabileceğini savunmuşlardır. Modern maliyecilere göre vergi diğer bütün mali araçlar gibi iktisadi ve sosyal hayata müdahalede bulunma aracıdır.

Vergi, devletin kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla toplumu meydana getiren özel veya tüzel kişilerden, ödeme güçlerine göre karşılıksız ve hukuki cebirle alınan iktisadi değerlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'sında vergi ile ilgili düzenlemeler "siyasi hak ve ödevler" bölümünde yer alan, vergi ödevi başlığını taşıyan 73. maddede düzenlenmiştir. Buna göre:

• Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür.

• Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı maliye politikasının sosyal amacıdır.

• Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır.

Vergi kamu gelirlerinin en önemlisidir. Devletin topladığı gelirler içerisinde en büyük oran vergi gelirlerine aittir. Maliye teorisinde üzerinde en çok durulan kavram vergidir. Vergi, devletin kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla toplumu meydana getiren özel veya tüzel kişilerden, ödeme güçlerine göre karşılıksız ve hukuki cebirle alınan iktisadi değerler olarak tanımlanabilir. Burada kullanılan cebir kavramının hukuki bir cebir olduğu unutulmamalıdır. Vergi kanunla alınır. Demokratik ülkelerde ancak milleti temsil eden yasama organının izni ve verdiği yetki ile vergi alınabilir. Verginin karşılıksız olması; vergi ödeyenlerin yapmış oldukları ödemelerinden dolayı devletten münhasıran kendilerine dönük bir mal ya da hizmet talebinde bulunamayacaklarını ifade eder. Kamu gelirlerinden olan harçlar vatandaşlardan belirli bir hizmet karşılığında alınmasına rağmen, vergi belli bir hizmet bedeli olarak alınmayıp verilen tüm kamu hizmetlerinin bedeli olarak alınmaktadır. Kamu hizmetlerinden fertler ödediği vergi miktarına göre değil, eşit ölçüde faydalanma hakkına sahiptir.

Verginin Fonksiyonları

Verginin temel fonksiyonu yapılan kamu harcamalarının finansmanını sağlamaktır. Devletin misyonunun ve fonksiyonlarının zamanla değişmesi verginin fonksiyonlarını da değiştirmiştir. Verginin kamu hizmetlerini finanse etmek amacıyla alınması mali veya fiskal fonksiyon olarak adlandırılır. Mali fonksiyon devletin asli görevlerini yapması için ihtiyaç duyduğu kaynağın sağlanmasıdır. Toplumsal ihtiyaçları karşılamak için kurulmuş olan devletin hayatiyetini devam

ettirebilmesi asgari düzeyde de olsa belirli bir miktarda gelir temin etmesine bağlıdır. Temel kamu hizmetlerini toplumun iç ve dış güvenliğini sağlamak ve adalet hizmetini yerine getirmek olarak görürsek, topluma bu hizmetlerin verilebilmesi için devletin yeterli miktarda bir finansman kaynağına sahip olması gerekir. İşte toplumu oluşturan fertlere toplumsal nitelikteki mal ve hizmetlerin sunulması için vergi alınması mali veya fiskal fonksiyon olarak nitelendirilir.

Verginin ekonomide bazı iktisadi amaçların sağlanması için kullanılmasına verginin iktisadi fonksiyonu denir.

Verginin ekonomide bazı iktisadi amaçların sağlanması için kullanılmasına verginin iktisadi fonksiyonu denir. Bir ekonomide büyüme ve istikrarı temin etmek için vergilerden faydalanma, vergiyi etkin bir iktisat politikası aracı olarak kullanma vergiye iktisadi bir misyon yüklemektedir.

Vergilerin Tasnifi

Kamu harcamalarının son yıllarda aşırı bir şekilde artması, ülke gayrisafi millî hasılalarının önemli bir oranına ulaşması, harcamaların finansmanında kullanılan en temel gelir kaynağının da çeşit ve miktar olarak artmasına neden olmuştur. Günümüz vergi sistemleri muhtelif vergilerden oluşmuştur. Mükelleflerin farklı ödeme güçlerine ve değişik gelir kaynaklarına sahip olması, devletleri farklı vergiler almaya zorlamıştır. Bu nedenle vergiler, temelde fertlerin gelir elde etmeleri, servet sahibi olmaları, gelir ve servetlerini harcamaları ya da bunlarla ilgili işlemler yapmaları sebebiyle konulup alınmaktadır. Vergileri çeşitli kıstaslara göre tasnif etmek mümkündür. Farklı kıstasların esas alındığı belli başlı tasnif çeşitleri; dolaylı-dolaysız vergiler, şahsi – gayrişahsi (objektif – sübjektif) vergiler, gelir, servet, harcama vergileri şeklinde yapılan tasniflerdir.

Verginin kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla alınması verginin mali fonksiyonu olarak tanımlanır.

Dolaylı–Dolaysız (Vasıtalı–Vasıtasız) Vergiler

Vergileme tarihinde görülen en eski tasniflerden biri dolaylı dolaysız vergi tasnifidir. Vergilerin dolaylı dolaysız veya vasıtalı vasıtasız olarak ayrımında esas alınan temel iki ölçü vardır. Bunlar yansıma ve verimlilik kıstaslarıdır. Bir mükellefin ödemiş olduğu bir vergiyi çeşitli iktisadi mekanizmalardan faydalanarak başkalarına kısmen veya tamamen devretmesi olayına verginin yansıması denir. Dolayısıyla yansıma ölçüsüne ya da kıstasına göre kolaylıkla yansıtılabilen vergiler dolaylı vergi, kolaylıkla yansıtılamayan vergiler ise dolaysız vergi olarak adlandırılır. Gümrük vergisi ve katma değer vergisi ve diğer harcama vergileri dolaylı vergi; gelir vergisi, kurumlar vergisi, emlak vergisi ile veraset ve intikal vergileri dolaysız vergilerdendir. Verimlilik ölçüsü ya da kıstasına göre konusu ya da kaynağı sürekli, yükümlüsü önceden belli olan vergiler dolaysız vergiler grubuna dâhil olurken; konusu ve kaynağı sürekli olmayan, yükümlüsü önceden bilinmeyen vergiler dolaylı vergilerden sayılmaktadır. Buna göre; gelir ve servet üzerinden alınan, gelir ve[illegible]

kurumlar vergisi ve emlak vergisi dolaysız vergiler grubuna girerken; muhtelif iktisadi ve hukuki olaylar üzerinden alınan harcama ya da muamele vergisi olarak adlandırılan katma değer vergisi gümrük vergisi gibi vergiler dolaylı vergilerden sayılır.

Sübjektif–Objektif Vergiler (Şahsi–Gayrişahsi)

Bu tasnif ya da ayrım vergilemede vergi yükümlüsünün kişisel ve ailevi durumunun dikkate alınıp alınmamasına göre yapılan bir tasniftir. Yükümlülerin şahsi ve ailevi durumlarına göre ayarlanabilen ve ona göre düzenlemeler yapılan vergiler sübjektif ya da şahsi vergiler olarak adlandırılırken; vergilemede mükelleflerin şahsi ve ailevi durumlarının dikkate alınmadığı yani doğrudan vergi konusunun hedef olarak alındığı vergiler objektif veya gayri şahsi vergiler olarak adlandırılmaktadır. Sübjektif vergiler kişiselleştirilebilen vergilerdir. Bu durumda fert ya da kişinin evli veya bekâr, çocuklu veya çocuksuz, sağlam ya da sakat olması vergilendirmede dikkate alınır. Objektif vergiler vergilemede ferdin ailevi durumunu göz önüne almaksızın bir iktisadi unsurdan alınan vergilerdir. Bu vergiler malı hedefler. Mesela tüketim vergileri objektif karakterli olup, vergilemede o malı tüketen yükümlünün ödeme gücü ve sosyal durumu dikkate alınmaz.

Gelir–Harcama–Servet Vergileri

Bu tasnif şekli vergilerin tasnifinde en fazla kabul gören ve en çok geçerli olan bir tasnif şeklidir. Vergiler en nihayetinde mükelleflerin iktisadi kaynaklarından alınır. Bu kaynaklar gelir, servet ve giderdir. Vergilerin gelir, servet ve harcamalar üzerinden tasnif edilmesi, vergilerin konusu üzerinden yapılan bir tasniftir. Verginin konusu üzerinden tasnif yapıldığında bu konunun kaynağının da bilinmesi gerekir. Vergi sonuç itibariyle gelirden ödenir. Gelir, makroekonomik olarak, üretim faktörlerinin üretim sürecine katılma neticesinde üretimden almış olduğu paydır. Gelirin doğduğu anda alınan vergiye gelir vergisi denir. Bir kişiye ait belirli bir andaki menkul ve gayrimenkul malların toplam değeri servet olarak nitelendirilir. Emlak Vergisi, Veraset ve İntikal Vergisi, Motorlu Taşıtlar Vergisi servet vergisine örnek verilebilir.

Fertlerin ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları harcamalardan alınan vergiler, gider vergileri veya harcamalar üzerinden alınan vergiler olarak adlandırılır. Bunun yanında gider vergileri bir kısım hukuki muameleleri de içerir.

Mal ve hizmetlerin değişim, tüketim ya da üretim işlemlerine göre gider vergileri çeşitlenir. Katma değer vergisi gider vergilerinin günümüzdeki tipik örneğidir.

Borçlanma

Borç birinin başka birine karşı sahip olduğu yasal (meşru) bir hak talebi, ödenmesi gerekli olan para veya başka bir şey ya da ödünç alınmış herhangi bir şey karşılığında yerine getirilmesi gereken yükümlülük olarak tarif edilmektedir. Kamu Borcu paralarını devlete ödünç veren fert ve kurumlara hazine tarafından veril

Borç, devletin belli bir süre (vade) sonunda geri ödemek vaadi ile borç verenlerin rızasına dayalı olarak ya da zorunlu olarak belli menfaatler karşılığında sağladığı değerlerdir.

(ihraç edilen) ödenmemiş tüm tahvil, bono ve senetlerin toplam miktarı olarak, düşünülebileceği gibi, kamu borç senetlerini ellerinde bulunduran borç senetlerinin hamillerine önceden belirlenen miktarlarda ödeme yapmak için, bir devlet biriminin yükümlülüğü şeklinde de düşünülebilir. Sonuç olarak kamu borçlanması şöyle tarif edilebilir: Devletin belli bir süre (vade) sonunda geri ödemek vaadi ile borç verenlerin rızasına dayalı olarak ya da zorunlu olarak belli menfaatler karşılığında sağladığı paralardır.

Kamu borcunun özelliği

Devlet yükümlü olduğu faaliyetlerini yürütebilmek için ihtiyaç duyduğu gelirleri çeşitli şekillerde sağlayabilir. Daha önceleri mal ve hizmet şeklinde aynî olarak da ödenen ya da alınan mali yükümlerin olması yanında günümüzde nakdî olarak tahsil edilen kamu gelirlerinin başlıca kaynakları vergiler, borçlanma, özel iktisadi faaliyetler ve emisyon gibi mali araçlardan sağlanan gelirlerden oluşmaktadır. Kamu gelirlerinin toplam hacmi ve bileşimi ile her bir gelir türünün yapısı maliye politikasının amaçları göz önünde bulundurularak devletçe kararlaştırılır. Ülkelerin mali sistemlerinin bileşimi, siyasal ve iktisadi koşullar, iktisadi sistem ve üretim tarzı ile sıkı ilişki hâlinde olmasıyla beraber, piyasa ekonomisine dayanan kapitalist ve karma ekonomi düzenindeki toplumlarda vergi gelirlerinin kamu gelirlerine oranı %70'i geçmekte, hatta ileri derecede sanayileşmiş batı ülkelerinde bu oran %90'a ulaşmaktadır.

Kamu borcunun özelliklerinden bahsederken kastımız kamu borcunu diğer mali araçlardan ayıran özelliklerdir. Modern bir devlette kamu gelirlerinin en önemli payını vergi gelirleri oluşturduğu için, biz de esas olarak vergi ile borçlanma arasında bir mukayese yaparak konuyu izah etmeye çalışacağız.

Devletin kamu harcamalarının finansmanını karşılamak üzere toplumu meydana getiren fert ve kurumlardan ödeme güçlerine göre karşılıksız ve zorunlu olarak aldığı ekonomik değerler vergi olarak adlandırılır. Buna karşılık, bir devletin belli bir vade sonunda geri ödemek üzere, prensip itibariyle ödünç verenlere hiçbir baskı yapmadan bazı menfaatler karşılığında sağladığı paralar kamu borcu olarak tarif edilmektedir.

Yukarıdaki tanımlardan anlaşıldığı gibi vergi ve borçlanmanın her ikisinde de üç temel özellik bulunmaktadır. Vergi *cebri* yani zora dayalı, *karşılıksız* ve *kesindir*. Borç ise *ihtiyari* (rızaya dayalı), *geçici* ve *karşılıklıdır.* Borç rıza ile bir bedel karşılığında ve alacaklıya ödenme vaadi ile vergi cebren, karşılıksız ve nihai olarak alınır.

Borcun ihtiyari olma özelliği

Hiçbir mükellef vergiyi ödeyip ödememekte serbest değildir. Çünkü vergi cebre dayanır. Vergi yükümlüsü vergiyi reddedemez, ancak vergi yükümlüsü haksız bir vergiyle karşılaşırsa savunma hakkını kullanarak yasal yollardan vergiye itiraz eder. Aksi halde tahakkuk eden vergiyi ödemek zorundadır. Yani vergi bir yükümlülüktür. Bazı istisnai durumlar olmakla birlikte borçlanma esas itibariyle ihtiyaridir, borç verenin rızasına ya da muvafakatine dayanır. Normal

borçlanmalarda kimse devlete borç vermek, devletin ihraç ettiği tahvilleri satın almak zorunda değildir. Devlet tahvillerini dileyenler satın alırlar. Borcun ihtiyari olma özelliği özel veya fertler arası borçlanmalarda açıktır. Devlette prensip itibariyle hiç kimseden (zorla) borç almaz. Devlete isteyen kişi ve kurumlar borç verir. Hukuki bakımdan vergi devletin tek taraflı tasarrufuyla kararlaştırıldığı hâlde, borçlanma çift taraflı bir tasarruf, akit, mukavele ya da sözleşmeyle kararlaştırılır.

Borcun karşılıklı olma özelliği

Vergi yükümlüsü vergi borcunu vergi dairesine ödediğinde ödemiş olduğu para tamamen elinden çıkmıştır ve artık tekrar kendisine nakit olarak geri dönme imkânı yoktur. Çünkü vergi karşılıksızdır. Devlete vergi veren mükellefler ödedikleri vergiye karşılık olmak üzere devletten direkt olarak bir şey talep edemezler. Vergiyle karşılanan kamu hizmetlerinden devlete vergi ödeyen mükellefler dolaylı olarak faydalanabilirler. Borçlanmada ise durum bundan farklı olup özel ya da tüzel kişilerden borç alınan paralar, tahvil ya da bonoların vadeleri geldiğinde bu kişi ya da kurumlara faizleriyle birlikte geri ödenmektedir. Bu nedenle kamu borçlanması kişi ve kurumlar açısından paralarının kesin biçimde elden çıkması değil bilakis devlete sağlanana fon karşılığında bir nevi paranın kirası ve maruz kalınabilecek risk ve sigorta pirimi, faiz, pirim, ikramiye şeklinde bir gelir sağlama aracı olmaktadır. Vergilemede fertlerin gelirleri (zımnen dahi olsa) kamu mal ve hizmetlerinden faydalanma karşılığında azaltılmış olurken, borçlanmada fertler kamu mal ve hizmetlerinden faydalanmak için gelirlerinden herhangi bir şey vermemekte ya da kaybetmemektedir. Sadece bunun bir kısmını ileride kullanmaya razı olarak yani satın alma gücünün bir kısmını kullanmaktan geçici olarak vazgeçerek karşılığında devletten hem bir menfaat hem de ödeme vaadi almış olmaktadırlar.

Borcun geçici olma özelliği

Borç cari vergilendirmeye karşılık ya da bugünkü vergilerin yerine gelecekte tahsil edilecek vergileri ikame etme aracı veya vasıtasıdır. Vergi gerçek anlamda bir gelir olduğu halde, borçlanma ancak görünüşte bir gelir özelliği taşımakta, çünkü alınan borçların vade sonunda geri ödenmesi gerekmektedir. Hatta borçlanma yoluyla elde edilen gelirler alındıkları dönemde devlet gelirleri içinde yer alırken, anapara ve faiz ödemeleri yapıldığında kamu masrafları grubuna girdiği için borçlanma nevi şahsına münhasır bir özellik arz etmektedir. Bugün borçlanma devlet harcamalarının karşılanması için kullanılan devamlı araçlardan biri hâline gelmiş olmasına rağmen vergiden farklı bir finansman aracıdır. Şöyle ki verginin aksine borçlanma şekli itibariyle kati bir finansman yöntemi değildir. Devlet borçlanmak suretiyle sağladığı gelirleri ileride ödemekte ve yine bu ödeme vergi gelirleriyle yapılmaktadır. Yani borç ancak vergi gelirleriyle ödendiği zamanda hesap nihai olarak kapatılmış olmaktadır. Böylece borçlanma sadece yapılan harcamaların kesin ödemesini ileriye erteleme imkânı vermektedir. Çünkü borçlar hakiki manada gelecekte elde edilecek olan vergi gelirleri üzerine çekilmiş çeklerden ibaret olmakta, bir başka deyişle gelecekteki vergi gelirlerinin şimdiden kullanılmasından başka bir anlam ifade etmemektedir. Bu yönüyle borçlanma sonradan alınacak

Borcun temel özellikleri gönüllü, karşılıklı ve geçici olmasıdır. Vergi ise cebri karşılıksız ve kesindir.

olan bir gelirin önceden alınmış olması itibariyle bir nevi avans özelliği taşımaktadır.

Mükellefin ödediği vergiyi geri alamaması, yani ödediği paranın bir daha kendisine nakit olarak dönmemesinden dolayı vergi kesindir. Borçlanmada ise durum farklı olup devlete borç veren şahıs ya da kurumlar belli bir vade sonunda verdikleri parayı faizleriyle birlikte geri almaktadırlar. Devlete borç olarak verilen fonların geri ödenmeme durumunun iki istisnası vardır. Bunlardan biri daimî borç hâli, diğeri de anaparanın kaybolması durumudur. Daimî borç hâlinde hak sahibi borç akdi yapılırken sadece faiz almakla yetinmeyi kabul edip, borcun aslını isteme hakkından vazgeçmektedir. Eğer elindeki tahvili borsada satarsa borcun aslını da dolaylı olarak almış olur.

Borcun karşılığının yani anaparanın kaybolması iki şekilde olabilir. Bunlardan biri borçlunun iflası, diğeri ise enflasyondur.

Kamu borçlanmasında borçlu devlet olduğu için iflas dolayısıyla anaparanın kaybolma ihtimali düşünülemez. Çünkü devlet borcun ödenmesi için gerekli olan parayı vergileme, para basma, borçlanma şeklinde her zaman temin edebilir. Yani devlet hiçbir zaman acze düşmez ya da doğrudan doğruya iflas etmez. Şunu hemen belirtelim ki devletlerin acze düşüp iflas etmeme durumu millî para cinsinden borçlar için söz konusu olup yabancı para cinsinden borçlarda durum farklıdır. Kaldı ki millî para cinsinden olan borçlarda bile devletlerin aciz kalarak iflas ettiği bir vakadır. Bunun en açık örneği biri ihtilal arifesinde diğeri de direktuvar döneminde Fransız devlet hayatında görülmüştür.

Borçlanmanın tamamen veya kısmen karşılığını kaybederek yok olma durumu çağdaş, modern devletlerde enflasyon vasıtasıyla ortaya çıkar. Ekonomide yaşanan hızlı bir enflasyon sonunda para sistemi tamamen çökerek satın alma gücünü kaybeder. Devlet bu durumda değeri sıfıra düşmüş paralarla borçlarını öder. Tarihte bu enflasyonun en belirgin şekli I. Dünya Savaşı sonrası Almanya'da yaşanmıştır. Meşhur istatistik uzmanı Ernest Vagemann olayın vahametini anlatma açısından şu misali vermektedir:

Örnek

- Almanya'da 1920 yılında bir milyon markı olan bir kişi bir fabrika satın alabiliyorken aynı para ile 1921 yılında bir köşk, 1922 yılında bir otomobil, 1923 yılının ilk yarısında bir kat elbise, 1923 yılının ikinci yarısında ise bir milyon markın değeri bir deste kâğıttan başka bir şey ifade etmiyordu.

Bu örnekte olduğu gibi 1923 Alman hiper enflasyonunda, Almanya insanların alışverişe gittiklerinde parayı el arabalarıyla taşıdıkları değeri sıfıra düşmüş kâğıtlarla iç borçlarının tamamını ödemiş, hukuken ödenmiş gibi görünen bu itfa sonunda alacaklılar devletten alacaklarının karşılığını neredeyse hiç alamamışlardır.

Makroekonomik açıdan gelir; üretim faktörlerinin üretim sürecine katılmaları neticesinde üretimden aldıkları pay olarak ifade edilir.

Bireysel Etkinlik

- Türkiye'nin toplam dış borçlarını araştırınız. Türkiye'nin toplam dış borçlarını bazı Avrupa ülkelerinin dış borçları ile karşılaştırınız. Türkiye, seçtiğiniz Avrupa ülkelerine göre daha iyi/kötü durumda mıdır? Açıklamaya çalışınız.

GELİR VE GELİR DAĞILIMI

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 3/i maddesine göre kamu geliri; kanunlarına dayanılarak toplanan vergi, resim, harç, fon kesintisi, pay veya benzeri gelirler, faiz, zam ve ceza gelirleri, taşınır ve taşınmazlardan elde edilen her türlü gelirler ile hizmet karşılığı elde edilen gelirler, borçlanma araçlarının primli satışı suretiyle elde edilen gelirler, sosyal güvenlik primi kesintileri, alınan bağış ve yardımlar ile diğer gelirlerden oluşur. 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'na göre gelir; bir gerçek kişinin bir takvim yılı içinde elde ettiği kazanç ve iratların safi tutarıdır.

Gelir dağılımı, bir ülkedeki gelirin fert veya gruplar arasında nasıl dağıldığını ifade eder. Bir ekonomide uygulanan iktisat politikalarının hedefi, ülkenin refah düzeyini artırmaktır. Sürdürülebilir bir büyümenin gerçekleştirilmesi bu hedef için gerekli olsa da hiçbir zaman yeterli değildir. Ekonomik büyümenin toplumun hayat standardına ne ölçüde yansıdığı, refah artışının toplumun bileşenleri arasında nasıl bölüşüldüğü önem arz etmektedir. Piyasa ekonomisine dayalı liberal düşüncenin etkin olduğu sistemlerde gelirin dağılımı arzu edilen düzeyde gerçekleşmemiş, maliye politikasının gelir dağılımını iyileştirme amacı Keynes' le birlikte devletin iktisadi hayata müdahale gerekçelerinden biri olarak girmiştir. Bir ekonomide yaratılan hasılanın nasıl dağıldığı, sadece ekonomik açıdan önem taşımamakta, toplumsal kaygılara da neden olmaktadır. Bir ekonomide gelir düzeyinin artmasıyla tasarruf ve tüketimin yapısı değişmekte, talep edilen mal ve hizmetlerin nitelikleri de değişmektedir. Yani gelir dağılımı tüketim ve tasarrufun hem hacmini hem bileşimini değiştirmektedir.

Gelir dağılımı bugün gelişmiş ve az gelişmiş ekonomilerin tümünde önemle ele alınan bir konu olmakla beraber, az gelişmiş ülkelerin dengeli ve sağlıklı büyümelerinde göz ardı edilemeyecek rasyonelleri bünyesinde barındırmaktadır. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde düşük gelirli grupların talebi büyük oranda yerli üretime yöneliktir. Bu ülkelerde küçük orta boy işletmeler iç talebe

dönük üretim yaparlar ve istihdamın çoğunu yaratırlar. Dolayısıyla bu kesim lehine yaratılacak bir yeniden dağılım hem yerli sanayinin gelişimine hem de istihdam artışına neden olacaktır. Ayrıca gelir düzeyi yüksek olan gruplarda ithalat talebi daha yüksek olduğu için bu şekilde bir yeniden dağılım ödemeler dengesini de rahatlatacaktır. İlave olarak düşük gelirli gruplar lehine gelirin yeniden dağılımını sağlama istikbaldeki nitelikli beşerî sermayeye yapılacak bir yatırım anlamına da gelecektir.

Gelir Dağılımı Tanımları

Ülkede yaratılan millî hasılanın o ülkedeki farklı kesimler tarafından nasıl bölüşüldüğünü anlatan kavrama gelir dağılımı diyoruz. Bir ekonomide gelirin nasıl dağıtıldığını gösteren farklı ölçütler vardır. Bu ölçütlerin her biri konuya farklı bir cihetten bakarak farklı tanımlar yapmaktadır.

Kişisel Gelir Dağılımı

Bir ülkedeki millî gelirin fertler arasındaki dağılımı kişisel gelir dağılımını ifade eder. Kişisel gelir dağılımı tanımında fert ve hane halkının gelirleri dikkate alınmaktadır. Gerçek hayatta bir ailenin her bir bireyinin doğrudan gelir elde etmesi mümkün olmayabilir. Bu yüzden uygulamada fertler yerine hane halkı başına düşen gelir dikkate alınır. Bu dağılımda yaratılan gelirin nerede ve nasıl elde edildiği değil, fert veya tüketici birimlerin, belirli bir süre boyunca elde ettikleri gelir göz önünde tutulmaktadır. Bu nedenle bir ülkedeki gelir dağılımının adil olup olmadığında kişisel gelir dağılımı önemlidir. Dolayısıyla kişisel gelir dağılımının adil olması ekonomide sosyal barışın sağlanması, toplumsal refahın artması, fırsat eşitliğinin sağlanması, konjonktürel dalgalanmaların minimum düzeyde oluşumuna yol açabilir. Kişisel gelir dağılımının adil olması, gelir dağılımında büyük çaplı eşitsizliklerin olmaması toplumsal refahın artmasına neden olur. Uluslararası ekonomik karşılaştırmalarda kişi başına düşen gelir miktarı önemli bir ölçüttür. Ulusların kişi başına düşen geliri bir anlamda gelişmişlik düzeylerini de göstermektedir. Fert başına düşen gelir ülkelerin gelişmişlik düzeyini gösteren önemli bir ölçüt olmakla birlikte, bunun hiçbir zaman, ülkede yaşayan kişiler veya hane halklarının ortalama geliri olduğu düşünülmemelidir. Ülkede yaşayan bazı kesimler ortalamanın çok altında, bazıları ise ortalamanın çok üzerinde gelir elde edebilirler.

Ülkede yaratılan millî hasılanın o ülkedeki farklı kesimler tarafından nasıl bölüşüldüğünü anlatan kavrama gelir dağılımı diyoruz.

Fonksiyonel (faktörel) Gelir Dağılımı

Bir ülkede üretim sürecine katılan üretim faktörlerinin üretimden almış oldukları pay fonksiyonel gelir dağılımını ifade eder. Faktörel ya da fonksiyonel gelir dağılımı bize bir anlamda makroekonomik yapının dinamiklerini de sunar. Ülkede belirli bir dönemde yaratılan hasılanın, bu hasılayı meydana getiren üretim kaynakları tarafından nasıl bölüşüldüğünün ölçüsü fonksiyonel gelir dağılımıdır. Üretim sürecine katılan üretim faktörleri; emek, sermaye, doğal kaynaklar ve müteşebbis olarak adlandırıldığında, ülkede ortaya çıkan hasıladan, emeğin aldığı pay ücret, sermayenin getirisi faiz, müteşebbise verilen kâr, doğal kaynakların getirisi ise rant olarak nitelendirilir. Faktörel gelir dağılımı faktör gelirleri ile

hesaplanan millî gelire denk düşen bir içeriğe sahiptir. Bir ülkede yaratılan millî gelirin çeşitli sosyal sınıflar arasında nasıl dağıldığını gösteren en önemli gelir dağılımı türü faktörel gelir dağılımıdır. Böyle olmakla birlikte faktörel gelir dağılımı, muhtelif sosyal sınıfların millî hasıladan aldığı payı çok genel hatları ile bize sunabilir. Nitekim sosyal tabakalardaki farklılık ve çeşitlilik faktörel gelir dağılımının önümüze sunduğu tablodan çok daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Fonksiyonel gelir dağılımı ölçütüne göre aynı faktör geliri elde eden veya aynı grupta yer alan ücretlilerin elde etmiş olduğu ücret gelirinin birbirine eşit olduğu düşünülemez. Nitelikli ya da vasıflı iş gücünün almış olduğu ücretle, vasıfsız ya da niteliksiz iş gücünün aldıkları ücret tutarı arasındaki farlılıkları faktörel gelir dağılımı bize göstermez. Yine bu tasnifte küçük çiftçi ile büyük çiftçi, küçük tüccarla büyük tüccar, memurla sanayi ve tarım işçileri arasındaki farkı göremeyiz. Şirketin geleceğine yön veren büyük bir holding CEO'sunun gelirinin, ücret geliri olmanın ötesinde, sosyolojik bakımdan klasik işçi sınıfına dâhil edilmesinin mümkün olmadığı yadsınamaz bir realitedir. Faktörel gelir dağılımı bir ülkenin gelişmişliği konusunda da bize oldukça sağlıklı bilgiler sunar. Kalkınmış ekonomilerde tarım sektörünün millî gelirdeki payı az, az gelişmiş ekonomilerde ise tarım sektörünün millî ekonomi deki payı fazladır.

Sektörel Gelir Dağılımı

Sektörel gelir dağılımı; bir ülkedeki çeşitli sektörlerin millî gelirden aldığı payı ifade eder. Kalkınma sürecinde bu sektörler; tarım, sanayi ve hizmet sektörlerine ayrılır. Şüphesiz ülke millî gelirinin sektörel bünyesinin bileşimi kalkınmışlığın bir başka ölçütü olarak görülebilir. Gelişmiş ülke tanımı yerine bazen

sanayileşmiş ülke deyimi kullanılmakta bu da bir ülkenin kalkınmasında bir taraftan sanayi sektörünün önemini vurgularken diğer taraftan sanayinin ülke kalkınmasıyla paralel bir durum sergilediği gerçeğini göz önüne sermektedir. Dolayısıyla bir ülkedeki sanayi sektörün ülke içerisinde meydana getirilen hasılada büyük paya sahip olması kalkınmışlığın önemli göstergelerinden biridir. Kalkınma sürecinde sanayileşmesini tamamlamış ülkelerde sınai sektörün yanında hizmet sektörünün de payı gün geçtikçe artmaktadır. Faktörel gelir dağılımında söz konusu olan tartışmanın sektörel gelir dağılımında da yaşanması kaçınılmazdır. Şöyle ki aynı sektörde yer alan hane halklarının farklı üretim faktörleri kullanarak farklı gelire sahip olmaları mümkündür. Mesela tarım sektöründe emeği ile geçinen bir işçi, faktörel olarak ücret, sektörel olarak tarım geliri elde etmiş sayılacaktır. Sektör kavramının üretim araçlarının mülkiyeti açısından ele alınması durumunda, sektörel gelir dağılımı kavramı millî gelirin kamu sektörü ile özel sektör arasındaki dağılımını gösterir. Bu açıdan bakıldığında sektörel gelir dağılımı bize bir taraftan devletin ekonomiye müdahale ölçüsünü verirken, diğer taraftan ekonomik sistem konusunda da bizi bilgilendirmiş olur.

Bir ülkedeki farklı coğrafi bölgelerin millî gelirden almış oldukları pay, bölgesel gelir dağılımı olarak ifade edilir.

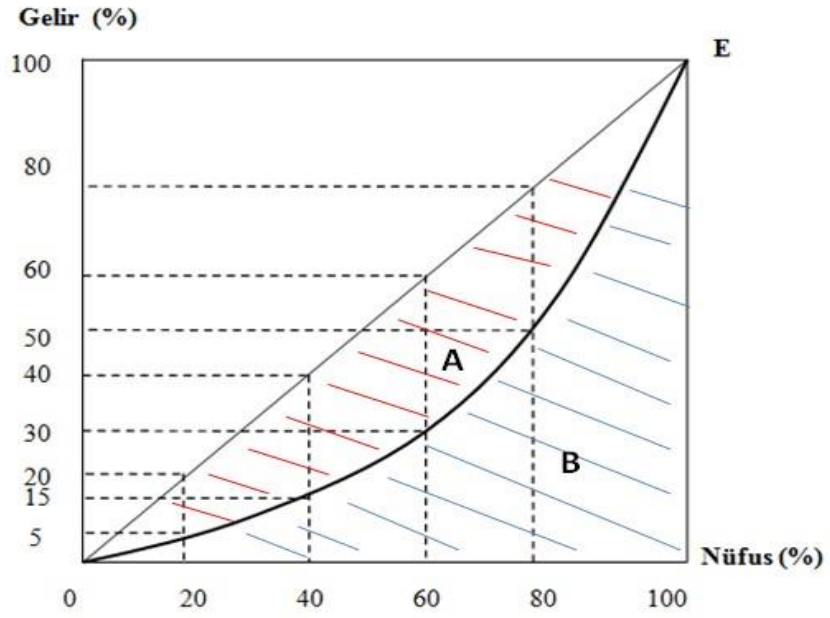
Bölgesel Gelir Dağılımı

Bir ülkedeki farklı coğrafi bölgelerin millî gelirden almış oldukları pay, bölgesel gelir dağılımı olarak ifade edilir. Bölgesel gelir dağılımı bir ülkedeki

bölgesel gelişme farklarını yansıtır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, bölgeler arası gelişmişlik farklarının sıfırlandığı bir ülke yoktur. Bütün ülkelerde bazı bölgeler daha hızlı gelişirken, bazı bölgelerde yeteri düzeyde bir gelişme kaydedilememektedir. Bu duruma; coğrafik koşullar, kültürel farklılıklar, sosyal yapı ve siyasi nedenler etki edebilir. Şüphesiz sorunun iktisadi açıklaması vardır. Bir ülkede bölgeler arasındaki gelir dağılımını eşitsiz kılan nedenlerden biri de sanayinin belirli bölgelerde temerküz etmesidir. Sanayinin belirli bölgelerde yoğunlaşması bir taraftan hammadde, enerji kaynakları ve piyasaya yakınlık gibi unsurlara bağlı olurken, diğer taraftan yerel girişim ruhu, ölçek ekonomileri, dışsallıklardan kaynaklanan nedenler etkili olabilir. Bu durum bazı bölgelerde daha fazla istihdamın yaratılmasına, diğer bölgelerin geri kalmasına yol açabilir. Dolayısıyla bu gibi durumlarda devletin bölgesel gelir dağılımındaki eşitsizlikleri en alt düzeye indirecek kamu politikaları uygulaması gerekir.

GELİR DAĞILIMINI BELİRLEMEDE KULLANILAN YÖNTEMLER

Gelir dağılımını belirlemede kullanılan esasta iki yöntem vardır. Bunlardan ilki Lorenz eğrisi metodudur. Bu metotta birinci olarak muhtelif gelir dilimlerinde ne kadar tüketici birimin yaşadığı ve bunların elde ettiği gelir tespit edilir. Daha sonra tüketici birimleri en az gelirliden en çok gelirliye doğru sıralanan yüzdelere ayrılarak, her yüzdenin karşısına bu grubun millî gelirden aldığı pay yüzde olarak gösterilir. Tüketici birimlerinin en az gelirli %20'si, millî gelirin %10'unu elde ediyor gibi. Bu şekilde hem tüketici birimleri hem de millî geliri yüzdelerle gösteren bir tablo düzenlendikten sonra, bu veriler bir diyagrama da yerleştirilebilir. Bu yerleştirme sonucu ortaya çıkan diagramatik ifade Lorenz Eğrisi olarak adlandırılır. Lorenz eğrisinde yatay eksende en az gelirliden en çok gelirliye doğru dizilmiş tüketici birimlerinin yüzdesi kümülatif olarak gösterilir. Dikey eksende ise toplam gelir kümülatif yüzdeler hâlinde ifade edilir.

Şekil 10.1. Lorenz Eğrisi

Şekil 10.1'de 45^0'lik bir açı teşkil ederek çizilmiş doğru, gelir dağılımında mutlak eşitlik doğrusudur. Çünkü bu doğru üzerindeki her noktada tüketicilerin yüzdesi toplam gelirin yüzdesine eşittir. Örneğin tüketici birimlerinin %10'u, gelirlerin %10'unu, %50'si ise, gelirleri %50'sini elde etmektedir. Mutlak eşitlik durumunda, gelirine göre dilimlere ayrılan toplumda, her dilim millî gelirden aynı oranda pay almaktadır. Mutlak eşitlik durumundan her uzaklaşma bu oranları değiştirecektir. Lorenz eğrisinin ifade edildiği şekilde görüldüğü gibi, mutlak eşitlik durumunda Lorenz eğrisi OE arasında düz bir çizgi konumuna gelecek, eşitsizliklerin olması durumunda ise kavisli bir eğri hâline dönüşecektir. Mutlak eşitlik eğrisi ile kavisli eğri arasında oluşan alan eşitsizliğin büyüklüğünü gösterirken, eşitsizliğin artması hâlinde 45 derecelik eğriden uzaklaşılacak, eşitsizliğin azalması hâlinde ise 45 derecelik eğriye yakınlaşma olacaktır.

Tablo 10.1. Lorenz Eğrisi İçin Sembolik Bir Gelir Dağılımı Yapısı

Yüzde Dilimler	Mutlak Eşitlik		Eşitsizlik	
	Yüzde Pay	Birikimli %	Yüzde Pay	Birikimli %
1. %20	20	20	5	5
2. %20	20	40	10	15
3. %20	20	60	15	30
4. %20	20	80	20	50
5. %20	20	100	50	100

Not: Yüzdelik dilimler en küçükten en büyüğe doğru sıralanmıştır.

Tablo 10.1'de iki örnek dağılım verilmektedir. Mutlak eşitlik durumunda, gelirine göre dilimlere ayrılan toplumda, her dilim millî gelirden aynı oranda pay almaktadır. Mutlak eşitlik durumundan her uzaklaşma bu oranları değiştirecektir. Tablodaki eşitsizlik örneğinde toplumdaki en düşük gelirli %20'lik kesim, millî gelirden sadece %5 pay almakta, en yüksek gelirli %20'lik kesim ise, millî gelirden %50 pay almaktadır. Kümülatif olarak bakıldığında en düşük gelirli %40'lık dilim millî gelirden sadece %15 pay almaktadır.

Gini katsayısının değeri sıfır ile bir arasında değişmektedir. Gelir dağılımındaki dengesizliğin azalması katsayı değerini sıfıra, dengesizliğin artması ise katsayı değerini bire yaklaştırmaktadır.

Gelir dağılımını ölçmede kullanılan ikinci yöntem Gini katsayısı olarak ifade edilir. İtalyan istatistikçisi Gini, Lorenz eğrisi ile gösterilen gelir dağılımındaki dengesizlikleri bir katsayı ile ifade etmiştir. Bu katsayı Gini katsayısı olarak adlandırılır. Gini katsayısını şekil 10.1. yardımıyla açıklayalım. Şekildeki A bölgesinin alanının (45^0'lik doğru ile Lorenz eğrisi arasındaki alan) 45°'lik doğrunun altında kalan alana (A + B alanı) oranı Gini katsayısını verir. Kısaca;

Gini Katsayısı: A/(A+B)'dir.

Katsayının değeri sıfır ile bir arasında değişmekte, gelir dağılımındaki dengesizliğin azalması katsayı değerini sıfıra, dengesizliğin artması ise katsayı değerini bire yaklaştırmaktadır.

MALİ ARAÇLARIN GELİR DAĞILIMINA ETKİSİ

Günümüz toplumlarındaki sosyal adalet, fırsat eşitliği, sosyal refah devleti gibi kavramların temelinde adil gelir dağılımı fikri yatmaktadır. Düşük gelir gruplarının hayat standardını yükseltmek, gelir farklılıklarını azaltmak için devletin uyguladığı müdahale politikalarının yönü gelir dağılımına çevrilmektedir. Toplumda yaşanan gelir dağılımı dengesizliklerini değiştirme veya düzeltmede yine en etkin ve yetkin kurum devlet gözükmektedir. Günümüzde maliye politikasının hedeflerinden biri de piyasa mekanizmasının düzeltemediği veya oluşumuna bizzat sebep olduğu gelir dağılımı dengesizliklerinin düzeltilmesidir. Devlet gelir dağılımında daha adaletli bir düzeyin gerçekleştirebilmesi için mali araçları devreye sokmakta en genel tabiriyle kamu gelirleri ve kamu giderleri bu hedefe ulaşmada etkin bir politika aracı olarak kullanılmaktadır.

Kamu Harcamalarının Gelir Dağılımına Etkisi

Kamu harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkileri harcamanın türüne göre değişiklik gösterir. Kamu harcamalarının gelir dağılımına etkisi yapılan harcamanın reel veya transfer harcaması olup olmamasına göre değişir. Bir ekonomide yapılan kamu harcamaları mal ve hizmet karşılığında yapılıyorsa bu harcama reel harcama, mal ve hizmet karşılığı yapılmayan harcamalar ise transfer harcaması olarak nitelendirilir. Devletin mal ve hizmet karşılığında yapmış olduğu harcamalarda efektif talep doğrudan etkilenerek, millî gelir ve istihdam artar. Reel harcamalar, ekonomide deflasyonist baskıların olduğu dönemlerde yani durgunluk ve çöküntü dönemlerinde düşük gelirli sosyal tabakaların gelirlerini artırmak suretiyle ekonomiye olumlu katkıda bulunur. Reel harcamaların ekonomi üzerindeki etkileri, devletin mal ve hizmet alımına yönelik ödemeleri kimlere yaptığı ve hangi tür mal ve hizmet satın aldığı konusuyla da yakından ilgilidir. Mal ve hizmet alımlarının tam kamusal mal ve hizmet alımına yönelmesi durumunda, bu tür mal ve hizmetlerin nitelikleri gereği gelir dağılımında herhangi bir değişikliğe neden olmazlar. Çünkü bu tür mal ve hizmetler toplumun tüm fertlerine eşit olarak sunulur, faydası birimlere bölünemez ve faydasından kimse mahrum edilemez. Transfer harcamaları gelir dağılımındaki eşitsizlikleri giderme ya da iyice derinleştirme konusunda önemli bir etkiye sahiptir. Devlet tahvillerine ödenen faizler, bu tahvilleri ellerinde bulunduranların sosyal veya iktisadi konumuna göre farlı etkiler oluşturur. Tahvil sahiplerinin varlıklı şahıslar olması yapılan faiz ödemelerinin gelir dağılımını daha da bozmasına neden olurken, devletin satmış olduğu tahvillerin mülkiyetinin tabana yayılması durumunda, yapılan faiz ödemeleri gelir dağılımını iyileştirici yönde ya da en azından kötüleştirmeyen bir etki yapar.

Günümüzde maliye politikasının hedeflerinden biri de piyasa mekanizmasının düzeltemediği veya oluşumuna bizzat sebep olduğu gelir dağılımı dengesizliklerinin düzeltilmesidir.

Bir ekonomide sosyal amaçlı olarak yapılan transfer ödemeleri gelir dağılımında adaleti sağlamada önemli etkiye sahiptir. Devlet tarafından emekli, dul, yetim, yoksul ve malullere yapılan ödemeler ile işsizlik sigortası ve yaşlılara yapılan yardımlar kişilerin gelirini doğruda doğruya artırmaya yönelik transfer harcamalarıdır. Bu nedenle günümüzde modern devletler bu türden harcamaları

artırarak gelir dağılımı eşitsizlikleriyle mücadele ederler.

Borçlanmanın Gelir Dağılımına Etkisi

Bilindiği gibi borçlanma niteliği itibariyle vergiden farklı bir kamu geliridir. Devletin almış olduğu borçların belirli bir vade sonunda anapara ve faiziyle birlikte ödenmesi gerekir. Borcu vergiden ayıran şey, verginin cebri karşılıksız ve kesin olmasına mukabil; borç rızai yani gönüllü, karşılıklı ve geçicidir. Devletin borçlandığında, kamu harcamaları konusunda da temas ettiğimiz gibi, borçlanmanın kaynağı gelir dağılımına önemli bir şekilde etki yapmaktadır. Mali olaylar çift karakterli olduğundan devletin kaynak elde etme ve elde edilen bu kaynakları sarf etme noktasında azami özeni göstermesi gerekir. Borçlanma konusunda devletin ilk dikkat etmesi gereken husus borçlanmanın mümkün mertebe mali amaçlı olarak yapılmamasıdır. Devlet borç alırken harcayacağı yeri çok iyi düşünmeden borçlanmaya karar vermemelidir. Bugün devlet borçları konusunda gerek dünyada gerekse Türkiye'de yapılan bilimsel araştırmaların sayısı sayılamayacak kadar çoktur. Devlet borçları çok eski dönemlerden beri iktisatçıların olduğu kadar siyasetçi ve yöneticilerin de dikkatini çekmiş bu konuda tarih boyunca hararetli tartışmalar yapılmıştır. Dünyada ve Türkiye'de borç krizi konusunda yaşanan gelişmeler hafızalarda tazeliğini sürdürmektedir. Bu konuda söylenebilecek çok söz olmasına karşın kamu borçlarının yapılma aşamasında borcun anapara ve faizini ödeyecek bir yatırım alanına kanalize edilmesine son derece dikkat edilmesi gerekir. Borçlanmanın iç veya dış borç şeklinde yapılması etkileri itibariyle farklı neticeler doğursa da her ikisinin de hiçbir zaman vergi gibi sağlam bir gelir kaynağı olmadığı, uzun vadede istikrarsızlığı tetikleyen potansiyelleri bünyelerinde taşıdığı unutulmamalıdır. Özet olarak bir ekonomide borçlanmanın gelir dağılımına etkisi incelenirken borcun kaynağı, vadesi ve vasfı üzerinde önemle durulması gerekir. Bir ekonomide borç mülkiyetinin dağılımı ile vergi mülkiyetinin dağılımı arasında paralellik varsa, herkes elindeki tahvil nispetinde vergi ödüyorsa, vergi tabana yayılmışsa borçlanmanın gelir dağılımına etkisi olumsuz olmayacaktır.

Bir ekonomide borç mülkiyetinin dağılımı ile vergi mülkiyetinin dağılımı arasında paralellik varsa, herkes elindeki tahvil nispetinde vergi ödüyorsa, vergi tabana yayılmışsa borçlanmanın gelir dağılımına etkisi olumsuz olmayacaktır.

Vergilerin Gelir Dağılımına Etkisi

Vergiler gelişmiş ülkelerde kamu gelirlerinin yaklaşık olarak %90'ını, Türkiye'de ise %80'den fazlasının oluşturmaktadır. Kamu gelirlerinin en önemli finansman kaynağı vergilerdir. Vergilerin gelir dağılımı üzerindeki etkisi vergilerin mahiyeti ve türüne göre değişir. Şahsi gelir vergileri mükelleflerin bir takvim yılı içinde elde ettikleri gelir, yani kazanç ve iratların safi tutarı üzerinden alınır. Genellikle bu vergiler yansımazlar. Gelir vergilerinin tarifeleri artan oranlıdır. Mükellefler verginin matrahı yükseldikçe daha yüksek, düştükçe daha az vergi ödedikleri için gelir vergilerinin kişiler arasındaki gelir dağılımını eşitleyici yönde bir etki yaptığı söylenebilir. Konuya genel olarak bakıldığında *bir ekonomide toplam vergi hasılatı içerisinde dolaysız ve sübjektif vergilerin payının artmasının gelir dağılımını olumlu, buna mukabil dolaylı ve gayrişahsi veya objektif vergilerin payının yükselmesinin ise gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyeceği söylenebilir.* Kurumlar vergisi kurum kazançlarını vergilendiren bir vergidir. Kurumlar vergisinin

gelir dağılımı üzerindeki etkisini bilmek için hisse senetlerinin çeşitli gelir grupları arasındaki dağılımının bilinmesi gerekir. Eğer şirketler halka açık anonim şirketler değilse, hisse senetlerinin yüksek gelir gruplarına dağıldığı ve bu durumda kurumlar vergisinin gelir dağılımındaki eşitsizliği törpüleyici yönde bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Konusu; akaryakıt ürünleri, motorlu taşıtlar, sigara, alkollü ve kolalı içecekler ile lüks tüketim malları olan özel tüketim vergisinin gelir dağılımı üzerindeki etkisi, kimlerin bu mal ve hizmetlerden yararlandığıyla ilgilidir. Eğer bu tür malları alan ya da tüketenler yüksek gelir grubundaki şahıslar ise özel tüketim vergisi gelir dağılımındaki adaletsizlikleri giderici yönde bir etki yapar. Veraset ve intikal vergileri doğrudan doğruya servet üzerinden alınan vergiler oldukları için bu vergiyle servet bir nesilden diğerine geçerken törpülenir. Aslında bu vergi devlete gelir sağlamaktan ziyade servet dağılımını eşitleme, çalışmadan servet sahibi olmayı kısıtlama amacına yönelmiştir. Veraset ve intikal vergisinin yapısı içerisine konacak, şahsiyet prensibi ve artan oranlılık gibi unsurlar bir ekonomide gelir dağılımının daha adaletli bir düzeyde gerçekleşmesine önemli katkılar sağlar.

Özet:

- **MALİYE POLİTİKASI**
- Maliye Politikası bir ekonomide temel makroekonomik amaçlara ulaşmak için kamu harcamaları ve gelirlerinin büyüklük ve bileşiminde düzenlemeler yapma şeklinde tanımlanabilir.
- Kamu ekonomisi, özel ekonomiden farklı olarak piyasa değil bütçe yoluyla toplum ihtiyaçlarını karşılar. Mal ve hizmetler piyasa ekonomisi tarafından üretilebileceği gibi kamu ekonomisi tarafından da üretilebilir.
- Mali gelenekçiliğe göre kamu harcamaları dar hacimli olmalı, devlet bütçesi denk olmalı, kamu giderleri dolaylı vergilerle karşılanmalı, bütçe açıkları kısa vadeli değil uzun vadeli borçlanmalarla karşılanmalıdır.
- Her ekonomide temel makroekonomik hedefler vardır, bu hedefler; tam istihdamın sağlanması ve korunması, fiyat istikrarı, üretimin artırılması, sürdürülebilir bir kalkınma ve büyüme hızının sağlanması ve korunması, ödemeler bilançosunda denge, bölgesel dengesizliklerin giderilmesi, gelir ve servetin adil dağıtılması olarak sıralanır.
- Ekonomik istikrar, fiyat istikrarı ve tam istihdamı kapsar.
- Ekonominin genel fiyat düzeyinde beliren ve süreklilik gösteren dalgalanmalar enflasyonist, deflasyonist ya da stagflasyonist süreçler yaratabilir. Enflasyon, kaynağında parasal gelirlerin önemli rol oynadığı, genel fiyat düzeyindeki devamlı ve önemli yükselme hareketleridir.
- Tam istihdamın sağlanamaması halinde ekonomide millî gelir düzeyi düşmekte, büyüme hızı Bir ekonomide kişilerin iş değiştirmeleri ve yeni iş aramaları sonucunda ortaya çıkan işsizlik friksiyonel işsizlik olarak tanımlanır ve bu işsizlik türü tam istihdama engel oluşturmaz.
- İktisadi büyüme bir ülkede belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin toplam tutarındaki artış olarak tanımlanırken; iktisadi kalkınma üretimdeki artışla birlikte üretilen mal ve hizmetlerin kalitesinin de yükselmesini ifade etmektedir.
- Gelişmekte olan ülkelerde, gelir dağılımının sosyal etkilerinden başka ekonomik büyüme ile direkt ilişkisi bulunmakta, büyümenin öncelikli hedef olarak kabulünün yanında, gelir dağılımının yadsınamayacak rasyonelleri de söz konusu olmaktadır.
- Maliye Politikası Araçları: bütçe, kamu harcamaları, vergileme ve borçlanmadır.
- Klasik maliyeciler, minimalist devlet anlayışıyla, kamu harcamalarını, kamu makamlarının toplumsal ihtiyaçları karşılamak üzere, yaptıkları nakdi harcamalar şeklinde tanımlarken, modern iktisatçı veya maliyeciler kamu harcamalarını, kamu makamlarının toplumsal ihtiyaçları karşılamak ya da ekonomik ve sosyal hayata müdahalede bulunmak için yaptıkları parasal harcamalar olarak ifade etmişlerdir.

Özet (devamı)

- Klasik maliyecilere göre vergi; kişilerden, kamu giderlerini karşılamak üzere, cebri, nihai ve karşılıksız olarak istenen parasal bir yükümlülüktür. Modern maliyecilere göre vergi, kişilerden kamu harcamalarını karşılamak veya devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesini sağlamak üzere, cebri, nihai ve karşılıksız olarak, doğrudan doğruya istenen parasal bir yükümlülüktür.
- Kamu borcunun özellikleri: Borcun ihtiyari olma özelliği, Borcun karşılıklı olma özelliği ve Borcun geçici olma özelliğidir.
- Makroekonomik açıdan gelir; üretim faktörlerinin üretim sürecine katılmaları neticesinde üretimden aldıkları pay olarak ifade edilir.
- Gelir dağılımı, bir ülkedeki gelirin fert veya gruplar arasında nasıl dağıldığını ifade eder.
- Gelir dağılımını ölçmede kullanılan Lorenz eğrisi yönteminde yatay eksende en az gelirliden en çok gelirliye doğru dizilmiş tüketici birimlerinin yüzdesi kümülatif olarak gösterilir. Mutlak eşitlik durumunda Lorenz eğrisi düz bir çizgi konumuna gelecek, eşitsizliklerin olması durumunda ise kavisli bir eğri haline dönüşecektir.
- Gelir dağılımını ölçmede kullanılan ikinci yöntem Gini katsayısı olarak ifade edilir. Katsayının değeri sıfır ile bir arasında değişmekte, gelir dağılımındaki dengesizliğin azalması katsayı değerini sıfıra, dengesizliğin artması ise katsayı değerini bire yaklaştırmaktadır.
- Devlet gelir dağılımında daha adaletli bir düzeyin gerçekleştirebilmesi için mali araçları devreye sokmakta en genel tabiriyle kamu gelirleri ve kamu giderleri bu hedefe ulaşmada etkin bir politika aracı olarak kullanılmaktadır.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Aşağıdakilerden hangisi verginin özelliklerinden biri değildir?
a) Vergi para ile ödenir
b) Belirli bir hizmet bedeli karşılığında alınır
c) Kesin nihai bir kamu geliridir
d) Özel veya tüzel kişilerden alınır
e) Ödeme güçlerine göre alınır

2. Aşağıdaki vergilerin hangisi kaynak esaslı vergi tasnifini göstermektedir?
a) Dolaylı – Dolaysız vergi tasnifi
b) Vasıtalı – Vasıtasız tasnif
c) Subjektif – Objektif vergi tasnifi
d) Şahsi – Gayrişahsi vergi tasnifi
e) Gelir – Harcama – Servet esaslı vergi tasnifi

3. Aşağıdakilerden hangisi mali gelenekçilerin mali konulardaki temel ilkelerinden değildir?
a) Kamu harcamalarının dar hacimli olma ilkesi
b) Devlet bütçesinin denk olma ilkesi
c) Kamu giderlerinin dolaylı vergilerle karşılanması ilkesi
d) Bütçe açıklarının kısa vadeli değil uzun vadeli borçlanmalarla karşılanması ilkesi
e) Kamu giderlerinin dolaysız vergilerle karşılanması ilkesi

4.Aşağıdakilerden hangisi maliye politikasının araçlarından değildir?
a) Bütçe
b) Kamu harcamaları
c) Vergiler
d) Borçlanma
e) Faizlerin yükseltilmesi

5.Bir ekonomide devletin mal ve hizmet alımı için yapmış olduğu harcama nasıl nitelendirilir?
a) Transfer harcaması
b) Cari harcama
c) Verimli harcama
d) Efektif harcama
e) Reel harcama

6. Devletin ekonomiye sistemli olarak müdahale etme fikrine ilk olarak ön ayak olan meşhur iktisatçı aşağıdakilerden hangisidir?
a) Adam Smith
b) Ricardo
c) Keynes
d) Say
e) Malthus

7. Devletin kamu ihtiyaçlarından doğan kamu hizmetlerini finanse etmesi için gelir toplaması ve toplanan bu geliri sarf etmesi nasıl nitelendirilir?
a) vergi
b) borç
c) harcama
d) mali olay
e) kamusal yükümlülük

8. Devleti kötü bir aile reisi, kötü bir aşçı, kötü bir girişimci ve "zaruri bir fena" olarak gören ekol ya da düşünce aşağıdakilerden hangisidir?
a) klasik ekol (mali gelenekçilik)
b) Keynesyen düşünce
c) merkantilizm
d) Fizyokratlar
e) monetarizm

9. Devletin kamu harcamalarını finanse etmek için fertlerden topladığı vergilerin fertlerin tüketim ,tasarruf ve yatırım kararlarını minimum düzeyde etkileyecek bir yapıda olması nasıl nitelendirilir?
a) adil vergi
b) eşit vergi
c) sübjektif vergi
d) objektif vergi
e) tarafsız vergi

10. Kaynağında parasal gelirlerin önemli rol oynadığı, genel fiyat düzeyindeki devamlı ve önemli yükselme hareketleri nasıl nitelendirilir?
a) enflasyon
b) deflasyon
c) devalüasyon
d) revalüasyon
e) stagflasyon

Cevap Anahtarı
1.b, 2.e, 3.e, 4.e, 5.e, 6.c, 7.d, 8.a, 9.e, 10.a

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Akdoğan, A. (1989). *Kamu Maliyesi*, Gözden Geçirilmiş Üçüncü Baskı, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

Ataç, B. (2006). *Maliye Politikası,* Genişletilmiş Yedinci Baski Eskişehir: Etam Matbaa Tesisleri.

Byrns, S. (1989). *Economics*, Fourth Edition, Scott, Foresman and Company, Glenview, Illinois, London.

Begg, D., Fischer, S., Dornbusch, R., (1994) *Economics*, Mc. Graw-Hill Book Company.

Dornbusch, R., Fischer, S. (1994). *Macro Economics*, Sixth Edition, MC Graw Hıll

Edizdoğan, N. (1998). Kamu *Maliyesi.* Bursa: Ekin Yayınevi.

Erdem, M., Şenyüz, D. Tatlıoğlu, İ. (1998). *Kamu Maliyesi.* İkinci Baskı. İstanbul: Ekin Yayınevi.

Erginay, A. (1994). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Savaş Yayınları.

Haller, H. (1994). *Maliye Politikası, Teorik Esasları ve Temel Problemleri*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Lorraine, E. (1991). *Retrospectives on Public Finance*, Duke University Press, Durham and London.

Buchanan, J.M and Wagner, E. R., *Public Debt in a Democratic Society,* January (1967). Published and Distributed by the American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, D.C. 20036.

George, M. N. (2000). *Macro Economics*, fourth edition, Worth Publishers

Mankiw, N.G., (2001). *Prınciples of Economics*, Second Edition, H arcourt College Publishers.

Musgrave,R. A, Musgrave, P.B. (1989*). Public Finance in Theory and Practice***,** Fifth Edition, MC GRAW – Hill international editions.

Nadaroğlu, H, (1996). *Kamu Maliyesi Teorisi.* İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım. Nemli, A. (1996). *Kamu Maliyesine Giriş.* İstanbul: Filiz Kitabevi.

Pehlivan, O. (2009). *Kamu Maliyesi.* Trabzon: Derya Kitabevi Yayınları.

Pınar, A. (2010). *Maliye Politikası*, Ankara: Naturel Kitap Yayın Dağıtım.

Heilbroner, R., and Bernstein, P., (1989*). The Debt and the Deficit False Alarms*/Real Possibilities, First Edition, W.W. Norton Company, New York, London.

Savaş, V, (1982). *İktisat Politikasına Giriş.* Genişletilmiş İkinci Baskı. İstanbul: Ar Yayın Dağıtım.

Şener, O. (2001). *Teori ve Uygulamada Kamu Ekonomisi*, Yedinci Baski İstanbul:

Beta Yayınevi.

Türk, İ. (1992). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Türk, İ. (1994). *Maliye Politikası.* Ankara: TurhanKitabevi Yayınları.

Uluatam, Ö. (1991). *Kamu Maliyesi*, Genişletilmiş Dördüncü Baskı, Ankara: Savaş Yayınları.

Ulusoy, A. (2006). *Maliye Politikası*. Trabzon: Üç yol Kitabevi Yayınları.

Ülgener, F. S. (1991). *Millî Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme***.** İstanbul: Der Yayınları**.**

Yalçın, A, (1991). *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi.* Ankara: Aydoğdu Ofset.

Yaşa, M. (1971). *Devlet Borçları*, İstanbul: Sermet Matbaası.

PARA VE BANKA

İÇİNDEKİLER

- Paranın Tanımı ve İşlevleri
- Paranın Tarihî Gelişimi
- Para Arzı ve Talebi
- Bankaların Tanımı ve İşlevleri
- Bankacılığın Tarihî Gelişimi
- Para Oluşturma Süreci ve Bankalar

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Parayı tanımlayarak işlevlerini sıralayabilecek,
  - Paranın ekonomik açıdan önemini kavrayabilecek,
  - Paranın geçirdiği evrimi öğrenebilecek,
  - Para arzı, para talebi ve parasal denge kavramlarını tanımlayabilecek,
  - Bankacılığın tarihî gelişimi hakkında fikir sahibi olabilecek,
  - Bankaların gerçekleştirdikleri işlevleri ve bu işlevlerin önemini irdeleyebilecek,
  - Para oluşturma sürecini algılayarak bu süreçte bankaların rolünü değerlendirebileceksiniz.

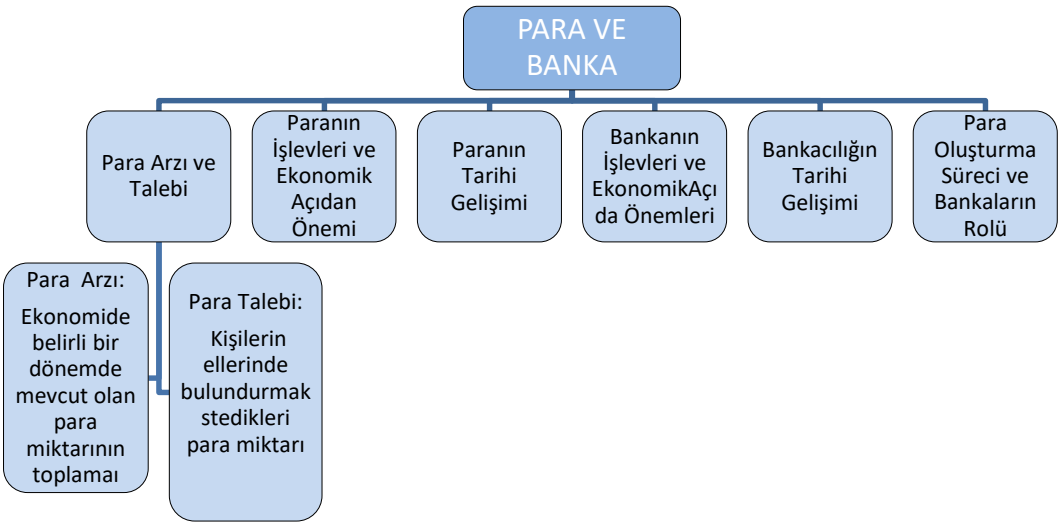
Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

İKTİSADA GİRİŞ

Dr. Öğr. Üye.
Fatma GÜNDOĞDU ODABAŞIOĞLU

ÜNİTE
11

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

PARA VE BANKA
Para Arzı ve Talebi
Paranın İşlevleri ve Ekonomik Açıdan Önemi
Paranın Tarihi Gelişimi
Bankanın İşlevleri ve EkonomikAçı da Önemleri
Bankacılığın Tarihi Gelişimi
Para Oluşturma Süreci ve Bankaların Rolü
Para Arzı:
Ekonomide belirli bir dönemde mevcut olan para miktarının toplaması
Para Talebi:
Kişilerin ellerinde bulundurmak stedikleri para miktarı

GİRİŞ

Para, toplumlarda iş bölümü ve uzmanlaşmanın zorunlu kıldığı bir değişim aracıdır. Gelişen toplumlarda mal ve hizmet bedellerinin ödenmesi ancak para ile mümkündür. Bankalar ise ekonominin para ve kredi ihtiyacını karşılayan kurumlardır. Para oluşturmak, mevduat bankalarının en önemli işlevlerinden biridir. Bu bağlamda para, bankalar aracığıyla ekonomik faaliyetleri teşvik etmek, gelirlerin yeniden dağıtılmasına aracı olmak gibi önemli fonksiyonları gerçekleştirmektedir.

Merkez bankalarının, piyasaya sürecekleri para miktarının belirlenmesinde, para talebinin doğru tahmini büyük önem taşır. Para arzının ekonomide ihtiyaç duyulan para miktarına göre belirlenmesi parasal dengenin ve dolayısıyla ekonominin genel dengesinin sağlanmasında gereklilik arz etmektedir. Para politikasını yürütmekten sorumlu organlar olarak nitelendirilebilen merkez bankaları, parasal dengenin, dolayısıyla da fiyat istikrarının sağlanması amacıyla farklı politika araçları kullanmaktadırlar.

Bu bölümün amacı, paranın ve bankaların ekonomik hayattaki rollerini ve ekonomik açıdan önemlerini ortaya koymak ve paranın oluşturulması sürecinde bankaların rolünü irdelemektir. Bölümde, aslında değersiz olan bir kâğıt parçasının alışverişte değerli olmasının ve aynı boyutta başka bir kâğıt parçasının böyle bir değerden yoksun kalmasının nedenleri, tarihsel gelişim süreci içerisinde incelenecektir. Bunun yanı sıra, insanların ellerinde para bulundurmayı istemelerinin temelinde yatan sebepler ele alınacak, talep edilen para miktarı ile piyasaya sürülen para miktarı arasındaki dengenin ekonomik açıdan önemi vurgulanacak, bu dengenin sağlanabilmesi için kullanılan para politikası araçlarına da yer verilecektir. Son kısımda ise bankaların para oluşturma sürecindeki rolleri değerlendirilecektir.

PARANIN TANIMI VE İŞLEVLERİ

Paranın ekonomik açıdan önemi, gerçekleştirdiği işlevler ile ortaya çıkar.

Mal ve hizmet bedellerinin ödenmesinde kullanılan ve herkesçe kabul gören ödeme aracı olarak tanımlayabileceğimiz para için üzerinde fikir birliğine varılan kesin bir tanım bulunmamaktadır. Para insanlar tarafından nakit veya ufaklık (bozukluk) para olarak nitelendirilirken, ekonomistler nakit paranın yanı sıra, para yerine geçen çek ya da kredi kartı gibi ödeme araçlarını da tanıma dâhil etmektedirler.

Paranın ekonomide üç önemli işlevi vardır [1,2]**:**

Değişim Aracı Olma

Paranın değişim aracı olma işlevi; ekonomide ve günlük hayatta, her türlü alışveriş işleminde kullanılmasını ifade eder. Para bu işlevi ile mal ve hizmetlerin el değiştirmesi sırasında harcanan zaman kaybını ortadan kaldırarak ekonomik etkinliği artırıcı etkide bulunmaktadır. Paranın ekonomik etkinliği arttırma etkisi, malın malla değiştirildiği trampa (takas) ekonomisinin geçerli olduğu dönemler ile günümüz para ekonomisi dönemi karşılaştırıldığında belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

Örnek

- Takas ekonomisinin geçerli olduğu dönemlerde bir çiftçinin, satmak üzere pazara götürdüğü yumurtaları karşılığında, ihtiyacı olan zeytini alabilmek için zeytin satan diğer bir çiftçiyi arayıp bulması ve yumurtalarının sayısına denk gelebilecek zeytin miktarı konusunda anlaşabilmesi gerekirken, para ekonomisinin geçerli olduğu günümüzde zeytin almak isteyen kişi doğrudan zeytin satıcısına gidebilmektedir.

Hesap Birimi Olma

Paranın hesap birimi olma işlevi, mal ve hizmet değerlerinin ölçümü amacıyla kullanılmasıdır.

Paranın hesap birimi olma işlevi, mal ve hizmet değerlerinin ölçümü amacıyla kullanılmasıdır. Günlük hayatta, uzaklığı kilometre, ağırlığı gram ya da miligram cinsinden ölçebildiğimiz gibi, farklı mal ve hizmetlerin değerlerini de para cinsinden ölçebilmekteyiz. Bu işlevin önemi, mal sayısı ve çeşitliliğinin artması ile giderek büyümüştür. Paranın, hesap birimi olarak kullanılmadığı durumda, bir malın diğer mallar cinsinden çok sayıda fiyatının belirlenmesi gerekirdi. Mal sayısının az olduğu, takas ekonomisi örneğinden hareketle düşünüldüğünde; peynirin, tereyağı ya da zeytin cinsinden ya da çeşitli sebzeler cinsinden fiyatları farklılık gösterirdi.

Mal sayısına göre değişen fiyat sayısını basit bir kombinasyon formülüyle belirlemek mümkündür.

$$F=M(M-1) / 2$$

Formülde M mal ve F fiyat sayısını göstermektedir.

Örnek

- Ekonomide 20 adet malın bulunması 190 tane fiyat belirlenmesini gerektirmektedir. Ekonomiler geliştikçe giderek artan mal sayısı dikkate alındığında paranın hesap birimi olma fonksiyonun taşıdığı önem ortaya çıkmaktadır.

Değer Biriktirme Aracı Olma

Paranın elde edilmesinden harcanmasına kadar geçen süre içerisinde değerini (satın alma gücünü) korumasını ifade eden değer biriktirme aracı olma işlevi, alışveriş yapma ihtiyacı duyuncaya ya da alışveriş imkânı buluncaya kadar beklenildiği süreçte yaşamımıza kolaylık sağlar. Değer biriktirebilmek amacıyla kullanılan tek araç para değildir. Altın, menkul değerler ya da gayrimenkuller de bu amaçla kullanılabilmekte ve değer biriktirme açısından paraya göre daha avantajlı olabilmektedirler. Şöyle ki; altın, menkul değerler ya da gayrimenkullerin zaman içerisinde fiyatları yükselebilir, menkul değerler faiz getirisi sağlayabilir veya gayrimenkuller barınma ihtiyacını giderebilirler. Ancak değer biriktirme aracı

Para, değer biriktirebilmek amacıyla kullanılan tek araç değildir. Parayı tercih nedenimiz likiditesinin tam olmasıdır.

olarak parayı tercih etmemizin nedeni, likiditesinin (nakde çevrilebilme kolaylığının) tam olmasıdır. Para dışındaki tüm bu değer biriktirme araçlarının ekonomik koşullara da bağlı olarak alınan fiyattan daha düşük fiyata satılabilmesi ya da örneğin bir gayrimenkul satışında çok belirgin olarak gözlenebilen, arzu edilen sürede satılamama gibi dezavantajları da bulunmaktadır.

Bununla beraber, *paranın değer biriktirme işlevini yerine getirebilmesi fiyat istikrarına bağlıdır.* Ekonomide istikrar sağlamanın mecburi bir koşulu olan fiyat istikrarı amacının gerçekleştirebilmesi, enflasyon oranının düşüklüğüne ve bunun sürdürülebilirliğine bağlıdır. Fiyatlar genel düzeyinin sürekli ve belirgin oranda yükseldiği bir enflasyon ortamında, para hızla değer kaybedeceği için halk servetini para olarak tutmaktan kaçınacaktır.

Paranın ekonomide üstlendiği bu fonksiyonlarının yanı sıra, para olarak kabul edilen ödeme aracının sahip olması gereken belirli özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir. Bunlar;

- Standart olma (değeri kolayca bilinme),
- Genel olarak kabul görme,
- Bölünebilir olma,
- Kolay taşınabilme,
- Kolayca taklit edilememe,
- Çabuk deforme olmamadır.

Amerikan yerlilerinin çok önceki dönemlerde para olarak kullanmış oldukları boncuk, tütün veya viskinin bu özellikleri taşıyabildikleri dikkat çekmektedir.

Bu bilgilerden hareketle, bir ülkede para biriminin tüm bu işlevleri gerçekleştirebilmesi, o ülke para biriminin güçlü olduğunu gösterir. Paranın, satın alma gücünü korumasıyla satın alma gücünü koruyamayan diğer ülkelerin para birimleri karşısındaki değerini artıracağını söyleyebiliriz.

PARANIN TARİHî GELİŞİMİ

İnsanların değişim aracı olarak parayı kullanmaya başladıkları tarih kesin olarak saptanamamakta, sosyologlarca en ilkel toplumlara ve çok eski tarihlere dayandırılmaktadır. Tarih boyunca tüm toplumlar aynı şeyi para olarak kullanmamışlardır. Eski çağlarda çay, tuz, tütün ya da boncuk para olarak kullanılmış; daha yakın dönemlerde ise, tunç ya da demir gibi madenlerden yapılmış paralar kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle gümüş ve altın madenleri paranın tarihinde önemli rol oynamışlardır [11].

İnsanlar arasında alışverişin ilk şekli malın malla değiştirilmesidir (trampa=takas). Trampa, ancak belirli şartlarda gerçekleştirilebilir. Öncelikle mal değişimi için uygun kişilerin bir araya gelmeleri ve değiştirilecek malların değer eşitliğinin sağlanması gerekmektedir. Örneğin, koyun vererek karşılığında binek hayvanı almak isteyen kişi ile binek hayvanı olan ve bunu koyunlarla değiştirecek kişinin bir araya gelebilmesindeki güçlük ve bunun için harcanan zaman ve en

kaybı düşünüldüğünde trampa ekonomisinin yaşattığı zorluklar anlaşılabilmektedir. Bu zorlukların giderilebilmesi amacıyla zaman içinde, malların herkesçe kabul gören mallarla değiştirildiği, böylece tütün, viski, pirinç gibi malların değişim aracı olarak kullanıldığı gözlenmiştir. *Mal para sistemi* olarak ifade edilebilen bu sistemde değişim aracı olarak kullanılabilen malların, birbirleri karşılığında geçerli olacak değerlerinin denkleştirilmesinin güçlüğü, zaman içerisinde, kişileri *madeni para sistemine*, yani değerli madenlerin değişim aracı olarak kullanımına yönlendirmiştir [3].

Tarihte ilk paranın, altın ve gümüş karışımı sikke olduğu iddia edilmektedir. Altın ve gümüşün belli miktarlarda karışımından meydana gelen bu sikkeler, Lidya Kralı Gyges döneminde (M.Ö. 680-644) basılmıştır.

Tek maden sistemi, dolaşımda, sadece altın ya da gümüş madenlerinden basılmış sikkelerin işlem gördüğü bir para sistemidir.

Şekil 11.1. İlk Para (4.722g, 13.6mm)

Altın ve gümüş sikkeler, ödeme aracı olarak belirli dönemlerde ya tek başlarına ya da birlikte kullanılabilmişlerdir. Dolayısıyla, para sistemleri sınıflandırılmasında; mal para sistemi kapsamında, tek maden ve çift maden sistemi de yer almıştır.

Nominal değerleri aynı olan iki farklı madeni paranın dolaşımda bulunduğu bir sistemde, madeni değeri yüksek olan birikim amacıyla dolaşımdan çekilir.

Tek maden sistemi, dolaşımda, sadece altın ya da gümüş madenlerinden basılmış sikkelerin işlem gördüğü bir para sistemidir. Sınırsız ödeme gücü ve basma serbestliği, devletin resmi parası olan tek maden için geçerlilik arz etmiş, bozukluk olarak diğer madenlerden sikkeler de dolaşımda bulunabilmiştir. Genelde, altın stokunun sınırlılığı nedeniyle, gümüş, eski çağlardan itibaren iç piyasalarda dolaşım hacmine daha çok sahip bulunan ödeme aracı olmuştur. Dolayısıyla, gümüş sistemi uygulamasında az miktarda altın, altın sistemi uygulamasında çok miktarda gümüş sikke kullanılmıştır.

Çift maden sistemi ise hem altın ve hem de gümüş madenlerinden basılmış sikkelerin dolaşımda bulunduğu bir para sistemidir. Böyle bir sistemde, nominal (üzerinde yazılı olan) değeri aynı, ancak madeni değerleri farklılık arz eden iki ödeme aracından madeni değeri yüksek olanın dolaşımdan çekilmesi ve birikim aracı olarak saklanması şeklinde bir eğilim ortaya çıkabilmektedir. Yani iki ödeme aracından kötü olanı, iyi olanı piyasadan kovmakta ve kötü para dolaşımda kalmaktadır. Dolayısıyla, altın paralar piyasadan çekilmekte ve piyasada daha çok gümüş paralar dolaşmaktadır. Bu tür bir gelişmeye ilk dikkat çeken Thomas Gresham olmuş ve “kötü para iyi parayı kovar” şeklinde ifade edilen ilişki Gresham Yasası olarak anılmaya başlanmıştır [4].

Bununla beraber, çift maden sisteminin bir avantajı, fiyat istikrarının sağlanmasında ön plana çıkmaktadır. Leon Walras'ın ileri sürdüğü *Paraşüt Teorisi'*ne göre, bir ekonomide fiyatlar genel seviyesi, dolaşımdaki para miktarına; para miktarı ise değerli maden arzına bağlıdır. Böylece altın ya da gümüş madenlerinin bolluk veya kıtlığı fiyat dalgalanmalarına sebep olmakta, madenlerin birindeki yetersizlik diğerindeki fazlalık ile dengelenmektedir. Yani, bir maden diğeri için bir anlamda paraşüt vazifesi görmektedir. Ancak, bu teorinin ödeme aracı olarak madeni paraların kullanılmadığı bir sistemde geçerlilik arz etmeyeceği açıktır.

XI. yüzyıldan başlayarak ticari faaliyetlerin yeniden canlanması ve haçlı seferlerinde orduların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak büyük para nakillerinin yapılması nedeniyle, Avrupa'nın, Doğu Ülkeleri ile ticareti gelişmeye başlamıştı. Paraların bir yerden başka bir yere nakledilmesinin, yolların güvensizliği nedeniyle, risk taşıyan bir iş olması dolayısıyla, bankerler, ödeme araçlarının gerçek anlamda yer değiştirmesini gerektirmeyecek bir yöntem bulmuşlardı. Ödeme mektubu denilen bu yöntemde, mektubun sahibine belli bir miktar paranın ödenmesi isteniyordu. Bundan başka, İtalyan bankerler, kendilerine emaneten bırakılmış olan altın ve diğer kıymetli madenlere karşılık belirli miktarları içeren makbuzlar (Contadi di Banco) düzenliyorlardı. Bu makbuzlar, tüccarlar arasında ciro* edilmek suretiyle, para yerine kullanılmaktaydı [1].

Kâğıt paranın ortaya çıkışında gerek ödeme mektupları gerekse bankalarda bulunan altın ve gümüş karşılığı alınan makbuzların bir değişim aracı olarak kullanılması önemli rol oynamıştır. Belli miktarda değerli madenin ödeme emrini yazılı olarak ifade eden kâğıt makbuzlar, *temsili para* olarak adlandırılmıştır. Zaman içerisinde kullanımlarının yaygınlaşmasıyla birlikte bu makbuzların yüzde yüz altın karşılığı bulunmayanlarına banknot adı verilmiştir. Banknotların altın karşılıklarının tam olmayışı, bankerlerin kasada duran altın ya da gümüşün karşılığı tutardan çok daha fazla banknot ihraç edebilmelerine ve halkın bazı bankerlere olan güveninin sarsılmasına yol açmış ve devletin önce banknot ihracını kontrol etme ve sonrasında da üstlenme zorunluluğunu doğurmuştur [12]. Böylece, bankerlerin banknot ihracı yetkilerinin devlet tarafından kaldırılarak tek bir bankaya verilmesi şeklinde, merkez bankacılığına geçilmeye başlanmıştır.

Paranın tarihî gelişiminde, temsili para kullanımı ve itibari paraya geçiş önemli kilometre taşlarıdır.

Bu gelişmeleri takiben, devlet tarafından yetkilendirilen merkez bankalarınca basılan, ödemelerde yasal olarak kullanılması gereken ve değerli madenlere dönüştürülemeyen itibari paraya geçiş, paranın tarihçesinde en önemli aşamalardandır. Mal olarak değeri bulunmayan ve sadece üzerinde yazılı tutar kadar değeri olan parayı ifade eden kâğıt para (*itibari para)* sistemine geçiş, devletler için yeni bir gelir kaynağı da teşkil etmiştir. Bu gelir kaynağı, *senyoraj* olarak adlandırılmakta ve maliyeti az olan kâğıt para üretiminden değeri çok yüksek para elde edilmesini, yani para basmak suretiyle elde edilen geliri ifade etmektedir. Madeni para sistemlerinde, ödeme aracı olarak kullanılan madenlerin

Ciro; bir senedin devredilmesi anlamına gelir, senedi taşıyan, ciro yoluyla senet borçlusuna, borcunu ciro edilen kişiye ödemeye yetki verir. Ciro, senedin arka yüzüne olmak suretiyle yazılı olarak gerçekleştirilir.

itibari değerleri ile maddi değerleri arasında bir fark bulunmadığından senyoraj geliri imkânı da bulunmamaktaydı.

Bununla beraber, Birinci Dünya Savaşı'na kadar bazı istisnalarla bütün ülkelerde altın para sistemi uygulanmış, madeni para birimi olarak altın sikkeler ve ödemelerde altınla değiş-tokuş edilebilen banknotlar kullanılmıştır. Sonraki yıllarda her bir ülkede kurulan ve ülkelerin para basmaya tek yetkili olan merkez bankalarının çıkardıkları kâğıt paraların yasal ödeme aracı olarak kullanımına geçilmiştir. Bu sistemde, kâğıt paranın yanı sıra ufaklık paralar da dolaşımda bulunmuştur. Doğrudan ödeme yapmak amacıyla kullanılan nakit kâğıt para ve ufaklık paralar dışında, likidite derecesine bağlı olarak kullanımı tercih edilen ödeme araçları da yine bu sistemde yer almıştır. Bankalara yatırılan paraları ifade eden mevduatlar, bono, tahvil gibi menkul kıymetler bu tür ödeme araçlarındandır ve genelde *para benzerleri* olarak adlandırılmaktadırlar [5].

Bankalara yatırılan paraları ifade eden mevduatlar, bono, tahvil gibi menkul kıymetler para benzerleri olarak adlandırılmaktadırlar.

20. yüzyıla gelindiğinde ise, internet kullanımı ve elektronik bankacılık hizmetlerinin gelişimine bağlı olarak yoğun bir şekilde kullanılan elektronik fon transferi (EFT) sistemi aracılığıyla, artık kâğıda dayalı bir para sisteminden elektronik ödeme sistemine geçiş yaşanmıştır. Kartla ödeme sistemlerinin gelişimiyle, hayatımızın vazgeçilmez birer parçası olan kredi kartları, günden güne gelişen teknoloji sayesinde, ödemelerde giderek artan seviyede nakit paranın yerini almaktadır.

Son dönemde ise, *elektronik para (e-para)* kavramını sıklıkla duymaktayız. Elektronik para, internet üzerinden dünya genelinde yapılan alım satım işlemlerinde, kredi kartı bilgilerini alıcı veya satıcılarla paylaşmaksızın, ödeme yapma ve ödeme almayı sağlayan güvenli bir ödeme yöntemi olarak tanımlanabilir. Bu yöntemde, elektronik para hizmeti veren bir kuruluşa başlangıçta kredi kartı bilgileri tanıtılarak üye olunmakta ve sonraki süreçte anlaşmalı mağazaların sitelerinden yapılacak satın alma ve satma işlemlerinde kart bilgilerinin yeniden girilmesi gerekmemektedir [2].

Örnek

- Elektronik para ve ödeme hizmeti sunan sistem örnekleri olarak PayPal, PayU ve Express'i verebiliriz.
- Bankalararası Kart Merkezi (BKM), üye bankalar ve öncü e-ticaret firmaları tarafından geliştirilen BKM Express, kolay ve güvenli bir ödeme sistemidir. Türkiye'nin ilk dijital cüzdanı olarak da tanımlanmaktadır.

İhtiyaçların karşılanması, işlemlerin gerçekleştirilmesinde, kişilerin para ya da karta dayalı ödeme araçlarını tercih etme durumlarına bağlı olarak yakın bir gelecekte nakit para kullanımının sadece hatıralarda kalabileceği düşünülebilir.

PARA ARZI VE TALEBİ

Parasal denge, para piyasasında para arzı ve talebi eşitliğinin sağlanmasını ifade eder.

Bir ekonominin genel dengesini, parasal ve reel denge oluşturmaktadır. Ekonomide belirli bir dönemde; *para piyasasında para arz ve talep eşitliğinin sağlanması, parasal dengeyi; mal piyasasında toplam arz ve talep eşitliğinin sağlanması ise reel dengeyi ifade etmektedir.* Dolayısıyla, parasal dengedeki değişmeler, genel ekonomik dengenin de değişmesinde belirleyici olmaktadır. Bu nedenle, piyasadaki likidite seviyesi ile talep edilen para miktarının dengelenmesi, ekonominin genel hedeflerine ulaşabilmek açısından büyük önem arz etmektedir. Para piyasasında para arz ve talep eşitliğinin sağlanması parasal dengeyi, mal piyasasında toplam arz ve talep eşitliğinin sağlanması ise reel dengeyi ifade etmektedir.

Para Arzı

Ekonomide belirli bir dönemde mevcut olan para miktarının toplamı para arzı (para stoku) kavramıyla ifade edilmektedir. Paranın tanımında olduğu gibi, para arzının tanımı konusunda da iktisatçılar arasında bir görüş birliği bulunmamakta, bu nedenle, farklı para arzı tanımları ileri sürülmektedir. Para arzının kapsamına yönelik olarak ileri sürülen görüşlerin bir kısmına göre para arzı dolaşımdaki para ve vadesiz ile vadeli mevduatlardan, bir kısmına göre dolaşımdaki para ve para yerine geçen tüm değerlerden (mevduatlar, menkul kıymetler gibi), diğer bir kısmına göre ise bankalar ve diğer finansal kurumların kullandırdığı krediler toplamından oluşmaktadır [6].

Ülkemizde, para basmak yetkisine tek elden sahip olan kurum Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'dır.

Ülkemizde, para basmak yetkisine tek elden sahip ve paranın miktar ile dolaşımını düzenlemekle görevli olan kurum Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasıdır. Merkez Bankasının para arzı tanımlarından ilk ikisi şöyledir.

M1 = Dolaşımdaki Para + Vadesiz Mevduat (Türk Lirası, Yabancı Para)

M2 = M1 + Vadeli Mevduat (Türk Lirası, Yabancı Para)

Para arzı tanımlarında genel olarak M harfi kullanılır, M harfinin yanında belirtilen rakamlar ise içeriğindeki değişikliği gösterir. M1 dar kapsamlı para arzı, M2 ise geniş kapsamlı para arzı tanımı olup, en çok kullanılan ya da sıklıkla karşılaşılan tanımlardır. Bu tanımlarda yer alan

Dolaşımdaki para, Merkez Bankasının piyasaya sürmüş olduğu kâğıt para ve dolaşımda bulunan madeni para miktarı toplamından banka kasalarındaki kâğıt para miktarının düşülmesi sonucu elde edilen tutarı ifade eder.

Mevduat, bankalara Türk Lirası ve yabancı paralar cinsinden yatırılan paralar anlamına gelir ve vadelerine göre, vadesiz ile vadeli olmak üzere ikiye ayrılır.

Vadesiz mevduat, istenildiği anda çekilmek amacıyla bankaya yatırılan paralar olup likiditesi tam olan ve üzerine çek* yazılarak kullanılabilen bir hesap özelliğini taşır.

* Çek; bir bankaya hitaben düzenlenen ve üzerinde belirtilen meblağın ödenmesini gerektiren kıymetli bir evraktır. Emre, nama ve hamiline yazılabilir. Ödemelerin çekle yapılabilmesi için, bankada çek hesabı adı verilen vadesiz bir hesap açtırılması ve bu hesapta yeterince alacaklı ba bulundurulması gerekir. Çek, ciro ile başkasına devredilebilir

Vadeli mevduat, belirli bir vade sonunda geri çekilmek ve faiz geliri elde etmek amacıyla bankaya yatırılan paralar olup vadeli mevduat hesaplarının vade dilimleri bir, üç, altı ay, bir yıl ve bir yıldan uzun şeklindedir.

Para arzı tanımlarında belirtilen vadesiz ve vadeli mevduatlar hem mevduat bankaları hem de katılım bankaları bünyesinde yer alan Türk Lirası (TL) ve yabancı para cinsinden açılmış mevduat hesapları (döviz tevdiat hesapları) toplamından oluşur. Katılım bankaları, finansal kesimde faaliyet gösteren, reel ekonomiyi finanse eden ve "faizsiz bankacılık" hizmetleri sunan kurumlardır. Ülkemizde, 1985'den itibaren kurulmaya başlamış olan ve "özel finans kurumları" olarak adlandırılan bu kurumların adı, 2005'te "katılım bankaları" olarak değiştirilmiştir. Katılım bankaları bünyesindeki hesaplar, "cari hesaplar" ve "katılma hesapları" şeklinde açılabilmektedir.

Cari hesaplar, bir getirisi bulunmayan ve her an geri çekilebilmek amacıyla katılma bankasına yatırılmış paraların oluşturduğu hesaplardır. Para arzı hesaplamalarında vadesiz mevduat toplamında yer alırlar.

Katılma hesapları, belirli sürelerde çekilebilmek ve bu süre zarfında katılım bankasının elde edeceği kârdan pay almak ya da zarara katılmak amacıyla katılım bankalarına yatırılan paraların oluşturduğu hesaplardır. Para arzı hesaplamalarında; vadeli mevduat toplamı içerisinde hesaba dahil edilirler.

Para Talebi

Para talebi, kişilerin ellerinde bulundurmak istedikleri para miktarı olarak tanımlanabilir.

Merkez bankalarının, piyasaya sürecekleri para miktarının belirlenmesinde, para talebinin doğru tahmini büyük önem taşır. Para talebi, kişilerin ellerinde bulundurmak istedikleri para miktarı olarak tanımlanabilir. Kişiler genel olarak işlem, ihtiyat ve spekülasyon amaçlarıyla para talebinde bulunurlar [7].

İşlem amaçlı para talebi: Kişilerin, günlük ihtiyaçlarını karşılamak ve alışverişte kullanmak amacıyla para bulundurmak istemelerini ifade eder. Paranın elde edilme ve elden çıkarılma zamanlarının farklılığı, insanları yanlarında para bulundurmaya itmektedir.

İhtiyat amaçlı para talebi: Kişilerin, ileriye yönelik beklenmedik durumlarda kullanabilmek üzere bulundurmak istedikleri para miktarıdır.

Spekülasyon amaçlı para talebi: Kişilerin, menkul değer ve malların zaman içerisindeki fiyat değişimlerinden kazanç sağlama ve yatırım fırsatlarından yararlanmaya yönelik olarak bulundurmak istedikleri para miktarıdır.

Bireysel etkinlik

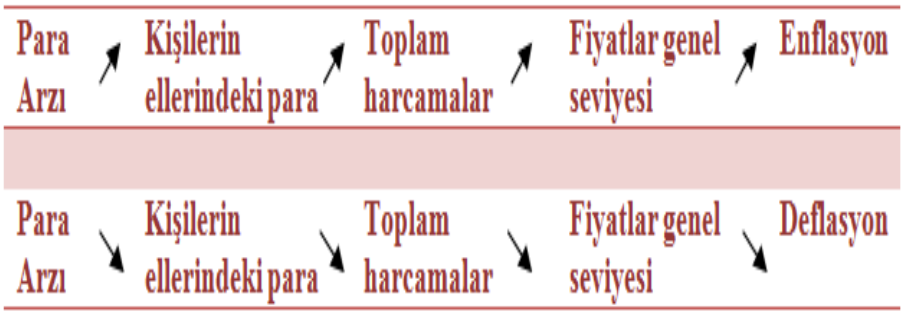
- Kişisel para talebinizi etkileyen faktörler nelerdir? Bunları sıralayacak olursanız, talebinizin üst sınırını belirlemesi açısından önceliği vereceğiniz faktör hangisidir?

Paraya olan talep, gelir düzeyi, enflasyon beklentisi, faiz oranı ve menkul kıymetlerin getiri oranları gibi faktörler belirlemektedir. Kişilerin işlem ve ihtiyat amacıyla bulundurabilecekleri para miktarı gelir seviyelerine bağlıdır. Gelir seviyeleri arttıkça hem günlük işlemleri için hem de ihtiyaten bulunduracakları para miktarı artacaktır. Bununla beraber, spekülatif amaçla bulundurulabilecek para miktarı faiz oranı ve menkul kıymetlerin getiri oranlarına bağlıdır. Piyasa faiz oranındaki değişmeler, yatırım yapılması düşünülen menkul kıymetlerin getiri oranlarını etkileyerek spekülatif amaçlı bulundurulan paranın artması ya da azalmasına neden olacaktır.

Parasal dengenin sağlanamaması, enflasyon ya da deflasyon problemini ortaya çıkarır.

Ekonomik birimlerin işlem, ihtiyat ve spekülasyon amaçlarıyla ellerinde bulundurmak istedikleri para miktarının doğru tahmini ve para arzının bu talebe, yani ekonomide ihtiyaç duyulan para miktarına göre belirlenmesi parasal dengenin ve dolayısıyla ekonominin genel dengesinin sağlanmasında gereklilik arz etmekte, parasal dengenin sağlanamaması*, enflasyon* ya da enflasyonun tersi bir gelişmeyi ifade eden *deflasyon*a sebep olmaktadır. Piyasadaki para miktarının talep edilen miktara göre fazla olması, kişilerin ellerindeki para miktarını ve dolayısıyla harcamaları artırmakta; harcamaların artışına bağlı olarak yükselen fiyatlar genel seviyesi, ulusal paranın satın alma gücünü düşürerek enflasyona sebep olmaktadır. Para arzının talep edilen miktara göre az olması ise, kişilerin ellerindeki para miktarını ve dolayısıyla harcamaları azaltmakta, harcamaların azalmasına bağlı olarak düşen fiyatlar genel seviyesi, ulusal paranın satın alma gücünü yükselterek deflasyona sebep olmaktadır:

Para politikasını yürütmekten sorumlu organlar olarak nitelendirilebilen merkez bankaları, parasal dengenin, dolayısıyla da fiyat istikrarının sağlanması amacıyla farklı politika araçları kullanmaktadırlar.

Para Politikası Araçları

Merkez Bankasının, para politikasının uygulanmasında kullandığı araçları genel olarak aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür [6,10].

Kısa vadeli faiz oranları: Bankaların Merkez Bankasında bulundurdukları mevduat (borç alma) ve kullandıkları kredi (borç verme) işlemleri için gecelik faiz oranlarının belirlenmesi ile uygulanan bir politikadır. Bu kapsamda politika faizi olarak bir haftalık *repo** (borç verme) faiz oranı da belirlenmektedir. Merkez

* Bir menkul kıymetin belirli bir vade ve faiz oranı üzerinden geri satın alınmak üzere satışı işlemidir.

Gecelik borç alma ve gecelik borç verme faiz oranları arasındaki farka faiz koridoru adı verilmektedir.

Bankası bünyesinde Para Politikası Kurulunca belirlenen bu oranlar, bankaların uyguladıkları mevduat ve kredi faiz oranı seviyelerini, dolayısıyla da ekonomiyi etkilemektedir.

Gecelik borç alma ve gecelik borç verme faiz oranları arasındaki farka *faiz koridoru* adı verilmektedir. Koridorun daralması, bankaların borçlanma ve kredi maliyetlerinin düşmesi ve kredi hacminin artması, koridorun genişlemesi ise bankaların borçlanma ve kredi maliyetlerinin yükselmesi ve kredi hacminin azalması etkisini doğurmaktadır.

Böylece, faiz oranlarının düşürülmesi, piyasada likidite bolluğu ve para arzının artmasına; yükseltilmesi ise piyasada likidite darlığı ve para arzının azalmasına neden olmaktadır.

Zorunlu rezervler, mevduat bankalarının toplamış oldukları mevduatların belli bir oranının merkez bankası nezdinde bir hesaba yatırdıkları kısmını ifade eder.

Zorunlu rezerv (karşılık) oranı: Bu uygulamada, mevduat bankaları, bünyelerinde toplamış oldukları mevduatlarının belli bir oranını ayırarak Merkez Bankası nezdinde bir hesaba yatırmak zorundadırlar. Uygulama, mevduat kabulüne yetkili bulunan kuruluşlara ait mevduat olarak tanımlanan bankalar arası mevduatları kapsamamaktadır. Bu oran, Merkez Bankası tarafından belirlenmekte ve banka nezdinde toplanan bu paralar herhangi bir amaçla kullanılmamaktadır. Zorunlu rezerv oranı, para arzını kontrol altında bulundurmak amacıyla bankaların kredi olarak kullandırabilecekleri rezervlerinin daraltılması ya da genişletilmesine yönelik uygulanan bir araçtır. Zorunlu rezervler, mevduat bankalarının toplamış oldukları mevduatların belli bir oranının Merkez Bankası nezdinde bir hesaba yatırdıkları kısmını ifade eder.

Bankalar toplamış oldukları mevduatları nispetinde kredi kullandırabilmekte, dolayısıyla zorunlu rezerv oranının yükseltilmesi, bankaların kredi rezervlerini daraltmakta ve böylece piyasaya sürülecek olan para miktarı üzerinde azaltıcı yönde etki sağlanmaktadır. Tersine oranın düşürülmesi, bankaların kredi rezervlerini yükseltmekte, böylece piyasaya sürülecek olan para miktarı üzerinde genişletici yönde etki sağlanmaktadır. Zorunlu rezerv politikası, vadesiz ve vadeli mevduat (Türk Lirası, yabancı para ve altın) hesapları için uygulanmakta, mevduatlara aynı oran uygulanabileceği gibi farklı oranlar da uygulanabilmektedir.

Reeskont oranı: Merkez Bankası mevduat bankalarına kredi kullandırabilmekte ve bu krediler için uyguladığı faiz oranına, reeskont oranı adı verilmektedir. Bankaların bu kredileri kullanabilmeleri için belirli menkul kıymetleri Merkez Bankasına teminat olarak sunmaları gerekmektedir. Bu durumda, teminat olarak sunulan menkul kıymetlerin yeniden iskonto* edilmesi söz konusu olduğundan, uygulanan oran, yeniden iskonto anlamına gelen reeskont olarak adlandırılmaktadır.

Reeskont oranı da bankaların kredi rezervleri üzerinde daraltıcı ya da genişletici etki oluşturmak üzere kullanılan bir yöntemdir. Oranın yükseltilmesi,

* İskonto; süresi dolmamış bir senedin bedelinden, faiz, komisyon, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi ve Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu payı düşüldükten sonra bakiyesinin, s vadesinden belli bir süre önce ödenmesine imkân sağlayan bir işlemdir.

bankalara kullandırılan kredilerin azaltılması, dolayısıyla bankaların kredi olarak kullandırabilecekleri rezervlerin azalması, oranın düşürülmesi ise, bankalara kullandırılan kredilerin artırılması ve bankaların kullandırabilecekleri kredi rezervlerinin artması sonucunu doğurmaktadır. Böylece para arzı üzerinde daraltıcı ya da genişletici bir etki oluşturabilmektedir. Merkez Bankası, sektör bazında farklı reeskont oranı uygulamak suretiyle, banka kredilerinin sektörel dağılımını da etkileyebilmektedir.

Açık piyasa işlemleri: Merkez Bankasının para arzını artırmak ya da azaltmak amacıyla piyasadan menkul kıymet alması ya da piyasaya menkul kıymet satması şeklinde uygulanan bir politikadır. Merkez Bankası açık piyasa alımlarında bulunmak suretiyle piyasaya para sürmekte ve piyasadaki likiditeyi artırmakta; açık piyasa satımlarında bulunarak da piyasadan para çekmekte ve piyasadaki likiditenin azalmasını sağlamaktadır.

Gelişmiş bir bankacılık sistemi, para politikasının etkin bir şekilde yürütülebilmesini sağlar.

Bonolar, tahviller, politika uygulamaları kapsamında işlem gören menkul kıymetlere örnek olarak verilebilmektedir. Buna ilaveten, açık piyasa işlemlerinin etkinliğini artırmak amacıyla ve özel olarak bu işlemlerde kullanılmak üzere, Merkez Bankasınca vadeleri 91 günü aşmayan *likidite senetleri* de ihraç edilmektedir.

Tüm bu politika araçları, kullanım yöntemleri itibarıyla değerlendirildiğinde, Merkez Bankasının para politikasını etkin bir şekilde yürütebilmesinin gelişmiş bir bankacılık sisteminin varlığına bağlı olduğuna dikkat çekmektedir.

BANKALARIN TANIMI VE İŞLEVLERİ

Günümüzde, bankaların gerçekleştirdikleri işlev ve işlemler sayıca ve çeşit olarak çok arttığı için, her bir işlev ya da işlemi kapsayacak bir banka tanımı yapmak da güçtür. Bankalar, fon* fazlası bulunanların fonlarını faiz karşılığında mevduat olarak bünyelerinde toplayan ve bu fonları mevduat için ödediklerinden daha yüksek bir faizle kredi olarak fon açığı bulunanlara pazarlayan, senet tahsili, döviz ve menkul kıymet alım-satımı gibi çok sayıda işlem gerçekleştiren kurumlar olarak tanımlanabilir. Herhangi bir işletmede olduğu gibi bu kurumların da temel amaçları kârdır. Ancak bu tanım, bankacılık sektöründe yer alan tüm bankalar için değil; daha çok ticaret ya da mevduat bankaları için geçerlidir. Bankaların bankası olarak da nitelendirilebilen merkez bankaları, para basmak yetkisine sahiplerdir ve ekonomik alanda önemli farklı işlevleri gerçekleştirmekle görevlidirler. Yatırım ve kalkınma bankaları ise, mevduat kabul etmedikleri için, banka tanımına mevduat kabulü dışında diğer bankacılık işlemlerini gerçekleştirmeleri açısından dâhil edilebilirler.

Bir ekonomide fon arz edenlerle fon talep edenler arasındaki aracılık işlevini bankalar üstlenirler.

Bankaların önemli işlevlerinden birkaçına aşağıda yer verilmektedir [8]:

Aracılık: Bankalar, fon arz edenlerle fon talep edenler arasında aracılık işlevini üstlenirler. Böylece hem ulusal ve hem de uluslararası seviyede fonlara akıcılık sağlarlar.

* Fon; bir faaliyette bulunmak veya gerektiği takdirde kullanmak amacıyla ayrılan ya da bir ł bulundurulan paralar olarak tanımlanabilir.

Kaynak kullanımını iyileştirme: Bankalar, ekonomide atıl (aylak) kalan fonları bankacılık sistemine çekerek fonları hareketlendirirler. Dolayısıyla yastık altında bulundurulan birikimlerin bankalara yönlendirilmesi suretiyle, kısa vadeli ve küçük ölçekli fonlar, uzun vadeli ve büyük ölçekli fonlar hâline dönüştürülmekte; kaynakların daha verimli alanlarda değerlendirilmesi sağlanmaktadır.

Gelir ve servet dağılımını iyileştirme: Bankalar aracılığıyla bir bölgeden toplanan birikimler, kredi olarak kullandırılarak farklı bir bölgede yapılan yatırımların finansmanı desteklenebilmektedir. Böylece bölgesel gelişme farklılıklarının azaltılmasına katkı sağlanmaktadır.

Dış ticareti geliştirme: Bankalar ihracata yönelik kullandırdıkları krediler ve ithalata yönelik finansman yöntemleri ile dış ticaretin gelişmesinde önemli rol oynarlar.

Para oluşturma: Mevduat bankaları, ekonomide para oluşturan kurumlardır. Bu işlevin önemi son bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

BANKACILIĞIN TARİHİ GELİŞİMİ

Banka sözcüğü, İtalyancada masa-tezgâh anlamına gelen "banco" kelimesinden kaynaklanmıştır. Bankacılığın tarihi çok eskilere dayanmaktadır. İnsanlar arasında alışverişin başlaması ve ellerinde bulunan malları, ihtiyaçları olan diğer mallarla değiştirmeleri bir ödeme aracına gerek duyulmasına yol açmıştır. Ticaretin ilerlemesiyle beraber; başka yerlerde bulunan alıcılardan tahsilat yapılması, kıymetli madenlerin naklindeki güçlük ve tehlikeler, madenlerin güvenilir yerlerde saklanması gerekliliği, veresiyeyi tercih eden alıcı ile malın bedelini peşin isteyen satıcının aralarının bulunması gibi faktörler, bankacılığın doğmasında etken olmuştur.

İlk bankacılık işlemleri, Sümer ve Babil medeniyetlerine, milâttan iki bin yıl kadar önceye gitmektedir. Bankacılık faaliyetleri, başlangıçta zengin ve çok iyi örgütlenmiş olan tapınaklar (banka-mabetler) da yürütülmüştür. Dinine bağlı kişilerin emaneten tapınaklara bıraktıkları mallar, rahipler tarafından çiftçilere, tohum ve diğer malzeme alımı için kredi açılmasında kullanılmıştır. Bu krediler, hasattan sonra ödenmek üzere, önceleri aynî, daha sonra da nakdi olarak açılmıştır.

Bankacılık alanındaki yasal düzenlemelerin bilinen ilk örneğini Hammurabi Kanunları oluşturur.

Bankacılık alanındaki yasal düzenlemelerin bilinen ilk örneğini Hammurabi Kanunları oluşturur. Milattan önce 2123-2081 yıllarında Babil hükümdarı Hammurabi'nin çıkarmış olduğu meşhur Hammurabi Kanunları'nda, tapınaklarda alacak ve borç ilişkilerini düzenleyen hükümler yer almaktadır. Hammurabi Kanunları, bankacılık alanındaki yasal düzenlemelerin bilinen ilk örneğidir [9].

Sonraki asırlarda, ticaretle meşgul olan bazı zengin ailelerin bankacılık hizmetlerinde uzmanlaştıkları görülmüştür. Özel bankacılar olarak isimlendirilebilen bu aileler mevduat kabul etmek, bu mevduata faiz ödemek, mahsul üzerine kredi açmak, tüccarların paralarını bir yerden diğer bir yere nakletmek gibi hizmetleri gerçekleştirmişlerdir.

11. yüzyıldan başlayarak ticari faaliyetin canlanması ve haçlı seferlerinde orduların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak büyük para nakillerinin yapılması nedeniyle, Avrupa'nın, Doğu ülkeleri ile ticareti gelişmeye başlamıştı. Bunu takiben, ticaretin kolaylıkla yürütülebilmesi için para işlemlerinde aracılık eden kurumlara ihtiyaç duyulmuş bütün bu olaylar, banka sisteminin gelişimini hızlandırmıştı.

1407 yılında kurulan Banco di San Giorgio, dünyanın en eski bankası olarak da bilinmektedir.

Yeni dünyanın keşfi (15. yy), ticaretin genişlemesine ve Avrupa ticaret merkezinin, İtalya'dan, Portekiz, İspanya, Fransa ve İngiltere'ye kaymasına neden olmuştu. Buna ek olarak, Avrupa'nın, kumaş ve deniz malzemeleri gibi temel ürünler ticaretindeki hızlı artış, ödemeleri zamanla daha sistemli bir hâle getirmiş, böylece kambiyo ve kredi senedi kullanımı artmıştı. Bu gelişmeler paralelinde, 1407 yılında Ceneviz'de ve ilk kez bir müessese tarzında, dünyanın en eski bankası olarak da bilinen Banco di San Giorgio kurulmuştur.

Ülkeler arasında ticaretin artması ile beraber, çok değişik türde altın ve gümüş paraların Avrupa'da yayılması ve bunların değerlerinin saptanmasındaki güçlükler, uluslararası ticareti olumsuz yönde etkilediğinden, uluslararası ödemelerin düzene koyulması amacıyla 1609'da Amsterdam Bankası kurulmuştur. Banka, uzun yıllar model banka olarak kabul edilmiş, yabancı ülkelerden Amsterdam'a altın akmaya başlamıştır. Bu banka, yeniçağda bankacılığın gelişimi açısından önemli bir örnek teşkil etmiştir.

1694'te devlete para sağlamak amacıyla kurulan İngiltere Bankası (Bank of England), para basma tekeline sahip olmamakla beraber, devlet kontrolünde özel bir banka statüsüyle çağdaş merkez bankalarının ilk örneğini oluşturmuştur.

Bu bilgilerden hareketle, ilk önceleri kuyumcu benzeri dükkânlarda ve aileler tarafından gerçekleştirilen işlemlerin sonraki dönemlerde bankacılığın gelişmesinde etkin rol oynadığı, ancak bugünkü anlamda bankacılığın 17. yüzyıldan itibaren başlamış olduğu söylenebilmektedir.

Tarihsel gelişim süreci içerisinde görülebileceği gibi, bankalar, eski dönemlerden beri çok önemli fonksiyonları yerine getirmekle birlikte, özellikle 19. yüzyıldaki gelişimleriyle iktisadi hayatın birer odağı hâline gelmişlerdir. Zaman içerisinde, bankacılık alanında yürütülen teknolojik destekli arayışlar, gerçek ve tüzel kişiler için ödeme sistemlerinin etkinliğine yöneltilmiştir. 1970'li yıllarda otomatik vezne makineleri (ATM) ve satış noktasından fon transferi işlemleri (EFT/POS); 1980'li yıllarda, EFT sistemi kapsamında ev ve ofis bankacılığı teknikleri bankacılık ortamında etkin rol oynamıştır. Bu yapı içerisinde kişisel müşteri, bankacılıkla ilgili işlemlerini, bilgi işlem ağına bağlı kişisel bilgisayar, kablolu televizyon ve telefon gibi haberleşme ortamlarında gerçekleştirebilmektedir. Nakit kullanmaksızın yapacağı alışveriş işlemlerini bellek kartları ve EFT sistemi; nakit işlemlerini ise, otomatik vezne makineleri aracılığıyla halledebilmektedir [2].

Özetle, para ve bankacılığın tarihî gelişimleri paralellik arz etmekte ve bankacılıkta yaşanan gelişmeler paranın geçirdiği evrime kaynak teşkil etmektedir.

PARA OLUŞTURMA SÜRECİ VE BANKALAR

Bankaların en belirgin işlemleri, mevduat toplamak ve kredi kullandırmaktır. Kredilerden sağladıkları faiz ile mevduata ödedikleri faiz arasındaki fark, temel gelirlerini oluşturmaktadır. Mevduat, bankalar için bir borç (yükümlülük), kredi ise, bir alacak (varlık) tır. Bankalar, diğer işletmelerden farklı olarak yabancı kaynak ağırlıklı olarak çalışırlar ve en önemli yabancı kaynakları mevduat olup ayrıca borçlanmak suretiyle de kaynak sağlarlar. Bankalar, mevduat ve borçlanma şeklinde topladıkları fonlarla varlık edinirler, krediler ve menkul kıymetler bu varlıkların en önemlilerdendir.

Bir ekonomide para oluşturan kurumlar, mevduat bankalarıdır.

Vadesiz mevduat, üzerine çek yazılabilmesi suretiyle, bir ödeme aracı olarak kullanılabilmekte ve bu tür mevduata *kaydi para veya banka parası* denilmektedir. Kaydi para, maddi varlığı bulunmayan, ancak banka hesaplarına alacak ya da borç kaydı düşülmesi suretiyle oluşturulan satın alma gücü olarak da tanımlanabilmekte ve para arzının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bankalarca, vadesiz mevduat hesaplarına bağlı olarak kullandırılan çeklerin, hesaptan ödeme kartları ve kredi kartlarının birer ödeme aracı olarak kullanılması, banka hesaplarındaki paraların, aynı banka ve diğer banka hesapları arasında kolayca transfer edilebilmeleri, bankaların kaydi para oluşturabilmelerine imkân sağlamaktadır. Günümüzde, EFT ile elektronik ortamda, kaydi ve gerçek zamanlı olarak para aktarımı yapılabilmesi ve bu işlemlere ilişkin gerekli belge ve raporlar üretilebilmesi, dolayısıyla elektronik bankacılık hizmetlerinin gün geçtikçe güven ortamı içerisinde gerçekleştirilebilmesi sayesinde nakit para kullanımı giderek azalmaktadır.

Kaydi para oluşturma sürecini basit bir tarzda açıklayabilmek amacıyla, ekonomide tek bir banka bulunduğunu (ya da bütün bankaların hesaplarının tek bir merkezde bulunduğunu) ve bankanın işlevlerinin mevduat toplama ve toplanan bu mevduatı kredi olarak kullandırmaktan ibaret olduğunu varsayalım. Ayrıca, tek bir tür mevduat (vadesiz) bulunduğunu ve dolayısıyla, Merkez Bankasının yalnızca vadesiz mevduata uygulanan tek bir zorunlu rezerv oranı belirlendiğini varsayalım. Böylece tek bir banka ya da merkezin yalnızca kaydi para oluşturulmasında rol oynayan kalemleri içeren temsili bilançosunu örnek alalım [6]. Tablo 11.1.a/I'de de görülebileceği gibi temsili banka bilançosu da aktif ve pasif kalemlerden oluşmaktadır. Banka rezervleri ve kredileri aktif kalemler arasında, mevduatları ise pasif kalemler arasında yer almaktadır. Örneğimizde başlangıçta bankadaki:

Vadesiz mevduat tutarı: 100 TL

Krediler: 75 TL

Rezervler: 25 TL ve

Zorunlu rezerv oranı %20 olsun (Tablo 11. 1. a/I).

Merkez Bankası'nın piyasaya para sürmesi, rezerv artışı anlamındadır.

Banka rezervleri, kasadaki nakit miktarı ile zorunlu ve serbest (kullanılabilir) rezervlerden oluşur. Zorunlu rezervler, Merkez Bankasının belirleyeceği bir orana bağlı kalmak suretiyle, bankaya yatırılan mevduatlardan ayrılarak Merkez Bankası bünyesindeki bir hesapta bulundurulması gereken paraları ifade eder. Serbest rezervler ise, bu işlem sonrasında kalan ve bankanın kredi olarak kullandırabileceği paralar anlamına gelir. Örneğimizde bankanın başlangıçta serbest rezerv bulundurmadığını ve yine bankanın nakit bulundurma tercihinin, vadesiz mevduatla orantılı olarak değişmediğini varsayalım.

Rezerv artışı, Merkez Bankasının, piyasaya para sürmesi anlamına gelir. Reeskont kredisi kullandırma ya da açık piyasa işlemleri kapsamında piyasadan menkul kıymet alma, Merkez Bankasının piyasaya para sürebilme yollarındandır. Örneğimizde 75 TL'lik bir rezerv artışı olduğunu ve bu paranın fon sahipleri tarafından mevduat olarak bankaya yatırıldığını varsayalım. Bu gelişme, Tablo 11.1.a/II'de hem mevduat kaleminde hem de rezervler toplamında 75 TL'lik bir artış şeklinde gözlenebilmektedir. Rezervlerin dağılımda ise, 75 TL'lik mevduat artışı karşılığında %20 oranında ayrılan paraların ilavesiyle zorunlu rezervler 40 TL'ye yükselmiş ve geri kalan kısım (60 TL), varsayımlarımız gereği sadece kredi kullandırılmak üzere serbest rezerv tutarını belirlemiştir.

Tablo 11.1 (a) Para Oluşturma Süreci

I			**II**	
Rezervler 25	Mevduat 100		Rezervler 100	Mevduat 175
Zorunlu 25			Zorunlu 40	
Serbest 0			Serbest 60	
Krediler 75			Krediler 75	
Toplam 100	Toplam 100		Toplam 175	Toplam 175

Bu aşamada, serbest rezervlerin kredi olarak kullandırıldığı ve piyasaya sürülen bu paranın (60 TL) mevduat olarak tekrar bankaya döndüğü varsayalım. Tablo 11. 1. b/III'de, mevduat toplamının 235 TL'ye yükseldiği, önceki aşamada gerçekleşen işlemlerin tekrarı niteliğinde; 60 TL mevduattan %20 oranında ayrılan paraların zorunlu rezervleri 52 TL'ye yükselttiği, serbest rezervlerin azalarak 48 TL'ye düştüğü ve bu tutarın kullandırılacak kredi tutarını belirleyerek kredi tutarını 135 TL'ye yükselttiği gözlenmektedir. 48 TL'lik serbest rezervin yine sadece kredi olarak kullandırıldığı ve tekrar aynı bankaya döndüğü varsayımdan hareketle, mevduat toplamının 283 TL'ye yükseldiği, önceki aşamada gerçekleşen işlemlerin tekrarı niteliğinde; 48 TL mevduattan %20 oranında ayrılan paraların zorunlu rezervleri 61.6 TL'ye yükselttiği, serbest rezervlerin azalarak 38.4 TL'ye düştüğü Tablo 11.1.b/IV'den izlenebilmektedir. Bu tutar, yine kullandırılacak kredi tutarını belirleyerek (kredi tutarı 183 TL'ye yükselmekte), bir sonraki aşamada yaşanacak mevduat, zorunlu rezerv ve kredi artışı için adım teşkil etmektedir.

Tablo 11.1 (b) Para Oluşturma Süreci

III			IV	
Rezervler 100	Mevduat 235		Rezervler 100	Mevduat 283
Zorunlu 52			Zorunlu 61.6	
Serbest 48			Serbest 38.4	
Krediler 135			Krediler 183	
Toplam 235	Toplam 235		Toplam 283	Toplam 283

Para oluşturma süreci, başlangıçtaki rezerv artışı, tümüyle zorunlu rezervlere dönüşünceye kadar devam etmektedir.

Bu işlem son bilançoda yer alan rakamlara ulaşılıncaya ve başlangıçtaki rezerv artışı, tümüyle zorunlu rezervlere dönüşünceye kadar devam etmektedir. Örneğimizi, çok sayıda bankanın yer aldığı, bankacılık sistemi için de uygulayabiliriz. Bu durumda, yine toplam rezerv miktarı değişmemekte, ancak bankalar arasındaki dağılımı değişmektedir.

Piyasaya sürülen para miktarının, yol açtığı mevduat ve dolayısıyla kredi tutarındaki artışın ne olacağı, kaydi para çarpanını kullanmak suretiyle başlangıçta belirlenebilmektedir. Aşağıda yer verilen denklemde,

$k_D = (1/r_D)$

$\Delta DD = 1/r_D \times \Delta R$

k_D: Basit vadesiz mevduat (kaydi para) çarpanını,

ΔDD: Vadesiz mevduat tutarındaki değişmeyi,

ΔR: Banka rezervlerindeki değişmeyi ve

r_D: Vadesiz mevduat zorunlu rezerv oranını ifade etmektedir.

Buna göre; rezervlerdeki bir değişme, rezerv oranına bağlı olarak kendisinin birkaç katı oranda vadesiz mevduatta artışa yol açmaktadır. Örneğimizdeki verilerden hareketle, başlangıçtaki 75 TL'lik rezerv artışının, vadesiz mevduat tutarında yol açacağı artış 375 TL olacaktır. 375 = 1/0,20 x 75 (Tablo 11.1.c/V)

Tablo 11.1. (c) Para Oluşturma Süreci

V	
Rezervler 100 Zorunlu 75 Serbest 0 Krediler 375	Mevduat 475
Toplam 475	Toplam 475

Gerçekte, belirli bir rezerv artışı sonucu ortaya çıkacak vadesiz mevduat artışının doğru tespiti;

- Nakit ve vadesiz mevduat miktarı arasındaki ilişkiye,
- Serbest rezervler ve vadesiz mevduat miktarı arasındaki ilişkiye,
- Mevduatın vade itibarıyla ayrımına, vadeli mevduat ile vadesiz mevduat miktarı arasındaki ilişkiye bağlıdır.

Piyasaya sürülen para, kaydi para çarpanına bağlı olarak kendinin birkaç katı oranında vadesiz mevduat artışına neden olmaktadır.

Piyasaya sürülen para, kaydi para çarpanına bağlı olarak kendinin birkaç katı oranında vadesiz mevduat artışına neden olmaktadır.

Merkez Bankasınca piyasaya sürülen para, mevduat şeklinde bankacılık sistemine yönlendirildiği durumda, kaydi para çarpanına bağlı olarak kendinin birkaç katı oranında vadesiz mevduat, kredi ve dolayısıyla para arzı artışına neden olmaktadır. Böylece, Merkez Bankasının parasal dengeyi sağlamak amacıyla, para politikası araçlarını kullanımının ekonomi açısından önemi ve para politikasının yürütülmesinde bankacılık sisteminin oynadığı büyük rol belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Merkez Bankası, piyasadaki likidite seviyesini dengede tutabilmek amacıyla, açık piyasa işlemleri bünyesinde, menkul kıymetler alarak piyasaya para sürmekte ve bu sürüm sonucunda, bankaların sonsuz olan kaydi para oluşturma kapasitelerini sınırlandırmaya yönelik olarak zorunlu rezerv oranını belirlemektedir. Yine, bankaların kredi vermek suretiyle, piyasaya sürebilecekleri para miktarını öngörerek ekonominin kredi ihtiyacı doğrultusunda reeskont oranı aracını kullanmaktadır.

Bireysel Etkinlik

- Paranın ekonomideki işlevleri açısından Türk Lirası'nı değerlendirerek, diğer ülke ulusal paraları ile karşılaştırıldığında, güçlü olup olmadığı konusunda bir değerlendirme yapabilirsiniz.

Özet

- Para, toplumlarda iş bölümü ve uzmanlaşmanın zorunlu kıldığı bir değişim aracıdır. Gelişen toplumlarda mal ve hizmet bedellerinin ödenmesi ancak para ile mümkündür. Bankalar ise ekonominin para ve kredi ihtiyacını karşılayan kurumlardır. Bu ünitede, paranın ve bankaların ekonomik açıdan önemlerinin ortaya konulması ve paranın oluşturulması sürecinde bankaların rolü irdelenmiştir.
- Tarihte, herkesin ihtiyaç duyduğu bazı mallar (tuz gibi) değişim aracı olarak kullanılmış, zamanla bu tür malların yerini madenler almıştır. Ancak paranın gelişimi bununla kalmamış, işbölümü ve ticaretin gelişimi ile önceleri madenleri temsilen çıkarılan makbuzların, daha sonraları da değeri yapıldığı madenin değerine bağlı olmayan kağıt paraların kullanımına geçilmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise teknolojik gelişmelere bağlı olarak, elektronik ödeme sistemlerine geçilmiş ve para yerine giderek artan oranda kredi kartlarının kullanımı başlamıştır.
- Bankacılık alanındaki gelişmeler, paranın gelişimi ile paralel ve birbirini destekler bir seyir takip etmiştir. 11. yüzyıldan başlayarak Avrupa'nın, Doğu ülkeleri ile ticareti gelişmeye başlamış ve ticaretin kolaylıkla yürütülebilmesi için para işlemlerinde aracılık eden kurumlara ihtiyaç duyulmuş, bu olaylar, banka sisteminin gelişimini hızlandırmıştır. 1407 yılında dünyanın en eski bankası olarak da bilinen Banco di San Giorgio kurulmuştur. Ülkeler arasında ticaretin artması ile beraber, çok değişik türde altın ve gümüş paraların Avrupa'da yayılması ve bunların değerlerinin saptanmasındaki güçlükler, uluslararası ticareti olumsuz yönde etkilediğinden, uluslararası ödemelerin düzene koyulması amacıyla 1609'da kurulmuş olan Amsterdam Bankası, yeniçağda bankacılığın gelişimi açısından önemli bir örnek teşkil etmiştir. 1694'te devlete para sağlamak amacıyla kurulan İngiltere Bankası (Bank of England), para basma tekeline sahip olmamakla beraber, devlet kontrolünde özel bir banka statüsüyle çağdaş merkez bankalarının ilk örneğini oluşturmuştur.
- Paranın ekonomik açıdan önemi, gerçekleştirdiği işlevler ile ortaya konulabilmektir. Para, değişim aracı, hesap birimi ve değer biriktirme aracı olarak, mal ve hizmet alışverişi sırasında zaman kaybını ortadan kaldırarak ekonomide etkinliği artırmakta, mal ve hizmet değerlerinin ölçümünü sağlamakta, elde edilmesinden, harcanmasına kadar geçen süre içerisinde değerini korumaktadır. Paranın bu işlevlerini yerine getirebilmesi için piyasadaki toplam para miktarının, piyasada talep edilen para miktarı ile uyumlu olması gerekir. Bu uyumu sağlayabilmek ve böylece fiyat istikrarını sağlamak Merkez Bankası'nın amacı ve başlıca görevidir. Banka, fiyat istikrarı amacı doğrultusunda, para politikası araçları olan kısa vadeli faiz oranları, zorunlu rezerv oranı, reeskont oranı ve açık piyasa işlemleri yöntemlerini kullanmaktadır. Bu araçların uygulamadaki etkinliği bankacılık sisteminin varlığına bağlıdır.
- Ekonomide para oluşturan kurumlar mevduat bankalarıdır. Merkez Bankasınca piyasaya sürülen para, mevduat şeklinde bankacılık sistemine yönlendirildiği durumda, kaydi para çarpanına bağlı olarak kendinin birkaç katı oranında vadesiz mevduat, kredi ve dolayısıyla para arzı artışına neden olmaktadır. Böylece, Merkez Bankasının parasal dengeyi sağlamak amacıyla, para politikası araçlarını kullanımının ekonomi açısından önemi ve para politikasının yürütülmesinde bankacılık sisteminin oynadığı büyük rol belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Aşağıdakilerden hangisi, para olarak kabul edilen bir ödeme aracının sahip olması gereken özelliklerden değildir?

a) Standart olma
b) Genel olarak kabul görme
c) Çabuk deforme olmama
d) Madeni değere sahip olma
e) Bölünebilir olma

2. Aşağıdakilerden hangisi senyoraj geliri elde etme imkânı sağlayan para sistemidir?

a) Mal para
b) İtibari para
c) Madeni para
d) Metal para
e) Temsili para

3. Aşağıdakilerden hangisi, ekonomide parasal dengenin sağlanamamasına bağlı olarak, enflasyon sonucunu doğuran sebeplerden biri değildir?

a) Para arzının, talep edilen para miktarından fazla olması
b) Kişilerin ellerindeki para miktarının artması
c) Ekonomideki para fazlasının harcamaları yükseltmesi
d) Fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi
e) Kişilerin ellerindeki para miktarının azalması

4. Aşağıdakilerden hangisi mevduat bankalarının ekonomideki önemli işlevlerinden biri değildir?

a) Para basma
b) Aracılık
c) Kaynak kullanımını iyileştirme
d) Gelir ve servet dağılımını iyileştirme
e) Küçük ölçekli fonları, büyük ölçekli fonlar hâline dönüştürme

5. Aşağıdakilerden hangisi basit vadesiz mevduat (kaydi para) çarpanını belirleyen oranlardan biridir?

a) Nakit oranı
b) Serbest rezerv oranı
c) Vadesiz mevduat zorunlu rezerv oranı
d) Faiz oranı
e) Vadeli mevduat oranı

6. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de dar kapsamlı para arzı hesaplamasında toplama dahil edilen bir kalem değildir?

a) Vadeli mevduat
b) Yabancı para cinsinden vadesiz mevduat
c) Dolaşımdaki para
d) Türk Lirası cinsinden vadesiz mevduat
e) Cari hesaplar

7. Aşağıdakilerden hangisi bir ekonomide paraya olan talebi belirleyen faktörlerden biri değildir?

a) Gelir düzeyi
b) Enflasyon beklentisi
c) Serbest rezervler
d) Faiz oranı
e) Menkul kıymetlerin getiri oranları

8. Merkez Bankasınca özel olarak açık piyasa işlemlerinde kullanılmak üzere, ihraç edilen menkul kıymet türü aşağıdakilerden hangisidir?

a) Tahvil
b) Bono
c) Hazine kefaletine haiz bono
d) Devlet tahvili
e) Likidite senedi

9. Aşağıdakilerden hangisi piyasaya sürülecek olan para miktarı üzerinde genişletici yönde etki sağlayan bir politika uygulamasıdır?

a) Zorunlu rezerv oranının yükseltilmesi
b) Faiz oranlarının yükseltilmesi
c) Açık piyasa satımları
d) Reeskont oranının düşürülmesi
e) Yüksek reeskont oranı

10. Bankacılığın tarihi gelişimi itibarıyla uluslararası ödemelerin düzene koyulması amacıyla kurulmuş olan banka aşağıdakilerden hangisidir?

a) İngiltere Bankası
b) Amsterdam Bankası
c) Banco di San Giorgio
d) İsveç Bankası
e) Merkez Bankası

Cevap Anahtarı

1.d, 2.b, 3.e, 4.a, 5.c, 6.a, 7.c, 8.e, 9.d

YARARLANILAN KAYNAKLAR

[1] Urgancı, H., (1982). Para ve Banka, Adana: Önder Matbaası.

[2] Parasız, İ., (2009). Para Banka ve Finansal Piyasalar, 9. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi.

[3] Aren, S., (2009). 100 Soruda Para ve Para Politikası, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

[4] Özyurt, H. (2012). Para Teorisi ve Politikası, 4. Baskı, Trabzon: Aksakal Kitapevi.

[5] Zarakolu, A., (1993). Bankacılar İçin Para ve Kredi Bilgisi, Ankara: Adalet Matbaacılık.

[6] Keyder, N. ve Ertunga E. İ., (2012), Para (Teori Politika Uygulama), 12. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık ve Dağıtım.

[7] Öçal, T., (1981). Para Teorisi (Doktriner Gelişim, Teori, Analiz), 3. Baskı,

Ankara: Çağ Matbaası.

[8] Akgüç, Ö., (1992). 100 Soruda Türkiye'de Bankacılık, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

[9] Ulutan, B., (1957). Bankacılığın Tekâmülü, Ankara.

[10] Aslan, M. H., (2009). Para Teorisi ve Politikası, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

[11] Galbraith, J. K., (1990). Para (Nereden Gelir Nereye Gider), çev. Nilgün Himmetoğlu ve Belkıs Çorakçı, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

[12] Kennedy, P., (1996). Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar), çev: Birtane Karanakçı, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayını.

DIŞ TİCARET TEORİSİ

İÇİNDEKİLER

- Dış Ticaret ve Dünya Ekonomisi
- Dış Ticaretin Nedenleri
- Dış Ticaret Teorileri
- Klasik Dış Ticaret Teorisi
- Neoklasik Dış Ticaret Teorisi
- Dış Ticareti Açıklamaya Dönük Yeni Teoriler

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Dış ticaretin ne anlama geldiğini öğrenecek,
  - Ülkelerin hangi nedenlerle dış ticaret yaptıklarını değerlendirecek,
  - Ticaret yapan ülkelerin bu ticaretten neler kazanabileceklerini kavrayacak,
  - Uluslararası ticareti geliştirmenin neden gerekli olduğunu öğrenebileceksiniz.

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

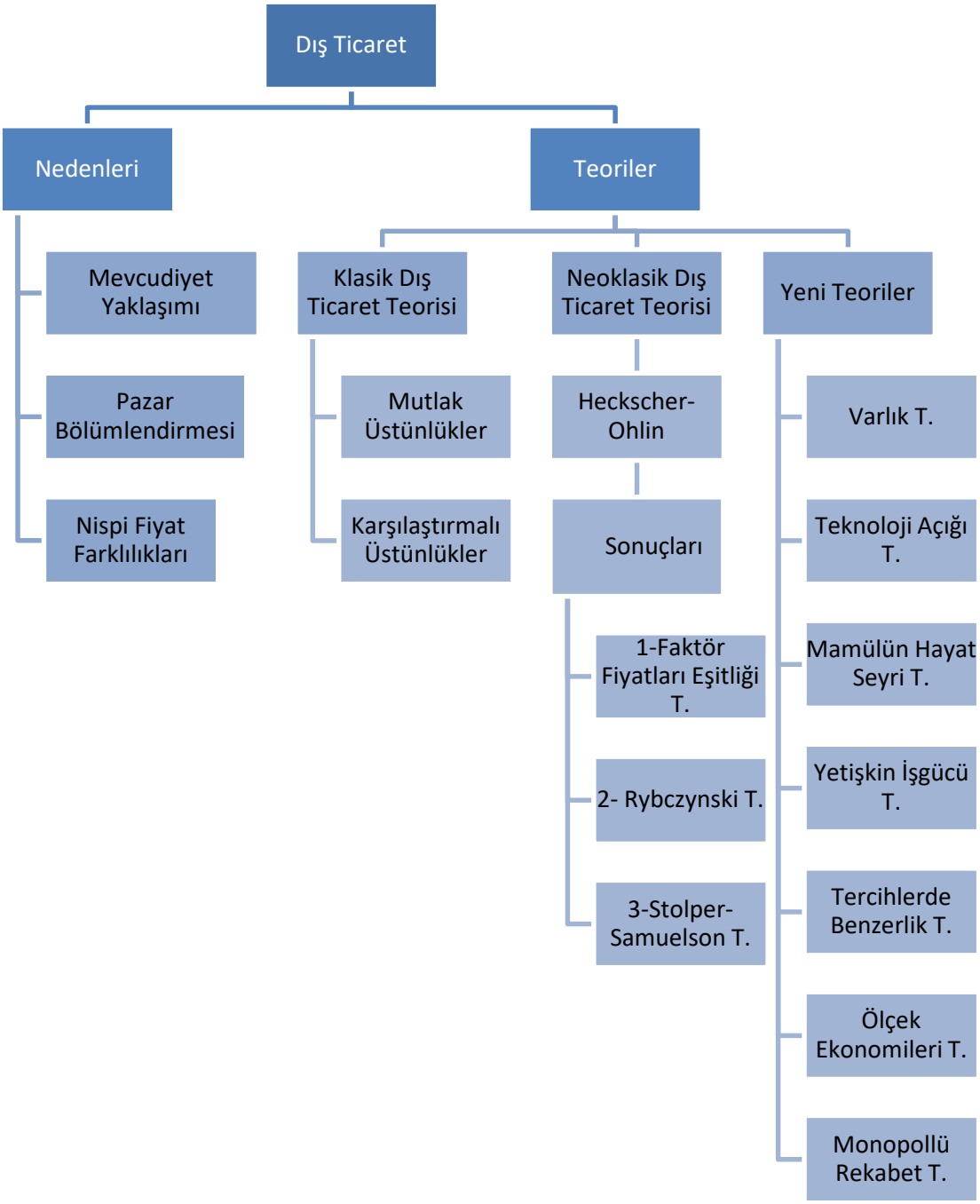
İKTİSADA GİRİŞ

Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN

ÜNİTE

12

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Dış Ticaret
Nedenleri
Teoriler
Mevcudiyet Yaklaşımı
Pazar Bölümlendirmesi
Nispi Fiyat Farklılıkları
Klasik Dış Ticaret Teorisi
Neoklasik Dış Ticaret Teorisi
Yeni Teoriler
Mutlak Üstünlükler
Karşılaştırmalı Üstünlükler
Heckscher-Ohlin
Sonuçları
1-Faktör Fiyatları Eşitliği T.
2- Rybczynski T.
3-Stolper-Samuelson T.
Varlık T.
Teknoloji Açığı T.
Mamülün Hayat Seyri T.
Yetişkin İşgücü T.
Tercihlerde Benzerlik T.
Ölçek Ekonomileri T.
Monopollü Rekabet T.

GİRİŞ

Dünyada var olan sınırlı kaynakların en etkin kullanımı, ancak ülkelerin iş bölümü ve uzmanlaşmaya gitmeleriyle sağlanabilmektedir. Bunu gerçekleştirecek unsurlardan biri ülkelerin birbirleri ile ticaret yapmalarıdır. Bunun için de ülkelerin neden dış ticaret yaptıklarının teorik gerekçelerinin iyi anlaşılması gerekir. Ayrıca yapılan ticaretten hangi ülkenin ne kadar ve niçin kazançlı çıkacağı, hangi ülkenin hangi malı dış ülkelerden alacağı, hangi malı dış ülkelere satacağı konularının irdelenmesi ülkelerin bu yolla refah artışı sağlamaları açısından önemlidir.

Diğer yandan ülkelerin ellerindeki kaynak ve teknoloji imkânlarına göre ihraç ve ithal edecekleri malların belirlenmesi ülkelerin yararına olacak şekilde uluslararası ticaretin yapısını da belirleyecektir. Bu yapıdan ülkelerin kazanç elde etmeleri ise üretecekleri malları karşı ülkelere hangi fiyattan satacaklarına bağlıdır. Bunu belirleyecek faktör de aynı şekilde ülkelerde ilgili mallara olan talep olmaktadır. Diğer bir ifadeyle tıpkı bir malın arz ve talep şartlarına göre fiyatı nasıl belirleniyor ise, uluslararası ticarette de her ülkenin ürettiği malların arz ve talep koşulları uluslararası fiyatları belirlemektedir.

Uluslararası fiyatlar dış ticaretin temel belirleyicisi olsa da bunun yanında başka birçok faktörün de etkili olduğu dikkate alınmalıdır.

Bu bölümde öncelikle dış ticaretin önemi ortaya konacak ve daha sonra ülkelerin neden dış ticaret yaptıkları, dış ticareti açıklayan teoriler ve ticaretin ülkelere neler kazandırdıkları açıklanmaya çalışılacaktır. Böylece dünyada kıt olan kaynakların etkin kullanımını ülkelerin refahını nasıl artırdığı anlaşılmış olacaktır.

DIŞ TİCARET VE DÜNYA EKONOMİSİ

Dış ticaret mal, hizmet ve sermayenin ulusal sınırları aşarak dünya ülkeleri arasında el değiştirmesi anlamına gelmektedir. Birçok ülkede dış ticaret milli gelirin en temel unsurunu oluşturmakta ve gelirleri artırmada en önemli kaynaklardan birini oluşturmaktadır. Tablo 12.1'de ülke ve kıtaların dünya mal ithalatı içerisindeki payları verilmektedir.

Tablo 12.1. Dünya Mal Ticaretinin Yıllara Göre Gelişimi ve Kıtalara Dağılımı

	Yıllar							
ÜLKE VE KITALAR	***1953***	***1963***	***1973***	***1983***	***1993***	***2003***	***2009***	***2016***
Dünya İthalatı (Milyar $) ve % Paylar	85	164	594	1882	3786	7689	12421	15799
ABD	13.9	11.4	12.3	14.3	15.9	16.9	12.9	14.3
Avrupa	43.7	52.0	53.3	44.2	44.6	45.0	41.6	37.5
Afrika	7.0	5.2	3.9	4.6	2.6	2.1	3.3	3.2
Asya	15.1	14.1	14.9	18.5	23.7	23.5	27.4	30.3
Diğer	21.5	17.3	15.6	18.4	13.2	12.5	14.8	14.7
% Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: www.wto.org (Erişim tarihi: 13.10.2017)

Tabloya göre özellikle II. Dünya savaşından sonra dünya mal ticaretinde çok hızlı artışlar yaşanmıştır. Bu artış eğilimi kimi kıtalarda oldukça hızlıdır. Özellikle Asya kıtasının dünya ticaretindeki payı oldukça yükselmiş ve adı geçen bölge dünyanın yeni çekim merkezi hâline gelmiştir. Gelecek yıllarda aynı eğilimin devam etmesi pek şaşırtıcı olmayacaktır.

Aşağıdaki tabloda ülke grupları arasında ihracat matrisi yer almaktadır.

Tablo 12.2.Ülke Grupları Arasında Mal İhracatı Matrisi (2009, Milyar $)

DAĞILIM	Kuzey Amerika	Orta ve Güney Amerika	Avrupa	BDT Ülkeleri	Afrika	Orta Doğu	Asya
Kuzey Amerika	769	128	292	9	28	49	324
Orta ve Güney Amerika	115	120	90	60	13	11	96
Avrupa	366	75	3620	147	162	154	426
BDT Ülkeleri	23	5	239	87	7	14	63
Afrika	66	9	149	1	42	12	85
Orta Doğu	60	5	76	4	34	106	357
Asya	628	95	641	57	102	163	1846

Kaynak:www.wto.org (E.T. 07.01.2011)

Yukarıdaki tabloya göre dünya ticaretinin büyük bir kısmı endüstriyel ülkelerin yer aldığı gelişmiş bölgeler arasında yapılmaktadır. Örneğin Kuzey Amerika içinde yer alan ABD dünyanın en büyük ekonomisi olmasına rağmen, bu ülkede bir eyaletten diğer bir eyalete satılan mal, istatistiklerde "ihracat" olarak görülmez. Oysa Avrupa kıtasında örneğin Almanya'nın Fransa'ya yapacağı bir otomobil satışı, kayıtlarda ihracat olarak gözükecektir. Tablo 12,2'ye baktığımızda Avrupa kıtasının kendi içerisindeki ticareti en yüksek rakama sahiptir.

DIŞ TİCARETİN NEDENLERİ

Dış ticaret, iktisadın temel amacı olan kıt kaynaklar altında sınırsız olan insan ihtiyaçlarını giderme çabasının bir parçası olarak düşünülebilir. Diğer bir ifade ile her ülke, vatandaşlarının ve ekonomide yer alan diğer aktörlerin ihtiyaçlarını karşılanmaya çalışılır. Bu ihtiyaçlar kimileri için para, kimileri için enerji, kimileri için ise mal veya hizmet olmaktadır.

Bugün için dünyadaki iki yüzden fazla bağımsız ya da yarı bağımsız ülke arasında dış ticaret yapılmaktadır.

Bugün için dünyadaki iki yüzden fazla bağımsız ya da yarı bağımsız ülke arasında dış ticaret yapılmaktadır. Kimi ülkeler hammadde açısından fakir olduklarından ticaret yaparken, kimileri ise ürettikleri malları daha geniş piyasalara ulaştırarak gelirlerini artırmak istemektedirler. Dünya ekonomisinde hiç ticaret yapmayan ülke olmadığı gibi, refah seviyesini artırmada sadece dış ticarete bağlı bir ekonomiye sahip ülke de bulunmamaktadır. Bunun temel nedeni dünyadaki hiçbir ülkenin her ürünü üretebilecek kadar üretim faktörlerine sahip bulunmaması ve her ülkenin vatandaşlarının satın almak istedikleri malların farklı nitelik ve nicelikte olmasıdır.

Bu durumda ülkelerin birbirleri ile ticaret yapmalarına yol açan nedenlerin neler olduğunu sorgulamak gerekir.

Bu nedenleri aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- Devamlı ve geçici mevcudiyet veya mevcudiyetsizlik sonucu ülkenin mal temininde yaşanan zorluklar
- Yerli ve yabancı üreticiler tarafından yapılan pazar bölümlendirilmesi
- Ticarete açılmadan önceki nispi fiyat farklılıkları

Birinci sıradaki yaklaşım daha çok ithalatın nedenini açıklar. Örneğin, eğer bir ülke üretim için gerekli olan hammaddeye sahip değilse veya bu hammaddeler tükenmiş ise ya da bunların yerini tutabilecek ikameleri üretilemiyorsa, bu eksikliği gidermek için diğer ülkelerden ithalat yapmak zorunda kalacaktır.

Diğer yandan geçici mevcudiyetsizlik durumu kısa veya uzun vadede söz konusu olabilir. Kısa vadede hasadın kötü gitmesi, grevler ya da ekonomideki geçici arz-talep dengesizliklerine göre mal ithalatı zorunlu olabilir. Orta ve uzun vadeli mevcudiyetsizliklerin ise çeşitli nedenleri olabilir. Örneğin bazı ülkeler, diğer ülkelerde daha önce ortaya çıkan ürünleri bilgi ve teknoloji gibi yetersizliklerle üretemez iseler veya onların benzerlerini taklit etmeleri mümkün değilse, bu ürünleri ithal etmek zorunda kalırlar.

İkinci sıradaki yaklaşım ise daha çok, fazla sayıda üreticinin yer aldığı benzeri malları üreten ve talep yapısı itibarıyla birbirine benzeyen ülkeler arasındaki ticareti açıklamak için kullanılmaktadır. Burada göze çarpan husus aynı mal grubuna dahil olmakla birlikte, tüketicilerin gözünde kalite veya diğer özel farkların (paketleme, marka) ayırt edildiği heterojen ürünlerin olmasıdır. Böyle bir piyasada üreticiler farklı tercihlerin bulunması nedeniyle, belirli mallarda pazarı paylaşmaya çalışmaktadırlar.

Dünyada hiçbir ülkede toplam yerli üretim ve iç tüketimin birbirine eşit olduğu bir durum yoktur.

Üçüncü sıradaki yaklaşım nispi fiyatları esas alır. Ülkeleri birbirleriyle ticaret yapmaya iten ve bundan karlı çıkaran birinci faktör fiyattır ve bu fark klasik dış ticaret teorisinde ticaret için temel koşul olarak gösterilmektedir. Fiyat farklılıkları talepteki nispi farklardan veya maliyetlerden kaynaklanabilir. Çeşitli ülkeler birbirine benzer aynı özellikte olan malları üretmeyi başarabilseler de etkin kaynak dağılımı açısından bu malları en az kaynak kullanarak üretmek isterler. Bu bakımdan kaliteleri aynı olan malların ucuz olanını tercih ederler. Bazen de mallar pahalı olsa bile bunlara çok şiddetle ihtiyaç duyarlar ve bu mallar için çok daha fazla para vermeyi göze alabilirler.

Sonuç itibarıyla yukarıda açıklanan arz ve talep koşullarından kaynaklanan nedenler ülkeler arasında aynı mallarda farklı fiyatların ortaya çıkmasına neden olur. Rasyonel davranış prensibi *gereği, yerli ürün yerine yabancı ürünün alınması ülkeler arası ticari bir işleme yol açar.*

DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Klasik Dış Ticaret Teorisi

Dış ticaret teorisi esas itibarıyla ülkeler arasındaki ticaretin gerekçelerini açıklamaya çalışır. Daha önceden de belirttiğimiz gibi, örneğin bir ithalatın yapılış gerekçesinin en basit ve en doğru açıklaması yabancı malların yerli mallardan daha ucuz olmasıdır. Buradaki temel sorun aslında fiyat farklılıklarının neden ortaya

çıktığı, ülkelerin neden ticaret yaptığı, hangi ülkelerin hangi malları üretip satacağına hangi faktörlerin etkili olduğu ve dış ticaretten ne tür yararlar sağlanacağı sorularının cevaplanmasında toplanmaktadır. Aşağıda dış ticareti açıklayan bu teorilere yer verilmektedir.

Mutlak Üstünlük Teorisi

17. ve 18. yy 'da ortaya çıkan merkantilist düşünce dış ticaretten kazanç elde etmenin, ancak diğer ulusların zararına bağlı olduğunu ileri sürmekteydi. Bunun için de devlet tarafından korumacı önlemler alınarak, ülkelerin kendi kendilerine yeterli olmaya çalışmaları söz konusu oluyordu. Merkantilist düşünceyi eleştiren *Adam Smith mutlak üstünlük teorisini geliştirmiştir. 1776 'da A. Smith' in " Ulusların Zenginliği "çalışmasından sonra dış ticaret konusunda liberal yaklaşımlar benimsenmiş, ülkeler arası ticaretin karşılıklı olarak artırılmasının otarşik duruma göre refahı daha çok artıracağı belirtilmiştir.* Buna göre ülkeler her malı kendileri üretmeye çalışmak yerine, uluslararası ticaret yaparlarsa karşılıklı olarak daha çok kazanç elde edeceklerdir. Burada temel üretim faktörü olarak emek alınmaktadır. Diğer bir ifade ile üretimde sadece emek faktörünün kullanılması söz konusudur.

Smith' in bu yaklaşımı üretimde emek faktörünün esas alındığı bir modelde, ülkelerin iş bölümü ve uzmanlaşmaya gitmeleri üzerine kuruludur. Buna göre *iki mallı ve iki ülkeli bir modelde her ülke, her iki malı da üretmeye çalışmak yerine, mallardan sadece birinin üretiminde uzmanlaşmalı, onu üretmeli ve diğer ülkeye bu malı satmalıdır.* Diğer ülke de aynı şekilde davranmalıdır. Hangi ülkenin hangi malı üretip satacağına ise emek verimliliği karar verecektir. Bu durumda ülkeler aynı miktar emek kullansalar dahi iş bölümü ve uzmanlaşma sonucu mallardan birini daha çok üretmeleri mümkün olacağı için, bu malları karşılıklı olarak değiş tokuş etmeleri hâlinde aynı maliyete katlanmakla birlikte, otarşik duruma göre daha fazla mal tüketmek olanağına kavuşacaklardır.

Ticaret yapacak iki ülkenin Türkiye ve Pakistan olduğunu, iki ülkenin de otomobil ve pamuk gibi iki ürünü de üretebildiğini ve her iki ülkenin üretim faktörü olarak ellerinde 100.000 emek bulundurduklarını varsayalım. Ayrıca her iki ülkede hükümetlerin piyasaya müdahale etmedikleri, ticarette ulaştırma masraflarının olmadığı ve emeğin bu iki ülke arasında serbestçe dolaşamadığı varsayımlarımız arasındadır.

Konuyu aşağıdaki tabloda verilen örnekle açıklayalım:

Örnek tablo 1:

	100.000 İşçinin 1 Ayda Üretebileceği Otomobil Miktarı (Adet)	100.000 İşçinin 1 Ayda Üretebileceği Pamuk Miktarı (Ton)
Türkiye	100.000	50.000
Pakistan	50.000	100.000

Buna göre iki ülke aralarında hiç ticaret yapmasalardı, 100.000 işçi ile Türkiye ayda 100.000 adet otomobil ve 50.000 ton pamuk üretip tüketecekti. Aynı şekilde Pakistan ise aynı miktar işçi ile ayda 50.000 adet otomobil ile 100.000 ton pamuk üretip tüketecekti. Fiyatları parasal değer değil de reel değer olarak aldığımız için her iki ülkenin de aynı maliyetlere sahip olduğunu görmekteyiz. Ancak Türkiye'deki işçiler otomobil üretiminde ve Pakistan'daki işçiler ise pamuk üretiminde daha verimli oldukları için, Türkiye Pakistan'a göre daha çok otomobil ve Pakistan da Türkiye'ye göre daha çok pamuk üretebilmektedir.

Bu durumda Türkiye elindeki emeği otomobil üretiminde kullanarak bu sektörde uzmanlaşmalı, ihtiyacı olan pamuğu ise, bu sektörde daha başarılı olan Pakistan'dan almalıdır. Böylece ortaya çıkacak olan dış ticaret otarşik duruma göre ülkelerin daha çok otomobil ve pamuk üretip tüketmelerine yol açmaktadır. Burada otomobil adedi başına işçi sayılarına bakarsak, aynı birim zamana göre Türkiye'de otomobilin ucuz olduğu görülecektir. Zira Türkiye' de otomobil başına işçi miktarı;

PT=işçi sayısı/otomobil adedi PT =100.000/100.000=1 İşçi

Pakistan da ise otomobil başına işçi miktarı; PP=işçi sayısı/otomobil adedi

PP =100.000/50.000=2 İşçi

olacaktır.

Buna göre iki ülke için maliyet ölçüsü işçi (emek) olduğundan, Türkiye'de birim başına otomobil maliyeti 1 işçi iken Pakistan'da 2 işçi olmaktadır.

Aynı yöntemle pamuğun ülkeler arasındaki maliyetini de gösterebiliriz:

Türkiye' de pamuğun maliyeti;

PT= işçi sayısı/pamuk miktarı

PT =100.000/50.000=2 İşçi

Pakistan' da ise pamuğun maliyeti; PP=işçi sayısı/ pamuk miktarı

PP =100.000/100.000=1 İşçi

Burada ise Türkiye'de 1 ton pamuk üretimi için 2 işçi gerekli iken Pakistan'da 1 işçi gerekmektedir. Öyleyse Türkiye otomobil üretmeli ve bu otomobili Pakistan'a satmalı, Pakistan ise pamuk üretmeli ve Türkiye'ye satmalıdır.

Örneğimizi biraz daha genişletirsek, Türkiye'nin elinde 200.000 işçi varsa, bu işçilerden 100.000 adedini pamuk üretiminden çekip otomobil üretimine yöneltirse, toplam otomobil üretimi 200.000 adet olur. Çünkü Türkiye'de 1 işçi 1 otomobil üretebilmektedir. Ürettiği bu otomobillerin 100.000 adedini Pakistan'a satarsa, Pakistan'dan en azından 100.000 ton pamuk satın alabilir (Burada uluslararası fiyatlar henüz belirlenmediğinden bu ticaretin iki ülkedeki fiyatların ortalamasından yapıldığını varsayıyoruz). Bu durumda ticaret öncesi duruma göre Türkiye 50.000 ton pamuk kazanç elde etmektedir. Zira ticaret öncesi duruma göre Türkiye'nin hem 100.000 adet otomobil tüketmesi, hem de 100.000 ton

pamuk tüketmesi durumunda refah artışının kaynağı ticarete açıldıktan sonra 50.000 ton daha fazla pamuk tüketimi olmaktadır.

Pakistan'ın kazancına gelince, bu ülke de sahip olduğu 200.000 işçiden

100.000 adedini pamuk üretimine kaydırırsa toplam pamuk üretimini 200.000 tona çıkarması mümkündür. Bu üretimin örneğin, yarısı kendi tüketimi için ayrılsa bile geriye kalan 100.000 ton pamuğu Türkiye'ye satarak karşılığında 100.000 adet otomobil satın alabilir. Böyle bir durumda Pakistan ticaret öncesine göre hem

100.000 ton pamuk tüketmeye devam edecek hem de 50.000 adet daha fazla otomobil tüketecektir.

Sonuç itibarıyla, uluslararası fiyatların iki ülkenin fiyatları arasında bir seviyede olduğu varsayımı altında, dış ticaretten Türkiye 50.000 ton pamuk, Pakistan ise 50.000 adet otomobil kâr edecektir. Dış ticaretle birlikte ülkelerin ilave bir maliyete katlanmayacaklarına dikkat edilmelidir.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi 1817 yılında David Ricardo tarafından ortaya atılmıştır.

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi 1817 yılında David Ricardo tarafından ortaya atılmıştır. Ricardo, Smith'in analizini eksik bularak, ülkelerin aynı miktar emeği kullanarak üretecekleri mal miktarlarına göre bir ticaret yapısı oluşturmalarının bazı durumlarda ticaretin nedenini açıklamada yetersiz kalacağını ileri sürmüştür. Şöyle ki bir ülke her iki malı aynı miktar emek kullanarak daha fazla üretirse Smith'in yaklaşımına göre dış ticaret yapılamayacak ve dış ticaret yoluyla refah artışı sağlanamayacaktır. Oysa Ricardo'ya göre bu durumda da ülkeler kârlı bir dış ticaret yapabilir. Diğer bir ifadeyle *ülkelerden birindeki emek diğer ülkeye göre her iki malda da daha fazla üretilebilecek bir verimliliğe sahip olabilir. Bu durumda ülkelerin nispi olarak daha fazla etkin oldukları malda uzmanlaşmaya gitmeleri ve diğer malın üretimini karşı ülkeye bırakarak dış ticaret yapmaları her iki ülkenin refahını artıracaktır.* Yani Ricardo'ya göre burada üstünlükler belirlenirken, toplam üretim miktarlarına bakmak yerine nispi maliyetlere ve ülkelerin iç fiyatlarına bakmak gerekir. Dolayısıyla burada önemli olan "mutlak üstünlük" değil, "karşılaştırmalı üstünlük" tür.

Konuyu aşağıdaki tabloda verilen örnekle açıklayabiliriz.

Örnek Tablo 2:

	Bir ayda 10.000 İşçinin ürettiği mal miktarları	
	Otomobil (Adet)	**Pamuk (Ton)**
Türkiye	60.000	100.000
Pakistan	30.000	20.000

Yukarıdaki tabloya göre bir ayda 10.000 çalışan Türkiye'de aynı şartlardaki Pakistan'a göre hem daha fazla otomobil hem de daha fazla pamuk üretmektedir. Bu durumda Türkiye her iki malda da "mutlak olarak" üstündür ve her iki malı da

Pakistan'a göre daha ucuza üretmektedir. Adam Smith'in mutlak üstünlük yaklaşımına göre iki ülke arasında dış ticaret yapılamaz.

Oysa Ricardo bu koşullarda da iki ülkenin dış ticaret yapması hâlinde bu ticaretten kârlı çıkabileceğini ve böylece iki ülkenin de dış ticaret öncesi duruma göre refahlarının artabileceğini göstermiştir. Buna göre hangi ülkenin hangi malda uzmanlaşacağına mutlak rakamlara değil, karşılaştırmalı maliyetlere göre karar vermek gerekir. Bunun için ülkelerin iç maliyetleri çıkarılmalıdır. Bu analizlerde ekonomide paranın kullanılmadığı dikkate alınarak fiyatlar ülkelerin ulusal paraları cinsinden değil, ilgili mallardan birinin ya da diğerinin cinsinden belirlenir. Böylece her iki ülke için de fiyat karşılaştırmasına olanak tanıyacak bir ölçü bulunmuş olacaktır. Buna göre her iki ülkede otomobilin pamuk cinsinden birim fiyatını bulacak olursak;

Türkiye'de 60.000 otomobil 100.000 pamuğa eşitse,

60.000 Otomobil **1 Otomobil**	**100.000 Pamuk** **X Pamuk**
X=(1 otomobilx100.000 Pamuk)/60.000 otomobil	
X = 1,67 Pamuk	

Buna göre Türkiye'de 1 otomobil 1,67 pamuğa eşittir.

Pakistan'da ise 30.000 otomobil 20.000 pamuğa eşitse,

30.000 Otomobil **1 Otomobil**	**20.000 Pamuk** **X Pamuk**
X = 2/3 ~ 0.67 Pamuk	

Buna göre Pakistan'da 1 Otomobil 0.67 Pamuğa eşittir.

Bu durumda Türkiye'de bir birim otomobil ile 1,67 birim pamuk değiştirilebilirken, Pakistan'da bir birim otomobil ile 0.67 birim pamuk değiştirilebilmektedir. Bu durumda Pakistan'da bir otomobil Türkiye'ye göre daha az pamuk satın alabileceğine göre, Pakistan otomobilde ve Türkiye pamukta karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacaktır. Dolayısıyla Türkiye pamukta uzmanlaşarak kaynaklarını (işçilerini) pamuk üretimine kaydırarak bu üründe uzmanlaşmalı ve Pakistan'a bu ürünü satmalıdır.

Pakistan ise otomobilde uzmanlaşıp kaynaklarını (işçilerini) otomobil üretimine kaydırmalı ve ürettiği otomobili Türkiye'ye satarak karşılığında pamuk satın almalıdır. Hatırlanacak olursa mutlak üstünlük teorisinden hareket etseydik, Türkiye'nin otomobilde uzmanlaşması gerektiğini ifade edecektir.

Aynı analizi iki ülke için ortak fiyat olarak otomobili esas almak suretiyle de yapabilirdik. Bu durumda bir birim pamuğun Pakistan'da Türkiye'ye göre daha fazla otomobil alabileceğini görecektik.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre ülkelerin ticaret yapabilmeleri için iç fiyatların (iç maliyetlerin) birbirinden farklı olması gerekir. Uluslararası fiyatlar ise ülkelerin ticaret yapmaya başlamaları ile birlikte iki ülkenin fiyatları arasında, ancak Ricardo analizine göre tam olarak belli olmayan bir seviyede gerçekleşir ve bu fiyatlar aynı zamanda ülkelerin bu ticaretten ne kadar kazanç elde edeceklerini ortaya koyar.

İki ülkenin ticaretten elde edeceği kazançları gösterebiliriz. Ancak bu aşamada fiyatları bilemeyeceğimiz için, bir varsayım olarak bu fiyatların pamuk cinsinden "1 otomobil=0.8 pamuk" (ya da otomobil cinsinden bir pamuk=1.25 otomobil)şeklinde olduğunu kabul edelim.

Türkiye ticarete açılmadan önce 60.000 adet otomobil ve 100.000 ton pamuk üretip tüketiyordu. Oysa çalıştıracağı 10.000 işçiyi pamuk üretimine kaydırırsa, bu malın üretimini 200.000 tona çıkarabilir. Bunun 100.000 tonunu kendi tüketimine ayırırsa, karşılığında Pakistan'dan 1 otomobil = 0.8 pamuk şeklindeki uluslararası fiyattan (100.000*1/0.8)=125.000 adet otomobil satın alma olanağı vardır. Dolayısıyla dış ticarete açıldıktan sonra aynı miktar pamuk tüketmeye devam ederken, 65.000 adet daha fazla otomobil tüketmesi mümkün olacak ve ülkenin refahı artacaktır. (125.000-60.000=65.000)

Aynı analiz Pakistan içinde yapılırsa uluslararası fiyatlardan Türkiye ile yapılacak ticaretten bu ülkenin de kazançlı çıkacağı ve refahının artacağı görülecektir.

Burada dış ticaretten elde edilecek kazancın ölçüsünün ülkelerin ticarete açılmadan önceki ve ticarete açıldıktan sonraki tüketecekleri mal miktarına göre belirlendiğine dikkat etmek gerekir.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi uzun zaman dünya ticaretini açıklayan bir model olarak kabul edilse de dünya ekonomisinin gelişimi ve öne sürülen varsayımlarda oluşan çeşitli değişiklikler, modelin eksikliklerini de ortaya koymuştur. Bu eksiklikler aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır:

- Tek üretim ve maliyet faktörü olarak emeği esas almaktadır oysa üretimde kullanılan ve maliyetleri etkileyen birçok temel ve ara girdi vardır.

- Ricardo aynı miktar emeği kullanan ülkelerin, neden farklı düzeylerde bir üretim miktarına ulaştığını da açıklamamıştır.

- Ricardo'nun analizi ülkeler arasında iş gücü ücretlerinin farklı olmasını gerektirdiği için emek hareketlerinin ülkeler arasında sınırlandığını varsaymıştır. Oysa analizin yapıldığı dönemlerde özellikle İngiltere'den ABD'ye yoğun göç hareketleri yaşanmıştır. İş gücünü ülke içi ve ülkeler arasındaki dolaşımına yol açan pek çok sebep ücretlerin, Ricardo'nun ön gördüğü şekilde sabit kalacağı beklentisini boşa çıkarmaktadır.

- Ricardo analizlerini arz cephesinden ele alarak gerçekleştirmiş, üreticiden tüketiciye ulaşana kadar arz ve talep koşullarından kaynaklanan fiyat değişikliklerini dikkate almamış ve malların satış fiyatlarını maliyet fiyatlarına eşit kabul etmiştir. Oysa gerçek dünyada aynı malların farklı ülkelerde, hatta aynı ülkelerin farklı bölgelerinde çok farklı fiyatları oluşabilmektedir.

- Ricardo emeğin sektörler arasında tam olarak yer değiştirebileceğini ve üretimin sabit maliyet koşullarında gerçekleşeceğini varsaymıştır. Oysa gerçekte emeğin hem sektörler arası tam ikamesi ve hem de bu ikamenin sabit verime yol açması söz konusu değildir.

• Ricardo'nun iki ülkeli ve iki mallı bir modelde her ülkenin her iki malı da üretebildiği ve ticarete açılmakla birlikte mallardan birinin üretiminden tamamen vazgeçeceği şeklindeki iddiası, gerçek dünyadan çok uzak bir varsayımdır. Zira gerçek dünyada 200'den fazla ülke binlerce malı üretip bu malların ticaretini yapabilmektedir.

• Ulaştırma maliyetlerinin de sıfır kabul edilmesi önemli bir eksikliktir.

Neoklasik Dış Ticaret Teorisi

Günümüzde çok sayıda ülke ve mallar ile bu malların üretiminde geçirdiği çeşitli aşamalarının da dikkate alınmasıyla ortaya çıkan karmaşık yapı nedeniyle, klasik dış ticaret teorisi, uluslararası ticaretin nedenlerini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu bakımdan klasik teorinin yeniden gözden geçirilerek geliştirilmesi gereği ortaya çıkmıştır.

Bununla ilgili olarak farklı üretim faktörlerine sahip, talep koşulları ve teknolojilerdeki farklılıkların sonuçları üzerinde durulmaktadır. Bu analizlerde, basitleştirmek amacıyla, klasik dış ticaret teorisinin ileri sürdüğü bazı varsayımlar aynen kabul edilmekte ve bazıları da geliştirilmektedir.

Klasik dış ticaret teorisi uluslararası ticaretin nedenlerini açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Geliştirilen yeni modellerde üç temel unsur önem taşır:

• Üretim teorisinin esaslarını bilmek gerekir.

• Üretim olanakları eğrisi artan maliyet koşullarının özelliğini gösterir.

• Toplumsal farksızlık eğrilerini ve özelliklerini bilmek gerekir.

• Diğer yandan üretimde artan maliyet koşullarının geçerli olmasının üç temel dayanağı şunlardır:

• Temel üretim faktörleri homojen değildir.

• Farklı malların üretiminde faktör yoğunlukları aynı değildir.

• Bir maldan ne kadar çok üretilmeye çalışılırsa, ilgili malın üretiminde gittikçe daha fazla faktör kullanılmakta ve bu da ilgili faktörün verimliliğini düşürmektedir.

Heckscher-Ohlin Modeli

Bu bölümde öncelikle Heckscher-Ohlin teorisinin temelini oluşturan faktör oranları teorisi üzerinde durulacaktır. Ancak buna geçmeden önce, *klasik teoriye yapılan bir katkının 1930'lu yıllarda Goetfried Haberler tarafından geldiğini belirtmek gerekir.* Şöyle ki; Ricardo üretimde temel üretim faktörü olarak emeği görüyordu. Haberler maliyeti belirleyen unsurun sadece emek olmadığını ve diğer bilinen ve bilinmeyen bütün maliyet unsurlarını içerecek şekilde "fırsat maliyeti" kavramını geliştirmiştir. Buna göre bir malın değeri, o malın üretimini bir birim artırmak için diğer malın üretiminden vazgeçilen miktar olarak ifade edilir. Böylece üretimde kullanılan bütün maliyet unsurları malın değerini diğer malın miktarlarıyla ölçerek dikkate almış olur.

Klasik dış ticaret teorisi üretimde ülkeler arası verimliliğin ve dolayısıyla maliyet farklılığının nedenlerini açıklamıyordu. Heckscher-Ohlin teorisi iki mallı ve iki ülkeli bir modelde, ülkelerin farklı üretim olanakları eğrisine sahip olmalarının nedeni olarak farklı faktör donatımına sahip olmalarını göstermektedir. Buna göre ülkeler aynı malları aynı üretim fonksiyonlarıyla ve benzer teknolojilerle üretebilmektedirler. Ayrıca zevk ve tercihler de aynı olmaktadır. Ancak ülkelerden birinin diğerine göre farklı faktör zenginliğine sahip olması, aynı malda ülkeler arası maliyet farklılığına yol açmaktadır. Bu da dış ticaret için bir sebep olmaktadır. Böyle bir durum ülkelerden birinde, diğer ülkeye göre ilgili malın üretiminde yoğun olarak kullanılan üretim faktörünün fiyatını, diğer ülkeye göre avantajlı hâle getirmektedir.

Heckscher-Ohlin teorisinin işleyebilmesi ülkelerin farklı faktör yoğunluklarına sahip olmalarına bağlıdır.

Buna göre Heckscher-Ohlin teorisinin işleyebilmesi, ülkelerin farklı faktör yoğunluklarına sahip olmalarına bağlıdır. Bu analizlerde temel üretim faktörleri olarak emek ve sermayenin esas alındığını belirtmek gerekir.

Heckscher-Ohlin Modelinin Sonuçları

Heckscher-Ohlin modelinin 4 temel sonucu vardır. Bunlardan ilki, yukarıda üzerinde durulan ve faktör donatımı olarak da bilinen Heckscher-Ohlin teoremidir. Bu teoremin sonucu olarak farklı nispi faktör donatımları nedeniyle ortaya çıkan dış ticaretin yapısı şekillenmektedir. İki ülkeli bir modelde ülkeler dış ticarete açılmayıp otarşik bir yaklaşım benimsediklerinde, faktör donatımlarının farklı olması fiyatları da farklılaştırmaktaydı. Oysa ülkelerin dış ticarete başlamaları kaynakların yeniden dağılımına uygun bir yapı ortaya çıkacaktır.

Heckscher-Ohlin modeline dayalı diğer üç teori ise; Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi, Rybczynski Teoremi ve Stolper-Samuelson Teoremidir.

Aşağıda bu teoremler kısaca açıklanacaktır.

Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi

Klasik dış ticaret teorisi varsayımı gereği, üretim faktörleri ülkeler arasında serbestçe dolaşamamaktadır. Bu durumda iki ülkeli ve iki mallı bir modelde ülkeler ticarete açılmadan önce farklı faktör yoğunluklarına sahip olmaları nedeniyle, mallardan birini diğerine göre daha ucuza üretmektedir. Örneğin, Türkiye'de emek bol ve ucuz, pamuk ürünü de daha çok emek gerektiren bir mal ise, Türkiye'de pamuk, örneğin otomobile göre daha ucuz olacaktır. Oysa Almanya'da bunun tam tersi bir durum vardır. Yani Almanya'da sermaye bol ve ucuz, otomobil ise daha çok sermaye gerektiren bir mal olduğu için Almanya'da otomobil pamuğa göre ucuza üretilecektir.

Bu koşullarda iki ülke ticarete başlarsa, Türkiye pamukta, Almanya ise otomobilde uzmanlaşacak; Türkiye pamuk ihraç edip otomobil ithal edecektir. Ancak model statik bir model olduğu için üretimde kullanılan faktörler sınırlı ve ekonomi de tam istihdamda kabul edildiğinden, ilgili malların üretimi için gerekli olan üretim faktörlerine yönelik talebin artması, bu faktörlerin fiyatlarını yükseltmeye başlayacaktır. Yukarıdaki örneğe göre Türkiye'de emek ve Almanya'da sermayenin fiyatı yükselecektir. Böylece dış ticaretin yol açacağı

kaynakların yeniden dağılım süreci her iki ülkede faktörlerin fiyatlarını eşitleyecektir.

Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisine göre, Heckscher-Ohlin modelinin varsayımları altında dış ticaret ülkeler arasında mutlak ve nispi faktör fiyatlarının eşitlenmesine yol açar.

Heckscher-Ohlin modeli kapsamında üretim faktörlerinin donatımında meydana gelecek değişikliklerin hangi sonuçlara yol açacağı üzerinde durulmaktadır. Burada iki ülkeli bir modelde ülkelerden biri "küçük" ülke, diğeri ise dünyanın geri kalanını temsil etmektedir.

Örnek

•Türkiye elinde bol olan emeği pamuk üretiminde kullanmakta olsun. Dünya fiyatlarına göre ihracatı artırılmak istenen pamuk için ilave emek gerekmektedir. Oysa emeğin tamamı kullanılmaktadır. Bu durumda Türkiye ihtiyacı olan emeği diğer sektörlerden çekip pamuk üretimine kanalize etmek ister. Böylece pamuk üretimi artarken, diğer sektörlerde üretim azalır.

Rybczynski Teoremi

Rybczynski Teoremine göre, küçük bir ülke için dünya fiyatlarının veri olması durumunda ülkenin sahip olduğu faktörden birinin artması hâlinde, bu faktörün yoğun olarak kullanıldığı malda üretim artacak, ancak bu durum diğer malın (malların) üretiminin azalmasıyla mümkün olacaktır.

Rybczynski Teoremi basit anlamda geçerliliği kabul edilse bile, varsayımlarının gerçek dünya ile örtüşmemesi teoremin çoğu ülkelerde geçerliliğinin sorgulanmasına yol açmıştır.

Stolper–Samuelson Teoremi

Heckscher-Ohlin modelinden çıkarılan bir diğer teorem dış ticaretin bir sonucu olarak ortaya çıktığı kabul edilen Stolper –Samuelson ' un fonksiyonel gelir dağılımı teoremidir. Teori 1941-1948 yılları arasında W.F. Stolper ve P. Samuelson tarafından geliştirilmiştir.

Teorem Heckscher-Ohlin modelinin varsayımları altında aşağıdaki şekilde ortaya çıkan etkilerden bahsetmektedir:

İki ülkeli ve iki mallı bir modelde, ülkelerden biri A ülkesi ve ürettiği mal X malı olsun. X malı aynı zamanda üretiminde daha çok emek gerektiren bir maldır. Diğer ülke ise B ülkesidir, Y malı üretmektedir ve bu malın üretiminde daha çok sermaye gerekmektedir.

Buna göre eğer A ülkesinde emek-yoğun olarak üretilen X malının nispi fiyatı B ülkesinde dış ticaret sonucu yükselirse ki bu yükselmenin sebebi B ülkesinin X malı üzerine uyguladığı bir gümrük vergisi olabilir. Bu durumda B ülkesinde emeğin milli gelirden aldığı pay yükselecektir. Bundan dolayı B ülkesi fiyatı

yükselen X malından daha çok ve nispi olarak fiyatı düşen Y malından daha az üretir. Bu durumda X malı emek-yoğun bir üretim gerektirdiği ve emek de kıt olduğu için bu faktörün fiyatı yükselir, sermayenin fiyatı ise düşer. Böylece B ülkesinde sermayenin milli gelirden aldığı pay azalır.

Görüldüğü gibi burada aslında korumacılığın ülkenin kıt olarak sahip olduğu üretim faktörünün lehine, bol olarak sahip olduğu üretim faktörünün ise aleyhine olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Öyleyse serbest ticaretin bu durumun tersine yol açtığını ifade edebiliriz. Buna göre serbest ticaret ülkenin bol olarak sahip olduğu malların ticaretini ve dolayısıyla üretimini artıracağı için, ilgili malın üretiminde yoğun olarak kullanılan üretim faktörünün milli gelir içerisindeki payını artıracaktır. Sonuç itibarıyla *serbest ticaret bir yandan milli geliri artırırken, diğer yandan milli gelir içerisinde faktör bolluğuna göre emek ya da sermeyenin payını yükseltir. Bundan dolayıdır ki, ülkelerde kıt faktör sahipleri korumacılıktan yana bol faktör sahipleri ise serbest ticaretten yana bir tutum takınırlar.*

Dış Ticareti Açıklamaya Dönük Yeni Teoriler

Dış ticaretin nedenlerini açıklamaya dönük yaklaşımlar, uzun bir süre malların maliyeti ve bu maliyet farklılıklarının nedenleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca bu analizlerden ekonomide hep tam rekabet koşullarının geçerli olduğu ve üretimin sabit ölçek getirilerine göre yapıldığı varsayılmıştır*. Klasik ve neoklasik yaklaşım uzun bir süre dış ticaretin nedenlerini açıklamada kabul görse de özellikle 1950'lerden sonra dünya ekonomisinin yaşadığı değişiklik ve nitelik farkı bu yaklaşımların dış ticaretin nedenlerini açıklamada yetersiz kalmasına yol açmıştır.* Bugün dünya ekonomisinde örneğin faktör donatımları itibarıyla aralarında hemen hemen hiçbir fark bulunmayan ülkeler arasında dış ticaret gerçekleşmekte; sadece endüstriler arasında değil, aynı endüstri içinde yer alan firmalar arasında yapılan ticari alışverişler ülkeler arası dış ticaret yeni boyutlar kazandırmaktadır. Örneğin, aynı teknolojiye ve aynı faktör donatımına sahip Almanya, Fransa 'ya otomobil ihraç ederken; Fransa' dan aynı zamanda otomobil ithal edilmektedir. *Bu durum dış ticareti açıklamada talep cephesi, teknoloji, artan veya azalan maliyet koşulları gibi kavramlar etrafında yeni teorilerin ileri sürülmesine yol açmıştır.* Bu teoriler aşağıda kısaca açıklanmaktadır:

Varlık Teorisi: 1956 yılında İ. Kravis tarafından ortaya atılan bu teoriye göre dış ticaretin nedeni ihtiyaç duyulan mal ve hizmetleri çeşitli nedenlerle yurt içinde üretilememesidir. Bunun nedenleriyle ilgili olarak malları üretmede kullanılacak çeşitli faktörlerde yaşanan eksiklikler, teknoloji ve bilgi eksiklikleri gibi hususlar sıralanabilir.

Teknoloji Açığı Teorisi: 1961 yılında M.U. Posner tarafından ortaya atılan bu teorem, karşılaştırmalı maliyet üstünlüğü kavramına teknolojiyi de katmaktadır. Buna göre başlangıçta aynı ürünü üreten ülkelerden biri, diğerine göre teknolojik üstünlüğünü kullanarak yeni bir karşılaştırmalı üstünlük oluşturur ve diğer ülkelere teknolojiden kaynaklanan üstünlükle ürettiği malları satar. Ancak zamanla bu teknoloji diğer ülkelere yayılırsa, ülkenin ihracatı azalır. Hatta zamanla diğer maliyet unsurlarında meydana gelecek etkiler nedeniyle aynı ülke daha önce ihrac

ettiği ürünü ithal etmeye de başlayabilir.

Mamulün Hayat Seyri Teorisi: Bu teori 1966 yılında R.Vernon tarafından geliştirilmiştir. Teoriye göre bir malın ihracatı ilgili ürünün hayat seyrine bağlıdır. Yeni bir ürün icat edilene kadar ihracatçı ülke bu üründe monopol durumundadır. Ancak zamanla ürün diğer ülkelerce kopyalanır. Bir süre sonra ürün belli bir standarda kavuşunca, muhtelif ülkeler aynı ürünün aynı kalite ve sayıda üretebilecek duruma gelirler. Aynı kalitedeki malı üreten firmalar eğer emek, doğal kaynak ya da sermaye gibi üretim faktörlerine daha fazla sahip iseler, bu malı daha ucuza üretirler ve böylece malı ilk icat eden ülkeler ithalatçı, malın üretimine sonradan başlayan ülkeler de ihracatçı olurlar.

Yetişkin İşgücü Teorisi: Bu teori gelişmiş ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlüğü açıklamaya çalışır. Teori üzerinde Keesing, Kenen, Leontief, Kravis gibi yazarlar çalışmıştır. Buna göre gelişmiş ülkeler arasında ticarete yol açan temel unsur beşerî sermayedir ve işgücünün niteliğinin farklı olmasıdır. Teori 1965 yılından sonra daha çok ABD'nin Almaya ve İngiltere ile olan dış ticaretini açıklamaya çalışmıştır. Keesing ABD'nin ihraç ürünlerinin daha çok nitelikli işgücünün yoğun olarak kullanıldığı ürünlerden olduğunu, ithal ürünlerinin ise üretimlerinde daha çok niteliksiz emeğin kullanıldığı ürünlerde yoğunlaştığını görmüştür.

Tercihlerde Benzerlik Hipotezi: Bu teori 1961 yılında B. Linder tarafından ortaya atılmıştır. Teori homojen olmayan zevk ve tercihler ile ölçek ekonomilerinin önemli olduğu endüstriyel ürünlerin dış ticaretini açıklamaya çalışır. Teoriye gelir teorisi veya taleplerin çakışması teorisi adı da verilmektedir. Buna göre benzer gelir düzeyine sahip ülkelerin zevk ve tercihlerinin de benzer olduğu varsayılır. Bu durumda endüstriyel ürünlerin ticareti benzeri gelir düzeyine sahip ülkeler arasında yoğunlaşacaktır. Zira firmalar öncelikle kendi iç piyasalarına dönük üretim yaparlar ve zamanla artan üretim ve iç satışlardan fiyat avantajı yakalanır. Firmalar bu fiyat avantajını benzeri gelir düzeyine sahip ve aynı malları tüketen ülkelere dönük ihracat artışına dönüştürürler. Kısaca dış ticaretin nedeni ülkelerin sarkan talepleridir.

Ölçek Ekonomileri Teorisi: 1969 yılında M. Kemp tarafından, özellikle sanayi ürünlerinin ticaretini açıklamak için geliştirilmiştir. Ölçek ekonomileri piyasa büyüklüğü ile ilgili olduğu için, geniş iç piyasaya sahip olan ülkelerde üretimde içsel ve dışsal ekonomiler ürün maliyetlerini düşürür. Bu durumda ilgili ülkeler maliyet avantajına sahip oldukları malların ihracatçısı olurlar. Ülkeler arasında zevk ve tercihler aynı ise tüketiciler ucuz olan ürünün tercih edeceklerinden, ilgili malın ihracatı artacaktır. Diğer bir ifadeyle burada ülkelerin üretim olanakları eğrisi değişmese de ölçek ekonomileri nedeniyle ortaya çıkan fiyat farklılıkları malların malla değişim oranını da farklılaştırarak ülkelerin daha üst farksızlık eğrilerine ulaşmalarını sağlar. Böylece dış ticaret refah artışına yol açar.

Monopollü Rekabet Teorisi: 1979 yılında P. Krugman tarafından geliştirilmiştir. Teoriye göre modern ekonomilerde üretimin büyük bir kısmı sadece homojen değil, aynı zamanda farklılaştırılmış ürünlerden oluşur. Ülkelerin

hangi endüstride uzmanlaşacağı öncelikle çeşitli nedenlerle ortaya çıkan maliyet farklılığına göre belirlenir. Ancak aynı endüstride üretim yapan ülkeler arasında da ticaret ortaya çıkar. Çünkü ülkeler aynı endüstride üretim yapsalar bile, farklılaştırılmış mallar üretirler. Bu farklılık içerik, görünüş, paketleme, renk gibi özelliklerde toplanabilir. Bu özellikler kimi tüketicilerin ithal mallarına yönelmesine yol açar. Ticaret ortağı ülkelerin ürünleri aynı olduğu için, ithalat yapılan ülkenin tüketici talebini karşılaması sonucu aynı endüstri içinde dış ticaret oluşur. Buna endüstri-içi ticaret adı verilmektedir. Böylece belirli özelliklere sahip ürünleri satabilen firmalar piyasada belirli bir alıcı grubuna dönük mal üretirler ve o endüstri içinde monopolist olurlar. Bir Alman tüketicisinin Fransız otomobilini satın alırken, Fransız tüketicisinin bir Alman otomobilini tercih etmesi buna örnektir.

Bireysel Etkinlik

- 1980'lere kadar Türkiye'nin ihracatının büyük bir kısmı tarım ürünlerinden oluşurken, bu yıllardan sonra ihracatta sanayi ürünlerinin ön plana çıkmasının nedenlerini araştırınız. Bu nedenleri teorik bilgilerinizle karşılaştırınız ve bu durumun size anlatılan hangi teori ile açıklanabileceğini tartışınız.

Özet

- Toplumlar dünya üzerinde var olduklarından beri insanlık da kıt kaynakları sınırsız ihtiyaçları karşılama çabası içerisinde geçirmiştir. Bu çerçevede ülkeler de ortaya çıktığından beri bu amaca dönük olarak dış ticaret yapmışlardır. Bu temel amacı gerçekleştirme çabası içerisinde ülkelerin neden dış ticaret yaptığına ve dış ticaretin refahı nasıl artırdığına dair görüşler ileri sürülmüştür.
- Dış ticaret teorileri esas olarak ülkeler arası dış ticaretin gerekçelerini açıklamaya çalışır. Ülkelerin sahip oldukları kaynakları en etkin bir şekilde kullanmak ve tüketicilerin taleplerini en rasyonel bir şekilde karşılamak için dış ticaret yapmaları, teorik açıdan ülkelerin bu ticaretten nasıl kârlı çıktıklarını da açıklamayı gerektirir. Bununla ilgili olarak 17. yy' dan sonra dış ticaretle ilgili çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki olan Merkantilist düşünce sistemi dünya kaynakları ve servetini sabit kabul etmekte ve pastadan mümkün olduğu kadar daha fazla pay kapmak için diğer ülkelerin zararına olsa bile daha çok mal ve hizmet ihraç etmelerini, diğer yandan dış ülkelerden aldıkları ürünleri de kendilerinin üretmeleri gerektiğini ileri sürmektedir. Böylece bir yandan ülkeden altın çıkışı engellenmeye çalışılırken, diğer yandan da ülkeye altın girişi arttırılmak istenir. Zira Merkantilist düşünce sistemi ülkelerin temel zenginlik kaynağı olarak hazinelerinde bulunan altın miktarını esas almaktadır.
- 16.-18. yy arasında hüküm süren merkantilist düşünce, çıkarcı bir yaklaşımla ülkelerin dış ticarete önem vererek ihracatlarını artırmalarını ve ithalata yasak getirmelerini savunur. Burada dış ticaret için temel gerekçe, bu yolla ülkeye mümkün olduğu kadar çok altın getirmektir.
- 1776 'da A. Smith' in " Ulusların Zenginliği "çalışmasından sonra dış ticaret konusunda liberal yaklaşımlar benimsenmiş, ülkeler arası ticaretin karşılıklı olarak artırılmasının otarşik duruma göre refahı daha çok artıracağı belirtilmiştir. Bunun için de her ülkenin belirli mallarda uzmanlaşması gerektiği üzerinde durulmuştur.
- 1817 yılında D. Ricardo ülkeler arası ticaretin, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerine uygun olarak yapılması hâlinde tarafların kârlı çıkacağını belirtmiştir.
- 1930 'lu yıllarda G. Haberler klasik düşüncenin öngördüğü şekilde maliyeti oluşturan tek faktörün emek olarak kabul edilmesi yerine, fırsat maliyeti kavramını geliştirmiştir. Buna göre malların maliyeti, tüm maliyet unsurlarını içerecek şekilde karşılaştırmalı üstünlük teorisini genişletmiştir.
- 1919 'da E.F. Heckscher ve 1933 'de B. Ohlin Heckscher-Ohlin modelini geliştirmiştir. Bu modelle ülkeler arası dış ticarette maliyet farklılığına yol açan unsurun, ülkelerin sahip oldukları faktör zenginliği farkının olduğunu göstermişlerdir. Bu modelden aynı zamanda Faktör Donatımı, Faktör Fiyatları Eşitliği, Stolper-Samuelson gelir dağılımı teorisi ve Rybczynski teorisi gibi teoriler türetilmiştir.
- 1950' lerden sonra ise dünya ekonomisinin ulaştığı yeni boyutlar dış ticareti açıklamada yeni teorilerin ileri sürülmesine yol açmıştır. Bu teoriler aslında klasik teorinin varsayımlarında değişiklik yapan teknolojik gelişme, bilgi, ölçek, yeni mamuller ve icatlar ile talebe etki eden çeşitli faktörleri dikkate alarak dış ticareti açıklamaya çalışmıştır. Bu teorilerin her biri dış ticareti belli yönlerini izah eder.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Uluslararası ticaretin en önemli nedeni olarak aşağıdakilerden hangisi sayılmaktadır?
   a) Pazar Bölümlendirilmesi
   b) Devamlı veya Geçici Mevcudiyetsizlik
   c) Ticarete Açılmadan Önceki Nispi Fiyatlar
   d) Talep Farklılıkları
   e) Asgari Ücret Farklılıkları

2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi aşağıdakilerden hangisi tarafından ortaya atılmıştır?
   a) D.Ricardo
   a) A.Smith
   b) A.Marshall
   c) G.Haberler
   d) Vernon

3. Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?
   a) İki ülkeli ve iki mallı bir modeldir.
   b) Ekonomide tam istihdam koşulları geçerlidir.
   c) Uluslararası ticaretin başlaması kıt faktöre sahip olan ülkede, bu faktöre sahip olan talebin azalması nedeniyle bu faktörün fiyatını ucuzlatır.
   d) Uluslararası ticaret ülkelerde üretilen malların fiyatını artırır.
   e) Uluslararası ticaret üretimde kullanılan emek sermayenin fiyatını artırır.

4. Küçük bir ülkenin sahip olduğu faktörlerden birinin arzının artması hâlinde, bu faktörün yoğun olarak kullanıldığı malda üretimin artmasının, diğer malın üretiminin azalmasıyla sağlanabileceğini ileri süren teorem aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Heckscher-Ohlin Teoremi
   b) Rybczynski Teoremi
   c) Stolper-Samuelson Teoremi
   d) Mamulün Hayat Seyri Teoremi
   e) Monopollü Rekabet Teoremi

5. Dış ticaretin nedeni olarak ülkelerin sarkan taleplerini gösteren teori aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Tercihlerde benzerlik Teorisi
   b) Ölçek Ekonomileri Teorisi
   c) Yetişkin İşgücü Teorisi
   d) Varlık Teorisi
   e) Teknoloji Açığı Teorisi

6. Günümüz dünya ekonomisinde ithalattaki payını en çok artıran bölge aşağıdakilerden hangisidir?

a) ABD
b) Avrupa
c) Afrika
d) Asya
e) Antartika

7. Ülke grupları arasında mal ihracatının en yüksek olduğu bölge aşağıdakilerden hangisidir?

a) Kuzey Amerika
b) Orta ve Güney Amerika
c) Avrupa
d) Afrika
e) Ortadoğu

8. Klasik dış ticaret Teorisine göre temel üretim faktörleri aşağıdakilerden hangisidir?

a) Emek
b) Sermaye
c) Doğal kaynaklar
d) Teknoloji
e) Döviz

9. Gelir düzeyi aynı olan ülkeler arasındaki dış ticaretin nedenlerini aşağıdaki hangi araştırmacı analiz etmiştir?

a) Kenen
b) Ricardo
c) Linder
d) Posner
e) Vernon

10. Monopollü rekabet teorisi aşağıdakilerden hangisinde ortaya atılmıştır?

a) 1965
b) 1966
c) 1970
d) 1975
e) 1979

Cevap Anahtarı

1.c, 2.a, 3.c,4.b, 5.a, 6.d, 7.c, 8.a, 9.c, 1

YARARLANILAN KAYNAKLAR

[1] Çelik, K., (2015). *Uluslararası İktisat*, 6. Baskı, Celepler Matbaacılık Yayın ve Dağıtım, Trabzon.

[2] Dura, C., (2000). *Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış*, Erciyes Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 16, ss. 1-16

[3] İyibozkurt, E., (1995). *Uluslararası İktisat, Teori ve Politika*, Bursa.

[4] Rübel, G., (2008). *Grundlagen der Realen Außenwirtschaft*, 2. Grundlegend überarbeitete, auflage, Oldenbourg Verlag, , München.

[5] Seyidoğlu, H., (2009). *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Can Yayınları, İstanbul.

[6] Ströbele, W. und Holger W., (1995). *Außenwirtschaft, Einführung in Theorie und Politik*, Oldenbourg Verlag, Wien-München.

[7] Ünsal, E., (2005*).Uluslararası İktisat, Teori, Politika, Açık Ekonomi Makro İktisadı*, İmaj Yayınevi, Ankara.

[8] www.wto.org 13.10.2017 tarihinde erişildi.

DIŞ TİCARET POLİTİKASI

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

İÇİNDEKİLER

- Dış Ticaret Politikası Amaçları
- Dış Ticaret Politikası Araçları
- Dış Ticaret Politikası Aracı Olarak Gümrük Tarifeleri
- Tarife Dışı Diğer Araçlar

HEDEFLER

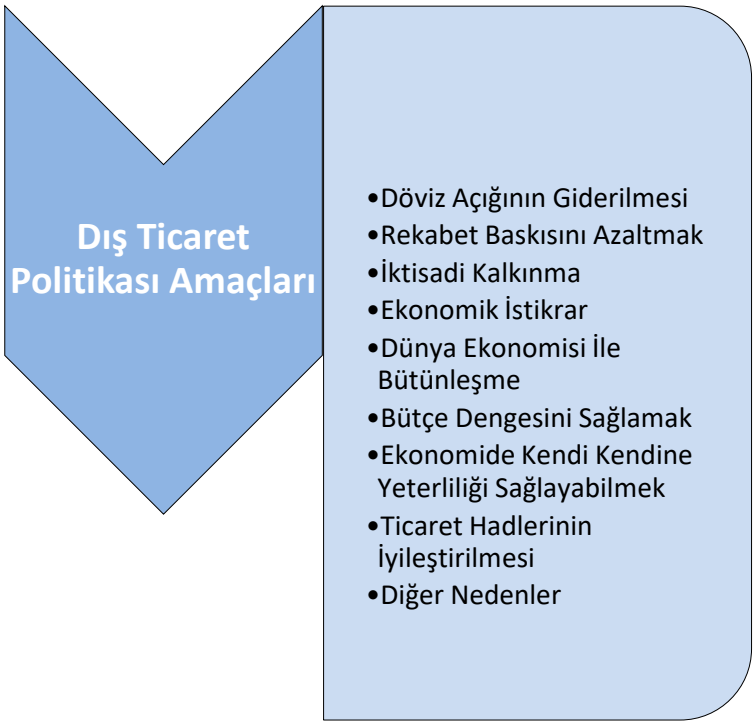
- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
- Ülkelerin Dış Ticaret Politikalarının Anlamını,
- Bu Politikaların Uygulanmasında Güdülen Amaçları,
- Bu Politikaların Uygulanmasında Hangi Araçların Kullanıldığını,
- Bu Araçların Ekonomilerde Ne gibi Etkilere Yol Açtığını Kavrayabileceksiniz.

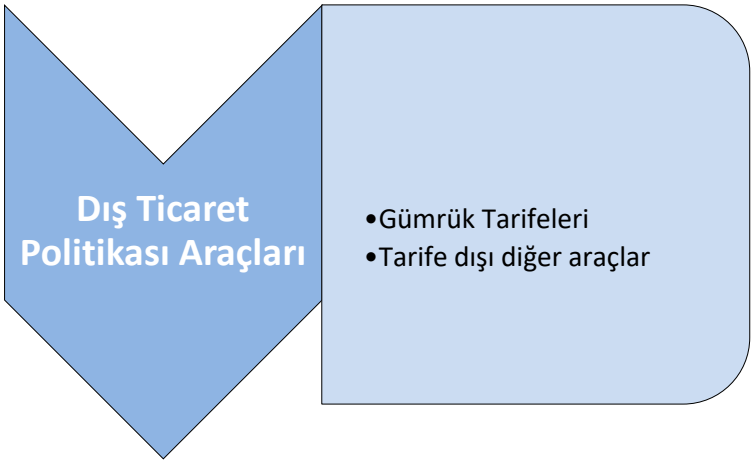
İKTİSADA GİRİŞ

Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN

ÜNİTE
13

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Dış Ticaret Politikası Amaçları
•Döviz Açığının Giderilmesi
•Rekabet Baskısını Azaltmak
•İktisadi Kalkınma
•Ekonomik İstikrar
•Dünya Ekonomisi İle Bütünleşme
•Bütçe Dengesini Sağlamak
•Ekonomide Kendi Kendine Yeterliliği Sağlayabilmek
•Ticaret Hadlerinin İyileştirilmesi
•Diğer Nedenler

Dış Ticaret Politikası Araçları
•Gümrük Tarifeleri
•Tarife dışı diğer araçlar

GİRİŞ

Önceki bölümde ülkelerin otarşik bir ekonomik yapıdan serbest ticarete dayalı bir yapıya dönüşmesinin getireceği refah artışları ele alınmıştır. Bununla birlikte gerçek dünyada uluslararası ekonomiler arasındaki ticarette birçok engel ve dış ticaret politikası aracı olarak kullanılan önlemler uluslararası serbest dış ticareti sınırlamaktadır. Bu sınırlamaların bütün ülkelerin zararına olduğu bilise bile çeşitli gerekçelerle bu önlemlere başvurulmaktadır. Bu önlemlerin sektörlerin tamamı için zararlı olduğu da ifade edilemez. Diğer bir anlatımla uygulanacak dış ticaret poltikalarından yarar sağlayan sektörlerde olabilir. Bu durumda ülkeler bir bütün olarak uğranılan kayıpların elde edilen kazançlardan daha düşük olup olmadığına bakarlar. Bunun yanında temel iktisat politikası amaçlarından bir kısmına ya da tamamına ulaşma konusunda bu önlemler katkı sağlayabilmektedir. Ülkelerin içinde bulundukları ekonomik özellikler hangi önlemlerin hangi sektörlerde ve ne kadar süreyle uygulanacağı konusunda da bilgi verir. Nitekim bazı sektörlerde üreticinin bazı sektörlerde de tüketicinin korunması amacıyla kısıtlayıcı ya da teşvik edici önlemlere başvurulabilmektedir. Bazı durumlarda da ülkelerin ekonomik özellikleri devletin uluslar arası ticareti kısıtlamak yerine bu ticaretin önünü açmak ve serbest ticaretten daha fazla yarar sağlamak amacıyla çeşitli dış ticaret politikası önlemlerine başvurmasını gerektirebilir.

Dış ticaret politikasında kullanılan en önemli araç kuşkusuz gümrük tarifeleridir.Uluslararası ticarete ülkelerin getireceği kısıtlamalar ve bu kısıtlamalarda kullandıkları araçlar ülkelerin ekonomik özelliklerine göre çok çeşitli nedenlerle uygulanmaktadır. Bu araçların kimileri doğrudan ithalatı kısarak yurt içi üretimini desteklemeyi, kimileri de döviz gelirlerini artırmaya dönük faaliyetleri geliştirmeyi sağlamaya çalışırlar. Aşağıda bu araçların kullanılış amaçları ve çeşitleri üzerinde durulacaktır.

DIŞ TİCARET POLİTİKASI AMAÇLARI

Devletlerin dış ticarette çeşitli sınırlama ve teşvik esasına dayalı uygulamalarının temel amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

İhracata getirilen bazı kolaylıklar dış piyasalara açılımı sağlayarak ihtiyaç duyulan dövizin temin edilmesini kolaylaştırır.

Döviz Açığının Giderilmesi

Kimi ülkeler çeşitli nedenlerle iç piyasada ihtiyaç duyulan muhtelif malları yeterince üretemezler ve bunun yerine bu malları ithalat yoluyla karşılamaya çalışırlar. Ancak bu durum, ülkelerin ellerindeki sınırlı dövizin dış ülkelere gitmesine yol açar. *En azından belirli ürünlerin üzerine getirilecek ithalat kısıtlayıcı önlemler döviz tasarrufu sağlayabilir.*

Ülkelerin döviz açığını gidermede daha çok döviz geliri getireceği işlemleri tercih etmeleri de mümkündür. Özellikle ihracata getirilen bazı kolaylıklar dış piyasalara açılımı sağlayarak ihtiyaç duyulan dövizin temin edilmesini kolaylaştırır.

Rekabet Baskısını Azaltmak

Ülkelerin özellikle küreselleşme sürecinde karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri benzeri mal ve hizmetleri üreten ülkeler arasında yaşanan yoğun rekabettir. Bu rekabetten galip çıkabilmek için uluslararası yükümlülüklerin izin verdiği ölçüde yerli endüstrileri dış rekabetten koruyacak çeşitli önlemlere başvururlar. Bir yandan fiyata dayalı rekabet kabiliyeti kazanmak, diğer yandan da uluslararası kalite standartlarında mal ve hizmet üretebilmek için yerli endüstrilerin muhtelif araçlarla korunmaları gerekir. Bu politikalarda korumacılığın karşılaştırmalı üstünlüklerin bulunduğu endüstrilere dönük olması ve belirli sürelerle sınırlandırılması büyük önem taşır. Aksi takdirde korumacılığın maliyetleri etkin kaynak dağılımını olumsuz etkiler. Diğer bir ifade ile uluslararası rekabet baskısına karşı, uluslararası sistemin izin verdiği çerçevede seçici davranılmalı ve sürelere dikkat edilmelidir.

Uluslararası rekabet baskınına karşı, uluslararası sistemin izin verdiği çerçevede seçici davranılmalı ve sürelere dikkat edilmelidir.

İktisadi Kalkınma

Özellikle gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkeler ile aralarındaki kalkınma açığını kapatmak için, kendilerinden daha önce sanayileşen ülkelerin teknoloji ve rekabetlerine karşı yerli endüstrilerini korumak isterler. Ayrıca, yurt içinde gerek rekabet koşullarının iyileştirilmesi ve gerekse üretimde çeşitliliği sağlayacak ve ekonomik istikrarı koruyacak şekilde ihracatın artırılması gerekir. İktisadi kalkınmanın temel gereklerinden biri, ekonominin bütün sektörlerinde belirli düzeylerde de olsa mal ve hizmet üretmek ve yurt içi endüstrilerin ihtiyaç duyduğu ham madde ve ara malları ile tüketicilerin ihtiyaç duyduğu nihai ürünleri üretebilmektir. Böylece her alanda yapılacak yatırımlarla bir bütün olarak sanayileşme düzeyi yükseltilmeye çalışılır.

İktisadi kalkınma süreçleri içerisinde kimi ülkeler yerli endüstriyel üretimi yabancı malların rekabetine karşı koruyarak ithal malları yerine, onların yerli ikamelerini üretmeyi amaçlayan ithal ikameci stratejiler uygularlar. Böylece döviz giderlerinde tasarruf yapılmaya çalışılır. Kimi ülkeler ise daha çok döviz gelirlerini artırmaya dönük ve dış piyasaları hedef alan ihracata dönük stratejiler uygularlar. Bunun dışında her ikisini birlikte uygulayan tamamlayıcı stratejilerden de bahsedilebilir.

Ekonomik İstikrar

Ekonomik istikrar kapsamında iktisadi büyüme, iç ve dış dengenin sağlanması ve adil bir gelir dağılımı gibi konular yer alır.

Ekonomik istikrar kapsamında iktisadi büyüme, iç ve dış dengenin sağlanması ve adil bir gelir dağılımı gibi konular yer alır. Bu politikalar aynı zamanda ülkelerin temel iktisat politikalarıdır ve her bir istikrar politikasının diğerlerinden bağımsız düşünmek doğru değildir. Dış ticareti ilgilendiren en önemli ekonomik istikrar amacı dış dengenin sağlanması gibi gözükse de bu politika amaçları arasındaki karşılıklı ilişkiler, kullanılacak araçları da birlikte ele almayı gerektirir. Dolayısıyla yukarıda belirtilen iktisadi kalkınma amacına aynı zamanda iç ve dış dengenin birlikte sağlanması suretiyle ulaşılmalıdır. Aynı şekilde döviz açığının giderilmesi ve rekabet baskısına karşı koruma amaçlarına dönük önlemler ekonomik istikrara da katkı sağlamalıdır.

Dünya Ekonomisi İle Bütünleşme

Özellikle belirli bir gelişme aşamasına ulaşmış ülkeler, *büyüyen dünya piyasalarında daha fazla pay elde etmek için ekonomilerini dünya ekonomileriyle bütünleştirecek çeşitli politika araçlarına başvururlar.* Bu bağlamda uluslararası ve bölgesel kuruluşların bağlayıcı koşullarının sağlanmasına dönük önlemler de alınmak zorundadır. Ülkeler arasında mal ve hizmet akışının önündeki engellerin kaldırılması artık bir gerçektir. Bu gerçek doğrultusunda gerek kurumsal anlamda gerekse küreselleşme sürecinin getirdiği koşullar gereği dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi sağlamak, rekabet koşulları açısından muhtelif önlemlerin alınmasını gerektirir.

Bütçe Dengesini Sağlamak

Cari işlemleri açık veren ülkelerin aynı zamanda bütçelerinin de açık vermesi söz konusudur. Bu açıdan yukarıda sıralanan amaçlara ulaşmak ekonomik istikrarın önemli bir boyutunu oluşturan bütçe dengesinin sağlanmasını gerektirir. Ülkelerin sahip olduğu ekonomik özellikler, kamu gelirlerinin kamu giderlerini karşılamasına olanak tanımayabilir. Bunun yol açacağı ekonomik sorunları gidermek ve kamu gelirlerini artırmak için uygun dış ticaret politikaları takip edilmelidir. Örneğin gümrük vergisi oranlarının artırılması, talep esnekliklerinin durumuna göre bir yandan kamu gelirlerini artırırken diğer yandan da ithalatın azalmasına yol açarak dış dengenin sağlanmasını beraberinde getirebilir. Diğer yandan uygulanacak korumacı önlemlerin (özellikle sübvansiyon uygulamalarında) kamu giderlerini artırması suretiyle bütçe dengesini bozması söz konusu olabilir. Bu bakımdan uygulanacak dış ticaret politikası araçları bir yandan kamu giderlerini azaltırken diğer yandan da kamu gelirlerini artırıcı bir karakter taşımalıdır.

Dış ticaret politikası araçları bir yandan kamu giderlerini azaltırken diğer yandan da kamu gelirlerini artırıcı bir karakter taşımalıdır.

Ekonomide Kendi Kendine Yeterliliği Sağlayabilmek

Ülkeler serbest dış ticaret yoluyla refah seviyelerini artırmaya çalışsalar da dış piyasalarda ortaya çıkacak istikrarsızlık ve yabancılara bağlı olmanın getireceği çeşitli ekonomik ve siyasi riskleri gidermek için ekonomilerini kendi kendine yeterli hâle getirmeye çalışırlar. Bu çerçevede uzun vadede karşılaştırmalı üstünlük sağlanabilecek çeşitli sektörlerde üretimi teşvik edecek ve bu sektörlerin yabancıların rekabetinden koruyacak çeşitli önlemler alırlar. Özellikle belirli ürünlerin yabancıların tekelinde olduğu durumlarda mal temini ve fiyatlandırma konusunda yaşanan sıkıntılar ülkeleri bu ürünlerin yurt içinde üretilmesini desteklemelerine yol açar. Böylece ithal edilecek ürünlerde daha rekabetçi davranılması mümkün olur.

Diğer yandan tarımsal ürünlerin taşıdığı stratejik özellik, en liberal politikalar takip eden ülke ve blokların bile bu sektörün üretim ve ihracatını artırıcı dış ticaret politikası uygulamalarına yol açmaktadır. ABD ile Avrupa Birliği arasında sık sık yaşanan “tarım savaşları” buna örnektir.

Ticaret Hadlerinin İyileştirilmesi

Uluslararası serbest dış ticaret ülkelerin refahını artırsa bile, bu refahın ülkelere paylaşımı uluslararası fiyatlara bağlı olmaktadır. Küçük ülkeler uluslararası fiyatları etkileyemezler. Ancak kimi ülkeler uluslararası piyasada fiyatları belirleyebilecek kadar büyük bir üretim ve ihracat potansiyeline sahip olabilirler. Kimi durumlarda da ülkeler alıcı olarak monopson gücüne sahip olabilirler. Bu durumda uygulanacak çeşitli dış ticaret politikaları ihraç mallarının fiyatlarını yükseltirken, ithal mallarının fiyatlarını düşürebilir. *Dış ticaret haddi bir ülkenin ihraç malları fiyatlarının ithal malları fiyatlarına oranı ile bulunduğundan ihraç malların fiyatlarını artıran ya da ithal malların fiyatlarını düşüren ticaret politikaları dış ticaret hadlerini iyileştirecektir.*

Ülkenin ihraç malları fiyatlarının artması aynı miktar malın daha pahalıya satılması anlamına geldiği için bu durum ülkenin dış ticaretten elde edeceği geliri artıracaktır. Ancak bunun gerçekleşebilmesi ihraç mallarının yurt dışı talep esnekliklerinin düşük olmasına bağlıdır. Böylece ihraç malının fiyatı artsa bile yurt dışı alıcılar bu malı ithal etmekten vazgeçmeyeceklerdir.

Diğer yandan ithal mallarının yur tiçi talep esnekliklerinin yüksek olması ise bu malların fiyatlarının uygulanacak dış ticaret politikalarıyla artırılması durumunda bu malların satın alımlarını azaltabilir. Yabancı üretici ve satıcılar pazar paylarını koruyabilmek için fiyatları aşağı çekmek durumunda kalırlar. Böylece alıcı ülkeler aynı miktar mallara daha az döviz ödeme fırsatı elde ederler. İthalat ve ihracattaki bu her iki durum ülke refahının artmasına yol açar.

Diğer Nedenler

Bu nedenler arasından *güvenlik, sağlık, çevre, sosyo-kültürel nedenler ile politik ve askeri nedenler* sayılabilir. Çevreye ve sağlığa zararlı maddelerin ithalinin yasaklanması, siyasi açıdan dost kabul edilen kimi ülkelere ticari kolaylıklar getirilmesi gibi politikalar bunlar arasındadır. Ayrıca ülke açısından tarihi önemi olan eserlerin, ülkeye has bitkisel çeşitliliğin tarımsal ürün ihracatıyla yabancılara satılması, rezervleri sınırlı ve stratejik önemi olan madenlerin ihracatının yasaklanması diğer nedenler arasında sayılabilir.

DIŞ TİCARET POLİTİKASI ARAÇLARI

Bu araçlar ithalat ve ihracatı ilgilendiren araçlardır. İhracatı ilgilendiren araçların çoğu ülkenin ihracatını ve böylece döviz gelirlerinin artırmayı amaçlasa da, diğer muhtelif amaçlara doğrultusunda ihracata yasaklama ve vergileme getiren uygulamalara da rastlanır.

Diğer yandan ithalata dönük araçlar ise temelde ülkenin döviz giderlerinden tasarruf etmeyi amaçlasa da bir önceki konuda sıralanan muhtelif amaçlara ulaşmayı esas alan farklı araçların kullanılması mümkündür. İhracatı ilgilendiren araçlara arasında, ihracatı teşvik eden sübvansiyon, vergi indirilmeli, prim sistemleri, ham madde ve aramalı temininde kolaylıklar, dahilde işleme rejimleri, ihracat kredileri ve devlet yardımları adı altında çok çeşitli kolaylıklar

sayılabilir. Ayrıca nadir de olsa ihracatı yasaklayan kota ve vergileme gibi uygulamalara rastlanabilir. Ancak dış ticaret politikası araçlarının esas amacının üreticiyi ve tüketiciyi korumak olduğu dikkate alınırsa temel araçların ithalatı ilgilendirdiğini ifade edebiliriz. Aşağıda bu araçların sadece en önemlileri üzerinde durulacaktır.

Dış Ticaret Politikası Aracı Olarak Gümrük Tarifeleri

Tarifelerin Nedenleri

Yurt dışında ithal edilen bir mal üzerinden alınan vergilere gümrük tarifesi veya kısaca tarife adı verilmektedir. Buna göre gümrük tarifeleri çeşitli malların yurt içinde satılan fiyatını artırmak suretiyle, aynı malların benzerlerini üreten endüstrileri fiyat açısından avantajlı duruma getirir. Bunun yanında tarifeler ülke için önemli bir vergi geliri kalemi oluşturur. Bu yönüyle gümrük tarifeleri dolaylı bir vergidir.

Gümrük tarifeleri ya da gümrük vergilerinin bir dış ticaret politikası aracı olarak kullanılması fikri merkantilist düşünceye kadar uzanır. Bilindiği üzere merkantilist düşünce ham madde ve aramaları hariç ithalatı yasaklayıcı ya da kısıtlayıcı gümrük tarifelerinin uygulanmasından yanadır. Ayrıca ihracatın artırılmasına çalışır. Böylece ülkenin sanayileşme düzeyinin yükseltilmesi ve dış ticarette fazla verilmesi amaçlanır. Gümrük tarifelerinin aşağıdaki gibi sınıflandırılması mümkündür:

- *Bir finansman aracı olarak tarifeler*

Bu yönüyle tarifeler devlete gelir getiren bir kalemdir. Özellikle vergi sisteminin yeterince gelişmediği geri kalmış ülkeler için en önemli gelir kalemlerinden birisidir. Bir dolaylı vergi olarak gümrük vergileri, üzerine kondukları malların nitelik ve talep esnekliklerine göre yansıtılması ve uygulaması kolay olması açısından birçok gelişmekte olan ülke için tercih edilen bir vergi türüdür.

- *Bir Koruma Aracı Olarak Tarifeler*

Özellikle emek faktörünün ucuz olduğu ülkelerin mallarına karşı uygulanacak tarifeler yurt içi istihdamın artırılmasında kullanılır. Ayrıca sermaye ve teknoloji açısından rekabet edemeyecek durumdaki endüstrilerin üretimlerini teşvik etmek amacıyla uygulanan tarifeler, bu endüstrilerin yurt içi piyasadan daha fazla pay almasına yol açar, endüstriler arası bağınlaşmanın yükseltilmesiyle beraber ortaya çıkan doğrudan ve dolaylı üretim etkileri istihdam düzeyini yükseltir.

- *İstikrar Sağlama Aracı Olarak Tarifeler*

Bu tür vergilemede ekonomik açıdan çok yönlü amaçlar edinilebilir. Kimi ülkeler tarifeleri bölgesel entegrasyonlar için kullanırken; kimileri de ekonomik çeşitlilik, ithal enflasyon sorunu, yerli girdilere pazar oluşturma, döviz kurlarında istikrar sağlama, iç piyasada rekabet koşullarını iyileştirme gibi nedenlerle

tarifelerden yararlanırlar. Kimi ülkeler ise konuya stratejik boyutta yaklaşırlar. Dünya firmalarıyla rekabet edemeyecek durumda olan endüstrilerin dünya piyasalarında diğer ülkeler tarafından korunması söz konusu ise, tarifeler bu endüstrilerin de aynı şekilde korunmasına yarar. Örneğin tarım sektörü dünya ülkelerinin en çok koruduğu sektörlerden biridir.

Diğer yandan kimi endüstriler kuruluş ve başlangıç aşamalarında dünya ekonomisi ile rekabet edebilir durumda olmayabilir. Buna en tipik örnek "bebek endüstri" olarak ifade edilen yeni kurulan çeşitli sanayi dallarıdır. Bu durumdaki endüstriler belli bir üretim düzeyine ulaşıncaya kadar ortalama maliyetlerini dünya ortalamalarına düşürebilmek için korunmaya ihtiyaç duyarlar. Bu endüstrilerin, ucuz ithal ürünler karşısında tutunabilmeleri için tarifelerle korunmaları gerekir.

Tarifeler belli bir ürün birimi başına uygulanabilir. Buna spesifik vergileme denir. Belli birim yerine vergilemede malın değeri de esas alınabilir. Bu uygulamada ithal malının değerinin belli bir yüzdesi oranında tarife uygulanır. Bu uygulamaya da advalorem vergileme adı verilir.

Tarifeler bazen çeşitli malların dünya fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalarına ya da yurt içi piyasada üretim ve fiyat koşulları ile ilgili değişikliklerin yaşanması hâlinde bu dalgalanma ve değişikliklere paralel olarak artırılıp azaltılabilir. Tarifelerde meydana gelecek değişikliklerin ülkelerin ilgili yasal prosedürlerine uygun olarak gerçekleştirilmesi gerekir. Diğer bir ifade ile bu değişiklikler yürütme organlarının günübirlik alacağı kararlarla olmaz.

Tarifelerin Küçük Bir Ülkeye Etkileri

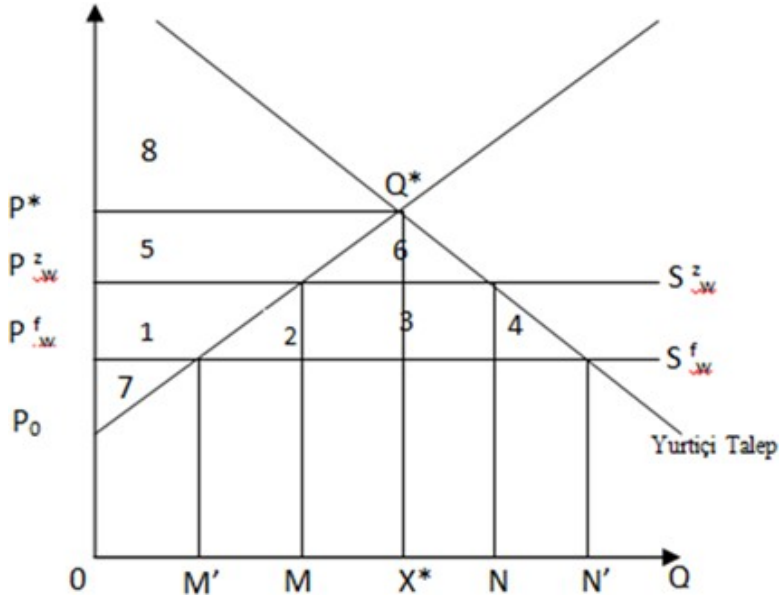
Tarifelerin etkileri kısmi ve genel denge analizleri yardımıyla incelenebilmektedir. Kısmi denge analizinden tarifelerin etkileri ülkeler arasındaki karşılıklı etkileşimler dikkate alınmadan ele alınır. Bu analizlerde diğer şartların sabit kaldığı varsayılır. Genel denge analizlerinde ise ithalat üzerine ülkelerden birinin uygulayacağı gümrük tarifelerinin iki ülkeli ve iki mallı bir modelde, her iki ülkenin piyasaları üzerindeki etkileri birlikte dikkate alınmaktadır. Biz analizimizde konuyu basitleştirme açısından kısmi denge analizi yaklaşımı yardımıyla tarifelerin etkilerini inceleyeceğiz.

Diğer yandan bu analizlerden ülkeler arasında büyük ve küçük ülke ayrımı yapılmaktadır. Küçük ülke dünya piyasalarını ve fiyatlarını etkileyemeyecek kadar bir dış ticaret ve üretim hacmine sahip ülkedir. Dolayısıyla bir ülkenin ithal malları üzerine uygulayacağı tarife, ilgili malın dünya fiyatlarında bir değişikliğe yol açmaz.

Büyük ülke ise üretim ve dış ticaret hacminin fazlalığıyla dünya fiyatlarını etkileyebilen ülkedir.

Aşağıda kısmi denge analizi yardımıyla ve küçük ülke varsayımı altında bir tarifenin ilgili ülke üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Burada ayrıca piyasalarda tam rekabet koşullarının geçerli olduğu kabul edilecektir. Bunun yanında küçük ülkenin dünya piyasaları ile rekabet edemeyen yerli endüstrilerin ürettiği malların benzeri olan ithal ürünler üzerine tarife uyguladığı varsayılmaktadır. Dolayısıyla böyle bir

uygulamada ilgili tarifeler ne yurt içi diğer endüstrilerin ürettiği malların fiyatlarını ne de dünya fiyatlarını etkilemektedir.

Şekil 13.1. Bir Tarifenin Ülke Üzerindeki Etkileri

Öncelikle küçük ülkeyi dışa kapalı bir ekonomi olarak ele alıyoruz. Böyle bir durumda serbest piyasa mekanizması gereği X malının yurt içi fiyatı P* olacaktır. Üretilen mal miktarı ise X* kadardır. Bu fiyat düzeyinde üretici rantı 1+5+7 numaralı bölgelerin toplamı kadardır. Üretici rantı fiyat doğrusu ile arz doğrusu arasındaki alanı göstermektedir. Tam rekabet koşullarında fiyatı teşekkül eden bir mal, bu denge fiyatının altında da satılabilir. Dolayısıyla üreticiler açısından bir malın satılabilecek en düşük fiyatı ile en yüksek piyasa fiyatı arasındaki fark üretici rantını vermektedir. Geriye kalan OP0Q*X* alanı ise üreticinin maliyetini verir. 8 numaralı alan başlangıçtaki tüketici rantını verir. Tüketici rantı fiyat doğrusu ile talep doğrusu arasında kalan alandır. Aynı şekilde piyasada fiyatı oluşmuş bir malı tüketiciler bu fiyatın üstünde veya altında almaya razı olabilirler. Burada tüketiciler P*olarak belirlenmiş bir mala P*'dan daha yüksek fiyat verirlerse rantları azalacak, bu fiyattan daha düşük bir fiyat vermeleri durumunda ise rantları artacaktır.

Bu koşullarda ülkenin otarşik bir yaklaşımda serbest ticaret koşullarına göre bir dış ticaret politikası uygulamasına geçtiğini kabul edersek yukarıda işaret edilen alanlar değişecektir. Öncelikle ilgili endüstri fiyat avantajı olan dünya ile rekabet etmek zorunda kalacaktır. Yurt içinde yabancı mallar (ithal malları) Pfw dünya fiyatında satılmaya başlanacaktır. Bu fiyatın P* yurt içi fiyatından daha düşük olduğuna dikkat edelim.

Şekil 13.1'deki grafiğe göre yabancı mal arzı yatay eksene paralel bir seyir izleyen Sfw doğrusudur. Bunun anlamı dünya arzının tam elastik kabul edilmesidir. Böyle bir dünya, Pfw fiyatlarından istenildiği kadar malı temin edebilmektedir. X malının dünya fiyatı yurt içi fiyatlarından daha düşük olduğu için kapalı ekonomiden açık ekonomiye geçiş ile bu malın ithalatı mümkün olabilmektedir. Talebi belirleyen temel değişkenin fiyat olduğu dikkate alınırsa varsayım gereği yerli ve ithal malın tam olarak ikamesi mümkün olmaktadır. Otarşik yapıdan

serbest ticarete geçiş fiyat ve miktar ile refah seviyesi üzerinde aşağıdaki etkilere yol açacaktır:

- Denge fiyatı P* dan Pfw ye düşecektir.
- Tüketim miktarı X* dan N′ seviyesine yükselecektir.
- İlgili malın yurt içi arzı (üretimi) OX*'dan OM′ seviyesine düşecektir. Zira X malı dünya fiyatlarından üretilememekte ve satılamamaktadır.
- Tüketici rantı 1+2+3+4+5+6 alanı kadar artmaktadır.
- Üretici rantı 1+5 alanı kadar artar.

Otarşik durumdan serbest ticaret durumuna geçişin ulusal ekonomi üzerinde iki temel refah etkisi vardır:

- 1 ve 5 nolu alanların toplamı kadar üreticilerden tüketicilere giden bir *gelir dağılımı etkisi*
- 2+3+4+6 nolu alanların toplamı kadar *net refahta bir artış etkisi*

Otarşik durum ile serbest ticaret durumu yanında ülkeler çeşitli nedenlerle belirli endüstrileri korumak amacıyla ithal mal üzerine gümrük tarifesi uygularlar. Böyle bir uygulamada da aynı şekilde *yukarıda* gösterilen alanların büyüklüğü değişmektedir. Örneğin ilgili ülkenin serbest dünya fiyatları üzerine yurt içi fiyatları Pzw düzeyine çekecek kadar bir gümrük tarifesi uyguladığını varsayalım. Böyle bir fiyat ilgili malın fiyatını otarşik bir yapı ile serbest ticaret arasında bir yerde belirlemeye yol açar.

Bu durumda ortaya çıkan etkileri ise aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- Dünya fiyatları küçük ülkede Pfw'den Pzw'ye yükselir.
- Yurt içi talep ON′ seviyesinden ON seviyesine düşer.
- Tarifelerin koruma etkisi yerli üretimin OM′ seviyesinden OM seviyesine çıkarmaktadır.Tarifeleri artırmanın dış ticaret etkisi; serbest ticaret durumunda ithalat M′N′ kadar iken, tarifelerin uygulanmasıyla MN kadar olacak ve M′M+NN′ kadar dağılacaktır. Böylece 2+4 alanı kadar dış ticaret bilançosunda da bir iyileşme olmaktadır.
- Hazineye gelir etkisi (fiskal etki) olarak gümrük tarifesi 3 nolu alana eşit bir gelir kazandırmaktadır.
- Üretici rantı 1 nolu alan kadar artmaktadır.
- Tüketici rantı 1+2+3+4 nolu alanların toplamı kadar azalmaktadır.

Buna göre tüketici rantındaki azalmanın bir kısmı üreticiye (1 nolu alan) ve bir kısmı da devlete (3 nolu alan) gitmektedir. Buna "tarifelerin yeniden dağılım etkisi" denmektedir. Devlete giden kısmı, toplumun refahını artıran mal ve hizmetlerin üretimine harcanacağı varsayılırsa, tarife sonrası toplumsal refah 2+4 nolu alanların toplamı kadar azalmaktadır. Bunlardan 2 nolu alan, tarifelerin etkisi ile yerli üreticilerin aslında daha etkin olan dünyanın yerine daha pahalıya mal

üretmelerinden kaynaklanan ve refah kaybına yol açan alandır. Bu alana "kısaca üretim sapma maliyeti" ya da "toplumsal üretim kaybı" adı verilir.

Diğer yandan 4 nolu alan tarifelerin tüketicinin daha yüksek bir fiyattan daha az X mal satın almalarından kaynaklanan refah kaybını gösterir. Bu alana ise kısaca "tüketim sapma maliyeti" veya "toplumsal tüketim kaybı" adı verilmektedir.

Sonuç itibarıyla *küçük ülke varsayımı altında tüketiciler devletin serbest ticaret politikasından korumacı bir dış ticaret politikasına geçmesiyle gelir kaybına uğramakta, devlet ve üreticiler ise gelir artışı elde etmektedirler.* Böyle bir durumda ulusal ekonomilerde net olarak bir refah kaybı yaşanmaktadır. Zira tüketicilerin uğradıkları refah kaybı üretici ve devletin elde edeceği refah kazancından net olarak daha fazla olmaktadır.

Bu refah kayıp ve kazançlarının X malının arz ve talep eğrilerinin eğimi ile dünya arz eğrisinin eğiminin değişmesi durumunda daha farklı sonuçlara yol açacağını da belirtmek gerekir.

Diğer yandan burada hiçbir dış ticaret haddi etkisi ortaya çıkmamakta olup yabancılar tarifelere karşı hiçbir karşıt önlem almamakta ve fiyat ile miktar etkileri piyasanın genelinden bağımsız olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ortaya çıkacak etkilerin, ülkenin uygulayacağı gümrük tarifelerinin "yasaklayıcı" bir tarife olmaması hâlinde gerçekleşeceğini ifade etmek gerekir. Yasaklayıcı tarife X malının yurt içi fiyatını dünya fiyatlarına eşit olmasına yol açacak; bu durumda, sadece üretici ve tüketici rantı arasında bir değişim olacaktır. Tüketici rantı azalırken üretici rantı daha da artacak, ithalat tamamen duracağı için hazineye gelir etkisi ortaya çıkmayacaktır. Bu durumda da net olarak toplumsal refah kaybı yaşanacaktır. Zira tüketici rantındaki azalma (1+2+3+4+5+6) üretici rantındaki artıştan (1+5) çok daha fazla olacaktır.

Tarifelerin Büyük Bir Ülkeye Etkileri

Büyük ülke ilgili malın dünya fiyatlarını etkileme gücüne sahiptir.

Yukarıdaki kısmi denge analizinde tarifelerin küçük bir ülkenin toplumsal refahını net olarak azaltacağını gördük. Bu varsayımı değiştirip küçük ülke yerine büyük bir ülkeyi ele alırsak, refah etkileri biraz daha farklılaşmaktadır. Büyük ülke ilgili malın dünya fiyatlarını etkileme gücüne sahiptir. Bu durum ilgili ülkenin dünya üretiminin ya da dünya ithalatının büyük bir kısmını karşılamasından kaynaklanabilir. Dolayısıyla büyük bir ülkede gümrük tarifeleri üretim ve tüketim sapma maliyetlerine yol açsa bile, ticaret hadlerinde sağlanacak iyileşmeler, toplumsal refah kaybını telafi edebilir veya edemeyebilir. Bu durumda önceden kesin bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. *Ortaya çıkacak etkiler tarifelerin büyüklüğüne, yurt içi arz ve talep eğrileriyle dünya arz eğrisinin eğimine bağlı olacaktır.* Örneğin küçük ülkenin büyük bir ülkeye yasaklayıcı bir tarife uyguladığı varsayılırsa, bu durumda, ticaretin durmaması için büyük ülke fiyatlarını aşağıya çekebilir. Büyük ülke açısından ticaret hadleri kötüleşse bile artan ticaret hacmi refah artışına yol açar. Diğer şartlar sabitken net sonuç ticaret hadlerindeki kötüleşme ile ticaret hacmindeki iyileşmenin farkı kadar olacaktır.

Tarifelerin Diğer Makroekonomik Etkileri

Bu etkiler gümrük tarifelerinin dolaysız etkileriyle birlikte görülen etkilerin toplamından oluşur. Ekonominin serbest piyasa mekanizması içerisinde birçok alanda kendisini gösterir ve makroekonomik etkiler olarak adlandırılır. Bu etkileri aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- *Dış Ödemeler Bilançosuna Etkisi*

İthalat Üzerine Uygulanan tarifeler, dış ticaret açıklarının giderilmesi suretiyle dış ödemeler bilançosunu etkilerler.

İthalat üzerine uygulanan tarifeler, dış ticaret açıklarının giderilmesi suretiyle dış ödemeler bilançosunu etkilerler. Ayrıca bu yetkilerin ortaya çıkması ithal malların yurt içi talep esnekliklerinin çok olmasına bağlıdır. Esneklikler birden büyük ise, ithal mallarının gümrük tarifeleri yoluyla fiyatlarının artması, bu malların ithal edilen miktarlarını azaltacağı için dış ödemeler bilançosunun iyileşmesine yol açabilir. Ancak eğer ülkede özellikle ihracatçı sektörler yoğun bir ithal ham madde ve ara girdi kullanıyor iseler, bu ürünler üzerine uygulanacak tarifeler ihraç ürünlerinin de fiyatlarını artıracağı için dış ödemeler bilançosu açıkları yeterince giderilemez. Diğer bir ifade ile ekonomide ithalata bağımlılık bütün sektörlerde yapısal bir sorun olarak devam ettiği sürece gümrük tarifeleri dış ödemeler bilançosu açıklarını kapatmaya yetmez.

- *Yetersiz Döviz Kaynaklarının Optimal Kullanımı*

Özellikle gelişmekte olan ülkeler yeterli dövize sahip olmadıkları için kıt olan döviz kaynaklarını ekonomik gelişme için hayati öneme sahip ithalat kalemlerine ayırmak durumundadırlar. Bunun için ham madde ve ara malı ile teknoloji ürünleri ithalatı dışındaki ürünler üzerine uygulanacak yüksek gümrük tarifeleri bu ürünlere harcanan dövizden tasarruf edilmesini sağlayabilir. Bu durum aynı zamanda dış ödemeler bilançosu açıklarının kısmen de olsa giderilmesine yarar. Burada da ithal mallarının yurt içi gelir esnekliği ile marjinal ithalat eğiliminin büyüklüğü de önemlidir. Gelir esnekliğinin düşük ve marjinal ithalat eğiliminin yüksek olması durumunda tarifeler döviz giderlerini azaltmayı sağlamayabilir. Özellikle gelir dağılımının bozuk olduğu ülkelerde yüksek gelir grupları ithal malları içerisinde lüks tüketim mallarına ciddi miktarda döviz harcarlar. Bu durum iktisadi kalkınma ve üretimin sürdürülebilmesi açısından önemli olan yatırım malları ithalatı için gerekli dövizin bulunamamasına yol açabilir.

- *Yerli Üretimin Korunması*

Uluslararası piyasalarda rekabet üstünlüğü olmayan endüstriler, bu endüstrilerin benzerlerini üreten yabancı ithal ürünlere karşı fiyat açısından avantajlı duruma getirilmeye çalışılır. Bunun için gümrük tarifelerinden yararlanılabilir. Özellikle potansiyel açıdan karşılaştırmalı üstünlüğü bulunan sektörlerin bu şekilde korunması, zaman içerisinde ilgili sektörün bir bütün olarak gelişmesi suretiyle, dünya piyasalarıyla rekabetçi bir yapıya kavuşmasını sağlayabilir. Hatta bu durumdaki endüstriler iç piyasada elde edecekleri rekabetçi yapılarını ihracata yönlendirebilirlerse, yukarıdaki ilk iki etkiyi destekleyici sonuçlara da ulaşılabilir. Ancak belirtmek gerekir ki bu etkilerin zamanla

oluşabilmesi, korunması istenen sektörlerin çok iyi seçilmesi ve korumacılığın mutlaka geçici olmasına bağlıdır. Aksi takdirde koruma korumayı getirecek ve uzun vadede ekonomide kaynak etkinsizliği sorunu yaşanacaktır.

- *İstihdam Artışı*

Tarife uygulaması ile yurt içinde korunan sektörlerin üretim artışı yaşamaları, ilave faktör talebine bağlı olacaktır. Bu durumda *teknolojinin sabitliği varsayımı altında emek yoğun teknoloji ile üretim gerçekleştiren sektörler başta olmak üzere artan emek talebi ulusal istihdam düzeyinin yükselmesine yol açabilir.* Bu durum ise işsizlik sorununun hafiflemesini sağlayabilir.

Diğer yandan istihdam artışının sağlanabilmesi için üretimde gerekli olan nitelikli emek arzını artıracak önlemlerin önceden alınmış olması gerekir. Bunun için beşeri sermayenin oluşmasını sağlayacak şekilde gerekli altyapıya sahip olmak önemlidir. Aksi takdirde dünya koşullarıyla rekabet edebilmek için firmaların ihtiyacı olan nitelikli eleman temininde zorluklar yaşanabilir. Zira çağımızda niteliksiz emek talepleri sınırlı kalırken nitelikli emek ihtiyacı gün geçtikçe artmaktadır.

Tarifelerin yurt içi üretimi artırmak suretiyle istihdam artışına yol açması ve bunun da işsizlik sorununun hafiflemesini sağlaması iş gücü faktörünün ülkeler arası hareketliliğin sınırlı olmasına da bağlıdır.

- *Millî Gelir Artışı*

Tarifelerin toplam yurt içi talebi yabancı mallardan yerli mallara kaydırması bu malların üretiminin, yani toplam arzının da artmasına yol açabilir. Böylece yukarıda belirtilen istihdam artışı yanında doğrudan ve dolaylı etkilerle millî gelir artabilir; ancak, bu yolla sağlanacak bir gelir artışı ülkenin dünya ekonomisinde küçük bir ülke olmasına bağlıdır. Aksi takdirde, karşı ülkelerin misilleme yapmaları söz konusu olabilir.

Diğer yandan korumacılık yoluyla toplam millî gelir de artış yaşansa bile, korumacılığın olmadığı ekonomideki diğer sektörlerin yaşayacakları üretim düşüşleri millî geliri azaltıcı etki yapabilir. Bu açıdan tarifeler yoluyla sağlanacak gelir artışlarının net etkisi önemlidir. Ayrıca kısa dönemde firmaların düşük kapasitede çalışması hâlinde tarifeler üretimin artmasını sağlayabilir. Uzun dönemde ise faktör arzlarını artırmak, diğer bir ifadeyle firmaların ölçeği büyütmeleri gerekmektedir.

- *Dış Ticaret Hadlerinin İyileşmesi*

Dünya ölçeğinde ülke büyük bir ülke niteliğine sahip ise tarifelerin karşı ülkelerin mallarının fiyatlarını pahalı hâle getirmeleri, bu ülkelerin ihracatlarını azaltır. Bu azalmanın önüne geçmek için ilgili büyük ülkeler kendi ürünlerinin fiyatlarında indirime giderler. Böylece nispi olarak ithal mallarının birim fiyatları ucuzlarken, ihraç mallarının birim fiyatları pahalı hâle gelebilir. Sonuçta daha az mal satılarak daha çok ithal malı alma olanağı doğar. Bu durumda dış ticaretten

elde edilen kazançlar artabilir. Diğer bir ifadeyle ihracatçı ülke küçük ülke olmanın avantajını kullanır. Büyük ülkeler arasında ise tarife uygulamaları, karşılıklı misillemeleri beraberinde getireceği için, dış ticaret hadlerinde bir değişme sağlanamaz. Tarifeler sadece ticaret hacminin daralmasına yol açar. Bu durum ise dış ticaret yoluyla elde edilecek refahın gerilemesine sebep olur.

- *Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi*

Normal koşullarda serbest dış ticaret politikası uygulayan ülkelerde, dış ticarete konu olan ürünleri üreten faktör sahiplerinin geliri artmaktadır. Ancak ekonomide önemli ağırlığa sahip olmakla birlikte, dış ticarete konu olmaya ürünleri üreten sektörlerde gelir düzeyi düşük kalmaktadır. Diğer yandan kimi ithalatçı sektörler lüks mallar için döviz harcarlar. Bu da ekonomide gelir dağılımını bozabilir. Özellikle 1950'lerden sonra artan sosyal devlet anlayışı gereği, ülkeler gelir dağılımını daha adil bir yapıya kavuşturmak için gümrük tarifelerinden yararlanmaktadırlar. Bunun için dünya piyasalarıyla rekabet edemeyen sektörleri aynı zamanda koruyan bir tarife uygulamasına gidilir. Böylece hem bu sektörlerdeki artan faktör talebi bu sektörlerin gelir düzeyini yükseltir, hem de elde edilen vergi gelirleri sosyal harcamalara ayrılırsa gelir dağılımı daha adil hâle gelebilir.

Diğer yandan tarifelerin, serbest ticaret koşullarına göre daha çok ülkenin kıt olarak sahip olduğu faktörlerin üretildiği endüstrilerdeki üretim faktörlerinin gelirlerini artıracağını da unutmamak gerekir. *Gümrük tarifeleri sayesinde korunan endüstrilerin üretimi, emek yoğun bir karakter taşıyorsa, emeğin millî gelir içerisindeki payını artıracaktır. Tersi durumda ise sermayenin millî gelir içerisindeki payı artar.*

- *Bütçe Dengesine Etkileri*

Gümrük tarifeleri devletin kamu maliyesi içerisinde yer alan dolaylı nitelikteki bir vergi geliri kalemidir. *İthal malların fiyat esnekliğinin düşük olması durumunda, bu mallar üzerine uygulanacak yüksek tarifeler ithalatı azaltmamakla birlikte, devletin vergi gelirlerinin artmasına yol açabilir.* Bu da kısmen bütçe açığının kapanmasına yarar. Ancak belirtmek gerekir ki bütçe açığını gidermek amacıyla gümrük tarifelerini artırmak, birçok ülke için birincil bir politika değildir. Zira dışa açıklık seviyesi düşük olan ve ham madde, ara malı ve yatırım malı açısından dışa bağımlı ülkelerde, böyle bir politika uzun dönemde ortaya çıkacak olan doğrudan ve dolaylı etkilerle, bütçe açıklarının daha da artmasına yol açabilir. Zira bu şekilde ithalat giderlerinin artması, dış ödemeler bilançosu açığının büyümesine yol açmakta; bu ise " ikiz açık teorisi " yaklaşımı gereğince bütçe açıklarına yol açmaktadır.

İkiz Açık Teorisi: Ekonomide tasarruf ve yatırımların birbirine eşit olması varsayımı altında bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında paralel bir ilişkinin olması şeklinde özetlenmektedir. Kimi çalışmalar bu ilişkinin bütçe açığından cari işlemler açığına doğru olduğunu gösterirken, kimi çalışmalar da aynı ilişkiyi cari işlemler açığından bütçe açığına doğru olan bir ilişki şeklinde düşünmektedir.

İthalat kotası devlet tarafından belirlenmiş bazı ithal mallarının sınırlandırılmasını ön gören bir uygulamadır.

TARİFE DIŞI DİĞER ARAÇLAR

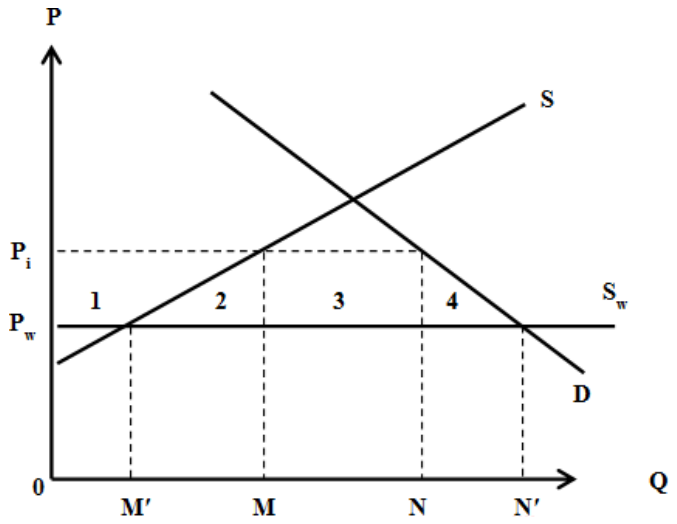
Dış ticaret politikası araçları arasında en önemlisi gümrük tarifeleri olmasına rağmen, başka araçların da kullanılması söz konusudur. Bu araçların çoğu aynı şekilde ithalat yerine yerli ürünlerin iç piyasada üretilip satılmasına yardımcı olur. Bu araçların kimileri ise ihracata yöneliktir. Aşağıda diğer tarife dışı araçlar sıralanacak ve önemli görülen birkaçı açıklanacaktır:

- İthalat ve ihracat yasakları
- İthalat ve ihracat kotaları
- Norm ve standartlar
- İhracat vergileri
- İhracat sübvansiyonları
- Resmi ihracat sigortası
- Direkt yatırımların teşviki
- Uluslararası kartelleşme
- Damping
- Görünmez Engeller

İthalat Kotaları

İthalat kotası devlet tarafından belirlenmiş bazı ithal mallarının sınırlandırılmasını ön gören bir uygulamadır. Burada ülkenin uluslararası ticari ilişkileri doğrudan doğruya kontrol altına alınmış olur.

İthalat kotalarında gerçekleştirilen uygulamalardan biri, belirli bir kritere göre ithalatçılara verilen lisansların paylaştırılmasıdır. Aşağıdaki grafikte ithalat kotalarının etkileri gösterilmektedir:

Şekil 13.2. İthalat Kotalarının Etkileri

Yukarıdaki şekilde X malının fiyatı P, arz ve talep edilen miktarı ise Q ile gösterilmektedir. D ve S ilgili malın talep ve arz doğrularını ifade eder.

İthalat kotalarının etkileri gümrük tarifelerinin etkileri ile benzerlik gösterir. Bu analizde de dünya arzı tam elastik kabul edilmekte ve dünya fiyatı Pw'nin ithalata kısıtlama getirilmesi sonucu değişmeyeceği varsayılmaktadır.

Grafiğe göre dünya fiyatı Pw'den X malı yurt içinde ON' kadar talep edilmektedir. Serbest ticaret durumunda bu miktarın OM' kadarı yerli üreticiler tarafından karşılanmakta, M'N' kadarıysa ithal edilmektedir. Yerli üreticilerin piyasaya daha fazla mal satabilmeleri için hükümetlerin ithalata MN kadarlık bir kota uygulamasını istemeleri söz konusudur. Bu durumda NN' kadarlık talep fazlası ithalat yoluyla karşılanmayacak, yeni talep seviyesi ON kadar olacaktır. İthalatın bu şekilde kısıtlanması X malının yurt içi fiyatını Pi seviyesine çıkarmaktadır. Bu fiyattan yurt içi talep ile yurt içi arz arasında MN kadar talep lehine bir fazlalık vardır. Bu fazlalık MN kadarlık bir miktar ile sınırlandırılan ithalata eşittir.

İthalat kotalarının yurt içi fiyatlara, arza ve yurt içi talebe olan etkisi, tarifelerin artırılmasının yol açacağı etkilerle aynıdır. Ancak her iki dış ticaret politikası arasında temel bazı farklar vardır. Temel farklardan biri gümrük tarifelerinin gelir etkisinin doğrudan doğruya devlete kalmasıdır. Hükümet, eğer iç fiyatları Pi seviyesine çıkaracak bir gümrük tarifesi uygulasaydı, grafikte 3 numaralı alan kadarlık bir gümrük vergisi geliri elde edecekti. İthalat lisanslarının verilmesi durumunda bu alan lisans geliri olacaktır. 3 numaralı alan aynı zamanda kıtlık rantını gösterir. Bu rantın ithalatçıya mı, devlete mi yoksa malı ihraç eden ülkeye mi gideceği belli değildir. Ancak şu kadarı belirtilmeli ki yukarıdaki argümanlar küçük ülke ve tam rekabet koşullarının geçerliliği varsayımı altında ileri sürülmektedir.

Yabancı ülke ihracatçıları, lisansları, kendi firmalarının fiyatlarını yükseltebilmeleri için satın alabilirler. Burada dikkati çeken sorunlardan biri, hükümetlerin bir gümrük tarifesi uygulamak yerine neden ithalat kotalarına başvurduğudur. Hükümetler ithalat lisanslarını ithalatçı firmalara açık artırma yoluyla satabilirler. Bu durumda elde edilen gelirler gümrük tarifelerinde olduğu gibi hükümetlere kalır. Ancak bu yöntem gerçekte pek uygulama alanı bulamamaktadır. Kotalar sadece belirli koşulların geçerli olması hâlinde gümrük tarifelerine göre ithalatı kesin olarak sınırlandırabilmektedir. Ekonomide tam rekabet koşulları geçerli ise iki uygulamanın da etkileri benzer olur. Ancak yabancı ülke ihracatçıların tekelci durumunda ise, artırılan gümrük tarifelerine misilleme olarak mallarının fiyatlarını indirebilirler. Böyle bir durumda ithalatı durdurmak için tarifelere göre kotalar kesin etkili olacaktır.

İhracat Vergileri

Eğer yerli üreticiler iç piyasayı ihmal ediyor ve sürekli olarak dış pazarları dikkate almak suretiyle bir üretim ve satış politikası takip ediyorlarsa, ihracat da vergilendirilebilir. Bu uygulama özellikle ilgili malın dış piyasada fiyatının iç piyasaya göre daha yüksek olması hâlinde sıkça göze çarpar. İhracat vergileri yerli

üreticilerin üretimlerini ihracat piyasalarından yurt içine kaydırmalarını sağlayabilir. Böylece artan yurt içi arz, ilgili malın yerli tüketicilere daha ucuza satılmasına yol açar. Burada üretici rantının bir kısmı tüketicilere devredilerek kaynakların tüketici lehine yeniden dağıtımı sağlanmış olur. Diğer yandan da devletin vergi gelirleri artar.

Diğer Tarife Dışı Engeller

Tarife dışı araçlar günümüzde en önemli ve dış ticareti kısıtlayıcı riskler taşıyan araçlar olarak görülmektedir. Bu araçlar aynı zamanda serbest Pazar ekonomisine de zarar verebilmektedir. Birçok ülkedeki şeffaflık ve bilgi noksanlığı gibi nedenler bu araçların ortadan kaldırılmasını zorlaştırmaktadır. *Bu araçların bazıları döviz kurları, vergi oranları ve çeşitli fon ve sübvansiyonlarla fiyata dayalı rekabet kabiliyeti kazanmaya dönük olarak kullanılırken, bazıları da görünmez nitelikteki çeşitli sınırlamalardan oluşmaktadır.* Görünmez engeller arasında bürokratik ve teknik sınırlamalar yanında paketleme, sağlık ve kalite standartları ile ilgili uygulamalar yer alır.

Bireysel Etkinlik

- Son yıllarda ABD'nin başta Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere çeşitli ülkelere uygulamış olduğu ticari kısıtlamaların nedenlerini tartışınız. Bu kısıtlamaların ilgili taraf ülkelere ve dünya ekonomisine etkilerini yorumlayınız.

Özet

- Mevcut veriler dış ticaretin otarşik duruma göre dünya kaynak etkinliğini daha iyi sağlayarak ülkelerin refahını artıracağı sonucunu doğurmaktadır. Ancak gerçek dünyadan çok sayıda ülke ve malın bulunduğu dikkate alındığında ülkelerin gerek serbest dış ticareti kısıtlayıcı ve gerekse serbest dış ticaretten daha fazla pay almaya dönük çabaları göze çarpar. Bunun için bir yandan ithalatı kısmaya ve diğer yandan da ihracatı artırmaya yarayacak dış ticaret politikaları takip edilir. İthalatın kısılmasıyla bir yandan döviz tasarrufu sağlanmaya çalışılır, diğer yandan da ithal ikameci sanayileşme stratejileriyle daha önce yurtdışından temin edilen çeşitli mal ve hizmetler yurt içinde üretilmeye çalışılır.
- Dünya koşullarının ithalatı kısmaya pek fazla izin vermediği gerçeği dikkate alındığında döviz gelirlerini arttırıcı önlemler bağlamında daha önce yurtiçine satış yapan firmaların ihracata da yönelmesi ve böylece döviz gelirlerinin arttırılması gerekir. Böylece bir yandan cari işlemler bilançosu açığının giderilmesine, diğer yandan da kamu gelirlerinin kamu giderlerini karşılamasına çalışılır. Yerli üretimin arttırılması ve böylece dışa bağımlılığın azaltılması birçok ülkede ekonomik ve siyasi istikrar açısından önemlidir. Ülkelerin ekonomilerini kendi kendine yeterli hâle getirmelerine "otarşi" adı verilir. Uygulanacak iktisat politikaları yerli üretimi teşvik etmek yanında dış ticaret hadlerini iyileştirerek uluslar arası ticaret yoluyla refahı arttırmayı hedefler. Bunun yanında dış ticaret politikaları yoluyla güvenlik, sağlık, çevre, sosyo-kültürel nedenler ile askeri ve siyasi birçok amaç gerçekleştirilmeye çalışılır.
- Gümrük tarifelerine başvurmanın Üretici ve tüketiciyi korumakla ilgili birçok yönü vardır. Kimi araçlar ülkeye döviz girişini artırmaya dönük iken, kimileri de döviz gelirlerinin artırılmasına yöneliktir. Ancak her bir amacı ve bu amaçlara ulaşmada kullanılan araçları tek başına düşünmemek gerekir. Zira bu amaçlar ve araçlar arasında doğrudan ve dolaylı etkileşimler vardır. Bu amaçların esas itibari ile optimal kaynak dağılımını bozmadan toplum refahını arttırmaya yaradığı ifade edilebilir.
- Diğer yandan birçok ülke temel iktisat politikası amaçlarına ulaşma gayreti içerisinde olduğu gibi dış ticarette de birçok farklı amaca ulaşmaya çalışır. Bu amaçlara ulaşmak için ise muhtelif araçlardan yararlanırlar. Bu araçlar esas olarak gümrük tarifeleri ve tarife dışı birçok kısıtlamadan meydana gelir. Bunlar arasında ithalat ve ihracat yasakları, ithalat ve ihracat kotaları, norm ve standartlar, ihracat vergileri, ihracat sübvansiyonları, direkt yatırımların teşviki, uluslar arası kartelleşmeyi sağlama ve damping gibi muhtelif tarife dışı araçlar vardır. Gümrük tarifeleri miktar üzerinden alınırsa "spesifik", değer üzerinden alınırsa "advalorem " olarak adlandırılır.
- Kotaların gümrük tariflerinden en önemli farkı ithalatı kısıcı etkisinin kesin olması ve uygulamanın şekline göre gümrük vergisi geliri elde edilememesidir. Bu araçların bir kısmı ilgili malların fiyatlarını etkileyerek firmalara rekabet kabiliyeti kazandırırken, çeşitli bürokratik ve teknik sınırlamalar, paketleme, sağlık ve kalite standartları yoluyla ithalat kısıtlanmaya ve ihracat arttırılmaya çalışılabilir.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Aşağıdakilerden hangisi gümrük tarifelerinin etkileri ile ilgili olarak doğru bir ifadeyi gösterir?
   a) Belli bir ürün birimi başına uygulanan tarifelere advalorem tarife denir.
   b) Gümrük tarifelerinin esas konuluş amacı yurt içinde üretilen malların fiyatında indirim yapılmasını sağlamaktır.
   c) Gümrük tarifeleri uygulaması sonucu üretici rantı artarken tüketici rantı azalmaktadır.
   d) Yurt içi fiyatlarıyla dünya fiyatlarını birbirine eşitleyen tarife uygulamasında, gümrük vergisi gelirleri en yüksek düzeydedir.
   e) Gümrük vergileri dolaysız bir vergi türüdür.

2. Aşağıdakilerden hangisi dış ticaret politikası araçları arasında yer almaz?
   a) Gümrük Tarifeleri
   b) İthalat Yasakları
   c) İhracat Yasakları
   d) İthalat Kotaları
   e) Dış Yardımlar

3. Günümüzde dış ticareti kısıtlayıcı en önemli araç aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Tarife dışı araçlar
   b) Kambiyo kısıtlaması
   c) Gümrük tarifeleri
   d) Tüketim üzerine konan vergiler
   e) Kotalar

4. Gümrük tarifelerinin kısmi denge analizi yardımıyla etkileri incelenirken, aşağıdaki varsayımlardan hangisi yapılmaz?
   a) Ekonomide tam rekabet koşulları geçerlidir.
   b) Küçük ülke dünya piyasaları ile rekabet edemeyen endüstrilerin benzerlerini üreten ithal ürünler üzerine tarife uygular.
   c) Gümrük tarifeleri diğer endüstrilerin ürettiği malların fiyatlarını etkilemez.
   d) Dünya da iki ülke vardır.
   e) Gümrük tarifesi uygulayan ülke, ilgili malın dünyada en ucuza üreten ülkedir.

5. Bir ülkenin hiç dış ticaret yapmadan, tükettiği bütün ürünleri kendisinin karşılaması ve kendi kendine yeterlilik politikası uygulaması durumuna verilen ad aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Otarşi
   b) Otokrasi
   c) Liberalizm
   d) Genç Endüstriler Tezi
   e) Korumacılık

6. Aşağıdakilerden hangisi dış ticaret politikası amaçları arasında yer almaz?
   a) Döviz açığının giderilmesi
   b) İktisadi kalkınma
   c) Dünya ekonomisi ile bütünleşme
   d) Bütçe açığı yoluyla millî gelir artışı sağlamak
   e) Ticaret hadlerinin iyileşmesi

7. Aşağıdakilerden hangisi gümrük tarifelerinin makro-ekonomik etkileri arasında yer almaz?
   a) Bireylerin tüketimini kısması
   b) Hazine gelirinin artması
   c) Dış ödemeler bilançosunun iyileşmesi
   d) Millî gelirin artması
   e) İstihdam artış

8. Aşağıdakilerden hangisi ihracat vergileri için doğru bir ifadedir?
   a) İhracat vergilerinde temel amaç ihracatı artırmaktır.
   b) İhracat vergilerinin esas konuluş amacı bütçe gelirlerinin artırılmasıdır.
   c) Eğer yerli üreticiler iç piyasayı ihmal ediyor ve sürekli olarak dış pazarları dikkate alarak bir üretim ve satış politikası izliyorlarsa ihracat vergilendirilebilir.
   d) İhracat vergileri ülkenin ticaret hadlerini kötüleştirir.
   e) İhracat vergileri yurtiçinde mal ve hizmet fiyatlarının düşmesine yol açar.

9. Aşağıdakilerden hangisi gümrük tarifeleri ile ilgili olarak doğrudur?
   a) Gümrük tarifelerinin koruma etkisi, ithal mallarının yurtdışı fiyat esnekliği arttıkça azalır.
   b) Gümrük tarifelerinin ithalatı kısıtlayıcı etkisi, ithal mallarının yurtiçi talep esnekliğinin yüksek olması hâlinde mümkündür.
   c) Gümrük tarifelerinin döviz tasarrufu sağlaması döviz kurlarında yol açacağı etkiye bağlıdır.
   d) Gümrük tarifelerinin etkileri, tarife uygulayan ülkelerin büyük olması hâlinde ortaya çıkar.
   e) Gümrük tarifeleri dünya ekonomisine yön veren en önemli araçtır.

10.Aşağıdakilerden hangisi dış ticaret politikası açısından yanlıştır?

a) Özellikle gelişmekte olan ülkeler kıt olarak sahip oldukları dövizi tasarruflu kullanmak için üretimde hayati öneme sahip hammadde, aramalı ve teknolojik ürünler dışındaki ürünler üzerine tarife uygularlar.
b) Gümrük tarifelerinin ekonomilerde kaynak etkinsizliğine yol açmaması için, belirli sektörlerin korunmasına öncelik verilmesi gerekir.
c) Gümrük tarifelerinin koruyucu etkisinin firmaları korumacılığa alıştırmaması için geçici olarak uygulanması ve tedricen azaltılmaları gerekir.
d) Korumacılık yoluyla millî gelirde bir artış sağlanabilmesi, ülkenin dünya ekonomisinde küçük bir ülke olmasına bağlıdır.
e) Serbest dış ticaret politikası uygulayan ülkelerde, dış ticarete konu olan ürünleri üreten faktör sahiplerinin gelirleri artar.

Cevap Anahtarı

1.c, 2.e, 3.c, 4.e, 5.a, 6.d, 7.a, 8.c, 9.b 10.d

YARARLANILAN KAYNAKLAR

[1] Çelik, K., (2008). *Uluslararası İktisat*, 4. Baskı, Trabzon: Murathan Yayınevi İyibozkurt, E., (1995).*Uluslararası İktisat, Teori ve Politika*, Bursa:

[2] Rübel, G., (2008). *Grundlagen der Realen Außenwirtschaft*, 2. grundlegend überarbeitete, auflage, München: Oldenbourg Verlag

[3] Seyidoğlu, H., (2009). *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama*, İstanbul: Güzem Can Yayınları

[4] Ströbele, W. und Holger W., (1995). *Außenwirtschaft, Einführung in Theorie und Politik*, München, Wien: Oldenbourg Verlag

[5] Ünsal, E., (2005*). Uluslararası İktisat, Teori, Politika, Açık Ekonomi Makro İktisadı*, Ankara: İmaj Yayınevi

EKONOMİK BÜYÜME VE KALKINMA

İÇİNDEKİLER

- Ekonomik Büyüme Nedir?
- Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi
- Ekonomik Kalkınma
- Az Gelişmiş Ülkelerin Temel Özellikleri
- Kalkınma Politikaları

HEDEFLER

- üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Ekonomik büyüme kavramını
- tanımlayabilecek,
  - Ekonomik büyümeyi belirleyen faktörleri anlayabilecek,
  - Temel üretim faktörlerinin büyüme üzerindeki etkilerini kavrayabilecek,
  - Ekonomik kalkınma kavramını tanımlayabilecek,
  - Ekonomik kalkınmanın temel ölçütlerinin anlayabilecek,
- Ülkelerin kalkınma politikalarının mukayeseli olarak görerek günümüzdeki kalkınma sorunları hakkında yorum yapabileceksiniz.

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

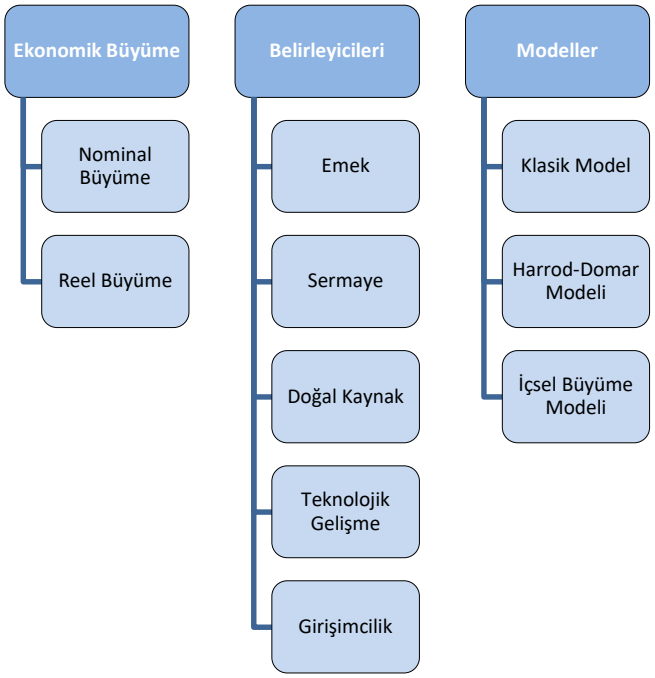
İKTİSADA GİRİŞ

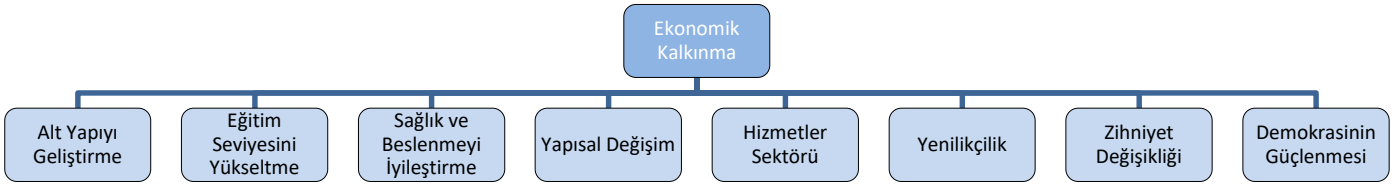
Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN

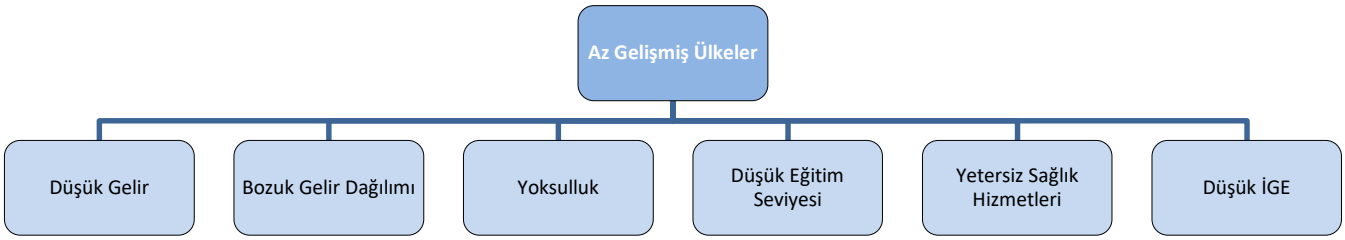
ÜNİTE

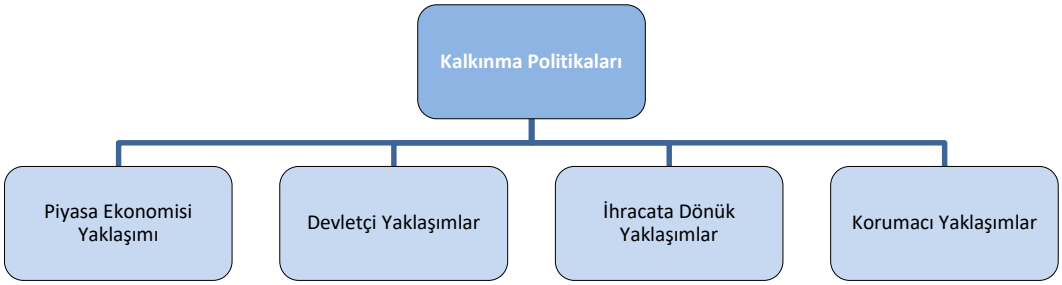
14

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Ekonomik Büyüme
Nominal Büyüme
Reel Büyüme
Belirleyicileri
Emek
Sermaye
Doğal Kaynak
Teknolojik Gelişme
Girişimcilik
Modeller
Klasik Model
Harrod-Domar Modeli
İçsel Büyüme Modeli

Ekonomik Kalkınma
Alt Yapıyı Geliştirme
Eğitim Seviyesini Yükseltme
Sağlık ve Beslenmeyi İyileştirme
Yapısal Değişim
Hizmetler Sektörü
Yenilikçilik
Zihniyet Değişikliği
Demokrasinin Güçlenmesi

Az Gelişmiş Ülkeler
Düşük Gelir
Bozuk Gelir Dağılımı
Yoksulluk
Düşük Eğitim Seviyesi
Yetersiz Sağlık Hizmetleri
Düşük İGE

Kalkınma Politikaları
Piyasa Ekonomisi Yaklaşımı
Devletçi Yaklaşımlar
İhracata Dönük Yaklaşımlar
Korumacı Yaklaşımlar

GİRİŞ

Dünya üzerinde eskiden beri basit anlamda da olsa işleyen iktisadi mekanizmalar birey ve toplumların daha iyi yaşam koşullarına ulaşım çabası ile birlikte var olmuştur. Bu bağlamda temel fizyolojik ihtiyaçlardan başlamak üzere iktisadi kaynaklardan yararlanma çabası içerisinde olunmuştur. Bu çabalar doğrultusunda sınırlı kaynaklar kullanılarak üretim düzeyleri artırılmaya çalışılırken, artan üretimle birlikte sosyo-ekonomik ve toplumsal yapılar da ciddi değişiklikler geçirmiştir.

Bir yandan kaynak kıtlığı ve diğer yandan daha iyi yaşam koşullarına ulaşma hedefi üretimin hangi yol ve yöntemlerle arttırılacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Bu temel hedefe ulaşmada ülkelerin çok farklı büyüme oranlarını yakalamaları büyümenin kaynaklarının neler olduğu sorusunu cevaplamayı gerektirir. Bunlar arasında iş gücü ve sermaye miktarı, doğal kaynaklar insan gücü sermayesi, teknolojik gelişme düzeyi, tarihsel birikimler, gelirin daha optimal dağılımı ve ülkelerin sahip oldukları coğrafi konumun etkili olduğu düşünülmektedir. Bu faktörleri harekete geçirerek refahın artması büyüme sorununu çözse bile yaşanması gereken sosyo-ekonomik ve toplumsal yapı değişikliği iktisadi kalkınma hedeflerini de yakalamayı gerektirmektedir.

Nitekim II. Dünya savaşı sonrası bağımsızlıklarını kazanan çok sayıda ülke için üretim artışının sağlanması ve bunu daha ileriye götürülmesi çabaları artmıştır. Üretim artışının yol açtığı yapısal değişiklikler, birçok gelişmekte olan ülkeyi refah artışının yanında bu yapısal değişiklikleri gelişmiş ülkelerin özelliklerine kavuşturma çabasına götürmüştür.

Bu bölümde üretim artışının ne anlama geldiği, bu artışın nasıl sağlanacağı ve birey ve toplumlara daha iyi yaşam koşullarının nasıl temin edileceği ile ilgili büyüme ve kalkınma çabalarına ilişkin temel bilgiler verilecektir.

EKONOMİK BÜYÜME NEDİR?

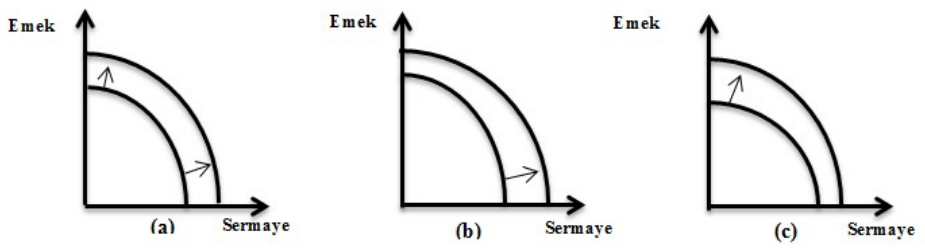

Geometrik olarak büyüyen bir ekonomide dönüşüm eğrisi sağ-dışarıya doğru kayar.

Ekonomik büyüme bir ekonominin üretim kapasitesi ve verimliliğinin artmasıyla birlikte önceki dönemlere göre daha fazla mal ve hizmet üretmesi anlamına gelir. Büyüme aynı zamanda uzun dönem içerisinde ardı sıra gelen periyotlarda reel anlamda kişi başına düşen ulusal gelirin artması ile sonuçlanan bir durumdur. Büyüme sürecindeki bir ekonomide belirli dönemlerinde geriye gidişler olsa bile, ulusal ekonomi potansiyel açıdan daha fazla üretim gerçekleştirebilecek bir yapıya kavuşur. Büyüme tıpkı bir canlının büyümesine benzetilir. Dolayısıyla belirli bir dönemde bir canlının çeşitli organlarında meydana gelen değişikliklerde olduğu gibi ülkenin nüfusu, iş gücü, kaynakları ve diğer faktör donatımlarında artmalar meydana gelir. Böylece ülkenin daha ileri refah seviyelerine taşınması olanağı ortaya çıkar.

Geometrik olarak büyüyen bir ekonomide dönüşüm eğrisi sağ-dışarıya doğru kayar. Bu kaymalar örneğin emek ve sermaye gibi iki üretim faktörüne indirgenen bir ekonomide eşit aralıklarla olabileceği gibi, üretim faktörlerinden birinde

meydana gelen artışlar şeklinde de gerçekleşebilir. Bu durum şekil 14.1'de gösterilmiştir:

Şekil 14.1. Ekonomik Büyüme

Buna göre "a" grafiği yansız büyümeyi, "b" grafiği sermaye -yanlı büyümeyi ve "c" grafiği emek-yanlı büyümeyi göstermektedir.

Ülkelerin toplam üretim olanaklarını gösteren dönüşüm eğrilerindeki kaymanın sebeplerinden birinin faktör arzındaki artışlar olduğu kadar, diğer bir sebebin teknolojik gelişme olduğunu unutmamak gerekir. Zira teknolojik gelişme bir ülkede aynı miktar üretim faktörü kullanılarak daha fazla çıktı elde edilmesini sağlayabilmektedir. Böyle bir durumda büyümenin kaynağının faktör verimliliklerindeki artışlar olduğu ifade edilir. Bu yönüyle büyüme aynı zamanda bir girdi- çıktı ilişkisidir. Bir ülke toplam girdi miktarını artırmak suretiyle daha fazla çıktı elde edilebiliyorsa ya da aynı miktar girdi kullanılmasına rağmen önceki dönemlere göre daha fazla çıktı elde edebiliyorsa, bu ülkenin büyüdüğünden bahsedilir.

Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi

Ekonomik büyüme en basit olarak yıldan yıla reel millî gelirde meydana gelen artışların yüzde ifadesi olarak ölçülür. Bunu anlamak için öncelikle nominal ve reel GSMH'nın anlamını bilmek gerekir.

Buna göre *nominal GSMH bir ülkenin yurtiçi ve yurtdışında bir yıl içerisinde ürettiği toplam mal veya hizmetlerin ilgili ürünlerin cari fiyatları ile çarpılması sonucu bulunan bir değerdir.* Dolayısıyla burada nominal değerlerdeki artışların fiyat hareketlerinden kaynaklanabileceğine dikkat etmek gerekir.

Reel GSMH değerine ulaşmak için ise nominal GSMH'daki fiyat artışlarının etkileri arındırılır.

Reel GSMH değerine ulaşmak için ise nominal GSMH'daki fiyat artışlarının etkileri arındırılır. Dolayısıyla gerçek anlamda bir ülkenin refah seviyesinde artışa yol açacak bir büyümenin olup olmadığını anlamada gerek GSMH değerindeki değişmeye bakmak gerekir. Ülkelerin farklı dönemleri veya çeşitli ülkeler arasında gelir karşılaştırmalarında kısa dönemde yıllık brüt büyüme hızına, uzun dönemde ise ortalama yıllık büyüme hızına bakılmaktadır.

Örneğin 2017 yılının bir önceki yıla göre büyüme hızı hesaplanmak istenirse;

$$\text{Reel GSMH Büyüme Hızı} = \frac{\text{Reel GSMH daki artış}(\Delta Y)}{\text{Reel GSMH}(Y)}$$

formülünden yararlanılır.

Buna göre;

Reel GSMH'daki artış $\Delta Y = Y_{2017} - Y_{2016}$ şeklindedir.

Yukarıdaki formülü,

$$\textbf{Reel GSMH Büyüme Hızı} = \frac{Y_{2017} - Y_{2016}}{Y_{2016}}$$

şeklinde yazabiliriz.

Örnek

- Ekonomide 2016 yılında reel GSMH 750.000 TL iken, bu değer 2017 yılında 787.500 TL 'ye yükselmişse reel GSMH büyüme hızı ne kadardır?
- Reel GSMH Büyüme Hızı= $(Y_{2017} - Y_{2016})/Y_{2016} = (787\,500 - 750\,000)/(750\,000) = 0.05$

Diğer yandan ekonomide refah artışı gelir dağılımında bir bozulmaya yol açmadan toplam gelirin reel olarak artmasını gerektirir. Oysa ele alınan dönem veya dönemlerde ekonomik büyüme gerçekleşse bile ülkede nüfus da hızlı bir şekilde artıyorsa, büyümenin reel olarak refahı artırması mümkün olmaz. Bu bakımdan belirli sakıncaları taşısa da refah artışının daha sağlıklı bir ölçüsü kişi başına düşen reel GSMH'da meydana gelen artışlar olabilir. Bunun için toplam reel GSMH değeri toplam nüfusa bölünür:

$$KB\ GSMH = \frac{Toplam\ Reel\ GSMH}{Toplam\ Nüfus}$$

Başlangıç yılındaki reel GSMH 'ya Y_0, aynı yıldaki toplam nüfusa P_0 dersek

$$\text{KB RSMH} = \frac{Y_0}{P_0}$$

olacaktır.

Ekonomide refah artışını belirleyen bir diğer unsur nüfus artış hızıdır. Ekonomik büyümeyi kısaca g, Nüfus artış hızını p ile ve kişi balına düşen millî gelir artış hızını b ile gösterirsek, *bir ülkede ekonomik büyümenin gerçek anlamda bir refah artışına yol açmasının kişi başına düşen millî gelirde bir artış yaşanmasına bağlı* olduğundan

$$b = g - p$$

yazılabilir.

Örnek

- Bir ülkede GSMH % 5 artarken, yıllık ortalama nüfus artış hızı %1 ise kişi başına düşen reel GSMH artış hızı kaçtır?
- **Çözüm**: b = 0.05 - 0.01 = 0.04

Buna göre bu koşullarda ülkede gerçek anlamda refahın %4 arttığı ifade edilir.

Ülkenin uzun dönemdeki yıllık ortalama büyüme hızını bulabilmek için ise;

$$Y_t=Y_0(1+r)^n$$

formülünden yararlanılır.

Burada t cari yılın GSMH'sının, Y_0 başlangıç yılı GSMH'sının, r uzun dönem yıllık ortalama büyüme hızını ve n toplam yıl sayısını gösterir. Yukarıdaki eşitliğin her iki tarafının logaritmasını alırsak;

$$\text{Log } Y_t = \text{Log } Y_0 + n \text{ Log } (1 + r)$$

elde edilir.

Buradan;

Log Y_t - Log Y_0= n Log (1+r) ve

$$\text{Log } (1 + r) = \frac{Log\ Y_t - Log\ Y_0}{n}$$

sonucu elde edilir.

Örnek

- Bir ülkede reel GSMH 1995 yılında 500 iken, 2010 yılında 600' e yükselmiştir. Bu ülkede 1995 -2010 yılları arasında ortalama büyüme hızı ne kadardır?
- **Çözüm:**
- Log(1+r)=(Log 600-Log 500)/15=(2.7781-2.6990)/15=0.0052787

Eşitliğin anti logaritması alınırsa 1+r =1,0122 ve r=0,0122 elde edilir. Buna göre ilgili ülke ele alınan dönemde 15 yılda yıllık ortalama %1,22'lik bir büyüme gerçekleştirmiştir.

Aynı ekonominin 2010 yılında 600 olan reel GSMH 'sının kaç yıl sonra 1200 değerine, yani 2 katına çıkacağını bulabilmek için *72 kuralını* uygularız.

72 kuralına göre bir sayının 2 katına çıkması için gerekli olan süre 72 sayısının ele alınan dönemin yüzde artış oranına bölünür. 72 kuralını, yıllık ortalama büyüme oranını bilmemiz hâlinde, ülkelerin çeşitli makroekonomik göstergelerinin ikiye katlanmasında kullanabiliriz. Ancak burada artış oranlarının yıllar itibarıyla sabit ve pozitif bir seyir izlediğini varsaydığımıza dikkat etmek gerekir.

Yukarıdaki örneğimize göre ilgili ülke yıllık ortalama %1,22 oranında büyümekte ve başlangıç değeri 1200 ise 72/1.22=59 elde edilmektedir. Buna göre bu ekonominin reel GSMH'sı yıllık ortalama %1,22 oranında büyüyorsa 59 yıl sonra ülkedeki reel GSMH 2400 değerini alacaktır. Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin yıllık ortalama büyüme hızları verilmektedir.

Tablo 14.1. Türkiye'nin Yıllık Ortalama Büyüme Hızları

YILLAR	Cari GSYİH	Büyüme Hızı	Reel GSMH (1998 Fiyatlarıyla TL)	Büyüme Hızı	Kişi Başına Düşen Millî Gelir (1998 Fiyatlarıyla, TL)	Kişi Başına Millî Gelir Artış Hızı
1998	70 203	---	70 203	---	1124	---
1999	104 596	49.0	67 841	-3.4	1071	-4.7
2000	166 658	59.3	72 436	6.8	1127	5.3
2001	240 224	44.1	68 309	-5.7	1049	-7.0
2002	350 476	45.9	72 520	6.2	1099	4.8
2003	454 781	29.8	76 338	5.3	1142	3.9
2004	559 033	22.9	83 486	9.4	1233	8.0
2005	648 932	16.1	90 500	8.4	1320	7.1
2006	758 391	16.9	96 738	6.9	1394	5.6
2007	843 178	11.2	101 255	4.7	1441	3.4
2008	950 534	12.7	101 922	0.7	1434	-0.5
2009	952 559	0.2	97 003	-4.7	1346	-6.1
2010	1098 799	15.4	105 886	9.2	1450	7.7
2011	1297 713	18.1	115 175	8.8	1553	7.1
2012	1416798	9.2	117625	2.1	1565	0.8
2013	1567289	10.6	122556	4.2	1630	4.1
2014	1748168	11.5	126258	3.0	1642	0.7
2015	1952638	11.7	131273	4.0	1689	2.9

Kaynak: www.tuik.gov.tr.

Yukarıdaki tabloya göre Türkiye 1998 yılı sonrası dönemde kişi başına düşen millî geliri yıllık ortalama %2,56 oranında artırmıştır. Aynı artış reel millî gelirde %5.46 civarındadır. Buna göre Türkiye'de kişi başına düşen millî gelir artışının sürdürülebilmesi için nüfus artış hızının üzerinde bir büyüme gerçekleştirmesi gerekmekte olup, bu durum refah artışının devamını sağlayacaktır.

Ekonomik büyüme üretim kapasitesinde ve verimlilikte meydana gelen artışlar tarafından belirlenecektir.

Büyümeyi Belirleyen Faktörler

Ekonomik büyüme önceki dönemlere göre daha çok çıktı elde etmek olduğuna göre bu çıktı artışının iki temel kaynağı vardır: Artan üretim faktör kullanımı ve teknolojik gelişme temel üretim faktörlerinin üretimde kullanılan miktarlarının artması, ekonominin üretim kapasitesinde ve üretilecek mal ve hizmet miktarında artışa yol açacaktır.

Diğer yandan ekonomide aynı miktar ya da daha az miktar üretim faktörü kullanılsa bile üretim yönteminde meydana gelen değişmelerle ekonomi de toplam çıktı miktarında artış sağlanabilir. Bu durumda ise ekonomide verimlilik artışının yaşanması söz konusudur. Dolayısıyla ekonomik büyüme üretim kapasitesinde ve verimlilikte meydana gelen artışlar tarafından belirlenecektir. Aşağıda ekonomik büyümenin bu iki temel belirleyicisinin büyümeye nasıl yol açtığı üzerinde durulacaktır.

Emek faktörünün artması nitelik ve nicelik açısından üretim artışına yol açmaktadır.

Emek Faktörünün Artırılması

Bilindiği gibi emek hem temel bir üretim faktörü hem de aynı zamanda üretimi tüketen bir unsurdur. Bu bakımdan birçok büyüme analizlerinde toplam arzı ve toplam talebi belirlemekte kullanılmaktadır. Emek faktörünün artması nitelik ve nicelik açısından üretim artışına yol açmaktadır. Bu faktör diğer faktörler sabit kalmak kaydıyla çalışma saatleri yanında fiziki olarak kullanılan iş gücü miktarının artırılması suretiyle toplam üretim artışını ve dolayısıyla büyümeyi beraberinde getirir.

İş gücü miktarının artmasına yol açan temel faktör nüfus artışıdır. Doğal nüfus artış hızı, sağlık ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, beslenme koşullarının iyileşmesi gibi faktörler ortalama ömür süresinin artması ile birlikte toplam nüfusu artırmaktadır. Böylece aynı zamanda 15-64 yaş grubundaki çalışma çağındaki insanların sayısı da artmaktadır. Genel de yaşanan nüfus artışı bir yandan emek faktörünün fiyatlarını ucuzlatarak, diğer yandan da piyasanın genişlemesine yol açarak iş gücü ve yatırım talebini artmasını sağlamaktadır.

Diğer yandan iş gücü miktarının artması büyüme için tek başına yeterli değildir. Bunun yanında emek verimliliğinin artması da üretim artışına yol açabilir. Bunun için beşerî sermaye yatırımlarının artırılması gerekir. Hayat standardının yükselmesi, eğitim, sağlık, beslenme ve barınma gibi zorunlu ve sosyal ihtiyaçların daha iyi koşullarda karşılanması ve ayrıca iş organizasyonunun ve teknoloji de yaşanan iyileşmeler emek verimliliğini artırmak suretiyle üretim artışına yol açar.

Verimlilik artışının özellikle ekonomide kaynakların tam kullanıldığı durumda, üretimi artırmak için temel unsur olduğu dikkate alınmalıdır. Böylece

Ülkenin üretim olanakları eğrisi sağa doğru kaymakta ve refah artışı yaşanmaktadır. Bu durum kaynakların tam kullanım sınırına ulaşmış gelişmiş ülkelerde refah artışının daha ileri seviyelere götürülmesi açısından son derece önemlidir. Gelişmekte olan ülkeler ise daha çok mevcut üretim olanakları eğrisinin altında bir bölgede üretim gerçekleştirdikleri için, bu ülkeler açısından kısa vadede temel sorun kaynakların tam kullanıldığı ve üretim olanakları eğrisinin üzerinde bir noktada toplam üretim düzeyine ulaşma çabası ön plandadır.

Sermaye Birikiminin Artırılması

Sermaye faktörü, üretimde kullanılan makine ve teçhizat ile her türlü alet ve emeğin üretimine eşlik eden ve fabrika içerisinde yer alan araç-gereçleri kapsar. Dolayısıyla üretimi artırabilmek için aynı şekilde kısa dönemde kapasite artışı sağlayacak şekilde sermaye stokunu artıracak yatırımlara girişilir. Bu tür yatırımlar aynı zamanda *üretken yatırımlar* olarak ifade edilir. Bu yatırımların yapılması üretimin artırılması için tek başına yeterli değildir. Bunun yanında yatırımların verimliliklerini artırmak üzere muhtelif alanlarda yol, su, elektrik, kanalizasyon ve haberleşme ile diğer bilişim alanlarını kapsayan alt yapı yatırımlarını da tamamlamak gerekir. Bu tür yatırımlar ise *tamamlayıcı yatırımlar* olarak ifade edilmektedir.

Gerek üretken gerekse tamamlayıcı yatırımların yapılabilmesi, millî gelirden belirli bir kısmının tasarruflara ayrılmasıyla mümkündür. Tasarruf eğilimi bu yatırımlar için gerekli olan sermaye birikiminin temel belirleyicisidir. Ülkelerin ekonomik koşulları yeterli yatırım yapma kapasitesine sahip değilse, bazı sakıncaları olmasına rağmen dış tasarruflara başvurulur ya da sermaye-hasıla katsayısı küçültülmeye çalışılır. Bilindiği gibi sermaye hasıla katsayısı ekonomide bir birimlik gelir artışı sağlamak için ne kadarlık yatırım yapılması gerektiğini gösteren katsayıdır. Dolayısıyla bu katsayıyı kısa vadede küçültmek mümkün değildir. Bu bakımdan birçok gelişmekte olan ülke daha yüksek büyüme oranlarına ulaşabilmek için gerekli olan yatırımların bir kısmının dış tasarruflarla finanse ederler.

Doğal Kaynak Kullanımının Artması

Doğal kaynaklar bir ekonominin sahip olduğu tüm yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile coğrafi ve iklimsel koşulları içerir. Doğal kaynaklar iktisadi büyümenin önündeki temel sınırlayıcılardan biridir. Çünkü birçok ülkede emek ve sermaye miktarını artırmak mümkün olsa bile, doğal kaynakların farklı ülkelerde farklı şekildeki coğrafi dağılımı, bu kaynakların toplam stokunu artırmayı mümkün kılmamaktadır. Dolayısıyla ekonomik büyüme açısından temel amaç mevcut kaynakların ekonomiye kazandırılması olmaktadır. Böylece âtıl duran kaynakların ekonomiye kazandırılması ülkenin üretim olanakları eğrisinin dışa kaymasını sağlamasa bile, üretimin eğrinin tam üzerinde yapılmasını sağlar.

Bununla birlikte doğal kaynak miktarını ülke içinde fiziksel olarak artırmak mümkün olmasa da örneğin kullanılmayan tarım arazilerinin elden geçirilerek ıslah edilmesi, bazı doğal ürünler yerine yapay kaynakların kullanılması ve daha önemlisi teknolojik değişme sayesinde aynı miktar doğal kaynak kullanılarak daha çok çıktı elde edilmesi ülkenin üretim olanakları eğrisinin sağa kaymasına yol açar. Böylece daha çok üretim gerçekleştirilerek refah seviyesi artırılabilir. Bu durum daha önceden sıralanan diğer üretim faktörlerinin verimliliklerini artmasının getireceği büyüme hızı artışı ile benzeri sonuçlar doğuracaktır.

Doğal kaynaklar bir ekonominin sahip olduğu tüm yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile coğrafi ve iklimsel koşulları içerir.

Diğer yandan eksik olan doğal kaynakların yurtdışından ithal edilmesi, diğer bir ifade ile nakdî sermaye ile doğal kaynakların ikame edilmesi bu faktörün eksikliğinden dolayı düşük seyreden büyüme hızlarını daha üst seviyelere çıkmasını sağlar.

Teknolojik Değişme

Teknolojik değişme aynı miktar üretim faktörünün kullanılmasının daha çok çıktı elde edilmesini sağlayacak şekilde üretim yönteminde sağlanan iyileşmelerdir. Bu şekilde hem kaynak kıtlığının yol açacağı üretim yetersizlikleri sorunu aşılabilir hem de üretimde yeni yöntemlerin geliştirilmesiyle daha kaliteli ve ucuz malların üretilmesi mümkün olur.

Teknolojik gelişmenin emek, sermaye ve doğal kaynaklar gibi bütün üretim faktörlerine uyarlanması mümkündür. Dolayısıyla teknolojik ilerleme uyarlandığı faktörlerin verimliliklerini artıran bir sonuç doğurur. Bu durum ise ülkelerin üretim olanakları eğrisini sağa kaydırarak, daha çok üretim yapmaya ve refah seviyesinin

artırılmasına yol açar.

Bununla birlikte teknolojik gelişmenin de bir maliyeti vardır. Bu maliyete katlanacak yeterli kaynaklara sahip olan ülkeler daha yüksek büyüme oranlarına ulaşarak hem maliyetleri karşılayacak hem de refah artışını sağlayacak bir gelir yükselmesi yaşayabilirler.

Teknolojik gelişmeyi aynı zamanda bilgi düzeyinin artırılması ile birlikte düşünmek gerekir. Zira üretimde yeni yöntemlerin keşfedilmesi, bilgi düzeyinin artırılması ve bu yeni bilgilerin uygulamada kullanılması suretiyle teknolojik gelişmeden yararlanılabilir. Bunu için de eksik olan bilginin, ülkelerin kendi iç dinamikleri ile tamamlanması mümkün değilse aynı şekilde belirli maliyetler ödenerek tamamlanması gerekir. Bunun çeşitli yolları vardır. Lisans ve Patent Anlaşmaları, üretimde yabancı firmalarla ortaklıklar, ülkelerarası bilgi akışını sağlayacak gerekli altyapının güçlendirilmesi, yabancı üniversiteler ile iş birliğine gidilmesi, uluslararası kuruluşlarla gerçekleştirilecek çeşitli projeler bunlar arasındadır.

Son yıllarda birçok ülkenin, teknolojik gelişmenin büyüme üzerindeki etkisinin daha çok farkına varmaları, bu konudaki yatırımların miktarını önemli ölçüde artırmıştır.

Girişimciliğin Geliştirilmesi

Girişimci eksikliği kaynakların kullanımı engellemekte ve yeterli büyüme oranlarına ulaşılamamaktadır.

Yukarıda belirtilen emek, sermaye ve doğal kaynaklar gibi temel üretim faktörleri yanında bu faktörleri belli bir üretim yöntemi kullanarak bir araya getiren kişi girişimcidir. Dolayısıyla girişimciliğin geliştirilmesi bu faktörlerin bir araya getirilmesi sürecini hızlandıracak ve böylece ekonomide daha çok üretim gerçekleştirilebilecektir. Ülkeler yukarıda belirtilen üretim faktörlerine yeterince sahip olsalar bile, girişimci eksikliği kaynakların kullanımı engellemekte ve yeterli büyüme oranlarına ulaşılamamaktadır. Bu bakımdan yeterli ve dinamik girişimci sayısını artırmak önemlidir. Bu amaçla özel kesimdeki mevcut girişimcileri desteklenmesi, bu konudaki bürokratik engellerin ortadan kaldırılması, ticari faaliyetlerin yasal mevzuatlarda yapılacak değişiklerle önünün açılması, yabancı girişimcilerle iş birliğine girilmesi gibi önlemlere başvurulabilir.

Büyüme Modelleri

İktisadi büyümenin insanlığın daha iyi yaşam koşullarına ulaştırılmasında en önemli amaç hâline gelmesi ile bunun nasıl sağlanacağına dair bilimsel çalışmalar da yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda geliştirilen teoriler, içinde bulunulan dönemin imkanların ve koşulların dikkate alınarak, bu büyümenin hangi belirleyiciler tarafından teşkil edildiğini anlamaya çalışmış ve bu çerçevede devlete de bazı görevler yüklenmiştir.

Büyüme sürecinin anlaşılmasına dönük çalışmalar yaklaşık iki yüzyıl öncesinde Adam Smith ile yoğunlaşmaya başlamış, ardından Keynes öncülüğünde 1929 dünya ekonomik bunalımının etkilerini gidermeye dönük çalışmalarla devam etmiştir.1940' lı yıllarla birlikte geliştirilen Harrod ve Domar'ın katkılarını Solow

tarafından yapılan analizler takip etmiştir. Daha sonra oluşturulan içsel büyüme modelleri, büyümenin belirleyicilerini ve işleyişini ortaya koymada modern katkılar sağlamıştır. Bu çalışmaların temel özelliği büyümenin içeriğini belirlemede karşılaşılan yetersizlik ve açıkların tamamlanmaya dönük olmasıdır.

Büyüme modelleri Adam Smith ile başlatılsa da klasik düşünce sisteminden önce hüküm süren merkantilist ve fizyokratik düşünce sistemleri büyümenin belirleyicilerinin ipuçlarını vermektedir. Nitekim yaklaşık 16-18.yy. arasında hüküm süren merkantilist düşünce sistemi ekonomik büyümeyi devletin güçlü olmasına bağlarken, bunun temel göstergesi olarak da hazinenin altın ve gümüş açısından zengin olmasını esas alır. Farklı ülkelerde farklı uygulama biçimleri olmakla birlikte bu hedefe devlet eli ile ve ticaret ile sanayi sektörünün güçlendirilmesi yolu ile ulaşılacağını savunan bu düşünce sisteminin Avrupa'da yol açtığı olumsuz ekonomik sonuçlar birçok eleştiriyi de beraberinde getirmiştir.

Merkantilizme tepki olarak 18.yy. sonrası ortaya çıkan fizyokratik düşünce sistemi, refahı artıran en temel yolun tarım sektörünün ön plana çıkması ile gerçekleşeceğini ileri sürer. Bu düşünce sistemi ekonomik sektörler arasında tek verimli sektörün tarım sektörü olduğundan hareketle, bu sektörün gelişmesi ile büyüme ve refahın artacağını savunur. Ancak zamanla iş bölümü, başka ülkelerin yağmalanması, hegemonya yaklaşımları ve ihracata dayalı görüşler yaygınlık kazanmıştır. Sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan sosyo ekonomik gelişme ve yapısal değişiklikler büyümenin temel belirleyicilerine yeni boyutların katılmasını gerekli kılmış ve özellikle teknoloji ve verimlilik konularına daha çok vurgu yapılmaya başlanmıştır. Gelişen liberal düşünce akımları ile birlikte artan nüfus büyümenin önemini artırmıştır.

1776 yılında Adam Smith'in "Milletlerin Zenginliği" adlı çalışma klasik büyüme modellerinin başlangıcını oluşturmaktadır.

Bu kısımda literatürde en çok üzerinde durulan klasik büyüme modeli ile Harrod-Domar ve içsel büyüme modeli üzerinde kısaca durulacaktır.

Klasik Büyüme Modeli

Klasik büyüme modeli A. Smith (1723-1790) , D. Ricardo (1772-1823) , T. Malthus (1766-1834) ,J.S. Mill (1806-1873) gibi klasik iktisatçıların fikirlerinin ortak bir ürünüdür. Ancak modele en büyük katkıyı D. Ricardo yaptığı için klasik büyüme modeli Ricardo modeli olarak da bilinmektedir.

Ricardo aslında doğrudan doğruya büyüme konusunu değil, uzun dönemde üretim faktörlerinin nasıl paylaşılacağını incelemiştir. Model büyük ölçüde 19. Yy başındaki İngiltere'nin sorunlarından esinlenmiştir. Bu dönemde teknolojik yenilikler sanayi sektöründe verimliliği artırmakta, tarım sektörü ise verimi düşük, ücretlerin asgari geçim düzeyinde bulunduğu ve işsizliğe hemen hemen rastlanmadığı bir görünümdeydi.

Bu şartlardan hareket eden Ricardo, nüfus artışının zorunlu olarak gıda maddelerine olan talebi artıracağını, bu talep artışının tarımsal faaliyetleri hızlandıracağını ileri sürmüştür. Bu durumda önce en verimli topraklar işlenec-

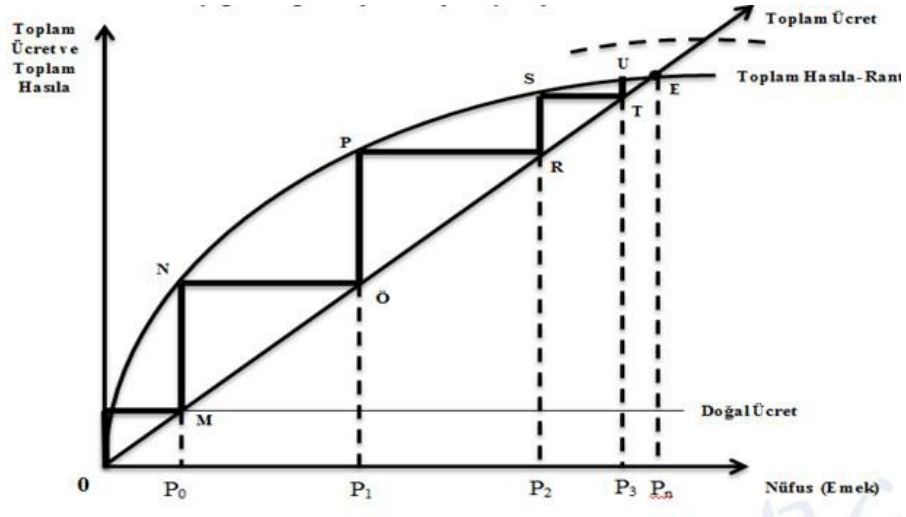
fakat gıda üretimi beslenmeye yetmeyeceği için daha düşük verimli topraklar, daha yüksek maliyetlerle işlenecek ve bu durum gıda maddelerinin fiyatlarını artıracaktır. Verimli tarım arazilerinin kıtlaşması ise rantı yükseltmektedir. Ayrıca nüfus artışına paralel olarak çalışanların da sayısı artacak, bu durum ise toplam ücretlerin payını yükseltecektir. Sonuçta karlar gittikçe gerileyecek ve sermaye birikimine, yani yatırımlara imkân vermeyecek kadar azalacaktır. Bu ise ekonominin durgunluğa itilmesine sebep olacak ve büyüme duracaktır. Modelin varsayımları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- Sermaye birikiminin kaynağı karlardır.
- Sanayi kesiminde teknik gelişme hızı yüksektir.
- Tarım kesiminde teknik gelişme hızı yavaş ve toprak sınırlı olduğundan bu kesimde azalan verimleri kanunu geçerlidir. Sanayi kesimindeki artan verim tarımdaki azalan verimleri geçemediği için, ekonominin bütünü için azalan verimler kanunu işlemektedir.
- Ücret fonksiyonu veridir.
- Ücretler kısa dönemde emek arz ve talebine göre belirlenmekle birlikte, uzun dönemde asgari ücret düzeyinde sabit kalma eğilimindedir.
- Ekonomi sürekli olarak tam rekabet ve tan istihdam koşulların da çalışır.

Klasik Büyüme Modelinin İşleyişi

Klasiklere göre kar toplam üretim gelirlerinden rant ve ücret ödemeleri düşüldükten sonra kalan miktarı ifade eder. Büyüme sırasında rant devamlı olarak artığından, kar oranı emeğin verimine bağlı kalacaktır.

Diğer yandan nüfus artışı devam ettiği sürece emeğin hem ortalama hem de marjinal verimi azalacaktır. Eğer nüfus artışı emeğin verimini düşürüyorsa, buna bağlı olarak ücret haddi de düşecektir. Bu durumda ücret asgari ücret (en az geçim ücreti) seviyesine inecektir. Klasikler en az geçim ücretine "Doğal Ücret" adını vermişlerdir.

Şekil 14.2. Klasik Büyüme Modeli

Şekil 14.2'ye göre asgari ücret ile emek miktarının çarpımından elde edilen toplam ücret eğrisi (doğrusu) sabit bir eğime sahiptir. Toplam hasıla eğrisi ise azalan verimler kanunu uyarınca azalan bir eğim göstermektedir. Başlangıçta OP_0 emek miktarı ile P_0N kadar üretim yapılmaktadır. Bu üretimden emeğin aldığı pay P_0M, ve karın payı da MN kadardır. Karın payının yüksekliği sermaye birikimini teşvik edecek, bu durumda ücretler P0N düzeyine çıkacaktır. Bu noktada kar sıfıra düşmektedir. Ancak piyasa ücreti doğal ücretin üzerine çıktığı için bu durum nüfus artışını hızlandıracak ve bu kez çalışmak isteyenlerin sayısı OP_1'e yükselecektir. Bu durumda ise piyasa ücreti tekrar P_0M seviyesine gerileyecektir. Düşen ücretler önceki dönemde elde edilen karın tekrar yatırıma dönüşmesini sağlayacak, bu kez OP_1 kadar emek istihdam edilecektir. OP_1 kadar emeğin toplam üretimi P_1 P kadar olup, bu üretimde emeğin payı $ÖP_1$ ve karın payı ÖP'dir. Aynı süreç E noktasına gelinceye kadar devam edecektir. Bu noktada çalışanların sayısı OP_n kadardır ve doğal ücret ödemeleri de toplam üretime (EP_n) eşittir. Ekonomide kar oranı sıfır olduğu için sermaye birikimi durmuş ve durgunluk başlamıştır. Bu durumdan ancak teknolojik gelişme sayesinde kurtulmak mümkündür. *Teknolojik değişme üretim fonksiyonunu (Toplam Hasıla- Rant) yukarıya kaydıracağı için, durgunluğu ancak geciktirecek, fakat bir süre sonra ekonomi yine durgunluğa girecektir.*

Klasik Büyüme Modelinin Eleştirisi

Klasik büyüme modelinin dayandığı varsayımlar gerçeğe ve ülkelerin yaşadığı büyüme tecrübelerine uymamaktadır.

Bu model günümüzdeki gelişmiş ülkelerin gelişme sürecini açıklayamamaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin de gelişmesini yeterince izah edemez. Çünkü modelin dayandığı varsayımlar gerçeğe ve ülkelerin yaşadığı büyüme tecrübelerine uymamaktadır. Örneğin ekonomiler devamlı olarak tam rekabet ve tam istihdam koşullarında bulunamazlar. Ayrıca gıda maddeleri üretimi ile nüfus artışı arasında bağlantı kuran Malthus'un nüfus teorisi de giderek önemini kaybetmektedir. Zira birçok ülke gıda maddeleri üretimini nüfus artışından daha hızlı artırabilmiştir. Diğer yandan da gelişmiş ülkelerde bu iki değişken arasındaki ilişki gelir seviyesi artarken nüfusun durağanlaşması şeklinde kendini göstermiştir.

Harrod-Domar Büyüme Modeli

Adını modeli oluşturan yazarlardan alan R. F. Harrod (1910-1978) ve E. Domar (1914- 1997)'dan alan bu modelde temel olarak J. M. Keynes (1883-1946)'in terminolojisi, varsayımları ve teknikleri kullanılmıştır.

Bir ekonomide devlet kesiminin ve dış âlemle ilişkinin bulunmadığını kabul edersek, gelir seviyesinin dengede olabilmesi için toplam tasarruf ve toplam yatırım eşitliğinin sağlanması gerekmektedir. Bu eşitlik I=S şeklinde gösterilmektedir. Yine bilindiği üzere S=sY'dir. Buradaki s marjinal tasarruf eğilimi Y ise millî geliri ifade eder. Yatırımlar sermaye stokuna yapılan ilavelerdir. Dolayısıyla sermaye stoku K ise I=ΔK olur. Sermaye hasıla oranını k gibi bir sabitle ifade edersek;

$$k = \frac{I}{\Delta Y}$$

yazılabilir. Buradaki k millî gelirde bir birimlik artışı sağlanabilmesi için ne kadarlık yatırım yapılması gerektiğini gösterir. Yukarıdaki basit formülü I=K.ΔY şeklinde yazarsak ve I yerine ΔK 'yı yerleştirir ve her iki tarafı ΔY 'ye bölersek;

$$k = \frac{\Delta K}{\Delta Y}$$

elde edilir.

Ekonomide yatırım tasarruf eşitliği varsa I=S idi. Varsayım gereği ekonomide toplam tasarruflar millî gelirin bir fonksiyonu olduğu için tasarrufların marjinal tasarruf eğilimi, yani s ve millî gelir düzeyini gösteren Y belirleyecektir. Yukarıda gösterildiği gibi S= Sy dir. Dolayısıyla

$$k = \frac{sY}{\Delta Y}$$

olur.

Eşitliği şu şekilde yazabiliriz;

$$\frac{s}{k} = \frac{\Delta Y}{Y}$$

$$\frac{\Delta Y}{Y}$$

millî gelirdeki yıllık artış hızını ifade eder ve "**g"** ile gösterilir. Bu durumda

$$g = \frac{s}{k}$$

olur.

Bunun anlamı büyüme hızının marjinal tasarruf eğilimi ve sermaye-hasıla katsayısı tarafından belirlendiğidir. Bu eşitlikteki tasarruf oranı ile büyüme oranı arasında doğru yönlü, sermaye- hasıla katsayısı ile büyüme oranı arasında ise ters yönlü bir ilişki vardır. Buradaki iktisadi mantığa göre ekonomilerin büyüyebilmeleri için tasarruf etmeleri ve GSMH'larının belirli bir yüzdesini yatırıma yöneltmeleri gerekir.

Örnek

- Sermaye-hasıla katsayısı 5 olan bir ülkede millî gelirin yıllık %7 oranında artırılabilmesi için ekonomide marjinal tasarruf eğilimi ne kadar olmalıdır?
- g=s/k , 0.07=s/5 , s=0.35
- Buna göre millî gelirin % 35 'i tasarruf edilmelidir.

Örnek

- Başlangıç millî gelirin 100 TL olduğu bir ekonomide yıllık ortalama %4.5 'lik bir büyüme hedeflenmişse ve sermaye - hasıla katsayısı 4 ise hedeflenen büyüme oranına ulaşmak için ne kadarlık yatırım yapılması gerekir? Aynı ekonomide büyüme hızının yıllık %8 olabilmesi için ne kadarlık dış tasarruf gerekir?
- **Çözüm:**
- Başlangıç millî geliri 100 TL ise %4,5'lik bir büyüme ile millî gelir düzeyi 100+(100*0.045) yani 104,5 olur.
  $g = \frac{s}{k}$ 'dan $0.04 = \frac{s}{4}$, $s = 0.16$

Buna göre millî gelirin %16'sı tasarruf edilmeli ve bunun karşılığı miktar kadar yatırım yapılmalıdır. Başlangıç millî geliri 100 TL ise bu durumda;

$S = sY$, S=0.16*100=16 TL'lik bir tasarruf ve dolayısıyla S=I olduğu için 16 TL'lik bir yatırım yapılması gerekir.

Aynı ekonomide bu kez %8'lik bir büyüme için $g = \frac{s}{k}$, $0.08 = \frac{s}{4}$,S=0.32

Buna göre millî geliri %32'lik kısmına denk bir tasarruf gerekir.

$S = sY$, S=0.32*100=32 ve S=I dan I=32 TL'lik bir yatırım gerekir. Oysa ekonomide ancak 16 TL'lik bir tasarruf varsa, toplam tasarruflar yurtiçi ve yurtdışı tasarruflardan oluştuğuna göre;

$S_t=S_y+S_d$ den 32=16+ S_d, S_d=32-16=16 TL'lik bir dış tasarruf ihtiyacı olacaktır.

İçsel Büyüme Modeli

1950' li yıllardan sonra büyümenin yeni açıklayıcılara kavuşturulması gereği ortaya çıkmıştır. Nitekim Tinberger emek ve sermaye faktörlerinin temel değişkenler olarak ele alındığı Cobb-Douglas üretim fonksiyonu ile sanayileşmiş ülkelerin büyümelerini açıklamaya çalışmıştır. Neoklasik model olarak ifade edilen bu modelde nüfus ve dışsal bir veri olarak alınan teknolojik değişmelerin, ülkelerin büyümeleri üzerindeki etkileri irdelenmiştir.

Neoklasik modeller içerisinde yer alan Solow modeli ise yatırımlar, nüfus artışı, amortismanlar ve teknolojinin karşılıklı etkileşimlerinin büyüme üzerindeki etkilerini ele almış, temel makro değişken olan kişi başına değerler üzerinden çalışılmış ve böylece ülkeler arası refah farklılıklarının nedenleri üzerinde önemli katkılar sağlamıştır.

Solow modelinin büyüme üzerinde aslında önemli etkilere sahip bilgi birikimi, teknoloji ve beşerî sermaye gibi faktörlerin veri olarak alması ve ayrıca büyüme üzerinde devletin fonksiyonlarını bir yönü ile dışlaması yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu eksikliği gidermek ve ekonominin sürekli ve kesintisiz büyümesini sağlayacak değişkenleri dikkate alan içsel büyüme modelleri geliştirilmiştir.

Özellikle 1980'li yıllardan sonra geliştirilen yeni büyüme teorileri, önceki

yaklaşımların bazı varsayımlarını sorgulayarak daha önce dışsal olarak kabul edilen teknolojik gelişmeyi içsel bir değişken hâline getirmiştir.

Aşağıda, geliştirilen bu yeni modellerden olan ve en çok üzerinde durulan içsel büyüme modeli ele alınacaktır.

Büyüme modelleri çoğunlukla gelişmiş ülkelerin büyümelerini açıklayan modellerdir. Bu ülkeler sanayileşme hareketlerinin sonucu olarak yaklaşık iki yüz yıldan beri bazı dönemsel kesintilerle birlikte büyümeye devam etmişlerdir. Son yıllarda piyasa mekanizmasının gelişmesine paralel olarak bilgi, beşerî sermaye, ar-ge, sermaye ve finansal aralarında yaşanan gelişmeleri de içine alan modeller geliştirilmeye çalışılmıştır. Bunlardan biri de kısaca AK modeli olarak bilinmektedir.

Kalkınma öncelikle toplumun bir bütün olarak sosyo-kültürel, ekonomik ve kurumsal boyutlarıyla bünyevi değişiklikler geçirmesi anlamına gelir.

Model aslında Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonundan türetilen bir modeldir. Cobb-Douglas üretim fonksiyonu millî geliri $Y=A.K^{\alpha}.L^{1-\alpha}$ şeklinde ifade etmektedir. Burada α faktörlerden biri sabit kalmak kaydıyla, emek ve sermaye miktarındaki yüzde artışın büyüme üzerindeki etkisini göstermektedir. 1-α=β ise ve α+β=1 ise üretimde ölçeğe göre sabit getiri var demektir. α=1 varsayımı altında yukarıdaki üretim fonksiyonu Y=A.K olmaktadır. Buradan A üretimdeki teknoloji seviyesinin ve K ise sermaye stokunu göstermektedir. Modelde K artarken sermayenin getirisi azalmakta ve böylece sermaye stokunda yaşanan her artış, yani yatırım tutarı, ekonomik büyümeyi hızlandıracaktır.

Sonuç itibarıyla yukarıdaki modele göre ekonomik büyümelerini hızlandırmak isteyen ülkeler beşerî ve fiziki sermaye, bilgi birikimi teknolojik gelişme ve kurumsal yapının iyileştirilmesine önem vermek zorundadırlar.

EKONOMİK KALKINMA

Ekonomik kalkınma büyüme ile çok ilintili bir kavram olmakla birlikte, ekonomik büyümeyi de içine alacak şekilde çok daha geniş kapsamlıdır. Her iki kavram da kişi başına düşen millî gelirde uzun dönemli artışları içerir. Ancak kişi başına düşen millî gelir artışlarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından taşıdığı anlam farklıdır. Örneğin ABD 'de kişi başına düşen millî gelir artarsa ekonomik büyümenin gerçekleştiği söylenir. Oysa Türkiye'de aynı gelirin artması ise bu artışın ekonomik kalkınmaya katkıda bulunduğu şeklinde yorumlanır. Bu yönüyle kalkınma öncelikle toplumun bir bütün olarak sosyo-kültürel, ekonomik ve kurumsal boyutlarıyla bünyevi değişiklikler geçirmesi anlamına gelir.

Büyümede temel amaç millî gelir artışı sağlamak olduğu hâlde, kalkınmada birçok amaca birlikte ulaşılmaya çalışılır. Örneğin sosyo- kültürel anlamda toplumun daha iyi yaşamasını sağlayacak alt yapının geliştirilmesi, eğitim seviyesinin yükseltilmesi, sağlık ve beslenme ile ilgili koşulların iyileştirilmesi bunlar arasındadır. Ekonomik anlamda toplumun üretim ve tüketim yapılarında değişiklikler meydana gelmesi, üretim içerisinde tarım sektörünün payının azaltılması ile birlikte sanayi ve hizmetler sektörünün payının, özellikle de imalat sanayinin payının artırılması, bölgesel, fonksiyonel ve kişisel gelir dağılımının iyileştirilmesi kalkınma için yerine getirilmesi gereken amaçlardır. Yine toplumun kurumsal yapısının iyileştirilmesi anlamında kalkınmayı engelleyici nitelikteki

geleneksel tutum ve davranış kalıplarının terkedilmesi, yenilikçilik yönünde zihniyet değişikliği ve demokrasinin güçlendirilmesi gibi çok sayıda kalkınma amacından bahsedilebilir.

Kalkınma ve büyüme süreçleri arasında karşılıklı ilişkiler vardır ve ülkeler kalkındıkça büyüme hızları artarken, büyüdükçe kalkınmanın gerektirdiği niteliklere kavuşurlar. *Gelişmekte olan ülkeler her alanda yapılacak yatırımlarla kalkınmanın ön koşullarını ve alt yapısını hazırlayarak millî gelirlerini artırmaya çalışırlar. Gelişmiş ülkeler ise önceden geçirmiş oldukları kalkınma sürecinden sonra büyüme, tam istihdam, fiyat istikrarı, dış dengenin sağlanması ve adil gelir dağılımı gibi temel makro hedeflere odaklanırlar.*

AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Az gelişmiş ülkelerin ekonomik, sosyo- kültürel, demografik ve yapısal çok sayıda özelliği vardır. Aşağıda bu özelliklerden bazıları açıklanacaktır.

Temel zenginlik ölçütü olarak kişi başına düşen millî gelir seviyesi alınırsa az gelişmiş ülkelerde bu rakamın çok düşük olduğu görülecektir.

Gelir Düzeyinin Düşüklüğü

Temel zenginlik ölçütü olarak kişi başına düşen millî gelir seviyesi alınırsa az gelişmiş ülkelerde bu rakamın çok düşük olduğu görülecektir. Nitekim bu göstergeyi esas alarak ülkeleri gelişmişlik sıralamasına tabi tutan Dünya Bankası Kalkınma Raporlarına göre ülkeler aşağıdaki şekilde gruplandırılmaktadır.

Tablo 14.2. Kişi Başına Düşen Millî Gelire Göre Gelişmişlik Sınıflaması

ÜLKELER	Kişi Başına Düşen Millî Gelir, $
Düşük Gelirli Ülkeler	1025 ve daha az
Alt Orta Gelirli Ülkeler	1026-4035
Üst Orta Gelirli Ülkeler	4036-12475
Yüksek Gelirli Ülkeler	12476 ve daha fazla

Kaynak: World Bank, WDI, 2017 (www.worldbank.org)

Buna göre 2015 yılı esas alındığında alt orta gelirli ülkelerde kişi başına düşen millî gelir düzeyi 2032$, üst orta gelirli ülkelerde 8260$ ve düşük gelirli ülkelerde 619$ iken yüksek gelirli ülkelerde kişi başına düşen millî gelir düzeyi ortalama 41.932$ dır. Aynı rakamlar 2015 yılı için Türkiye'de 9.950 $, Pakistan'da 1.440$, Hindistan'da 1.590$, Çin Halk Cumhuriyeti'nde 7.900 $ ve Rusya Federasyonunda 11.450$'dır. Bu ülkelerden Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan gibi ülkelerin orta gelirli ülkeler sınıfında yer alması dikkat çekicidir. Oysa bu ülkeler toplam millî gelirde dünyanın en ön sıralarında yer alan ülkeler arasındadırlar. Nüfusun çok yüksek olması bu ülkelerin dünya sıralamasında orta gelirli ülkeler grubunda yer almasına yol açmaktadır.

Diğer yandan kalkınmanın birçok özelliğinden yoksun olmasına rağmen Suudi Arabistan'da kişi başına düşen millî gelir 23.550 $'dır. Önemli petrol ve doğal gaz yataklarına sahip Orta Doğu ve Orta Asya'daki kimi Türk Cumhuriyetleri gelir seviyeleri yüksek olsa da, kalkınmanın gerektirdiği birçok özelliği sağlayamadıkları için henüz gelişmekte olan ülkeler görünümündedirler.

Gelir Dağılımı Dengesizliği ve Yoksulluk

Az gelişmiş ülkeler kalkınmanın başlangıç aşamalarında kaynaklarını daha çok hızlı büyüme yönünde kullandıklarında, gelişmeyi her alanda sağlayamamakta kişisel ve bölgesel gelir dağılımı adaletsiz olmaktadır. Tarım sektörünün ekonominin büyük bir kısmına hâkim olduğu ülkelerde çok yaygın olmamakla birlikte geri kalmış ülkelerin çoğunda gelir dağılım dengesizliği temel sorunlardan biridir. Nitekim gelir dağılımında kullanılan temel ölçütlerden biri olan Gini katsayısına göre (1 mutlak eşitsizlik ve 0 mutlak eşitliği göstermek üzere) gelişmiş ülkeler 0.26-0.42 arasında bir rakama sahip iken bu katsayı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde 0.42'den yüksektir. 2015 yılı itibarıyla Gini katsayısı Norveç'te 0.26, ABD'de 0.41 Malezya'da 0.46, Brezilya'da 0.51 ve Türkiye'de 0.40 civarındadır[1].

Diğer yandan az gelişmiş ülkelerin gelir seviyelerinin düşük olması yanında, gelir dağılımının bozuk olması bu ülkelerde yoksulluğu ön plana çıkarmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmaların sonuçlarına göre kişi başına düşen millî gelir seviyesi düştükçe yoksul nüfusun toplam nüfus içerindeki payı oldukça yüksek oranlara ulaşmaktadır (The World Bank Rapor,2008).

Yoksulluk sınırı ölçüsü olarak kullanılan göstergelerden biri Satın Alma Gücü Paritesine göre günde 1.90 $'dan daha az gelir elde edenlerin toplam nüfusa oranıdır. Aşağıda kimi ülkelerin kişi başına düşen millî gelir ve yoksulluk rakamları verilmiştir.

Tablo 14.3. Kimi Ülkelerin Kişi Başına Düşen Millî Gelir Ve Yoksulluk Rakamları

ÜLKELER	Kişi Başına Düşen Millî Gelir, $,(2015)	Günde 1.90 $ 'dan daha az Nüfusun Yüzdesi (Yıl)
Angola	4070	30.1 (2008)
Bangladeş	1190	18.5 (2010)
Brezilya	10080	4.3 (2015)
Çin Halk Cumhuriyeti	7940	6.5 (2012)
Macaristan	12 970	2.2 'den az (2014)
Türkiye	*12 000*	2.2 'den az (2014)

Kaynak: World Bank, WDR, 2017

Eğitim Seviyesinin Düşüklüğü

Eğitim seviyesi aslında tüm ülkeleri ilgilendiren bir olgudur. Zira kalkınmada beşerî sermaye çağımız ekonomilerinin en önemli sürükleyicilerinde biri hâline gelmiştir. Eğitim seviyesi ile ilgili olarak okur-yazarlık oranları, okullaşma oranları, eğitim harcamalarının millî gelirden aldığı pay, eğitim ve araştırmaların sürekli kılınarak teknolojik gelişmeye katkı sağlamak anlamında ar-ge harcamalarının millî gelirden aldığı paylar gibi göstergelere bakılmaktadır. Az gelişmiş ülkeler bu göstergelerde oldukça yetersiz durumdadırlar. Aşağıdaki tabloda kimi ülkelerde yukarıdaki göstergelerin özeti verilmektedir.

[1] UNDP, International Human Development Indicators, 2017

ÜLKELER	Kişi Başına Düşen Millî Gelir, $,(2015)	Ar-Ge Harcamaları/GSYH, %, (2015)	Okur-Yazarlık Oranı	Eğitim Harcamaları/GSYH % (2014)
İsrail	35 780	4.26	97 (2008)	5.8
İspanya	28 370	1.21	98 (2016)	4.3
İtalya	32 870	1.33	99 (2011)	4.1
Hindistan	1600	0.62	69 (2011)	3.8 (2013)
Pakistan	1430	0.24	56 (2014)	4.3
Afganistan	590	--	32(2011)	3.8
Türkiye	12 000	1.01 (2014)	96(2015)	4.8 (2013)

Kaynak: UNDP, International Human Development Indicators, World Bank, WDR, 2017

Sağlık Hizmetlerinin Yetersizliği

Az gelişmiş ülkelerde çeşitli nedenlerle sağlık standartları oldukça yetersizdir.

Az gelişmiş ülkelerde çeşitli nedenlerle sağlık standartları oldukça yetersizdir. Bunda etkili olan pek çok faktör vardır. Sağlıklı besin maddelerinin teminindeki güçlükler, ilaç, doktor, hastane ve hemşire yetersizlikleri bunlar arasındadır. Bu yetersizlikleri gidermek için oldukça büyük meblağlara ulaşan sağlık yatırımları gerekmektedir. Bu ülkelerin gelir seviyelerinin düşük olması bu alanda yapılacak yatırımlara yeterli kaynak ayrılmasını zorlaştırmaktadır. Ülkelerin sağlık göstergelerinin iyileşmesi ortalama ömür sürelerinin de uzamasına yol açmaktadır.

Sağlık koşullarının iyi olmaması kalkınma için hem sebep hem de sonuç niteliğindedir. Bu konuda sağlık harcamalarının GSYIH' ya oranı ile kişi başına düşen sağlık harcamaları ve ortalama ömür süreleri gibi rakamlara bakılabilir. Bu konuda muhtelif ülkelerle ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 14.5. Bazı Ülkelerin Sağlık Göstergeleri

ÜLKELER	Kişi Başına Düşen Millî Gelir,$,(2015)	Ortalama Ömür Süresi (2015)	Sağlık Harcamaları/GSYIH, %, (2014)	Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamaları, $ (2014)
Arnavutluk	4 300	78.2	59	272
Burkina Faso	650	59.8	5.0	35
Fransa	40 530	82.7	11.5	4 959
İtalya	32 870	83.5	9.2	3 258
Mali	760	57.5	6.9	48
Zambiya	1560	61.3	5.0	85
Türkiye	12 000	75.4	5.4	568

Kaynak: UNDP, International Human Development Indicators, World Bank, WDR, 2017)

Yukarıdaki tabloya göre bütün az gelişmiş, gelişmekte olan ya da gelişmiş ülkeler millî gelirden belli bir miktarı sağlık harcamalarına ayırsalar da az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin toplam gelirlerinin nispeten düşük kalması, sağlık harcamalarının mutlak değerini oldukça düşürmektedir. Bu konuda kişi başına düşen sağlık harcamalarının ülkelere göre dağılımı önemli ipuçları vermektedir.

İnsani Gelişme İndeksi

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini en doğru ölçen ve temel biri kriter olarak kabul edilebilecek en önemli özellik insani gelişmenin ne durumda olduğudur. Bu

amaçla 1990 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından *"İnsani Gelişme İndeksi- Human Development Index "* yayımlanmaktadır. Bu indeksin hesaplanmasında kişi başına düşen millî gelir düzeyi, ortalama ömür süresi ve eğitimle ilgili gelişmişlik kriterlerini esas alan göstergelere yer verilmektedir. Bu kriterlere göre *insani gelişmenin en üst sınırı 1'e eşit iken en alt sınır 0 ' a eşittir.* Uygulamada bu rakamlar çok fakir ülkeler hariç 0.4 ile 1 arasındadır.

Aşağıdaki tabloda çeşitli ülkelere ait İnsani Gelişme İndeks değerleri yer almaktadır:

Tablo 14.5. Çeşitli Ülkelere Ait İnsani Gelişme İndeks Değerleri,2015

Çok Yüksek İnsani Gelişmeye Sahip Ülkeler	İndeks Değeri	Orta İnsani Gelişmeye Sahip Ülkeler	İndeks Değeri
Norveç	*0.949*	Moldova	0.699
Almanya	0.926	Gabon	0.697
Singapur	0.925	Paraguay	0.693
İrlanda	0.923	Türkmenistan	0.691
Finlandiya	0.895	Endonezya	0.689
Yunanistan	0.866	Vietnam	0.683
Katar	0.856	Fas	0.647
Polonya	0.855	Hindistan	0.624
Birl.Arap Emrl.	0.840	Pakistan	0.550
Yüksek İnsani Gelişmeye Sahip Ülkeler	**İndeks Değeri**	**Düşük İnsani Gelişmeye Sahip Ülkeler**	**İndeks Değeri**
Belarus	0.796	Suriye	0.536
Uruguay	0.795	Zimbabve	0.516
Bulgaristan	0.794	Haiti	0.493
Malezya	0.789	Togo	0.487
İran	0.774	Yemen	0.482
Türkiye	*0.767*	Afganistan	0.479
Ermenistan	0.743	Mali	0.442
Kolombiya	0.727	Kongo(Dem. Cum.)	0.435
Libya	0.716	Orta Afrika Cum.	0.352

Kaynak: http://hdr.undp.org/en/data (E.T.16.10.2017)

KALKINMA POLİTİKALARI

Kalkınma Politikası Nedir?

Kalkınma politikası az gelişmiş ülkelerden sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanması ve geri kalmışlık sorununun azaltılması için gösterilen bütün gayret ve önlemlerin genel adıdır. Bu gayret ve önlemler yurtdışı kaynaklı da olabilir. Bu durumda kalkınma yardımları politikalarından bahsedilir.

Sosyo-ekonomik gelişme olarak uygulanan bir kalkınma politikası amacında ekonomik büyüme temel bir koşuldur. Büyüme ekonomik kalkınmanın temel bileşkesi olmakla birlikte kalkınma için yeterli değildir. Büyümeyle birlikte ortaya çıkan üretim artışının, ekonomik süreçlerle yaşanan refah etkileri yanında çevresel maliyetler ve piyasa dışında üretilen kamusal hizmetler ile gelir dağılımının da daha

dengeli hâle getirilmesi gerekir. Konunun sosyal boyuta genişletilmesi hâlinde örneğin Kuveyt, Libya ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin sanayi, beşerî sermaye, teknolojik potansiyeller ve etkin kaynak dağılımı gibi konularda eksik olmalarına rağmen gelişmiş ülkeler gibi değerlendirilme yanılgısı doğmaktadır. Bu bakımdan kalkınmanın daha geniş anlamda toplumsal refahı artıran, etkin ve fonksiyonel bir pazar ekonomisi geliştirmek ve artan refahın etkilerinin tüm sosyo- ekonomik alanlarda görülmesi ile birlikte düşünülmesi gerekir.

Pazar Ekonomisine Dayalı ya da Müdahaleci ve Sosyalist Kalkınma Politikaları

Kalkınma politikalarında temel sorunlardan biri kaynak etkinliğine dönük kararların nasıl ve kimler tarafından alınacağıdır. Kalkınma teorisi ve politikalarında az gelişmiş ülkelerdeki rekabet yapısının kalkınmayı sağlamaya uygun olmadığı ile ilgili görüşler yaygındır. Bu doğrultudan bu ülkeler için az veya çok, devlet eliyle gerçekleştirilecek ekonomik faaliyetlerin kalkınmayı sağlayacağına dair bir kanaat vardır. Nitekim birçok az gelişmiş ülkede müdahaleci politikalara rastlanmaktadır ve bu müdahaleler özellikle kamu eliyle kurulan sanayi tesislerini ön plana çıkarmaktadır.

Piyasa ekonomisine ters düşen bu politikaların üç temel özelliği şunlardır:

- Piyasa ekonomisinin gelişmemiş olması gelir dağılımını bozmaktadır.
- Gelir dağılımının bozuk olması yoksul nüfusun toplam nüfus içerisindeki payını artırmaktadır.
- Bu ülkelerdeki rekabetten beklenen fonksiyonlar gerçekleşmeyince başka problemler de yaşanmaktadır.

Örneğin sosyo-kültürel koşullar, aşiret ve kast sistemi gibi geleneksel yapılar Pazar ekonomisine geçişi zorlaştırmaktadır. Bu ülkelerde devlet yönetimleri de işleyen bir pazar ekonomisi oluşturmaya elverişli hâle gelememektedir. Politik ve ekonomik yapı buna karşı tepkiler vermeye de uygun değildir. Hukuk sistemlerindeki eksiklikler ve başarısız devlet yönetimleri bu müdahaleci yapılardaki ekonomilerde verimlilik artışı sağlamaktan da uzak olmaktadır. Mevcut ekonomik, sosyo-kültürel ve kurumsal yapı pazar ekonomisine geçişi sağlamada başarısızlığa yol açmaktadır.

Entegrasyon ve Diğer Ortaklıklar Şeklindeki Kalkınma Politikaları

Kalkınma da iç piyasaya dönük rekabetçi ya da müdahaleci politikaların benimsenmesi yanında, dış ekonomik ilişkilerin yeniden şekillendirilmesi ikinci önemli prensiptir. Burada belirtilmeli ki gerçekte hiçbir ülke pür bir serbest ticaret ya da üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımını tam olarak uygulayamaz. Aynı şekilde *ülkeler dış piyasalara karşı bir yandan koruma şemsiyeleri oluştururken, diğer yandan da birkaç ülke ile bir araya gelerek ekonomik entegrasyonlara ve daha farklı ortaklıklara gidebilirler.*

İç piyasada rekabet ve pazar ekonomisinin iyi işlediği ülkeler, normal koşullarda dış piyasaya karşı da liberal ağırlıklı dış ticaret politikaları izlerler. İlginç olan hususlardan biri bu ülkelerin korumacı ve kısıtlayıcı dış ticaret politikası uygulayan ülkeler göre ekonomik kalkınma ile ilgili daha başarılı sonuçlara ulaşmalarıdır. Bu ülkelerin temel örneklerini Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan gibi uzak doğuda yer alan ve "Yeni Sanayileşen Ülkeler" olarak gösterilen devletler oluşturmaktadır. Bu başarı sadece temel kalkınma göstergelerinde değil istihdam, verimlilik artışı ve yoksulluğun azaltılması gibi sosyo-ekonomik konularda kendini göstermiştir.

Liberal dış ticaret politikaları uygulayan ülkelerin elde ettiği olumlu sonuçlar, sadece bu ülkelerin entegrasyon çabaları kapsamında dünya ekonomisine uyumları nedeniyle ortaya çıkan mutlak ve karşılaştırmalı üstünlüklerden sağlanan kazançlardan kaynaklanmamıştır. Bunun yanında teknoloji transferi, rekabetin yoğunlaşması, sektörel derinliği olan kaynakların mobilizasyonu, kullanılmayan kapasitenin değerlendirilmesi ve ölçek ekonomilerinden yararlanma bu kazançları artırmıştır.

Daha çok sınırlayıcı ve korumacı dış ticaret politikası uygulayan birçok gelişmekte olan ülkenin kalkınmada yeterli başarıyı elde edememesi, teorik olarak gerekçesini F. List (1789-1846)'ten alan ve "Genç Endüstriler Tezine dayalı bir korumacı anlayışın uygulamada yeterince işleyememesi ile açıklanmaktadır. Zira birçok ülke ve dünya koşullarındaki değişiklerle korumacılık uygulanamamış ve ayrıca döviz kurları gibi kambiyo rejimi değişiklikleri, korumacılığın uzun süreye yayılmasıyla ortaya çıkan etkilerin verdiği zararlar korumacı politikaların terk edilmesine yol açmıştır.

Bireysel Etkinlik

- Bir ülkenin toplam gelirinde meydana gelen artışlar, o ülkenin kalkınmış bir ülke olarak tanımlanmasını sağlar mı?. Yüksek petrol gelirlerine sahip çeşitli ülkelerin gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke gruplarından hangisinde yer aldıklarını tartışınız.

Özet

- Ekonomik büyüme bir ekonominin üretim kapasitesi ve verimliliğinin artmasıyla birlikte önceki dönemlere göre daha fazla mal ve hizmet üretmesi anlamına gelir. Bu üretim artışına yol açan esas unsur temel üretim faktör miktarlarının artırılması ya da teknolojik değişme ile aynı faktör miktarlarından yararlanarak daha fazla üretim gerçekleştirmektir.Bu temel hedefe ulaşmada ülkelerin çok farklı büyüme oranlarını yakalamaları büyümenin kaynaklarının neler olduğu sorusunu cevaplamayı gerektirir. Bunlar arasında iş gücü ve sermaye miktarı, doğal kaynaklar insan gücü sermayesi, teknolojik gelişme düzeyi, tarihsel birikimler, gelirin daha optimal dağılımı ve ülkelerin sahip oldukları coğrafi konumun etkili olduğu düşünülmektedir. Bu faktörleri harekete geçirerek refahın artması büyüme sorununu çözse bile yaşanması gereken sosyo-ekonomik ve toplumsal yapı değişikliği iktisadi kalkınma hedeflerini de yakalamayı gerektirmektedir.
- Ekonomik büyümenin temel ölçüsü olarak ülkenin reel GSMH 'sındaki yıllık artış oranlarıdır. Büyüyen bir ülkede net refah artışının sağlanması ekonomik büyüme hızının nüfus artış hızından daha fazla olması ve dolayısıyla kişi başına düşen millî artmasına bağlıdır.
- Klasik büyüme modelinde ekonomik büyümenin temel belirleyicisi emek faktörüdür. Ekonomik büyüme emeğe ödenen ücretten daha fazla çıktı gelirin gerçekleştirildiği sürece ortaya çıkar. Ancak azalan verimler kanunu gereğince bu üretim artışı toplam ücretin toplam hasılaya eşit olduğu noktaya kadar gerçekleşir ve bu noktadan sonra ekonomide büyüme durur. Bu durgunluğun aşılması ve büyümenin devam ettirilmesi teknolojik değişmeye bağlıdır. Ancak teknolojik değişme de ekonominin er geç durgunluğa girmesini sadece geciktirir.
- Harrod- Domar modelinde büyümeyi belirleyen iki temel faktör sermaye - hasıla katsayısı ve tasarruf oranıdır. Bu bakımdan hızlı büyümek isteyen ülkeler ya uzun dönemde sermaye- hasıla katsayısını küçültmeleri ya da kısa dönemde tasarrufların millî gelire oranını yükseltmeleri gerekir.
- AK modeli olarak bilinen içsel büyüme modelinde millî gelir artışına yol açan iki temel unsur emek ve sermaye faktörüdür. Sermaye stokunda yaşanan her artış, yani yatırımlar ekonomik büyümeyi hızlandırır.
- Ekonomik kalkınma ekonomik büyüme kavramı ile yakından ilişkili olup, bu kavramı da içine alır. Ülkelerin kalkınabilmelerinin temel şartı büyüyebilmektir. Ancak bu büyüme ile birlikte ekonomik ve sosyal yapıda meydana gelen olumlu gelişmeler ülkelerin kalkındıklarını gösterir.
- Az gelişmiş ülkelerin temel özellikleri gelir seviyesi düşüklüğü, gelir dağılımı dengesizliği ve yoksulluk, eğitim seviyesinin düşüklüğü, sağlık hizmetlerinin yetersizliği ve insani gelişme indeks değerlerinin düşük olmasıdır.
- Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için muhtelif politikalar uygulanır. Bunlar Pazar ekonomisi veya devlet müdahalesine dayalı politikalar ile dış ülke veya bloklarla gerçekleştirilecek entegrasyon ve diğer ortaklıklar şeklindeki politikalardır. Bu politikaların başarısı ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, genel kabul gören görüş, ekonomilerin belli bir gelişme düzeyine kadar devlet müdahalesine yer verilmesiyle birlikte, uzun dönemde dünya piyasaları ile entegre olabilecek ve rekabetçi özelliğe sahip bir ekonomik yapı oluşturmaktır.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Bir ekonominin üretim kapasitesi ve verimliliğinin artmasıyla birlikte önceki dönemlere göre daha fazla mal ve hizmet üretmesine verilen ad aşağıdakilerden hangisidir?

a) Ekonomik büyüme
b) Ekonomik kalkınma
c) Verimlilik artışı
d) Teknolojik gelişme
e) Yatırım artışı

2. Ekonomik büyümenin temel ölçütü aşağıdakilerden hangisidir?

a) Nominal millî gelir artışı
b) Reel millî gelir artışı
c) Yatırım artışı
d) Fiyat istikrarı
e) İşsizliğin azalması

3. Bir ülkede nüfus artış hızı %2 ve reel millî gelir artış hızı %3 ise bu ülkede kişi başına düşen millî gelir artış hızı aşağıdakilerden hangisidir?

a) %1
b) %2
c) %3
d) %5
e) %1,5

4. Aşağıdakilerden hangisinde bir ülkenin reel millî geliri yılda %1,5 oranında artıyorsa, bu ülkede reel millî gelir düzeyi kaç yılda 2 katına çıkar?

a) 15
b) 20
c) 40
d) 45
e) 48

5. Aşağıdakilerden hangisi bir ülkede ekonomik büyümeyi belirleyen faktörler arasında yer almaz?

a) Emek faktörünün azalması
b) Sermaye birikiminin artması
c) Doğal kaynak kullanımının artması
d) Teknolojik gelişme
e) Girişimciliğin gelişmesi

6. Klasik büyüme modelinde ekonominin durgunluğa girmesini geciktiren temel faktör aşağıdakilerden hangisidir?

a) Beşerî sermaye
b) Emek
c) Doğal kaynaklar
d) Teknolojik değişme
e) Sermaye

7. Ekonomik büyümenin %6 olarak hedeflendiği bir ülkede sermaye- hasıla katsayısı 5 ise, tasarrufların millî gelire oranı aşağıdakilerden hangisi olmalıdır?

a) %30
b) %50
c) %60
d) %6
e) %1

8. Aşağıdakilerden hangisinde tasarrufların millî gelire oranının %20 olduğu bir ülkede ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmak için bu oranın %25 olması gerekiyorsa, dış tasarruf ihtiyacı % kaçtır?

a) %20
b) %25
c) %5
d) %45
e) %30

9. Bir toplumun bütünsel anlamda sosyo-kültürel, ekonomik ve kurumsal boyutlarıyla bünyevi değişiklikler geçirmesine verilen ad aşağıdakilerden hangisidir?

a) Büyüme
b) Kalkınma
c) Sosyal Gelişim
d) Teknolojik Gelişme
e) Gelir Dağılımı İyileşmesi

10. Dünyada insani gelişme indeksi aşağıdaki hangi değerler arasındadır?

a) 0-1
b) 0-100
c) 0-1000
d) 0-10000
e) 1-25000

Cevap Anahtarı

1.a, 2.b, 3.a, 4.e, 5.a, 6.d, 7.a, 8.c, 9.b 10.a

YARARLANILAN KAYNAKLAR

[1] Acar, Y. (1994). Büyüme Teorileri, Uludağ Üniversitesi Basım Evi, 2. Baskı, Bursa.

[2] Bocutoğlu, E. Berber, M. ve Çelik, K. (2003). Genel İktisada Giriş, Derya Kitabevi, Trabzon.

[3] Berber, M. (2006). İktisadi Büyüme ve Kalkınma, Derya Kitabevi, Trabzon.

[4] Ertek, T. (2007). Temel Ekonomi, Beta Yayınları, İstanbul.

[5] (2008). Makro İktisada Giriş, Murathan Yayınevi, Trabzon.

[6] Woll, A. (1992). Wirtschaftslexikon, R. Oldenbourg Verlag, München- Wien.

[7] Hiç, M. (1994). Büyüme ve Gelişme Ekonomisi 10. Baskı, Sermet Matbaası, İstanbul.

[8] Klausur, R. (1995). Grundlagen der Wachstumstheorie, Eine Einführung, Unveränderter Nachdruck der 3.-6. Auflage,Vanderhoeck & Rubrecht in Göttingen.

[9] [Kaynak, M. (2014). Kalkınma İktisadı, 5. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

[10] www.tuik.gov.tr (10.10.2017).

[11] www.worldbank.org (20.09.2017).

[12] www.undp.org (16.10.2017).